

ДИЛБАР САИДОВА

ҚИСМАТ ҲИЙИНИ

Қиссалар ва ҳикоялар

**«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 2005**

Саидова Д.

Қисмат ўйини: Қисса ва ҳикоялар. — Т.: «Шарқ», 2005. — 432 б.

Таниқли адиба Дилбар Саидованинг кўплаб асарларини ўқигансиз, теран мушоҳадалари билан танишсиз. Бир нечта китоблари қаторида «Кунларнинг бирида» қиссалар тўплами ҳам аллақачон кўлингизга етиб борган. «Қисмат ўйини» деб номланган ушбу китобда эса адиба энг сара қисса ва ҳикояларини жамлаган.

Ҳаёт — гўзал. Яшаш — мўъжиза. Инсон — азиз.

Биз эса ҳамиша олдинга қараб интиламиз. Мақсадларимиз йўлида энг сўнгги имконлардан ҳам фойдаланамиз. Демак, ҳаётни сева-миз. Яшашга ҳақлимиз. Умримизнинг ҳикматларини ҳам тўла-тўқис англаётгандекмиз...

Китобда ана шундай эзгу гоя олға сурилади.

ББК.84.(5У)6

© Дилбар САИДОВА

© «Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти, 2005.

ҚИССАЛАР

Бир асаримда шундай воқеа келтирилган:

Қор ёғиб турарди...

Йигит севгиси рад этилгач, қизга атаб келтирган бир даста атиргулни йўлакка улоқтирди! Оллоқ қор устига қип-қизил қон сачрагандек бўлди. Худдики ишқ туфайли яраланган юракдан қон чак-чак томчилаётгандай...

Муҳаббат не учун бир зумда армонга айланаркин-а, деб ўйлайсан беихтиёр. Ахир у бир лаҳза аввал кўнгили ичра энг нозик бир туйғу эди ва шу туйғу сабаб нафақат кўнгили уйи, балки ошиқ яшаётган дунё ҳам ёришиб бораётганди.

Кўнгилда не айб?

Севги отлиғ буюк туйғуда не айб?

Ўйлайман, муҳаббат ҳеч вақт рад этилмаса, севгининг ўзи каби ёниб тургувчи қип-қизил атиргуллар ҳеч қачон оллоқ қор устига сочилмаса, бахт деб аталувчи ёруғ маконга фақат шу муҳаббат кўчалари орқали борилса!

Шунда мен тиниқ табассум билан: «Ассалом, муҳаббат!» — дейман. Ва сиз бор товушингиз билан: «Мангу яша, муҳаббат!» — дейсиз.

Бизнинг овозимиз кўҳна борлиқнинг чекка-чеккаларигача етиб боради. Ва сўнг акс-садо бўлиб қайтади: «Муҳаббат — кўнгиллар ўртасидаги кўприк, у бизни азим дунёга боғлагувчи ва саодатли манзиллар томон етаклагувчи қудратли туйғу!»

Шундай экан, биз оламга муҳаббатли нигоҳ билан қарайлик.

Сизга атаганларим — меҳрдай қайноқ, севги каби гўзал туйғуларни қарши олинг, азиз ўқувчим!

Муаллиф

ҚИСМАТ ҲИНИ

Ҳша пайтлар менинг дунёга келишимни, дадамни билмадим-у, онам ўзлари неча бор тан олганларидек, сира-сира хоҳламаган эканлар. Мендан икки ёш катта Санобар опам касалманд ва нимжон туғилиб, эндигина икки ёшга тўлган, ҳали ҳатто тузук-қуруқ гапиролмас, азбаройи қувватсизлигидан ерга қадам қўйиб юришга ҳам мажоли йўқ экан. Бунинг устига рўзгорлари ночоргина бўлган.

Аям нимжон опам билан овора, дадам эса табиатан дангаса ва уқувсиз эканлар. Хуллас, аям тиббий йўл билан ҳомиладан воз кечиш пайига тушганлар. Ўзлари буни шундай хотирлардилар:

— У пайтлар бундай иш фақат дўхтирни рози қилиб, яширинча амалга ошириларди. Мабодо тегишли органлар хабар топса, жиноятга жазо муқаррар эди. Лекин мен шундэй эдимки, бирор ишга аҳд қилдимми, то уни амалга оширмагунимча қўнглим тинчимасди.

Сенинг бу серғалва дунёга келишингни асло хоҳламаганман. Урушдан кейинги йиллар, яшаш оғир, менда ишлаб пул топишга имконият йўқ, опанг касалманд ва нимжон, даданг эса худо урган дангаса. Биз қишлоқда яшардик. Туман марказига бориб шу ишни амалга ошира оладиган одамни сўраб-суриштирдим. Бир рус дўхтир аёлни топдим. У билан келишиб ҳақини тўлаб келдим. Белгиланган кунда уйига бордим. У мени ўзининг махсус каравотига ётқизди. Асбоб-ускуналарини тоғорага солиб, яхшилаб қайнатиб келиш учун ошхонасига кириб кетди. Уларнинг шақир-шуқури этимни жунжиқтириб юборди. Юрагим бирам орзиқиб кетдики... Шифтга тикилиб ётарканман, тасаввур қилардим — бир неча дақиқадан сўнг бояги тоғорадаги асбоб-ускуналар менинг баданимга тегади-ю... Сўнг оғриқ... ва яна оғриқ! Буларнинг ҳаммасини ўйлаётиб, вужудимдан яна бир жоннинг суғуриб олиниб тоғорага улоқтириб ташланишини, ундан кейин пайдо бўла-

диган бұшлиқни ҳис этдим ва ... ўрнимдан ирғиб турдим. Апил-тапил кийиниб, сумкамни олдим, дўхтир аёл билан хайр-хўшни насия қилиб, жуфтакни ростладим...

— Кейин-чи, кейин нима бўлди? — дея савол берардим мен кўпинча.

Мени ҳамиша ёруғ дунёга қандай келганим қизиқтирарди.

— Кейин нима бўларди, сен туғилдинг-да! — дердилар аям. — Мен туғилган кун қанақа эди? — яна сўроқлардим.

— Ўшанда айна кўклам, ёруғ, тиниқ бир кун эди. Урушдан кейинги давр эмасми, ҳамма нарса камёб, шу жумладан керосин ҳам. 2—3 ойда бир машинада келтириб сотишар, биз бор идишларимизни тарақтуруқ кўтариб бориб узоқ навбатда турардик. Керосинни сотиб олганимиздан сўнг катта бир ишни удалагандек бўлардик, гўё. Ахир керосин уйимизни ёритарди, «керосинка»ю «керогаз»да чой қайнатиларди, овқат пишириларди. Шу куни ҳам кўчамиз бошига керосинчи келиб: «Керосин, керосин», — дея бақира бошлади. Сенга ҳамиладорлигимнинг охирги оyi эди. Анчайин тўлишиб қолган пайтларим. Мукка тушиб олиб, берилиб газета ўқиётган дадангга қарадим. Лекин у ҳеч гапни эшитмас, ҳеч нарсани пайқамас эди. Газета ўқишни ҳаётидаги энг муҳим иш деб ҳисобларди у. «Ҳамма нодон. Бу атрофда фақат мен билимдонман», — дея керилиб ҳам қўярди. Дунё воқеаларидан хабардор эди-ю, лекин уйда нима бор, нима йўқ, кимга нима керак, нима билан тирикчилик қиляпмиз бу нарса парвойига ҳам келмасди. Ажаб ғалати одам эди-да даданг...

«Ҳой, дадаси, менинг аҳволим оғирроққа ўхшаб турибди. Керосин идишлари бўшаб қолган. Югуриб чиқиб керосинни олиб кела қолинг», — деб ялиндим. Лекин у бошини кўтармади. «Керосин менга керак эмас. Кимга зарур бўлса, олиб келаверсин», — деди тўнғилаб.

Гўёки авлиё эдию, иссиқ чой ичмасди, овқат емасди. Мен эзилиб кетдим. Ўзимни ўйладим, энди қадам босиб юра бошлаган опангни ўйладим, ҳали туғилиб улгурмаган чақалоқ — сени ўйладим. Айниқса, сен туғилсанг аллақанча иссиқ сув кераклигини.

кечалари чироқ ёниқ туриши лозимлигини ўйладим-у, керосин идишларини аранг кўтариб кўча бошига чиқдим. Узун навбатнинг охиридан навбат олдим. Сотувчининг зийраклигига ўшанда қойил қолгандим. «Янга, ҳов янга, олдинроққа ўтинг, аҳволингиз чатоққа ўхшаб турибди. Тезроқ керосинингизни олволинг. Ҳой одамлар, ҳомиладор аёлга йўл беринглар тезроқ...» — деди. Мен тўртта идишга бира-тўла керосин тўлдириб олдим. «Иккитасини кейин олиб кетаман», — деб қолдириб, иккитасини даст кўтарганча уйга йўл олдим. Икки идиш икки қўлимда — елкаларимни пастга тортарди, дўппайган қорним ҳам негадир ерга қараб оғиб тушиб кетаётгандек эди. Зўрра уйимиз остонасигача етиб келдим. Идишларни кўтаришга ортиқ мажолим қолмаётганди. Уларни ерга қўйдим-у... Шу онда ич-ичимдан гайритабиий бир чинқириқ отилиб чиқди... Бу чинқириққа чақалоқнинг бириллаган овози қушилиб кетди. Сен туғилдинг... Бирпасда қўшни аёллар югуриб келишди. Сени чўмилтириб, йўрғаклаб, бағримга солишди. О, бундай дамларда аёл гўёки дунёга қайтадан келгандай, дунёни бошқатдан кўргандай бўлади... Фарзанди учун дунёнинг ҳамма синовларини бошдан кечиришга, енгилга тайёр туради. «Фарзанд деганлари ширин душманинг бўларкан», — дердилар раҳматли бувинг. Чинданам шундай... Шу ширин душманларингни деб ҳузур-ҳаловатингдан кечаркансан, ўзингни ўтга-чўққа уриб бўлса ҳам рўзворингни юритаркансан. «Ўнта бўлса — ўрни бошқе», деган гап бор. Сен туғилгач, сенинг хосиятинг биланми, ё менинг ҳам ақлим тўлишдими, ёинки турмушдаги етишмовчилик мажбур қилдими, хуллас, ҳаётта бошқача кўз билан қарайдиган бўлдим. Билдимки, шу эркак — хўжайиним экан, деб у «тур» деса туриб, «ўтир» деса ўтираверсам, шу эрнинг қош-қовоғига қараб, «берсанг ейман, урсанг ўламан», деб яшасам бу ҳаёт эмас, шунчаки кун кечириш экан. Шунчаки кун кечиришдан кўра яшамай қўяқолиш афзал. Даданг ҳар куни кўчадан фақат икки буханка нон кўтариб келарди. Бировга ёмонлик қиладиган одам эмасди. Лекин яхшилик қилишни ҳам ўйламасди. Ўтиб кетган одамни ёмонлаб бўлмайди, Худойимнинг ўзи мени кечирсин, аммо ростини ҳам айтишим керак-да... Яна бир ёри, асли

мана бу пешонани уриб кетган экан, нима ҳам қилардим... — аям шундай дерканлар, қўллари билан пешоналарини уриб қўйиб, яна сўзларида давом этардилар. — Мактабда яхши ўқигандим. Яқинимиздаги мактабга иш сўраб борувдим, дарровгина ўқитувчиликка олишди. Ишга кирганимни эшитиб дадангнинг қош-қовоғи осилиб кетди. «Менга кўчага чиқиб ишлаб келадиган хотин керакмас», — дея жанжал кўтарди. Лекин мен йўлимдан қайтишни ўйламасдим ҳам. Ушанда тўғри қилган эканман. Пешонанг бахтдан ёрлақанга бўлса-ку, яхши экан. Лекин бахтдан бенасиб қолган бўлсанг, яна меҳнатинг туфайли келган нон яхши экан. Мен бир умр меҳнатим нонини дунёнинг бойликларидан юқори билдим. Сизларни ҳам шу нон билан боқиб катта қилдим.

— Биринчи маошимга нима олганман, биласанми?

— Йўқ, нима олгандингиз?

— Биринчи маошимга тикув машинаси сотиб олдим. Дадангни хурсанд қилмоқчи бўлиб, костюм-шимга материал ҳам олиб келдим. Чунки, илгари айтганимдек, у ҳеч нарса ҳақида қайғурмас, ҳатто ўзининг кийим боши қай ҳолатдалиги билан ҳам қизиқмасди. Кийимини янгилаб берсам мендан рози бўлар, миннатдор бўлар, яхши одамга айланар, деб ўйладим. Даданг ишдан келгунича материални бичиб-тикишга киришдим. Машинани тақиллатиб тикиб ўтирарканман, даданг кириб келди.

— Бу нима? — деди машинага ишора қилиб.

— Бугун биринчи маошимни олдим-у, магазинга бориб машина сотиб олиб келдим. Мана қаранг, сиз учун янги костюм-шим тикаяпман, — дедим.

У қувонадими десам, индамай келдию машинани даст кўтариб ташқарига олиб чиқди ва улоқтириб юборди. Мен ҳай-ҳайлаганимча қолавердим. Сўнг костюм-шим учун кесилган материални ҳам йиғиб олди-ю, ҳовлига чиқариб гугурт чақиб юборди. Газлама ёниб кулга айланди. Мен шу дамгача дадангга яхшими-ёмонми эр — ярим пир дейдилар, не бўлганда ҳам ҳурматини жойига қўйишим керак, деб қарардим. Ўша кунги қилиғи билан у кўнглимни буткул синдирди. Мен овоз чиқариб бақириб-чақирмадим, йиғи-сиги қилмадим. Фақат ич-ичимдан эзилдим. Уни

аслида яхши кўрмаганман. Фақат ҳурмат қилардим. Энди эса ундан нафратландим ҳам. Ҳов анови машина — ўша машина. Мустаҳкам, пишиқ ишланган экан. Ўшанда синмабди, ҳатто бирон жойига дарз етмабди. Баъзида унга қараб турсам, худди жони борга ўхшайди, ҳамиша бир оғиримни енгил қилди, бир бурда нонга зор пайтларимда беминнат хизмат қилиб қорнимизни тўйдирди. У менинг яхши-ёмон кунларимнинг ҳамроҳи. Кўнглимнинг овунчоғи ҳам бўлди. Бирор нарса тиксам, бутун дарду ғамимни унутаман, хаёлан у билан суҳбатлашаман. Дардларимни унга айтиб-айтиб оламан. У яхши-да, ҳамма сир-асроримни эшитади-ю, лекин ҳеч кимга гуллаб қўймайди.

— Дадам билан бир-бирларингни яхши кўрмаган экансизлар, унда нега тегдингиз? — дейман мен.

— Э, қизим. Ҳаммасига уруш сабабчи. Ўша йилларда эндигина мактабни битираётгандик. Тенгдош йигитларнинг деярли ҳаммаси урушга кетиб, кўпчилиги қайтиб келмади. Уруш тугагунча эса катта қиз бўлиб қолгандик. Танлаб, севиб-севилиб эрга тегиш қаёқда! Дадангга шу сабаб тегиб қўя қолганман-да...

— Дадам-чи, дадам сиздан илгари уйланмаган эканми? — яна сўрайман қизиқиб.

— Уйланган. Улар турмуш қуришгач, уруш бошланиб қолган. Ҳали фарзаңди ҳам бўлишмаган экан. Даданг урушга кетган. Ёшгина аёли дўконда сотувчилик қилар экан. Афғидан, у жуда чиройли бўлган. Бир куни туман прокурори дўконга киради-ю, аёлни кўриб ошику беқарор бўлади, ишқини изҳор қилади. Лекин аёл сира кўнмайди. Фронтга кетган эрига садоқатини сақлайди. Шунда прокурор ўғри ёллаб дўконни шип-шийдам қилдиради. Бу жинойиш иш юзасидан текширув олиб борган айёр прокурор жувонга, агар таклифига рози бўлса, аёлни қамоқ жазосидан сақлаб қолиш чора-тадбирини қўллаши мумкинлигини айтади. Аёл анча пайт кўнмай юради-ю, лекин охир-оқибат ўша прокурорга тегади. Даданг фронтдан қаттиқ ярдор бўлиб қайтади. Кўрадики, хотини алақачон бошқа бировники...

Шаҳридан бош олиб чиқиб кетади. Даданг асли ўзи етимликда ўсган, бошини силагувчи, қалбини тушунгувчи одами бўлмаган экан. Бизнинг ёқларга келиб қолади. Шунда танишиб қолганмиз. Тўғрироғи,

бизни таништириб қўйишган. Уруш ҳамманинг бошига кулфат солди, хонавайрон қилди, тақдирларни чалкаштириб юборди. Менинг ҳам бутун ҳаётим нотинч ўтишига, дадангнинг ҳам ёруғ кун кўрмай ўтиб кетишига ўша уруш сабабчи...

Дадангнинг феъл-атворидаги вазвати ҳолатларни ҳам шу уруш асорати туфайли деб биламан. Мен эса болачақа, рўзгор ташвишлари билан бўлиб ўшанда бунга унчалик ҳам катта аҳамият бермагандирман. Даданг биз ажралиб кетгач, худди мен сингари, яна турмуш қурди. Бир фарзандли бўлди. Лекин урушдан орттирган хасталиклари оқибатида ҳали қирққа ҳам кирмай вафот этганди...

Аямдан дадам ҳақида сўрарканман, хотирамда у кишининг қиёфасини, хислат-фазилатларини қайтадан кўз ўнгимда гавдалантирмоқчи бўлардим-у, лекин... Ҳеч нима ва ҳеч кимни тасаввурим ойнасида тиклай олмадим. Фарзанд учун бундан ортиқ бахтсизлик йўқ, деб ўйлайман. Атрофимдаги одамлар оталари ҳақида меҳр билан гапиришиб, «отам» деб сўзлашаркан, мен ҳамиша ўзимни қаттиқ, совуқ бир тошдай ҳис этганман. «Ота» сўзи замиридаги меҳрни, муҳаббатни, ҳузурни сезмай, ҳис этмай яшаб ўтмоқдаман.

Уч-тўрт ёшларда эдим. Бир куни қийқириб, чопкиллаб ўйнаб юрарканман, менга: «Даданг вафот этибди», — дейишди. Бу сўзга унчалик тушунмасам-да, оҳангидан хунук воқеа юз берганлигини сездим. Дадамнинг қиёфаси қандай эди, сира эслолмайман. У кишининг қандай кўринишда бўлганларини энди ҳеч қачон, ҳаётим охирига қадар ҳам тасаввур этолмасам керак. Чунки аям ажрашув лаҳзаларидаёқ дадамнинг суратларини йиртиб ташлаган эканлар.

Хонадонимизга даҳлдор одамлар, воқеалар ҳақида эсларканман, ҳар доим бизникида маълум муддат яшган Меҳри опам ҳаёлимдан ўтарди.

— Ая, Меҳри опани қандай топганингизни айтиб беринг, — сўрайман мен.

— Бир куни ишдан қайтаётсам, мендан олдинроққа бир машина келиб тўхтади-ю, унинг эшиги очилиб 5—6 ёшлардаги бир қизалоқ тушиб қолди. Жулдур кийимли, сочлари пахмоқ, яна кичкина ҳалтани елкасига кўтариб олган. Машина гуддираб ўз йўлидан кет-

ди. Бу ҳолат мени қизиқтириб қолди. Қизалоққа яқинлашиб, сўрадим:

— Ҳой қизалоқ, кимсан, қаёққа кетаяпсан?

— Исмин — Биби Меҳринисо, ҳеч кими йўқ етимман, борадиган жойим йўқ, қорним оч. Мени ўзингиз билан олиб кета қолинг, — деди мунчоқдек кўзларини пирпиратиб.

— Ҳозиргача қаерда яшаб юрувдинг?

— Ҳар кимларникада... Опажон, йўқ деманг, хизматкорингиз бўламан, — деди у.

Раҳмим келди. Уни эргаштириб шу яқин орада яшовчи синглим — Майсара холангникига бордим. Унинг рўзғори меникидан кўра тинчроқ, фаровонроқ эди. Эрининг ҳам кўнгли кенг. Дадангнинг феъли чатоқроқ: «Йўқот бу етимчани!» — деб туриб олса кўлимдан нима ҳам келарди.

— Майсара, қара, мана бу қизалоқни кўчадан топиб олдим. Машинадан тушириб қолдириб кетишди. Сўрасам — борадиган жойи ҳам йўқ экан. Уй ишларингга ёрдам бериб, болаларингга қарашиб юрар...

Майсаранинг қовоқ-тумшуги осилиб кетди. Қизалоққа жиркангандай қаради.

— Мендан сўрамай нега олиб келдингиз, опа? Ким билади қаерларда ётиб-туриб юрганикин бу? Балки юқумли касали ҳам бордир? Қаердан топиб олган бўлсангиз, ўша жойига олиб бориб қўйинг бу касофатни, — деди синглим.

Унинг тошбағирлиги, бемехрлигини яхши билардим аслида. Лекин шундоқ қизалоққа раҳм-шафқат қилиб, паноҳига олиб қолар, деб ўйлабманда... Хато қилган эканман. Қизалоқни эргаштириб уйга олиб келмоқдан ўзга чорам қолмади. Челақда сув иситиб яхшилаб чўмилтирдим. Дадангнинг кўйлагини кийдириб қўйдим. Ўзим дарров кўйлак-иштонча тикиб бердим. Оппоққина қизалоққа айланди.

— Чиройли қиз бўлиб вояга етгач, хайр-у хўшни ҳам насия қилиб қочиб кетганини ҳам гапириб беринг, ая, — дейман.

Мен Меҳри опамни уйимиздан қандай кетгани, ундан кейин бошидан не савдо-синоатлар кечганини яхши билсам-да, бу воқеа оиламиз даврасида нечача маротаба муҳокама этилган бўлса-да, мароқли

ҳангома узилиб қолишини истамай, ҳар гал гапни яна атайлаб шу томонга буришни ёқтирардим.

Аям эса ғийбатни, гинаю адоватни билмайдиган аёл эдилар. Бунга мен мана ҳозир, ўтган кечмишларни эслаётиб амин бўлмоқдаман. Урушдан кейин нотавон эр билан рўзгор аравасини зўрға тортишаётган бўлишига қарамай, бир етим қизга паноҳбон бўлиб, уни едириб-кийдириб, вояга етказиб... эвазига ҳатто «раҳмат» деган сўзни эшитмаган аяжоним Меҳри опам ҳақида сира ёмон гап айтмасдилар.

— Мен рўзгору бола-чақа ташвишлари билан овора бўлиб бу қизнинг улғайиб қолганини сезмаган эканман. Рашид амаким Меҳринисони ёқтириб қолиб, нуқул ҳарбий хизматни ўтаётган ўғлига келин қилиб олишини айтарди. Бу менга ҳам маъқул эди. Рашид амаким дадамнинг яккаю ягона укаси. Рўзгори бут, ўғли ҳам мўмингина йигит эди. Меҳри уларнинг хонадонига борса, бахтиёр бўлиб кетишига кўзим етарди. Лекин азал-азалдан пешонага битилган тақдирни таъбир қилиб бўлмас, деганларида жон бор экан. Меҳри қизимнинг ҳам пешонасига не-не савдо-синоатлар битилган экан. У пайтлар мен сизларни шаҳардаги ҳовлимизда — онам ёнида қолдириб, қишлоққа бориб ўқитувчилик қилардим. Ҳафтада бир марта сизларни кўргани шаҳарга келиб кетардим. Бир куни узоқ торли туманга кўчиб кетиб яшаб қолган холанг Майсаранинг эри Муҳиддин поччамиз уйимизга келибдилар.

Муҳиддин поччанг онамга: «Иморат қураётувдик, Майсара ёш болалари билан қурувчиларга ош-овқат қилишга улгуролмай қолаяпти. Меҳрига бир-икки ойга рухсат берсаларингиз, уйга олиб кетсам, қурувчиларга ош-овқат қилиб беришда холасига кўмаклашса», — дейди. Онам Майсарага кўнгли ачишиб, менинг келишимни, розилигимни ҳам кутмай Меҳрига рухсат беради. Сен ҳам ўшанда уларга қўшилиб кетгансан...

* * *

Ҳа, холамникига борганимиз элас-элас ёдимда. Мен 4—5 ёшларда эдим... Ҳовлилари олчазор эди. Биз болалар эрталабдан кечгача олча терардик. Холамнинг катта кастрюлкада олча мураббо пиширганлари ҳам ёдимда. Ҳатто мана неча йиллар ўтиб кетибди ҳамки,

Ўчоқда қайнаётган олча мураббосининг ҳиди ҳам шун- доққина диморимга келиб уриллаётгандек...

Яна бир нарса ёдимда...

Ўша пайтлар аям билан дадам ажрашишган, да- дам ҳам холам ва поччамни қора қилиб шу қишлоққа келиб яшаб қолган, шу ерда бир аёлга уйланган экан. Бир куни холам юзларида ним табассум бал- қиб: «Даданг келиб сени кўрмоқчи бўлиб юрибди экан», — деди... Юрагимда аччиқ, оғриқли бир ор- зиқишни туйгандим. Мен юқорида айтганимдек, «дада» сўзининг маъно-мазмунига унчалик тушунмас- дим. Негалигини билмайман, лекин «дада» дегани мен учун ёт кишидек, у билан кўришишим шарт эмас- дек туюлган. Бир куни кўчада болалар билан бақи- риб-чақириб ўйноқлаб юрарканман, кулранг плашли эркак (сал илгарироқ таъкидлаганимдек, қиёфасини негадир кўз олдимда сира гавдалантира олмайман) мени ушлаб олди, қаршилиқ кўрсатишимга қарамай, бағрига босиб юз-кўзимдан ўтди. Назаримда йиғлар- ди, юзимда унинг кўз ёшларининг намини туйдим... Мен эркакнинг (сезяпсизми, «дадам» деёлмаяпман. Бу сўзни айтиб ўрганмаганман-да...) қўлларидан куч би- лан силтаниб чиқиб, ҳовлига қараб югуриб кетдим. Ҳовли тўридаги қоп-қоронғи товуқ катагига кириб яшириниб олдим. Юрагим қафасидан чиқиб кетту- дек қаттиқ дукилларди. Товуқ катаги эшигини ичка- ридан занжирлаб ҳам кўйдим.

Дадам ўшанда уйга кириб анча маҳалгача холам ва поччам билан чойхўрлик қилиб ўтириб қолган. Афтидан яна бир марта мени бағрига босиб эрка- лашни истаган. Мени болалар роса излашган. Ме- нинг қоронғи товукхонада яширинганим ҳеч кимнинг хаёлига келмаган. Дадам дийдоримга тўймай кута-кута кетиб қолгандан кейингина мен товукхонадан чиқиб келгандим.

— Ия, даданг бўримидики, ундан қочсанг. Ахир бояқиш қизимни бир кўрай деб атайлаб келса-ю, сен бўлсанг яшириниб олибсан. Бунақа қилма, энди кап- катта қизсан-ку. Мана қара, сенга парвардаю печень- елар келтирибди. Магазинга бирга олиб бориб ки- йим-кечак олиб бермоқчийдим, деб роса кутди. Аянг билан ажрашган бўлса ҳам, опанг билан сен шу одам- нинг пушти камаридан дунёга келгансизлар. Дадани

норози қилиш — қиз болага ярашмайди, — дея койиганди холам.

Қизиқ, мен ўшанда гарчанд ширинликка ўч бўлсам ҳам, дадам келтирган нарсалардан татиб ҳам кўрмагандим. Холамнинг болалари талашиб-тортишиб ейишаркан, мен уларни жимгина кузатиб ўтиргандим. Гўё томоғимда нимадир тиқилиб қолган-у, ҳеч нарса ўтмайдигандек бир кайфият вужудимда ҳукмрон эди.

Шундан кейин ҳам дадам икки-уч марта мени излаб келди. Мен эса ҳар гал тутқич бермай қочиб қолардим.

Мен нега энди дадамга нисбатан ўзимни бу қадар бешафқат тутганман? Нега? Аслида шунчалар ҳам бемехр одамманми? Юрагим юрак эмас, совуқ бир тошми? Бу саволга ҳамиша, бир умр жавоб изладим. Жавоб тополмадим...

Ота фарзанд учун бир таянч устун, бир баланд тоғ эканлигини тушунаман, лекин ўзим бу руҳий мададдан мосуво ўсганлигим учун ҳам буни ҳис этишдан маҳрумман.

Бу кенг ва сарҳадсиз, боши ҳам, адоғи ҳам йўқ ҳаётда мендайлар кўпми ва ё камми? Бундай ҳолатнинг туб илдизи қаерда? Гуноҳ кимда? Илгарироқ айтганимдек, мен ёши фалон жойга бориб қолган аёлман. Ҳар турли савдо-синоатларни бошимга солгани, синовидан ўтказгани, жонни эса эсон-омон қолдиргани учун худога минг қатла шукур! Лекин ўша савол — ота деганда дукиллаб уриб турган юракнинг бир парча совуқ тош бўлиб қотишига сабаб не?..

Бу дунёда инсонни инсонга нима боғлаб туради ва ёки инсонни инсондан нима узоқлаштиради? Мехр... Мехрсизлик... Мен жавобни ниҳоят топаётганга ўхшайман. Ахир мен аввал бошданоқ меҳрсизлик маҳсули бўлиб келганман-ку бу дунёга! Аввало отам ва онам орасида меҳр риштаси йўқлиги, онам менинг дунёга келишимни сира истамагани, отам ва онамнинг ажралиб кетишлари, меҳрсизлик жарининг кенгайгандан кенгайиб кетиши...

Меҳрсизлик ажриқда ўхшаркан, вужудингни бир эгалладими — кенгайгандан кенгайиб кетавераркан. Энг аввало қалбингда меҳрсизликка йўл бермаслик керак экан. Бўлмаса меҳр истаганингда, меҳр излаганингда у тутқич бермай қочаркан...

Сезиб турибман, Сиз Меҳри опамни шундан кейин бизнинг уйимизга қайтмай, менинг аямдан рухсат сўрамай, оқ йўл олмай, Майсара холам иморатини қураётган Баҳром исми йигит билан севишиб, турмуш қуриши ҳақида ҳикоя қилиб беришимни қачондан бери кутаяпсиз. Мен эса бунинг ўрнига ўз-ўзим ҳақимда анча сафсата сотдим.

Ростини айтсам, Меҳри опам билан Майсара холамникига борганимизни, дадамнинг мени излаб келгани-ю, менинг қочганимни аниқ эслайман... Лекин Меҳри опамнинг холам иморатини қураётган қурувчилардан бири— Баҳром билан севишиб, шу кўйи ўша тоғли қишлоқда қолиб кетгани ҳақидаги тафсилотларни сира-сира эслолмайман. Ахир ўша пайтлар ниҳоятда ўйинқароқ қизалоқ эдим. Назаримда, ўзимга хос ва ўзимга ярашиқли бир оламим ичра яшардим.

Бу оламдан ташқарида нима бўлаяпти, нима қолаяпти, унчалик фаҳмлаб етишга уринмасдим ҳам. Меҳри опам ўшандаги кечинмаларини кейинчалик Баҳром билан турмуш қурганларидан кейин аямнинг кичик синглиси Муаззам холамга (улар дутона бўлишган) айтиб берганлар...

МУАЗЗАМ ХОЛАМНИНГ ҲИКОЯСИ: «Мени боқиб катта қилганлари учун Маҳфират опамдан (гап аям ҳақида кетаяпти) бир умр миннатдорман, — деди ўшанда менга Меҳри. — Лекин менга яна нимадир етишмаётгандек бўлаверарди. Майсара холаминг уй ишларига ёрдам бериш учун келдим-у... Ўша нарса, яъни менга етишмаётган нарса қайноқ меҳр эканини англадим!

Мен қурувчиларга кун бўйи чой таширдим. Тушлиқда овқатларини етказиб берардим. Қурувчиларнинг энг ёши — Баҳром мен билан тенгдош эди. Оқишдан келган, кўркам йигит бўлгани учунми ва ёки у билан гапимиз қовушгани учунми, ёқтириб қолгандим. Хуллас, Баҳром билан танишганимдан сўнг унинг меҳри кўнглим ичидаги бўшлиқни тўлдиргандек бўлди. Дарвоқе, меҳр... Тўғри, Маҳфират опам бошпаноҳ бердилар, едирдилар, кийдирдилар... Ҳаётда Аллоҳ таоло ҳамма нарсани инсон учун мўл-кўл қилиб яратиб қўйибди. Интилса, изланса инсон ҳаммасига эришар экан. Фақат меҳр... Негадир инсонлар бир-бирига ана шу меҳрни бағишлашга хасислик қилишади. Бундоқ

қараганда, кимгадир меҳр бериш — бир кулча нон бергандан кўра осонроқ, шундай эмасми? Лекин биз — инсонлар ҳеч нарса билан ўлчаб бўлмайдиган меҳримизни ўзгаларга раво кўрмаймиз.

— Меҳри, илгарилари менга бу ҳақда ҳеч айтмаган ҳам экансан-да, нима, Маҳфират опам кўнглингни қаттиқ оғритганмидилар, — деб сўраганимда унинг кўзларидан дув-дув ёш оқди.

Ана шунда дугонамининг кўнгли нозиклигини ҳис этдим. Эсладим, биз қизалоқлар уй ишлари билан Меҳричалик банд эмасдик. У биз билан тузук-қуруқ ўйнолмасди ҳам. Маҳфират опам эрталабдан кечгача мактабда ўқитувчилик қилар, рўзвор ишларини эса буткул Меҳрининг бўйнига юклаб қўйганди.

Опамнинг ахир бошқа иложи ҳам йўқ эди. Тирикчилик шунга мажбур қиларди. Эсимда, Меҳри 15—16 ёшга етиб ҳамма қизлар сингари очилиб кетган кезлар... Маҳалламиздаги бир йигитча Меҳри сувга чиққанида қўлига хат тутқазибди. Қизлик давримизда ҳаммамиз ҳам бунақа хатлардан қанча-қанчасини олгандик, жавобларини шеър қилиб ёзардик. Дугоналар билан сирли суҳбатлар қурадик. Ёшликнинг бу даври ажиб бир ширин эди, ўзининг гашти бўларди. Қани энди ўша даврларни излаб топ-чи? Йўқ, ҳар қанча бойлигинг бўлса-ю, алмашаман, ўша дамларни қайтариб оламан, десанг ҳам унга энди эришолмайсан. Лекин ёшликнинг бу шўх-шаън гап-гаштаклари аро беғам-беташвиш кезиб юришга шўрлик Меҳрининг вақти йўқ эди. Ҳақ-ҳуқуқи йўқ эди, десам тўғрироқ бўлар. У ўша йигитча берган хатни нимчаси чўнтагига солиб, яшириб юрган эди, менга ҳам кўрсатган эди. Лекин хат қандайдир бир сабаб билан опам қўлларига тушиб қолади. Жанжал устида мен ҳам бор эдим. Асли ҳаёт қийинчиликлари опамнинг асабларини ишдан чиқариб қўйган эди, ниҳоятда баджаҳл эдилар. Ўзларини ку бировга атайлаб ёмонлик қилишни билмасдилар. Хуллас, хатни Меҳрининг кўз ўнгида майда-майда қилиб йиртиб, юзига отдилар. Қаердандир хивчин ҳам топила қолди. Кап-катта қизни хивчин билан савалаб ура кетдилар. Оғилхонага, моллар ёнига бир кун қамаб қўйдилар... Қай бир йигитчанинг бир парчагина хати учун Меҳри шунча жазога тортилди. «Э, опа, ундай қилманг, қўйинг», — деб мен орага тушдим. Онамиз

орага тушдилар. «Аралашманглар»,— деб опамиз бизни ҳам уришиб бердилар. Меҳрининг ўзиям чиройли қиз эди. Асли товлик эди-да. Оқишдан келган, катта оҳу кўзлари кўкиш, сочлари қоп-қора, қалин ва узун эди. Ҳозир бундоқ атрофга боқиб, негадир унақа чиройли, истараси иссиқ қизларни сира учратолмайман. Ким билади, балки ҳеч кимни чирой бобида унинг ёнига тенгма-тенг қилиб қўйиб қарашни ўзим ҳам истамасман. Балки унинг ўзи шундай бетимсол гўзал бўлиб дунёга келгандир. Лекин чирой деганлари ҳам баъзан бошга битган бало бўларкан. Бир қиё боқишига зор йигитчалар кўп эди. Лекин Маҳфират опам бу қизга нисбатан ниҳоятда қаттиққўл эдилар. Биламан, унинг бахтли бўлишини истардилар, тоғамизнинг ўғлига эл назарида, ҳурмат-иззати билан тўй қилиб узатиб боришни ният қилгандилар. Лекин опам, ўзимнинг ҳам раҳмдил, ҳам қаттиққўл опажоним Меҳрининг кўнглини сўрашни хаёлларига ҳам келтирмаганлар, чови... Ёш, гуркираб ўсиб келаётган қизнинг ўз орзу ҳаваслари, кўнгли сирлари бўлиши аён-ку, ахир... Ўшанда Меҳрининг бу ножўя қилмиши, яъни опамнинг розилигисиз турмуш қуриб кетиши боисини сўраганимда, кўзларидан «дувв» ёш оқиб кетди.

У ўшанда яна шундай деганди:

— Шу ёқларга келиб Баҳром билан тақдиримиз қўшилиши пешонамга ёзилган экан-да, нима қилай. Биламан, яхши иш қилмадим, Маҳфират опамга нисбатан ношукурлик қилдим. «Етим бола асрасанг, орзибурнинг қон қилар», деган мақолни шу қилмишим билан яна бир бор исботладим. Лекин опам мени бермоқчи бўлган йигитга асли кўнглим чопмаганди. Опам эса менинг кўнглимни сўраб ҳам кўрмаган. Кимдир атрофимда айланишга бошлаганини сезиши билан, худдики бунинг учун мен айбдордек, калтақларди... Хуллас, келажагимни фақат қоронғилик чулваганди. Уйдан узоқда, қаҳрли нигоҳ мени таъқиб этмайдиган ўзга маконда гўёки кенг осмонда чаппар уриб учиб юрган эркин қушга айландим. Кўнглим ҳам кенгайиб кетгандек бўлди... Кўзимга Баҳромдан бошқа ҳеч ким кўринмасди, кўнглимда бошқа кимсага ўрин йўқ эди... Баҳромнинг отаси урушга кетиб қайтмаган, онаси беш фарзандни зўрға боқиб катта қилаётган экан. Камбал оила. Ҳатто тузук-қуруқ тўй қилишга ҳам ҳоллари

йўқ экан. Онаси, қариндошлари Маҳфират опамникига совчи бўлиб боришларини айтишганда, мен унамадим. Мен балки хато қилгандирман, калта ўйлагандирман. Маҳфират опам барибир рози бўлмайди, деб ўйлагандим ўшанда. Ундан сўнг эса «эрсираб қолдингми», деб яна калтаклаб, қамаб қўйишидан, товасининг ўзлига мажбуран бериб юборишидан қўрқдим. Майсара опамга ҳам: «Агар Маҳфират опамга бу ҳақда хабар берсаларинг, ўзимни ўзим ўлдираман», — дедим.

Мени Майсара опамникдан тўй қилиб олиб кетишди...

— Хўп, майли, нима бўлса бўлиб ўтди-кетди. Ўзинг энди бахтлимисан, — деб сўрадим ундан. У негадир кўзларини ерга қадади. Бу саволим негадир уни қийин аҳволга солиб қўяётганини сездим. Нега? Ахир Баҳром — аллқомат, истарали йигит бўлса, севишиб турмуш қуришди. Нега?

— Мен Маҳфират опамни норози қилдим. Улар мени дуоибад қилган бўлсалар керак, — деди у ниҳоят.

— Э, қизиқмисан дутона, опам унақа узоқ пайт бировга кек сақлаб, қарғаб юрадиган аёл эмас. Бўлди, энди буёғини ўйлама. Рўзворингни ўйла, болаларингни ўйла (ўшанда унинг икки боласи бор эди).

— Йўқ, опам барибир мендан қаттиқ ранжидилар. Мени энди ҳеч қачон кечирмайдилар. Ўзим ҳам энди бир умр шу қилигим учун ўзимни кечиролмай ўтсам керак...

Меҳрининг бундан кейинги ҳаёти қандай бўлди, албатта тиниб-тинчиб, севгани билан қўша-қариб юргандир, деган савол сизни қизиқтириши табиий. Бир донишманддан: «Инсон учун энг олий жазо нима?» — деб сўраганларида: «Виждон азоби», — деб жавоб берган экан. Меҳри опам севганига теккани билан тамоман ўзини бахтли ҳис этиб кетолмаган. Виждони азоб тортган. Улар тарафига бориш-келиш қилиб юрганлардан ҳамиша хабар келарди: «Меҳри салом айтиб юборди, йиғлаб: «Мени энди опам ҳеч қачон кечирмайдилар. Мени опам қаттиқ қарваганлар, опам олдида юзим бир умр кўмирдек қора», — деди... «Шундоқ опамни билмадим — мени энди Худо жазоласа керак», — деб айтди...»

Аям эса бу ёкда ўзларини бепарво тутиб қайта-қайта таъкидлардилар:

«Мен асли соддаман-да. Содда бўлмасам, Меҳри шу тоғамнинг ўлига тегса, бой хотин бўлиб яшайди, ёлғиз ўрил эмасми, тоғамнинг топган-тутгани шунга қолади, дебман-да. Яхши ниятим чаппасига айланишини қайдан билибман...»

«Қарғармишман... Нимасиниям қарғайман утинани. Майли, шуни хоҳлабдими, бахтли бўлсин, дегандим ўшандаёқ...»

«Мендан нега хижолат тортаркан? Айтинглар, келаверсин. Ундан хафа бўлган эмасман. Лекин ўшанда келиб бир оғиз розилик сўраганида, тўй-томоша қилиб узатган бўлардим-ку...»

«Қилар ишни-ку, қилиб бўлган. Ариқ суви оқдикетди, энди ортга қайтариб бўлмайди. Менинг энди ундан хафа бўладиган жойим ҳам қолмаган.»

«Мен ўшанда кўпроқ синглим Майсарадан хафа бўлдим. Ўзи-ку вақтида бу қиздан ҳатто жирканганди. Энди-энди ўйлаб қарасам, у иморатини битказиш учун олиб бориб, иш ҳақи ўрнига бу етим қизчани ўша уста йигитга бериб юборган. «Одамлар билмайди, мендан бошқа ҳамма гўл», деб ўйлаган. Ўз жигарингдан вафо кўрмайсан-ку, бошқалардан вафо кутишнинг сира ҳожати ҳам йўқ экан...»

Меҳри опам бу орада фарзандли бўлгани, тўйлар қилгани, бахтли-тахтли эканлиги ҳақидаги хушxabарлар, анча йиллар бизгача етиб келди. Лекин бир гал... «Эри (экскаваторчи эди) эски қабристонни бузиб ташлаётиб ўша ерда йиқилиб тушибди-ю, қайтиб туриб юролмайдиган бўлиб буткул ётиб қолибди», — деган совуқ гапни эшитдик...

Ўшанда Меҳри опам учинчи фарзандига ҳомиладор бўлган...

Муаззам холам Меҳри опам билан яқин дугоналар бўлишгани учун тоғли қишлоқдан ҳамма хабар бизга шу киши орқали етиб келарди. Меҳри опам ёлғиз ўзи уч фарзандни боқиб ўстираётгани, Баҳром поччамизнинг неча йилки, қичирламай шифтга тикилиб ётгани... Бир гал Муаззам холамга эргашиб Меҳри опамникига мен ҳам боргандим. Бизни кўрган Меҳри опам одатича: «Опам мени астойдил қарраган эканлар.

«Илойим бахтсиз бўлгин, азоб чекиб, қийналиб яшаб ўттин», — деган эканлар», — дея тўлиб-тошиб йиғлади. Муаззам холам эса аямни ёқлаб, аям Меҳри хусусида гап кетганда айтадиган ўша гапларини яна такрорладилар.

Холам билан Баҳром поччамизнинг ҳузурига кирганимиз ҳам ёдимда. Қоп-қора соқоллари кўкрагини эгаллаган, оқ юзли йигит шифтга термулиб ётибди... Балки қуёш нурини кўрмагани учун ҳам юзи бу қадар оппоқдир, балки ўзи табиатан кўрклидир... У биз кириб борарканмиз, бошини ўтириб қаради. Қол-аҳвол сўрашгач, «уҳ» тортди.

— Мана шу аҳволга тушиб қолдим. Начора... Лекин Меҳридан мингдан минг розиман. Рўзгорниям эп-лаяпти, менгаям қараяпти. Агар шу бўлмаса... — дедию, йиғлаб юборди. Барваста, қоп-қора соқоллари бутун кўкрагини тутган эркак йиғларди...

Муаззам холам ҳам, Меҳри опам ҳам йиғлашди. Менинг ўша сафаримиздан ёдимда қолгани шу бўлди. Келиб аямга айтдим. Аямнинг ҳам кўзлари ёшга тўлди. «Худонинг ўзи шифосини берсин, илойим», — дедилар.

Қай бир йили хабар келди: «Баҳром почча ҳам оламдан ўтибди». Яна йиллар ўтди. Биз улғайиб, ўз йўлимиз, ўз уйимизга эга бўлиб кетдик. Бир гал уйга борганимда аям: «Айтгандай, Меҳри Самарқандга келди. Муаззам холангникидан туриб менга қўнғироқ қилди», — дедилар. «Уйга келмадим, Сизни кўргани», — деб сўрадим. «Йўқ, шифохонага, катта дўхтирларга ўзини кўрсатгани келибди. Ичимда бир касалим бор. Даволанишим керак, — деди. Яхши гаплашдик. Унга нисбатан ҳеч қандай даъвом йўқлигини қайта-қайта айтдим. У яна қайта-қайта кечирим сўради. Эртасига вақтини топиб келишини айтди. Келишга ваъда берди. Лекин келмади...»

Меҳри опам шундай қилиб аямга сира рўпара келмади... Кетди... Ҳа, дарҳақиқат, ўша қўнғироқдан сўнг кўп вақт ўтмай...

Айтишларига қараганда, Меҳри опамнинг уч ўғли ҳам улғайиб, топармон-тутармон, тадбиркор, удаабуррон бўлиб етишишибди. Ўша атрофда улардан ўтадиган бадавлат одамлар йўқ экан, дейишди. Муаззам холам ҳар гал эслаганларида: «Оҳ, қанийди энди Меҳри дугонам тирик бўлса-ю, фарзандларининг камолини

кўриб, роҳат-фароҳат сурсайди. Ниманиям кўрди, бу дунёга келиб бояқиш дутонам», — дея кўз ёши қилдилар...

* * *

Бундоқ ўйлаб қарасам, асарим давомида ҳаёти ҳақида сизга ҳикоя қилмоқчи бўлган мен билган аёллар кўп экан. Лекин улар қандоқ бўлишса, шундоғича бирма-бир қаламга олмасам, меъдан ранжишлари мумкин. Энди ҳикоямни давом эттирсам.

Аям дадамиз билан ажрашганидан сўнг мени, опамни ва ўша Меҳри опамни бувимга қолдириб, ўзлари қишлоққа ўқитувчилик қилгани кетадилар. Оҳ, буvingинам билан яшаган кезларимиз... Иссиқ, илиқ хотиралар... Холаларимнинг, қўшнилариимизнинг бизга тенгдош болалари йиғилиб шаталоқ отиб ўйнаган олтин дамларимиз...

Қуёш гўёки биз эрталаб кўзимизни очишимиз биланоқ шу ҳовлидан бош кўтаради, биз кечқурун чарчаб пинакка кетаётган маҳалда эса яна шу ҳовлига ботади. Бунда болалик дунёсининг бор қувонч-шодликлари, изтиробу қайғулари ҳам мўл-кўл. Ҳовлининг ўртасида ўзимиз, ўз қўлларимиз билан қазиган лой суви ҳовузча. Суви сув эмас, лойли бўтқага айланган ҳовузчада чўмилишлар, қоп-қора бўлиб офтобда товланишлар... Чарчаб қолдан тойган маҳалда ҳам бўш келмай, давра қуриб ўтириб эртагу топишмоқ айтишлар, кечки овқатдан сўнг эса лампа чироқ ёрувида бувимнинг дostonларни, ғазалларни қироат қилиб ўқиб беришлари, улардаги воқеаларнинг тасаввуримизда жонланиши, хаёлот ва ҳақиқат дунёсининг аралашиб-қуралашиб янги бир оламга айланиб кетиши... Биз эса ўша олам ичра худдики қушлардек парвоз қилиб учиб юришимиз... «Ўтган эса ҳамиша тотли...» — дейди шоир. У чиндан ҳақ. Менинг ҳозир сира эсимда йўқ — уйимиздаги яшаш шароити қандай эди — гиламимиз ва ё қимматбаҳо бирор нарсаларимиз бормиди-йўқмиди, нималарни тановул қилардик, кийим-бошимиз қай аҳволда эди? Билмайман-эслолмайман. Лекин, лекин ўша замонларда эркин учиб юрган қушлардек яшанганим рост...

Кейин бир куни, бир куни бувимнинг қўшни аёл билан суҳбати қулоғимга чалиниб қолди:

— Энди шу Махфиратнинг тақдири мени ўйлан-тиргани-ўйлантирган-да. (Аям ҳақида бўлаётгани учун ҳам бу гаплар қулоғимдан жой олаёттанди.) Йигит Махфиратдан ёшроқ, илгари уйланмаган экан. Сира ҳолижонига қўймапти экан. Энди бунинг бу ёқда икки қизи бўлса, у эса уйланмаган ёш йигит бўлса... Эҳ, билмадим, шу қизимнинг тақдири асли ўзи бир чалкаш экан-да...

Бу хабардан нохуш бир ҳолатта тушганим, уни то унутганимча, таъбим хира тортиб юрганим ҳамон эсимда. Мен ҳали бола эдим-у, лекин аям ҳаётида содир бўлиши кутилаётган бу ҳодисани руҳимга сиғдира олмаётгандим.

Таъин бир куни кўчада чопқиллаб ўйнаб юрарканман, уч-тўртта бўлиб гап қозонини қайнатаётган аёллардан бири атайлаб мени олдига чақирди.

— Ҳой, менга қара, — деди тиржайиб, — аянгни яна эрга бераяпсизларми?

У шундай бир оҳангда гапирдики, гўё юз-кўзим аралаш шапалоқ тортиб ургандек, йўқ, йўқ, юз-кўзим аралаш тупураётгандек эди... Мен ўшанда бу аёлни чунонам ёмон кўриб кетдимки...

Йўқ, фақат ўша лаҳзалардагина эмас, ундан кейин кўп йиллар давомида ўша воқеани эсласам ва ё ўша қўшни аёлни учратиб қолсам, уни нақадар ёмон кўришимни, отгани ўқим, кўргани кўзим йўқ эканлигини кўнглимдан кечирардим. Қизик, воқеани яратувчи қаҳрамонлар бошқа эди-ю, тасодифан бу хабарни менга етказган одам мен учун гўё энг ашаддий душманга айланиб қолган эди...

Бир куни бувим мен ва опамни оддиларига чақириб бўладиган ишдан бизни воқиф этдилар. Ёш аёл бу дунёда ёлғиз ҳаёт кечириши мумкин эмаслиги, хонадонда эркакнинг ўзига яраша ўрни борлиги, бизга эса ота зарурлиги ҳақида... Шунга муносиб бир одам борлиги, энди аямни шу кишига эрга беришлари, биз эса уни «дада» деб ҳурмат қилишимиз лозимлиги ҳақида... Мен эса нафасим сиқилиб, овозим бўғилиб норозилик билдирдим — шундай ҳам ҳаётимиз яхши эканлиги, бизга ҳеч қандай одамнинг, яъни отанинг сира-сира зарурати йўқлиги ҳақида... Бувим, катталар бир нарса деса, қиз бола дегани индамай эшитиши лозимлиги, маъқуллаши кераклиги, хонадонда ота борлигининг ўзи

бир давлат эканлиги ҳақида гапирди. Мен йяғлаб ўз фикримда туриб олгандим. Опам индамасди, ҳеч қандай муносабат билдирмасди. У асли шунақа — ичидагини ҳа деганда билдиравермас, мен эса болалиқдан «исёнкор», ўжар, ўлғудай қайсар эдим.

Болалик сезгиларим жон-жаҳди билан қаршилиқ кўрсатган, инкор этган бу воқеа ниҳоят юз берди. Уйимизга бир тўда эркак ва аёллар келишди, ош-овқат пиширилди, ўртага қўйиб тановвул қилинди... Сўнг кетишди.

Мен ўз дадамнинг қиёфасини эслолмаслигим, унинг қандай одам бўлганлигини билмаслигим, тўғрироғи, у пайтлар бунга фаҳм-фаросатим етмаганлигини юқорида таъкидлагандим. Хонадонимизга «дада» бўлиб кириб келган бу одамни ҳам мен, афсуски, эслолмаяпман. Балки мен бу эркакни дилдан «дада» сифатида қабул қилолмаганим учун ҳам унинг ҳатто башараси қандайлигига разм солиб қарамагандирман. Айни дамда унинг бизга муносабати қандай бўлганлигини ҳам онгли равишда фаҳмлаб етолмайман. Бизга муносабати меҳр-муҳаббатли бўлганида балки юрагимда из қолдирар, эслаб қолармидим. Демак, у бизнинг меҳримизни ўзига тортиш учун қайғурмаган, ҳаракат ҳам қилмаган. Демак, уларнинг — аям ва ўтай отамиз ўртасидаги оилавий турмушлари ҳам ҳеч бир асос — пойдеворга эга бўлмаган. Шундай бўлганлиги учун ҳам бу турмуш бир кун келиб...

Йўқ, ўша «бир кун»га етиб келгунча биз ўша эркак қишлоғига кўчиб борганмиз. Яшаганмиз. Ўғил укам туғилганлигини аниқ эслайман. Бу бир тоғ қишлоғи эди. Табиати ҳамма фаслда ҳам жуда чиройли қишлоқ эди. Бу қишлоқнинг тоза, хуш ҳавоси ҳамон димоғимдан кетмайди. Бизнинг уйимиз бир тепалик устида жойлашган эди. Бу тепаликка гоҳ қуёшли, гоҳ ёмғир-қорли, гоҳ юлдузли осмон гўёки жуда яқин эди. Бунда бир қулай жойни топиб олиб, чексиз-чексиз хаёл сурриш гаштли эди. Қуёш чарақлаган, лекин иссиқ бўлмаган, илиқ, ёқимли ҳаволи бир кунда уйимизга икки-уч аёл келишиб, мен ва опамни «ташқарида юра туринглар», деб ҳовлига чиқаришди. Уйимиз деразаларини ёпиб қўйишди. Мен ўшанда қандайдир бир сирли воқеа рўй беришини фаҳмлаганману, нима гаплигини англолмаганман. Қанча вақт ўтди билмайман, аёллар

мени ва опамни уйга чақиришди. Кирдик. Аям устларига кўрпани тортиб ётибдилар. «Аянгга яқинроқ боринглар, кўринглар, укалик бўлдинглар», — деди бир аёл. Биз аямга яқинлашарканмиз, ёнларида йўргакка ўралган чақалоқни кўрганмиз.

Опам қандай аҳволга тушди билмайман-у, лекин мен йиғлаб юборганман. Болалигим, бефаҳмлигим бўлса керак-да, аям ёнидан менинг ўрнимни эгаллаган бу жонзотта — чақалоққа нисбатан юрагимда уйғонган рашк, аламга чидолмай кетганман, шекилли ўшанда. «Бу чақалоқнинг бизга кераги йўқ, деразадан отиб юборинглар», — деб чинқириб йиғлаганман. Аёллар завқланиб кулиб юборишган. Ўзим айтганимни амалга ошириш учун жаҳд ва жаҳд билан уни олиб, деразадан улоқтириб ташламоқчи бўлиб, чақалоққа қўл узатганман. Аям чақалоқни кўрпаси билан беркитиб олишга аранг улгурган. Аёллардан бири эса зўрға мени тутиб қолган... Мен ҳовлининг овлоқ жойига югуриб чиқиб кетиб эзилиб-эзилиб йиғлаганман. Болалик эркаликларимни энди бундан сўнг кўтариш учун онагинамнинг вақти ҳам, қуввати ҳам етмаслигини ҳис этганман шекилли. Охир оқибатда укамга ўз ўрнимни бўшатиб беришдан ўзга иложим йўқлигини ҳис этиб, тақдирга тан берганман.

Кейинчалик укамни яхши кўриб, гоҳ опичлаб, гоҳ етаклаб юрганман. Лекин ўтай отани кўришга кўзим, отишга тошим йўқ эди. У уйда бўлса мен тинч ўтиролмасдим. Кечкурун кириб келаверса, юрагим сиқилиб, қочиб чиқиб кетгим келаверарди. «Қорним оғрияпти», — деб бақириб йиғлашга тушардим. Аям бир гап бўлса керак, деб апил-тапил ташқарига олиб чиқсалар, тиржайиб: «Алдадим, қорним оғримаяпти», — дердим. Бу одамни сира юрагимга сиздиrolмаганман. Унга кўзим тушиши билан таъби дилим хира тортиб, чидаб бўлмас даражада қорним оғриётгандек туюлаверарди... Эркак кўпинча маст ҳолатда бўлар, уйда бақир-чақир бошланар, аямни дўпсалаб урарди.

Аямнинг юз-бетлари шишган, кўкарган ҳолатда бўларди. Менинг эса қорним тинимсиз суръатда оғригани-оғриган эди. Бир куни уйимиз олдига прицепли трактор келди. Осмонга ниҳоятда яқин жойлашган уйимизни шип-шийдам қилиб, биз яна шаҳарга — бу-

вимнинг лойқа сувли ҳовузчаси бор ҳовлисига қайта кўчиб келдик.

Ҳаётимизда қандай воқеа юз берганини катталарнинг узуқ-юлуқ гап-сўзларидан англадим — ўтай отамиз рўзғор юкини, бизга оталик қилишни ҳам бўйнига оладиган эркак эмас экан. Ундан сўнг аям ўтай отамиз ва онаси ўртасида бўлган суҳбатни ногаҳон эшитиб қолибдилар. Онаси ўғлига шундай деяётганмиш: «Ўғлим, нима қилган бўлсанг, ўзинг қилдинг, бевошлик қилдинг, болали жувонга уйландинг. Умринг етим бола боқиш билан ўтишини ўйламадинг. Хафа бўлма, мен онанг эканман, сенинг бахтсиз бўлиб қолишингга йўл қўймайман — қачон бўлмасин, онаси ўлмаган қизни олиб қўйнингга солиб қўйиш, мен учун ҳам қарз, ҳам фарз...»

Аям шу гапни ҳазм қилолмаганлар, шекилли. Умуман, аям бировларнинг таънаю маломатига, камситишларига чидаб, тақдирга тан бериб яшаб кетаверадиган аёл эмасдилар. Бир қарорни кўнгиладан кечирдиларми, амалга оширмай қўймасдилар. «Адолатсизликка, ёлғону риёга чидай олмайман», — дердилар. Билмадим, бу яхши хислатми ё ёмонми? Яхшими-ёмонми, шундай яшаб ўтдилар.

* * *

Биз — болалар яна бувим билан бирга қолиб, яшай бошладик. Аям яна қишлоққа ўқитувчилик қилгани кетдилар. «Шаҳарда ўқитувчилар кўп бўлгани сабабли ишга жойлашиш қийин эди», — дегандилар аям ўша даврларни эслаб. Биринчи синфни битирган йилим ёзда мен ўзимдан кичик қўшни болаларни йиғиб, уларга «Алифбо»дан дарс берганман. Бувим эса бизга ҳовли четидан кичкина ўчоқ ясаб, қозончада овқат пиширишни ўргатгандилар. Бувим бир гал жуда қаттиқ касал бўлиб ётиб қолдилар. «Уламанми, нима бало? Жуда дардим оғир. Лекин Маҳфиратимдан кўнглим нотинч. Мен ўлсам учта бола билан аҳволи не кечаркин?» — дея қўшнига йиғлаб гапирганлари қулоғимга чалинганди. Лекин бувигинамнинг умрлари узоқ экан. 93 йил умр кўрдилар. Ўшанда, тузалганларидан сўнг — биз болаларни йиғиб: «Мен мабодо ўлсам, айтиб йиғлайсизлар», — дея марсия айтиб йиғлашни ҳам ўргатгандилар. Биз, бола эмасми, чиндан ҳам меҳрибон,

җамхўр бувижонимиздан айрилиб қолгандек, қўлимиздаги дастрўмолни кўзимизга босиб астойдил овоз чиқариб, хун-хун бўлиб йиғлаганмиз...

Бувим оғзимиздан чиқаётган сўзларга диққат билан қулоқ тутиб, баъзида бизни йиғидан тўхтатиб, сўзларни дона-дона, тушунарли қилиб айтишимизни талаб қилардилар. Бизнинг овоз чиқариб: «Бувижоним-а, бувим, қайларга бизни ташлаб кетдингиз», — деб астойдил йиғлаб, оҳ-воҳ чекишларимизни қўшнилари эшитиб югургилаб келишган. Аммо бу «томоша» репетиция эканлигини билгач, бувимни койишган: «Ие, элдан бурун бу нима қилиқ? Қўйинг, нафасингизни совуқ қилманг-е... Бу гўдакларнинг кўнглини ҳам оғри-таяпсиз, ахир...»

Лекин бувим бу гапларга парво қилмадилар: «Кўзимнинг очиқлигида мен ўргатиб қўймасам ким ўргатади? Онасининг аҳволи бу бўлса... Эртага менга бир гап бўлиб қолса, мум тишлагандек бақрайиб ўтиришса уят эмасми? Бувим бир пайтлар менга ўргатгандилар бу гапларни. Пайти келди, мен энди невараларимга ўргатаяпман-да», — дегандилар... Бу орада анча йиллар ўтди... Бувим саккиз йил тўшақда ётиб қолдилар. Азоб чекдилар. «Бундай ётгандан, ўлим афзал. Шу ишнинг чорасини ўзим кўриб қўя қолай, дейман-у, тагин Яратгандан, савол-сўроғидан кўрқаман. Начора, пешонамга шу кўргуликлар ҳам ёзирлиқ экан-да...» — дея йиғлагандилар бир гал. Сўнг бир куни... Ўша воқеа содир бўлди. Ҳамма қариндош-уруғлар йиғилиб келдик. Онамлаб, бувимлаб йиғладик. Айниқса, мен қаттиқ йиғладим. Марсия айтишни ўргатганларини эслаб бир йиғласам, марсияни айта туриб икки карра йиғладим...

Шундай қилиб, биз дунёни таниб, дунёни ўрганиб улғаярканмиз, яна бир куни... Уйимизга қариндошларимиз ва нотаниш меҳмонлар тўпланишди. Гангир-гунгир суҳбат бўлди... Биз — болалар ҳовлининг бир чеккасида ўз ўйинларимиз билан овора бўлиб югуриб юрардик. Бувим бизни кичкиналигимиздан шунга ўргатгандилар: «Уйга меҳмон келса, кўпам кўзга кўринаверманглар», — дердилар. Меҳмон келишидан олдин бизни ювинтириб, тоза кийимларимизни кийдириб, қанд-қурс, мева-чева бериб, қорнимизни, кўзимизни тўйдирардилар.

«Энди қолганини меҳмон келиб-кетгандан кейин бераман», — деб қўярдилар. Биз эса хурсанд бўлардик — меҳмон кетгандан сўнг яна ширинликлардан тотиб кўришимиз мумкинлигини ўйлаб, ўша тотли лаҳзаларни кутардик. Бу гал меҳмонлар кетмай туриб бизни чақиртириб қолишди. Меҳмонлар ўтирган хонага кириб бордик. Одоб билан салом бердик. «Мана булар Маҳфиратхоннинг фарзандлари», — деди кимдир. Бирин-кетин отимизни айтишди. Кейин аям ёнларида ўтирган қорамғиз, қотма кишини таништирди: «Бу киши энди сизларнинг дадаларинг бўлади. Ҳурмат қилиб «дада» денглар...» Мен шу дамда ўз отамни кўрганда, сўнг ундан кейинги иккинчи отамиз билан қанча яшаган бўлсак, ҳар гал кўзим тушганда юз берган ҳодисани туйдим. Қорнимда, вужудимда оғриқ пайдо бўлди, томоғимга бир нарса тиқилиб қолгандек, нафас ололмаётгандек бўлдим. У «одам»га қарамасдим ҳам. Бу ерда бу томошага гувоҳ бўлиб, зиёфатхўрлик қилиб, хурсандчилик қилиб ўтирганларнинг ҳаммаси кўзимга ёмон кўриниб кетишди. Мен тиқилиб келган нафасимни чиқаролмай қийналардим... Югуриб ташқарига чиқиб кетдим. Кафтдеккина ҳовлида яширинадиган жой ҳам йўқ. Томга тираб қўйилган нарвонга кўзим тушди.

Томга чиқиб олиб ҳеч кимга кўринмай ўтиришни хоҳлаб қолдим. Бу ёруғ дунёни ҳам, одамларни ҳам, ҳамма-ҳаммани ёмон кўриб кетдим. Менга яқин, мен яхши кўрадиган одамлар — аям, бувим, холаларим — ҳаммалари менинг эркимга тўсиқ қўйишаётганди. Мен ҳали эртанги кунимиз қаңдай бўлади — аниқ фаҳмлай олмасдим-у, лекин юрагим яш, аччиқ оғриқ вужудимни эгаллаб бўлганди. Мен энди ҳозир ўйлайман — ўшанда 7—8 ёшлардаги қизалоқ эдим — бу ҳаётда нима кўргандиму, нимани тушунардим ўзи? Лекин ҳудойимнинг ўзи мени ўша гўдаклигимданоқ ҳаёт бешафқатликлари, ёмонликларига нисбатан муросасиз қилиб яратган эканми? Бир ота, бир онадан туғилган бўлсакда, опам ҳаётимизда кечган бу ҳолатларни хотиржамлик билан, пинагини ҳам бузмай қабул қиларди. Мен эса ҳаммани исён кўтаришга шай турардим. Ҳув ўшанда — аям мендан, ҳали дунё юзини кўрмаган гўдагидан воз кечишни истаб дўхтирнинг уйига борганида ҳам балки мен бор жон-жаҳдим билан аям қорнига

ёпишиб олиб, уни бу жиноятни қилмасликка ундаган-дирман. Аям ҳам вужудидаги жонзотнинг ҳаётга бўлган ташналигини она сифатида ҳис этгану, ўзларини ўша дўхтир-жаллод измига топширмай қочиб чиқиб кет-гандир.

Хуллас, томга чиқиб олдим. Ёз фасли эди. Бошим устида бепоён осмон, қуёш аста-секин ботаётган, атрофни эса ним қоронғулик чулғаб олаётган палла...

Ҳеч ким менга ҳалақит бермаётганди, овозимни унчалик ҳам баландлатмай, тўлиб-тошиб йиғлашим мумкин эди. Мен ўша лаҳзаларда ҳамдардим йўқлигидан, бошимни силагувчи, кўнглимга қаровчи, ҳолимни сўрагувчи, мушфиқ, меҳрибоним йўқлигидан эзилиб-эзилиб йиғлагандим.

Борлиқ қоронғиликка чулғанаётган лаҳзаларда жи-мир-жимир қилиб кўзларимни қамаштириб, ўз бағ-рига тинмай чорлаётган юлдузлар сари учиб кетгим келарди. Қанотим бўлса учиб кетсам... Учиб кетсам... Ҳеч ким сезмаса, мени билганлар, мени излаганлар армонда қолишса, зир югуриб излашса, излашса-ю, топишолмаса, хун-хун йиғлашса... Мен эса ўша ёқда — юксакларда учиб юриб уларни томоша қилсам, шу билан барчадан алаимини олсам... Бу ҳолатим узоқ давом этмади. Йўқ, мен томда — одамлардан балан-роқда бўлсам ҳам юлдузларга етолмаслигимни, қанот-ларим йўқлигини, юлдузлар эса мендан нақадар узоқ-лигини ҳис этдим...

Туннинг салқин ҳавоси эгимни жунжиктирди. Паст-дагилар нима қилишяпти экан, деган фикр ўтди кўнглимдан. «Мени излашяптимики?» Мен ўрнимдан туриб, том четига келиб пастга қарадим. Ҳовли юзида ҳеч ким йўқ. Меҳмонлар тарқаб кетишган бўлса ке-рак. Қолганлар эса ичкарида.

Чойхўрлик қилиб гангур-гунгур суҳбатлашиб ўти-ришибди. Мени ҳеч ким эсламаяпти, изламаяпти ҳам. Аслида ҳеч кимга ҳам керак эмасман. Тағин хўрлигим келди, тағин йиғладим. Энди унсиз йиғлардим. Мен ҳамон ҳаммадан, қандай бўлмасин қасос олишни ўйлар-дим. Осмон-ку узоқ, унга етолмайман, дея яна хаёлга берилдим. Лекин ўзимни пастга отиш оппа-осон-ку... Миямда ялт этиб чақнаган бу фикрдан — қасос олиш имконим борлигидан бирдан енгил тортдим. Мен ҳозир кўзларимни чирт юмаман-у, ўзимни пастга отаман. Ерга

келиб тушгунимча, чилпарчин бўлгунча, бир муддат ҳавода қушлардек эркин учаман. Ахир ўзим ҳам қушлардек учишни ҳамиша орзу қилиб келардим. Мана, учишим мумкин экан-ку... Кейин нима бўлса-бўлар... Балки ўша заҳоти ўлиб қолмасман. Балки маълум муддат нафас олиб яшарман, кўзларимни ним очиб атрофимдагилар мени бу аҳволда кўргач, не ҳолга тушишларини кузатишга ҳам улгуриб қоларман. Сўнг охириги бор бир табассум қиламан-у... Тамом... Мен шундай қилдим — кўзларимни чирт юмдим-у, қўлларимни ёйиб пастга қараб учдим... Учиш яхши — ҳузурбахш эди... Лекин бу ҳузур узоқ давом этмади. Пастда улкан тут дарахти борлигини ўйламаган эканман. Мен даставвал дарахтнинг шохларига келиб урилдим. Юзим, баданим чирт-чирт тилинди, сўнг дарахт билан айвон устуни ораларига тортилган арқонга ҳам урилдим, сўнг «тап» этиб, балки «тақ» этиб ерга тушдим... Оғриқ зўридан «аяжон», деб овоз чиқарганимни ўзим ҳам билмай қолдим. Ичкаридагилар югуриб чиқишди. Бир пасда мени ўраб олишди. «Вой, бу ўзи қайда эди?», «Қайдан тушди?» — дейишарди ҳаммалари. Аям чўкка тушиб мени кучоқлаб олди. Мен йиғлардим-у, боя айтганимдек, овоз чиқаришга кучим етмасди. Аям овозини баланд кўйиб йиғларди. «Сенга нима бўлди оппоғим, асалим? Ким сени хафа қилди? Нега бундай қилдинг? Ўлиб қолсанг нима қилардим?» — дерди у. Демак, мен ўлмабман, мен тирик қолибман. Лекин аямнинг мени деб қон-қақшаб йиғлаётганини кўрдим-ку. Ўлмаганим ҳам тузук, кўнглимдан кечирдим мен. Шу дамда ҳузурбахш роҳатни туйдим. Аямнинг иссиқ бағри бирам ёқимли эдики... Унга яна ҳам қаттиқроқ ёпишдим. Аям юз-кўзимдан ўпар, қўл-оёқлари синиб қолмадимикан, деб ўйлаб ҳамма ёғимни силаб-сийпаларди...

Сув иситиб келишди. «Томга чиқувдингми ё дарахтгами?» — деб сўради кимдир мендан. Мен имо қилиб томни кўрсатдим. «Хайрият дарахт бор экан. Дарахт бўлмаса, биласизми нима бўларди?» — деди кимдир. «Бунинг томга чиқиши хаёлимга ҳам келмабди-я. Меҳмонлар билан бўлиб чалғиб қолибман-да. Бир хаёлимдан ўтганида, уйга кириб ётгандир, деб ўйлабман», — деди аям тилиниб, қонаган жойларимни ювиб. Сўнг мени кўтариб, ичкарига олиб кирди. Юмшоқ тўшак солиб, иззат-икром билан ётқизди. Кўзларимни

юмдим. Каттиқ чарчоқдан ҳолсизланиб қолгандим. Шу зумнинг ўзидаёқ уйку мени элитди...

Менга бўлган иззат-икром эрталаб ҳам давом этди. Кўзимни очиб, ёнимда аям хаёлга чўмиб ўтирганини кўрдим. Қўлини бошимга тутди. «Оғримаяптими?» — деб сўради. «Йўқ», — дея бошимни чайқадим. «Кўнглинг айнамаяптими?» — деди яна. Мен яна «йўқ» ишорасини қилдим. «Нима егинг келаяпти?» — деб сўради. «Конфет», — дедим. Аямнинг чеҳраси очилди. Хурсанд бўлди. Бувимга қараб: «Ая, қизимга кечаги конфетлардан беринг», — деди. Бувим конфет келтирдилар. Маза қилиб едим. Вужудимда роҳат туйдим — мендан ҳол-аҳвол сўрашаётганди, мен ҳақимда қайғуришаётганди, менинг кўнглим нимани тиласа — шуни муҳайё этишаётганди. Мен болалик, эркатойлик роҳат-фароватини ҳис этаётгандим.

Лекин гоҳ нариги хонадан, гоҳ дераза орқали ташқаридан менга етиб келаётган бегона эркак товуши менинг шодумон кайфиятимга акс таъсир этаётганди. Аям ёнимга келиб ўтириб қўлларимни, пешонамни силаб, сўз бошлади:

— Қизим, кеча нимадан хафа бўлганингни англаётгандайман. Лекин сен энди ақлли қиз бўлгин. Сен мени ҳам тушунгин. Мен бир ўзимман. Сизлар учтасизлар. Рўзворни юритишим қийин бўляпти. Кейин нима учун шу ишни қилганимни катта бўлсанг, ўзинг турмуш курсанг, англаб етасан. Кечаги қилинганни бошқа қилмагин, хўпми? Мени ўйла, ахир бу дунёда неки қилсам, сизларни деб қиялман. Яхшироқ кийинтириб, яхшироқ едирай, шулар бир кун одам бўлиб етишсин, деган ниятда яшаб юрибман. Менинг ёнимда бир эркак бўлса, сизларга оталик қилса, ҳаёт кечиримиз яхшироқ бўладими, деган умидда юрибман.

— Менга сиз билан бувимдан бошқа ҳеч кимнинг кераги йўқ, — дедим мен...

— Ундай дема, ҳали кўникиб кетасан, «дада-дада»-лаб яхши кўриб ҳам қоласан.

— Йўқ, менга ҳеч қандай даданинг кераги йўқ...

— У менинг оғиримни енгил қилади, ишлаб пул топиб келади...

— Пул-мулининг бизга кераги йўқ. Ўзим катта бўлсам сизни боқаман, — дедим мен яна ўжарлик билан.

— Энди бўлган иш бўлиб ўтди, қизим. Мана кўра-сан ҳали, у яхши одам, — деди аям қатъий оҳангда.

Мен ўшандаги қалб оғриқларим, изтиробларим учун кўп-кўп йиллар давомида аямни кечирмай яшадим. Кечиршим, тушунишим учун қарийб ярим асрлик вақтни яшаб ўтишимга тўғри келди. Ярим асрлик вақт... Бу муддат ичида ўсишинг, вояга етишинг, бирон касб-ҳунарни эгаллашинг, турмуш қуришинг, рўзгорнинг кам-кўстини тўлдиришинг, бола-чақа орттиришинг, уларни ҳаётга учирма қилишинг... Эҳ-ҳе...нелардандир қувонишинг, нелардандир қайғуришинг, кимларнидир ёқтиришинг, кимларнидир ёмон кўришинг... Дўст-душманлар орттиришинг... Яқин кишиларинг хиёвати, жабру жафоларига ҳам дуч келишинг, туҳматлар исканжасига тушиб қолишинг, адашишинг, алданишинг, қоқилиб йиқилишинг, қайта ўрнингдан туриш учун куч топишинг... Бу орада яна кимлардандир абадий жудо бўлишинг... Ва ўзинг ҳам кунларнинг бирида бу дунёдан кетишинг муқаррарлигини тан олишинг, бундан даҳшатга тушишинг, лекин бу қисматдан қочиб қутулишнинг сира-сира иложи йўқлигини англашинг... Ва ана шу даҳшатга тушиш, англаш, қисматга тан бериш асносида ўтган умрингга бундоқ ўтирилиб қараркансан, келиб етган манзилингга — бунгача бошингдан кечирган барча яхшилигу ёмонликлар Вақт аталмиш буюк баҳри уммонда сендан анча узоқларга оқиб кетганлиги, хотирангдан ўчиб кетай деб қолганлиги, баъзида қор-ёмғирли, баъзида қуёшли бу дунёдаги барча кўргиликлар ўткинчи эканлиги учун ҳам нелардандир қаттиқ қайғуриш, кимлардандир қаттиқ ёзғиришинг ҳам бемаъни эканлигини ҳис этаркансан... Ана шу аснода буюк Яратганнинг ўзи қалбингга ўтган-кетган кўргиликларнинг бари-барисини кечиршинг учун куч-қувват ато этаркан. Кечирш яхши экан... Вужудинг-у қалбинг пардай енгил тортаркан, яшашинг, нафас олишинг осонлашаркан...

Азиз ўқувчим, англаяпсизми, менинг бугунимдан туриб кечмишларимни эслашим ва ҳикоя қилишим енгил кечаяпти. Чунки мен у кечмишларимдан, демакки, қалб оғриқларимдан ҳам воятда узоқдаман. Лекин ёлғизгина бир имконим — ҳали Вақтнинг чексиз баҳри уммонида оқиб кетишга улгурмай қолган хоти-

раларимни тиклаш имконим бор. Хотираларимни тиклаш имконини берган Яраттанга шукроналар бўлсин...

Дейдиларки, инсон ҳамма нарсага кўнади, мослашади. Кўниб, мослашиб ҳаётини давом эттираверади.

Мен ҳам ўшанда кўндим — уйимизда пайдо бўлган эркакни «дада» деб атай бошладим. Ўзига хос феъл-атворли бу одамнинг илгариги хотинидан фарзандлари бўлиб, маошининг ярми ўша ёққа кетарди. Бу ёқдаги оилада эса биз — ейман, кияман деб турган ўтай уч фарзанд... Ўтай дадамиз ишлашдан наф йўқлигини ҳис этибми — кўпинча дангасалиги тутар, бир ой ишласа, олти ой бекор эди. Рўзгор юритиш, кам-кўстини тўлдириш аям зиммасида эди.

Бу орада Кавказга ҳарбий хизматга кетиб, ўша ерда уйланиб беш-олти йил қолиб кетган тоғам кўчиб келдилар. Энди бизнинг тинч ҳаётимиз бузилди. Тоғамнинг фарзанд кўрмайдиган осетин хотинига биз болаларнинг ҳовлини тўлдириб, қийқириб югуриб юришимиз ёқмасди. Аёл: «Ҳовли ўфилики бўлиши керак», — деб таъкидларди. Бу гап бора-бора ичкилик-боз тоғамнинг миясига ўрнашиб қолди. У ҳам хотини «қўшири»га жўровозлик қила бошлади. Тоғам маст бўлганда ҳеч кимни танимасди, ҳаммаёқни остин-устин қилиб ташлар, пишқириб сўкинар, «ўлдираман» деб пичоқ ёки болтани қайрашга тушар, керосин идишни олиб, ҳамма ёққа ўт қўйишга чоғланар эди...

Бир ёз оқшоми ярим тунда маст-аласт уйга қайтаркан, унинг тағин эски «касали» қўзиган эди. Ўтай отамиз билан аям ичкарида, биз — болалар эса бувим билан ҳовли юзидаги супада фарқ уйқуда ётгандик. Тоғам керосин идишини очиб устимизга сочган. Энди олов қўяман, деб гугурт чақмоқчи бўлганида, бувим югуриб туриб тоғамнинг қўлларига ёпишиб олган. Фаларовурдан уйғониб кетдик. Тоғам бўқириб, бўралаб сўкинар, бу уй-жой фақат ўзига тегишли эканлигини, эртагаёқ бўшатиб қўйишимизни таъкидларди. Бувим эса дар-дар титраб, аям билан ўтай дадамга: «Энди бир чорасини кўринглар, жонимга ҳам тегиб кетди бу маш-машалар», — дерди.

Шундай қилиб, аям билан ўтай дадам эрта тонгда уй ахтаргани кўчага чиқиб кетишди. Шундан бошлаб биз у жойдан бу жойга — гоҳ у қишлоққа, гоҳ бу қишлоққа, гоҳ яна шаҳарга кўчиш палламиз бошлан-

ди. Мен кейинчалик ҳисоблаб чиқсам 10-синфни битиргунимча ўн битта мактабда ўқибман.

У пайтлар аям одатдагидек мактабда икки баравар кўпроқ ишлардилар. Ўғай отамиз эса... Уйда нимадир ёқмаса, аччиғи келса, бирор ойча опа-акалариникига жўнарни. Айниқса, қиш яқинлашиб кўмир ғамлаш, уй дераза-ойналарини таъмирлаш, баҳорда эса томорқа ишларини жонлантириш, экин-тикинни бошлаш каби юмушлар олдидан ўз-ўзидан нимадандир жанжал чиқарарди-ю, кетиб қоларди. Ишлар ўз-ўзидан тинганидан, ташқарида совуқ бошланиб — уйлар иситилганидан сўнг яна ҳеч нарса юз бермагандек, шўппайиб кириб келарди. Аям ҳам бўлган гапларни унутиб, яна ҳаётларини давом эттираверарди.

Опам билан мен мактабда ўқирдик. Укам Қодир 4—5 ёшларда эди. Ўғил бола барибир ўғил болалигига бораркан. Аям ишга, биз мактабга кетарканмиз, уйда ёлғиз ўзини қолдириб, устидан қулфлардик. У эса кичкинагина, чаққон бола эмасми, девор остидаги ариқдан ва ёки дарахтга чирмашиб шохлари орқали деворга, ундан сўнг нариги ёқдаги дарахт шохларига осилиб, кўчага чиқиб кетадиган одат чиқарди. Уни эглаб уйдан кўчага чиқармасликнинг сира иложи йўқ эди. У барибир, ҳар қандай ҳолатда кўчага чиқишнинг йўлини топарди. Сўнг кечқурун алламаҳалгача кўчама-кўча зир югуриб укамизни излашга тушардик. Уни топиб келганимиздан сўнг аям хивчин билан оёқларига уриб: «Энди бўлди, бобонгга бериб юбормасам бўлмас экан», — дерди. Чунки аям эрга текканларини эшитиб, укамнинг бобоси бир гал уни ўзи билан олиб кетгани келганида, аям билан бувим бериб юборишмаганди. Укам эса соат сайин, кун сайин улғайиб, шўхлиги ҳам ошгандан ошиб борарди. Энди ўғай дадамиз ҳам аямдан укамни отасига бериб юборишни талаб қилишга ўтди. Уларнинг ўзаро суҳбати ногоҳ қулоғимга чалиниб қолди: «Бу болани отасига бериб юбормасангиз кўрасиз — бошингизга не савдоларни солади», — дейди ўғай дадамиз. «Ахир қандай қилиб боламни ўғай она қўлига топшириб қўяман?» — деди аям. «Мен уч боламдан воз кечиб, сизни деб келганимда, сиз биттасидан воз кечолмайсизми?» — дерди ўғай дадамиз... Негадир ўғай дадамиз укамни ниҳоятда ёмон кўрарди. Қодирнинг юриши ҳам, туриши ҳам,

шўхлигию эркаликлари, йиғиси-ю кулгилари ҳам унга ёқмаслиги шундоққина сезиларди. Қодирни қай бир ишқал қилиги учун аям урган-уришган маҳалларида, ўтай дадамизнинг чехраси, кўзлари яшнаб кетаётган-дек туюларди менга.

Шундай қилиб, Қодир яна бир гал уйдан чиқиб кетиб биз излай-излай топиб келганимиздан сўнг, ўтай дадамиз эса ҳадеб «дадасига бериб юборинг», деб қистайверганидан сўнг аям жаҳл билан Қодирнинг бобосига «Неварангизни олиб кетинг», дея хат ёзиб юборадилар. Кўп ўтмай укамнинг бобоси ўша эски ҳовлимизга келганини айтиб, эрта тонгда бувим кириб келдилар. Аям ишга шошилиб турганди. Шунга қарамай, ҳали ухлаб ётган Қодирни уйғотиб бағрига босди. Юз-кўзларидан ўтди. Аям йиғларди. «Шаҳарда ўғил болани тарбиялаш қийин экан. Бир жойда ўтирмайди, гапга кирмайди. Ёмон болаларга қўшилиб, безори бўлиб кетиши ҳеч гапмас. Мен энди ишламасам бўлмаса, бунга кўз-қулоқ бўлгувчи одамим бўлмаса, нима ҳам қилардим. Қишлоқда бегоналар орасида эмас, бобобувиси бағрида эркатой бўлиб ўсади. Улар ёмон одамлар эмас. Сал ақли кириб, яхшини ёмондан фарқлайдиган ёшга етганидан сўнг барибир қайтариб олиб келаман», — дерди аям ўз-ўзини оқламоқчидек бўлиб.

Қодир уйқусирабми, ҳали ҳеч гапнинг фаҳмига етмаганди. «Аяжон, сизни ким хафа қилди? Нега йиғла-ялпсиз? Ким сизни урган бўлса — менга айтинг. Ҳали катта бўлсам, ўзим таъзирини бераман», — дерди аямга маҳкамроқ ёпишиб, юз-кўзларидаги ёш томчиларини жажжи қўлчалари билан артаркан. Аям: «Сенинг ўзинг ҳам гапимга кирмайдиган бўлиб қолдинг-да, ўғлим. Агар ақлли-хушли бўлганингда, йиғламаган бўлардим», — деди уни қайта-қайта ўпиб ҳиқиллаб йиғларкан... Аям бағри-дили хун бўлиб, қовоқлари шишиб ишга кетди.

Бувим бошчилигида Қодирни ювинтириб, тоза кийимларини кийдирдик. Нарсаларини бир сумкага жойладик. Қўлчаларидан етаклаб ҳовлига кириб бордик. Оппоқ соқоли кўкрагини эгаллаган, кўк чопонли чол Қодирни бағрига босиб, ўпиб-ўпиб олди. Чопонининг ички чўнтагидан парварда ва печенье олиб берди. «Мен энди сени ўзим билан олиб кетаман», — дейиши билан Қодир гап нимадалигини энди англади чоғи, унинг

бағридан юлқиниб чикди-ю: «Ҳеч қаёққа бормай-ман», — дея бақириб-йиғлаб кўчага қараб югуриб кетди. Биз опам билан уни тўхтатмоқчи бўлиб орқасидан чопдик. Бизнинг кетимиздан бувим ҳам ҳарсиллаб-ҳансираб югурди. Кичкина, чаққон Қодирга етиш қийин эди. Бир зумда кўзимиздан ғойиб бўлди.

Кеч тушгунча уни излаб, биз кириб чиқмаган ҳовли, ҳеч бир қариндошимизнинг уйи қолмади. Милицияга хабар бердик. Аям ҳам етиб келдилар. Тунни бувимнинг ҳовлисида мижжа қоқмай ўтказдик. Қодирнинг бобоси ҳам ҳангу манг бўлиб қолди. Кўпни кўрган чол аямга далда берарди: «Кўрасиз, келин, милиция эрта тонгда топиб олиб келиб беради. Ҳозир юрагингизни бекордан бекор ўртаманг. Қишлоққа олиб кетсам, бундай қилиғини қилмайди. Шаҳар деган жойда болага қийин. Эркин нафас ололмайди. Сизни ҳам қийнаб қўйибди. Кўнглингизни тўқ тутиб юраверинг, болам нима бўлдийкин, деб ҳеч ўйламанг. Тирик эканман, неварамни жонимдан ортиқ асрайман. Мени «бу дунёдан ўтибди», деб эшитган кунингиз ўзингиз биласиз — ўша ёқда қолдирасизми, олиб келиб ўзингиз тарбиялайсизми, ихтиёрингиз...»

Авлиёсифат чолнинг айтганидек бўлди — эрта тонгда милиция ходимлари Қодирни етаклаб олиб келди. У дуч келган автобустга миниб олган, қайси бир бекатда тушиб, кун бўйи гарангсиб йиғлаб юрган. Кечга яқин ёш болани бу аҳволда кўрган бир киши етаклаб уйига олиб борган. Қорнини тўйдириб, бир кун меҳмон қилиб, тонгда милиция қўлига топширган экан.

Шундай қилиб, чириллаб йиғлаётган Қодирни икки қўлидан қўйиб юбормай маҳкам ушлаб автобустга чиқариб, бобоси кучоғига топширдик. Чол уни чопони бари билан ўраб елкасига кўтариб олди. Автобус юриб кеттунича кутиб турдик. Қодирнинг дод-войига чидаш қийин эди. Бувим ҳўнг-ҳўнг йиғлардилар, ўпкам тўлиб-тошиб мен ҳам йиғладим. Бувим шундан сўнг ўшандаги ҳолати ҳақида, кўнглидаги кечинмалари ҳақида эсларкан, кўп йиллар давомида шундай дерди: «Боланинг фарёди нақ юрагимни тешиб ўтаётгандек эди. Ўшанда ўзимнинг қизим бўлишига қарамай, ичимда аянгни жон-жаҳдим билан лаънатладим. «Эр деганни эплаб, турмуш қуриб кетишингга кўзинг етгач, бола туғиб она номини олгин-да, жувонмарг. Болага оналик

қилишга, боқиб тарбиялашга кучинг етмайдами, бундай ишни бўйнини олма эди...» Қодирнинг ҳам ўз отасини чин дилдан қарвадим. «Болага оталик қилишни билмас экансан, фарзанд қадрига етмас экансан, нима қиласан бахтсиз болани дунёга келтириб? Илоё хотину бола-чақага зор-зор бўлиб бу дунёдан ўтиб кет...» Ўгай дадаларингни ҳам лаънатладим. «Ўз болангни-ку хору зорликка маҳкум этгансан, нокас, фарзандлари бор бировнинг хонадонига нима қиласан қора илондай суқилиб кириб олиб...» Ўшаанда, ўша лаҳзаларда боланинг дод-фарёдидан сочларим оқариб, юрагим зил-замбил тошга айланиб, оғирлашиб бир неча йилга қариб, бужмайиб қолгандай бўлувдим...»

Ўшандан сўнг қаҳратон қишнинг ўрталари эди. Бир куни бобоси Қодирни негадир кўтариб кириб келди. Қодир касал бўлиб қолибди. Қишлоқда ҳар қанча даволашса ҳам тузалмабди.

— Келинжон, бир қошиқ қонимдан кечасиз, энди. Биз чол-кампир ўғлингизни касал қилиб қўйганимизни билмай қолдик. Роса бизни кўрқитди бунингиз. Қарасам, сира тузалмайдиган, — дея чол ёш боладек пиқиллаб йиғлаб юборди. — Товонига қолмайин яна, деб ўзингизга олиб келдим. Шаҳар дўхтирлари тағинам бошқача-да, ўзингиз қаратмасангиз, тузатиб олмасангиз, бизнинг қўлимиздан келмайди.

Бобоси билан кетганидан буён Қодир анча улғайибди. Лекин энди у бизга тамоман бегоналашиб қолганди. Чолнинг кучоғидан чиқмайди. Бизни унутган, гаплашишни ҳам истамайди. Унга яқинлашсак, «яқинлашма» дегандек чинқириб йиғлайди. Аям дарҳол дўхтир чақирдилар. Қаттиқ шамоллаган экан. Иситмаси баланд, кўзини зўрға очади, ингранади. Дўхтир дори-дармон буюрди. Аям дўхтирнинг ҳамма айтганларини қўладилар. Учинчи кунга бориб Қодирнинг кўзлари жонланди, ялтиллаб бошлади. Чехраси очилди, лекин бобоси бағридан чиқмайди. Бизларни тан олгиси келмасди. Ҳеч кимни яқинига йўлатмасди. Ҳатто аям уни кучоқламоқчи бўлиб, қўлларидан ушлаганларида силтаб ташлаб, чинқириб йиғлаб бобосига ёпишиб олди. Қодир касал бўлиб бобосини анча кўрқитиб қўйибди. «Келин, ҳар бир бола ўз онасининг бағрида ўссин экан. Неварани боқиш қийин эмас-у, лекин бунингизни касали бизни ўйлантириб қўйди», —

деди у. Афтидан чол: «Болани ўз онасига топшираман энди», — деб ният қилиб келганди. Бунинг англаш қийинмасди. Лекин аям бу пайтда ҳомиладорлик таътилига чиққан, ҳаммамиз ўтай дадамиз қарамовида эдик. Қодирни олиб қолиш борасида аям қатъий бир қарорни айтолмасди. Шундай бўлса-да: «Майли қолдириб кетаверинг. Лекин бунинг авзойини қаранг, сизга жуда қаттиқ ўрганиб қолибди-да», — деди. Бувим ҳам аямнинг гапини қўлади: «Ҳақиқатдан бола сизга ёпишиб қолибди. Энди касалдан чиқди. Ҳозир уни ташлаб кетсангиз, юрагини овритиб қўясиз. Олиб кетаётганингиздаги аҳвол эсингиздан чиқдимми? Бу гал энди сизнинг орқангиздан ўшандоқ аҳвол такрорланади. Ававал онаси эсон-омон чақалоғини қўлига олсин, кейин ўзи бориб олиб келар...» «Тўғри айтаяпсиз, ўзим ҳам бунга ўрганиб қолганман. Ахир, кечаю кундуз биргамиз. Қаёққа борсам, ўша ёққа етаклаб бораман. Кечаси қўйнимга кириб ётади. Неваранинг меҳри бошқача бўларкан-да», — деди чол.

Шундай қилиб, Қодир ҳеч кимга яқинлашмади ҳам, ҳеч ким билан гаплашмади ҳам, бобосидан бир қадам ҳам орқада қолмай, биз унга худди бегонадай чопқиллаб-чопқиллаб кетди.

Шундан сўнг ўн-ўн беш йиллар биз бир-биримизни кўрмай кетдик. Аям уни соғиниб, агар хоҳласа уйимизга олиб келаман, деб икки марта қишлоққа борганди. Лекин ҳафсаласи пир бўлиб қайтганди. Кейинчалик кўп марта ўша борганларини эслаб, бу ҳақда шундай дердилар:

«Мени у ёқдагилар боламга шунчалик ёмонлашган эканми, ё ўзининг ўжарлиги тутдими, ҳар гал борганимда фақат бўй-бастини кўришга улгуриб қолардим, қочарди-кетарди. Излаб топиш мушкул эди. Икки марта бориб ҳам кўролмай келдим. Шундан кейин менинг ҳам аччиғим тутди: Борсам тутқич бермаса?! Майли, соғ-омон югуриб юрганини кўрдим, бобоси-бувиси кўз қорачиқларидек асраб тарбиялашяпти-ку, деб ўйлаб хотиржам бўлдим. Бу ёқда эса рўзгорнинг, сизларнинг ташвишларингиз ҳам менга етиб ортарди».

Укамиз Қодир билан шундан сўнг ўн беш йиллар кўришмай кетдик, дедим юқорида... Ҳа, ҳаётнинг йўриғи шундай бўлди.

Бир куни Қодирдан аямнинг номига хат келди. Узоқ бир шаҳарда хизматда экан. Икки жўраси билан қўлтиқлашиб тушган суратини ҳам юборибди. Аямга атаб кўплаб шеърлар ёзиб юборибди. Бу хатни, шеърларни ўқиб аям юм-юм йиғлагандилар. Ҳарбий хизматни ўтаб қайтаётиб, кириб ўтди. Икки-уч кун меҳмон бўлиб қолди. Сўнг қишлоғига кетди.

Яна бир кун дадасининг синглиси, яъни аммаси билан кириб келишди. Аям билан Қодирнинг аммаси ўтган воқеа-ҳодисаларни мириқиб эслашди. Амма бежизга келмаган экан. Шу келишда аямга ўз ниятини айтибди — Қодир билан тенгдош қизи борлигини, Қодирни куёв қилмоқчи эканлигини... Аям қариндошларнинг ўзаро турмуш қуриши мумкин эмаслигини айтсалар ҳам, икки ёш шунини хоҳлашаётганини айтибди. Аям ўшанда бу борада Қодирнинг ўзи қандай фикрда эканлигини сўраш имконини тополмагандилар. Яна бир гал ёлғиз ўзи келганида сўрадилар. У аммаси буни жуда хоҳлаётганини, ўзи эса... Ўзи эса аммасининг қизи билан бирга ўйнаб, бир синфда ўқиб ўсишгани, кўнглига унчалик ўтиришмаса ҳам, ақл-ҳуши жойида эканлигини айтганди. «Ўзи аслида кичкиналитгимизда ўйнаб юрарканмиз, унга бир гал ҳазиллашиб, «катта бўлганимизда менга тегасанми?» — деб сўраганман. У эса «ҳа», деб жавоб берган», — деди Қодир.

— Гапингга қараганда кўнглинг «жизз» этмаётганга ўхшайди, ўрлим, — дедилар ўшанда аям.

— Энди у қизга уйланаман, деб сўз берганман-да, сўзимдан қандай қилиб қайтаман, — деди Қодир.

— У пайтлар бола бўлгансан, бу сўзнинг маънисига тушуниб етмай айтгансан. Дунёда қизлар кўп. Ҳали ёшсан, шошилма, дилингга мосини топиб уйланарсан, — дедилар аям.

— Қишлоғимизда кўплаб оилаларни биламан, севишмай турмуш қуришган бўлса ҳам яшаб юришибди.

— Майли, ўзинг биласанку-я. Аммо тагин афсусланиб...

Аям бу сўзларни бекорга айтмаган эканлар. Қодир бир умр ўз турмушидан қониқмай, афсусланиб яшайди.

Улар тўйдан сўнг бизникига келиб, 3—4 кун меҳмон бўлиб туришди. Келин чаққон, ишчан экан, кўзига кўринган ишни бажариб кетаверади. «Ўзаро меҳр-

муҳаббатли бўлсанглар, рўзворнинг яхши-ёмонига чидаб яшасанглар, рўзвор — рўзвор бўлади. Сизлар яхши яшаб юрганларингни эшитсам, менга шунинг ўзи кифоя», — дея насиҳат қилдилар аям. Биринчи фарзанди дунёга келди: «Кўнгил — кўнгил экан-да, аммо ўғлим бирам ширинки», — дерди у...

Улар бир йилнинг 4—5 ойида яхши яшаса, қолган вақтида уришиб қолиб, иккиси икки ёқда кун кечирарди. Кўпинча келин боласини олиб, онасиникига кетиб қоларди. Уй-жойдаги барча юмушлар, экин-тикин ишлари, мол-қолга қараш Қодирнинг чекига тушарди... «Ўзим-ку на отанинг, на онанинг меҳрига тўйиб улгайдим. Энди ўғлим мендай бўлиб қолишини сира истамайман. Ўғлимни кўзим қиймайди-да, бўлмаса аллақачонлар ажрашиб қўя қолардим», — дейдиган бўлди.

Шу аҳволда иккинчи фарзанд туғилди... «Ўзи-ку, асли кўнглимга ўтиришмайди, лекин шу хунук аёлдан туғилган болаларим чиройли... Шуларни ўйлайман. Биз ажрашсак — бахтимизни топиб кетармиз, лекин болаларда нима гуноҳ, ахир?..»

Кейин учинчи фарзанд ҳам туғилди. Лекин улар ҳаётидаги муаммо — ўша-ўша... Қодирнинг дард-ҳасрати ҳам ўша: «Бу аёлнинг кўнгли ҳам, фикру хаёли ҳам эгри... Нима эмиш — мен бошқалар билан юрармишман. Унга кўнглим йўқ эмиш...»

«Ахир ўзинг ҳам тўтиқушга ўхшаб нуқул шу гапни такрорлаганинг-такрорлаган-ку, ўғлим. Неча марта айтдим сенга, энди бу фикру хаёлни миянгдан чиқариб ташла, деб. Ҳадеб бир гап атрофида айланаверишнинг ҳам хосияти ёмон. Ҳалиям хотининг яхши, бошқаси бўлса, эридан шунақа гап эшитса, чидаб ўтирмаган бўларди», — дердилар аям. Лекин Қодир ўжар экан. Ўша гапидан сира қолмасди ҳам ёки орани очиб, бир ёқли ҳам қилмасди. Аёлнинг рашкини, аччиғини қўзғашдан балки роҳатланарди ҳам...

Улар бир ойлар, олти ойлар, бир йиллар муддатга ажралиб кетишар, сўнг яна ярашишар, сўнг яна... Ишқилиб, уларнинг рўзворига тушуниб бўлмасди. Аллавақтлардаги ва аллақайдаги севгилисини армон билан ёллаб Қодир шеър ҳам ёзаркан. Бунини менга аям айтдилар. Унинг сочига эрта оқ оралади. Ахир у ўз рўзворини ўз кучи билан тиклаганди. Ҳеч ким унга ёрдам бергани йўқ.

Ўз уйини ўзи қурди, ҳовлисини боққа айлангирди, уч-тўртта мол боқди, товуқ-куркалари ҳам бор эди. Аям уни мақтаб қўярдилар: «Ҳамма ишга қўли келишиб кетаверади. Ўзига ҳатто шим ҳам тикиб олади. Болам меҳнаткаш-у, фақат кўнгли ярим-да, хотинига меҳри йўқ. Хотини ҳам яхши-ю, лекин нодон, нота-вон экан. Бундоқ эрнинг кўнглидан чиқиб, ёлгондан бўлса ҳам бўйнига осилиб, «сенсиз ўламан-куяман», деган гапларни ҳам билмас экан. Эр «ҳайт» деса, дарров кўч-кўронни кўтариб, онасиникига қараб кетаверади. «Шу уй, шу жой, шу рўзғор, шу эр меники», деган гапни тан олишни истамайди. Билмадим, энди қай бирининг гуноҳи кўпроқ. Лекин буларнинг рўзғори бўладиган рўзғорга ўхшамайди...»

У ҳар сафар сира сонга кирмаётган рўзғори — оиласи ҳақида маслаҳатларни эшитар, маъқулар, энди ҳаётини ўзгартиришга ваъда берарди-ю, лекин қишлоғига кетгач, яна ўша зайлда яшаб юраверарди.

Энди ҳозир ўша воқеалардан бир неча йиллар ўтгандан сўнг, укам аслида ниҳоятда журъатсиз эканлиги ҳақида хулоса чиқардим. Балки у ўта ақллимиди, ўта андишали, ўта мулоҳазалимиди? Унинг ҳаётига қараб баҳоланадиган бўлса, инсонда юқоридаги каби бир қарашда ижобий кўринган хислат-фазилатларнинг керагидан ортиқ йиғилганлиги ҳам зарарли экан-да, деган фикрга келиш мумкин. Чунки ана шу хислат-фазилатлари укамга фойда эмас, ҳамиша паңд берди.

Бир гал анча узоқ — бир йиллар давомида Қодир ёлғиз қолиб кетганидан сўнг, хотини эса ярашиш ҳақидаги таклифларни рад этаверганидан сўнг, азбаройи укамга раҳмим келганидан, ачинганимдан унга энди қатъий равишда ажралиш ва ҳаётни янгитдан бошлашни маслаҳат бердим. Қодир ўша пайтлар 30—35 ёшларда эди. Эркак киши учун бу ҳар қалай ёмон ёш эмас. Қизлар ҳам ўйланмай тегиши мумкин бўлган ёш эди.

Бир сирдош дугонаим билан унинг жияни — турмушга чиқмаган 25 ёшлардаги қизни Қодирга таниш-тирмоқчи бўлдик.

Қиз менинг кўзимга яхшигина, чиройликкина кўринди. Ўқиган, қўлида гулдек хунари бор. Қодирни чақирдик. Биргаликда гурунг қилдик. Улар эртасига

соат 3 да метронинг қай бир бекатида учрашадиган, яна гаплашиб бир-бирини синаб ўрғанадиган бўлишди. Эртаси куни Қодир учрашувга ювиниб-тараниб чиқиб кетди.

«Нима бўлдийкин? Қандай қарорга келишдийкин?» — деган ўй-хаёлда кутиб ўтирсам кириб келди. «Нима бўлди, учрашдингми?» — десам, «Йўқ», деб жавоб берди. «Нега?» — дедим. «Белгиланган жойга бордим, қайтдим. Охирги муддатда ўғил-қизларимни ўйладим. Хотинимниг феъли, нафрати қаттиқ. Ҳозир аччиқлашиб юрган бўлсак ҳам, болаларимни кўргим келса, бемалол бориб кўравераман. Лекин, агар бошқага уйлансам, болаларимни кўрсатмай, мендан жудо қилиб қўя қолади. Аслида хотиним ҳам у қадар ёмон аёл эмас...»

«Ўша хотинингни барибир яхши кўрасан, шекилли», — дедим жаҳлим чиқиб. «Йўқ, гап унда эмас. Фақат у бошқаларга ўхшамайди. У менга садоқатли. Жўраларимдан кўп эшитаман — аёлларнинг хиёнаткорлиги ҳақида. Биз хотиним билан шунча ажралишиб юрамиз-у, лекин шундай пайтларда ҳам унинг юриш-туриши ҳақида атрофдагилардан бирон оғиз гап эшитмайман».

«Энди бечора рўзғору бола-чақага ўралашиб қолган. Сен эса ёшинг фалон жойга етди-ю, ҳали ҳам «яхши кўрмайман», деб у бояқишнинг кўнглига озор берганинг берган. Бу феълингни энди ташла. Қараб турсам, бола-чақангдан воз кечолмасакансан, ёмон бўлса ҳам ўша хотининг. Тақдирга тан бер энди. Бориб кечирим сўраб, тавба-тазарру қилиб яшайвергин», — дедим.

Шундан сўнг бир борганимда яраштирув ишларини амалга оширдик. Укам билан хотини: «Энди бошқа уришмаймиз», — деб сўз бериб қолишди.

Лекин яна бир гал уйга борганимда эшитдимки... Улар яна уришиб қолишибди, яна келин кўч-кўронини кўтариб, уч боласини етаклаб ўз уйига кетибди. Жанжалнинг сабаби...

Бир куни келин қўшни қишлоқдаги қариндошиникига тўйга борибди. Тўйдан чиқиб онасини кўргани ўтибди. Уйга сал кечикиброқ келибди. Табиийки, хонадондаги аёл бажариши керак бўлган ўша кунги ишлар — сигир совиш, овқат пишириш эркакка қолган.

Эрга алам қилиб кетган. Эрга саҳарда чиқиб кетиб тун қоронғисида ҳориб-чарчаб кириб келган аёлни эркак қовоқ-тумшук, дўқ-пўписа билан кутиб олган.

— Қайда эдинг, қаерларда юрибсан? — деган.

Аёл эса гуноҳини бўйнига олиб, вазиятни юмшатмоқчи бўлиб:

— Дадаси, сиз ҳам бинойидек мени рашк қилишни биларкансиз-а? — деган.

Укамиз эса сиз сизга сориб, болаларга ош-овқат қилиб оташин бир ҳолатта тушиб турган пайти эмасми, бу ноз-фиروقли гуфтордан эриб-ийиб кетиш ўрнига, ёниб биратўла алангага айланган:

— Э, сендай эгри-қийшиқ хотинни рашк қилиб мен аҳмоқ бўлибманми... Сени фақат мен чидаб хотин қилиб юрибман. Ўзи рашк қиладиган жойинг борми? Болаларинг бўлмаса, мен учун бир тийинга қимматсан!

Унинг совуқ, кескир сўзлари айна нишонга теккан — аёл шу заҳоти кўч-кўронини йиғиб, болаларини олдига солиб чиққан кетган... Менинг укам эса ҳайҳотдек ҳовлисида ёлғиз ўзи қолган. Бундан хабар топган аямнинг фирони кўкка ўрлади: «Э, шу хотин билан турмушинг асли бўлмаган экан, қўй ўғлим. Тупургин-да, тупутингни қайтиб оғзингга олма. Асли шунга уйланма, қўй, деганимда гапга қулоқ солмовдинг. Шуям энди рўзғор бўлдимми? Судга бер — ажратиб қўя қолади. «Болаларимни кўзим қиймайди», дейсан нуқул. Болаларинг ҳам бир кун улғайиб, ўз кунини ўзи кўриб кетаверади. Ҳеч ким бу дунёда жонингга жон бўлмайди. Ўзингниям ўйла, ахир. Ёруғ кун кўрмай ўтиб кетяпсан-а, болам...»

Эр-хотин яна икки тарафда — на ярашиб яшаб кетишади, на ажралиб ҳаётини янгитдан бошлашади. Бўйдоқ юрган эркакка ҳамманинг кўнгли ачишаркан, ёрдам бергиси келаркан. Укамни таниганлар-билганлар оилавий ҳаёти тезроқ изга тушиб кетишини чин дилдан иташар, керак бўлса янгитдан уйланишни маслаҳат беришарди. Тавсия қилинганлар ҳам ёмон эмас, барчаси ўзига яраша чиройли, саранжом-саригшта қиз-жувонлар...

Қодир ҳар гал улар билан танишган — учрашган бўларди-ю, оқибати эса натижасиз яқунланарди.

Қодир ҳар гал болаларини кўзи қиймаслиги, хотинининг пок эканлигини, ўзи ҳам шу ёшгача хиёнат

кўчасига кирмаганини алоҳида таъкидларди. Қодир ҳамон оиласининг қайта тикланишига умид борларди.

Охир-оқибат кунларнинг бирида хотини ажралиш учун судга ариза берибди. Суд уларга ярашишларини кўзлаб, уч ой муҳлат беради. Тагин суд бўлади. Аёл шарт қўяди: «Эрим оёғимга йиқилиб кечирим сўраса, мен ярашишим мумкин. Бўлмаса йўқ!..» Табийки, эр бундай оғир шартга кўнмайди...

Орада 4—5 йил ҳам бекор-бесамар ўтиб кетди. Уч фарзанди билан аёл онасиникида, эр эса ўз ҳовлисида ёлғизликда... Бу орада аям ҳам вафот этдилар. «Мен аямни қаттиқ хафа қилганман», — деди Қодир бир гал келганида. «Нега?» — дея сўрадим. «Ўлимларидан олдинроқ мени кўргани бордилар. Дарвозадан ҳали кирмай туриб: «Қодир, ҳой Қодир!» — дея чақирдилар. Уйда эдим. Югуриб чиқдим. Саломимга алик олмадилар. «Уйингда гутурт билан керосининг борми?» — деб сўрадилар. «Нима қиласиз?» — деб сўрадим. «Сен ҳаётингни ўзгартирмайдиганга ўхшайсан. Энди уйингда ўт қўймасам бўлмас экан», — дедилар. Ўша келганларида мени уришиб-уришиб кетдилар. Мен эса барибир ҳеч нарсани ўзгартирмадим...»

«Ўшанда бекор қилган эканман. Аттанг... Дарровгина гутурт билан керосинни аям қўлларига тутқазим керак эди», — деган гап ҳеч хаёлингдан ўтди-ми?» — сўрадим мен. «Мен бу ҳақда кўп ўйлайман. Аям менинг аҳволимга менинг ўзимдан кўра қаттиқроқ қайғурган, куйган эканлар-да... Куйганларидан шу гапни айтганлар. Ўшанда гутурт билан керосинни олиб келиб берганимда, уйимга ўт ҳам қўйиб юборармидилар, билмадим. Шундай ҳодиса рўй берса, балки яхши ҳам бўлармиди...»

«Ҳалиям аям айтган ишни қилишинг керакми-кан...» — дейман мен ўсмоқчилаб... «Йўқ, менинг ўзим бу ишни бажаролмайман, опа. Чунки, чунки бу уйнинг ҳар бир гиштини лой қориб, ўзим ясаганман, иморатнинг қадини ўзим ростлаганман, уй ичидаги ҳар бир нарсани ўзим ташиб келганман. Ҳовлимдаги дарахтлар, узум тоқларини ҳавас қилиб, умид билан экиб чиққанман. Буларнинг ҳаммасини қандай қилиб ёндириб ташлашим мумкин? Ҳовли баҳорда жаннатга айланади-қолади. Агар борсангиз сиз ҳам ўша ерларда қолиб кетасиз...»

Мен ўжар ва қайсар укамга ҳеч қандай маслаҳат ё йўл-йўриқ бермасликка аҳд қилганим учун ҳеч нарса демайман. Ҳар бир одамнинг тақдири азал-абад пешонасига ёзуғлиқ бўлади, дейишади. Балки шундай-дир. Балки ҳар бир одам пешонасидаги ёзувни ўзи ёзар. Бу борада ҳам мен қатъий фикрга эга эмасман. Не бўлганда ҳам укамнинг умри шундай кечмоқда. Ўзгарадими-йўқми, бу борада ҳам ҳеч гап айтолмайман. Буни унинг ўзи ҳал қилар...

* * *

«Тов тов билан учрашмайди, одам билан одам эса учрашади», — дейдилару, лекин...

Ҳар гал она шахримга келиб кўчаларни кезарканман, нигоҳим беихтиёр уни излайверади. Тақдир эса уни менга сира юзлаштиргиси келмайди. Аслида қаршимда ногаҳон пайдо бўлса ёки ён-веримдан ўтиб кетаётган бўлса ҳам, балки уни сезмай, танимай ўтиб кетишим мумкин.

Ахир ўшандан буён қанча вақт ўтиб кетди. Эски аср билан хайр-хўшлашиб, янги асрни кутиб олдик. Мен таниган, билган не-не одамлар бирин-кетин бу дунёни тарк этишди. Биз билган, биз юрган кўчалардан асар ҳам қолмади, янги-янги бинолар қадростлади. Бугунги одамлар ҳам бошқача, биздан кўра эпчилроқ, донороқ, Замон ўзгарди.

Ўша йиллар шахримизга бориб қолган кезларимда баъзи-баъзида опам ва дутонам Марҳамат уни кўриб қолишганини шунчаки гап орасида айтиб ўтишарди.

— Ҳов бирда Ҳамидуллани кўрдим. Уйланибди шекилли, ёнида бир жувон ҳам бор. — деганди опам.

— Хотини қандай экан? — қизиқиб сўрагандим мен.

— Кўнглингни тўқ қил, сендан ортиқ жойи йўқ. Чиройи ҳақида бир нарса дейиш қийин. Лекин эрхотин бир-бировига мос экан. Ҳатто ранг-рўйи ҳам бир тусда. Булар қариндошмикан, деб ҳам ўйлаш мумкин... Мени кўриб ҳол-аҳвол сўрашган бўлди...

— Айтгандай, яқинда ҳалиги Ҳамидуллани кўрдим, — деганди дутонам Марҳамат яна бир гал. — Баланд бўйига мос бир аёл ва икки ўғил бола билан бирга бекатда турган экан. Мени танимаса ҳам керак, деб ўйласам балодай таниб қолиб: «Ўртоқлар билан бирга

яхши юрибсизларми?» — деб сўради. Шу гапи билан ёнида хотини бор бўлса ҳам, сен ҳақда сўраб олди...

— Ҳол-аҳволи қандай экан?

— Ростини айтсам, илгариги олифтачиликлардан асар ҳам йўқ. Эғнидаги костюм-шими шалвираб турибди. Кўзимга озиб-тўзигандай кўринди. Унга тегмагинингга хафа бўлмаёқ кўй. Поччамиз унга қараганда ҳар жиҳатдан афзалроқ туюлди менга... Унга тегсанг, юрардинг-да, маҳалла-кўй теварагида айланиб...

Ундан-ку, бир пайтлар мен айрилгандим. Яқинларим эса мени аяшади, фикру хаёлларимни ҳам ундан узоқлатмоқчи бўлишади.

Бора-бора ҳеч ким менга у ҳақда хабар бермай ҳам қўйди. Вақт деганларининг, ҳаёт деганларининг равиши шундай шекилли. Одам ҳаётнинг ташвишу қувончларига ярақ бўлганча тақдир белгилаган йўл-йўриққа тушиб олиб кетавераркан... Шу кетишда қайгача боради, борар йўли қисқами ва ё узун, қайда тўхтам топади — бу ёғини билишга бандаси ожиз экан...

Лекин мен негадир бу азал-абад қонуниятни тан олгим келмайди. Турмуш гирдобига ярақ бўлишни истамайман. Қачонлардир кўнглимга тузалмас жароҳат етказган ўша воқеаларни эслайвераман. Уни кўргим, кўзларига бир зум тикилгим, нималарнидир исботлагим келаверади. Мен унинг йиллар давомида етишган ҳақиқатимни тан олишини, хатосига иқрор бўлишини ва бу ҳолат ҳеч бўлмаса кўзларида акс этганини кўришни истайман. Ва ана шу аснода юрагимнинг туб-тубидан волибликнинг ҳузурбахш сурурини туйишни истайман. Нега, нима учун керак менга бу ҳолат? Буни ўзим ҳам тушунишга ожизман...

Ўшанда мен ишонган, мен қадрини ўз қадримдан ҳам юқорироқ тутган Ҳамидулла мени тушунмаган, тушунишни истамеганди.

Ешим 24 га қараб кетаётганди. Менинг тақдиримга қайғурувчилар, бахтли бўлишимни истовчи дўстларим атрофимда кўп эди. Мен эса шу ҳолимга ҳам бахтли эдим. Ҳали бувим, аям ҳаёт эдилар. Ҳали сочимга оқ тушмаганди. Ҳали нимани эпнимга олсам, ҳаммаси ярашиб турарди. Душманим бор деган ҳадик кўнглимда йўқ эди. Юзимга кулиб қараган ҳар бир одамни дўст санардим. Осмон унчалик ҳам узоқмасди, ер қаттиқлигини ҳис қилмасдим, гўёки учиб юрардим...

— Яхши бир дўстим бор. Аспирантурада ўқиганда бир ётоқхонада турганмиз. Яқинда кўришиб қолдик. Ҳалиям бўйдоқ экан. Ўйлаб қарасам, бир-бировингизга жуда-жуда мос келасизлар. Қарши бўлмасангиз таништириб қўйсам. У ёғини кейин ўзларингиз биласизлар, — деганди касбдошим Нуриддин ака.

Нуриддин ака эртасига у йигитни хонамга бошлаб кириб келди. Кўришганимизданоқ у билан худдики минг йиллик танишлардек бир-биримиз билан гаплашиб кетдик. Мен бу йигитнинг кўринишида ва ё муомаласида дилимга хиралик солувчи бирон-бир камчиликни кўрмадим. У ҳам мени ёқтирганини изҳор қилди. Шу пайтгача ўқишу илмий ишлар билан овора бўлиб келганини, унинг ёшидагилар аллақачонлар оилали, бола-чақали эканликларини, энди бу ҳақда жиддий ўйлаётганини айтди.

У илмий иши охишлаб қолгани учун яқин кунларда яна Москвага кетиши, 5—6 ойдан сўнг эса тамоман қайтиб келишини маълум қилди. Биз ораликдаги бу вақтда телефон ва мактублар орқали хабарлашиб туришга аҳдлашдик. У Москвага кетгунча эса... Айни ёз фасли эди — келажак ҳаётимиз орзу-ҳаваслари оғушида хиёбонлар, кўчаларни сармаст кезиб чиқдик... У кетгач, менга унинг соғинчли мактублари учиб кела бошлади... Менинг мактубларим ҳам ҳеч бир тўхтамсиз Москвага учиб кетарди... Лекин, лекин... қутилмаганда у томондан мактуб келмай қолди... Бир ҳафта ўтди, ўн кун ўтди, йигирма кун ўтди... Мен эса тинмай унга мактублар йўллардим: «Нима бўлди — хасталаниб қолдингизми?»... «Нега мактубларимга жавоб олмаёпман? «Кел» десангиз, бўлди — бораман. Ёрдამим керакдир...»

«Шунча мактубимга бир жавоб ёзиш — шунчалар қийинми? Нега индамайсиз?»

«Йигит деганлари мард бўлади, деб ўйлардим. Сиз, сиз эса номард экансиз...»

«Бўлди, етар энди, бу охириг мактубим. Сиздан кўнглимни уздим. Йўлларимиз бошқа энди...»

Мен ортиқ бу шаҳарда қолишни истамай қолдим. Аспирантурада ўқиш учун ҳужжатларимни Тошкентга жўнатдим.

Кундузги ўқишга қабул қилиниб, сафар жабдуғини тайёрлаб юрган кунларимдан бирида ишхонам эши-

ги очилди-ю, остонада чарақлаб кулиб у пайдо бўлди... Мен унинг биргина мактубини нақадар кутган эдим. Орзу-ҳавасларим, умид-илинжларим пардай тўзғиб кетган маҳалда унинг кириб келишидан қувонишни ҳам, қайғуришни ҳам билмасдим. Лекин қош-қовоғим сира-сира очилмади. У иш куним охирида мени куча бошида кутиб турадиган бўлди. Биз кечқурун учрашдик. Эрта кузнинг сокин оқшоми борлиққа қўйилиб келаётганди. Биз гап-сўзсиз жим юриб борардик. Кўча чироқлари бирин-кетин ёқилди. Илиқ ёмғир томчилари бошимиз, юз-кўзларимизга келиб урила бошлади...

— Ҳамма мактубларингизни олдим, — деди у ниҳоят. — Лекин жавоб ёзишга келганда... қийналдим. Сабабсиз эмас, албатта. Бунинг учун мени кечиринг, гуноҳқорман... Фақат энг сўнгги мактубингизда мени «номард» деб атабсиз. Шу гапингиз юрагимга оғир ботиб кетди.

— Энди бу гапларнинг сира фойдаси йўқ, ўрни ҳам эмас, — дедим мен.

— Нега бундай дейсиз?

— Энди йўлларимиз бошқа-бошқа. Сиз келаяпсиз, мен эса кетаяпман. Балки энди ҳеч қачон кўришмасмиз ҳам. Шоир айтганидек: «Биз бир муддат бўлганмиз ошно ва мангута айтганмиз видо...»

— Лекин, аввало нега, нима сабабдан шундай бўлгани сабабини айтиб берай...

— Буни бир энликкина хатда баён этиш шунчалар қийинмиди?

— Қийин эди. Мен учун қийин эди, тушунинг ахир. Ахир буни умр савдоси деб қўйибдилар. Бир хулосага келишим учун вақт зарур эди.

— Қандай хулосага?

— Ўшанда Москвага кетаётиб, ота-онамга сиз ҳақингизда айтдим. Қайтгунимча ҳатто совчиларни жўнатиб, тўй тарадудини кўраверишлари мумкинлигини тайинладим. Улар: «Сенга ўша қиз маъқул бўлибдими, биз нима ҳам дердик. Биз сенинг фақат бахтли бўлишингни истаймиз. Лекин аввал йўлига бўлса ҳам бир суриштириб кўрайлик, қоидаси асли шунақа», — дейишди. Суриштиришибди. Аммо ота-онамнинг оилавий ҳол-аҳволингиздан кўнгиллари тўлмабди. Менга: «Бундай бўлишини кутмагандик. Гап кўп экан. Ҳозирча шоширмай тур, келганингдан сўнг ҳамма гапни ўзинг

ҳал қиларсан», — деган мазмунда хабар йўллашди. Шу сабаб... Менинг шусиз ҳам у ёқда ташвишларим бошимдан ошиб-тошиб ётувди, рости, бундай гапни кутмагандим. Қандай йўл тутишни билмай эсанкираб қолдим.

Менинг оилавий ҳол-аҳволим... Ота ва онамнинг мурасалари келишмай ажралиб кетишлари, аямнинг иккинчи, учинчи марта турмуш қуриши, ўтай отамизнинг ароқхўрлиги, шу сабаб хонадондаги ур-сурлар... Аям ва ўтай дадамнинг ажралиб кетишлари, бу ишларга маҳалла-қўйдагиларнинг аралашувлари, сўнг ярашувлар, сўнг яна ажралишлар... Бундай ҳолатнинг биз — фарзандлар аҳвол-руҳиятига таъсири... Ҳамидулланинг ота-онаси, яқинлари маҳалламизга, кўчамизга келиб сўраб-суриштириб ана шулардан хабардор бўлишган ва ўғилларини бундан огоҳ этишган. «Онасини кўриб қизини ол», — деганларидек, умр савдоси борасида эҳтиёт бўлишга ундашган. Ҳамидулла эса хатларимга жавоб ёзмай, балки муносабатларимизга чек қўймоқчи бўлган...

Ўша лаҳзаларда бутун вужудимда зирқироқ оғриқни туяман. Эҳ, мен бу ҳақда умуман ўйламабман-ку... Менинг борлигимнинг ўзи, туриш-турмушим, тоза кўнглим, соф ниятларим ўз тақдиримни ўзим белгилашим учун кифоя, деб хато ўйлаган эканман. Ота-онамнинг чалкаш қисмати менинг қисматимга таъсир этиши муқаррар экан-да... Бу ҳаётнинг менинг истагим, менинг эътиқоду иродамга бўйсунмовчи ўзининг ўзгача қонуниятлари борлигидан беҳабар эканман-да... Инсон ўз бахтининг яратувчиси, деган гап унчалик ҳам тўғри эмас эканда... Бунчалар хом ўйламасам, бунчалар гўл-у содда бўлмасам... Ҳамидулланинг фақатгина келишган қадди-қомати, ақлу дониши, хушхандон чехраси, шакаргуфтор муомаласига эътибор қилиб, ёқтириб, муҳаббат дардини орттириб хато қилибман-да... Ахир мен ҳам унинг асли қандай одам эканлигини сўраб-суриштирмоғим лозим эмасмиди?.. Бўлди, шу ерда, шу дамда тўхташим, бир силкиниб бу оғир ўй-хаёллардан қутулишим, ўз йўл-йўригимни топиб кетаверишим керак...

— Ҳаммаси тушунарли, — дейман мен унга. — Майли, шу ерда энди бир-бировимизга яхши тилаклар айтиб хайрлашайлик, кеч ҳам бўлиб қолди.

— Йўқ, ҳали ҳамма гапни гаплашиб олмадик. Булар уйимиздагиларнинг хулосалари эди. Мен эса, мен эса ўзгача ўй-фикрда келганман...

— Ҳаммаси ойдайд равшан-ку. Биз бутунлай бошқа-бошқа тоифа-табақадаги одамлар эканмиз. Шу ерда хайрлашайлик, энди... Орамизда бўлган яхши-ёмон гапларда фақат мен айбдорман. Мен ҳам сизни сўраб-суриштиришим, олиймақом оила фарзанди эканлигини билгач, ўзимни тийишим керак эди. Энди иқрор бўлдим — менинг оилавий келиб чиқишим менинг бахтли бўлишимга йўл бермас экан. Начора, осмон узоқ, ер қаттиқ... Мен учун қанчалар оғир бўлмасин, ўзга билан бахтли бўлишингизни тилашдан бошқа чорам йўқ... Хайр...

— Йўқ, аввало сиз жаҳлингиздан тушинг, бир оз ўзингизни босиб олинг, бу умр савдоси эканлигини унутманг...

— Яна мендан нималарни сўрамоқчисиз, сўраб олаверинг. Бўлмаса, ана автобусим мени кутиб турибди, тезроқ уйга етиб олишим керак...

— Бугун кетишга шошиланг, илтимос...

— Ие, менинг кимлигимни, қандайлигимни роса сўраб-суриштирибсиз. Бир-биримизга мос эмаслигимизга иқрор бўлибсиз. Яна нима истайсиз мендан?

— Мендан хафа бўлманг, шошилиш керак хулоса чиқарманг, илтимос. Ҳеч нарса, ҳеч бир воқеа-ҳодиса бизнинг бахтимизга соя ташламаслигини истайман. Сиз менга ёқасиз, тамом-вассалом. Лекин...

— «Лекин»ингизни қийналмай айтаверинг, ҳар қандай савол-сўроғингизга жавоб беришга тайёрман...

— Лекин... Сизнинг... Менга ўхшаш йигитлардан дўстларингиз бор-йўқлигини ва улар қанчалигини билишни истайман. Фақат бу сўроғим учун мендан хафа бўлманг, илтимос...

У... У шу дамда бу гапни айтмаса, мен эса эшитмасам яхши бўларди. Лекин айтилган сўз — отилган ўқ, бундан ҳеч қаёққа қочиб қутулмоқнинг иложи йўқ... Энди гап тамом-вассалом, кетаверишим керак.

Унинг ана шу гапи уни менинг назаримда бир зумда йўққа айлантди... Бор эди, яхши бир инсон, энди йўқ... Йўқлиги тайин бўлди. Бор одам билан хайр-хўшлашаётган бўлсам-да, дилимдан узиб ташлолмаётган эдим. Энди эса шундай қилишга мажбур эдим...

— Бу саволингизга тўғри жавоб берсам хафа бўлиб қоласиз, деб кўрқаман, — дейман мен. — Ана кўчанинг нариги бетига автобусим ҳам келиб тўхтади. Хайр, кетдим, — дейман мен.

У шу заҳоти иккала қўлимдан маҳкам ушлаб олади:

— Кетманг, шундоқ хайрлашмайлик, гаплашиб олайлик...

— Ҳеч қўймадингиз-қўймадингиз-да, майли, мен сизга ҳозир рост гапни айтаман. Менга бир разм солиб қаранг-чи, бирон-бир камчилигим борми? Тўкис-тутал қизман. Кар-кўр, чўлоқ-букри, бадбашара эмасман, шекилли... Нега энди ошиқларим бўлмаслиги керак экан. Сизга айтсам, ошиқларим жуда кўп бўлган.

Шундай деб Ҳамидулланинг кўзларига қаҳрли нигоҳимни тикарканман, унинг эсанкираб қолганини ҳис этаман. Афтидан, у мендан бундай муомалани кутмаганди.

— Майли, майли, ошиқларингиз кўп бўлиши ҳам мумкин. Мен хато қилдим шекилли. Бундай саволини бермаслигим керак эди, балки. Лекин кўнглимда борини айтдим. Мени кечиринг, илтимос. Аммо, барибир мен сизнинг поклигингизга иқрор бўлишим керак.

— Ошиқларим кўп бўлган, дедим. Майли, санаб бера қолай — сизгача 40 та эди... Сиз қирқ биринчисисиз... Сизни соддагина йигит, деб ўйлаб алдаб, тегиб олмоқчийдим, агар билсангиз. Қойил, зийрак, доно экансиз. Мана, сизни алдаб-сулдаб тегиб олишнинг уддасидан чиқолмадим, маҳоратим етишмади. Шунинг учун хайр, бахтли бўлинг...

— Майли, майли. Мен сизга ишондим, шубҳам қолмади. Тўхтанг, кетманг, кўрасиз, ҳали ҳаммаси яхши бўлади, — дейди у қўлларимни янада маҳкамроқ қисиб...

— Қўйворинг қўлларимни, — дейман мен. Атрофга қараб биз милиция идораси яқинида турганимизни англаб қоламан. Идора атрофи ёруғ, одам билан гавжум. Овозимни сал баландлатсам, улар қошимизга югуриб келишлари аниқ. — Ана милиция ходимлари... Қўйвормасангиз милицияни чақираман-да, йўлтўсарлик қилаяпти, деб сизни топширвораман, — дейман мен.

Унинг қўллари бўшашганини ҳис қиламан.

— Ие, сиз ҳали мени шундоққина милицияга топшириб ҳам кетаверасизми? Бизнинг авлодимизда ҳали

ҳеч кимнинг иши ҳеч қачон милицияга тушмаган. Майли, зоримиз бор, зўримиз йўқ. Лекин барибир сиз мени тушунмадингиз.

У яна алланималар дейди. Айни дамда қарахт ҳолатдаман — қулоғимга ҳеч гап қирмайди, ҳеч нарса таъсир ҳам қилмайди. Мен келажагимни, бутун тақдиримни баришламоқчи бўлган одамдан шу дамдаёқ воз кечишни, уни ҳаётимдан ўчириб ташлашни, унга тамоман ёт кишига айланишни, тезроқ унутишни, унутилишни истайман. Мен ўз уйимга элтувчи автобусга қараб югуриб кетаман.

Тамом. Шундан сўнг у билан қайта учрашмадик. Йўқ, айтгандай бир гап мен уни кўрдим. У эса мени кўрмади. Ўша — у билан сўнги хайрлашувдан сўнг 10—15 кунлар ўтгани чоғи... Дам олиш кунни эди. Уйимизда ёлғиз ўзим — сочимни бўяб, рўмол билан ўраб олдим. Негадир катта кўчага қараган айвонимизнинг очиқ деразасидан (олтинчи қаватдан) ўтган-кетганни шунчаки томоша қилиб турардим. Ногоҳда кўчанинг нариги бегидан бизнинг уй тарафга қараб чаққон қадам ташлаб келаётган Ҳамидуллани кўриб қолдим. Юрагим қаттиқ-қаттиқ ура бошлади. Наҳотки у бизникига келаётган бўлса?.. Ростдан ҳам у кўчани кесиб ўтди. Уйимиз томонга тобора яқинлашиб кела бошлади. Мен шу онда пастга қараб югургим, унга пешвоз чиққим келди. Агар ўшанда шундай қилганимда ишончим комилки, биз ҳамма бўлиб ўтган гап-сўзларни унутиб, бир-биримизни кечирган бўлармидик? Тақдиримиз ҳам ўзгача бўлармиди? Отини атаб чақирмоқчи бўлдим. Негадир овоз чиқаришга мажолим йўқ эди. У бу орада уйимизга етиб ҳам келди. Уни тағин ҳам яхшироқ кўриб қолиш, бизнинг подъездимизга кирганига ишонч ҳосил қилиш учун қарши тарафда жойлашган айвонимизга ўтиб, деразасидан бош чиқариб қарадим. Лекин у бизнинг подъездимизга қирмади. Ўтиб кетди. Уйимиздан кейинги уйда Нуриддин акалар яшашарди. Англадимки, у ўшаларнинг уйига бораётганди. Мен орқасидан то кўздан ройиб бўлгунича қараб қолавердим. Шу туришда қанча вақт ўтди — билмайман. Мен ўз ҳолатимни ўзгартиришга ожизлигимни ҳис қилардим. Сочимни ювиб-тараб, одамга ўхшаб кийим-бошимни алмаштиргунимча у ўтиб кетиши мумкин эди. Шунинг учун Нуриддин аканики-

дан чиққанидан сўнг яна бизнинг уйимиз ёнидан ўтишини кутиб туравердим. У эса ҳақиқатан ҳам бирон муддатдан сўнг яна илдам қадамлар билан уйимиз ёнидан ўтиб кетди. Лекин мен кўчага чиқадиган, кимгадир кўринадиган алфозда эмасдим!

У уйимиз ёнидан ўтиб бораркан, мен унинг бир зум юришдан тўхташини, бехосдан тепага, бизнинг уйга бир назар ташлашини кутдим. Агар тепага бир кур нигоҳини тикса мени кўрарди — биз беихтиёр сўрашардик, беихтиёр юзимизда табассум барқ урарди ва... Йўқ, у тўхтамади, тепага — мен томонга қарамади, ўтиб кетди... Мен у то кўздан ғойиб бўлгунча изидан қараб қолдим...

Ўша кунни қандай ўтказдим билмайман... Ҳали ҳамон эсласам жисм-у жонимда аллақандай оғриқни туяман. Чарақлаган бир кун эди... Ёш ва соғлом эдим. Бувигинам, аям ҳали ҳаёт эдилар, жонимдаги оғриқни сезсалар, лоқайд қараб турмасдилар, ҳеч бўлмаса азобимни бўлишиб олардилар. Лекин мен ўзимиздаги бу ҳолат нима эканлигини ўзим тушунмасдим ҳам... Борлиққа қоронғилик чўқди, ҳамма ёқ тиниб-тинчиди. Чироқлар бирин-кетин ўчди, овозу шарпалар тина бошлади, дунё сукунат оғушига чўмаётган палла эди. Секин ўрнимдан туриб, очиқ дераза ёнига бордим. Осмонда ой сузар, юдузлар жилави кўзни қамаштирарди. Бу кенг, чексиз дунёда мен бир зарра бўлсамда, айна дамда чекаётган изтиробим ҳеч қаёққа сивмаётганди... Ундан қутулиш учун чора излаб ўйларканман, бирдан фикрим равшанлашди — мактублар тортмамда ётарди, улардан қутулишим керак... Даста мактубларни олиб майда-майда йиртиб деразадан қоронғилик қаърига соча бошладим. Гўё қоғоз парчалари билан бирга менинг улкан дардим ҳам заррама-зарра йўқлик сари сочилиб, йўқ бўлиб кетаётгандек эди. Кейин, кўп вақтлар ўтгач, тушундим — муҳаббат деганлари касаллик экан. Худдики, танадаги хасталик сингари уни даволаш ҳам мушкул синоат экан...

Мен юқорида ўша кунлар Тошкентга, аспирантурага қабул қилинганим ҳақида сўзлагандим. Йўл жабуғини тайёрлаб, учиб кетиш учун самолётга чипта ҳам сотиб олгандим. Бир куни телефонимиз жириглаб қолди. Дастагини кўтариб: «Лаббай», дейишимни биламан, қутилмаганда унинг ўктам овози янгради...

— Ассалому алайкум, яхшимисиз? — Бу овозни мен узоқ кутган ва ниҳоят кутмаёқ кўйгандим. Шунинг учун сўник ва хотиржам кайфиятда:

— Ваалайкум ассалом, — дедим.

— Кетишингиз аниқ бўлдимиз?

— Ҳа, нимаиди? — дедим тошдай совуқ оҳангда.

— Аввало хайрлашмоқчийдим, — деди у. — Сўнг мактублар масаласи...

— Мактубларингизни алақачон йиртиб ташлаганман. Сиз ҳам меникени йиртиб ташланг, — дедим.

— Шундай бўлдимиз, — деди у.

— Ҳа, яна қандоқ бўлиши керак эди, — дедим мен «гап тамом» дегандек.

— Майли бўлмаса, хайр, — деди у чорасиз оҳангда.

— Хайр, — дедим мен ҳам.

Шундай қилиб мен болалигим, ёшлигим кечган бу шаҳардан жўнаб кетдим. Ҳаётимнинг янги саҳифаси бошланди...

Вақт учқур от. Ўқиш, иш, изланишлар, оила, бирин-кетин турилган фарзандлар ташвишлари оралигида йиллар шу қадар тез ўтардики, ҳаётнинг пилла-поляридан машаққат билан кўтарилиб бораётган бир жонсарақ аёл — мен буни гоҳ пайқаб, гоҳ пайқамай қолардим. Вақт кам, иш кўп. Гоҳ-гоҳида хаёлимдан ўша ўжар бир фикр кечади.

«Мен она шаҳримга боришим керак! Уни кўришим ва у билан суҳбатлашим шарт!» Гўёки юрагимни кўп йиллардан бери қийнаб келаётган жароҳат ўрни уни кўрганимдан кейинги таскин-тасалли билан буткул тузаладигандек!

Шундай ўй-хаёллар билан юрган кезларимда йирик бир илмий анжуманда иштирок этишим зарурлигини айтишди. Эртасига Самарқандга учдик. Регистондаги учрашув, суҳбатлар уч кун давом этди. Дугонам Марҳаматни ҳам ўша кунларда учратдим, у билан узоқ суҳбатлашдик. Илгариги шўхликлари йўқ, анча сипо тортибди. Мен унинг гапларини эшитаётиб нуқул хаёлимдан кечади: «Нега у ҳақда ҳеч нарса демайпти? Ёки атайлаб гапирмаяптимикин? Масалан, мени аяш учун...» Шунда ўзимни тутиб туролмадим:

— Ҳамидулла... юрибдимиз?

— Ия эшитмаганмидинг ҳали? У ўлди-ку!

Бошимга кимдир гурзи билан ургандек бўлди. Кўз олдим қоронғилашди. Айни пайтда нима дейишимни ҳам билмасдим.

— Ўлди? Нега? Қачон?

Марҳамат бу хабарни бирданига айтиб қўйиб, энди шундан афсусланаётгандек лабини тишлаб турарди. Кейин ётиғи билан тушунтирди. Мен бундан бир неча кунлар аввал «Самарқандга боришим керак», деб ўз-ўзимча тинмай такрорлаб юрганимда бу ёқда... Ҳамидулла тузалмас дард асорати билан олишиб қийналиб жон таслим қилаётган экан.

Мен... Мен нима учун бу ёқларга қараб отланувдим? Мени қай куч етаклаб келди? Юрагим тубида бир чақнаб, сўнг бора-бора хотирага айланган туйғуларми? У бор эдими ўзи?

* * *

«Бир палакда ҳар хил қовун тутади», — деганлари рост экан. Аямда мужассам бўлган хислатлари биз фарзандларига ўтган. Манзура опам босиқ, Қодир укам шоиртабиат, кўнгилачан. Шу боис кўп янгилашади. Сайёра синглимнинг турган битгани сир. Аям раҳматли у ҳақда шундай дегандилар: «Бу синглинг «ичимдан топ»лардан, рўзғори, эри ҳақида лом-лим демайди. Ё эридан кўрқади, ёки чиндан ҳам оиласи тинч».

Ўша синглимни холамнинг ўғлига узатганмиз. Икки ўғил, бир қизи бор. Ҳозир ўғиллари уйлантирадиган, қизи ҳам бўй чўзиб қолди. Манзура опам эса ўғлини уйлаб, қизини узатган. Опамнинг қисматида кўп кўргиликлар бор экан, келинлик гаштини, оила роҳатини кўрмади. Ўғли икки ярим ёшида, қизи олти ойлигида турмуши бузилди. Эри ўта ахлоқсиз, опам уёқда турсин, ота-онасини ҳам ҳақоратлаб, ҳатто тутиб олиб ураркан ҳам. Бир куни маст ҳолда келиб шишада турган кислотани опамнинг бошидан қуйиб юборибди. Шу заҳоти тез ёрдам келиб опамни олиб кетган. Аммо опамнинг пешонаси, қошлари, юзининг ярми куйган экан. Бечора опам 6—7 ой шифохонада ётиб даволанди. Ҳалиям кўзларига кислота кирмаган, йўқса бир умр кўр бўлиб қоларди. Ўшанда мен «Зарафшон» газетаси таҳририятида ишлардим. Аям бечора бир оёғи шифохонада, бир оёғи уйда эди. Иккита ёш гўдак билан роса қийналиб кетгандилар. Шундан кейин опам

уйда ўтириб қолди. Юзидаги чандири билан кўчага чиқишга уяларди. Аям икки ҳисса иш олиб ишлардилар. Мен ҳам маошимни аямнинг қўлига келтириб берардим. Ўгай отамиз эса маошини у тешиқдан бу тешикка яшириб рўзғорга қўл учида ёрдам бериб юрган. Бирда маошини халтада турган кунжара ичига яшириб қўйган экан. Пул зарур бўлганми, аям уни бир кишига сотиб юборибди. Оиладан яширилган пул шу тариқа кимларнингдир устига кийим, қорнига овқат бўлиб кирди. Шунинг учун опам: «Эр дегани шу бўладиган бўлса, эрга тегмайман», — деб икки бола билан умрини ёлғизликда ўтказди. Ҳозир ўғли милиция ходими. Қизи эса сотувчи. Ёшлиқда тортган азоблари роҳатини кўргандай ўзини хотиржам тутуди. Лекин қизи фарзанд кўрмай бир қизалоқни асраб олган. Ҳозирги кунда куёви ҳам, опамнинг қизи ҳам онасини кафтида тутушади. Ўғли 4 йил бурун уйланди. Келини ўз ҳолича туғолмай, болани операция қилиб олишга тўғри келди. Бола икки ёшдан ошди ҳамки, гапиролмайди, ўрнидан туролмайди. Бошини базўр кўтариб, энди-энди тутаяпти. Шифокорлар: «Болани қолдириб кетинглар, у ногирон», — деб опамга айтишганда, опам: «Ногиронми, соғми ўзим катта қилиб парваришлайман», — дея уйга олиб келибди. Яқинда борганимда: «Опа, келиннинг бўйида бўлмаяптими, бу беайб ногирон қизалоқнинг юзига қараб эзилиб яшайдан кўра, яна турса бўлармиди. Шунда бир қувончга, бир қайғу деганларидек, кўнгиларингиз таскин топармиди», — дедим. Шунда опам: «Келиннинг туғишини шифокорлар тақиқлаган. Унинг кўзи шундоқ ҳам ожиз, агар яна турса кўзига салбий таъсир қилиши аниқ», — деди. «Ўғлингиз нима дейди», — дедим. «Ўғлим нима дерди, ажрал, десам ажралиб бошқа оила қуриши мумкин. Лекин келинда нима гуноҳ? Уни шу аҳволда ногирон бола билан қандай қилиб ажратиб юбораман. Худонинг кўрсатганига шукур қилиб яшай-верамиз-да, пешонамиздан кўрамиз энди», — дейди опам кўзларига ёш олиб.

Бир оилани биламан. Келини икки болали бўлганда сил касалига йўлиққан. Ота-онаси келиндан норози бўлиб, ўғлини ундан ажралишга мажбур қилган. Келин тақдирга тан бериб опасиникига кетган. Ота-онаси ўғлига бошқа бир қизни олиб беришган.

Ҳозирда икки болали бўлди. Лекин биринчи хотиндан бўлган болалар ҳам отанинг қўлида. Уни бахтли ҳаёт кечираяпти, деб айта олмайман. Чунки етим қолган болалар ҳар куни унга биринчи кўз очиб кўрганини эслатиб туради. Бахту бахтсизлик ёнма-ёнлигига бу бир мисол. Опам мана шу тариқа умр кечирмоқда. Ёшлиги хазон бўлгани етмагандай, қариллик гаштини суриш ҳам опамга насиб этмаган экан. Ўғли ҳам, қизи ҳам эл ҳавас қиладиган даражада. Рўзғори обод, лекин бир кам дунё экан, опамнинг ҳам чекида бор.

Сайёра юқорида айтганимдай ўз турмуш тарзини кечирмоқда. Аям раҳматли қариган пайтларида биз фарзандларникида ойлаб туриб келардилар. Меникига келсалар дарров кийимларини ечиб, ишга уннаб кетардилар. «Ая, қўйинг шу ишларни, дам олгани келгансиз, ўзим қиламан. Чой-пой ичмасдан ҳам ишга уннайсиз», — десам: «Чой ичиш қочмас, сен давлат ишида ишлайсан, чарчаб келасан, кўрпа-кўрпача қавишга қўлинг тегмайди. Эрингга айт, пахта билан газмол олиб келиб берсин. Мен сенга, набираларимга кўрпа-кўрпача тикиб бераман. Атайлаб шуни деб келганман», — дердилар. Хўжайинимни ўз ўғилларидой кўриб мақтардилар. Кўпинча синглимникида бўлардилар. Чунки куёв холамнинг ўғли бўлгани учунми, шундай қилардилар. Сўнги кунлари ҳам шу синглимникида ўтди.

САЙЁРА СИНГЛИМ ҲИКОЯ ҚИЛАДИ: «Эрталаб ишга кетишга ҳозирланаётган эдим. Залга кирсам, аям кулиб: «Сайёра, мен қаердаман. Нимагадир бошим айлангандай бўлаяпти», — дедилар. «Ая, ҳазиллашяпсизми, меникидасиз-ку», — дедим кулиб. Аям мени кўрқмасин деганми: «Ҳазиллашдим», — деб мени бағриларига босиб юзларимдан ўпиб: «Кечикма, ишингга тезроқ бор», — дедилар. Мен нимагадир хавотирланиб ишга боргач Манзура опамга кўнғироқ қилиб: «Аям бутун эрталаб ўзларини жуда ғалати тутдилар. Аямнинг олдига тез етиб боринг», — дедим. Опам борсалар диванда ўтириб телевизор кўраётган эканлар. Опам билан кўришиб сўрашгач: «Нимагадир ғалати бўлиб кетаяпман, бошим сал айланаяпти», — дебдилар ва опамга: «Қара, музлатгичнинг хонасида мандарин бор эди. Шунинг биттасини олиб менга артиб

бер», — дебдилар. Опам мандаринни артиб берибди. Мандаринни бир-икки шимиб, кейин: «Манзура, яна бошим айланиб кетаяпти, кўлимдан ушла», — деб ай-тибдилар. Опам кўлларидан ушлаган экан, маҳкам ушлаб ўзларига тортибдилар. Опам кўрқанидан: «Ая, ни-мага мени кўрқитасиз», — деб йирлаб юборибди. Аям: «Кўрқма, ўзим шундай», — дебди-ю кўзларини юмиб олибдилар. Опам менга қўнғироқ қилди. Мен ишхонадан жавоб ҳам олмай кўчадан такси тутиб уйга зудлик билан келдим. Кетимдан тез ёрдам ҳам келди, опам чақирган экан. Шифокор кўриб: «Қандли диабет. Юрак уришлари сусаймоқда. Беморни тинч қўйинглар, гапга солманглар», — деб 2—3 та укол қилиб чиқиб кетди. Шунда аям гоҳо инграб кўзларини очардилар. Мени ва опамни таниб-танитай тиллари гапдан адашиб-адашиб: «Тошкентдаги опангни айт, келсин, Қодир ҳам келсин», — дердилар. Сал ҳушлари ўзига келса розилик ҳам сўраб: «Мен сизлардан розиман, Қодир хароб бўлибди, ичармиш. Шу кўйда кетса одам бўлиши қийин», — дедилар. Опам не маҳалда уйига бориб келиш учун кетди. Тонг отди ҳамки, аям хириллаб чуқур-чуқур нафас олардилар. Яна бир профессорни уйга чақирдик. Профессор аямни кўриб: «Тақдирга тан бериб, бекорга беморни қийнаманглар. Юракни бақувват қиладиган уколни қилибди. Шу боис жон беришлари қийин бўлаяпти, энди тараддуларингни кўраверинглар. Мияларига қон қўйилибди», — деб чиқиб кетди. Уйда ҳамма нарса бор эдию, чопон йўқ эди. Хўжайиним билан маслаҳатлашиб чопон олиб келиш учун йўлга отландик. Мен оёқ кийимимни кияётган эдим, аямнинг ичкаридан чуқур бир уҳ тортгани эшитилди. Уйга югуриб кирсам аямнинг кўзлари юмуқ. Бир қўллари диванда осилганча жонсиз ётардилар. Чопон ҳам эсимдан чиқиб сизга қўнғироқ қилиш учун телефонга ёпишдим. Телефонимизнинг бузилгани эсимда ҳам йўқ эди. Соппа-соғ онамнинг санокли соатларда жон беришини тасаввуримга ҳам сиғдирилмасдим. Шу боисдан эрталаб онам ўзларини ғалати тутганда иккилана-иккилана сизга телеграмма юборган эдим.

Аям раҳматли дадам билан бирор масалада жанжаллашиб қолса, мен орага кирсам: «Мен сен учун бу даданг билан мураса қилиб юрибман. Бўлмаса аллақачон ажралган бўлардим», — дердилар. Шу ўринда да-

дам ҳам шу гапни менга айтарди: «Мени деб не-не азобларни кўрмади аянг».

* * *

Синглаим бошқа гапиролмайман дегандай ўрнидан туриб даҳлизга чиқди. Менинг эса студдан туришга ҳам мажолим келмади. Жудолик сўзининг нақадар оғирлигини йиллар давомида тушуниб, ҳис қилиб бораркансан киши. Айниқса, ота-онадан жудо бўлиш ҳаммасидан оғир кечаркан. Жон жигарларинг ҳам, суюкли турмуш ўртоғинг ҳам, шириндан шакар фарзандларинг ҳам уларнинг ўрнини босолмас экан. Ота билан она ҳар қандайин кунингда сенга тиргак, суянчиқ, малҳам бўларкан. Бойликда ҳам, пайғамбарликда ҳам сени бирдай кўраркан. Бойлигу мартабанг ошган сайин сени дўстлар, қариндош-уруғлар ўрай бошлайди. Ишларинг юришмаса, улар ҳам бирин-кетин ўзини тортишади. Ушанда ёлғиз отангдан ҳам кўра онаизоринг ёнингда қолади. Сен бир куйсанг, онанг минг куяди. Куйиш нималигини мен энди ҳис қилаяпман. Ўвилларимнинг кўнгли ҳозир хотиржам. Чунки мен борман. Уларнинг тақдири деб бир ёнсам, аям учун минг ёнаман. Бу аланга аяжонимдан менга ўтган. Ҳаётимнинг мазмун моҳияти ҳам мана шу аланга. Бошқача яшашни тасаввуримга ҳам сивдиролмайман. Пул, бойлик эса тирикчилигимнинг эҳтиёжи, холос. Тириклик билан тирикчиликнинг йўл-йўриғи бошқа-бошқа нарса. Мен яшашни шундай тушунаман. Руҳиятим орзу-ҳавас қилишдан, завқланишдан тўхтаган кун умримнинг тирикчилик учун яшаш даври бошланади. Бунинг эса менга қизиғи йўқ. Менинг ҳам ҳеч кимга қизиғим қолмайди. Ҳар бир инсон ҳаётини қандай кечирishi ўзига боғлиқ. Ҳаётда сўқмоқлар кўп бўлгани каби, кўнгилининг ҳам покиза кўчалари кўп. Шу кўчаларни ўт-ўлан босмасин. Ҳаммага ҳам кўнгил кўчаларида яйраб, яшнаб юриш насиб этсин. Чунки бу кўчалар Аллоҳ берган кўчалар.

* * *

Кейинги кунларда руҳиятимда ажиб бир ҳолат юз бераётгандай...

«Сенга рўпара келаётган жамики ташвишлар, ғам-аламлар ўткинчи, уларни дарров унутиб, зртанги кун

умиди билан яшашинг керак!» дея таъкидлайдиган бўлдим ўз-ўзимга.

Тўғри-да, кечаги кун кечада қолди. Уни асл ҳолига қайтариш мумкин эмас.

* * *

Туни билан ёмон ухладим. Алоқ-чалоқ тушлар кўрганим учунми, бошим сирқираб оғрирди. Ишга келиб хонани очишим билан... Юрагим бир нимани сезгандек бўлди. Котибам ниманидир айтишга тараддулланар, афтидан, менинг пальтомни ечиб, иш ўрнимга ўтиришимни кутаётганди.

— Кеча кечки пайт сизни нотаниш одамлар телефонда бир неча марта сўрашди. — деди у ниҳоят юрак ютиб.

— Нима ишлари бор экан? — дедим. «Идора ишига оид ҳар кунги ғалвалардир-да», деб ўйладим очиги...

— Ҳалиги... Укангиз ҳақида гаплари бор экан!

— Нима? Нега уй билан боғланмадингиз?

— Мажлисда эдингиз-ку.

— Ҳа-я...

Ўйлаб қолдим. Укамга нима бўлибди? Ё ҳалиги ўйлаб юрган режасини... Йўте... У бундай қилолмайди! Ахир кейинги пайтда анча ўзгариб, ҳаётга бошқача кўз билан қарай бошлаганди-ку. Балки ичиб милицияга тушиб қолдимикин? Ё бирор қалтис ишга қўл уриб... Йўқ, Қодирдан ёмонлик чиқмайди. Унинг кўнгли тоза. Фақат турмушидан омади келмади, холос...

Хаёлга берилиб, телефон товушини ҳам пайқамабман. Котибам гўшакни қўлимга тутқазди:

— Яна ўша одам, шекилли.

Сапчиб ўрнимдан турдим.

— Эшитаяпман, гапиринг.

Ҳалиги одам салом-алик қилган бўлди, мен сабрим чидамай сўрадим:

— Нима гап, айтақолсангиз-чи?

— Қодиржон сизнинг укангиз-а? Ёнидан телефон рақамингизни топдик. Шу... бахтсиз ҳодиса юз берибди-да...

— Тирикми?! — овозимдан ўзим ҳам чўчиб тушдим.

— Воқеа жойида шаҳид бўлган. Сабрли бўлинг энди, опа...

Қўлимдан гўшак тушиб кетди.

Шууриб бир нуқтада қотиб қолган, гўё ҳушимни йўқотаётгандай эдим.

Котибам эшикни қаттиқ ёпиб қўйди.

* * *

Мана, шу воқеага ҳам ярим йилча вақт бўлди. Укамни Самарқандга — аямнинг ёнига дафн этдик... Яна бир яқин кишимдан айрилдим. Юрагимдаги жароҳат яна биттага кўпайди.

Бечора укам...

Бу ҳаётта келиб нима кўрди у? Нимага эришди? Болам, уйим-жойим, ишим деб елиб-югурдию, лекин мана шу ҳаракатларининг лаззатини тотиб кўриш на-сиб этмади унга! Худлики мен умр бўйи тиришиб-тирмашганимдай, сўнгра минг машаққат билан ўзимни тиклаб олганим, кейин яна ва яна ўзимни намоён этиш истагида куйиб-ёнганим каби у ҳам доим нима-ларгадир интилди, ҳаракат қилди, ўзининг бу ҳаёт олдида айбсизлигини исбот қилмоқчи бўлди, лекин мана энди... Барча орзу-умидлари билан бирга бир ҳовуч тупроқ қаърига кирди-кетди...

Ажаб қисмат!

Бу қисмат деганлари бизнинг орзу-ўйларимиз, интилишларимиз билан ҳеч ҳисоблашмас экан... У гўё кузнинг шамоли каби бирдан кириб келиб жон-у жаҳонингни чўп-хасдек турли томонга улоқтираркан.

Сен эса унинг бу ўйини олдида ожиз, жимгина қараб туравераркансан!

Гоҳида биз ўз қисматимиздан волиб чиқмоқчи бўла-миз. Шу ниятда ўзимизни ўтга-чўққа урамиз. Лекин бизнинг минг бир уринишларимиз эса қисматнинг бир-гина зарбаси олдида ҳеч гап бўлмай қолади.

Мен айна дамда кўнглимда эски хотираларни кўзга-ётган жамики нарсалардан юз ўтириб, дераза орқали ёришаётган тонга — янги кунга боқаяпман. Ишона-манки, у менга фақат яхшиликлар, ёруғликлар олиб келади. Ва тонг олдида қўлларимни очиб, ич-ичимдан бир тилакни пичирлайман.

«Ўша биргина зарбадан ўзинг асра, Аллоҳ...»

Ўзинг асра...

ЕРУ ОСМОН ОРАЛИФИДА

Мен яшайдиган тўрт қаватли уй шаҳар марказида, баҳаво истироҳат боғи яқинида жойлашган. Бу уй бир қараганда ён атрофдаги худди шундай тўрт қаватли уйлардан сира фарқ қилмайди. Умумий кўриниши ҳам, олд ва ён томонидаги дарахтлар, йўлкалар, болалар майдончалари ҳам... Эрта тонгда эркак ва аёллар нонуштага у-бу олмоқ учун кўча бошидаги магазинга қатнашади, кейин бирин-кетин катталар ишга, кичкинтойлар эса пилдираб боғча ва мактабларга йўл олишади. Кундуз кунлари ҳамиша бу уйларда сокинлик ҳукм суради. Кечқурунлар эса бу ерлар қандайдир тантанавор руҳга киради, йўлка бўйлаб қатор тизилган ўриндиқлар кўни-кўшниларнинг учрашув жойига айланган, чор-атроф ўғил-қизларнинг қийқириқларига тўлиб тошади. Деразалардан турли куй-кўшиқлар таралади, ҳавода иссиқ ёрли овқат ҳиди кезади. Хўроз ҳамма жойда бир пайтда қичқиради, дейишганидек, бу уйларда ҳам кунлар ва тунлар худди шундай бир тарзда кечади. Лекин бошқаларга қандай — билмайман, мен учун биз яшаётган уй ўзгаларниқидан кўра чиройлироқ, иссиқроқ, шинамроқ туюлади.

Ишхонадаги тикув машиналари шовқинидан қулоғим битиб қолгудек бўлиб қайтарканман, миямда нуқул тезроқ уйимга етиб олай, деган фикр чарх уради. Кечқурунги шовқинга тўлиб-тошган катта уйнинг тўртинчи қаватига нафасим сиқилгудек бўлиб ошиқиб кўтариламан. Одатдагидек уй олдидаги скамейкаларда кўшни аёллар мириқиб гурунглашиб ўтирган бўлишади. Кўча бошидаёқ мен улар назарига тушган лаҳзадан эътиборан суҳбатлари таққа тўхтагани, гап яшин тезлигида менга кўчганлигини аниқ биламан. Уларнинг ҳар бири калласига келган фикрни ўртага ташлайверади. Шуниси қизиқки, ҳатто улар нима деганини ҳам эшитгандай бўламан.

— Қаранглар-ей, ким келяпти?..

— Ҳалиги Ҳафиза-да!
— Жа, семириб кетаётганга ўхшайдими?
— Йўр-ей, аёл киши ўттиздан ошаверса тўлишаве-
ради...

— У ҳали ўттиздан ошганми?
— Нима, йигирмада деб юрувдингизми?
— Яхши қиз ўзи...
— Тавба, нега эрга тегмайди-я...

— Эр деганнинг ташвишини фақат бизга ўхшаган-
лар кўтаради, айланай. Ҳафизалар-чи, ўзини билади,
маишатини билади. Бир ҳисобга қандини урсин...

— Айтгандай, тунов куни-чи, кечқурун магазин ол-
дида бир эркак билан гаплашиб турганини ўз кўзим
билан кўрдим...

Улар бу гапларни ўзларича паст овозда гапириш-
япти. Лекин мен уларни барибир эшитяпман. Аниқ-
роғи, фикрларини уқиб олаяпман. Эрта тонгда ишга
кетиб, кеч тунда уйга қайтадиган, шундай ҳаётта кўни-
киб қолган аёл ҳақида ахир яна нима ҳам дейиш
мумкин. Бу ҳол мени ҳаттоки хафа ҳам қилмайди.
Бизлар турли тушунчали одамлармиз. Улар ўзларини
бахтиёр ҳисоблашади. Атрофларида қийқириб бола-
кайлари югуриб юришибди. Фамга ҳам, шодликка ҳам
шерик қонуний эрлари бор... Бундан сўнг шундай —
ҳаётлари ташвишсиз давом этаверади. Менга эса
ёқмайди, бунақа текис ҳаёт. Йўқ, йўқ, керакмас, шун-
дайгина яшаш ва охир-оқибат қариб бужмайиш...

Мен аёллар билан бош силтаб сўрашаман. Улар
ҳам гувилаб нималардир деб қолишади. Афтидан, ўз
давраларига чорлашади. Мен ним табассум билан бу
таклифга қўшилишим мумкинлигини, лекин афсуски
жудаям шошиб турганимни англаган бўламан ва
қоронғилашган йўлакка буриламан.

Ўз қаватимга кўтарилгунча ҳансираб қоламан ва
ҳар гал кўнглимга гулгула тушади. Ҳозирдан менинг
нафасим қисадиган бўлган. Ҳали ўттизга етганим йўқ.
Кейин элик ёки олтмиш ёшда нима қиламан?.. Ушан-
да ким мени бу қоронғи йўлақда суяйди, чарчаб уйга
кириб келганимда ким худди чироқдай чарақлаб пеш-
воз чиқади. Ким бир пиёла иссиқ кўк чой тутади, ким
ширин сўз айтади...

Ҳозир шу топда кимдир мени кулиб кутиб олиши-
ни, унинг иссиқ кўксига бош қўйиб, ҳамма нарсени

унутиб юборишни истаб қоламан. Ҳозир, ҳозир кимдир менга пешвоз чиқади — мен шошиб эшик қўнғироғини босаман ва ўзимга келаман, йўқ, эшикни менадан бошқа ҳеч ким очмайди, калит учун сумка титкилайман, лекин шу онда ичкари томондан занжир чиқирлагандай бўлади, юзимга ёруғ ва иссиқ ҳаво келиб урилади. Кўз олдимда бувимнинг табассумли чеҳраси кўриниб кетади.

— Бувижонгинам... — унинг юмшоқ бағрига талпинаман, қувончдан кўзларимда ёш қалқийди.

— Ширингинам, — дейди у икки юзимдан чўлпиллатиб ўпиб. У мени болалигимдан шундай атайди, аллақачон ўз болакайини кучоқлайдиган ёшда эканлигимни тан олишни сира истамайди, мен ҳақда менадан ортиқроқ ўйлайди, кўпроқ қайғуради.

— Тезгина ечин, ўзинг яхши кўрадиган мошкичири пиширганман, — дейди у ошхона томон ўтаркан.

— Қўйинг шу овқатни, олдин сизга тўйиб олай, — дейман мен ва қадрдон уйимиз, қишлоғимизнинг унутилиб кетган ҳидини қайта туйгандай бўламан.

Стол устида иссиққина мошкичири. Қишлоқдан келтирилган қатиқ, сариёв, таңдирда ёпилган нон... Булар ҳам мен учун унут бўлган...

— Бувигинамдан ўргилай...

— Ҳа, кийимингни алмаштирмайсанми? — дейди у менга меҳр тўла кўзларини тикиб.

— Келганингизни қўнғироқ қилиб билдирмабсизда, — дейман мен, уни ёлғиз қолдириб кетишимни тушунтиришга шайланиб.

— Сени безовта қилгим келмади...

— Ахир бутун уйга келмаслигим ҳам мумкин эди. Ҳалиям кирганим яхши бўлибди. Бир жойда ўтиришимиз бор...

— Ўзи сенинг уйда ўтирадиган кунинг борми?

— Бувижоним-ей, келишингизни билганимда ёнингиздан жилмаган бўлардим...

— Йўқ, ишонмайман сенга, барибир кетардинг, — дея ўпкаланган бўлади.

— Уҳ, жудаям мазали овқатда шу мошкичири. Айниқса, сиз пиширсангиз... — Яхши гал гапирсам бувимнинг эриб кетишини билганимдан энди мақтов йўлини тутаман.

— Бўпти, бўпти, мақтовни оширма. Борадиган жо-

йингдан кеч қолма, лекин одамни хавотирлантирмай эртароқ қайтишга ҳаракат қил.

— Дунёдаги энг одил, энг раҳмдил, энг чиройли аёл кимлигини биласизми, — худди болалардек ўрнимдан ирғиб тураман.

— Билмасам, — елка қисади бувим. Лекин у менинг хушомадгўй одамлигимни яхши билади.

— Сиз, ҳа, сиз, — бўйнига осилиб оламан.

— Ширингинам, — дея елкамни силайди, даҳлизга-ча кузатиб чиқади, қандайдир бир гуноҳкорона қиёфада ортимдан тикилиб қолади. Унинг бу боқиши доимо юрагимни сел қилиб юборади. Бунчалик меҳрни, шафқатни бу кичкинагина жусса қандай кўтараркин? Эсимни таниганимдан буён кўп сувлар оқиб ўтди, кўз ўнгимда кўп нарса ўзгарди, менинг ҳатто сочим оқарди, уни бўяйдиган бўлдим, бувимнинг ҳам энди қома-ти пасайган ва эгилган, секин қадам босиб юрадиган одат чиқарган. Лекин боқиши ўша-ўша — қандайдир гуноҳкорона... Балки бувим сира бунақа ҳолатта тушмас, балки менга шунақа туюлар, билмадим...

Бугун кун ўртасида Муҳаббат ишхонамга қўнғироқ қилиб қолди. Овози қандайдир ташвишли эди. Ҳайрон бўлдим.

— Нима гап, Муҳаббат, тинчликми?

— Эй, бизда қачон тинчлик бўлувди?

— Яна уришиб қолдингларми? — Муҳаббат томондан овоз эшитилмай қолади.

Жавоб ўрнига ҳиқиллаган овоз келади. Шуниси кам эди, иш куни ўртасида энди мен йиғига шерик бўлишим керак. Шу эр-хотинларнинг уриши ҳам кўнглимга тегиб кетди.

— Ҳой, эшитяпсанми мени, асабимни қўзғам, бу ёқда иш кутяпти.

— Сенга фақат иш керак. Одамнинг қалбини тупунмайсан...

Мен энди аламимни яширолмайман.

— Ўзинг бўлмагур одамсан. Нуқул пиқиллайсан... Дунёнинг бир чеккасида сен, бу чеккасида мен, қалбингни туш кўрибманми? Тавба!

— Бўлди, бўлди, гўшакни жойига қўй. Иккинчи қўнғироқ қилмасман энди... — баттар йиғламсирайди у. Яна унга раҳмим ҳам келади.

— Муҳаббат, йиғи билан ўзингни қийнама. Бундоқ

ойнага қарагин, чўп бўлиб кетибсан-ку! — дейману, лабимни қаттиқ тишлаб оламан. Эҳ, нега шундай дедим... Унинг гапи тўғри. Мен одамларга сира малҳам бўлолмайман. Ўзи ахир жонидан тўйиб юрган бўлса, нега ярасига туз сепдим...

— Муҳаббат, — дейман энди юмшоқ оҳангда, — кечқурун учрашайлик, ҳамма гапни айтиб бераман.

— Кечқурун мени тополмайсан, — дейди у.

— Ҳарқалай осмонга учиб кетмассан...

— Кечқурун кеч бўлади.

— Ке, қўй энди ҳазилни. Мақсаддан гапир...

— Сенга фақат мақсад керакми?

— Гапни калта қилсак демоқчийдим...

— Чинданам менга жонинг оғрийдимми?

— Бу билан нима демоқчисан?

— Ўн биринчи қаватда бир учрашсак...

Ўн биринчи қаватни бизнинг шаҳарда ҳамма биледи. Ягона ўн қаватли бино бор. Унинг томида ёзги қаҳвахона жойлашган. Бу ерда бир-икки марта бўлганман. Тўрт томондан ғир-ғир шабада эсиб туради. Атрофингдаги саноқсиз тунги чироқлар тинмай жимиралиди. Гўёки яқингинангда, шундоққина бошинг устида тўқ кўк рангдаги осмон ва саноғига етиш осондек бўлган юлдузлар... Кўкнинг қай бурчида яримта ой кезади. Бошингни ён томонга бурсанг минглаб чироқлар оралиғидаги Шердор, Тилақори ва Улуғбек мадрасаларининг серҳашам минор ва гумбазларига нигоҳинг тушади. Шу дамда ихтиёрсиз равишда болалиқда эшитган эртақларни эслайсан, сирли қалпоқчани кийиб олиб, ўла оламга қайтадан сайр этмоқни истаб қоласан. Сени ўраб олган бутун борлиқ алақандай сирли, тантанавор ва виқорли. Кўпириб турган муздек шампан ёки хушбўй коктейл, ҳиди оламни тутган кабоб, беғам ва беташвиш суҳбат қуриб ўтирган бири-биридан чиройли, келишган қоматли ёш йигит-қизлар сени ўз-ўзингдан, ташвишли, шовқин-суронли дунёдан биллентирмайгина узоқлаштиради. Сен ер билан осмон ўртасида қанот қоқиб учиб юрасан... Ер ва осмон оралиғида...

Хуллас, Муҳаббатнинг таклифига мен дарровгина кўниб кўя қоламан. Лекин барибир ўртада қанақа гап бор, мақсад нима ўзи, қандай одамларга дуч келаман —

ҳалиям тушуниб етолганим йўқ. Муҳаббатнинг энди асаби кўзгайди.

— Худо ҳаққи, ўлгудай зикнасан. Келсанг келгин, келмасанг, ўзинг биласан. Бўлдимми?

— Ҳар ҳолда мен ҳам билишим керак-ку...

— Мен ва сен бўламиз. Бир четдаги столдан жой олиб, шундоқ атрофни кузатиб ўтираемиз.

— Йўқ, бўлмайди.

— Нера?

— Ўткир-чи?

— Ўткирсиз менга кўнгилхушлик татирмиди? Лекин у бошқа стулда ўтиради.

— Қизиқ...

— Бир сир бор, кейин биласан.

— Кўй, мени шунақа жанжалларга аралаштирма.

— Ўзинг биласан дедим-ку...

Телефондаги узундан-узун суҳбатни шу кўйи чўза-вериш мумкин-у, лекин тайинли бир гапни фаҳмлаш қийин. Кечқурунги учрашувга розилик билдираман...

Ун биринчи қават лифти ёнида мени Муҳаббат қаршилади. Юзига тикилиб ҳеч нарсани англай олмайман. Яшнаб-очириб турибди. Қани бояги йиғи, бояги гина-кудурат. Официант кўрсатган стулга бориб ўтираемиз.

— Нима буюраемиз, — дейди Муҳаббат менга қараб.

— Ўзинг биласан, — елка қисаман мен.

Ҳозир ҳеч нарсани истамаяпман. Бунга Муҳаббат сабабчидир. Мен йиғидан кўзлари қизарган, сочлари тўзғиган, хаёли паришон аёлни кўришни, унга ўзимча таскин-тасалли беришни кутгандим. Қаршимда қошига ҳафсала билан ўсма кўйган, чиройли кийинган, бутун кўриниши ҳаётдан, бугунги кунидан рози, бахтиёр аёл ўтирарди. Бу менинг бир оз рашимни кўзгатади. Ахир мен озиб-ёзиб бир келган бувигинам билан ҳузур қилиб чой ҳўплаб гаплашиб ўтирсам бўлмасмиди...

— Бу ерга сени хаёл сургани чақирдимми?

Ҳа, албатта, Муҳаббатдан ҳол-аҳвол сўраш керак эди-ку?

Тавба, одамлар ҳам қизиқ, ўз ҳам-ташвишларига ўзгаларнинг ҳам шерик бўлишини сурбетларча талаб қилишади. Мен ҳозир унинг дардини суриштиришга, бирга қўшилиб куйинишга, лозим бўлса йиғи-сиғи

қилишга мажбурман. Дунёда бундан ортиқ худбинлик бўлмаса керак. Ўзим иродасизман, бирон-бир баҳона топиб келмасам ким нима дея оларди.

Уйимда, тўртинчи қаватда бувигинам ёлғиз ўзи йўлимга мўлтираб кўз тикиб ўтирибди. Унинг нигоҳи кенгликка, яйдоқ чексизликка ўрганган. Менинг уйим деразасидан эса фақат қарама-қарши томондаги кўп қаватли уйларгача бўлган жойларни кўриш мумкин. Чироқ ёниши билан бу уйларнинг эгалари деразаларига парда тортишади. Кунлар, ойлар, йиллар ўтса ҳамки атиги 40—50 қадам наридаги уйларда кимлар яшайди — англаб етиш қийин. Балки англаб етиш учун бекорчи вақт керақдир. Вақт эса тутқич бермайди. Баъзан ён қўшнингни ойлаб учратмайсан. Фақат эшикнинг тақирлаб очилиб-ёпилганини эшитибгина бу дунёда «қўшни» деган гап борлигини фаҳмлайсан. Бувим қишлоқдаги ҳар бир хонадонни билади, кўринган одамнинг ота-бобоси, қариндош-уруғлари ҳақида соатлаб гапириб бера олади.

— Бу ерда энди оз-оз ичилмаса бўлмас, — Муҳаббат қадаҳга вино қуяди. Мен ҳалигача ундан ҳолаҳвол сўрамабман. Барибир қандай бўлмасин бахтиёрмисан ёки шўрпешонамисан — одамлар меҳри-эътиборига зор бўларкансан киши. Мана, Муҳаббатни олайлик — бошида бинойидеккина эри, ўғил-қизчалари бор. Ота-она, қариндош-уруғлар ҳақида гапириб юрмаса ҳам бўлади! Ўзи ёш, бунинг устига гўзал ва соғлом. Тағин нима етишмайди?

Бир аёлнинг бахти бўлса шунча бўлар... Аммо-лекин у яна менинг, вазу қувончини ёлғизликда баҳам кўрувчи, ўттизни қоралаб қолган аёлнинг эътиборини ҳам қаратишни истайди. Менинг қўлимдан нима келарди?!

Кимдир бахтнинг чегараси йўқ, унга эришган саринг қоникмай бораверасан, камдай туюлаверади, деган эди. Муҳаббат кўзимга бахтли кўринади. Ўзича балки бахтсиздир. Мен ҳам қизиқман — одамларни тушунишни истайман, худбинлитим бор. Тағин Муҳаббат менга суйанмоқчи, дардлашмоқчи. Аслида бу ерга бувим келиши керақмиди, ҳаммага малҳам бўла олади. Менинг бувигинам...

У мен йиғиштиролмаёй қолдирган идиш-товоқларни ювиб қўяди, томоқлари қақраганини сезиб, ҳали бир

пиёла чой ичолмаганлигини эслайди. Мендан қолган илиқ чойни ҳўплайди. У кечаси кўп суюқлик ичиш соғлиққа зарар, деган қоидага амал қилади. Шунинг учун иккинчи пиёлани лабига олиб боради-ю, қайтариб жойига қўяди. Ухлаш учун ҳали вақт эрта. Бувим бекорчиликка ўрганмаган. Доимо қандайдир юмушларга куймаланиб юради. Ҳозир нима иш қилиши мумкин? У кўп ўйланиб ўтирмайди. Ичкари уйдаги сандиқда латта-путталар ўроғлиқ тугунлар бор. Оёқлари тортишиб қолибди, столга суяниб ўрнидан туради. Яқинларгача қоматини тик тута оларди. Ўзини шунга мажбурлаб келаётганди. Инсон иродаси ҳар нарсадан кучли дейишади. Йўқ, ундай эмас экан. Одам охиروқибат қарилликка бўйсинаркан. Қанчалик қоматини тик тутмасин, ўзи сезаяпти — бўйи пасайиб қолгандай, елкалари осилгандай, қадамини ҳам авайлаб босади. Ёмғирли ва қорли кунларда уйдан чиқмайди, йиқилиб кетишдан қўрқади. Қари одамнинг суяклари қотиб, оғирлашиб қоларкан. Бирор жойи лат еса — тамом, ойлаб, йиллаб дардманд юради. Лекин кўзларида ҳамон қандайдир ўт бор.

У ичкари кириб чироқни ёқади. Кўзлари қамашиб кетади. Сандиқ устидан кўрпаларнинг таҳини бузмай авайлаб четга олиб қўяди. Сандиқ калитини бурайди. Атрофга сархуш садо тарқалади. Катта-кичик тугунларни бирин-кетин олиб очади. Турли рангли тўрт бурчак, уч бурчак латгаларни бир-бирига туташтириб, рангини мослаштириб, ҳафсала билан тикилган қуроқ кўрпачалар, дастурхонлар, болишларнинг ҳар бирини ёйиб кўради, яна тахлаб қўяди. Яна бир тугунда чақалоқ учун тикилган буюмлар — кўйлакча-иштончалар, бешик асбоблари... Бувим буларни неча йилдан бери сақлаб келаяпти. Келинлик анжомлари, авлоддан авлодга ишлатиб келинадиган тиллақош, шилдироқ тангалар осилган дастрўмол, пешанабанд, билагузук, зебзийнатлар.

— Буви, қизиқ одамсиз, зарилми шу ташвишлар, сизга, — дея ғудраниб қўяман мен.

— Буларнинг бари сенга, — деб қўяди у ҳар гал сандиқни очиб нарсаларни шамоллатаркан. — Яхши ният — ярим давлат, қизим. Бир кун сув билан ҳаводай керак бўлиб қолади. булар.

Бувимнинг «яхши нияти» менинг гашимни ортти-

ради. Қанча елиб югурмайин, қанчалик ақлли, уда-буррон бўлмайин — буларнинг бари бувим учун арзимас эканлигини, бола-чақали бўлиб кетишимни кеча-ю кундуз худодан илтижо қилиб сўрашини мен биламан. Бундай дамларда негадир ўзим ҳам, дунё ҳам кўзимга ёмон кўринади. Тўртинчи қават балаңда, яхши. Пастга сакрасам тилка-пора бўламан, ўшанда юракни кемирувчи ғашлик ҳам руҳим билан бирга осмон-у фалакка учиб кетарди, деган беъмани гапни кўнглимдан кечираман. Нақадар қўрқоқлик ва ожизлик... Қуриб кетсин ҳаммаси...

Бувим айбдор эмас, у бизнинг қадимий авлодимизда давом этиб келаётган удум қотиб қолишини истамайди, холос. Ахир мен ҳам қачон бўлмасин бир кун пешонамга тиллақош борлашим, зеб-зийнатлар тақшим, шилдироқ тангалар осилган бахмал дастрў-молчани юзимга тутиб қариндош-уруғлар, қўни-қўшнилар назарида намоён бўлишим, ҳар бирларига таъзим қилишим керак... Бунинг нимаси ёмон. Азалий, чиройли одат. Менинг ойим, бувигинам, бувимнинг ойиси — хулласи калом, орда қолиб кетган, саноғига етиш ва ёки номма-ном аташ бутун энди дунёдаги энг мушкул ишга айланган аёллар ҳам келинлик либосини кийишган... Улар авлодлар давомчилари — чақалоқларни дунёга келтиришган. Фарзандларни деб улар яна минг рангли матолардан кўрпачалар, дастурхонлар ясашган, қариндош-уруғларни чақириб тўй беришган, шод-хуррамлик қилишган. Шу тарзда ўзаро меҳр-оқибат, ҳурмат-эътибор авлоддан авлодга мерос қолдирилиб келинган... Шу дамда бувимнинг қўллари келинлик либосларига тегиши билан титраб кетгандай бўлади. Келинлик сарупоси хунук қизни ҳам гўзал қилиб юборади, дейишади. Лекин бувим чиндан ҳам чиройли бўлган. У келинлик либосида кўзгуга тикилганида ўз чиройидан ўзининг боши айланиб кетган экан. О, бевафо дунё, бир кун келиб қариб, бужмайиб қоламан, деб ҳеч ким ўйламайди ҳам.

Бобом ҳам ёшлигида тик қоматли, ўткир нигоҳли йигит бўлган экан. Беқасам тўн, қати бузилмаган чуст дўппи ва куёвлик шаън-шукуҳи унинг қиёфасига кўркамлик бахш этган. Лекин у чимилдиққа киргач, анчагача ўзини йўқотиб қўйибди. Бунгача улар ҳеч қачон кўришмаган эканлар.

— Шунчалар чиройлисиз деб ўйламагандим, — дебди шивирлаб.

Бувим шўх ва яна ўз қадр-қимматини биладиган киши эмасми, куёвнинг эсанкираши унинг дадиллигини янада орттирган.

— Бу яхшими, ёмонми, — дебди у зеб-зийнатларини шиддираганча қиё боқиб.

— Ҳар қалай энди бу ёғи сизга боғлиқ, — биринчи кунданок энгилиб қолишдан қўрққан бувам ҳам дадил тутибди ўзини.

...Айтгандай, биз ўн биринчи қаватда, юлдузлар остида, ер ва осмон оралиғида ҳам ҳазин ва ҳам қайноқ мусиқа янграб турган гўшадамиз...

Муҳаббат:

— Сезиб турибман, ҳозир сенга жуда ёмон кўришиб кетяпман. Лекин мен ахир кимгадир дардимни айтишим керак-ку! Сендан ўзга яқин кишим йўқ-ку... — унинг ўпкаси тўлиб кетганга ўхшайди, қўлидаги даструмолча билан кўзларини артади.

— Қанақа кўнгилқорачилик ўтди ўзи? — бирдан кўнглим юмшайди. У дарров жавоб беролмайди. Майли, юрагини бўшатиб олсин. Йиғи одамни энгил қиладди.

Чарақлаган юлдузли осмон остидаги бу гўшада ширин суҳбат, ҳазил-мутойиба, энгилгина кулги ҳукмрон. Чор-атрофдаги бўш столлар алақачон эгалланбди.

Бизнинг шундоққина ён томонимизда элик-олтмиш чоғли одам узун столи эгаллаган. Қорувли бир тепакал ўтиришга раислик қиляпти.

— Ўткир шу ерга келиши керак, — дейди Муҳаббат.

— Қанақа тантана?

— Академик Жавлон Раззоқов ҳақида эшитган бўлсанг керак. Яқинда Давлат мукофотини олди. Ўткир ишлайдиган институт директори. Уйланганининг 50 йиллигини нишонляпти... Билсанг эди, қанақа ақлли одам. Хотини ҳам таниқли — профессор. Бизнинг даврда худди шундай узоқ ва тотув турмуш кечириш қийин иш, — дейди Муҳаббат ўкинч билан.

Мен ҳозир Муҳаббатга не дейишни, қандай далда беришни билмайман. Русларда: «Бегона оила — қоронғи

ўрмон», — деган нақл бор. Дугонаминг дард-алами ҳам менга қоронги. Ён тарафдаги давра раисининг овози биз тарафга баралла эшитилади:

— Ҳаёт тўқис-туғал байрам эмас, унинг бир-бирдан фарқ қилмовчи, кўзга кўринмовчи майда-чуйда ташвишларга тўлиқ кунлари кўп. Аслида биз ҳамиша кутиб яшовчи қувончу шодликлар мазмунини ана шу кунлар белгиламайдими? Гап шундаки, бир-бирига ўхшаб кетувчи, тутқич бермовчи оддий кунларни ўз меҳнатимиз, фидокорлигимиз билан бойитиб яшамоқ керак. Тақдирдан розилик, ҳар кунни байрам деб кутиш ҳис-туйғуси шунда вужудимиз, ақл-шууримиздан жой олади, бахту саодат, обрў-ю эътибор шунда бизни излаб топади.

Жавлон акамиз билан Ҳожархон опамиз қўл ушлашиб ҳаёт мазмунини ўзаро садоқат билан, ўзаро ҳамжиҳат меҳнат билан, ўзаро ҳурмат-иззат билан бойитишди. Ҳаёт — бир дoston, ҳаёт — анвойи гулларга, мевали дарахтларга тўлиқ бир бўстон...

Аввало, Жавлон ака билан Ҳожархон опаларга келган табрик телеграммаларини ўқишга рухсат этингиз, қадрли дўстлар! — дейди тантанавор оҳангда раис.

— Мана бу Москвадан:

«Дўстларим, мен бутун икки карра бахтиёрман — чунки элик йил бурун никоҳ тўйларингда иштирок этганман. Гарчанд олтин тўйларингда ўтирмаган бўлсам-да, мени ўз давраларингда деб ҳис қилинглар, мен сизлар учун қадаҳ кўтараман...»

Буниси — Варшавадан Пол Збигнев, Жавлон акамиз билан Ҳожар опамизнинг қадрдон ҳамкасблари:

«Жавлон ва Ҳожар!

Узоқ Варшавадан салом ва қутловимни қабул этгайсизлар. Гўзаликка, меҳр-муҳаббатта ва мардонаворликка тўлиқ турмушингизга ҳавас қиламан...»

Душанбедан Пўлат Турсунов, академик:

«Хизматчилик туфайли тўйларингизда қатнашолмаётирман. Сизларга қараб шуни кашф этдим: Инсон саодати — унинг шахсий бахтида...»

Дунёнинг турли бурчакларидан оқиб келган бу телеграммаларнинг ҳаммасида ҳам худди шундай илиқ табрик, қутловлар баён этилган. Афсуски, уларнинг барисини ўқишга вақтимиз етишмайди. Бу даврамизда яна Жавлон акамиз билан Ҳожархон опани шу қутлуғ

кунда табрикламоқ ниятида келган ҳамкасб дўстлар ўтиришибди...

— Эсингдами, менинг бир вақтлар мактабда Зухра ролини ўйнаганим. Тоҳир ролини мактабдошимиз Мухтор олиб чиққанди. Вой, мени деб жинни бўлай деганди-я. Ушанда қанчалаб ўғил болалар менга ошиқ эди. Синфимиздаги болаларнинг ҳаммасидан бир-бир севги мактуби олганман. Ҳеч бирига ақалли қиё боқмаганман. У пайтларни қўявер, у пайтлар ёш эдим, ҳеч гапнинг фаҳмига етмасдим. «Бошингни йўқотма, ҳой қиз, дунёда энг катта бахт ҳали олдинда!» — деб ўйлардим. Институтда ҳам Зухра ролини менга топширишди. Демак, бутун бошли бир институтда Зухрага муносиб тушадиган қиз мен бўлган эканман-да. Ҳозир ўйлайман — қаёқдан ҳам шу ролни ўйнашга розилик берган эканман. Ана шунда Ўткирнинг домига тутилдим. У Тоҳир ролини қойиллатиб ўйнади, мен эса чин Зухрага айлангандим. Институтда бизни ўз номимиз билан аташмасди, Тоҳир-Зухралар дейишарди...

— Қизиқсан Муҳаббат, Зухралигим қайда қолди, деб ваҳима қиласан, ким сенга ҳалақит беради Зухра бўлишинга. Ахир, ақл-ҳушли, ўқимишли жувонсанку. Сен бахтли бўлишни истайсанми, бахтли бўлавер, деган экан бир донишманд.

— Ана энди сен ҳам ҳамма қатори насиҳатта ўтдинг. Насиҳат қилиш осон-у ўртоқжон, қаёт бутунлай бошқа нарса-да... Ҳали ўзинг турмуш қурсанг биласан.

Муҳаббат ҳам шу гапни юзимга солди... Бу гап мени зада қилиб қўйган, бу гапдан сўнг тилим лол, қулоғим қар.

— Мени кечир-у, Муҳаббат, аввало сенга насиҳат қилмоқчи эмасдим, шунчаки фикр билдирдим. Менинг ҳам ўзимга яраша дардим бор. Сен эса унга туз сепдинг. Ростини гап, сендан буни кутмагандим. Аслини олганда-чи, менга барибир — илгари ким эдинг-у, энди ким бўлиб қолганинг...

Менинг кўзимга ёш қуйилиб келади, кейинги йилларда асабларим сустлашиб қолган, сал нарсадан сиқилиб йиғлашга тушадиган бўлганман.

Йиллар шафқатсиз, йиллар нақадар беомон... Йиллар менинг айни навқиронлигим, айни қайноқ туйғуларим, куч-қувватимни сўрамай-нетмай заррама-зар-

ра йўқлик сари олиб кетаяпти. Менинг кимгадир меҳр бағишлашим, кимдандир меҳр олишим, оналик ҳузур-ҳаловати, ташвишларини тотиб кўришим керак бўлган йилларим, умрим ўтиб бораяпти...

Менинг бирдан бошим айланиб кетади. Аланглаб атрофга қарайман. Мен гўеки тубсиз жар ёқасида турибман. Мени суяйдиган, кўлимдан ушлаб, ўз ҳароратини муздайин қотган вужудимга ўтказишга қодир ҳеч кимса йўқ...

Шу дамда менинг кайфиятимга уйғун тарзда атрофга оғир, сокин мусиқа таралади...

— Мумкинми, сизни рақсга таклиф қилиш...

Нега мумкин эмас, айти муддао-ку, бўлмаса ҳозир менинг одатимча ўқириб йиғлаб юборадиган ҳолатим яқинлашиб келаяпти. Мен ўрнимдан тураман. Биз рақс майдончаси томон борамиз-да, ўйнаётганлар орасига кўшилиб кетамиз...

Мусиқа менинг бутун вужудим, ақл-у ҳушимни ўз оғушига олади, ҳозир ёлғиз юрагим дукиллаб ура-япти, холос, ҳозир руҳимга ёлғиз туйғулар ҳукм-рон...

Туйғуларим айти дамда ўзи ҳам, юз тузилиши-ю, ички дунёси ҳам менга нотаниш ҳамроҳим кўксига бош қўйишга ундаяпти. Қизиқ ҳолат...

— Сизни ўпиш мумкинми? — сўрайди эгилиб ҳамроҳим.

Мен «майли» деб юборишдан ўзимни тўхтатиб қоламан, «йўқ» дея бош чайқайман. Умуман, ўз туйғуларимни жиловлаб олишга қодирман. Атиги саноқли лаҳза муқаддам қайгадир учиб кетган ақл-у ҳушимни жойига қайтараман.

Биз ҳамиша хавфсираб яшаймиз-а?! Қайсидир бир хатти-ҳаракатимиз, ўй-хаёлларимизни яширишга уринамиз, энг даҳшатлиси, ногоҳда чақмоқ каби пайдо бўлган ярқироқ ва кескир ўй-фикрларимизни ҳам очикдан очик изҳор этишдан ҳайиқамиз. Балки бир умр йўлимизда юлдуздек порлаб туриши мумкин бўлган туйғулар, истакларимизни чеклаймиз...

Лаҳзалик туйғу, лаҳзалик истак, лаҳзалик унутилишдан сўнг мен яна Муҳаббат қошига қайтиб келаман. Муҳаббат қадаҳларимизга вино қуяди ва:

— Ке, кўй энди, кўпам куйинаверма, ҳали ҳаммаси ўз изига тушиб кетади. «Ҳаёт — фожиа! Яшасин ҳаёт!»

деб ҳайқирган экан буюк Бетховен, — дейди тантанаворлик билан.

Қўшни даврада «олтин тўй» ўзининг авж нуқтасига етган, кулги, жўшқин, мастона кайфият, бахтиёрлик ҳукм сураяпти.

Биз эса фожиага тўлиқ ҳаёт шарафига қадаҳ кўтараётимиз...

— Зухра ролини ўйнаган пайтларимда ҳаёт — фожиа, дейишса, ўлсам ҳам ишонмасдим. Ўшанда кўзимга ҳаёт фақат муҳаббатдан иборат бўлиб кўринган. Муҳаббатнинг эса турган битгани ташвиш, валва экан. Институтни битирибман-у, шошиб-пишиб турмуш қуриб кўя қолибман. Мен ҳам аспирантурада ўқимайманми. Мен ҳам бундоқ ёшлик завқини суриб ялло қилиб юрмайманми, номзодликни ёқлаб, бундоқ бир мустақил одам бўлмайманми. Йўқ, бир оилада бир киши олим бўлса бўлгани, рўзгорни кўрай, болаларни тарбиялай, деб ўзимни ҳам, оламни ҳам унутиб қўйибман. Илмий иш қилишнинг ўзи бўладими, таъминот керак. Ойига Москвага пул жўнатаман. Мана энди болалар катта бўлиб қолишди. Мен бу орада қаридим. Ўтқир акамиз бўлсалар ҳалиям ёшгина, чиройлигина фан номзоди, келажаклари яна ҳам порлоқ. Энди акамизнинг кўнгиллари янги ёр тусаб қолганмиш...

Йиллар қанчалар шафқатсиз. Йўқ, улар бизнинг сочимизни оппоқ рангга бўяши, юзимизга ажин тушириб кетишидан ҳозир нолимайман. Йиллар муҳаббат учун, севимли ёр учун ҳам қурбон бўлишга тайёр ўша масъума Зухра қалбини қанчалар заҳарлаб қўйганлиги ҳақида ўйлайман. Ҳақиқатан ҳам Муҳаббатнинг Зухралиги қайларда қолиб кетди?

Бувижон, бувигинам. Сизнинг негадир хотирамга ўрнашиб қолган ҳикояларингизни эслайман...

Бувим: «Одамнинг беам-бахтиёр дамлари фақат турмуш қургунча экан. Бобонга тегдиму, ҳаловатим йўқолди. Ўзиям нотинч, серхархаша одам эди. Бемалол овқатланганини ва ёки бир пиёла чойни охиригача ичиб тутатганини эслолмайман. Нуқул қайгадир шошиб туради, нуқул аллақандай ташвишлар билан овора, гўёки бу дунёнинг бор вами, бор ташвиши шу одамнинг елкасига юклангандек. Лекин уйда нима бор, нима йўқ, қариндош-уруғларнинг ҳол-аҳволи қалай деган гапни сира билмасди. Ўқимишли йигит эди. Ин-

қилобдан кейин ҳукумат ишларига боши билан шўнғиб кетди. Камарида наган пайдо бўлди, бошида қизил боғичли телпаги ҳам бор эди. Эрта тонгда сакраб отта минади-ю, дарвозани очик қолдириб кетади қолади.

Очик қолган дарвозани кечқурун занжирлаймизми-йўқми, кетган одам қачон қайтади — номаълум. Катта бувинг билан иккимиз мўлтираб йўлини пойлаймиз. Эй, ўзи шу дунёда аёл қилиб яратмасин — умринг кутиш билан ўтаркан... Катта бувинг анча қариб қолганди — якка-ягона ўғлини кута-кута бағри қонга тўлар, тик этса ўрнидан сакраб турарди.

— Ҳой, қанақа хотинсиз ўзи, бирам беғамсизки... Эр сизники бўлса, боши-эти билан сизга топширган бўлсам-у, сиз пинагингизни бузмайсиз. Бундоқ маҳкам ушласангиз, бундоқ ипини тутиб, тортиб қўйсангиз бўлмайдим ахир, — дерди қайнонам.

Қаёқда — у кишидан кўра мен кўпроқ қайғулардим, менинг дардим ичимда ўзимни бепарво тутишга уринардим. Уйда шундай тарбиялашганди. Ундан сўнг бир кун олдин эрга тегмайман, деб «йиғи-сиғи» қилиб ўтирганимда ойимнинг насиҳати қулоғимга муҳрдек бўлиб қуйилганди. Ҳозир ўйлаб қарасам, онам донишманд аёл бўлган эканлар. У кишининг насиҳати шундай эди: «Қизим, кўп йиғлама, йиғлаб кўзларингни қизартма, юрагингни сиқма, тўй деган гап эртами-кечми — ҳар бир қизнинг бошида бор савдо. Аёлниг энг катта бахти — келинлиги, кейинчалик оналиги. Ҳозир қанчалик гапирмай, барибир тушунмайсан, бу гапларимни кейин эслайсан. Эринг яхши йигитга ўхшайди — эсли-ҳушли, ҳали уни яхши кўриб кетасан. Ҳамиша эрингни ҳурмат қил, иззатини жойига қўй. Лекин бир нарсани ёдингдан чиқарма — қалбингда пайдо бўлган меҳр-муҳаббатни унга очик-ойдин ошкор этаверма. Меҳр-муҳаббат худди денгиз остидаги марвариддек аёл юрагининг тубида маҳкам сақланиши керак, шунда қадрини йўқотмайди...»

Яна шуни унутмаки, дунё кўзингга фақат гулзор, чаманзор бўлиб кўринган ва худди шунингдек зимзиё тунга айланган, чорасиз қолган дамларинг ҳам бўлади. Мен ана шундай дамларда доимо онамнинг сўзларини ёдладим, ундан куч-қувват олдим, ажаб бир осойишталик топдим.

Буванг доим: «Кўнглингизни ҳеч билолмай ўтаяп-

ман. Сиз мени сира яхши кўрмагансиз, яхши кўрмайсиз ҳам», — дерди... «Нега энди ёмон кўрарканман, болаларимга отасиз-ку», — деган жавобни оларди у ҳамиша. Менинг мийиғимда сирли жилмайиб кўйишимдан баттар шубҳаси ортарди. Лекин ярим тунда-ми, эрта тонгдами ҳориб-чарчаб қайтаркан, мен ҳам ҳориб-чарчаб уни кутишларимни, ҳамма нарсани унутиб, пишиллаб уйқуга кетаркан, бошида соатлаб соғинч билан тикилиб ўтиришимни, сўнг чангта, лойга ботган этигини меҳр билан тозалашимни, кўйлагидаги ҳар бир тугмани ҳам баъзида ўпиб олишимни у билмасди, билмасдан, сезмасдан кетганди, бояқиш...

Аёл қисмати ана шундай оғир — кутиш билан умринг ўтиб кетади. Лекин кутаётганлигингни ҳеч кимга билдирмайсан, азал-азалдан кўнгиладардинг, нигоҳинг, вужудингни ҳамиша сир тутишга маҳкумсан...»

— Ана бегуноҳ мусичадек келиб қолдилар-ку.

Муҳаббатнинг овози мени яна ҳозирги замонга қайтарди. Мен у имо қилган тарафга қарайман. Қўлида бир даста гул, лекин кўриниши ҳорғин Ўткирнинг нигоҳи даставвал бизга тушади. У бирон лаҳза ўзини йўқотиб қўяди, қовоғи осилади, қадами секинлашади, уни кўрган даврадагилар қийқиришиб чапак чалишади. Жавлон ака ўрнидан туриб кучоғини очганча пешвоз чиқади.

Ўткирнинг ҳурмати баланд экан. Муҳаббат учун бу камми, ўйлайман мен.

— Ҳар гал учрашганимизда, албатта, гул тақдим этарди. Мен Зухра, Ўткир эса Тоҳир бўлган. Ўшанда бу дунёда унга тенг келадиган йигит йўқ деб қаттиқ ишонгандим. У бўлса, ишончимни поймол, умримни хазон қилди...

— Ўртада ўзи қанақа гап ўтганди?

Муҳаббат ҳамма нарсани унутгандек бир нуқтага тикилиб қолади, унга раҳмим ҳам келади. Балки бу саволни бермаслик керакмиди, балки гапни бошқа томонга буриб юбориш афзалмиди? Балки орада не гап ўтганлигини англашга унинг ўзи ҳам ожизлик қилаётгандир, эсанкираб қолгандир. Заррама-зарра йиғилган алам-нафрат энди заҳарга айланган, бутун вужуди — руҳини сирқиратаётгандир. Бундай дамда кўнгилга хурсандчилик сифадими, тилда-дилда ширин сўз қоладими?

Ниҳоят маълум бўладики, орада номардлик юз берган, асосий айбдор Дилшода исмли аёл. Муҳаббат эрини ярим кечада бориб Дилшоданинг уйида ушлаган. Қўлида бу бетамиз ошиқ-маъшукларнинг севги мактублари ҳам бор. Энди Ўткир ажралишмоқчи. Судга алақачон ариза ҳам берибди. Икки болани тирик етим қилмоқчи...

...Бувижон, бувигинам, мен биламан, айна дамда сиз тўртинчи қаватнинг очиқ деразасидан узоқ-узоқларга кўз тикиб ўтирибсиз. Тўқ кўк тусли осмон юлдузларга тўла, туннинг салқин нафаси вужудингизга сокин, осуда кайфият бахш этади, чор-атрофдан, бизнинг ўн биринчи қаватдан ҳам таралаётган шодон мусиқа садолари, ёр-ёр оҳанги хаёлингизни ўғирлайди, хотиралар қўюни энди тинчлик бермайди, ул ўтган кунларни орзиқиб эслайсиз...

Бувим: Эркак кишини кўздан узоқлатма экан. Эркаклар аслида табиатан аёлни қаровига, аёлни меҳри, назоратига муҳтож. Бувангни халқ таълими бўлимидан узоқ тоғ қишлоғига муаллим қилиб тайинланди. Айтгандим-ку, буванг унақа рўзгор нима бўлади, болаларнинг аҳволи не кечади, деб ўйланиб юрадиган одам эмасди. Бориш керак дейилдими — кетди. Замон талаби ҳам шунақа эди. Унинг феълига тушуниб қолган эмасманми, йиғи-сиги қилиб йўлини тўсмадим ҳам. Тўрт болани бавримга босганимча қолавердим. Икки-уч ойда отини елдириб келиб кетади. Ёшманми ёки болаларнинг, рўзгорнинг ғурбати етиб ортадимми, кўнглимдан бир ёмон фикр ҳам ўтмайди. Келса — мендан хушбахт одам йўқ, кетса бир-икки кун пинҳона ўзимча йиғлаб-йиғлаб оламан... Кейин яна болалар, тирикчилик ташвишлари ўз домига тортади. Ажаб содда хотин бўлганман-да, ўзимам. Бир гал келиши анча чўзилиб кетгандай туюлди. Икки ой ўтди, кейин бирон йил... Қандайдир миш-миш ҳам қулоғимга етиб келди. Муродбек уйланганмиш... Қариндош-уруғлар ташвишга тушиб қолишди, қайнонам ҳар кун алақандай бўлмағур тушлар кўриб чиқади. Мен эса ичим ёниб кулга айланса ҳам одатдагидек ўзимни совуққон тутаман. Кейинчалик яна бир гап етиб келди: у фарзандлик ҳам бўлибди... Худди бунақа миш-мишларнинг юз беришига мен сабабчи ва бош гуноҳқоридек ҳамма мени қойийди. Ахири бўлмади, тоғамнинг ҳад-

дан зиёд жон куйдириши таъсир қилдими, унга эргашиб тўрт болани олиб йўлга тушдик... Аввалига от-аравада, кейин эшақда, ниҳоят пиёда минг азобларни чекиб ўша тоғ оралиғидаги қишлоққа ҳам етиб келдик.

Бу қишлоққа бизга ўхшаб меҳмон бўлиб келадиганлар кам бўлса керак, кетиб борар эканмиз, ҳамма аёллар, эркаклар, болакайлар уйи олдига чиқиб бизни бир-бир томоша қилишарди. Чарчаб қолгандик, Муқаддам холанг ҳали эмизикли эди, болаларнинг ҳали униси йиғлайди, ҳали буниси кўтар деб хархаша қилди. Буванг таниқли одам экан, уйини топиш ҳаммадан осон бўлди.

Деворсиз ҳовли юзида ҳеч ким кўринмади. Лекин негадир паст томли уй эшиги очиқ эди. Кириб бора-вердик. Бир даҳлиз ва бир хонада ҳам ҳеч ким кўринмади.

Хонанинг чор атрофига худди янги келинчақларникидек кашта осилган, тўрда буванг чаладиган дутор осиглиқ, чап тарафда эса бешик...

Ўз кўзинг билан кўрмасанг, қалбинг билан ҳис этмасанг, минг гап-сўз бекор экан. Бағримда Муқаддам пишиллаб ухлаб ётибди — юрагимга ўткир пичоқ санчилгандек бўлди, қотиб қолдим. Тоғам аҳволимни тушунди-ю, дарров қўлимдан болани олди.

— Ўзингни тут, бардам бўл, — дерди у нуқул.

Бахтта куйиниш ёмон экан — ҳозир агар ҳовли юзига тўпланган одамлар бўлмаса, агар тоғам бўлмаса, агар чарчоқдан дийдираб қолган болалар бўлмаса, бешиқдаги гўдак бўлмаса, мен ўзимни ерга отиб овозимнинг борича додлашим, юрагимни бўшатиб олишим керак эди. Ўша лаҳзаларда, ўша онларда кўз олдимда онам пайдо бўлдилар. У киши: «Қизим, меҳр-муҳаббатингни ҳам, қаҳр-ғазабингни ҳам ҳар жойда ошкор этаверма», дегандай турардилар.

Ўзимни тутиб олдим, тирқираб келаётган аччиқ кўз ёшларимни енгим учуда артдим-да, менга қандай далда бермоқлик йўлини билмай турган тоғамга:

— Нима қилай, пешонамда бу ҳам ёзилган экан-да, — дедим...

Бу пайт қўни-қўшнилар: «Ассалому алайкум», деб бирин-кетин кириб кела бошлади. Улар билан сўрашмоқ, гаплашмоқ учун куч-мадор керак. Хайриятки,

энди мен ўзимни бардамроқ сезардим, уларнинг бири дастурхон ёзди, бири чой қайнатиб келтирди.

— Барно қайда? — шивирлаб сўради аёллардан бири ёнидагисидан.

— Боягина шу ердайди.

— Ҳали-вери келиб қолар... — деди яна бири. Аммо унинг овозида мен қандайдир киноя борлигини сезиб қолдим. Ундан сўнг аёллар ҳам, ўша Барно ҳам ташрифимиздан алақачон воқиф бўлганликларини фаҳмладим. Фақат Барно эшикни очиб қолдириб қочиб кетган.

Бу орада бешикдаги бола чинқириб йиғлашга тушди. Бир аёл туриб тебрата бошлади. Лекин бола ҳадеганда йиғлашни бас қилмасди.

— Қорни очибқан, — деди бешик бошидаги аёл.

Негадир кўнглимда ўша гўдаккинасини, уйини ташлаб, жон ҳоврида қочиб кетган аёлга нисбатан ачиниш ҳисси пайдо бўлди, менинг ўзим ҳам она эканлигимни, бизнинг тақдир қандайдир тасодифлар туфайли боғлиқлигини ҳис этдим. Бориб бешик устидаги кўрпани очдим. Ё тавба, гўдак бувангнинг ўзгинаси эди, у қандайдир яна Муқаддамга ҳам ўхшаб кетарди. Гўдакка кўкрагимни тутдим. Табиат қизиқ-да, аёлга оналик қудратини бахш этаркан, ўша лаҳзадан бошлаб унинг қалбида шафқат ҳиссини ҳам пайдо қиларкан.

Аёллар маъноли қилиб бир-бирларига қараб-қараб қўйишарди. Шу лаҳзаларда тамшаниб сут эмаётган гўдакка ҳавасим келиб кетди, бир юмалаб бегуноҳ, бу дунё ташвишларидан холи гўдак бўлиб қолишни истардим. Унга тикиларканман, энди ўзимни тутолмадим. Бешикка бошимни қўйганча йирлаб юбордим.

Аёл халқи бир-бирини жуда яхши тушунади. Келганлар ҳозир менга далда ҳам, маслаҳату насиҳат ҳам қор қилмаслигини сезишди шекилли, секингина чиқиб кетишди. Тоғам ҳам болаларни айлантиришни баҳона қилиб ўзини ташқарига урди.

Хонада бир мен ва бир гўдак қолгандик. Шу дамда биз иккимиз ҳам бир хил аҳволда эдик — гўдакнинг қўл-оёқлари бешикка маҳкам боғланганди, менинг эса қўл-оёғим очиб бўлса-да, ҳаётим болаларимга, шу уй соҳибига боғлиқ эди.

Гўдак бирон гапни фаҳмлашга қодир эмасди, мен ҳам шу лаҳзаларда юз берган воқеа-ҳодисаларни фаҳмлашдан ожиз эдим...

Лекин гўдакнинг ниманидир фаҳмлаши зарур эмасди, у аини пайтда фақат қорнини тўйғазишни билади, мен эса қандайдир чора-тадбир қўллашим, эсанкира-маслигим керак эди.

Гўдак менинг бор-йўқлигимга парво ҳам қилмай тинчгина уйқута кетди, мен эса ёлғиз қолгандим. Тўрт тарафи келинчақларникидек безатилган бутун бошли бир уйда ёлғиз эдим. Умуман, бундай олганда алам ва оғриғи бу кенг дунёга сиғмовчи катта ғам қаршисида яккама-якка, юзма-юз турардим...

Йўқ, ёлғизлигим узоққа бормади, эшик очилди — бошимни бешиқдан кўтардим. Қаршимда ўша катта ғамимнинг асосий гуноҳкори бўлган аёл турарди. У бола кўрган аёлга сира ўхшамас — ҳали ёшгина, баркамол, оқ юзли, серкиприк ва қора қош, гўзал қиз эди. Унинг наздида мен қарироқ ва анча чиройини олдириб қўйгандек ҳис этдим ўзимни, хўрлигим келиб кетди. Шу дамда бутун эркак зотига лаънатлар ўқидим. Сен уларга фақат ёш ва гўзаллигинда кераксан, деган гапни кўнгиладан кечирдим.

Мен кўйлагим ёқасини тутмаладим, энди йиғлаб бўлгандим, рўмолим учи билан юз-кўзларимни артиб қўйдим, ўрнимдан турдим...

Она — онада, уни шу муқаддас ҳис-туйғу яна қайтариб бу ерга бошлаб келганди. У бешикка яқинлашди, кўрпани кўтариб гўдагига тикилди, бошини бешикка қўйди-ю, хўнграб йиғлаб юборди.

Боягина дунёга сиғмовчи катта ғам қаршисида ёлғиз эдим, бу ғам ёлғизгина менга тегишли деб ўйлагандим. Йўқ, биз икки киши эканмиз — иккаламиз ҳам бир дард азобида тўлғонардик.

Энди мен енгиллашгандек бўлдим — у дунёга сиғмовчи ғамимнинг ярмини ўз елкасига олганди.

Кундуз охирлай бошлаган, деразалари кичик, паст томли қоронғилашиб қолган хонада оғир, нафасни бўғувчи ҳаво кезарди. Улкан ғам қаршисида турган икки муштипар аёлга бундайин ҳаво оғирлик қиларди. Бундай дамда овозинг борича додлашдан ўзга чорани излаб топмоқ қийин...

— Бўлди, — дедим негадир мен хотиржамланиб.

— Нега энди йирлайсиз, аслида қаҳ-қаҳа отиб ку-
лиш сизнинг, қон-қон йирлаш эса менинг насибам-ку!

У яна бир оз ҳиқиллади. Сўнг биринчи бор боши-
ни кўтариб менга тикилди. Қоронғилиқда у кўзимга
яна ҳам чиройлироқ кўринди, сочлари ёйилиб кетган,
қиёфаси алақандай сирли, эртақлардаги париларни
эслатарди. Қоронғилиқда у яна ҳам чиройли... Эрим,
ўша бевафо, номард, бибурд эрим кўзига у ҳар тун
ана шундай кўринишда намоён бўлади — у чиройли
ва ёш...

Мен нега келдим, нега ғуруримни топтаб шунча
йўлни босиб келдим? Қуриб кетмайдими ҳаммаси —
эр ҳам, рўзгор ҳам, болалар ҳам. Бундан кўра ўлим
афзал эмасми, нега келдим мен?..

Йўқ, бахтга куйиниш ёмон бўларкан. Ичим, бутун
вужудим алангада ёнаётгандек, қўлларим ортиқчадек
туюларди, уларни қайга қўйишни билмай нуқул бо-
шимни муштлардим. Дарду аламдан одамнинг овозиям
балаңдлашиб кетаркан...

Бир пайт қарасам, Барно югуриб-елиб нарсалари-
ни йиғиштиряпти, тугунларга жойлаяпти. Менинг йи-
рим ҳатто хаёлига ҳам келмайди.

— Нима қилаяпсиз? — сўрадим мен.

— Кетаман...

— Қаёққа?

— Бошим оққан томонга, — у тугунлардан бири-
нинг устига ўтириб олди.

— Ҳеч ёққа кетмайсиз, кўрқманг, эртаданоқ уйин-
гизда бизнинг изимиз қолмайди, овора бўлиб нима
қиласиз, — дедим мен истехзо билан.

— Йўқ, менинг юким енгил, мен кетишим керак...

— Ҳеч ёққа кетмайсиз... — дедим мен яна қатъий
оҳангда.

— Кетаман, — у яна ўрнидан турди, — келишда
ҳеч кимдан сўрамай келганман, кетишда ҳам сўрамай-
ман.

— Кетишингизга мен сабабчи бўлишни истамай-
ман...

— Айтдим-ку, бу ёри мени қизиқтирмайди...

Биз энди кашталар осиглиқ бу хонада иккимизга
тегишли катта ғамимизни бўлиштириб олаётгандик.

Биз аёллар ёлғизликдан кўрқамиз. Қанчалар иро-
дали, қанчалар мардона бўлмайлик, табиатан заиф-

миз, кимгадир, ўзимиздан кучлироқ ва ақллироқ одамга суянгимиз келади, унинг кучли ва бақувват қўллари ҳамиша бизни силаб-сийпалаб, эркалаб туришини истаймиз. Лекин биз яна худбинмиз — бу бақувват ва кучли қўллар ёлғиз ўзимизники бўлишини хоҳлаймиз.

Айни дамда иккимиз ҳам кўрқардик ёлғизликдан. Лекин бундайин қисмат қай биримизни кутаяпти, билмасдик.

— Мен ҳозир кетаман, — деди Барно. — Сизлар ҳали яна яшаб кетасизлар, бўлиб ўтган гапларни унутасизлар — ҳар ҳолда унутишларингни истайман. Сиздан биринчи ўтинчим ҳам шу — мен билан боғлиқ нимаики ўтган бўлса, ҳаммасига ўзим сабабчиман. Му-родбек акани айбдор санаманг. Ҳеч қачон юзига солманг, қалбини тирнаманг...

— Нега энди у одамнинг тарафини оласиз, сизни-ку сира айбламайман, лекин у қал-қатта эркак-ку, болагиналарининг уволи тутишини ўйламадими?

— Йўқ, йўқ, у яхши одам. Яхши одамларга бу дунёда кун йўқ экан. Сира ўзини ўйламайди, бошқаларга ўхшаб ўз тинчимни билай, рўзгоримни бутлаб олай, деган гапни билмайди.

— Қўйинг, кўп мақтайверманг, буларни сиздан кўра олдинроқ ва яхшироқ билиб қолганман...

— Биладиганга сира ўхшамайсиз. Яхши билсангиз, яхши кўрсангиз сиз у кишини тушунингиз, кечирингиз керак.

— Худога шукур, яхши-ёмонни ажратиб олиш қийин, адашиши мумкин бўлган ёшдан анча ўтиб қолганмиз. Айтгандай, неча ёшдасиз?

У ҳали ёшгина қиз эди, негадир дил-дилдан раҳим келди, гўёки у менинг туғишган синглим, мен эса у билан дард-у ҳасратлашаётгандай...

— Эҳ, опагон, ёшимни нима қиласиз сўраб, — унинг овози титраб чиқди. — Бу ёш бошим неларни кўрмади. Кўрган куним шу бир болам, шу одам бўлди... Ўзи бир қора кунда туғилган эканман, онамни ҳам, отамни ҳам эслолмайман. Икковлари ҳам пешонамга сиғмаган экан. На ака-ука, на опа-синглим бор. Қариндош-уруғларга эса етимчанинг кераги ҳам йўқ. Ўн ёшгача ҳар кимларнинг эшигида хизмат қилиб кун кўрдим. Тақдирнинг зайли билан Назирбек бойнинг хизматида эканлигимда бахтимни поймол қилди, но-

мусимга тегди. Кимга бораман, ким ҳам додимга қулоқ солади. Ким менинг шаънимни ҳимоя қилади. Ҳеч ким... Хотинлари: «Ўзинг кўзингни сузгансан, ўзинг асли бузук эдинг», — дея ҳайдаб юборишди. Энди қай эшикка бормайин, ҳеч ким мени қабул қилишни истамайди — номим бузукқа чиққан. Ана шунақа маломат-кўргиликдан бошим гангиб қолганда шўро ҳукумати бечораларнинг бошини силаркан, саводсизларга савод бераркан, бошпанасизларга бошпана бераркан, деган гапни эшитиб қолдим. Уст-бошим жанда, яланг оёқ, қорни оч бечоралар аҳволини сўрар одам бормикан, деб йўлга тушдим. Сўраган одам топаркан.

Муродбек акани шунда учратдим. Бунгача ҳеч ким мен билан одамдай гаплашмаган, ҳол-аҳволимни сурштирмаганди. Ҳамма гапни айтдим, борар жойим йўқлигини, дунёдаги энг бахтсиз одамлигимни ҳам йиғлаб айтдим. У киши ўйланиб қолдилар.

— Хафа бўлманг, синглим, ҳали сиз бахтли бўласиз, саводингизни ошириб, аёллар орасида биринчи муаллималик қиласиз, — дедилар...

Бунақа гапларни ҳеч ким менга гапирмаганди, кўзларимда шашақатор ёш — оёғига йиқилдим.

— Борар жойим йўқ, мени ўзингизга хизматкор қилиб олинг, бир умр хизматингизда бўламан, — дея ялиниб ёлвордим.

Йўқ, менинг эркак киши хизматида шунчаки юришим бўлмасди, номим ёмонга чиққан-ку. У-бу жойда: «Муаллим бузукқа уйдан жой берибди, ўзиям бўлмагур одамга ўхшайди», — деган гап тарқалибди. «Нима қилай, мен ҳайдаб юбормайман-ку бир бечорани», — дегач, дўст-ёрлар: «Никоҳингизга олақолинг, юзи ёруф бўлсин шуниям», — дейишган. Бу орада мен анча саводимни чиқаргандим. Оқ-қорани танийдиган бўлиб қолгандим. Муродбек акани яхши кўриб қолдим. Шунақа гапга нима дейсан, — деб сўрадилар бир куни. Мен оёқларига йиқилдим, у киши кўтариб олдилар...

— Хотиним, бола-чақам бор, деган гапни айтмаганмидилар ўшанда?..

— Йўқ, никоҳдан ўтганимиздан кейин ёлғиз ўзимга айтгандилар. Ўшанда у киши фақат менинг шаънимни ўйлаган бўлсалар керак... Бу гапдан хабардор бўлгач, мен: «Бу борада бошимизга келадиган ҳар қан-

дай маломатни мен ўз зиммамга оламан, кетишим зарур бўлган кунда, сиздан сўрамай чиқиб кетаман», деганман. Мана — ёмон номим яхшига чиқадиган, ўз кунимни ўзим кўра оладиган куним ҳам бор экан. Муаллимаман, бу ёруғ дунёда якка-ю ягона овунчовим — қизим бор, менга бошқа ҳеч нарса керак эмас...

Унинг вами, дара-у ҳасрати қаршисида мен лол эдим. Нима ҳам дея олардим, кўлимдан нима келарди. У ўз дарду вами, ўз муҳаббати билан кучли эди, назаримда олдинда ўзини кутаётган ёлғизликни енгишга тенг келадиган қудратга эга эди...

Ажаб, менинг кўз олдимга ҳозир бувимнинг ўша дамлардаги сурати келади — самбитдек тик қоматли, силлиқ қирқ кокилли соч, ёқаси тугмали кўйлақ, уятчан, назокатли хушрўй чеҳра...

Ундан сўнг нима бўлганди...

Бувим: Шундан сўнг буванг билан ярашиб кетдик. У кириб келди, болалар ухлаб қолишган, ёлғиз менгина уйроқ кўзларимни юмолмай қийналардим. Ташқари ойдинлашиб қолган, ой шуъласи бизнинг хонани ҳам ёритиб турарди. У, албатта, ҳамма гапдан хабардор, балки Барнони ҳам алақайга олиб бориб жойлаштирган, йўл-йўлакай бўлажак учрашувга ўзини тайёрлаган...

Мен бошимни кўтардим — унинг узун бўйи, қорача чеҳраси, қийиқ ўткир кўзларига тикилиб қолдим, уни қаттиқ совинган эканман, югуриб туриб бўйнига осилиб олишни, кучли ва бақувват кўкрагига бош қўйиб, таниш ҳиддан маст бўлишни, ҳамма-ҳамма нарсани унутишни истардим.

— Яхшимисизлар, — деди у ниҳоят, овози паст чиққандай туюлди менга. Балки у болаларни уйғотиб юборишдан кўрққандир. Лекин мен шу дамдаёқ ўзимча хулоса чиқардим — у нақадар кучсиз, у нақадар чорасиз, у нақадар бечора... Мен-чи, мен унга таянишни, ундан куч-қувват олишни истабман. У арзимайди, менинг йиғимга ҳам, менинг сабот-иродамга ҳам... Мен индамадим, қайтадан ёстиққа бош қўйдим, устимга кўрпа тортидим...

Мен шу дамда дунёдаги энг бахтсиз ва бечора эдим. Менинг бахтсизлигим сабабчиси бу эркақдан бутунлай воз кечолмасдим, уни кечиролмасдим ҳам, уни энди бундан сўнг севолмасдим ҳам...

Бувим қалбан тушунади — ўшанда бувамнинг ўзга иложи бўлмаган, ўзгача йўл тута олмаган, кейин барибир ҳам у эркак бўлган-ку, йўқ, бошқа ёмон маънода эмас, эзилган, хўрланган, ёруғ кун кўрмаган бир аёл остонасига келиб бош қўйганида, уни қўлтиқлаб турғизиш, қалбига яшаш, курашиш, енгил завқини бағишлаш керак бўлганда у ўзгача йўл тута олмаган...

Лекин бувим уни қанчалар тушунишга уринмасин, барибир аёл-ку, пинҳоний аламдан ўртанган, ўзи учун дунёдаги ягона эркак деб қабул қилинган одам ҳаётидан у ягона аёл бўлиш бахтига эришолмаганлиги учун ҳам чексиз ҳам чеккан.

Лекин бувим қалб тубидаги ҳам-аламини ҳам худди севгиси каби яширин тутган. Уруш бошлангач, бувам биринчилар қаторида фронтга йўл олган, деярли ҳар бир мактубида гуноҳини кечиришини сўраган.

Бувам: «Худодан биргина тилагим бор. Сизнинг наздингиздаги гуноҳларимни ювмоқ учун ўшанга етгулик озроққина умримни узайтирсин, куч-қудрат берсин менга...»

Бувим: «Қанақа гуноҳ, қуриб кетсин ҳаммаси. Сиз қайтсангиз, бизга шунинг ўзи кифоя. Сиз соғ-саломат қолинг, эшитяпсизми, мен биламан, сиз барибир соғомон қайтасиз, болаларнинг, жигаргўшаларингизнинг ҳар кунги дуоси сизни қўллайди. Сиз омон қайтасиз...»

Хаёлнинг чегараси йўқ, мен бирпасда ҳеч кимсага билдирмай олис-олислардаги воқеа-ҳодисаларга гувоҳлик қилдим... Лекин бизнинг ўн биринчи қаватда, юлдузлардан чарақлаган осмон ва ер оралиғида тантанавор ҳаёт ўз маромида давом этаяпти. Бу орада Ўткир столимизга келиб ўтирди. Мен билан сўрашган бўлди, лекин сездим, у менинг Муҳаббат билан судралиб бу ерга келганимдан норози...

Ўткир ўзини тинч тутишга ҳарчанд уринмасин, барибир ҳаяжонини жиловлашга ожизлик қилади, пешонаси, юзидаги дона-дона терни дам-бадам қўли билан сидириб қўяди, қиёфаси эзилган ва чарчаган. Муҳаббатта қаттиқ тикилган кўйи дейди:

— Биласанми, сен ҳозир қанчалар асабимни қўзғаб юбординг. Ё тавба, қаерга бормайин, нима қилмайин, сени кўраман, сенинг аччиқ, истехзоли, баджаҳл, таъқибкор қиёфанг мени излаб топади, кўнглимга ғаш-

лик солади. Кўчада одамлар орасида юраманми, иш-хонада бўламанми, ким биландир гаплашиб тураманми, ё тавба, доимо сен кўзимга кўриниб кетаверасан. Кечирасан-у, сенинг башаранг юрагимни зада қилиб қўйибди...

Муҳаббат индамайди, фақат кўзларида ёш қалқийди, графиндаги сувни стаканга қуюди, қўллари қалтираётганини сезаман...

— Йўқ, бунақа яшаб бўлмайди, бунақа ҳаёт қийноқ, азоб. Қандай ўйлайсан, нима қилишимиз керак энди?

— Нима қилардик — ажрашамиз...

— Ҳа-ҳа, бундан ўзга чора қолмаганга ўхшайди ўзиям...

Ўткирда жонланиш пайдо бўлади...

— Сиз, сиз фақат шуни истайсиз... Биламан, ажралиб, мени, болаларни ора йўлда қолдириб, балиқдай силияққина думингизни тутиб қочиб қолмоқчисиз. Янги ёр топилаганда — эскисини унутмоқ пайдасиз, шекилли. Хом ўйлабсиз, бу ҳақда илгарироқ, ўн йиллар бурун, ошиқ ролини ўйнаб юрганингизда ўйлашингиз керак эди.

— Тагин ўша гап — янги ёр? Шу гапинг лекин жонимга тегиб кетди-да... Ундан кейин мен ошиқ ролини ўйнаган бўлсам, сен тухумдеккина бўлиб маъшуқа ролини ўйнагансан...

Ё тавба, яқингинамизда — ўн-йигирма қадам нарида эллик йиллик соф муҳаббат тўйи нишонланаяпти, атиги ўн-йигирма қадам нарида қўшиқчи севги ҳақида берилиб куйлаяпти, атиги ўн-йигирма қадам нарида аёл ва эрақлар севги шаънига битилган куй огушида маст рақс тушишяпти...

Тевада серюлдуз осмон, якка-ю ягона ой, асрлардан асрларга унга боқиб шоирлар муҳаббат ҳақида шеър битишган, унга боқиб ошиқ-маъшуклар севимли ёр сиймосини ёдлашган...

Лекин айна пайтда бизнинг столимизда муҳаббат ойнасига аёвсиз суръатда тош отиляпти, унинг шаънига номуносиб бўҳтонлар ёғиляпти. Муҳаббат топталаяпти.

— Майли-майли, мен рози ажралишга, боринг ўша Дилшоданинг олдига, етимчасига оталик қилинг, кўнглингизни хушланг, лекин билиб қўйинг, болалар-

ни бермайман сизга, уй ҳам меники бўлади, рангли телевизор ҳам, тирноқча нарсаси бермайман сизга...

Ё тавба, мен билган ўша мактабимиз саҳнасида муҳаббат, поклик, эзгулик разми бўлиб бизнинг ёш қалбларимизни ром этган Зухра аллақачонлар Муҳаббатни тарк этиб кетганлигига афсусланаётгандим, энди мен билган муҳаббат ҳам қаршимда ўтирган жувонни аллақачонлар тарк этиб кетганлигига иқрор бўла бошлайман.

Муҳаббат шашқатор қуйилиб келаётган кўз ёшларини артиб улгурмайди, ҳиқиллайди. Ўткир тирсагини столга тираганча бошини чангаллайди.

...Уларга боқарканман, сўзларига қулоқ тутарканман, назаримда улар ҳамон ҳаваскор артистлар, фақат мен бир пайтлар кўрган ва завқланган ошиқмаъшуқлар спектаклида эмас, бошдан оёқ икки бошқа кишининг бир-бирига бўлган нафрати асосида қурилган спектаклда роль ўйнаётганга ўхшайди...

— Энди нима қилмоқчисизлар? — беихтиёр шу савол оғзимдан чиқиб кетади. Аслида биламан — ҳозир бу саволнинг кераги йўқ эди, бусиз ҳам масала равшан-ку.

— Ажралишимиз керак, — дейди совуқдонлик билан Ўткир.

— Бу гап айтишга осон. Олдин ўйлаш керак.

— Мен ўйлаб кўрганман.

— Йўқ, Ўткир, тор ўйлагансиз. Муҳаббатни-ку, оқламайман, лекин болалар айбсиз-ку!

— Ҳамма фақат шу гапни айтади. Мени калтафаҳм ва меҳрсиз одам демоқчимисизлар?

— Барибир болалар...

— Ҳаммангиз насиҳат қилишга уринасиз. Менинг қандай қийноқларни бошдан кечирганим билан ҳеч ким қизиқмайди. Менинг ҳам ўзимга яраша ақлим бор, бола деса минг пора бўладиган қалбим бор, — Ўткирнинг овози ўз-ўзидан баландлашади. — У жанжалимизнинг бош сабабчиси Дилшода деб айтади. Лекин асосий сабабчи ўзи эканлигини тушунмайди. Дилшода билан бир синфда ўқиганмиз. Биз дўст эдик. Ҳарбий хизматда вақтимда кўпгина синфдошларим қатори у билан ҳам хат ёзишганмиз. Кўча-кўйда учрашиб қолсак, ўтган гапларни хотирлаб қулишардик.

Ҳамма гап Дилшоданинг қизчасининг туғилган кунига таклифнома юборишидан бошланди. Муҳаббат тутоқиб кетди. Мен бевафо эканман, ўйнашим бормиш, бор пулимни ўшанга сарфлармишман. У бизнинг уйни қаердан билади, дейди нуқул. Ахир нега билмасин, биз синфдош эдик? — дейман.

«Бориш-келиш қилган экансизлар-да?» — дейди. Хуллас, ҳеч гапни тушунишни истамайди.

Дилшоданикида синфдошлар билан роса ўйнаб-кулдик. Бир оз хафа ҳам бўлдик. Дилшода шу қизчаси билан эридан ажралган экан. Эртанги кунги ишимни ўйлаб, мен уйга қайтдим. Лекин ҳовли дарвозасини шунча тақиллатаман, қани биров очса. Жўралар тарқалишмаган бўлса, биронтасиникига эргашиб кетарман, деб ўйлаб яна Дилшоданикига қайтдим.

Лекин бахтта қарши Дилшоданикида ҳеч ким қолмабди, у меҳмоннавозлик қилиб қўймай ичқарига бошлади. Чой дамлади. Бир пайт эшик тақиллади. Ҳеч нарсадан беҳабар Дилшода бориб эшикни очди. Сочалари ёйилган дутонангиз дод солиб кириб келди.

Бошланди ҳангома. Аввал менга ёпишди, сўнг Дилшодага...

Ана ўшандан буён бизда ҳаловат йўқ.

— Эҳ, ёлгончи, муғомбир, уни севганман, ҳозир ҳам севаман деган ким эди? — Муҳаббат анчадан буён энди биринчи марта бошини кўтарди.

— Мен ҳеч қачон айтмасдим бу гапни. Ўзинг нуқул ростини айтинг деб туриб олгандан кейин, бошқа гапга ишонмаганингдан кейин айтганман-да жаҳл устида...

... Бу майда-чуйда гаплар юрагимни чангаллаб сиқаётганини сезаман.

...Шу серюлдуз оқшомда, тўртинчи қаватдан олис олисларга кўз тиккан бувигинам хаёлидан нелар кечаётганикин? Ёр-ёр садолари энди авж нуқтасига етган, узун ва ёки тор кўчалар ловуллаб ёнаётган машъаллардан, қизлар, йигитлар овози қийқириғидан ёришиб кетган. Менинг қадимий шаҳримда энг қадимий, муқаддас удуам амалга оширилаяпти.

Айтгандай, бутун ўн биринчи қаватда ҳам ёр-ёр айтилаяпти. Жавлон ака ва Ҳожар опалар олтин тўйи қатнашчилари ёр-ёрни бошлаб юборишади. Жавлон ака билан Ҳожар опалар ўйга чўмишган, берилиб ёр-

ёрни тинглашади, назаримда улар ҳозир ўн биринчи қаватда эмас, эллик йил олдинги серюлдуз осмон остида сезишади ўзларини.

Ўткир ва Муҳаббатнинг эса ҳамон мунозараси давом этаётти.

Ўткир: Ундан чиқди, сен бир умрга Зухра бўлишни истайсан, шундайми... Мен-чи, мен... Ҳозир мен сенинг кўзингга Қоработир бўлиб кўриняпман, мен сен учун ундан ҳам баттарроқ душманга айланганман шу кунларда. Лекин билиб қўй, мен ҳам бир умрга Тоҳир бўлишни, бир умрга севиб-севилишни истаб сен билан бир ёстиққа бош қўйгандим. Лекин сен Зухралигингни йўқотгач, мен ҳам Қоработирга айландим...

Муҳаббат: Бу одамга сира тушунолмай қолдим. Овқатнинг таъми салгина шўрми ё тузсиз бўладими, кўйлаги бирон кун дазмолланмай қоладими — дарров тумшуғи осилади, дарров битта гапни маҳкам ушлаб олади, ажралишни ўртага солади... Кейин мен ҳам тинч ўтиролмайман, кўнглида ажралиш деган гап беҳуда пайдо бўлмайди. Дилшодага ўхшаш биронта нозанини топиб қўйган-да, деган хаёлга боравераман...

Мен: Қўйинглар энди, бас. Тоҳир-Зухра эмас, Муҳаббат-Ўткир бўлиб қолинглар. Менимча муҳаббат йўлида фидойи бўлиш керак, ҳамиша муҳаббатга муносиб бўлишга интилиш керак...

Бизнинг монологлар энди вазмин, насиҳатомуз оҳангда. Агар аллапайтда Ҳожар опа ва Жавлон ака даврасидан бир киши вакил бўлиб келиб столимиз бошида тик туриб қолмаганида бизнинг монологлар қачонгача давом этарди, нима билан тутарди — номаълум. Жавлон ака билан Ҳожар опа ёшлик дамларига қайтишни истаб қолишибди. Ўткир билан Муҳаббатнинг Тоҳир-Зухра спектаклидан бирон сахна ўйнаб беришини сўрашибди. Муҳаббат билан Ўткир узоқ ўйлаб ўтиришмайди, мени ҳайрон қолдирганча қўл ушлашиб Тоҳир-Зухрага айланиш учун туриб кетишади.

Мен бир ўзим қоламан. Йўқ, ёлғизлигим узоққа чўзилмайди. Мени ҳайратлантирадиган яна бир воқеа юз беради — қадам босиши ўзгариб, икки бети қизариб, пешонаси ялтираб қолган официант тиржайиб келиб столга бир шиша шампан ва шоколад қўйди. Унга ажабланиб қарайман:

— Сиз адашдингиз шекилли, биз ҳеч нарса буюрмагандик-ку?

— Йўқ, адашмадим. Сиз Ҳафизасиз, шундайми?

— Ҳа, нима бўпти...

— Қўшни столлардан биридаги танишларингиздан.

У қўлимга буклоғлик қороз ҳам тутқазди. Очиб ўқийман:

«Ҳафиза, кўзларимга ишонмаяпман, Сизмисиз? Нега ёлғизсиз?! Беш минут вақтингизни олсам қарши эмас-мисиз?..

Равшан».

Равшан... Менинг собиқ курсдошим. Мен шошиб атрофга қарайман. Тўрдаги столлардан кимдир қўлини кўтаради, ўрнидан туриб тўғри шу томонга юриб келади. Қомати тўлишибди, қорача юзида табассум. Яқин йиллар ичида мен бундай аҳволга тушмагандим. Гўё вужудим қотиб қолгандай, ҳеч нарса туйғуларимга таъсир этмаётгандай. Мен ўзимни қўлга олишим керак. Лаънати вино...

Бизнинг ораликдаги масофа яқинлашаяпти, костюм-шими одатдагидек текис дазмолланган, кўйлаги оппоқ, сочи силлиқ таралган, у ҳар қандай аёлни ҳам мафтун қила олади. Унда бир йигитта етиб ортадиган фазилатларнинг ҳаммаси бор. Бунинг устига ахир у яна министрнинг якка-ёлғиз куёви...

Равшан... Мен ўзим билмаган ҳолда уни ҳеч бўлмаганда узоқдан бўлса ҳам кўришни истардим. Мана учрашдик. Кўришиш учун қўл узатарканман, у эгилиб қўлимни ўлиб қўяди. Ён тарафдаги столга ўрнашиб олиб, кўзимга тикилади.

— Ҳалиям чиройлисиз-а, Ҳафиза, илгари сира айтмаганман бу гапни. Негадир тортинганман. Энди айтаверишим мумкин, тўғрими Ҳафиза? — У жуда зийрак, муғомбир одам. Унинг бу хусусияти ҳозир, айниқса, яққол намоён бўлади. Мен илгари ҳамиша унинг ана шу кўринишини кўрмаганга олиб келганман, бундай пайтларда дарров нигоҳим ва эътиборимни бошқа ёққа қаратардим. Менга аини дамда ҳам унинг бу ҳолати ёқмайди, нафасимни нимадир бўғиб келгандай бўлади. Авваллари-ку, негадир бу башарага чидаганман, энди эса ёш таъсирими, тоб беришим қийин...

— Қўйинг, шу гапларни, Равшан. Яхшиси ўзингиздан гапиринг. Аҳволингиз қалай?

— Менинг аҳволимми, қалай эмас, олтин. Ўзингиз биласиз-ку, аҳволим ҳамиша олтин бўлишини, — у хаҳолаб кулиб юборади. — Эсингиздами, доимо айтардим — Равшан Холматов ҳали дунёдаги энг омадли одам бўлиб кетади, деб. Сиз эса сира менинг кучқувватимга ишонмасдингиз. Ўзим баъзида ҳайрон бўлиб кетаман, ким эдим, ким бўлдим? Аслида бунинг учун мактабдаги ўқитувчим Жума акага ўзимча «рахмат» деб қўяман. Бир куни шўхлик қилганимда: «Сен одам бўлмайсан», деб шапалоқлаб ургани суяк-суягимни зирқираттанди. «Ҳали одам бўлганимни сизга кўрсатиб қўяман», дегандим ўшанда. Тунов куни «Жигули» ҳайдаб бораётсам, бекатдаги одамлар орасида қадди букчайиб қолган, қўлида оғир сумкали бир киши кўзимга таниш кўриниб кетди. Анча узоқлашгач, эсладим — Жума ака-ку! Йўлимдан қайтдим, ўзимни кўрсатишим керак-ку, ахир. У мени дарров таниди. Машинамга миндириб, манзилига элтиб қўйдим. Мен ҳақда эшитиб юрган экан, роса мақтаб гапирди.

Ҳа, Ҳафизахон, одамлар шунақа, вазиятга қараб ўзгариб кетаверишади. Бир пайтлар мен билан сўрашишни ор деб билувчи одамлар энди қариндошчиликни даъво қилиб юришибди. Дунё шунақа, сендан бирон наф бўлсагина одамлар сен билан гаплашади, бечора бўлсанг, «кимсан» ҳам демай туртиб-суртиб кетаверишади.

— Уч-тўрт йил илгари диссертация устида ишляпман, дегандингиз...

— Одамни хафа қилиб юборасиз, Ҳафиза. Мен билан умуман қизиқмай қўйгансиз, шекилли. Диссертацияларни ёқлаб юбордим. Мукофот ҳам олдим. Докторлик ишим ҳам деярлик тайёр. Ўзингиз биласиз-ку, иш деган нарса биздақалардан зириллаб туради...

Равшан ўртамиёна талаба эди. Мен билмаган, қадрига етмаган бўлишим мумкин, у балки иқтидорли, истеъдодли одамдир. Балки унинг шу даражага етишувида министр қайнотасининг ҳеч қандай хизмати йўқдир. Иқрор бўлиш керак — у биз — курсдошлардан анча ўзиб кетибди, ўсибди. Лекин нега энди бунча мақтанчоқлик қилади. Ўзини менинг олдимда оқламоқчи? Энди барибир менинг у ҳақдаги фикримни ўзгартириб бўлмайди-ку. Аслида ундан ҳеч қандай гуноҳ ўтмаганди ўшанда. Фақатгина оддийгина қизга

уйланишдан кўра министрга куёв бўлишни афзал билди, холос.

— Ҳафиза, ҳалигача хаёлпарастсиз-а! Сизни баъзида эслаб қолсам, шу ҳолатингиз кўз олдимга келаверади. Биласизми, ўшанда сиз билан бирга Душанбега учиб кетмаганимдан ҳали-ҳали афсусланаман...

Қизик, негадир сира эслолмаяпман, нега у билан Душанбега учмоқчи бўлганман-у, учолмай қолганман. Ахир у фойдаси бўлмаса бекордан бекор бирон ишга қўл уришга жазм этолмайди-ку.

У ҳатто хаёлида ҳам учолмайдиган одам. Нега энди келиб-келиб у билан учмоқчи бўлганман, мен ҳам аҳмоқман.

Истироҳат боғининг скамейкаларидан бирида ўтирдик, яқинимиздаги овоз ёзиш студиясидан чиройли ашула тараларди, атрофда одам кўп, лекин биз ҳеч кимни кўрмас ва сезмас эдик. Ногоҳ қаршимизга кимдир келиб тўхтади ва менинг номимни атади. Бошимни кўтардим, Гулнорани кўрдим. Менинг синфдошим, ўн йиллик қадрдоним, сирдошим. Кўришмаганимизга анча бўлибди, алақачонлар турмуш қурибди, бир қиз ва бир ўғилчали бўлибди, никоҳ уйида ишларкан, шу дамда Равшан гапга аралшиб қолди.

— Ишингиз зўр экан, яқин орада биз учун ҳам хизмат қиласиз...

Гулнора табиатан шўх қиз эди, йиллар шаддодлигини яна ҳам ошириб юборибди:

— Сизлар учун ҳозироқ жон-жон деб хизмат қилишим мумкин...

— Йўқ, йўқ, кейинроқ, — дедим мен.

— Юринглар кетдик, буям бир гапда, ҳозир фақат ариза ёзасизлар, бир ойдан кейин келиб никоҳдан ўтасизлар...

Бу гап менга негадир маъқул тушади. Дик этиб ўрнимдан тураман.

— Борақолайлик... — Равшанга қарайман. Ё тавба, у ҳатто қимирламайди ҳам, ранги оқаринқираганга ўхшайди.

— Бунинг учун паспорт керак-ку, — овози одатдигидан кўра пастроқ чиқади.

— Ҳозирча паспортнинг кераги йўқ, кетдик, — шўрлик Гулнора ундаги ўзгаришни қайдан ҳам фаҳмласин.

— Йўқ, Гулнора, биз бошқа бирон вақт борамиз, — дейман мен. Равшанга жон киради.

— Ҳа, ҳа, биз ҳали, албатта борамиз...

Гулнора ингичка пошнади туфлисини тақиллатганча биздан тобора узоқлашиб кетаркан, иккаламиз ҳам мум тишлагандек жимиб қолгандик. Унинг кўнглида шу дамда нелар кечаётганди, билмайман. Лекин мен, худди Гулнорадек, туфлим пошнасини тақиллатганча бошим оққан ёққа югургилаб кетишни истаб қолгандим. Лекин қандайдир номаълум куч мени Равшаннинг ёнидан жилишга йўл қўймасди. Ўшанда кетсам Равшаннинг ёнига ҳеч қачон қайтмаслигимни ҳис этганлигим учун ҳам дадиллик қилишга юрагим дов бермаган, шекилли...

У эса пайти келганда ҳатто кечирим ҳам сўрамаган, ўйлаб изтироб ҳам чекмаган, ўз йўлидан қайрилмай кетганди...

Бугунги ҳамма бўлиб ўтган керакли-кераксиз гаплар, унутилган ва ёдда қолган хотиралар, башаралар мени чарчатгани ва зериктирганини ҳис этаман. Қаршимда ўтирган Равшан ва унинг тор шахсий кечинмаларини эшитишга ҳам энди менда сабр-бардош қолмайди. Ҳузур қилиб сигарета тутатаётган Равшаннинг гап мавзуи энди икки ўғли ва шаҳар ўртасидаги кенг саҳнали ҳовлисига кўчганди. Мен эса эшитишни истамайман бу бўлмағур гапларни, бирдан фикрим равшанлашади.

— Сигаретадан беринг, мен ҳам чекмоқчиман, — дейман.

— Ҳазиллашаяпсизми? — ажабланганини яширолмайди-у.

— Йўқ... Нима бўлибди, чекким келяпти.

— Яхши эмас, — у ишонқирамай сигарет узатади, гугурт чақади.

— Нима яхши эмас.

— Чекиш... Аёлларга...

— Тушунмаяпман сизни. Бу бирон нарсани ўзгартириши мумкинми?

— Қўйинг, чекманг... Ростини гап, сиз ҳақдаги фикрим ўзгариб кетишини истамайман.

— Билмас экансиз, мени чекишни бошлаганимга анча бўлган. Сиз билан гаплашиб юрган пайтларимизда ҳам чекардим.

— Ҳазиллашдим денг. Ҳазиллашмаяпсиз, шундай эмасми?

Юрагимни гашлик эгаллайди.

Қизик, кулгим келади, кулиб юбораман, унинг мен ҳақдаги фикри ўзгарармиш... Яхшими-ёмонми... Ёмон эмас, ҳар қалай.

— Нега куляпсиз. Кулманг, мени масхара қилаётганга ўхшайсиз...

— Сизни масхара қилишни ўйлаганим ҳам йўқ. Фақат раҳмим келаяпти сизга.

— Нега...

— Билмадим нега, — унга негалигини тушунтиришга ожизлик қиламан. У ҳам тушунмайди. Ҳеч қачон...

Ўртага ноқулай жимлик чўқади. Равшан аччиғи чиққанини ҳарчаңд яширишга уринмасин, юзи қизариб кетганини, бурни, лаби устида тер пайдо бўлганини сезаман.

— Сиз, сиз мени ҳақорат қилгандай бўляпсиз, — дейди у. Овози бўлиниб-бўлиниб чиқади.

— Ҳақорат қилишни ҳатто ўйлаганим ҳам йўқ. Гарчанд кечирим сўрашнинг ўрни бўлмаса ҳам, агар сўзларим қаттиқ ботган бўлса кечиринг, — дейман мен ўзимни дадил ва бардам тутиб.

— Биламан, сиз мени ёмон кўрасиз...

— Бунинг энди ҳеч қандай аҳамияти йўқ, Равшан...

— Сизнинг шунақа марғурлигингиз бор, Ҳафиза. Ҳар қандай ҳолда ҳам юксак тураверасиз, эгилмайсиз. Бошқалардан бошқача яшайсиз, бошқача фикрлайсиз...

— Нима демоқчисиз бу билан...

— Сизнинг бахтингиз ҳам, бахтсизлигингиз ҳам шунда, демоқчиман... — лабидаги сигарета тамом бўлган Равшан янгисини олиб чекмоқчи бўлади. Лекин сигаретаси тутаб қолганини кўргач:

— Кечирасиз, мен ҳозир, — дея ўрнидан турди-да, жўралари ўтирган стол томон кетади.

Яна мен ёлғиз қоламан.

Осмонда юлдузлар жимир-жимири, атрофда ҳамон ёр-ёр садолари, шодиёна руҳ кезади...

Қўшни даврадаги олтин тўй авжида. Меҳмонлар қаторида ҳозиргина Тоҳир ва Зухра ролини ўйнаб ҳаммани лол қолдирган Муҳаббат билан Ўткир ял-ял

ёниб, ҳамма нарсани унутиб ўтиришибди. Равшан ҳам негадир мен ўтирган столга қайтишни ёдидан чиқарганга ўхшайди. Балки қайтишга юраги бетламаётгандир ҳам.

Мен сўнгги бор Равшан ўтирган столга қарайман, у сигаретани тутатганича ҳамроҳларига нималарнидир уқтирар, назаримда у шу дамда мени тамоман унутган, ташвишлари, фикрлари, ўйлари билан машғул. Ёдда сақлаб ҳам нима қилади, ёдида сақламагани ҳам афзал, ахир у ҳам менинг ёдимда кўп муддат сақланиб қолмайди-ку... У тамоман унутилади...

Айни дамда фақатгина мен ёлғиз... Йўқ, тўртинчи қават деразасидан қоронғиликка тикилиб, хаёлга толган бувим ҳам ёлғиз... У мени кутаяти... Мен нима қилиб ўтирибман бу ерда? Бувигинам қошига боришим керак...

Эшик қўнғирогини босишим билан худди чироқдай порлаб бувигинам пешвоз чиқади. Ҳозир анча кеч бўлиб қолгани учунми, биз гўёки бировга ҳалақит беришдан қўрққандек паст овозда гаплашганча деразалари очиб қўйилган айвонга ўтамыз. Узоқ-узоқлардан ва ёки яқин-яқинлардан янграётган ёр-ёр садолари остида иссиқ кўк чойни ҳузур қилиб ҳўпларканмиз, бу кўҳна ва серташвиш дунё ҳақида фикр юритамиз...

ҲОРДИҚ

Ҳамма ҳам шундай ҳолатга тушиши мумкин: тонгда эриниб кўзингни очасан-у, одатдагидай соппа-соғ эканлигинг ўзингга ҳам хуш ёқмайди, жиллақурса иситмам чиққанда ҳам касалхонада беш-ўн кун чалқанча ётиб ҳузур қилармидим, деган бемаъни фикр хаёлингдан кечади. Барибир, одатдаги вақтда ўрнингдан турасан — нима ҳам қилардинг, ахир, эран-қаран кийинасан-да, судралиб ишхонага йўл оласан. Танишбилишлар йўлиққанида ҳатто сўрашиш ҳам малол келади. Кундан кунга тўлишиб, суягинг оғирлашиб бораётгани юрагингни хит қилади. Назарингда теваарак атрофингдагилар ҳам шуни пайқагандек, ортингдан ғалати қараётгандек туюлади, қисинасан. Арзимаган гапга жизиллаб, ён-атрофингдагилар билан айтишиб қоласан...

Сен чарчагансан... Ортиқ ҳеч нарса сени ҳайратта солмайди, қизиқтирмайди ҳам — на қўшни уйда ярим кечагача чақалоқнинг «инга»лаши, на баҳор кириб шаҳарнинг яшилланиб бораётгани. Гоҳо оқшомлар «ёр-ёр»дан осмон титраб кетади — кимдир уйланяпти, кимдир турмушга чиқяпти — сенга эса барибир.

Сен чарчагансан. Мана бутун ҳеч кимга сездирмай ишхонадан эртароқ чиқдинг. Гавжум кўча бўйлаб маҳзун кетатуриб, ҳаётдан кўнглинг безиса ё бозорга бор, ё мозорга бор, деган гапни эслайсан, шундоққина ён томонда ари уясидай гувиллаб турган бозорга беихтиёр буриласан. Кун ботатуриб, бировга аччиқ қилгандай обдан қизийди, елкаларингни ачиштириб юборади, терлаб кетасан. Ғала-ғовурдан лоҳасланиб ўйлайсан: «Тавба, нега энди бу ерда юрибман, нега одамлар бунча бақириб-чақирившади?» Жомадонлар сотилаётган дўкон ёнидан ўтаётиб тўхтайсан, ниманидир эсламоқчи бўласан.

— Бўлсангиз-чи, оласизми-йўқми? — жеркинади сотувчи.

— Майли, оламан, — дейсан сен.

- Қайсидан? — сотувчининг баттар энсаси қотади.
- Барибир.
- Ғалати одамлар бор-а!

Ўн беш минг сўмни қуртдай санаб берасан, қўлингта жомадон тегади. Қуёш аллақачон ботган, ҳаво салқинлашган. Йўл-йўлакай йўловчилар бошқача қараб қўйишаётганини пайқайсан. Жомадон... жомадон кўтарган одам... Ҳа, ҳа, қаёқдандир келаётган ва ёки қаёққадир кетаётган бўлиши керак. Қаёққадир кетиш, кетиш, кетиш...

Сен чарчагансан... Ҳар дамда шуни ёдингта солиб тинка-мадорингни қуритувчи бу шаҳардан бош олиб кетдинг келади. Лекин қаёққа? Денгизга. Ҳа, ҳа, денгизга — эртадан кечгача сарин шабада эсиб турадиган, офтобда тобланиб, қумлоқда чўзилиб ётиш мумкин бўлган ёқларга!..

Яхши, дейсан ўзингча. Чунки жонингни қийноққа солган дарду аламни денгизнинг бағрига итқитиб ташлашинг мумкин-да. Энг яхшиси, сен унинг сувратини чизиш имконига эга бўласан. Денгизнинг тонгги чиройини, қундузги жилвасини, шом чоғидаги товланишларини ҳеч бир мусаввирга насиб этмаган бўёқларда чизасан!..

Лекин... бу шаҳар кўринмас иплар билан сени ўраб-чирмаб ташлаган-ку! Бу ипларни узиб, «тўр»дан чиқиб кетиш осонми?!

Аввало, йўлланма қидиришинг, таътил олишинг, қишлоққа боришинг ва уйингдагиларга денгиз бўйига кетаётганингни айтиб қўйишинг керак.

Сенинг эса кўз олдиндан мовий денгиз сира кетмайди, ҳадеб бағрига имлайверади. Эрталаб вақтли туриш ва ишга бориш мажбурияти бўйнингдан соқит бўлган ҳолда денгиз соҳилида ҳузур қилиб ётиш мумкинлиги фикри-хаёлингни банд этади. Ва қўлингдаги жомадонга меҳр билан қараб қўясан.

Шаҳардаги тараддуд бир ҳафтагача чўзилади. Ниҳоят, қўлингда жомадон ва йўлланма. Йўқ, аввал қишлоққа бориб келиш лозим.

Сенинг шўх-шодонлигинг ва қўлингдаги жомадон, табиийки, уйингдагиларни ажаблантиради.

- Нима гап? — дейди аянг жилмайиб.
- Қизиқ гап, — дейсан сен.

Аянг одатингни яхши билади: бир нимани сўраса

ҳадеганда жавоб беравермайсан. Шу боис сен кийимларингни алмаштиргунча дастурхон ёзиб, чой дамлайди, оғиз очишингни бесабр кутади. Сен хузур қилиб чой ичасан-да, худди умри денгиз бўйида ўтган одамдай бепарво дейсан:

— Мен кетяпман...

— Қаёққа?

— Денгиз бўйига...

— Вой ўлмасам. Йўқ, бормаисан, — унинг товуши журъатсизгина чиқади. — Нима қиласан у ёқда?

Нега у ҳамон сенга ёш бола деб қарайди-а?

— Ая, ахир мен кап-катта одамман-ку...

— Шунинг учун ҳам сенга лозиммас — узоқ жойга ёлғиз кетиш...

— Асабингизни бузманг, ая. Охири барибир, «хўп» дейсиз-ку!

— Ҳеч мени ўйламаисан-да, болам. Ҳали она бўларсан, ўшанда биларсан, лекин унда кеч бўлади...

Аянг энди йиғлашга тушади. Кейинги пайтлар у кўз ёши билан сени енгишга одатланган. Сен эса бу гал чекинишни истамайсан. Жиллақурса бир марта майлингга эрк бергинг келади.

— Ая, кўйинг, йиғламанг, барибир мен бораман... — дейсан ўрнингдан туриб. Аянг йиғлайди.

У аэропортда ҳам йиғлайди. Сенинг кўзинг ҳам энди жикқа ёшга тўлади. Кўнглингнинг бузилганини сездирмаслик учунми, ҳадеб теваракка аланглайсан. Баногоҳ Қодирга кўзинг тушади. У сени кузатиб турган экан. Қизиқ, қаёқдан эшита қолибди, а? Беозоргина жилмаяди у.

Сендан узоқлашган ва ҳатто хабар ҳам олмай кўйган, сени унутган, зор қақшаб йўқлаган пайтларингда келмаган сирдошинг, дўстинг. Уни кўришинг билан ёнингда аянг турганлигини ҳам унутиб юборасан: унга ошиқасан. Қодир сўрашиш учун қўл чўзади, юрагинг тўлиб турганини пайқабми, совуқдина сўрашади-да, йиғи-сигингнинг олдини олади. Сенинг эса биргина унга айтишинг мумкин бўлган ва ёлғиз утина тушунадиган дардларинг беҳад кўп!

— Чақирганимда нега келмадингиз, нега хабар олмадингиз, нега, нега? — Гарчи ўртада тўсиқ бўлса-да, унга таалинасан ва унинг елкасига бошингни кўйиб йиғлаб юборасан.

— Сенга ҳалақит бергим, турмушингга аралашгим келмади, кечир... Бўлди, бас, йиғлама... — У сени сен-сираши негадир сенга хуш ёқяпти...

— Мен, мен...

— Қўй, гапирма, ҳаммасини биламан. Денгизга кетаётганингни эшитиб хурсанд бўлдим. Ҳаммасини унут, яхшими? Ҳеч вақони ўйлама. Суратлар чиз, денгизнинг суратини чиз. Айтгандай, сенга китоб опкелдим, зўр! Ҳўкийсан, ўша ёқда!

— Мен...

— Қолганини келганингдан кейин гаплашамиз. Вақт бўлди, кечикасан, самолёт сени кутиб турмайди, учадикетади... Агар керак бўлиб қолсам, телеграмма жўнат, бораман. Хайр.

Ҳадемай иллюминатордан тикилиб, аянгни, қариндошларингни ва Қодирни кўрасан, улар кичрая-кичрая ахийри қора нуқтага айланишади, сўнг ҳеч нарса ни илғаёлмай қоласан, тамом. Охир-оқибат, сени ипсиз борлаб турувчи шаҳардан узилиб чиқдинг! Инонихтиёр энди кўлингда!..

Ҳа, ҳа, энди мен ҳур қушман. Шаҳарда ўзимни эркин ҳис этишимга монелик қилувчи нарсалар бор эди, улардан қутулдим, энди улар олисда қолди...

Эртанги куним, ҳар қалай осойишта кечади. Ухла-саммикин? Қани энди уйқу келса. Нимадир қилиш керак. Қодир тутқазган китобни варақлайман. Ҳўқишга ҳам иштиёқ йўқ. Қаламда битилган ҳошиядаги ёзувга кўзим тушади. «Сен керагидан ортиқ ақллисан...» Қодирнинг дастхати! Унинг одати шунақа — хаёлига бирон фикр келса, дуч келган жойга ёзиб қўяди.

Қодир бу гапларни қачон ёзган. Кимга атаб. Кимга? Ҳўзигами? Менгами? Йўқ, мен ношудман.

«Сен керагидан ортиқ ақллисан...»

«Ҳўта ақллилик бахтсизликдир» — Қодир шундай демоқчими?

* * *

«Бундоқ ақлингни ишлат, танангга ўйлаб кўр...» — Шерзод фикрини ўтказмоқчи бўлса гапини шундай бошларди...

Демак, ақлсизлик ҳам бахтсизлик экан-да...

Шерзод аҳмоқ эмас — буни мен Тошкентга, кўчкўронни келтириш учун бирга борганимизда пайқа-

ганман. У сумкамни кўтариб олган, машинага чиқсам ҳам, тушсам ҳам эшигини очиб турган, тирсагимдан беозоргина тутган...

Кечкурун тамадди қилгач, ёруғ ва гавжум кўчада сайр қилганмиз.

— Болалигимда жуда кўп озор чекканман, — деган у. Ота-онасининг турмуши бузилгач, бири эрга тегиб, бири уйланиб кетипти, у эса холасининг қўлида катта бўлипти.

— Ушанда ҳаммадан ўткир бўлишим керак, ота-онамнинг хатосини такрорламайман, уй-жойим ҳам зўр бўлади, деб ният қилганман, — деди у. — Сиз-чи, сиз нималарни орзу қилгансиз?

— Мен, мен фақат яхши суратлар чизишни ўйлаганман, холос...

— Турмушингизни-чи, сира ўйламаганмисиз?

— Йўқ. Негадир ҳеч...

— Йигитлардан танишларингиз... бормиди?

— Ҳа, кўп бўлган, — дейман ўйлаб ўтирмай.

— Кўп?.. Қизиқ-ку? — Унинг овози бўғилади.

— Санаб берайми? — ҳеч нарсани сезмагандай давом этаман.

— Қайси маънода таниш?..

— Сизни нима қизиқтиради ўзи?

— Мен... Мендан хафа бўлманг, — дейди у бирдан паст келиб. — Мен, хотиним чиройли бўлмаса-да, ақлли, ор-номусли бўлишини истайман.

Кўзимга у чорасиз ва ҳаддан ташқари заиф кўришиб кетди.

— Хотин танлашда сиз хато қилдингиз! — Шартта шундай дейман ва кўзларимда шашқатор ёш, йўлка бўйлаб югуриб кетаман.

— Тўхтанг, Малика, тўхтанг, мендан бекорга хафа бўляпсиз, — деганча Шерзод ортимдан чопади.

Биз меҳмонхонанинг турли қаватларидан жой олган эдик. Хонага кираману эшикни қулфлаб оламан. Эшик тақиллайди — Шерзод, тақиллатаверади, бари бир очмайман.

Бирпасдан сўнг телефон жиринглайди, гарчи узлуксиз жирингласа-да, гўшакни кўтармайман. Эрталабгача шу ҳол: гоҳо эшик тақиллайди, гоҳо телефон жиринглайди. Мен эса Қодирга сим қоқаман.

— Мен қароримдан қайтай деб турибман. Ҳеч қачон

эрга тегмайман, Қодир, — дейман ва шу заҳоти у қандай маслаҳат берса, шу йўлни тутаман, деб ўйлайман.

Қодир хўрсинади.

— Билмадим, Малика, — дейди. — Мени сиз ҳамма нарсани биледи, деб ўйлайсиз шекилли. Унчалик эмас. Мен ҳам эл қатори... — Сўнг қизишиб кетади: — Бировларни ноумид қилиш ҳам номардлик, билсангиз!

Бир кун аввал — Шерзод билан Тошкентга келган заҳотим унинг олдига кирган эдим. Ўшанда:

— Мен эрга тегяпман, Қодир, — дедим.

— Кимга?

— Кимга бўларди — бир йигитга-да.

— Қанақа йигит экан у?

— Сочи силлиқ таралган, галстук таққан, туфлиси-ям ялтираб турадиган бир йигит-да!

— У ҳақда билганингиз атиги шуми?

— Ҳа, шуниси маъқул, — дедим мен. — Қанча кўп билсам, айнишим шунча осонлашади. Яхшиси...

— Наҳотки, яқин кишиларингиз орасида кўнглингизга ёқадиган бирон йигит бўлмаса?

— Нима қилай, излаб тополмадим. Қайлиғим ҳам бирга келган, пастда турибди. Сизларни таништирайми?

— Кераги йўқ. Яшайдиган сиз...

— Иккалангиз дўст бўлсангизлар, деган ниятим бор эди.

— Кейин. Ҳозир вақт йўқ. — дейди у хушламайгина.

Қодир билан сўнгги сўзлашувимиз шу бўлди. Нега ўшанда у кўнглидаги гапни менга айтмади? Нега: «Малика, қайт бу йўлдан» демади? Бунинг ўрнига балдоқсиз бир гапни айтди: «Бировларни ноумид қилиш — номардлик...» Кимни ноумид қилиш? Кимни? Ўшанда ўзини назарда тутганмикин у?!

Мен Қодир айтган йўриққа юрдим — ўзимдан бошқа ҳеч кимга номардлик қилмадим.

Ҳамон китобнинг ўша саҳифасига кўз тикиб ўтирибман: «Сен керагидан ортиқ ақллисан...»

— Қадрли йўловчилар! Бир неча минутдан сўнг самолётимиз Симферопол аэропортига қўнади...

Учиш давомида жажжи идишларда бизга егулик

берган, сувлар тутган кўфирчоқдай стюардесса қизнинг таниш овозидан ўзимга келаман. Қизик, боягина ўзим боғланиб турган шаҳардан, таниш-нотаниш кишилардан ва уларнинг «тортиш кучи»дан узилиб чиқдим, деб ўйлаган эдим. Бундай бўлмас экан. Улар доим сен билан, сенинг хатти-ҳаракатларинг, сенинг қувончларинг, раму кулфатларинг, ҳаттоки кўз қарашларинг, кулгиларинг, гапу сўзларингда, хаёлингда яшар ва сени таъқиб этаркан.

* * *

Мана, ниҳоят, денгизга ҳам яқинлашдик. Тунги салқин шабада юзимга келиб урилади, сочларимни тўзғитиб тортқилайди. Дуррачамни олиб бошимга ўрайман, ўзидан ўзи жилмайгим келади.

Бирор соат ўтгач, атрофи панжара билан ўралган, тун қўйнида эртақлардаги афсонавий саройлар каби туюлувчи оппоқ, баланд иморат ёнида такси мени қолдириб кетади. Қоровул чол уйқули кўзларини ишқалаб жомадонни кўлимдан олади-да, ичкарига бошлайди.

Ёрур хонада ўтирган аёл мендан тегишли нарсаларни сўрайди, рўпарасидаги дафтарга қайд этади.

— Ўзларинг тарафдан келган бир аёл билан жойлаштирайми? — деб сўрайди у.

Бош ирғайман.

— Юринг, хонангизни кўрсатай.

Қизил гиламми узун, нимқоронғи йўлакнинг адоғидаги эшик ёнида тўхтаймиз. Узоқ тақиллатишдан сўнг эшик очилади ва бошини оқ рўмол билан танғиб олган ўрта яшар аёл кўринади.

— Кечиринг, сизга ҳамхона опкелдим.

Аёл бир нима деган бўлади ва бориб ўрнига чўзилади.

* * *

— Синглим, ҳой синглим, турмайсизми? Туринг...

Эрталабки уйқу шундай ширинки, кўз очиш оғирдан оғир. Кун ёйилиб кетганини сезсам-да, қимир этгим келмайди. Яқингинада денгиз шовуллаётир, бу аниқ эшитилиб турибди. Қизик, бу дам олиш уйи бўлса, нега энди бунча эрта уйғотишяпти, тинчимни бузишяпти. Ҳамхонам у ёқдан бу ёққа шип-шип юради, ҳар

замон-ҳар замонда: «Туринг, синглим», — дея қўяди. Тавба, шу ерда ҳам одамни ўз ҳолига қўйишмайди-я. У радио қулоғини буради шекилли, эрталабки бадан-тарбия машғулоти: «Туринг, ўтиринг, нафас олинг, чуқурроқ, бир-икки, уч-тўрт...»

Мен кўзимни жичча очиб атрофга аланглайман. Ҳамхонам костюм-шим кийиб олган. Ойна ёнида туриб сочини турмакляпти. Тезгина бошдан-оёқ кўз югуртираман: тўладан келган, сочлар ҳаддан ташқари тим қора, юз тузилиши чиройли, лекин бир оз сўлгин, ёши қирқлар атрофида бўлса керак... Омадим росаям юришган эканда, дея ижирганаман, қаерга бормай, бошимда тергайдиган бир одамим борда, ишқилиб...

У тепамга келади, уйғоқлигимни, киприкларим пир-пираётганини пайқайди, кулимсирайди:

— Тура қолинг, бир айланиб келайлик... Эрталаб денгизни кўрмапсиз — дунёга келмапсиз!

Денгиз!.. Ахир, мен шуни деб келдим-ку! Ўрнимдан тураман, аёл менга ўйчан нигоҳ ташлайди.

— Танишайлик...

Муқаддас опа билан ҳамшаҳар эканмиз. Бундан қувонди. Мен эса «ҳамшаҳар бўлса нима қипти? Мумкин қадар узоқроқ туриш керак. Шу ерда ҳам ошна-оғайнигарчиликка вақт сарфлашга тоқатим йўқ! Ҳозир денгиз бўйини бирга айланиб келаман, кейин — тамом», деб уйладим. Унга тахминан мана бундай дейман: «Хайр, опажон, бошқа-бошқа одамлармиз — ақл ўргатаман деб овора бўлманг...»

Мен — олдинда, Муқаддас опа — орқада денгиз сари йўл оламиз. Бирдан кенг, мовий ва нотинч денгиз қаршимизда пайдо бўлади. Бу кенглик, мовийлик ва нотинчлик юрагимга гулгула солади — менинг барча қувончларим, майда-чуйда ташвишларим бир лаҳзадаёқ гўё унинг бағрига сингиб кетади.

Соф ҳавони тўймай симираман: чарчаб ярим йўлда қолиб кетган Муқаддас опа етиб келади. Ранги оқаринқираган, ҳафсала билан турмакланган сочи хурпайган, тез-тез нафас олади. Кейинги пайтларда ўзимдан ёши каттароқ одамларни кўрсам валати қолатта тушадиган бўлипман: қачон бўлмасин мен ҳам қарийман, сочларим хурпайиб, юзимни ажин босади, қадамни эҳтиётлаб босадиган ва ўзимни ҳамма

жойда донишмандона тутадиган бўламан... Йўқ, ҳеч истамайман қаришни!

Мен бу ёқимсиз хаёллардан қутулиш учун денгизга тикиламан, намхуш шабада юзимни сийпалайди, сочимни тўзғитади.

— Анави одам ҳам ўзимиз томондан, шекилли, — дейди Муқаддас опа. «Хўш нима бўпти?» ансам қотади. Лекин Муқаддас опанинг гапи таъсирида ўша ёққа қарайман. Оқ кепкали, новча, салобатли эркак бизга яқинлашиб кела бошлайди. Муқаддас опа сочларини текислаб кўяди. Қариялардаям гап кўп экан. Яхши бўлади-да, ҳадеб менга илакишавермайди.

У билан бош ирғаб сўрашамиз.

— Бу томонларда ҳаво салқин-а, эҳ-ҳе, бизда!.. — дейди эркак юришдан тўхтаб,

— Қаердансиз! — сўрайди Муқаддас опа.

— Сирдарёдан. Плашимни олмаган эканман, тунда учиб келиб, роса совқотдим. Об-ҳавога мослашиш керак энди.

— Мен-ку тез кўниқдим, лекин зерикаёттандим. Бахтимга, мана, синглим кеп қолдилар...

«Қария»ларнинг гапи энди қур оладиганга ўхшайди.

— Мен бу ёқларга ҳар йили келаман. Тўғри, одам аввал бошида пича зерикади. Кейин илгари сира кўрмаган-билмаган одамлар билан минг йиллик таниш-билишдек қадронлашиб кетади. Қанчадан қанча дўсту оғайни орттиради.

— Ялтадаги бозордан асал олмоқчийдим. Нимада борса қулай — автобусдами ёки катердами?

— Мен ҳам сиз билан боришим мумкин, катерга ўтирсак ярим соатга қолмай Ялтага етказади. Истангиз, шу бугун...

Улар жуда иноқлашиб кетишди. Нонушта пайтида ҳам бир столда ўтирамиз.

Узун бўйли, озгин ва унинг тенг ярмидан келувчи бақалоқ икки киши ёнимиздан ўтиб кетаётиб табас-сум билан салом беришади.

— Айтмадимми, танишлар кўпайиб бораяпти, булар ҳам «земляк»лар! — дейди иштаҳа билан овқатланишга тушган сирдарёлик Шокир ака.

Нонуштадан сўнг юртдош «акалар»имиз ҳам ўзларини танитишди: новчасининг исми — Тўхтабой, пачанасиники эса Холмамат экан.

Шокир ака билан Муқаддас опа бозорга кетишади. Мен ётоққа кириб, бисотимдаги ягона китобни оламан-да, соҳилга бораман. Ҳаво исиган, денгиз ва осмоннинг ранги бир тусдалиги ва иккаласи ҳам бепоёнлиги учунми, улар ўртасида гўё ҳеч қандай чегара йўқ, қўшилиб кетгандек туюлар, узоқ-яқиндан кемаларнинг ўкириги эшитилиб турарди.

Холироқ жойга бориб сувга тушдим. Кечинмаларимни денгизга улоқтириб ташламоқчи эдим, йўқ, денгиз бир мавжланди, гўё бош чайқади, гўё менинг илтижомни рад этди: «Ҳар бир ишнинг йўриғи бор, тинчлан, қувват йиғ, оз қолди, азоблардан қутулиш учун ҳам жисман, ҳам маънан кучли бўлишинг, ўзингни тайёрлаб боришинг керак», — дегандай бўлди гўё.

Оғирлашиб бораётганим ўзимга аён, ташқаридан қараганда билинмасди ҳам. Чунки доим кенг атлас куйлак кийиб юрардим.

Соябонлик беланчакка ўтириб оламан-да, «Сўнгги муҳлат»ни ўқишга тутинаман. Мовий денгиз ҳам, сувдан яйраётган одамлар ҳам, уларнинг шовқин-сурони ҳам мендан тобора узоқлашиб кетишади, улар ўрнини оппоқ туман эгаллайди, бир оздан сўнг ўзимни ҳам унутаман.

«Сўнгги муҳлат»...

Кампир бутунлай қолдан тойган, умри битган, ўлим қисиб келаяпти. Ўлимдан қочмайди у, уни хотиржамлик билан, яратганга шукрона айтиб кутиб олаяпти. Лекин ўлолмайди, узоқ-яқиндан ўғил-қизлари келишган, бошида ўтиришибди, фақат суюкли кичик қизидан — Танядан дарак йўқ...

Ўғил-қизларнинг ҳаммаси серташвиш, серғурбат. Улар кампирнинг ўлимини кутишяпти, тезроқ бир ёқди бўлсаю, тезроқ уйларига тарқалишса... Кампир эса кенжатоғи — Таньчорага интиқ... Интизорлик ўлимга бас келади...

— Мунча китобга тикилмасангиз, кўзним аяш керак, — дейди кимдир. Китобдан кўз узаман, қарасам — Холмамат ака. Куйдирган калладай тиржайиб турибди, этим жунжикиб кетади. У келиб ёнимга ўтиради. Нарироқ суриламан. Асли менга бу ерда ҳеч кимнинг кераги йўқ эди, манави одам бўлса ўтирдилди, кераги йўқ, ахир, тушунсаларингчи... мен чарчаганман!

— Ҳордиққа келгандан кейин, дам олиш керак-да.
— Дам олаяшман, — дейман энсам қотганини яширмай. «Сизга нима? Боринг, йўлингиздан қолманг», — дейишим керак эди асли.

— Дам олишнинг гаштлуроқ деймизми-ей, фойдалироқ деймизми-ей, йўллариини ўргатайми?

— Хўш, қанақа экан ўша «йўл»? — Унга тик боқаман. Бир зум у эсанкираб қолади.

— Мен билан бирга юрсангиз... — дейди ниҳоят.

— Давом этинг, — тишларим гижирлаб кетади.

— Одессаю Ялтани кўрсатаман, чиройли кийимлар олиб бераман...

— Ундан кейин-чи?

— Шу...

— Шу, холосми?

— Шартим шуки — фақат мен билан... Жудаям рашким ёмон!

Унинг йилтираган кўзларига, чўтир башарасига қараб туриб қаттиқ кулиб юбораман. Мен билган баъзи бир одамларнинг башаралари, кийинишлари, юриш-туришлари, касб-у корлари бошқа-бошқа бўлсада, ич-ичлари бир-бирларига қанчалар ўхшаш-а! Кутилмаган қаҳ-қаҳамдан қотиб қолган Холмамат ака, баланд бўй, кўркем қоматли, катта мартабали Носир Собирович, қанча лою тупроқни босиб ўтса ҳамки мойланган туфлисига гард юқмайдиган эрим Шерзод — нақадар ўхшаш бўлишмаса-я? Улар гапларини минг либосга ўраб айтишсада, фикру ўйлари бир хил: ҳамиша ҳамма нарсадан фойда келиб туриши керак, ҳамма нарса уларга хизмат қилиш керак, уларга, ҳа, фақат уларга ҳузур-ҳаловат бағишлаши керак. Кимнингдир кўнгли, кимнингдир дард-ғами улар учун сариқ чақа. Йўлларидаги жамики нарсаларни босиб-янчиб кетаверишади... Мен жиддийлашаман.

— Пулдан борми?

— Энди, бу ёғидан ташвишланманг, ўйин-кулгидан ортиб ҳам қолади, — дейди у сал ўзига келиб.

— Ойлик қанча?

— Нимайди?

— Қайда ишлайсиз?

— Идорада бухгалтерман...

— Ҳазнани ўмариб, денгиз бўйига маишат қилгани келганмиз, денг?!

У дағдаға қилди:

— Пул меники, қайдан топганим билан ишингиз бўлмасин!

— Ҳзингиз қари... бўлсангиз ҳам аблаҳ экансиз-ку! Мен сизни автобусда кўрсам ёшингизни ҳурмат қилиб жой берган бўлардим, лекин сиз... аблаҳдан ҳам баттар экансиз-ку.

У ўрнидан туриб кетади.

— Ҳали сен учун мен қари бўп қолдимми? Совунимга кир ювмапсан, ҳали сендайларнинг ўнтасини ўйнатадиган қувват бор белда.

— Нега сенсирайсиз, нима ҳақингиз бор?

— Номусли бўлсанг бу ёқларда ёлғиз... еб юрибсанми? Фаришта қилиб кўрсатмоқчимилар ўзларини! Падарига минг лаънат сендақаларнинг!

Чидаб туrolмайман. Ўрнимдан тураманда, қўлимдаги китоб билан унинг башарасига тушираман!

— Йўқол, юмдаламасимдан олдин. Йўқол, қари эшак!

Қараса, бу кетишда обрў топмайди. Лекин миқ этмай жуфтакни ростлашга ҳам тоқати йўқ. Гўлдирайди, минғирлайди, сўнг уни ўчади. Кетади!

Алам ва нафрат билан унинг кетидан тикилиб қоларканман, негадир отам тенги одамга бекор шарткилик қилдимда, дея ўйлайман.

Титрай бошлайман. Совқотаётгандайман. Дам олишга келганимдан буён унутаёзганим — қорнимни чангаллаб ўриндиққа ўтириб ҳеч кимга айтмагандим, ўзим ҳам ҳатто эслашни истамасдим. Ҳатто Шерзод ҳам ҳеч нарса билмасди. Уни йўқотиш учун қилган ҳаракатларим зое кетди — дорилар ичдим, хотинлардан шитган бало-баттарларни қилдим, бўлмади. Энди у туғилади, шекилли.

Шерзоднинг фарзанди... Йўқ, йўқ, мен боламнинг исми ёнида унинг исми ёзилишини сираям истамайман. Унда Шерзодни эслатадиган ном-нишон бўлмаслиги керак. Қани энди у Қодирга ўхшаса! Айтишадик, онаси кимни қаттиқ ўйласа, боласиям ўшанга ўхшаб туғилади, деб...

Лекин... қанча яшасам — шунча ҳаёт эканман, мен учун Шерзод мавжуд, уни ўйламайин десам ҳам, номи устига қора чизиқ тортган бўлсам ҳам, барибир, у бор... Сабаби, умр йўлларида ҳар қадамда йўлиқувчи

Носир Собировичга ўхшаганлар, табиийки, уни ёдга солиб туради. Дарвоқе, Носир Собирович...

...Бу одам билан биринчи марта институтимиз битирувчиларининг диплом ишлари асосида тайёрланган кўргазмада танишганман. Бунгача ҳам унинг асарларини кўрган, номини эшитган эдим. У рассомлар ташкилотининг раҳбарларидан бири эди. Ўша куни у бир гуруҳ таниқли рассомлар билан картинам қаршисида узоқ туриб қолишди. Асарим онамга бағишланган эди. Чаккасига пахта қистирилган аям — ҳозиргина даладан қайтиб келган — ҳорғин, ўйга толиб ўтирибди. Орқа тарафда оппоқ пахтазор. У томошабинга қараб турган бўлсада, фарзандларини ҳам хаёлдан қочирмаслиги, ҳар бирини туганмас меҳр билан ардоқлаши юз-кўзларида ифода этилган, тўғрироғи, ифода этишга интилган эдим.

Таниқлик рассомлардан бири Рўзи Чориев Носир Собировичга нимадир деди. Мени чақирди. Юрагим гупиллаб уларга яқинлашдим.

— Онангизни чизганга ўхшайсиз, — деди Рўзи Чориев суратга ишора қилиб, — кўзларингиз жуда ўхшаркан. Бу қизни тарбиялаш керак, — у Носир Собировичга юзланди. — Умуман, ёшларни сира кўздан қочирмаслик зарур.

Мен суюниб кетдим. Эртаси куни курсбошимиз Носир Собирович сизни суриштирдилар, йўқлаптилар, деди. Бордим. Кенг хонанинг тўрида ўтирган Носир Собирович чаптастлик билан ўрнидан турди-да, сўрашгани қўлларини узатганча истиқболимга юрди.

— Э-э, келинг, қани, марҳабо, марҳабо...

Сўрашиш баҳонасида у анчагина қўлимни қўйвормади. Юмшоқ стулга ўтириш баҳонасида қўлимни тортиб олдим. Ўзи ҳам ёнгинамдаги стулга ўтириб олди.

— Бахтингиз бор экан. Рўзи Чориевнинг назарига тушиш ҳар кимга ҳам насиб қилавермайди. Сизни шахсан менга тайинлади. Хотираси ўткир одам, ҳали яна албатта суриштиради. Так что, энди Сиз суратлар чизасиз, биз сизни илҳомлантириб турамиз, келишдикми, — у шундай дея қўққисдан қўлини тиззамга қўйди. Мен ток ургандай сакраб ўрнимдан турдим. У гўё ҳеч нарса бўлмагандай ўша овозда: — Ўтиринг, гапим тугамади, — деди. — Хўш, институтдан сўнг нима қилмоқчисиз?

— Йўлланмам Навойга берилган, — бўшашиброк жавоб қайтардим.

— Йўқ, сиз Тошкентда яшашингиз керак. Буюклардан бири: «Шоирлар қишлоқда туғилиб, пойтахтда ўлади», — деб айтган экан. Пойтахт — пойтахтда.

— Йўлланма нима бўлади?

— Бу ёғини менга қўяверинг. Аввало, Бадий академия уюшмасига аъзо бўлиб киришингиз керак. Шундан сўнг сиз учун устахона, турар-жой муаммоси ҳал бўлади-қўяди. Фақат вақти-вақти билан бизни меҳмонга чақириб турсангиз бўлгани... Шу билан қараб-сизки, оз муддатда дунёдаги энг бадавлат, энг зўр рассомлар қаторидан жой оласиз, вассалом... — У қиққиқлаб кулади. Кулиб бош қимирлаттандан чаккаси-дан тепага — бошининг тақир жойига қарата таралган бир тутамгина сочи пастга тушиб кетаверади. У эса икки қўллаб тинмай толаларни ўрни-ўрнига жойлаштиришдан эринмайди...

Бу ердан чиқиб кетарканман, юрагим жуда ғаш эди. Терлаб турган қўли, чаккасидаги бир тутам сочлари — ҳаммаси ёқимсиз эди. Лекин академия уюшмасига аъзолик, пойтахтдаги уй-жой, устахона, машҳур рассомлар қаторидан ўрин олиш — буларга томон йўл шу одам орқали ўтишини бир лаҳзадаёқ тушунгандим.

* * *

Муқаддас опа ниҳоятда маданиятли аёл экан. Кайфиятимга қарайди — гаплашишга таъбим борлигини пайқаса гаплашади, бўлмаса мен билан иши ҳам йўқ. Куч-райрат, ҳайрат унда тўлиб-тошиб ётибди. Тоғнинг энг баланд чўққисига уюштирилган ҳеч қайси экскурсиядан, биронта музейдан, турли учрашувлар, концертлардан қолмайди. Чарчадим, демайди. Шокир аканинг туриш-турмушини, кийиниши, гап-сўзларини, илтифотларини тинмай гапиради. «Уни мендан анча ёш деб ўйлагандим. Тенгдош эканмиз. Бизнинг шаҳарда институтни битирган экан...» Кечкурунлари денгиз бўйида уларнинг кулгиларини, ўзаро гапларини эшитаман. Фикру хаёли, дунёқарашлари, қизиқишлари мос келиб қолибдида, деб уларга ҳавасим ҳам келади. Муқаддас опа баъзи-баъзида ўтган ҳаётдан гапириб ҳам қолади. Бир тўда бола-

ни аросатда қолдириб, ўлиб кетган эрини кўп эслайди.

Денгиз унинг юрагини галаёнга келтираётганини, нимадир юз беришини истаётганини, уни тезлаштирамоқчи бўлаётганини сезаман. Қаҳри қаттиқ эрининг феъл-атвори уни бир умр эзган.

— Ҳеч жойга ёлғиз боргани қўймасди. Бирга кинопинога бориш хаёлига ҳам келмасди. Бировникига онда-сонда заруратданми бирга боришга тўғри келиб қолса, жанжалдан, маломатдан жоним бўғзимга тикиларди. Кўчада бегона кишидек ўн қадам орқада юрардим. Сочим узун, бунинг устига ёш эмасманми, одамларнинг кўзи тушади-да. Ростми-ёлғонданми биронтаси бирон нарса деса шундоқ ўша ердаёқ машмаша бошланарди-да.

— Янги кийимни уйда ўзи кийгишиб кўрарди. Бир ювилгандан сўнггина кўчада кийишга рухсат берарди. Бўлар-бўлмасга рашк қилаверарди. Ҳаммасидан кечгим, қаёқларгадир қочиб чиқиб кетгим келарди. Биламан, аёлнинг бахти она эканлигида, болалари борлигида, лекин болалар ҳам ўз йўлига экан. Ўйлаб қарасам, умримни фақат шуларни деб ўтказибман. Эримдан неча марта ажралмоқчи, одамга ўхшаб яшамоқчи бўлганман. Болалар отасиз қолмасин, деган андиша ҳамиша бу йўлдан қайтарган. Ундан кейин одамлар нима дейди, ахир?! Эрим ўлди-кетди, болалар катта бўлиб қолишди. Ҳаммасининг ўзига яраша ташвиши бор. Тўрт бола туриб ўстириб ҳам доимо ёлғиз яшаганман...

Ҳар тун унинг сўзларини тингларканман, аёлларнинг ҳаммасида ҳам қандайдир умумий ўхшашлик бўларкан-да, деган фикр кўнглимдан кечади. Унинг ўтиб кетган қарийб йигирма йиллик ҳаётига менинг ҳам ўтган атиги бир йиллик турмушим нақадар монанд эканлигидан ажабланаман...

Институтни битирган йилим икки ойлар чамаси қишлоқда турдим.

— Энди сени эрга беришимиз керак, — жомадонимни кўтариб уйга кириб боришим билан саломалиқдан кейинги аямнинг айтган биринчи гаплари шу бўлди...

Мактабда мен бир синфда ўқиган йигирма икки қизнинг ҳаммаси эрга тегибди, биттадан, иккитадан

болали бўлишга ҳам улгуришибди. Биргина мен қолибман. Кимга дуч келсам фақат шу гап — «энди сени эрга беришимиз керак...» Гўёки бу кишлоқ одамлари учун бошқа ташвиш йўқ — дунёнинг қай бурчида сув тошиб, ярим шаҳар одам ҳалок бўлди, қай бир мамлакатда ҳукумат тўнтариши юз берди, жанубий Африкалик қора танли фуқаро очлик эълон қилиб — жони бутун-эрта узиладиган аҳволда, қайдадир кимнингдир юраги кимгадир операция билан кўчирилди. Турган-битгани ҳайратдан иборат-ку бу дунё. Қишлоқдошларим бошида эса фақат бир ташвиш — мени тезроқ эрга бериб — қутулиш... Учраган одам менга ачиниб қарайди, кўнглимни кўтаради: — Қўявер, ҳали шундоғам бахтинг очилиб кетадики, ҳамма анграйганча ёқа ушлаб қолади...

Саккиз ўғил-қизни йигирмага етмаёқ эрга бериб, уйлантириб, эл орасида ҳамиша тили узун бўлиб юрган аям билан дадам менга қолганда оғир бир дардга чалингандай бирданига мунрайиб қолишди. Қишлоқда неча кун яшаган бўлсам, шунча кун саксонни қоралаб, қулоғи оғирлашиб, кўзлари ўтмаслашиб қолган дадам менинг шу орада куймаланиб юргангани сезишлари биланоқ бир хил гапни такрорлайдилар:

— Осмонга қара, манови булутларни кўраяпсанми, қизим? Мен осмонга қачон қарамай, дарҳақиқат худди шу дамда шарқдан ғарбга, ё ғарбдан шарққа қараб булут тўдаси учаётган бўлади, худди олдиндан кимдир буюриб қўйгандай. — Дадам доно сўзларини яна давом эттирадилар. — Одамзоднинг умри ҳам худди шу булутларнинг ўтиб кетишидай бир гап. Айниқса, ёшлиқ ўтади-кетади — сезмай қоласан. Кўраяпсанми, ҳозир булут бор, бирпасдан сўнг ундан асар ҳам қолмайди. Умрни яшаб қолишга улгуриш керак...

— Нима, мен яшамаяпманми? — нечанчи марта худди шунга ўхшаш гапни гапираман мен ҳам.

— Йўқ, сен кунингни ўтказаяпсан, холос. Аянг билан биз қаридик, бугун бормиз, эртага йўқ... Опа-акаларингнинг ҳам ҳаёти, турмуши ўзлари билан. Бир кун келиб бизга ўхшаб қариб қоласан — ўшанда чақирсанг овозинг етиб югуриб келадиган ўғил-қизларинг бўлиши, тобинг қочиб ётиб қолсанг бир пиёла чой тутадиган, оёқдан қолиб юролмай қолсанг суяб кўтарадиган, кўзинг кўрмаса етаклаб юрадиган меҳ-

рибонларинг бўлиши керак. Қоғоз, китоб — жонсиз нарсалар. Одамга одам керак, қизим...

Нима қилай, ёшим йигирма учга етган бўлса-да, ўзимга керакли одамни мен тополмадим. Керакли одам... Уша ўн беш-йигирма кунда мен ўзимга таниш йигитлар билан кўп марталаб хаёлан суҳбатлашдим, ҳар бирини эр қиёфасида кўйиб кўришга ҳаракат қилдим. Эр бўлгандан кейин кун-тунларинг бирга, ёнма-ён кечади. Хотин бўлганингдан кейин эгнига оладиган ҳамма кийимларини терлаб-пишиб ювишинг, текислаб дазмол босишинг, бир жойга бормоқчи бўлсанг сўраб боришинг, кечиксанг жавобини беришинг керак... Унга яна бола туғиб беришинг керак... Вой, турган-битгани ташвиш-ку... Осмонда кўчиб юрадиган булутларга осон — ҳозир бор, бирпасдан сўнг йўқ... Сен эса яшашинг керак — ташвишларни елкангда ортмоқлаб... Йўқ, сен чидай олмайсанда, кимнидир яна бахтсиз қилиб қўясан... Яхши кўрмаганингдан кейин оқибати нима ҳам бўларди? Қоғоз, қалам, бўёқ, бор, шу минг рангда товланувчи олам бор экан, сен улардан сираям воз кечолмайсан... Сен куз ва баҳорнинг ёмғирлари остида хаёл суриб бошинг оққан томонларга изғиб кетишни хуш кўрасан, кўқдан сонсиз капалақдай учиб келаётган қор парчаларига юзингни тутиб ҳузур қилишни ёқтирасан, ариқча лабида ва ёки дарё бўйида сувга соатлаб тикилиб ўтиришдан зерикмайсан, кимнингдир қиёфаси, юз тузилиши назарингга тушиб қолса дарҳол суратини чиза бошлайсан-у, олам ва одамни унутиб қўя қоласан...

Эр эса жонсиз нарса эмас, тирик одам — ўз дунёқараши, табиати, қизиқиши, инжиқликлари, дўсту ёрларига эга тирик жон...

Йўқ, эр сенинг талабларингга жавоб бера олмайди. Сен эса эрнинг талабларига чидаш беролмайсан... Йўқ, сен уйли-жойли йигирма икки нафар синфдош дутоналаринг, опаларинг, акаларингнинг хотинлари, саккиз бола туғиб катта қилган онангга, хуллас калом, дунёдаги кўпдан кўп аёлларга сираям ўхшамайсан...

Сен бутунлай бошқача одамсан. Сенга эр бўладиган одам ҳам ҳеч қайси эркакка ўхшамайдиган, бутунлай бошқача одам бўлиши керак.

Ўйлайсан, ўйлайсан, ўйингнинг охири кўринмайди. Сенга лойиқ йигит танишларинг битилган рўйхатда

йўқ экан. Айтгандай, сенга эр бўлиши мумкин бўлган таниш йигитлар рўйхатига Қодирни киритмагансан. У — дўстинг, кейин эсламайин дейсан-у эслайсан — унинг бўйи сеникидан паст. Қодир бор-йўғи сенинг содиқ дўстинг...

Қишлоқдошларнинг бошида эса фақат бир ташвиш: «Қанийди, энди сенинг ҳам тўйингни кўрсак...»

Бора-бора бу гап сенга таъсир ҳам қилмай қўйди. Уларга қўшилишиб сен ҳам лоқайдлик билан минғирлаб қўясан: «Тўғри, эрга тегсам яхши бўларди», лекин хаёлингда бошқа фикр-ўйлар чарх уради.

...Пахтазор дала. Қоқ туш пайти. Осмонда кўчиб бораётган булутлар... Уларга тикилиб хаёлга ботган чол, уларга лоқайд кўз ташлаган...

...Ариқча, жимир-жимир оқаётган сув бетида офтоб шуъласи ярқирайди...

...Қўшиқ. Қишлоқ уйлари, ҳовлилари, кўчалари узра хуш янграяпти. Оҳанг гўё борлиқни ўз измига бўйсундирган. Борлиқ тирик жонга айланган — оҳангни тинглаяпти...

Ўша пайтлар Қодирни бўлажак эр сифатида сира тасаввур қилмаганман. Бу ҳақда ўйламаганман ҳам. Бир гал мен уни қаттиқ хафа қилиб қўйгандим.

Ёз, қуёшли кун эди. Қодир билан алланарсалар ҳақида қизгин тортишиб ўтирардик. Бир кампир бизнинг олдимизга келиб тўхтадию: «Музқаймоқ олиб бер, ўғлим», — деди Қодирга. Афтидан, кампирнинг хаёли жойида эмас. Қодир узоқ ўйланиб ўтирмай бориб музқаймоқ келтирди-да, бошқа — бўш столга қўйиб келди.

Йўқ, кампир тезгина кетмади. Ён томондаги стулга бемалол ўтириб олиб қўлини дуога очди: «Илоё шу иккала ёшнинг бахтини берсин, меҳр-муҳаббатлари боқий бўлсин, беш ўғил, беш қиз кўришсин, узоқ умр кўриб, мурод-мақсадларига етишсин, омин!» — Қодир ҳам кампирнинг сўзини давом эттирди: «Илоё айганингиз келсин, онажон...» Қодир бу гапни жиддий айтдими ва ё ҳазил қилибми? Мен унга тикилиб қолдим ва хаҳолаб кулиб юбордим. Мени Қодир билан тенглаштирган, келин-куёв қилиб қўйган, беш қиз ва беш ўғил, жами ўн фарзанд тилаган кампирдан ва унга қўшилган Қодирдан кулардим. Мен ўринсиз ен-

гилтак кулгимни сира тўхтата олмасдим. Мен бефаҳм-ларча, бераҳмларча кулардим.

Аллақачон бориб музқаймоқни паққос тушираётган кампир биз томонга ҳайрон бўлиб қараб-қараб кўярди. Қодир менинг ҳолатимни кўриб гапини йўқотиб қўйди, маъюсланиб қолди.

У мен билан автобус бекатигача борди. Автобус юриб кетгунча кутиб турди. Овзидан ортиқча гап чиқмади. Машина кўзралганда одатича бир қўлини кўтариб хайрлашган бўлди. Тамом. Мен шунда «тамом» дея ўйладим. Бир кун ўтди, икки кун ўтди, уч кун ўтди, тўртинчи кунни уни кўрмай, гаплашмай ўтказиш қийин бўлди. Таҳририятта бордим.

— Мендан хафамисиз? — дедим. Индамади.

— Хафа бўлганингизни менга билдирманг. Мени кўргингиз келмаса ҳам «кет» деманг, майлими? — дедим. Тагин индамади. Мен унинг кўнглини кўтармоқчи, энг яхши сўзларни айтмоқчи бўлдим.

— Менинг бу дунёда дўстим ҳам, дугонам ҳам йўқлигини биласизку, Қодир, нега мендан хафа бўласиз? — дедим. Унинг чеҳраси сал очилгандай бўлди.

— Бўлмаса, келишиб олайлик, Малика, — деди. — Одамларнинг камчилигидан, заифлигидан кулиш керак бўлса ҳам ҳеч қачон кулманг, хўлми? Еки менга буни билдирманг...

Мен ўшанда уч кун у билан кўришмаганимда дунё кўзимга тор кўриниб, излаб бориб кўришгандим. Мен саботсиз, субутсиз, иродасиз эканман. Чунки бир пайт уни ўн кун кўрмаганимда ҳам бемалол яшайвергандим, изламадим, кўришиш хаёлимга ҳеч келмаганди. Фақат бошим тақ этиб деворга бориб урилгандагина дўстим ёдимга келди, уни изладим, топиб дардларимни айтиб йиғлаб-сиқтадим. Ўшандаям: «Аҳволинг қалай, мен сенга бирон бор керак бўлдимми, сени ҳеч ким хафа қилмадимми?» — деб сўрамадим. Фақат ўзим ҳақимда, «у» ҳақида куйиб-ёниб, йиғлаб-сиқтаб айтиб бердим. Қодир ҳаммасини тоқат билан эшитди, кўчаларда ёзаётган ёмғирлар, қорлар остида соатлаб мен билан бирга пиёда юрди, фикру ўйимни чалғитиш учун тасвирий санъат дунёсидаги ажойиб сўзларини тўймай тинглардим ва ўз-ўзимдан ҳайрон қолардим — мен ўн кунни уни кўрмай, гаплашмай қандай ўтказдим?

Ўша ўн кун... Ўн кун ичида менинг бошимдан жуда кўп гап кечганди. Аслида бунга Қодирнинг ўзи сабабчи бўлганди. У институтни биздан икки йил олдин битирганди, ёшлар журналининг санъат бўлимида ишларди.

— Бизнинг журнал билан ҳамкорлик қилмайсизми? — деб қолди у бир куни. — Ҳам шоир-ёзувчилар ижоди билан яқиндан танишасиз, ҳам гонорар ишлайсиз... Мана шеърлар, Алишер Ботировни эшитган бўлсангиз керак. Ўзингизнинг юртошингиз. Ёш бўлсаям анча танилиб қолди. Яхшилаб ўқингда, иллюстрациялар чизиб келинг...

Мен шеърларни ўқиб чиқдим. Яна ўқидим. Шеърлар жуда яхши эди, жуда! Қайта-қайта ўқидим — бош кўтармай бир ўтиришимда иллюстрацияларни ҳам чизиб ташладим. Алишер Ботировни кўргим, танишгим келди.

— Иллюстрацияларни келиб кўринг, — дея Қодир унга қўнғироқ қилиб чақирди.

У худди мен тасаввур қилганимдек серзавқ, серилтифот йигит экан. Қўлида машина калитини ўйнатганча кириб келди. Эгнида қора чарм плаш, кўзлари одамга ўткир боқади, аниқ, кескир гапиради. Чизган суратларим унга ёқди. Кетаётиб:

— Мен энди Сиздан қарздорман. Кетсангиз — истаган жойингизга обориб қўйишим мумкин, вақтим бор, — деди.

Менинг енгил машинага ўтириб алақайларга кетгим келиб қолди. Бир хилда ўтаётган кунлардан зерика бошлагандим. Алишер эса мен учун шеърларини ўқийвериш ёд бўлиб кетганиданми, гўёки эски қадронимдек эди.

Хонадан чиқиб кетаётиб худди ёш боладек Қодирнинг юзига қарадим. У қорозларидан бош кўтармай «хайр» деди.

— Қани бутюринг, қайга борамиз, — деди Алишер моторни юргизаркан менга қия нигоҳ ташлаб. Табасум қилса кўзлари шўх чақнаб кетаркан.

— Бош оққан тарафга, — дедим мен юрагимнинг туб-тубидан алақандай сирли қувонч туйиб.

— Биласизми, ҳозир қайга борамиз, — деди у менга маъноли қараб. — Ҳам бир оз ҳордиқ олиш мумкин, ҳам баҳслашиб, тортишиб тўполон қилиш

мумкин бўлган жойга борамиз. Хумсонда ёш ижодкорлар кенгаши бўлаётганидан хабарингиз борми?

— Ҳа. Мениям чақиришувди. Лекин вақтимни қизганиб бормовдим...

— Энди борасизми?..

— Ҳа.

— Кетдик бўлмаса...

Сентябрь. Ҳаво илиқ, мусаффо, ёқимли... Қоронғи тушиб қолган. Баланд-баланд дарахтлар оралаб кетган торгина йўлақдан оппоқ бино томон юриб борамиз...

...Айвонда кўшиқ ҳукмрон. Қўшиқни бир қиз айт-япти, вақти-вақти билан унга яна бир эркак овози ҳам жўр бўлади. Йўқ, бундан кўшиқ оҳанги бузилмайди, қайтадан тўлишгандай бўлади. Оламда нозик аёл ва бир озгина дағал эркак овози...

«...Юзинг осмонга тушганда, ловиллаб офтоб куйгай...»

Биз секингина, оёқ учида кириб борамиз. Электр чироқ бузилиб қолган экан. Алишер пайпаслаб юриб қаёқдандир бир стул топиб келади. Иккаламиз жойлашиб оламиз. Қўшиқни берилиб тингларканман, вужудим бўйлаб тотли ҳис ўрмалайди, шу дамда бегуноҳ гўдакка айланганману бешигимни кимдир авайлабгина тебратаётгандек туюлади. Бошимдан ўтган барча яхши-ёмон воқеа-ҳодисалар, гап-сўзлар текис оҳангга қоришиб, буларнинг ҳаммасини текис оҳанг узра ослаш нақадар яхши, деган гапни кўнглимдан кечириман...

Алишер қулоғимга шивирлайди:

— Нимқоронғилик, тўқ кўк тусли осмон, чор-атрофингда тоғлар, ёнингда — чиройли қиз. Ҳаёт бунчалик гўзал бўлмаса. Бундай дамда фақат севги ҳақида ўйлагинг келади, фақат севишинг керак. Истармидингиз мен сизни қаттиқ севиб қолишимни?!

Мен ҳеч нарса деёлмайман. У мени севмоқчи. Севмиш учун ҳам руҳсат сўрашарканми? Қизиқ. Мен жавоб бермай кўяқоламан. Лекин унинг сўзлари менга нечундир хуш ёқади, у билан ёнма-ён ўтирганлигим, жуда яқинлигим хуш ёқади...

«Юзингни бир кўрай десам кўлингни пардалар қилдинг...»

— Куй-кўшиқлар ким томонидан, қачон яралган? —

қулоғим остида пичирлайди Алишер. — Бу саволга дунёда ҳеч ким аниқ жавоб беролмаса керак, лекин биласизми, афсона тарзида фараз қилиш мумкин: Одам Ато ва Момо Ҳаво бир-бирини таниган, бу танишувдан чексиз шод бўлган ва бир-бирисиз яшай олмаслигини ҳис этган дамда!

— Рассомлар келишяпти, — дейди кимдир...

— Ана, зерикмайдиган бўлдингиз, касбдошларингиз ҳам келиб қолишди, мендан розимисиз? — Алишернинг ҳамма гаплари менга завқ бағишларди.

— Салом дўстлар! — Машҳур рассом Владимир Раҳимовнинг овози қўшиқни босиб кетади. Қўшиқ тинади. Ҳамма безовталаниб қолди. Ўзи тикилишиб ўтиргандик. Гутурт чақиб қоғозни алангалатиб туришди. Улар уч киши экан. Бир илож қилиб жойлашиб олишди. Яна гутурт чақилди, қоғоз тутатилади. Ўзлари билан шампан виноси олиб келишибди. Стоканларга қуйиб чиқилди. Владимир Раҳимов сўз олди:

— Ижодкорлик учун ичайлик. Рассомлар ҳам, ёзувчилар ҳам — ижодкор. Бор бўлсин — ижод!

Стаканлар бир-бирига жиринглатиб урилди. Кимдир бир зумга қоғозни ёндиради. Стол усти очилган ва очилмаган шишалар билан тўла, егуликдан фақат нон. Ичиб бўлганлар нонга қўл узатишга улгуришди. Яна қўшиқ «Қаро кўзим...» Йўқ, қўшиқни Владимир Раҳимовнинг дўридоқ овози босиб кетади. Ғала-ғовур бошланади.

— Дўстлар, қўйинглар қўшиқни. Радиода ҳам ҳар куни эшитамиз-ку. Келинлар, ижод ҳақида гап-шайлик. Масалан, рассомлик ҳақида. Сизлар менга хамроҳ бўлиб келган Баҳриддин Султоновни билмайсизлар. Ёш. Эндигина 25 га тўлди. Лекин назаримда худдики ярим асрлик умр кўрган, ҳаёт синовларини ўтаб, етук бир санъаткор даражасига кўтарилгандек. Бунга унинг чизган картиналари гувоҳ...

Владимир Раҳимовни ҳеч ким эшитмаяпти. Бу гаплар айна дамда ҳеч кимга керак эмас. Лекин у гап-равереди...

Одамлар барибир ўзлари билан ўзлари овора, ғала-ғовур авжига чиққан.

— Эй, нега ахир жим ўтирмайсизлар? — бақириб юборди Баҳриддин. Ўртага жимлик чўқади. — Ахир бу ерда санъат ҳақида гап бораёпти. Владимир Раҳи-

мовни ҳурмат қилмасаларинг ҳам санъатни ҳурмат қилинглари!

— Санъат ҳақида гап бораяпти дейсанми, қанақа санъат? — дейди ёзувчилардан кимдир.

— Эй, нодонлар, сизлар санъатнинг фаҳмига борадидиларинг, — бўш келмайди Баҳриддин бунга жавобан.

— Ҳали, сенингча, бу ердагилар калтафаҳм эканда, — чинқиради кимдир. — Биринг қўйиб, бирингни мақтайсан. Сени мақташяпти. Лауреатлик керак сенга. Менга эса кераги йўқ! Менинг ҳозир қўшиқ эшитгим келяпти.

— Бунчалик кўнглинг қора бўлмаса! Нега тушунмайсан?!

— Ташқарига чиқайлик, тушунтириб қўяман.

Улар ташқарига чиқиб овора бўлиб юришмайди. Шу ернинг ўзидаёқ масала ҳал бўлади-қолади. Урсур бошланиб кетади. Ким-кимни ураяпти, кимни сўка-япти — билиб бўлмайди. Биргина биз — бир рассом ва шоиргина бу тўс-тўполонда бетарафмиз. Алишер менинг қўлимдан маҳкам ушлайди, амаллаб ташқарига чиқамиз. Машинага бориб ўтираемиз. Машина асфальт йўл бўйлаб визиллаб учиб кетади.

Йўл-йўлакай қотиб-қотиб кулаемиз.

— Нимани ўзи талашинди бу одамлар? — ҳайрон бўлиб сўзлайди Алишер. — Калтак емаган фақат ўзимиз бўлдик, шекилли, шу даврада. Жон омон қолганига шукур-э. — У яна ҳаҳолаб кулади.

— Биласизми, нега жанжал чиқди, — дейман мен муҳим бир гапни айтмоқчидек. — Одамларнинг ҳаммаси ҳам ўзича худбин экан. Бири қўшиқ тинглагиси келса, бошқа бири ўзини ёки оғайнисини мақтагиси келади... Яна булар санъаткор эмиш... Ахир, санъат дегани табиатни, инсонни юксак даражада фаҳмлаб, тушуниб етиш ва акс эттириш эмасми?..

— Яхши гап — инсонни тушуниш... — у жимиб қолади. Бир оздан сўнг қоронғи йўлдан кўз узмай шеър ўқийди.

Ушандан кейин мен унинг суратини чиза бошладим. Унинг қиёфасини ёрқинлаштираётган ҳар бир чизиқ гўёки мени унга яқинлашираётгандек эди, ҳар бир чизиқни гўё қўлларим билан эмас, юрагим билан чизаётгандек эдим. Унинг баланд овозда шеър айта-

ётган лаҳзалари, унинг ўйга толган кезлари, унинг ёзаётган дамлари.

У жуда батартиб йигит кўринади. Ҳамма ҳаракатлари учун рухсат сўрайди...

— Мен энди сигарет чексам майлими?

— Қўлимни тушириб ўтирсам бўлаверадими?

— Сув ичиш мумкинми?

У билан биринчи учрашганимизда ҳам:

— Истайсизми, сизни қаттиқ севиб қолишимни? — деб сўраганди.

— Сизни олиб қочиб кетайми? — деганди машинасига ўтираётганимда.

У ҳозир ҳам:

— Энди мен кетаверсам бўладими? — дея сўради.

Мен шу зум кулиб юбораман.

— Мунчаям мўмин-қобил бола бўлмасангиз. Ҳамма нарсага рухсат сўрайсиз-а? — дейман.

— Бу қилигим сизга ёқмайдими? — дейди у.

— Яна рухсат сўраяпсиз, — дейман мен жилмайиб.

— Сиздан рухсат сўрамаслик керак экан-да, — яна сўрайди.

Мен кулавераман.

— Худди боғча ёшидаги болалардайсиз...

У жиддийлашади.

— Демак, сиз рухсат сўрашларини истамайсиз, демак, сиз билан тўғридан тўғри муносабатда бўлиш керак. Мен энди сиздан рухсат сўрамайман...

Ҳаммаси кўз очиб юмганчалик вақтда содир бўлди. Мен қўлимда мойбўёқ билан унинг гапира-гапира ўтирган жойидан яқинлашиб келганини билмай ҳам қолибман.

Ўгирилишимни биламан — юзим иссиқ нафасга урилди. Кучли қўллар мени даст кўтариб олишди. Мен кучсиз бир вужудга айланиб қолгандим. Типирчилардим, нималардир деб чинқирардим, лекин ҳеч нарса қилолмасдим. Менинг нафасим қайтиб кетгандек бўлди, овозларим бўғилиб кетди. У гўё ҳеч нарса эшитмасди, ҳеч нарсага парво ҳам қилмасди. Кучим борича лабини тишлаб олдим.

— Вой, вой, — у мени қўйворди. Лабидан қон тирқираб оқарди. Бармоқлари қон бўлди.

Қон мени эсанкиратиб қўйди. Ўзимни, бояги ҳолатимни, унга бўлган аччиғимни ҳам унутдим. Югуриб

бориб латгани совуқ сувга ҳўллаб келдим. Лабига тутиб турди.

— Оғрияптими? — дедим худди ўзимнинг лабим қонталаш бўлгандек.

— Оғригани ҳам гўрга, — деди у бегоналарга қарагандек менга кўз ташлаб, — уйдаги хотинга нима дейман?

Унинг юрагим билан чизилаётган қиёфаси чизиқлари таранг тортилиб чирс-чирс узилиб кетаётгандек бўлди. Унинг хотини бор экан, болалари ҳам бўлса керак. Мен эса...

Бирдан маъжосланиб қолдим. У тўзиб кетган сочларини таради, костюм-шимини текислаган бўлди. Эшик олдига борди.

— Хайр, — деди.

Мен бош қимирлатдим.

— Эртага келайми?

Мен «йўқ» дегандек ишора қилдим.

— Индингами?

Мен яна «йўқ» деб ишора тебратдим.

— Қачон келайин? — деди...

— Ҳеч қачон, — дедим.

Бу ҳаммаси бор-йўғи ўн кунда содир бўлди.

— Севиб қолдингизми, — деганди Қодир кўзларимга синовчан тикилиб. Мен индамадим. Нигоҳимни олиб қочдим...

— Ҳаммаси тушунарли...— деганди у. Катта дардаламни юракдан ўтказиб, юракдан ҳис қилиш ҳам ҳар кимга насиб қилмайди. Санъат асари фақат юракнинг, чинакам туйғунинг маҳсули бўлиши керак. Ижод билан, меҳнат, машаққат билан бу дарддан устун келишга ҳаракат қилинг...

Ҳар гал Қодир мени тушунарди, босиқлик билан юпатарди, кўнглимда яшашга, ижодга қайтадан янада кучлироқ ҳавас уйғотарди...

У ҳамиша керагидан ортиқ ақлли эди...

Менинг денгиз бўйидаги ҳаётим ярмига етиб қолай деди. Одатдагидек, Муқаддас опа Шокир ака билан кемада Ятага кетишди. Мен сувга бир шўнғиб чиқдимда, хилват жойни топиб, халатта ўраниб чўзилдим. Юзимни қуёшга тутиб кўзларимни юмиб олдим.

Ҳаёт яхши! Бошинг устида мовий осмон бўлса,

пойинг остида денгиз тўлқинланиб турса, баданинг шўртаъм сув, илиқ ҳаво оғушида лаззатланса...

Ҳаёт яхши! Сен ёш бўлсанг, кимнидир армон билан ёдласанг, ўйларингнинг ниҳояси ҳали олдинда, олдинда эканлигини билсанг, эртани, индинни, келар кунларнинг ҳаммасини орзиқиб, ошиқиб кутсанг.

— Қуёшда ухлаб қолиш мумкин эмас? Эшитяпсизми мени?

Мен қўлимни соябон қилиб кўзларимни очаман. Сочлари тилларанг, қизғиш баданли, узун бўйли йигит. Қўлида кичкина, лекин қалин китоб.

— Шу ерда мен ҳам чўзилсам майлими?

— Ихтиёрингиз. Дунё кенг, ҳаммага ҳам етиб ортади, — дейман мен.

— Ёлғизликни ёқтирадиган қизга ўхшайсиз, — дейди у чўзиларкан. У кўзойнагини тақади-да, китоб ўқишга тушади.

Менинг хаёлларим бўлиниб қолди. Ўрнимдан туриб денгизга ўзимни отдим. Қайтганимда ҳалиги йигит ҳамон китобга тикилиб ётарди. Ёки ухлаб қолганмиди?

— Ҳов, эшитяпсизми, бу ерда ухлаб қолиб бўлмайди, — дедим унга. У кулиб юборди. Мен ҳам кулдим.

— Дарҳақиқат, раҳмат сизга, ухлаб қолай дебман, — деди у. — Кўрдингизми, ёлғизлик нақадар ҳалокатли нарса. Социологлар «литературка»да бекорга бонг уришмаяпти, ахир... Ҳайронман, — яна сўзида давом этди у, — менку энди қари бўйдоқман. Шундай аёл — сиз нега ёлғизсиз?

— Нега ёлғиз бўларканман, хаёлларим — ул мард суюклигим ҳақидаги хаёлларим-чи? — гапни ҳазилга буриб юбордим мен.

— Хаёл-хаёлда, яхши. Лекин ҳаётни, югурик умрни хаёл билан ўтказиб юбормаслик керакда... Айниқса, сиздай чиройли аёллар.

— Кўйинг, мен чиройли эмасман.

— Чиройли деганда сиз нима тушунасиз, билмайман-ку, мен мутаносибликни чирой деб тушунаман. Сизда, қоматингиз, қиёфангизда ана шундай — мен тасаввур этадиган мутаносиблик бор. Буни мен бир қарашда пайқаб олгандим.

— Қачон? — деб кулиб юбораман. Қизиқ, кундан

кун шишиб бораётган одамда қанақа мутаносиблик бўлиши мумкин? Ҳар қалай, атлас кўйлак яхши-да...

— Кеча рақс майдонида... Атлас кўйлақда эдингиз. Узбек аёлларини мен фақат кино ва журнал саҳифаларида кўргандим. Энди мана гаплашиш ҳам насиб этди. Мен Белоруссияданман. Исмиб Сергей.

— Журналист ёки шоир бўлсангиз керак...

— Зийрак экансиз. Топдингиз.

— Менинг исмиб — Малика... Рассомман.

— Малика, истайсизми, шеър ўқиб бераман?

У белорус тилида шеър ўқиди. Сўнг маъносини тушунтирди. Сенинг кўйлагинг мовий, сенинг кўзларинг мовий, биз сен билан ҳар гал мовий денгиз бўйида учрашамиз. Учрашамиз-у, хайрлашамиз. Айтчи, мовий бахтта қачон зришамиз?

— Шеър шу кунларда ёзилганга ўхшайди?..

— Ҳа, икки-уч кун ичида...

— Ким у, мовий севгига мушарраф бўлган қиз?

— О, тарихи узун...

— Айтгингиз келмаётган бўлса, айтманг...

— Малика, майлими, ўринсиз бир савол берсам?

— Майли...

— «У» қайда?

— Узоқларда...

— Тушунарли. Демак, кино ёки рақсга таклиф этсам бўларкан.

— Мовий кўйлак, мовий кўзли қизчи?..

— У ҳам қайдадир ўша атрофларда юрган бўлар...

— У билан мени таништирасиз?..

— Кўрамиз!

Кечки салқин, шабадали ҳаво. Денгиз бўйи ва рақс майдони... Бошни айлантириб маст қилувчи, юракни ўртатувчи мусиқа... Ўртада мусиқа билан ҳамоҳанг қайнаб тошаётган нурли фаввора, сарик, кўк, яшил — ранглар рақси... Бу ҳаёт қувончи, вами, муҳаббати, изтироблари билан яхши. Мен шу дамда Сергей ҳақида ўйлаб қоламан. Менинг бўйдоқ дўстимнинг тақдири қизиқ.

Қизларга маъқул тушадиган хислату фазилатларга эга йигит. Баланд бўй-басти, мардона қиёфа, ўргатилган ва ё ўрганилган эмас, табиий ички маданият... Лекин эрли, фарзандли аёлни беш йилдан буён севаркан. Аёл билан ҳар йили бир марта кўришаркан...

Наталья...

— Унинг исмини яхши кўрганмисан, ўзиними? — уни дастлаб кўрганимда Сергейга шу саволни бердим. Ёши ўттизлар атрофида, нозик қадди-қомати, оқиш сочлари, юзи, майин овози, рафторидаги аллақандай салобат, назокат аёлнинг маърифатли оилада туғилиб ўстанлиги, бадавлат хонадоннинг танти бекаси эканлигидан далолат беради. Ёнида элликларга бориб қолган, қиёфасидан қатъият, мардлик ёғилиб турган эркак.

— Эри, генерал, — деди Сергей.

— Наталья. Исми жисмига монанд аёл...

— Ўзим ҳам билмайман, унинг нимаси ёқади менга? Кўп ўйлайман, — Сергей айна дамда менинг ёнимда эди-ю, хаёли бошқа ёқларда кезарди. Мен қандайдир ноқулай аҳволда қолдим. У гўёки мени ҳам унутди. Атрофда гала-товур, мусиқа янграр, одамлар берилиб рақсга тушишарди. Мен ё рақс тушишим, ё бу ердан кетишим керак.

Наталья бизни кўриб қолди. Эрининг қўлтиғидан ушлаб яқинлашиб келди.

— Сергей, гўзал ҳамроҳинг билан бизни таништиргинг ҳам келмайди-я? — деди аллақандай ноз билан мени зимдан кузатаркан. Балки шу топда рашки, гаши ҳам келгандир? Ҳеч бир аёл ўзини севган эркакнинг бир лаҳза бўлсин ўзга аёл билан фикру хаёли банд бўлишини сира-сира истамайди.

— Николай Фёдорович, қара, бизнинг бўйдоқ дўстимиз ниҳоят аёлларга қизиқадиган бўлибди. Биз эса сезмай қолибмиз-а... — Натальянинг овозида оналарча эркалаш оҳанги бор эди. Балки улар, эр-хотин, Сергейни ўз ўғилларидек кўришга одатланишгандир. — Дарвоқе, танишинглар, менинг дўстим — Малика, — Сергей менинг қўлимдан тутди, — ўзбекистонлик.

— О, ўзбек қизлари жуда истарали, кўркам бўлишади, — деди Николай Фёдорович мулойим табассум билан.

— Оҳ, эркалар, эркалар, аёл наздида нақадар заифсизлар...

— Натальюшка, шунгайм дарров рашкинг келдими? Ахир, биласан-ку ўзбекларга меҳрим бўлакча. Уруш йиллари биз Самарқандда яшаганмиз. Бир бурда нон-

ни бўлишиб еганмиз. Кўчаларда мевали дарахтлар кўп бўларди. Шундоқ қўл чўзиб олиб еяверардик. Ҳеч кимнинг иши йўқ эди. Энг аввал тут пишарди. Тўйиб-тўйиб, қоринни шишириб тут ердик, кейин тутни қишдан ўтиш учун майиз қилишарди. Табиати ҳам, одамлари ҳам серсаховат, баракали юрт... Очликни сезмаганмиз.

— Сергей ҳам билади, ким билан дўст тутинишни, — деди ҳамон қувлик билан Наталья.

— Малика, Сизни кўриб болалигим ёдимга тушиб кетди, — Николай Фёдорович ҳарбий хизматчи бўлишига қарамай ажаб серҳаяжон киши экан. — Қандоқ вақтлар ўтиб кетибди-я. Ёз кечалари томда ётардик. Самарқанднинг осмонидай осмонни ҳеч жойда кўрмаганман. Серюлдуз, сеҳрли, сенга айтмаганман, Наталья, юлдузларга тикилиб ойимнинг эртақларини тинглаб уйқута кетганимизни билмай қолардик. Қизиқ, уруш пайтлари эди, ҳамма ёқда етишмовчилик эди, лекин хаёлимда мен ўша дамларда бахтиёр эдим. Ёдимдан тамоман кўтарилиб кетибди. Наталья, мен сенга айтмаган ҳам эканман — ўша пайтлар бир қизчани қаттиқ яхши кўриб қолгандим. Менинг ёшим 14 да бўлса, уники 12—13 ларда эди. Сочи ҳамиша майда қилиб ўрилган, бошида дўппи, чаққон қизча эди. У гўёки қадам қўйиб юрмасди, қушдай учарди... Исми нима эди.

— «С» ҳарфи билан бошланарди...

Мен «С» ҳарфи билан бошланувчи исмларни айта кетдим:

— Санобар, Салима, Собира, Сурайё...

— Ҳа, ҳа, Сурайё эди... Туғилган кунимда менга дўппи тикиб, совға қилувди... Москвага қайта кўчиб кетаётганимизда хайрлашаётиб икковимиз ҳам йирлаганмиз — ҳеч кимдан уялмай, тортинмай йирлаганмиз. Оналаримиз эса кўзларидан ёш чиққунча кулишган. Улар бизни тушунишмаган.

Николай Фёдорович бир зум тин олди... Кўзлари ёшланди, буни сездиришни истамай, зўрлик билан ўз-ўзини енгишга ҳаракат қиляпти.

— О, севги, севги, биз ҳаммамиз ҳам қачондир унинг тўрига илинганмиз... — Натальянинг овозида ноз-финоқ, ҳам муғомбирлик, ҳам самимият бор эди. Бу гапнинг тагида ёлғиз ўзи тушунган, ёлғиз ўзи ечол-

май, йўлини тополмай, қийноқда қолган армон яширин эканлигини англаб унга тикилиб қолдим...

Наталья билан Сергей беармон рақсга тушишди. Биз эса Николай Фёдорович билан Самарқанд ҳақидаги хотираларни узоқ гаплашиб ўтирдик.

Аллапайтда хонага қайтганимда, навбатчи хотин калитни қўлимга тутқазди.

— Ҳамроҳингиз жўнаб кетди, — деди у.

— Ие, қизиқ-ку, хайрлашмай? — ҳайрон қолдим мен. Стол устида бир бет қорозга хат ёзиб қолдирибди: «Маликажон! Кетаяпман. Ҳозир чиқиб кетишим керак. Самолётга билет топилиб қолар. Қарама-қарши ўй-хаёллардан миям тарс ёрилиб кетай деяпти. Тезроқ Самарқандга — уйимга, болаларим олдига етиб боришим керак. Уйим, болаларимни кўрсам яна эски ҳолимга қайтсам керак. Ҳозир эса, ҳозир эса... Ақлу ҳушим бошимдан учиб кетишига сал қоляпти.

Ҳали Самарқандга қайтсангиз ҳовли-жойимни кўрасиз, зримдан катта давлат қолган. Ҳамма нарсам бор, бу нарсалар менинг бола-чақаларимдан ҳам ортиб қолиб кетади. Лекин булар одамга бахт баришламас экан. Мен ҳар лаҳза, ҳар соатда кимнидир ўйлаш, кимнидир ишташ бахти нималигини билдим. Мен бу ердаги кунларимда бахтиёр эдим. Бошимдан кечираётган ҳис-туйғу гўё тубсиз денгиз... Фарқ бўлиб кетишим ҳеч гапмас. Ёши ўтиб бораётган серфарзанд аёл ва тубсиз денгиз... Кулгили гап, шундай эмасми. Кулгигина эмас, аянчли гап ҳам.

Хайр, сингилгинам. Ўз фикру ўйларим, ўз ташвишу қувончларим билан бўлиб, сиздан бирон бир ҳол-аҳвол сўрамабман. Сиз ақлу ҳушли, фаросатли қизсиз. Шунинг ўзи бахт, шунинг ўзи сизга бахт келтиради.

Хайр... Самарқандда учрашгунча...

Муқаддас опангиз».

Мен Муқаддас опанинг ҳаёти ҳақида ўйлаб қоламман. Одамзод бир умр кутиб, умид қилиб, армон билан яшаркан — кўнглига яқин одамни, кўнглига мос оҳангни, кўнгли тилаган нарсани... Баъзида эса истайди-ю, ахтармайди, бунга балки шароити етишмас, балки қандайдир кўзга кўринмас сабаблар тўсқинлик қилар, балки бунга феъл-атвори сабабчидир. Унинг ҳаёти ҳам шундай ўтган. Ҳеч ким ва ҳеч нарсани истамай, кут-

май, ахтармай яшаган. Шунчаки кун кечирган. У би-
лади, энди ҳаётида ҳеч қандай ўзгариш бўлмайди. Ўзга-
риш юз бермаслиги керак. Ҳаёт бизнинг истагимизга
бўйсунмайдиган, ўз шафқатсиз қонунига эга — ҳамма
нарсанинг вақти-соати бор... Бутун бир хонада ёлғиз-
ман. Ёлғизликда ўтган кунларнинг хотирасидан қочиб
қутула олмас экансан. Хотиралар ёпирилиб бостириб
келавераркан...

* * *

Ўшанда институтни битириб, қишлоқда бир оз яша-
ган пайтимда аям билан дадам олдимга қатъий шарт
қўйишди...

— Йигирма беш ёшингача қўнглингда қараймиз —
кимни маъқул топсанг, майли, ихтиёр ўзингда. Лекин
йигирма бешдан ўтсанг — рози-ризалингда қараб
ўтирмаймиз. Ўзимиз топиб, ўзимиз эрга бериб юбора-
миз...

Ўшанда ҳам барибир «эр топмай» икки йилни ўтка-
зиб юборганман. Ёнимда ҳамиша Қодир бор эди, биз
ҳамиша учрашиб, фикрлашиб, дардлашиб турардик.
Унинг кучли эканлигини билардим, иродали, соф қалбли
эканлигини билардим, мени қадрлашини, барча ин-
жиқликларимга сабр-тоқат қилишини билардим.

«Сен керагидан ортиқ ақллисан...»

Барибир, Тошкентдаги ҳаётим ҳам осонгина ўз изига
тушиб кета қолмади. Мен Эски шаҳарнинг бузилади-
ган ҳовлиларидан биридаги бир даҳлизли уйда ижа-
рада яшай бошладим. Йўталсанг йиқилиб кетгудек
бўлиб турган уй учун ойига 10 минг сўм тўлаш керак.
У ёқ-бу ёқни сувоқ қилиб эпақага келтириш учун
Қодир анча унади. Ҳовли эгалари чолу кампир. Кам-
пир тетиккина — ҳеч нарсани кўздан қочирмайди,
ҳеч гапни эшитмай қолмайди.

— Бу йигит ким? — деб сўради Қодирга ишора
қилиб.

— Дўстим, — дедим.

— Эркак билан аёлдан ҳеч қачон дўст чиқмайди. Ё
эр-хотин бўлади, ё ўйнаши бўлади...

«Дўстим» деган гапга у шу билан нуқта қўйганди.
Биз эр-хотин эмасмиз, келин-куёв эмасмиз, демак, кам-
пирнинг назарида биз... Кампирга менинг кийинишим
ҳам ёқмади.

— Шу тор юбкани кийиш зарилми — орқа-олдини таранг қилиб, эркаклар кўзини ўйнатиб.

— Нега энди кўзнинг устига кўк суртасизлар? Шуни суртмаса эр олмайдами?

— Ҳовлини супуриб-сидириб қўйса бўлмайдами? Бу замоннинг ёшларида ўзи инсоф қолмади-я, — ҳали хўроз қичқирмай туриб дераза тагида шанғиллайди кампир...

Йўқ, мен бунақа муомала, бунақа муносабатга чидаш беролмасдим. Мен бунақа шароитда корхона ишини бажараманми, ижод қиламанми, тирикчилик ўтказаманми? Йўқ...

Мен яна Носир Собировичнинг ҳузурига бордим.

— Нега бир ойдан кейин келинг, десам келмадингиз? Ярим йилни ўтказиб келибсиз. Мен сизни ўйлаб бутун бошли бир устахонани ҳеч кимга бермай сақлаб юрибман. Мана манзили, мана — калит. Ўша ерда яшашингиз мумкин.

Мен қувончдан ҳовлиқиб кетаман.

— Қачонгача яшашим мумкин?

— Мен бўшатинг дегунимча, — тиржаяди у. — Ҳозирча бемалол яшайверинг, ижод қилинг. Фақат бизни меҳмонга чақириш ёдингиздан чиқмасин, бўптими?

Мен унинг охири гапларига унчалик ҳам эътибор қилмадим. Ўзимнинг ҳеч ким ҳалақит бермайдиган, хоҳлаганимча ишлашим, хоҳлаганимча хаёл суришим мумкин бўлган гўшам борлиги мен учун бахту саодатнинг юксак чўққиси эди. Қолган бошқа гаплар ўша дамда менинг фикру хаёлимга сирмасди.

Дунёнинг бор қувонч-ташвиши фақат ижоддан иборат ҳаётни бошдан кечираётгандим. Шаҳар кўчалари, хиёбонлари учун шиор ва плакатлар тайёрлаб берувчи устахонадаги ишимни ярим кундаёқ уддалаб қўярдим-да, уйимга шошилардим. Катта, саккиз қаватлик бинонинг томига жойлашган кенг саҳнали майдон менинг уй-жойим, яшаш, ишлаш учун ҳамма қулайликлар бор. Аслида, бу устахона тасвирий санъат даргоҳларида ўқувчи талабаларнинг амалиёт даврида ишлашига мўлжаллаб сақланаркан. Мен рассомларнинг Москвада бўладиган кўрғазмаси учун бир неча расмлар тайёрладим. Уларни Қодирга кўрсатдим. Ёқмади.

— Қаҳрамонларингизнинг кимлигини билиб бўлмайди, — деди у. — Уларни сибирлик деса ҳам, Кавказ ёки Болтиқ бўйидан деса ҳам кишида ҳеч қандай шубҳа туғдирмайди. Яхшиси, сиз билганингизни чизинг! Ҳар бир одамнинг туғилиб ўсган макони бор, ўз қиёфаси, ўз феъл-атвори бор. Шу йўқолса, санъатнинг ўзи ҳам йўқ.

Мен ўз ҳисобимдан таътил олдим у қишлоғимга кетдим.

Қишлоқда ҳам ҳеч иш қилолмаётгандим. Бундаги сокин ҳаёт овушида мен кунларни кеч қилардим. Лекин бир кундаги тонг ва тун оралиғида мен инсон ҳаёти ва ўлими, қувончию ғами оралиғидаги масофа ҳам нақадар яқин ва нақадар узоқ эканлигини ҳис қилдим. Инсон умрининг бу сарҳадсиз коинотда нақадар қадрли ва худди шу даражада нақадар қадрсиз эканлигига гувоҳ бўлдим.

Қўшинимиз Карим аканинг хонадонида ҳар йили фарзанд туғиларди. Ҳар йили қиз... Яна фарзанд кутилаётганди... Агар ўғил бўлса — Карим ака элга тўй беришни қайта-қайта таъкидлайверарди.

Тонгда туғилган чақалоқ — ўғил экан... Карим ака ҳамманинг эшигию деразасини тақиллатиб кечқурун уйига зиёфатга чақирди...

«Ўғил туғилди» — мен ана шундай суратни чизиш учун ўзимни тайёрлай бошлагандим...

Лекин кечқурун чақалоқ тўйига келган қишлоқдошлар мотамнинг устидан чиқишди. Қувончи ичига сиғмай ҳамма билан ичаверган Карим аканинг трактори зовурга ағдарилиб кетиб, фожиа юз берди.

«Йигит қазо қилди» — ана шундай номланувчи сурат ҳам менинг тасаввуримни банд эта бошлаганди.

Бу воқеа менга қаттиқ таъсир қилди.

Дунёдаги барча ҳаракат ва ҳодисалар, воқеалар бир бирига мутаносиб ва боғлиқ эканлиги ҳақида ўйланиб қолдим. Инсон умри — қанча вақт яшайди — қисқами-узоқми худди тонгу тун оралиғидаги вақтдек эканлиги, кўнглингга сиққан, қалбингни, фикру ўйингни банд этган барча орзу ниятларинг, ишинг, юмушларингни ана шу даврда бажаришга улгуриб қолишинг керак, деган хулосага келдим.

Менга ажртилган умрнинг дамлари — тонгларим, тунларим ўтиб бораётганди... Тонг ва тун оралиғи биз

учун яшаш, тер тўкиб ижод қилиш, қувониш, азобланиш, севиш ва ёмон кўриш учун берилган. Буларнинг ҳаммасига улгуриб яшаш керак, шошилиш керак.

Мен бирданига ана шу ҳақда ўйлаб қолдим. Худди биров қуваётгандек Тошкентга, устахонамга қайтдим. Менинг бармоқларим ғалаёнга келган юрагим тўлқинларини ифодалашга ошиқарди. Лекин мен бошлаган ишларимни охирига етказа олмай қолдим. Ўзим қишлоғимиз аҳлини бир жойга тўплаб, куйлатиб, қувнатадиган тўйлардан бирининг бош қаҳрамонига айландим. Воқеалар тезлашишига Носир Собировичнинг бир тун устахонам эшигини тақиллатиб «меҳмон» бўлиб келиши сабаб бўлди. Мен эсанкираб қолдим. Худди шу кунларда мен йиғлаб борганда йўл кўрсатадиган, маслаҳат — далда берадиган Қодир командировкада эди. Ўша тун менинг ҳаётимга бурилиш ясаганди...

Ярим оқшом эшик тақиллади. Аввалига кўрқиб кетдим. Миқ этмай эшик олдига бориб қулоқ тутдим. Бурнимга ўткир ароқ ҳиди келиб урилди. Эшик тақиллайверди.

— Ким у, — дедим ниҳоят.

— Мен, эшикни очинг, меҳмонни шунча куттирар эканларда, — деди ташқаридаги овоз. Мен «меҳмон»ни танидим. Носир Собирович...

— Нега ярим тунда келасиз. Уят эмасми, — инсофга чақирмоқчи бўлдим уни мен.

— Меҳмон — меҳмонда, қачон хоҳласа шунда келаверади. Ўзингиз чақирини билмасангиз...

Бу одамга нисбатан энди менда ҳурмат қолмади.

— Тезгина жўнаб қолинг уйингизга, — дедим мен жаҳлимни босиб ололмай. — Бўлмаса, ҳозироқ милиция чақириб қаматиб юбораман...

Эртаси куни у мени одам юбориб чақиртирди.

— Мен меҳмонга боргандим. Бошқа ниятим йўқ эди, — деди у яна. — Лекин сиз яхшилиқни билмайдиган одам экансиз. Ёшим мана эликдан ошиб қолибдики, ҳали бирон бор милицияга ишим тушмаганди. Она сути оғзидан кетмаган бир қизча туфайли...

Мен индамадим. «Сиз ундай дедингиз, мен бундай дедим», — деб майдалашган билан фойдаси йўқлиги аниқ.

— Гап бундай, — деди у. — Уч кун ичида ўзингизга бошлана топинг. Сиз ҳали ҳозирча уюшма аъзоси

эмассиз. Ҳали ҳозирча бир ишни қойиллатиб қўйганингиз ҳам йўқ. Устахона сиздан кўра санъат йўлида кўпроқ хизмати сингган одамларга жудаям зарур бўлиб қолди.

— Ахир мен ҳам энди ишлай бошляпман-ку, ҳали уюшма аъзоси бўларман, ахир,— овозим ҳаддан ташқари паст чиқарди.

— Эҳ-ҳе, у даражага етишингизга ҳали гап кўп. Қанча-қанча машаққатлар турибди олдингизда...

— Атайлаб машаққат тортиш учун ижарада яшашим керакми?

— Биладим, қаерда яшаш сизнинг ўз ихтиёрингизда... Сизга ўхшаган нозиктаъб қизлар ота-оналарининг ёнида яшаганлари маъқул. Балки қишлоққа қайтарсиз — табиат қўйнида ижод қилиш ҳузур-ҳаловат-ку...

«Шоирлар қишлоқда туғилиб, пойтахтда ўлади», — йўқ, пойтахтда ўлиш менга насиб қилмаган экан... У гапирганча қолаверди. Мен чиқдим-кетдим. Ижарада яшай олмайман. Бунинг чўнтагим ҳам кўтармайди. Бунинг устига ижарагирларнинг инжиқликларига тоқат қилиб юрадиган одам эмасман. Кечкурунги поезддаёқ қишлоққа жўнадим.

Уйга боришим билан менга Шерзод исми бир йигитни рўбарў қилишди: галстукли, бошида шляпаси бор, оёғидаги туфлиси ялтирайди. Опам билан касалхонада ишлайдиган ҳамшира аёлнинг укаси экан. У ҳақдаги маълумотларнинг ҳаммаси мендай одамга қулай ва ўнрай туюлди. Самарқандда яшаркан. Институтда дарс бераркан, аспирантурада сиртдан ўқиркан. Кооператив уйи бор, ошхонаси ҳам, ётоқхонаси ҳам, меҳмонхонаси ҳам алоҳида-алоҳида мебель билан жиҳозланган экан. Тайёр эркак, тайёр уй-жой, яна нима керак. «Кўп ҳам ўйланаверма энди», — дейишди у ҳақда гапирганлар бир овоздан. «Бўпти, ўйламаганим бўлсин», — дедим мен унинг ялтираб турган туфлисини биринчи гада кўз олдимга келтириб... Барча сарсон-саргардончиликлардан шу йўл билан қутулмоқчи бўлдим.

Тўй куни яқинлашган сари юрагим алақандай безовта эди. Менга далда берадиган, бўлажак турмушимизга ишонч билан қарашга ундайдиган, маслаҳаттўй бир дўст тополмай қийналардим. Қодир узоқда. Унга

телефон қилардим. Жойидан сира тополмасдим. Унинг ўрнига кимлардир гўшакни кўтарар: «Йўқ, билмай-миз», — деган қуруқ жавобни беришарди. «Наҳотки, мени сира эсламайди, наҳотки мен билан гаплашишни истамайди. Наҳотки мени соғинмайди?» — дея ўйлаганим ўйлаган эди. Хунобим ошиб кетарди. Мен у билан ҳар куни истаган пайтимда кўришиш, гаплашиш, қувончу шодлигимни, дарду ғамларимни у билан баҳам кўришга қаттиқ ўрганиб қолган эканман. Мен чўкаётган одамдай талвасага тушардим. Тўйни кутаяпман. Келади! Лоақал бир оғиз мадор бўладиган гап айтади, биламан!

Йўқ, у тўйга келмади.

Тўйим бўлаяпти. Келинлик сарuposига ўралганман, кенг саҳли ресторан. Келганлар учун катта шодиёна. Ёнгинамда куёв. Нега куёв дейишаркин? Охирги бўғини нега «ёв»... Мен ўз тўйимда зўра ўтирибман. Қани энди буларнинг ҳаммаси бир туш бўлса, қани энди қанотим бўлса-ю, ҳеч кимга билдирмай учиб чиқиб кетсам. Негадир вақт секин ўтаяпти, тўй-тантана туғашига икки-уч соат қолди. Мен келинлардек бошимни эгиб ўтиришим керак. Лекин бошимни эгдимми — бас, кўзларимга ялтиллаб ёш қуйилиб келади, йиғи бир келса, ўзимни тўхтата олмаслигим, ўкириб йиғлаб юборишим, кечани бузиб қўйишим мумкин. Ундан кўра бошимни кўтариб ўтирганим маъқул. Кейин ким биландир гаплашишим керак.

Ўнг тарафда ўтирган Мавжуда мен билан иши ҳам йўқ, собиқ мактабдош дугонасини учратиб қолганидан хурсанд, дунёни ҳам унутиб юборган. Келиннинг бошини тикка тутиб тўғрига қараб ўтириши одобдан эмас. Нима қилиш керак — фақат чап томонга — куёвга нималардир деб гапириб ўтиришдан ўзга илож йўқ. Шу топда ёнимда Қодир ўтирган бўлсайди... Мен зерикиш нималигини билмаган бўлардим... Гапираверардим, гапираверардим. Беихтиёр шу фикр хаёлимга келади. Лекин у йўқ. Ўрнида куёв ўтирибди...

Шу лаҳзадан бошлаб ҳаётимдаги икки яқин ва узоқ одамни бир-бирига қиёслаш, бирини бирининг ўрнига қўйиб кўришдек машаққатли иш фикру ўйимни банд этиб олди. Мендан узоқлашиб кетган йигит албатта ҳар гал кўз ўнгимда юксалиб бораверар, яқинимдагисининг эса бутун туриш-турмушида ҳеч бир камчили-

ги бўлмаса-да, менга ёт хислатлари ҳаддан ташқари кўп эди. Нега шундай? Бунга ўзим ҳам тушуниб етолмайман.

Лекин энди ортга қайтиш йўқ. Тўй турмушининг бошланиши эди.

Кўчада шунчаки танишиб суҳбатлашиш, бир-биринга бамаъни қараб-қараб қўйиб, баҳойингни ошириш, тўй кечаси табрикловчилар — ваъз насиҳатларини таъзим бажо этиб тинглаш, хуллас, тўйнинг эртанги кунигача бўлган барча салом-аликлар, ўтириб-туришлар, савдо-саноатлар бир тараф экан-у, ҳақиқий турмуш кунлари бошқа тараф экан.

Мен уни аста-секин тушунишга аввал бор кучим билан ҳаракат қилиб кўрдим. Унинг баъзи феъл-атворларидан ибрат олмоқчи ҳам бўлдим. Унинг кунлари аниқ вақтлар билан белгиланган.

Эрта тонгда уйғонади — эринмай бадантарбия билан шуғулланади, эринмай муздай совуқ сувда чўмилади, ҳафсала билан соқол қиртишлайди, костюм-шимини эринмай чўткалайди, туфлисини ярақлатиб мойлайди... Маълум вақтда чиқиб кетади. Маълум вақтда қайтади. Овқат ҳам ўша пайтда тайёр бўлиши керак. Кўп гапирмайди. Афтидан, у вақтдан қанча тежаб фойдаланса, гапни ҳам шунчалик тежайди.

— Овқат мазали бўлибди, — бу гап ҳам унинг кун бўйи айтадиган санокли гапларидан бири.

Тамом. Иш столига бориб ўтиради-да, дунёни унутди. Ўқийди. Ёзади — ўқийди — ёзади.

Кечқурун чойга чақираман. Қўлини ювиб индамай келиб ўтиради. Чой ичаётиб газетадан кўз узмайди...

Кейин яна иш столи... Китоблар, ёзувлар...

Гап — йўқ, сўз — йўқ...

— Эрта тонгдан буён бошим оғрийди. Шу қадар оғрияптики, бунга чидаш қийин бўлиб кетаяпти, — дедим бир куни у билан ҳасратлашмоқчи бўлиб.

— Бош оғриси дўхтирга бориш керакда. Менга гапиргандан нима фойда? — деди у. «Қорин очса нон ейиш керак!» дегандай жўн оҳангда.

— Айтаман-да, — дедим мен. — Нима, гапниям фойда-бефойдаси борми? Сизга гапиргандан кўра тошга гапирсам бўлмайдимми? Келиб-келиб сизга дардимни ёрибманми? Сиз билан ёстиқдош бўлибманми-я, мен бадбахт, — дея ўкириб йирғаб юбораман.

У менинг нега йиғлаганимни тушунмади. Ҳайрон бўлиб тикилиб қолди. Бировни тушуниш, даррдош, ғамдош бўлишдан ҳам фойда келмаслигини жуда яхши билади.

— Хўш, мен нима дедим — бор-йўғи бош оғриси дўхтирга бориш керак, дедим, холос. Ёмон гап гапирганим йўқ-ку... Шунгайм ота гўри қозихонами? Бир қизиқсан-да!

У бефойда гапни эшитишни хохламайди, бефойда гапирмайди, бефойда ҳеч ким билан бориш-келиш қилмайди. У ана шунақа одам...

— Бир бундоқ қариндош-уруғларникига меҳмонга борайлик. Бу қанақа турмуш — биз ҳеч кимникига бормаимиз, ҳеч ким бизникига келмайди. — дейман мен яна бир кун дилим хуфтон бўлиб. Дўстларим Тошкентда қолишган. Бу шаҳарда кўнглимга яқин одам тополмай қийналиб юргандим.

— Қариндош-уруғдан нима фойда? Гап кўп — кўмир оз, — дейди у китобдан бош кўтармай...

— Сизга фақат қора кўмир бўлса бўлди...

Тавба, кейинги пайтларда шу қадар сержаҳл бўлиб бораётгандимки, бунга туриб-туриб ҳайрон қолардим. Лекин шундай бўлишим жуда зарур деган қатъий фикр миямга ўрнашиб олганди.

— Ҳар бир гапдан гап қидирасан-а, — дейди Шерзод таъби хира бўлиб. Китобни нари суриб кўяди. Сигарет чеккани айвонга чиқиб кетади.

— Ҳозирлан, эртага бир жойга меҳмонга бормиз, — дейди у қайтиб кираркан, юмшоқ оҳангда. Мен индамайман. У билан бир жойга борганда нима ўзгарарди, дея ўйлайман дарров. — Биласанми қаерга? Ректоримизникига — неварасининг туғилган куни эканлигини телефонда кимгадир айтаётганини эшитиб қолдим. Борсак — жуда хурсанд бўлиб кетади-да...

— Неварасими, ўзими? — энсам қотиб сўрайман...

— Икковиям...

— Хўш, бундан нима фойда?

— Ие, қизиқмисан, ахир у менинг илмий раҳбарим, биз учун жудаям керакли одам...

— Мен учун учун эса керакли одам эмас, — дейман мен лоқайдлик билан...

Баъзан ўйланиб қоламан — эр-хотин деганнинг ҳам-

маси ҳам шундай ҳаёт кечирармикан? Фарзандли бўлсак балки ўзгарар, феъли очилиб кетар...

Ёшлар уйининг рассомлар тўғарагига раҳбарлик қиламан — мен учун ҳаётдаги энг катта қувонч шу. Болалар билан ҳаётим осон кечади. Завқланаман, қувонаман. Ижодга эса ҳафсала қилмай қўйганман. Илҳом келмаса ижод машаққатга айланаркан. Худди тақир ерга кетмон ургандек ҳаддан зиёд қийин меҳнат бўларкан. Ярим йил ичида аранг иккита расмни чизиб битирдим. Лекин улар вилоят кўргазмасида ҳеч кимнинг диққатини жалб этмади. Газетадаги мақолаларда ҳатто тилга ҳам олинмади.

Юрагимнинг бир тарафи гўёки бўшлиқ — ҳувиллаб ётган жардек.

Билмадим, Шерзод мендаги ҳолатни сезармиди, йўқми? Балки унда ўзгалар ҳолатини сезиш қобилиятининг ўзи йўқдир. Бунинг учун вақтини ва бадантарбия билан шуғулланавериб, муздай сувда чўмилавериб, метинга айланиб кетган асабларини беҳудага сарфлашдан қизганарди.

Уни фақат овқатнинг тотли ё тотли эмаслиги, уй шифтлари, уй жиҳозларини чанг босган-босмаганлиги қизиқтиради, холос.

Яқинида юрган хотинининг кайфияти, қизиқиши, ташвишу вами — қандай? Иши ҳам йўқ...

Лекин унда муғомбирлик ҳам бор экан.

— Мана пул, — дейди. — Ўзингга керакли кийимларни оларсан...

Қизиқ, мен аёл эканлигимни катта-катта пулларни қўлимда ушлаб кўргач, магазинларни кезиб чиройли кийим-бошларни бирин-кетин сотиб ола бошлагач сездим. Кийиминг қиммат ва чиройли бўлса аёллар сенга ҳавас билан қарашаркан, эркаклар ҳам ёнингдан лоқайд ўтиб кетишмаскан. Қариндошлар ҳам сен ҳақингда бўлар-бўлмасга рам-андух чекишмаскан.

Юрагимнинг бир тарафидаги ҳувиллаган бўшлиқни Шерзод балки сезар, балки ана шу йўл билан уни тўлдирмоқчи бўлармиди... Балки қурби фақат шунга етишини ўзича ҳис этармиди... Лекин шивалаб ёмғир ё қор ёға бошлайдими, юрагим қизишиб кетади. Аввалги дамларимга қайтгим, бошим оққан томонга қараб тентираб кетгим келади.

Китобу дафтарга тикилган Шерзодга яқинлашиб ялинаман:

— Юринг, кетдик, бундоқ биз ҳам бир сайр қилиб келайлик...

— Ие, қизиқмисан, шундоқ қоронғи тун, шундоқ ёфингарчиликда-я, кўчада ҳозир саёқ итлардан бўлак ҳеч зот юрадимми ўзи...

Мен нега энди доимо унинг йўриғича яшашим керак, алам билан ўйлайман. Бунақада ўз-ўзимни йўқотиб қўйишим ҳеч гапмаску? Нега энди хоҳиш-истакларимни чеклаб яшашим керак экан? Мен ҳозир чиқиб кетиб, бир айланиб келмасам, тарс ёрилишим ҳеч гапмас. Мен индамай бораманда, плашимни олиб бошяланг қоронғи кўчага чиқиб кетаман.

Кўчада ҳеч ким йўқ, майдалаб ёмғир ёғаяпти... Юрагим бирдан орқага тортади, ҳақиқатан бундай пайтда кўчада фақат оч итларгина изғиши мумкин. Одамлар иссиқ, ёруғ уйларда, юмшоқ креслода ястаниб ўтирганча мазза қилиб телевизор томоша қилишяпти, чой-хўрлик қилиб ўтган-кетгандан суҳбат қуришяпти. Аммо ҳозир энди уйга қайтиб кирсам енгилган бўламан. Йўқ, энди ортга қайтмаслик керак.

Мен нам ҳаводан жунжикканча асфальт йўл ёқалаб кетдим. Нималарнидир эсламоқчи, ўйламоқчи, худди илгарилар бўлганидек ёмғирли ҳаводан баҳра олмоқчи бўлдим. Йўқ, энди гўёки қайсар бир истак елкамга ўтириб олгандию, мени ортга, иссиқ, ёруғ уйга қайтишга тинмай ундарди...

Қарама-қарши тарафдан юк машинаси менга яқинлашиб келаётиб сигнал бериб атайлаб кийимимга лой сачратиб ўтиб кетди.

Орқадан яна машина овози эшитилди, яна сигнал берди — бояги юк машинаси.

— Қаёққа боряпсиз, келинг, обориб кўяман, — деди бақириб машинасини секинлаб ҳайдаркан шофёр...

Мен индамай, ўтирилмай, совуқданми, қўрқувданми даф-даф титраб кетиб борардим.

Машина ёнимда тўхтади. «Тамом — шармандалик. Ҳозир йўлимни тўсади, қўлларимни қайириб...»

— Қани, йўлингдан қолмай туёғингни шиқиллатиб қол-чи!

Бу Шерзод. Машина варилаб юриб кетади. Шерзод мени изма-из қўриқлаб келаётган экан.

— Юр, қайтамиз, энди! — дейди у меҳрибончилик билан. Мен индамай унга эргашаман.

— Мана, кўчаларни кезиб келдинг. Айт-чи, совуқ қоронғи зулматда нима бор экан? — гапира кетади у уйга киришимиз билан. — Ҳозир мен орқангдан чиқмаганимда нима бўларди, биласанми? Шерзоднинг хотини ярим тунда аллақандай безорилар қўлига тушиб қолибди, деган гапнинг ўзи қанақа бир уят гап эканлигини фаҳмлаб ета оласанми? Қўлга тушгандан кейинги гапни қўявер энди. Менгаку барибир. Эркакман. Ахир ўзингга қийинку — ота-онангни, қишлоқдошларингни, келажагингни, аёллик шаънингни ўйласанг бўлмайдами? Ўйлашинг керак, энди ёш қизалоқ эмасан-ку, ахир...

Ҳа-а! Мана у нима учун мени кўриқлаб чиққан экан. Совуқ учунмас, ёмғир учунмас, қоронғилик учунмас! Мен ошхонага ўтаман. У ҳам бориб ёзув столига ўтиради. Назаримда, у шу пайтнинг ўзида ҳамма нарсани унутди. Унинг асаблари мустаҳкам, унинг ақли ўткир, у ҳеч қачон ўзини йўқотиб қўймайди, ҳеч қачон кўзлари ёшланмайди...

Балки шундай бўлиш маъқулдир. Шундай яшаш керақдир...

* * *

...Мен денгиз бўйидаман. Сарин шабада, жимир-жимир товланаётган тўлқинлар, тинни яйратувчи қуёш тафти. Мен соҳилда қатор-қатор ётган одамлар орасидан Сергейни ахтараман. У кўринмайди. «Эртага Наталья Москвага жўнаб кетади. Кузатишга чиқаман», — деяётганди.

— Биласанми, Малика, — деди у сўнгги марта кўришганимизда, — мен шу кунларда шундай хулосага келдим... Кўнгилнинг йўриғига қулоқ солавериш ҳам бўлмагур иш экан. Биз бир-биримизни қаттиқ яхши кўраимиз. Лекин Наталья раҳмдил аёл — эрини аяйди, ўғлини ўйлайди. Қизиқ гап — худди шу раҳмдиллиги менга ёқади аслида. Балки эрини, ўғлини ўйламай, мен билан яшаб кетганида менга бунча азиз бўлмасмиди. Демак, биз ҳеч қачон бирга бўлолмаймиз. Мен туйғуларини жиловлаб ололмайдиган, истакларига қарши боролмайдиган кучсиз бир одам эканман, деб ўйлаяпман. Ҳақиқий эркак, эркакгина эмас, умуман инсон —

кучли бўлишга ҳаракат қилиб яшаши керак. Сен ис-
сиқни хоҳлайсанми — ўзингни совуққа ур, совуқни
хоҳлайсанми — иссиққа интил. Лермонтов айтган-ку:

«Мен яшаш истайман, истайман вамни,

Муҳаббат ва бахтга аччиқма-аччиқ...»

Шундан сўнг мен Сергейни кўрмай қолдим. У во-
йиб бўлди. Ўз юртига жўнаб кетди, шекилли.

Кенг мовий осмон, сарҳадсиз денгиз ва юзлаб одам-
лар... Мен негадир ўзимни якка сезаман, вужудимни
тушкун бир кайфият эгаллайди. Қайда бўлмасин дунё-
қараши, фикру ўйи, суҳбати кўнгилга яқин одамни
изларкансан.

Кўнгилга яқин одам — ўзим бўлиб қолдим. Мен
энди Муқаддас опа кўйига тушгандек эдим. Ўз-ўзимга
гапираётгандек эдим, ўз-ўзимга таскин-тасалли берар-
дим, ўзимни қувватли ва қудратли бўлишга чорлар-
дим.

— Денгизга қара, — дедим ўзимга-ўзим, — гоҳ тўлқин-
ли, гоҳ қаҳрли, гоҳида сокин ва тинч. Ҳаётнинг ҳам
худди шундай ўзига яраша тўфони ва яна ўзига яраша
жозибаси бор. Сен ундан сира кўрқма. Денгиз кучли ва
мустаҳкам иродали кишиларни севади. Ҳаёт ҳам худди
шундай. Тўфони ва жозибасини чинакам туймоқчи
бўлсанг, ўзингни унинг бағрига от. Фарқ бўламанку, деб
кўрқувга тушарсан. Йўқ, фарқ бўлмайсан. Ҳаёт ишқи
шунчалар кучли, сенда сени ямлаб ютишга тайёр турган
денгизга қарши қудратли куч пайдо бўлади. Бу куч-
қудрат ўзингники эканлигини шундан ҳис қиласан,
бунгача буни ҳис этмаганлигингдан афсусланасан.

Сен ўтган бир йил давомида чекиниб яшадинг —
ўз қарашларинг, ўз қизиқишларинг, ўз дўстларингни
йўқотиб қўйгандек бўлдинг...

Балки Қодирни кўриб турганингда, унга фикр-ўйла-
рингни айтиб турганингда бу қадар чекинмаган бўлар-
динг. Қодир эса ҳамини сендан қочиб юрди. Атайлаб
шундай қилаётганини билардинг. У жуда андишали
одам. Эрли бир аёлнинг хаёллари бўлинишини иста-
мади. Сен эса тобора чекинадинг.

Эгнингда қимматбаҳо пальто пайдо бўлди, бармоқ-
ларинг ва қулоқларингга тилла тақинчоқлар олдинг,
этиklar, туфлилар, кўйлак ва костюмлар... Талабнинг,
истакнинг охири бўлмаскан, токи ўз-ўзингни инсофга
қақирмасанг...

Кўлинг ногоҳда шкафнинг энг чеккасига яшириб қўйилган даста-даста пулга тегиб кетганда, худдики, калтакесакка теккандек бир сесканиб тупқинг. Эрингнинг ойлиги ҳақида ўйладинг, неча сўм... Лекин бу пуллар...

Бир оздан сўнг ўз-ўзингни тинчитдинг: «Бор ҳовли оламиз, сенга яхши бўлади, бориб расм чизиб юр-верасан», — деганди эринг. Демак, бор ҳовли учун пул йиғяпти. Бунинг нимаси ёмон? Сен чекинаётгандинг...

Балки Қодир билан учрашиб гаплашиб турганингда... Йўқ, гап Қодирда эмас. Гап сенинг ўзингда экан, сен дунёнинг фақат тозаланган, мойланган, ялтироқ томонини афзал билиб, кун кечирадиган бир кимса экансан. Сен чизган суратларда ҳам исёнкор руҳ етишмаскан, худдики мойланган ялтироқ туфлидек ялтироқ суратлар чизиб, санъатга дахлдор одамман, деб юрган экансан... Шунинг учун кўрғазмаларга қўйилган суратларнинг қаршисида одамлар узоқ туриб қолмайди, шундоққина лоқайд нигоҳ ташлайди-ю, гўё ҳеч нарса кўрмагандек, ўтади-кетди...

Сенда мустаҳкам бир эътиқод йўқ экан, дунёқарашинг ҳам ғоятда тор, ҳалигача нотутал экан, атрофдаги воқеа-ҳодисалар борасида қатъий ҳаётий нуқтаи назаринг шаклланмаган экан...

Агар кунлардан бир кун Шерзодни бир пайтлар ўқитган муаллими келиб кетмаганида, Шерзод эса ўзининг эгри кирдикорлари учун қўлга тушишига сенинг хизматинг бор, деб гумонсирамаганида ҳаётинг ўшандай давом этиб кетаверган бўларди. Сен олти йилга қамалиб кетган Шерзодни кутган, умрингнинг сўнгигача чекиниб яшаган бўлармидинг, худдики, Муқаддас опадек...

Шерзодни сўроқлаб ҳеч ким келмасди.

— Жўравозлик, таниш-билишчилик кўчада бўлиши керак. Ҳар хил одамларни уйга аралаштиришдан фойда йўқ, — дерди Шерзод.

Эшикни тақиллатиб келган Шерзоднинг ўқитувчиси гапирадиган гапларини даҳлизда тик турганча айтиди-ю кетди.

— Келин, эрингизни сал тартибга чақириб қўйсангиз бўлмайдимми? — деди у. — Биз мактабда болаларга тўғри таълимни берамиз. Аммо Шерзодга ўхшаганлар

бўлса бизнинг меҳнатимизни пучга чиқаришяпти. Мактабда яхши ўқиш, ёмон ўқишнинг аҳамияти йўқ. Чўнтагида пули бўлса бўлди, ўшанинг ошири олчи, йўли очик деган ақида тагида эрингизга ўхшаганларнинг нопок кирдикорлари ётибди. Одамни даволайдиган эмас — ўлдирадиган шифокордан, техникани тузатадиган эмас, бузиб йўққа чиқарадиган инженердан кимга фойда, кимга зарар. Келин, энди кечирасиз, мен ўзини махсус учратиб, гаплашиб олмоқчийдим, насиб қилмаган экан. Аммо-лекин, гапларимни унга албатта етказиб қўйинг...

Шерзод келгач, мен унга ўқитувчисининг гапларини шундоғича сўзлаб бераман. У индамай эшитади. Ўқитувчи билан ҳамфикр эканлигимни билиб, тумшурини осилтириб олади...

Бу гаплардан кўп ўтмай пора олиб институтта киритиб қўювчи кимсалар фош бўлди. Улар орасида Шерзод ҳам бор экан...

— Ростини айт,— деди Шерзод, — сен хабар берганмидинг...

— Йўқ, — дейман мен. — Аслида олдинроқ шундай қилишим керак эди. Мен ўқитувчингизнинг сўзларига ишонмагандим, сизлар жамият учун зарарли одамларсизлар, сизлар покиза дунёни булғаяпсизлар, менинг виждоним оз бўлсада, исён кўтаради.

— Эй, қўй, китобий гапларингни. Сен жамият учун нима қилаяпсан? Қани айт-чи? Ўз-ўзингча, бекорчиликдан чизган уч-тўртта расминг билан мақтанмоқчимисан? Нима, улар одамнинг қорнини тўйдирармиди, ё эгнингни бут қилармиди?

— Менинг уйимга келгач, тузук овқат еб рангинг очилдику, менинг пулимга келган кийим-бошларни кийиб, одам бўлдингку, ношукур банда...

— Нарсаларни миннат қилманг, мен ҳозироқ ҳаммасидан воз кечишим мумкин...

— Энди билдим — сен сотқинлик қилгансан...

— Ё тавба, тўғри гап — сотқинликми?

— Сен хотин сифатида ҳам хиёнат қилгандирсан...

Бир хиёнат қилган одам яна қилаверади.

У борган сари қизиша боради, менинг жонимни оғритмоқчи, асабларимни қақшатмоқчи бўлади. У бу гапларни ўйламай, аччиқ устида айтади. Мени барибир ўзини оқлайди, деб ишонади. Лекин мен

ҳам унинг жонини қақшатадиган гапни атайлаб гапирман:

— Ҳа, мен сизга ҳамиша хиёнат қилиб яшаб келганман...

Унинг кўзларидан олов сачрагандек бўлади...

— Тўрт томонинг қибла, кетавер, энди сен менга хотин эмассан, — дейди.

Тамом.

— Эрингиз хусусида бўлаётган гаплардан хабарингиз борми? — деди терговчи.

— Ҳа, — дедим мен.

— Қандай қилиб бу ишлар содир бўлди? Бу ишларда ўзингизнинг ҳам айбингиз борлигини тан оласизми?

Мен елка қисдим. Мен худди имтиҳон олаётган ўқитувчининг қаршисида тургандек эдим. Мен бу саволларга тайёр эмасдим.

— Ёшгина йигитнинг ҳаёти бузилапти. Истеъдодли, тартибли йигит деб баҳо беришди институтда ҳам. Лекин қинғир ишларга аралашиб юрибди. Уни бу йўлдан ўз вақтида қайтаришингиз керак эди.

Мен терговчининг ўғитларини бош эгиб тинглайман-у, унга жавобан бир сўз демайман...

Мен ҳозир ўйлайман...

Шерзодга: «Мен сизга ҳамиша хиёнат қилиб яшаганман», — деб унинг назарида ўз қадр-қийматимни пасайтириб қўймадиммикин. Шу сабаб бу дунёда қанча вақт мен бор эканман, у бор экан — ҳамиша биргалиқда кечган ҳаётимизни нафрат билан эсламайдимми?

Мен ҳар қалай ўша гапни ноўрин ва нотўғри гапирмадимми?

Ахир аслида мен «хиёнат» кўчасини ҳатто хаёлимга ҳам келтирмаганман-ку...

Нега бир сўз билан ўз қадримни бу қадар пасайтириб қўйдим?

Лекин мен ҳамиша, муттасил Қодирни ёдлаб яшаганман-ку.

Ошхонада Шерзод учун овқат тайёрлаётганимда ҳам, Шерзоднинг кийимини дазмоллаётганимда ҳам, уй йиғиштираётганимда ҳам, сурат чизаётганимда ҳам, кўчаларда бекор ва бесамар кезиб юрганимда ҳам...

Хаёлимда Қодир ҳамиша мени назардан қочирмай кузатарди, қайга бормайин, ким билан гаплашмайин, қандай иш билан шуғуланмайин — унинг қоп-қора ўйчан кўзларини қандайдир бир лаҳзада кўргандай бўлардим.

Бу бир қизиқ ҳолат эканлигини энди англаяпман.

Мен ҳамиша Қодирни кўрганман...

Қодирда ҳам худди шундай ҳолат юз берганмикан? «Ўтган кунларингдан қўй, гапирма, мен ҳаммасини билман», — деди у аэропортда.

Демак, у ҳам доимо мени худдики кўриб тураётгандай яшаган, мен билан ҳамиша гаплашган, мен билан бирга кўчаларда хаёлга берилиб юрган, мен йирлаган пайтларда юпатган, кулган дамларимда қувонган...

Демак, биз ҳар доим, ҳар лаҳзада бирга бўлганмиз.

Демак, мен ҳар доим, ҳар лаҳзада Шерзодга хиёнат қилганман...

Энди Шерзод менинг туғилажак ўғлимни ўз ўғли деб қабул қилмайди. Менинг болам наҳотки, отасиз, деган ном остида яшайди...

— Йўқ, йўқ, — болачам қорнимни тўхтовсиз тепкилай бошлайди...

Энди мен денгиз бўйидаги ҳордиқ дамларим тутаганлигини сезаман. Энди мен қайтиш таҳликасига тушаман. Қайтиш осон — ҳаммаси бўлиб атиги бешолти соатлар ичида қўлда жомадон билан Самарқанд аэропортида юрган бўламан.

Почта қутисида менга аталган хат ётган экан. Қодирнинг хати. «Қадрли Малика... Бу хатни олганингда мен узоқларда — Ватанимиз чегараларида хизматда бўламан. Бу икки ойлар чамаси давом этса керак... Мен ҳозирча билмайман — менинг узоқдалигим ва ё яқиндалигим сенинг учун қандай аҳамиятга эга? Ўтган дамларда мен сендан воятда узоқлашиб кетдим. Шу билан бирга шунча даражада яқин сезардим ўзимни. Ишон менга, бу менинг истагимдан ташқари бўлган бир ҳолат. Биз сен билан ҳаддан зиёд кўп бирга юрганмиз, ҳаддан зиёд кўп гаплашганмиз. Лекин доимо ўртамизда қандайдир бир девор бўлган, қандайдир гаплар гапирилмай қолиб кетаверган. Билмайман, бунга ким айбдор. Умуман, бу айб саналадимми-йўқми — буни

ҳам билмайман. Лекин шундай ҳулосага келдим — инсон ўз шахсий бахти учун курашиши керак. Қолган гаплар — олдинда...

Кутиб ва умид қилиб яшамоқ ҳам қандай яхши... Менда ҳозирча фақат ана шу имконият бор... Хайр...»

* * *

Ҳордиқдан сўнг, икки ойлар чамаси вақт ўтгач...

Бу ҳолат тушдан кейин ҳам давом этди, кечқурун эса оғриқ бошланади. Бошланди! Бу ҳолнинг юз беришини ҳали кутмагандим, лекин бошланишидан қўрқиб юргандим. Ҳозир беҳосдан бошланди. Йўқ, бунгача бўлган муддат ҳам менинг бутун танамга, ақлу шууримга бундан кам қўрқув солмаганди. Аммо ҳозир танамга аста-секинлик билан қуйилиб келаётган дард эса неча ойлардан буён бошимдан кечган ғам-ташвишлардан минг карра кучлироқдай эди. Мен шу топда бу дарднинг яна ҳам кучлироқ келишини, ўз-ўзимни унутишни истардим, тишимни тишимга қўйиб овоз чиқармасликка уринардим. Лекин инграётганимни сезмай қолдим. Кўп ўтмай «Тез ёрдам» машинаси ҳам етиб келди...

Мен ётган аравагани ялдилратиб кенг, ёруғ, олпоқ хонага олиб киришди. Бу ердаги қатор каравотларда аёллар ётишарди. Кўз қиримни ташлаб уларнинг баъзиларини танидим. Улар ҳам бошларини кўтариб мен томонга қарашди. Хаёлимга ҳар бирининг кўнглидан бир хилдаги фикр кечди: «Шўрликкина қутулибди-я...»

— Сув... — чанқоқлик билан тамшандим мен...

— Мана совуқ чой, ичиб ол.

Ҳамширанинг бир қўлига таяниб бошимни кўтардим, иккинчи қўлидаги пиёлани авайлаб оғзимга тутди.

— Раҳмат, холажон... — овозим зўрға чиқарди.

— Ўғлингни кўрмадинг ҳам.

«Ўғлинг», «Менинг ўғлим»... Мен она бўлдим... Шу зум кўкрагим зилдай оғирлашиб ачишиб оғриётганимни туйдим. «Қорниям оч қолгандир», — биринчи ўйлаган гапим шу бўлди.

Бу гапни мен овоз чиқариб айтиб юборибман, шекилли, ҳамшира жавоб берди:

— Ҳали унга овқатнинг кераги йўқ. Ухлаши керак. Ахир у ҳам ёрур жаҳонга чиқаман, деб озмунча қийналмадимми? Инсоннинг қисмати шу — она қорнидагина тинч ётади. Ташқарига чиқдимми — иссиқдан исиб кетади, совуқдан совқотади, не-не дард-аламларни бошдан кечирмайди.

Чақалоқлар палатаси бизнинг палатага жудаям яқин жойда шекилли, маълум вақтда, эмизигга келтиришдан олдин улар бараварига бақиривади.

Оппоқ халатли, оғзи-бурнига оқ дока боғлаб олган ҳамширалар ҳар бирлари иккитадан чақалоқни бўйнидаги картон рақами ва онасининг каравотидаги рақамга қараб, тарқатиб чиқишади. Бир зумда ҳамма ёқ худди сув қуйгандек жимжит бўлиб қолади. Тўлиб-тошиб турган иссиққина сутнинг тафти чақалоқларни маст қилади, қоринчалари тўйиши билан уйқута кетишади...

Мен боласини эмизганча, роҳат қилиб ўтирган аёлларга қарамаслик учун юзимни девор тарафга буриб оламан. Мен оналарнинг мендан кўзи тегади деб хавфсирашини, қўрқшини истамайман. Гўёки мен ҳеч нарсани истамаяпман, ҳеч кимга ҳавас қилмаяпман. Лекин мен болачамни соғиндим — ўша биринчи кун унга фақат кўз қирим билан қарагандим. Уни қўлга олмаган, афт-башараси қанақа, яхшилаб ҳали таниб олмагандим. Қизиқ ҳолат — уни соғиниб кетяпман. Кўкракларим қақшаб оғрияпти, бу оғриқ вужудимни ўртаб юборяпти. Уч кун бўлди — ҳамма аёлларга чақалоқларини келтириб беришади. Мен эса икки қўлимни қайга қўйишни билмай шўппайиб қолаверман. Аёллар чақалоқлари билан ширин тилда гаплашишади, дераза ёққа олиб ўтиб, ташқарида бир кўришга илҳақ қариндош-уруғларига кўрсатишади. Менга эса чақалоқни ҳам беришмайди, ҳеч ким орқамдан сўроқлаб ҳам келмайди. Эрталаб ҳамширага умидвор тикилдим.

— Менга чақалоғимни қачон берасизлар? — дея сўрадим.

— Билмадим, дўхтир билади. Ҳали рухсат йўқ, — дея қуруққина жавоб берди.

Тўртинчи кун тонгда ҳам менга боламни беришади, деб умид қилдим. Йўқ... Ҳаммага келтиришди. Баъзиларга уйга кетиш муддатини ҳам маълум қилишди.

Мен юзимни деворга бурганча ҳўнграб йиғлаб юбордим. Қоида бўйича болалар эмизилаётган маҳалда тинчлик сақланиши керак — йўқ, мен ўзимни тўхтатолмадим, йиғладим, алам билан...

— Ҳой, йиғламанг, болаларни уйғотиб юборасиз...

— Қизиқ экан-ку бу хотин, ҳой, жим бўлинг...

— Болалар қўрқади ҳам демайди-я, ёш болага ўхшаб бақирини...

Улар мен ҳам одам эканлигимни, мен ҳам болагинамни бағримга босиб эмизгим келаётганлигини тушунишни истамайди... Мен эса тўлиб-тошиб келаётган йиғимни сира тўхтатолмайман... Бошим лўқиллаб оғрийди, кўз ёшларим қуйилиб келаверади — каравотим атрофида врач ва ҳамширалар йиғилишади. Улардан бири қон босимимни ўлчади.

— Ошиб кетибди. Томиридан укол қилинглар, кейин асабини тинчлантирадиганидан. Тинчлаштириш керак.

— Менга қаранг, қизим, нимадан бунча безовталанаяпсиз. Сиз ҳозир фақат дам олишингиз керак, асабийлашиш мумкин эмас. Нега йиғлаяпсиз?

— Болам... — мен гапиролмайман.

— Боламни нега беришмаяпти, деб хавотирланяпти, — деди ёнимдаги аёл.

— Беришади, болангиз соғ-саломат, фақат етти ойлик бўлгани учун жудаям кичкина, эмишга қуввати йўқ, шланг билан овқатлантиряпмиз, хавотирланманг.

— Бу нечанчи фарзандингиз?

— Биринчи.

— Кўкрагини кўрдиларингми?..

Аёл кўкрагимни ушлаб кўради. Мен вой-войлаб додлайман.

— Вой-бу, тошдай қотиб қолибди-ку, нега қарамайсизлар, нега ўргатмайсизлар, нега бунчалар бепарвосизлар?.. Мастит бўлиб қолай дебди-ку... Шунчалар калтафаҳм, тошбағирмисизлар? — Аёл ҳамшира ва врачларни уриша кетди. — Дарров камфор спирти билан массаж қилинглар, вакуумга ўтқазиб сутини тортиб олинглар, кейин иссиқ дока билан ўранглар.

У ўрнидан турди, менга жилмайиб қаради.

— Болалар палатасига киритиб чақалоғини кўрса-

тинглар. Беш-олти кундан кейин эмизишга ҳам бериш мумкин бўлади, — дея қўшиб қўйди.

Ниҳоят мени болалар палатасига олиб ўтишди. Юрагим қувончдан ҳаприқарди. Очиб кўрсатишди — тинмай чинқириб, оёқ-қўлини типирчилаётган одамча... У менга бир пайтлар учратганим — дарахт тепасидаги инидан ерга йиқилиб тушган, ҳали патлари ҳам ўсиб улгурмаган, тинмай чирқиллаб ётган чумчуқчани эслатарди.

— Бош врачимиз жуда раҳмдил ва меҳрибон аёл бўлганликлари учун Сизга бор гапни айтмадилар. Биз ҳам шу пайтгача сал ўзингизга келишингизни кутиб индамай юрувдик. Кўриб турибсиз — болангиз чала турилган, турилган кундан буён аҳвол шу — чинқиргани-чинқирган...

— У ўлиб қолиши мумкинми?

Менинг врачга берган биринчи саволим шу бўлди. Мени ҳозир боламнинг — шу бир парчагина гўштнинг фақат ўлиши ё қолиши қизиқтирарди. Фақат шу саволга тўғри, очиқ жавоб керак эди. Врач елка қисди.

— Биз албатта қўлимиздан келган чора-тадбирни кўраяпмиз. Лекин ҳали-ҳозирча ҳеч нарса деб бўлмайди.

— Бу қачон маълум бўлади?

— Одатда, «хавфли вазият» 5 ёки 7 кун саналади. Бугун тувилганига беш кун бўлибди. Ўзгариш кам...

Мен қанчалик қувонч билан кириб келган бўлсам, худди шунчалик даражада бўшашиб изимга қайтаман. Яна икки кун бор...

Мен унинг йўқ бўлиб кетишини, ёруғ дунё юзини кўрмаслигини нақадар истаган эдим... Ношукурчилик қилган эканман. У мени ана шу ёмон истакларим учун жазолаяпти. «Фарзанд — ширин душманинг экан», — дердилар онам, ёқимсиз қилиғимизни кўриб, кўнгилларини овритган дамларимизда...

Менинг кўзларим, қулоқларим, вужудим палатамиз эшиги қаршисидаги эшикка қадалган. Гўёки у кечакундуз чинқиряпти, гўёки у дарддан азоб чекапти, гўёки у шу кўйи ҳаётнинг нималигини билмай, мен унинг ҳидига тўймай, ҳали бир номга эга бўлмай ўлиб қолади.

Ўлиб қолса мен нима қиламан, қандай яшаб юраман...

Мен келиб, ўринга ўзимни ташлайман-да, яна деворга юзимни буриб оламан. Ёстигим кўз ёшларимдан ҳўл бўлиб кетади. Аёллар энди мени аяйдиган бўлиб қолишган, овозларини ҳам баландлатмай, секин-секин пичирлаб гаплашишади. У — ҳозирча тирик, тинимсиз чинқираётган бўлса ҳам, тирик, нафас олаяпти... Ҳали яна бир кун бор. Соатлар имиллаб ўтяпти, куннинг тун бўлиши, туннинг тонгга айланиши бунчалар узок эканлигини билмаган эканман... Мен на ухлайман, на аёлларнинг суҳбатига қўшиламан, на бирон маънили ўй-хаёл қиламан. Гўё қотиб қолгандекман, гўё бундан кейинги бутун ҳаётим коридорнинг у бетигаги палатада тинимсиз чинқириб ётган боланинг тириклиги ва ё ўлимга борлгандек...

Мен ўзим таниган, билган одамлар билан хаёлан суҳбат қурдим, ўғлимни сақлаб қолиш учун мадад беришга чақирдим, хаёлан уларнинг ўзим билган гуноҳларини кечирдим, мендан агар хафагарчилик ўтган бўлса, кечирим сўрадим... Улар ҳам гўёки бирин-кетин бошим устига келиб тик туришди, рози-ризалигимни тоқат билан тинглашди, менга ҳамдард бўлишди ва ғойиб бўла беришди...

Вақт — бешафқат дейишади. У бизни қариллик сари элтади, кўз нурумизни олади, чиройимизни ўчиради, вужудимизга титроқ солади.

Йўқ, вақт — шафқатли экан. У қалб оғриқларини аста-секинлик билан даволаркан, сени ўз измига бўйсундириб, кетидан эргаштириб кетавераркан. Кунлар ўтаверди — етти кун, ўн кун, ўн беш кун...

Гўдагимни қўлимга берадиган бўлишди. Унга кўкрагимни тутдим.

Гўё юрагимдан қуйилиб келаётган оппоқ сутни тўймай симираётган гўдакка боқарканман, хаёлимда мен бошқа одам бўлиб қайтадан туғилгандай сезардим ўзимни. Мен қўлимга қалам олиб чиза бошласам, албатта, энг аввал онанинг суратини чизаман, гўдагини эмизаётган она.

Менинг ақлим, туйғуларим гўёки қотиб қолган эди, она бўлганимдан сўнг қайтадан жонландим, ёшариб, тўлишиб борарди.

Мен тинимсиз ўйлардим... Мен ҳаёт йўлимда қайдадир хатога йўл қўйдим. Қайда?

Мен қандай йўл тутишим керак эди, Носир Собир

рович пинжига кириб олиб, вақти-вақти билан бу «хурматли зот»ни меҳмонга чақириб турсам балки ҳаётим силлиққина давом этаверган бўлармиди? Ҳаёт завқидан тўлиб-тошиб расмлар чизардим, кўргазмаларнинг энг тўридан жой олардим, чет элларга ижодий сафарларга бориб келардим. Қарабсизки, бир неча мукофотлар соҳибасиман уйим ҳам, устахонам ҳам, бор ҳовли ҳам бор... Ҳа, ҳа — шундай бўлиши турган гап эди.

Бор-йўғи Носир Собировичнинг тепакал бошини силаб турсам, ундан гупиллаб таралиб турувчи ўткир атир ҳидига чидаш беролсам...

Йўқ, бундай иш менинг қўлимдан келмайди. Агар шундай қилсам ҳам катта хатога йўл қўйган бўлардим. Менинг бир ёмон одатим бор — расм чизишга киришишдан олдин қўлларимни совун билан яхшилаб юваман, мусаффо ўй-кечинмаларни юрагимдан ўтказиб туяман, мен барибир ҳам бир қўлим билан Носир Собировичнинг бир тутамгина сочини силаб, иккинчиси билан расм чизолмаган бўлардим...

Бўлмаса, қай бир кампирнинг кўча дарвозасига яқин даҳлизсиз, йиқилиб кетай деб турган уйда печкага қора кўмир ёқиб яшашим керакмиди? Мен шунда ҳам ижод қилолмаган бўлардим — ойлигим қанча? Бир бошга ҳамма нарса керак... Катта шаҳардаги ҳаёт. Ёш бўлгандан кейин кийингинг ҳам келади. Йўқ, турмуш укубатларига чидаш бераман деб ўз-ўзини йўқотиб қўйишим мумкин эди...

Шерзодга тегмаслигим керакмиди? Худди осмондаги у ёқдан буёққа кўчиб юрган беғам булутлардек умрни ўтказиб юборишим керакмиди? Нафрат нималигини билмай, жоннинг оғриғи қандай бўлишини фаҳмламай, гўдак ҳидини туймай, қадрдон дўстни соғинч ва армон билан ёдлаш туйғусини юракдан ҳис этолмай...

Билмадим, онам мен туйган туйғуларни, дарду аламларни бошдан кечирганми йўқми, лекин саккиз фарзанд туғиб катта қилган онам баъзида «Пешонада ёзилгани шу эканда», — деган гапни шунчаки айтиб қўярдилар. Йўқ, энди ўйласам бу гапнинг замирида ёлғиз онамнинг ўзига маълум ва ёлғиз ўзига даҳлдор бўлган қанчадан-қанча маъно-мазмун яширинган экан.

Менинг кўргиликларим ҳам пешонамда ёзилгани-
дек бўлиб ўтди.

Бошқача эмас, худди шундай бўлиши керак эди.

Лекин мен ҳали албатта жуда зўр расмлар чиза-
ман. Негадир ҳар гал гўдагимнинг беғубор чеҳрасига
тикиларканман, худди шундай ишончни юракдан ҳис
қиламан.

Қуёшли бир тонгда гўдагимни бағримга босиб унга
тўймай тикилиб ўтирарканман, ҳамшира аёл мени бир
йигит сўроқлаб келганини хабар қилади.

Мен қотиб қоламан.

Ким, ким бўлиши мумкин? Қодирми?

— Болангизнинг отаси бўлса керак, — дейди ҳам-
шира. «Эрингиз» демайди — Болангизнинг отаси
дераза остида кутиб турибди.

Мен ўғлимни кўтариб дераза ёнига бораман.

Қодир! Қўлини силкитганча жилмайиб турибди.
Кўзларим қайноқ ёшга тўлиб боради. Ухлаб қолган
ўғилчамнинг юзини унга қаратаман.

Гўдагимнинг чеҳраси қуёшланиб кетади...

ДЕРАЗА ОРТИДАГИ ОППОҚ ДУНЁ

Нури хола кўрқинчли тушдан бехос уйғониб кетди. Тонг отибди. Кўзини очдимиз — бас, тезгина ўрнидан турарди. Ҳозир эса боши тошдай оғир, юраги безовта дукилларди. Шкаф устидаги соатга қаради. Ишга борадиган вақт яқинлашибди. Ўзидаги нохушликни тушга йўйди, уни эсламоқчи бўлди. Ҳеч нарса ёдига келмади. Йўқ, айна дамда боши ва юрагигина эмас, гўё бутун борливи қақшаб оғирди. Энди фаҳмади — у ҳар кунги ғайратли, ҳар дамда ким учундир ёрдамга тайёр Нури хола эмас, биргина сўзда ифода этувчи ва лекин қулоқда нохуш из қолдирувчи «бемор» эди. Одатда, одам бундай пайтда кимдандир мадад, далда кутади, кимнингдир меҳрибон ва иссиқ қўли пешонасини силашини истайди. Нури хола аланглаб атрофга қаради: фақат оппоқ шифт ва оппоқ деворни кўрди, нафасига совуқ ҳаво келиб урилгандай бўлди. Шу йўсин кўнглида қайсар ва бемаъни истакни туйди — ҳозир кимдир унинг пешонасига қўл узатади, ҳол сўрайди, пиёлада иссиққина чой тутатади...

Лекин бу ҳар қалай истак эди. Биз ўзгалар назарида қандайин яхши ва ёки ёмон одам бўлмайлик, қалбимиз тубидаги ёлғиз ўзимизгагина маълум яхши-ёмон хислатларимизни қанчалар яширишга уринмайлик — барибир ҳаммамиз ҳам бирдай худбинмиз. Биз уларга муносибимизми-йўқми, истакларимиз кўп. Ҳаёт эса анойи эмас — хоҳишларимизга кўпам сахийлик қилавермайди. Шундай бўлгани ҳам дуруст — қандайдир бир умид билан, армон билан яшайсан.

Шу дамда кичиккина истагига жавоб ололмаган Нури холанинг аламданми, оғриқданми кўзига ёш тўлди. Ахир у ҳаётдан ҳеч қачон марҳамат ва ёки эҳсон кутиб яшашга ўрганмаган ва буни истамаган ҳам. Балки қачонлардир истак ва армон Нури холада бўлгандир. Қачонлигини эсломайди. Кўп йиллар бўлди, бир жойда ишлайди. «Тез ёрдам» марказида. Ҳар куни саҳардан оқ қанча-қанча дард-ҳасратларга дуч келади. Лекин

булар ўша лаҳзалардагина фикру ўйини банд этади. Уйга қайтиши билан у диванга чўзилади, чарчоқ уни уйқу дунёсига тезгина элтиб кўяди, эрталаблари эса маълум вақтда соат жиринглайди. У бунга кўниккан, ўзгача бўлиши мумкинлигини ҳатто тасаввур ҳам қилолмайди. Бир-бирини алмаштириб келиб кетаётган кунлар ўзи қандай ўтаяпти, нима қолдирапти — сира қизиқмабди, гўё ўз хизматини ўтаб, эскириб, керак-сиз бўлиб қолган буюмлардан ҳеч бир афсус-надоматсиз воз кечилгани сингари, уларни ҳам хотирда сақлаб қолишга уринмабди.

Йўқ, у фақат ўзини билади, ўзгалар ғамидан йироқ яшайди, дея хулоса чиқариш нотўғри бўларди. У шу шаҳарда туғилган, қувончи ҳам, ғами ҳам шу шаҳар билан боғлиқ. Қариндош-уруғларнинг саногига етиш қийин, меҳри иссиқ таниш-билишлари ундан ҳам кўп. Шаҳарнинг турли чеккасида икки сингалиси ва бир укаси яшайди. Улар бола-чақали ва ҳаттоки неварали ҳам. Нури хола вақт топиб уларникига бориб туради. Лекин кунни кеч қилмай қайтади. Тинчликка ўрганиб қолибдими, бошқа жойда сира ҳаловат тополмайди. Ундан кейин оға-иниларнинг ўзларига яраша ғам-ташвишлари бор, ҳар бирини тоқат билан тинглаш, далда бериш керак. Ҳамманинг дардига юракдан куйинавериш ҳам охир-оқибат одамни зада қилиб қўяркан. Илгарилар зеркиш деган гапни билмасди, энди зерикадиган бўлибди. Умуман, олдинлари кўп нарсанинг фаҳмига етмас экан. Масалан, бирон дафъа кўрпага ўраниб ётадиган даражада бетобланганини сира эс-лолмайди. Лекин кейинги икки-уч йилда юраги ўз-ўзидан сиқилиб кетадиган ва беихтиёр овоз чиқариб «оҳ» тортадиган бўлди. Текширтирди. «Юракни эҳтиёт қилинг, ҳаво алмаштириб туринг», — деди ёши ўтиб, ҳаракатлари оғирлашиб кетган врач. «Ўзингизга, ҳаётингизга нисбатан жабр қилгансиз, — деди бошқа врач аёл. — Организмнинг ҳам ўз талаб ва қонуниятлари бор. Сиз эса бу талаб ва қонуниятларга, табиатга қарши боргансиз. Нима, сиз фариштамидингиз? Энди табиат сиздан ўч олаяпти...» Бу очиқ ва аччиқ ҳақиқатни Нури хола тан оларди. «Пешонада ёзилгани шу экан-да», — деган фикрга кўникканди. Тўғрида, бундан ортиқ яна нимани кутиш мумкин эди? Ўйлаб ўйининг охирига етолмайди. Маҳалла-кўйда ёш-қари ўзга-

ча эмас, худди шундай яшаганлиги учун ҳурмат қилишлари, кўнгил кўчасига кириб, босар-тусарини билмай қолган баъзи қиз-жувонларга ўрناق сифатида кўрса-тишларидан ўзича фахрланарди. Энди эса табиат ундан ўч олаётганмиш... Ҳеч нарсага тушунолмади қолди... Одамларга ҳам ҳайронсан...

Одамлар... Қани улар? Унинг ёнида ҳеч ким йўқ. Ваҳоланки, кимдир атрофида ҳозир шипиллаб, у ёқдан бу ёққа юриб турса, кўнглини сўраса, бор бойлигини берарди. Лекин ҳеч ким йўқ. Бирон иши ёки гапи бўлса-бўлмаса Сожида дарвозани рижирлатиб кириб-чиқиб юрарди. Ҳозир у узоқда — Тошкентда. Кичик ўғли — Фахриддин физик. Йигирма беш ёшида номзодлик диссертациясини ёқлапти. Фахриддин удабуррон йигит, онаси ёнида борми-йўқми, ёқлайверардику. Йўқ, Сожида бу ёқда ҳовли-жойни одамсиз қолдириб, албатта учиб бориши шартдек. Бўлмаса, катта ўғли Фатҳиддин: «Ойижон, қўйинг, ўзимиз бориб келамиз, сиз чарчаб қоласиз», — деб айтди. Бунақа гаплар Сожиданинг қулоғига кирармиди. Кетди. Ҳеч қачон билганидан қолмаган. Шу феъли туфайли қизлигида, кейинчалик жувонлигида қанча-қанча ғам-ташвишларни бошдан кечирмади. Лекин сира ўзини олдирмайди, ўша-ўша Сожида сатанг (маҳаллада лақаби шундай эди) — эгнида ҳаминиш ярақиллаган атлас ёки бирон-бир топилмас мато, ёзин-қошин қошидан ўсма аримайди, чаккасидаги зулфлари қиздирилган миҳда жингалак қилинган.

Улар қўшни ҳовлиларда болалиқдан «дугона-дугона» ўйнаб катта бўлган эдилар. Сожида — шўх, ўйинқароқ, Нури бўлса унинг тамоман акси. Сожида бирон номаъқул қилиги учун онасидан калтак емаган, йигиси бутун маҳаллани тутмаган кун бўлмасди. Унинг чинқириғига қўни-қўшнилари ҳам ўрганиб қолишганди. Кичкина Нури эса эрта-кеч онаси ёнида чўккалаб ўтириб дўппи тикарди. «Қизингиз ақлли, қўшнижон. Сожида бўлса юрагимни қон қилди, қаритиб қўйди мени. Кундузлар бир кўзимга кўрингандай бўлади. «Ўтир, у-бу ишларга ёрдамлаш», — дейишга улгурмай қоламан. Томма-том сакраб қочиб кетади ё бўлмаса дарахтнинг учига чиқиб олади. Қўнимни йўқ. Бутун эрталаб қарасам жойида йўқ. Ҳовли юзида ҳам кўринмади. Қўрқиб кетдим, ҳар хил хаёлга бораркан, киши.

Ё тавба, дедим, қиз бола ахир, бирорта номаҳрамнинг қўлига тушдимми? Хаёл кетиб, эсанкираб супага ўтириб қолибман. Қанча вақт ўтганини билмайман, бир пайт ёнгинамга бир нарса тап этиб тушмайдими? Ҳушим бошимдан учиб кетди. Бундоқ қарасам — Сожида. Қаёқдайдинг, десам, томда дейди. Томдан сакрабди-я!.. Тутиб роса дўппосладим. Каллаи саҳарда томма-том сакраб Регистонгача бориб келибди...» — деб ҳасрат қиларди эридан тўрт боласи билан бева қолган, дўппи тикиб рўзғор тебратаётган Сожиданинг онаси.

Сожида билан Нури мактабга қатнайдиган бўлишди. Лекин Сожидада ўқитувчига мўлтираб қараб ўтирадиган, дафтарнинг оппоқ варақларига чиройли ҳарфлар чизадиган ва ёки ҳафсала қилиб «Алифбе» ўқийдиган тоқат қайда? Бирон соат синфда ўтирса — ўтиради, кейин ғойиб бўлади. Ўқитувчи бир-икки бор уни бурчакка қўйди. Бўлмади. Бурчакдан туриб турли қилиқлар қилади, дарс ўтказишга ҳалал беради. Охири ўқитувчининг тоқати-тоқ бўлади, ташқарига ҳайдаб юборади. Сожидага фақат шу керак. Шу кетганича синфга қайтиб келмайди. Унинг хулқ-атворини назорат қилишни, ўқишига ёрдам бериб туришни Нурига топширишди. Энди Сожиданинг тарбиячиси иккита — бири онаси, иккинчиси Нури. Нури уни қаерлардандир излаб топиб келади, онаси эса ичкари уйга қамаб, алламидан чиққунча дўппослайди. Шундан сўнггина кўзлари ва бурни йиғидан шишиб кетган Сожида ҳиқиллаб китобга тикилади. Нури унга дарс ўргатади. Сап-сарик сочи ҳамиша пахмоқ, уст-боши кирчир, юзига сепкил тошган Сожидани шаҳарнинг қай бир кўчасидан излаб топиб келишлар, зўрлаб ўқитишлар, етаклаб мактабга олиб бориб қайтишлар ҳам ҳолва экан. Ҳамма гап унинг қад-қомати тўлишиб, икки бети олмадек таранглашиб, қошлари қорайиб, сочлари узайиб, хулмас, кўзга оловдек кўриниб қолганидан кейин бошланди. Энди уни дўппослашга онасининг мадори етмас, акаларининг бири уйланиб кетган, бири бошқа шаҳарда ўқир, яна бири ҳарбий хизматда эди. Сожида эркинланиб қолганди.

Эндигина саккизинчи синфга кўчишганди. Нури Сожиданинг чиройли бўлиб кетганини унчалик сезмаган бўлса-да, юриш-туришида, одамлар ўртасида

Ўзини тутишида аллақандай ўзгариш борлигини сезиб юрарди. Биргалиқда кўчада боришаркан, Сожида у ёқ-бу ёққа ўтиб турган машиналар шофёрларига қўл кўтариб алланарсалар дейдими-ей, учраган йигитга валати нигоҳ ташлайдими-ей... Йигитлар ҳам тинчгина ўтиб кетишавермайди, маъноли томоқ қиришади ёки гап отиб ўтишади. Сожида бундан завқланиб қақ-қақ отиб кулади. Нурининг эса уятдан юзлари ловуллаб кетади. Бора-бора унинг бунақа қилиқларидан Нурининг энсаси қотиб, ўзини ноқулай сезадиган бўлди.

— Сенга ҳеч тушунолмаёпман, — деб қолди у бир куни Сожиданинг кўзига тикилиб. — Бундоқ йўлингга тек юрсанг бўлмайдими?

— Нима қилибман?

Нури унга тикилиб қараб, шундагина сезди — кўзида сурма, лаби бўялган, пешонасидаги сочи қирқилиб, жингалак қилинган.

— Нега эркаклар сенга бошқача қарашади? Нега уларни кўрсанг ўзинг ҳам бошқача бўлиб қоласан?

— Биринчидан, ўзимни ҳеч қанақа тутмайман. Одамларнинг қарашига келганда-чи, чиройлиман, чиройлига қарашади-да...

— Уялмайсанми шунақа гаплардан?..

— Ҳой, менга қара, Нури, сен кимсан ўзи? Нега ҳол-жонимга қўймайсан, сўроқ қиласан, суриштирасан-а? Мени қўй энди, бўлди, ўзингни ўйла. Ичинг кўмирдек қоп-қора. Сенга ҳеч ким қарамайди-да, шунинг учун менга куйинасан. Шунақа бўлади ўзи — чиройлиларга ҳеч қаерда кун йўқ...

Нури Сожида ўзидан кўра тезроқ улгайиб қолганлигини, кўпроқ нарсага фаҳми етишини, унга энди гап топиб, қўлидан етаклаб юришга ожизлик қилишини тан олди. Бундоқ қараганда ростдан ҳам улар улгайиб қолишди, ҳар ким ўзи учун жавоб берадиган пайт аллақачон етиб келган. Катта бўлганингдан кейин ўз ташвишларинг ҳам бошингдан ошиб тушаркан. Юқори синфда ўқишлар қийин, бунинг устига Нури энди онаси айтганидек сеп ҳақида ўйлаши керак. Ҳар бир бўйи етган қизнинг сандиғида ўз қўли билан тикилган сўзана, зардевор ва яна шунга ўхшаш турли номли кашталар бўлиши керак. Уларни тикиш эса осон эмас, вақт ва тоқат керак.

Ўртадаги кўнгилсиз гап-сўздан Нури оғринмади, аксинча, елкасидан бир юк ағдарилиб тушгандек ўзини енгил сезди. У энди Сожида шу дунёда борми-йўқми парво ҳам қилмас, вашлигини орттирадиган қилиқларини кўрмаслик ҳам куймаслик учун ундан қочадиган бўлди. Лекин Сожида тинчгина юрармиди? Йўқ. Бир куни Нури ёлғиз кашта тикиб ўтирганида Сожида кириб келди. Кўзида ёш. Бунгача Нури унинг онаси дўппослагандагина бутун маҳаллага эшиттириб дод солишини биларди, лекин бунақа йиғлаши мумкинлигидан беҳабар эди. «Нима гап?» — деб сўрамасиданоқ Сожида дардини тўкиб солди. Қўшни маҳаллалик Камол деган шофёр йигит аввалига уйланаман деб алдаб юрибди-ю, энди уни кўрса кўрмаганга олиб кетадиган, қочадиган бўлибди.

— Шунгаям йиғими, шунгаям ғамми? — деди ўзини бепарво тутиб Нури. — Яхшиси, дафтар-китобларнинг кўтариб кел, худди аввалгидек дарс тайёрлаймиз.

Лекин Сожида юпанмади, баттар тутатиб йиғлади.

— Нима бўлди ахир, очикроқ гапир. — деди сабри чидамасдан Нури.

— Тўрт ойдан буён. — юзидан қўлларини олмай пиқиллади Сожида, — тўрт ойдан буён неча марта ўзимни ўлдирмоқчи бўлдим...

— Вой-бў-ў, нималар деяпсан? Айтдим-ку, бу унчалик катта мусибат эмас, деб. Мени айтди дейсан, ҳали ёдингдан чиқиб кетади ҳаммаси...

Йўқ, масала кейин ойдинлашди. Сожида эсдан чиқадиган иш қилмаган экан. Бўйида бўлиб қолибди. Олдани олишнинг иложи йўқ — вақт ўтган. Воқеадан хабар топган йигит эса алақачон қайси бир шаҳарга қочиб кетибди. Атак-чечак қадам қўя бошлаганидан буён бошига ташвишлар ёғдириб келаётган қизининг бу гуноҳидан, эл олдидаги уятдан ўзини йўқотиб қўйган она сочини юлиб, дод солди.

— Йўқол! Йўқол орттирган касофатинг билан! Кўзимга кўринма, сендай қизнинг боридан йўғи! Бундан кўра ўлиб қўя қолсанг яхшимасмиди, йўқол!..

Акалари ҳам ундан юз ўтиришди. Ҳатто ўртанчаси: «Ўлдираман», деб пичоқ кўтариб чопди.

Йигитнинг қари онаси ва турмуш қуриб кетган икки опаси бўлиб, бир уй ва даҳлизли каталакдек

ҳовличаси бор экан. Қўни-қўшнилари, қариндошларнинг лаънат-у маломатидан гарангсиб қолган Сожида у-бу нарсаларини тугунга тутиб, ўша ҳовлига кириб борди. Юмшоқфеъл, малҳамдеккина кампир бирданига койиб бўлган ўғли ўрнига ўғлини эслатиб ўз оёғи билан кириб келган ойдайгина жувонни кучоқ очиб кутиб олди. Нурининг ташвишлари энди икки баробар ошди. Дарсдан сўнг тўғри Сожиданинг олдига боради, ўтилган фанларни тушунтиради, биргаликда имтиҳонларга тайёрланишади. Кундан кунга тўлишиб, оғирлашиб бораётган Сожида саккизинчи синфни аранг битириб олди. Бир куни Камолдан хат келди. Камол армияга жўнаб кетаётганлигини, қайтгандан сўнг ҳам у билан яшаш-яшамаслиги ноаниқлигини, аниқроғи, унга кўнгли йўқлигини маълум қилганди. Сожиданинг фикри яна еру кўкни тутди. Ана шунақа дарду ғамга дучор бўлиб, гарангсиб қолган Сожиданинг кўзи ёрида: ўғил... Отини Фатҳиддин қўйишди.

Ойнинг ўн беши қоронғи бўлса, ўн беши ёруғ, дейишади. Фатҳиддин ҳозир ҳурматли ва мартабали одам — шаҳар раҳбарларидан бири. Ақлли йигит чиқди. Тошкентга, сўнг Москвага бориб ўқиди, олим бўлди. У ҳали дунёга келмай туриб қуён бўлиб қолган ота яқиндагина ўзининг борлигини маълум қилди. «Мен сенинг отанг бўламан, машина олишимга ёрдам бер. Ўғлим олиб берди, деб бир керилиб юрай», — дебди у Фатҳиддиннинг қабулига кириб. Фатҳиддин ундан ҳеч гап сўрамабди, таъна-маломат ҳам қилмабди. Фақат: «Олдин онамдан кечирим сўрайсиз», — деб шарт қўйибди. Чолда виждон, инсоф, бет сираям қолмаган экан. Келиб Сожиданинг оёғига йиқилгудай бўлиб кечирим сўрабди. Фатҳиддин шундан буён чолнинг аҳволдан хабар олади, ёрдам бериб туради. Нима бўлса ҳам ота экан-да...

... Ўтган-кетган ва энди ўз аҳамиятини йўқотган воқеаларни ёдлаш ҳам кишини чарчатаркан. Пешонасини тер босибди. Ёстиғи остидан дастрўмолни олиб артди. Кексаликда салгина ўй-изтироб ҳам жонга оғирлик қилади, шекилли. Ахир, у қариди, хасталиги ҳам шу тузалмас дард оқибати. Қариликни жимгина бўйнига олишдан, қабул қилишдан ўзга илож йўқ. Ҳалиям бош оғриғи билан юракнинг нотинчлигини айтмаганда, у югуриб ишлаб турувди.

Айтгандай, у бугун қандай қилиб ишга боролмай қолди? Наҳотки, соат жирингламаган, у эса ухлаб қолган бўлса? Йўқ, соат чиқиллаб юрятти. Одатдаги вақтда жиринглади ҳам, фақат у ўрнидан туролмади. Боши қаттиқ оғрияпти, гоҳ-гоҳида ҳушидан кетяпти. У тамшаниб қўйди. Лаблари қуруқшаган. Вужудини зирқиратаётган оғриқни енгиш, дадиллашиши учун бир пиёла чой кифоя гўё. Лекин унга чой тутадиган одам йўқ. Сожида бўлганида эди. Аммо у ҳозир ўрилари қуршовида Ленинградни сайр қилиб юрган бўлса керак. Ҳали қайтса олдин ўз ҳовлисига кирмай албатта Нуриникига киради. Ҳали бир дунё гап билан ҳовлиқиб келади. Уйида минг иши-ташвиши бўлса ҳам бир кунда ҳеч бўлмаса бир марта Нурини кўрмаса, сўроқламаса куни ўтмайди. «Айланай ўртоқжон, бизнинг дўст-ошначилигимиз не-не қора кунлар-у, не-не шўхшодон дамларда синалган. Мен билан сен бир-биримизга опа-сингил-у, туққан қариндошлардан ҳам яқинроқмиз», — деб қоларди у баъзи-баъзида. Ишқилиб Сожиданинг борига шукур. Сожида ҳақиқатан чиройли аёл. Аёл ёш ва чиройли бўлса, бунинг устига бева бўлса, харидори ҳам, у ҳақдаги турли гап-сўзлар ҳам кўп бўлади. Сожида яна иродали аёл экан. Бир умр аёл боши ғамдан, машаққатдан чиқмаган бўлса-да, турли сабаблар билан турилган бир-бирига сира ўхшамовчи, лекин ҳаммаси бирдай ақлли, тадбиркор тўрт ўғилни тарбиялаб, вояга етказди...

Соат ҳамон чиқиллаяпти. Бошининг лўқиллаши ҳам тингани йўқ. Балки, бу оғриқ соатнинг чиқиллашидандир. Худди бошига кимдир болта билан ураётгандай. У — бемор. Соатнинг ҳеч кераги йўқ. Тўхтатиб қўйиш керак. Бу фикрдан энди боши баттар лўқиллай бошлади. У кучини тўплаб бошини кўтарди. Энди ўрнидан туриши керак. Йўқ, туролмади, боши айланди, кўз олдини оппоқ туман эгаллади-ю, қайта тўшакка йиқилди. Қанча вақт ўтди, билмайди, кўзини очганида соат бир маромда юриб турарди...

У не аҳволда ётганини, бир пиёла сувга, бир оғиз ширин сўзга зорлигини ҳеч ким билмайди. Опа-сингиллари уни доимо бардам ва тетик кўриб келишган, шунинг учун хасталаниши мумкинлиги ва кимнингдир йўлига интизор тикилишини ҳатто хаёлларига ҳам келтиришмайди. Улар баъзи-баъзида бола-чақалари

билан ёпирилиб келиб қолишади. Раҳматли оналарини эслашади, ёшлик, болалиklarини қўмсашади. Лекин Нури хола биладики, улар бутун келишмайди. Бунинг учун хафа бўлишнинг ҳожати йўқ. Ахир унинг тўшақда чўзилиб ётгани уларнинг тушига кирибдими. Одатда, ҳозир у «Тез ёрдам» машинасида кезиб юрган бўларди. Унинг яхши-ёмон кунлари фақат Сожидага маълум бўлиши мумкин. Лекин у бутун йўқ — узоқда. Сожида шу ерда бўлса балки аллақачон тузалиб кетармиди. Бир гал: «Насриддинга айтаман, касалингни ўзи даволаб қўяди», — деганди. Сожиданинг иккинчи ўғли Насриддин Тошкентда яшайди, юрак касалликлари бўйича катта олим...

Уша — Насриддин...

Саккизинчи синфдан сўнг Сожида кечки мактабга ўтди. Фатҳиддин энди ўтирадиган, эмаклайдиган бўлиб қолганди. Рўзғорни тебратмоқ учун ишлаш керак эди. Фатҳиддинни қайнонасига қолдириб, тўқимачилик фабрикасида ишлай бошлайди. Аста-секин у ўзини ўнглаб олди. Юзига қизиллик югурди, қомати тўлишди, илгаригидек шўх-шўх кулар, ўзини тутиши, юриш-туришида қандайдир дадиллик ва ишонч пайдо бўлганди. Лекин ҳамон қариндошлар, қўни-қўшнилар, дугоналар уни учратиб қолишса, худди ҳазар қилгандек терс ўтирилиб кетишар, ортидан пичир-пичир, гийбат авж оларди. Биргина Нури уни ёлғизлатмади. Нури унинг ғарибгина кулбасига бориб ҳол-аҳволдан хабар олиб турар, кўча-кўйда гаплашиб юришни ўзига ор деб билмасди.

Мактабни битириш арафасида Нури имтиҳонлар билан бўлиб, Сожидадан хабар ололмай қолди. Қўлига аттестатини олгач, дугонасиникига югурди. Узоқ тақиллатишдан сўнг эшикни очган кампир аввалига: «Сизга нима керак?» — дегандек ажабланиб қаради ва ниҳоят уни танигач, худди оғир мусибатга учрагандек хўнграб йирлаб юборди, ҳолсизликдан шундоққина останага ўтириб қолди.

— Келин эрга тегиб кетди, — деди кампир оҳвоҳдан сунг. Афтидан, кампир бутунлай ёлғизланиб қолган, бетамиз ўғил ва енгилтак келиннинг қилмишларидан чуқур ғам чекарди.

— Ўғлимни оқламайман. Лекин келин ҳам калта ўйларкан. Мен ҳам аёлман, уни тушунаман, лекин кутса

бўларди, ўғлим қаёққа ҳам борарди, бир кун келади... Ахир ширингина ўғилчаси бор...

Сожида қайга кетди? Уни излаштириш, аҳволидан хабар олишга ҳам улгурмай қолди — уруш бошланди... Уруш ҳамма нарсани остин-устун қилиб юборди. Юракдаги қат-қат орзу-ниятларни ҳам ўз гирдобига тортгандек эди. Тенгдош алпдек баҳодир йигитлар фронтга жўнаб кетишди, қизлар эса ўзларини меҳнатга уришди. Нури тиббиёт институтида ўқишни ният қилганди, лекин энди уч ойлик ҳамширалар курсида тезгина таҳсил олиб, ҳарбий госпиталда ишлай бошлади.

Тонгдан қоронғи тунгача иш — ярадорлар, қон, қон ва яна қон. Уйқулари ҳам нотинч, тушида ўзини нукул фронтда, жанг майдонида, шовқин-сурон ичида кўради... Бу ерда ҳам ҳамма ёқ қип-қизил қон, қон ва яна қон... У чарчаб қолганди. Шу аҳволда у Сожидани унутиб қўйганди. Бир куни тасодифан нон магазини олдида навбатда турган одамлар орасидан кимдир номини атаб қақиргандай бўлди. У ишга шошилаётганди, бир тўхтади-ю, яна юриб кетди. Йўқ, тагин қақиринди. У ўтирилиб қараб, қўлида ёш бола кўтарган Сожидани кўрди. Улар анчадан буён кўришмаганди, бир-бирларини кучоқлаб ўпиб кўришишди. Сожиданинг эғнида қора либос. «Тинч-омонмисан?» — деб сўроқлаши билан Сожида йиғлаб юборди. Бир ой бўлибди — зридан «қора хат» олибди.

— Яхши одам эди, — деди Сожида кўзларини артиб. — Бирга ишлардик. Эндигина рўзгорни тиклаб олаётгандик.

— Қаерда турибсан ўзинг?

— Ижарада.

— Куёв йигит уйсизмиди?

— Ҳеч кими йўқ, фирт етим эди. «Умрим бино бўлиб ёруғ кун кўрмагандим. Кўраётганим шу», — дерди бояқши. — Сожида яна йиғлади. Нури уни нохуш кайфиятдан чалғитиш учун болакайни эркалашга тушди.

— Оти нима?

— Насриддин...

Нури узоқ галлашиб туролмади, ишга шошилаётганди. Сожиданинг манзилени ёзиб олди. Изғирин совуқ эди. Сожиданинг ғариб кўриниши, бу дунёга сир-

мовчи изтироби унга ҳам юққандай, бутун вужуди ва ҳатто фикру ўйлари ҳам музлаб қолгандай бўлди.

Кечқурун ишдан сўнг излай-излай Сожиданинг яшаш жойини топди. Бир хонали пасттина, печкасииз уй, ўртада сандал, унинг атрофида Фатҳиддин билан Насриддин совуқдан лаблари кўкариб, тиришиб ётишарди. Сожида хира чироқ ёрувида кўйлагига ямоқ солаётган экан. Уйига бирон-бир одамнинг кириб келишини кутмаган эканми, югуриб турди-ю, дугонасининг елкасига бош қўйиб йиғлашга тушди. Нури ҳам ўзини тутолмади. Тақдирнинг кутилмаган беҳисоб зарбалари инсон асабларини нозиклаштириб қўяркан, гўёки йиғигина ҳамма машаққат-қийинчиликларни ювиб юборадигандек эди.

Сожида қаттиқ қийналибди, бир кун ишга борса, икки кун боролмас экан. Чунки Насриддин ҳали бир ёшга ҳам тўлмаган, тез-тез касалланиб тураркан. Ҳаёт машаққатлари Сожидани буткул ўз домига тортиб олибди, кўзлари киртайиб кетибди, қани у юзни гулгул яшнатиб юборувчи пардоз-андозлар...

— Менга қара, Сожида, — деди Нури, — бундай ҳолда ўзинг-ку ўзинг, болалардан айрилиб қолишинг мумкин. Ҳозирча у-бу зарур нарсаларингни тутиб ол, бизникига кетамиз.

— Йўқ, Нури, бормайман сизлар ёққа, — эътироз билдирди Сожида. — Онам, акамлар ўлдиришади мени...

— Сен билан ҳеч кимнинг иши йўқ. Акаларинг фронтга кетган, онанг бечора эса ёлғиз ўзи яшайпти. Сожидамни кўрар куним бормикан, дейди нуқул. Вақтни ўтказмайлик, кеч бўлди, кетдик...

Қорли тун эди. Назарида ўша уруш йиллари қиш ҳам қасдига олгандек одатдагидан қаттиқроқ келганди. Фатҳиддин билан Насриддинни бор латта-путтага ўраб-чирмаб пиёда йўлга тушишди.

Нурининг онаси уларни иссиқ кутиб олди. Анчагача ухламай, энди қандай яшаш тўғрисида маслаҳатлашишди. Нурининг онаси Сожида ишдалигида болаларига қарайдиган бўлди.

Қишдан эсон-омон чиқишди. Чор-атрофни яшилликка, гулга фарқ этиб баҳор келди. Болакайлар овозидан, кулгисидан Нурилар ҳовлисига файз қўшилгандек бўлди. Сожида ҳам қайтадан қаддини тиклаб

олди, ишдаги обрў-эътибори ошди — энди оддий тивувчи эмас, уста даражасига етишди.

Олдинига Сожиданинг онаси кўшни ҳовлида бўлаётган воқеалардан ичида қувонса ҳам, Нуридан хафа бўлиб юргандек тутди ўзини. Нурини кўрса зўра саломлашди. Она-она экан-да, невараларнинг шўх қийқириғи кўнглини эритиб юбордими, бир куни «Ассалому алайкум» деб кириб келди, невараларини бағрига босиб, кучиб ўтди. Ҳайҳотдай ҳовлида ёлғиз ўзи қолганини айтиб, кўз ёш қилди. Кечқурун Сожида ишдан қайтгач, яна келди. Она-бола гўё орада ҳеч гап ўтмагандек бир-бирларига қараб талпинишди, озгина йиғи-сиғи қилиб олишди. Юрт бошига келган кулфат ташвиши тақдирларни яна қайтадан қовуштириб қўйганди.

* * *

... Деразани кимдир секингина чертгандай бўлди. У кўнглида алақандай қувонч туйиб ўша ёққа қаради. Ҳеч ким йўқ. Бирон киши келса, аввало занжирланган кўча дарвозасини тақиллатади. Деразани эса ёмғир чертаяпти.

Ортада эсласа бўладиган шунчалик кўп хотиралар бор экан. У шунгача бирон гал ҳам ёдламабди. Хотираларга берилиб у оғриқни маълум вақтгача бўлса-да унутганга ўхшаяпти. Хотираларни ёдлаш эса яхши экан. Одам одамга нақадар кераклигини ва кадрли эканлигини у айни дамларда дилдан тан олаяпти.

* * *

Сожида икки боласини етаклаб чиқиб кетгач, уларнинг ҳовлиси ҳувиллаб қолгандек бўлди. Шунда раҳматли онаси кўнглида йиғилган ҳасратини тўқди:

— Қизим, бола эдиларинг, бағрим тўлиб-тошиб юрардим. Бола — умрнинг меваси, кўнги чироғи. Фарзандлар вояга етишса, бўйлари бўйингга тенглашса, бағринг яна невараларга тўлиб-тошиб туришини истаркансан. Сенг ҳам турмуш қурсанг, бола-чақали бўлсанг ўшанда тинчгина оёқ узатиб кетган бўлармидим...

Тавба, умр оқар дарё, дейишади. Ёши йигирма учдан ошай деяпти-ю, ҳали ўз ҳаёти ҳақида жиддий ўйлаб кўрмабди. Ростини айтганда, ўйлашга имконияти ҳам йўқ. Кун бўйи иш, баъзан тунлари ҳам госпи-

талда қолиб кетади. Бундан ташқари, ёшгина қизни маҳаллага раис қилиб сайлаб қўйишган. Энди ўйласа, у бутун умри давомида ўз елкасига керагидан ортиқ юкларни ортмоқлаб келган экан. Тўғри, уруш эди, тўрт томонда қон ва очлик ҳукм сурарди. Кўнгилнинг орзу-истакларига қулоқ солишга вақт йўқ эди. Лекин баррига муҳаббатни, шафқатни, разаб ва нафратни жойлашга қодир ҳаёт давом этарди-ку! Атрофдаги одамлар фақат қоринни тўйғазиш, совуқдан қандай сақланишни ўйлашмасди, ёруғ-ёрқин кунлар келишига ишонишар, уни сабрсизлик билан кутишар, шундайин қийин кунларда ҳам қай бирлари муҳаббат ва ёки шафқатга дуч келишар, қай бирлари эса вам-қулфатдан азоб чекишарди. Инсон ўз ҳаёти давомида ҳамма одамлардай вақти келса изтироб чекиши, вақти келса шодланиши, ҳеч нарсадан хавфсирамай, кўнгилни баъзида кенг очиб яшаши керак экан. У бўлса ҳаммиша ўзини, кўнгил истақларини сиқиб, адашиб қолишдан қўрқиб кун кечириб келибди.

Маҳалланинг каттаси эмасми, очлик, йўқчилик деган ташвишлар ўз йўлига-ю, етти ухлаб тушига кирмаган турли машмашаларга дуч келарди. Ахир у ҳали ёш эди, турмуш қурмаган, минг бир саволлардан баъзида эсанкираб қоларди.

Маҳалла кўмитасиниям, унинг раисиниям кўзга илмовчи, дунёда йўқ ғийбат гапларнинг уяси — авлоди қазо-қазо эшон-авлиёларга бориб тақалувчи Нарзи буви ҳам йиғлаб-сиқтаб эшикни тақиллатиб кириб келди. Ҳали ўн еттига ҳам тўлмаган қизи ташқи ҳовлиларида ижарада яшаб турган рус рассомининг ўғли билан севишиб қаёққадир қочиб кетибди. Ерга ҳам, кўкка ҳам сирмайдиган гап. Севса севибди-да, қочса-қочибди-да, Нурининг айби нимада? Йўқ, маҳаллага бош бўлса, ўша «нонкўр»ларни топиб бериши керак.

...Эри урушдан бир оёғидан ажралиб келган Мукаррамнинг вами эса ҳар қандай дарддан ошиб тушарди: эмишки, тунов куни ярим тунда чўлоқ эрини қўшниси, уч болали бева — Мастура билан ошиқ-маъшуқлик қилаётган пайтида ушлабди... Йўқ, эри яхши одам, ҳамма айб уни йўлдан урган ўша нопок Мастурада. Модомики, Нури маҳалланинг раиси экан, Мастурага чора кўрсин...

... Бир ҳафта ичида уч ўғлидан «қора хат» олган Саида опа эсидан оғиб қолибди, кеча-кундуз уйқу нима билмасмиш, қўлида таёк, гўё фронтдамиш-у, нуқул фашистларни калтаклаб юрармиш... Нури, албатта, унинг аҳволидан хабар олиши, касалхонага жўнатиши керак...

Хуллас, шунга ўхшаш воқеа-ҳодисалар билан бўлиб у Сожидани ҳам унутди. Ойисининг гапи қулоғига бир чалингандай бўлди: Сожида — урушдан яраланиб қайтгунича ёшгина хотини ва икки боласи кўмирдан исланиб ўлган Тоштемир деган йигитга турмушга чиқибди...

Нури ўшанда Сожидадан хафа бўлди. «Тиниб-тинмагур экан буям. Икки боласини боқиб тинчгина яшаса бўлмасмиди. Шунча кўрган ғам-ташвиши, маҳалла-кўйдаги гап-сўзлари унга каммиди?»

Сожида зри билан тўрт йилча яшади. Фаҳриддин ва Баҳриддин туғилди. Уруш алақачон тутаган, лекин унинг асорати — оғир жудоликлар ва таналардаги жароҳатларда ҳозиргача ҳам ўзини билдириб турибди. Фронлда ортирилган касаллик Тоштемир акани олиб кетди. Сожида тўрт ўғлини олиб яна онаси бағрига қайтди. Кичиккина ҳовли бир-бирига сира ўхшамовчи, лекин ҳаммаси ўзича ширин болакайлар шовқин-суронига тўлди. Вақти-вақти билан Сожиданинг баланд товуши эшитилиб қоларди, доимо у болаларининг қай бирини койиётган ва ёки эркалаётган бўларди.

Раҳматли онаси Сожиданинг болаларига худди ўз невараларидек меҳр қўйганди. Оғир бетоб ётганида ҳам эшиқдан болалар шовқин-сурон кўтариб келиб қолишса, бошини кўтариб жилмаяр, ҳар биридан алоҳида ҳол-аҳвол сўрашарди.

— Сира ишонгим келмайди, шу ўйинқароқ Сожидаям одам бўлди, бола катта қилди-я, — дерди у маҳзунгина жилмайиб.

Йўқ, тақдир уни ҳам сийлади: тириклигида Нуридан ташқари икки қизи ва бир ўғлидан бўлган невараларни кўрди, улар дийдорига тўйди. Лекин барибир умрининг охириги дамларида кўнглида қолган армони-ни овоз чиқариб йиғлаб айтди: «Ҳаммангдан мингдан-минг розиман, болаларим. Бола-чақаларингни ҳам кўрдим, раҳмат, лекин, лекин Нуридан кўнглим тўқ

эмас. Нима бўлдики, бахти очилмади. Худойим, ахир кўриб турибсан, қизим ақлли, фаросатли, унданам савобатингни аяма, ували-жували бўлиб кетсин...»

Сўнгги лаҳзаларда ҳам танасини тобора тарк этаётган жони ҳақида эмас, фарзандини ўйлаб куйинган онасини ёдлагани учунми ва ёки оғриқ дардиданми Нури холанинг кўзи қайноқ ёшга тўлди. Онаси билмасди, ҳеч кимга билдирмагани — ўша оғир йилларда у илк марта ўз бахтини учратган ва мангуга йўқотгани...

Айни дамда унинг қиёфасини кўз олдига келтиришга уринди — ярадор, пешонаси оқ дока билан ўралган йигит... Тўрт томони қон, қон ва яна қон, лекин унинг чеҳрасида қон йўқ, заҳил ва рангпар. Юз кўриниши қандай эди, бирон суратини олиб қўймаган экан, лекин кўзлари ёдида — катта-катта, одамга аллақандай маҳзун боқади, балки улар ўзи шундай эди, балки дард зўрлигидан...

Ҳеч ким билмайди — Нури хола уруш ҳақидаги ҳужжатли фильмларни қолдирмай кўради — гурросгуррос фронтта кетаётган, тенгсиз жанг майдонида курашаётган ва ёки ғалаба билан қайтаётган ҳорғин ва ориқ солдатлар орасидан у таниш чеҳрани киприк қоқмай излайди, лекин ленталар тўхтамай айланавараркан, ҳеч бирида нигоҳи қадалиб қолмайди, «у»ни сира тополмайди.

У билан қандай танишди, қандай дўстлашиб қолишди, меҳрлари қандай бовланди — бутунлай ёдидан чиқиб кетган. Ишқилиб, тақдир уларни бир-бирига дуч келтирди, урушдан қийналган ва чарчаган қалбларга таскин-тасалли берди, яшаш завқини бағишлади-ю, яна қалбларни абадий жудолик дардига гирифтор этди.

Бир ёз оқшомини, Содиқжон тузалиб чиққач, улар касалхонанинг чор атрофи гулзор ҳовлисидаги скамейкада очик ва юдузли осмон остида ўтказишди. Қизик, ўшанда улар нуқул тўй ҳақида гаплашишди: Содиқжон тувилиб ўсган юрти сўлим Фарғона тўйларини қандай ўтиши ҳақида ҳикоя қилса, Нури Самарқанд тўйларини гапиради, қотиб-қотиб кулишади, паст овозда ёр-ёр айтишади...

Урушнинг тўртинчи йили кетаётганди... Ажаб, тўрт томон қон, лекин улар ўзларини бахтиёр сезишарди — елкалар елкаларга тегиб турарди: туннинг сал-

қингина шабадасида Нурининг ёйилиб кетган, қалин сочлари Содиқжоннинг юзи-бўйнига келиб уриларди, шу дамда кўнгиларда бир истак ҳукмрон эди — қанийди бу туннинг сира охири бўлмаса, қулоқлари остида ҳамиша ёр-ёр янграб турса...

Лекин ер ўз ўқи атрофида айланарди, юлдузлар бирин-кетин сўниб борарди, осмон бети тўқ кўк тусга кира бошлаган, тонг отиб келарди. Бугун, кечқурун поездда Содиқжон яна фронтга қайтиб кетади...

— Бизнинг тўй қачон бўларкин? — Содиқжон ундан жавоб кутарди.

Албатта эртага эмас, индинга эмас, бир ойдан сўнг ҳам эмас. Қизиқ савол беряпти одамга. У буни қайдан билсин? Содиқжоннинг ўзи бир оздан сўнг жавобини айтди:

— Насиб бўлса урушдан сўнг. Бу ёғи энди кам қолди-ку... Биламан, кўзларингиз айтиб турибди, кутасиз. Лекин, қайтмасам...

— Йўқ, йўқ, бу гапни оғзингизга ҳам олманг.

— Айтишим керак, Нури, мабодо қайтиш насиб этмаса, ёшсиз, эҳ-ҳ... — у бир дам нафас ростлади. — Турмуш қуринг, кўпам кутаверманг.

Ўша кунни у қандайдир одатдагидек бекор ва беҳуда ўтказиб юборибди-я. Кун бўйи улар кўришишмади. Кечқурун вокзалга кузатишга борди. Одам гавжум эди, улар бир-бирлари билан дурустроқ гаплашиб ҳам олишолмади. Одамларнинг кўпчилиги таниш, бири салом бериб ўтади, бири тўхтаб ўз дардини гапирарди, бири қизиқиб икковини кузатарди, хуллас, бу кенг ва сарҳадсиз дунёда суюкли одамнинг билан ёлғиз қолиш, бу қоп-қора кўзларга тўйиб-тўйиб тикилиб, дил тубида яшириниб ётган гапларни овоз чиқариб изҳор этишнинг сира иложи йўқ. Ниҳоят, поезд ўрнидан жилиши керак бўлган вақт ҳам етиб келди.

— Сизни ўпаман, хафа бўлсангиз ҳам, — деди Содиқжон юқини ерга қўйиб.

Нури буни ҳам кутган ва ҳам кутмаганди. Ўзини қандай тутмоқни билмай кўзларини юмиб олди. Бир зум папирос ҳидидан боши айланиб кетгандай бўлди, вужудига олов югурди...

Қисматдан қочиб қутулиб бўлмайди, дейишади. Шундан сўнг унинг қулоқлари остида ҳеч қачон ёр-ёр янграмади. Йўқ, янграши мумкин эди. Уруш туга-

ди, тинч ҳаёт бошланди. Уни сўраганлар, суриштирганлар бўлди. Лекин у икки-уч йиллар Содиқжонни кутди. Кутишдан чарчаган пайтда эса сўровчиларнинг сони сийраклашган эди. Энди уларнинг ҳеч бири қалби тўрини эгаллаган Содиқжоннинг ўрнини ололмади, кейин у яна қулоқлари остида бир марта янграган ўша ёр-ёр оҳанги бузилишини истамади, шекилли. Ким билади, балки Содиқжон қайси бир жанг майдонида овир яраланган, ҳушсиз сўнгги дамларни бошдан кечираркан, қулоқлари остида ўша ёр-ёр янграгандир, тубсиз осмонга нигоҳини тикиб, армон билан кўз юмгандир.

Нури холанинг шу тобда қўллари мушт бўлиб тутилди, бўғзидан аламли, нафратга тўлиқ ҳайқириқ отилиб чиқди. «Уруш, номгинанг ўчсин, уруш, ёшлигимни, муҳаббатимни хазон қилдинг, лаънатлар бўлсин сени ўйлаб чиқарганларга...»

У Содиқжон ҳақида ҳеч қачон онасига айтмаганди: нега айтмади? Агар айтганида онагинаси қанчалар қувонган бўлармиди? Қизи ҳаётида бир марта бўлса ҳам ўзини ва борлиқни унутган, қулоқлари остида фақат ёр-ёр янграган оқшом бўлганлигини билса, балки сўнгги дамида бунчалар оҳ тортмасмиди... Балки икки мактубдан сўнг ному нишонсиз йўқолган Содиқжон фироқида овозсиз йиғлашларини волидасидан яшириб юрмас, ҳар қалай биргаликда ҳам чекишар, шунда сўнгсиз ҳижрон азобидан бунчалар қийналмасмиди...

Кейин йиллар ўтиб кетаверди, унинг ёши ҳам ошаверди — йигирма беш, ўттиз, элик, ниҳоят... Нақадар шафқатсизлик. У бир кун келиб қарийман, бир кун келиб шундоқ тўшақда чўзилиб ётаман, шундоқ кимнингдир эшиқни тақиллатиб келишига зор бўламан, деб ўйлабдимми? Йўқ...

Ўша қуловига ёр-ёр оҳангини қуйиб кетган фарроналик йигит тақдиридаги бахтмиди — бахтсизликмиди? Тавба, бу фикр ҳозир пайдо бўлди, бунгача сира ўйламаган экан. Балки ўша йигит ҳаёти бошида учрамаганида у ёлғиз ўзига аталган «ёр-ёр»ни тинглолмай ўтармиди... Балки ўша йигит ҳаёти бошида учрамаганида ҳам барибир у қулоқлари остида ёр-ёр янграшини истаган ва бу орзуига етишган бўлармиди?!

Ҳарқалай «у» — бахтмиди — бахтсизликмиди... бахтмиди, бахтсизликмиди...

Бу саволга жавоб топиш мушкул. Аслида энди бу саволга жавоб излаб қийналишнинг ҳожати йўқ. Бахтмиди-бахтсизликмиди — ҳаммаси ўтди-кетди-ку, қаёқдан келди ўзи бу гап? Ахир унга ҳозир фақат бир меҳрибон қўл тутқазган бир пиёла чой керак-ку...

Дарвозани кимдир итараётганга ўхшаяпти, тақил-латаяпти ҳам. Эшик тақиллаяпти. Кимдир уни излаб, уни кўргали келган. У ўрнидан туриши керак. У тезроқ туриши керак, бўлмаса келган одам кетиб қолади. У қандай куч билан тургани ва ташқарига чиққанини билмайди...

Кўчада одатдагидек ҳаёт қайнарди, сонсиз машиналар, одамлар... Унинг қаршисида «Тез ёрдам» машинаси шофёри Қодир ака, врач Холиқ Саидович ва ҳамшира — Лола туришарди.

— Келинлар, — чеҳраси ёришиб кетди.

— Ишга чиқмадингиз, нима бўлди? — хавотирини яширолмади Лола.

— Бир оз тобим бўлмади. Ие, нима қилиб турибмиз, ичкарига киринлар, — деди Нури хола рўмоли учини тортиб.

Касбдошлар тўрт дона нон ва тарвуз келтиришибди. Ўзлари дастурхон ёзишди. Тамадди қилиб олишгач, Холиқ Саидович унинг юрагини текширди, ҳароратини ўлчаб кўрди.

— Сизни касалхонага ётқизишдан ўзга чорамиз йўқ, — деди у жиламайишга уриниб. Нури хола биларди, Холиқ Саидовичнинг одати шунақа — беморнинг аҳволи ниҳоятда оғир бўлсада, сохта табассум қилади.

— Нима гап ўзи?

— Хавотирланадиган жойи йўқ. Лекин бир оз даволатишимиз керак.

Нури хола эътироз билдиришга уринмади ҳам. Тўрт тарафи бўшлиқдан иборат хонада шифтга тикилиб ётгандан кўра касалхонада одамлар орасида бўлишни афзал билди. Кийинди, ўзини йўқлаб келадиганлар учун ҳол-аҳволини баён қилиб мактубча ёзди ва дарвоза раҳига қистириб қўйди. «Тез ёрдам» машинаси уни шаҳар касалхонасига олиб кетди...

Бу ерда Нури холанинг қатъий тартибга асосланган ҳақиқий «бемор»лик даври бошланди. Лекин у бу

ерда бегонасирамади — ўзи учратадиган ҳар кунги беморлар, ҳар кунги врач ва ҳамширалар, ҳар кун келиб-кетиладиган касалхона... Беморларнинг баъзилари уни ҳатто таниб ҳам қолишди. Нури хола қай бир кун улар оғир аҳволда ётганда «Тез ёрдам» машинасида етиб борган, дардларига чора излаган... Ҳар қалай касалхонадаги ҳаёт уйдаги ёлғизликдан кўра афзалроқ эди. Умрнинг бир куни баъзида йиллар сабоғини беради, деган гап бор. Ўша бир кунда у ўтган ҳаёти учун ўзига ўзи имтиҳон берган, қониқарсиз баҳолаганди. Ўйлаши, бир қарорга келиши учун гўё шу ерга атайлаб келтирилганди. Имтиҳон уни зада қилиб қўйганди, эсласа юраги увишиб кетарди. Йўқ, имтиҳон қийноқлари ортада қолганлигини биларди, лекин яна қачон бўлмасин ўша ҳолатни бошдан кечириши мумкинлиги ҳақидаги фикр уни кўрқитарди.

Ўзи бу дунёда фақат Сожида ғамхўр экан. Тошкентдан қайтиши биланоқ йўқлиги — хасталаниб ётганлигидан хабар топгач, тезгина Тошкентга — Насриддинга «етиб кел» дея телеграмма жўнатибди. Ўғли билан ҳовлиқиб келиб қолди. Насриддин беморнинг аҳволи билан батафсил танишиб чиқди, даволовчи врачларга маслаҳат ва кўрсатмалар берди, кетаркан, онасига: «Холам турмуш курсалар, ҳеч нарса кўрмагандай бўлиб кетадилар», — дебди. У буни ҳазиллашиб айтганми ва ёки жиддийми Сожида фаҳмлай олмай қолибди. Сожида ҳар қалай шарм-ҳаёли аёл экан. Насриддиннинг гапини Нури холага етказаман, деб уни аввало касалхона боғининг энг ичкарасидаги скамейкага бошлаб келди, минг истиҳола билан айтишга айтди-ю, сўнг узоқ жим қолди. Нури хола учун эса бу гап янгилик эмасди.

— Дурустроқ одам бўлса, майлийди... — деди. Кейинги пайтларда кўп ўйлантириб қўяётган бу гапни шу топда яна бир бор кўнглидан ўтказганди, лекин овоз чиқариб айтганини ўзи ҳам билмай қолди. Энди унинг қалбида тошдай оғир бир армон пайдо бўлди, энди у эртанги кунни умид билан кутарди, фақат тезроқ тузалиб чиқиши керак.

Нури хола касалхона дарвозасидан кўчага чиқаркан, кўзлари бир зум қамашиб кетди. Борлиқ гўё илиқ ва ёқимли сарғиш ҳавога ўралгандек, олтинранг барглари оёқ остида сирли шитирлар, димоққа беихтиёр

келиб урилган хазоннинг ачимсиқ ҳиди сархуш ва сармаст туйғу бахш этарди.

Шаҳарга куз келганди. Тунов кунгина эди — баҳор элчиси дея бойчечакни олиб кўзларига суртганди. Тунов кунгина чарақлаган ёз эди... Энди эса куз... Ҳадемай чор-атроф оппоқ қорга бурканади.

У касалхонада ётганидан буён кўчалар ҳам ўзгаргандай. Ўзгаргани рост — мана бу ҳайбатли экскаватор ва машиналар гуриллаб ишлаётган жойда эски гиштин иморат бўларди, кеч тушиши билан унда яшовчилар — негадир нуқул чол ва кампирлар — эшик олдидаги скамейкаларга тизилишиб суҳбат қуриб ўтиришарди. Энди эса улар йўқ. Бу ердан ҳар куни ишга бориш ва қайтишда ўтаркан, Нури хола, айниқса, бир чолни яхши таниб қолганди. Чолнинг эгнида ҳамиша ҳарбий кийим, кўксида орденлар тақилган бўларди. У нуқул ўзича нималардир деб кўчанинг у бошидан бу бошига юриб турар, ўзини ҳамон жанг майдонида ҳис этар, атрофдаги ҳаётдан гўё узилиб қолгандек эди. Яна бошига оқ рўмол ўраган бир кампир бўларди. У афтидан, чолнинг хотини эди. У шу яқин орада чолни кўздан қочирмай кузатиб ўтирарди.

Ҳар гал уларни учратганда Нури холанинг юрагини аллақандай ғашлик эгалларди. Уларга боқаркан, Нури хола ўйларди: «Майлиди, шу кампирнинг ўрнида мен бўлсаму, Содиқжон эса чол ўрнида бўлса...»

Ҳадемай бу ерда янги иморат қад кўтаради, янги, балки ёшроқ, беғамроқ, қувноқроқ одамлар кўчиб келишади, лекин улар орасида қалбида ҳар гал армонли тилак пайдо қилувчи эски нотаниш танишлари — аскарлик либосидаги чол ва оқ рўмолли кампир бўлмайди...

Улар қаердадир, бошқа кўчада, янги иморатда ўз ҳаётларини давом эттиришяпти. Лекин чол барибир ўзини ҳамон жангдагидек ҳис қилади, кампир эса курсида ўтирганча сира чарчамай уни кузатади.

Лекин шуниси аниқки, Нурининг қулоқлари остида ҳеч қачон ёр-ёр янграмайди, Содиқжон ҳеч қачон шу чол ўрнини ололмайди, ўзи эса ҳеч қачон бошига оқ рўмол ўраб уни кузатмайди...

Ҳаёт давом этаверади, шаҳар кўчалари кундан кунга ўзгараверади, фасллар алмашаверади, йиллар кетидан йиллар қувиб ўтаверади... Йиллар, йиллар ўтаверади... У кетиб бораркан, ногоҳ юришдан

тўхтаб юрагини эслади. Врач: «Беҳудадан буҳуда ўйлайверманг, юракка оғир ботиши мумкин», — деганди. У ҳозир сор-саломат, соф ҳаводан нафас олиб, тинчгина юрибди. Нима кераги бор беҳуда ва бўлмағур хаёлларга берилишнинг... Кайфиятни яхши тутиб юриш керак. Қоматни тик тутиш, лабда табасум пайдо қилиш ва атрофга шодон кўз ташлаш, мана бундай... У шу топда ўзини ҳар қачонгидан ҳам бардамроқ ва бахтиёрроқ сезарди, назарида ҳамма унга ҳавас билан қараётгандек эди. Бунақа кайфият билан уйга бориб нима ҳам қилади? Кўчаларни айланиш яхши, бундоқ эмин-эркин сайр қилмай қўйганига ҳам минг йиллар бўлгандир.

У аввало йўл ёқасида жойлашган, кичкина бўлса-да, ҳамма нарса топиладиган бозорга кирди. Анжир пишибди. Анжирни яхши кўрарди, ҳар гал пишганидан беҳабар қоларди. У ҳозир қувонгидан ярим килосини олди-ю, холироқ жойга ўтиб тановвул қилди. Сув сепиб салқинлатилган ўсмага ҳаваси келди. Бир боғлам олди. Ёз ўтиб кетибди-ю, қоши бир бундай ўсма кўрмабди. «Ўсмадан жаннатнинг ҳиди келади», — дерди раҳматли онаси.

Сўнг бозор ёнидаги универмагга ўтди. Упа-элик бўлимида узоқ туриб қолди, турли чиройли идишларда атирлар, крем ва упаларга завқланиб тикилди. Ойнали витринада акси кўриниб турарди — тавба, сира ўзига эътибор бермай қўйибди — кўз атрофлари буришиқ, юзининг рангини белгилаш қийин — қандайдир жигарранг, ахир у бир вақтлар оппоққина эди, сочи буткул оқарибди...

— Опа, сизга нима керак эди? — сотувчи қиз унинг хизматига мунтазир турарди.

— А, — у негадир хижолат чекди, лекин дарров ўзини ўнглаб олди.

— Ҳалиги, яхши крем ва упалар борми?

— Ҳаммаси ҳам яхши. Ёққанини танлайверинг-да.

Ёққанини, тўғрироғи, қайсиси ёқади-ю, қайсиси ёқмайди — у билмайди-ку! Бу соҳадаги нодонлигини қизга ошкор этиб қулги бўлгиси келмади, ёлгонга ўтди:

— Келинларга совға қилмоқчийдим. Ҳозирги ёшлар қанақасидан фойдаланади, ўзингиз биларсиз, қизим...

Сотувчи қиз гап нимадалигини билгач, индамай шилдироқ қозоғга крем ва упаларни ўраб берди. Нури хола: «Сочни қорайтирадиган дори борми?» — деб сўрамоқчи бўлди-ю, лекин ботинолмади. «Яхшиси, олдин Сожида билан маслаҳатлашай», — деб қўйди.

Уйга қайтганида кеч бўлиб қолганди. Қоронғи ҳовли кўзига ғариб харобадек кўринди. Айвондаги чироқни ёқди, хона эшигини очди. Уй ҳам одам қадами, нафасидан файзли экан. Ичкаридан қандайдир ёқимсиз дим ва зах ҳаво димоғига келиб урилди. Кўнглида беҳузурлик сезди, қоронғилик ва кимсасизлик ўз қаърига тортиб оладигандек орқага тисарилди-ю, нигоҳи эшик тўғрисидаги ёғоч каравотта миҳланиб қолди. Унда оппоқ либосга ўралган кампир маъюсгина жилмайиб ўтирарди. Онасига ўхшаркан... Онаси-ку!

— Мунча узоқлаб кетдинг қизим... Излаб келгандим сени, неча кундан бери кутиб ётибман. Сира дарагинг йўқ. Эшигингни биров тақиллатиб ҳам келмаскан, суриштирай десам... У ёқда бекорга безовталанмаган эканман. Ҳалиям ёлғизмисан, ёлғизлик ёмон қизим... ёлғизлик ёмон, ёлғизлик ёмон...

Онаси алланарсалар деб дуо ўқишга тутинди, овози пасайиб бораверди, сўнг бутунлай тинди, ўзи ҳам кўздан ғойиб бўлди.

У онасини овоз чиқариб чақирмоқчи бўлди. Лекин оғзини очолмади, дармони қуриб шундоқ турган жойида чўккалаб ўтириб қолди.

— Нури, ҳой Нури! — узоқ-узоқлардан уни кимдир чақирарди, чақирган одам қаршисига келиб турди, қўлидан ушлаб турғизмоқчи бўлди, совуқ томчилардан сесканиб тушди, сўнг оғзига сув тутишди...

Авалло у Сожидани кўрди, сўнг атрофга аланглаб қаради:

— Онам қани? — сўради.

— Холам қазо қилганларига қанча йил бўлди?... — Сожида унга тикилиб қараб, гап нимадалигини пайқади, тилини қаттиқ тишлаб олди.

— Алаҳсираяпсан, тур уйга кирамиз...

Нури хола «йўқ» дея бошини чайқади.

— Унда бизникига ўтамиз. Баҳриддин келган хотини, болалари билан. Уйингда чироқ кўрганимга анча бўлди-ю, овқат қилаётгандим, қўлим сира бўшамади. Кетдик — овқат тайёр...

Нури хола энди бир оз ўзига келганди. Бояги ҳолат хаёлидан шунчаки ўтганини фаҳмлади, хижолат чекди. Сожида эса ўзини сезмаганга олди. У оғзи очик сумка ичидаги шилдироқ қоғозга ўроғлик атир-упаларни кўриб суюниб кетди.

— Мановиларниям олволамиз, кўйиб кўрамиз...

Сожиданинг ҳовлиси одатдагидек болалар қий-чувиға тўлиқ эди. Бир-биридан кичкина ва ширин болалар чолиб келиб унинг этагига ёпишишди. Бу ёруғлик ва тантанаворлик Нури холага таскин ва тасалли бағишлади, юзига қизиллик югурди.

Баҳриддин ва унинг истараси иссиқ хотини Нури хола билан қучоқлашиб кўришишди. Улардан бепоян сарриштоб яшилликка чўмилган далаларнинг, тўкин-сочин кузнинг ҳиди келиб турарди. Баҳриддин Сирдарёда яшайди. Агрономчиликни битирди-ю, ўша ёққа кетди, уйли-жойли бўлди. Сожидаги келадиган хатларда ҳар икки-уч йилда уларнинг бошқа жойга кўчганлиги маълум бўларди. Қаерда янги хўжалик ташкил қилинса, уни директор қилиб тайинлашаркан. Бултур қанақадир орден ҳам олди. Телевизорда унинг ҳаёти, ишларига бағишлаб ярим соатлик кўрсатув берилганда Нури хола билан Сожида роса мазза қилиб томоша қилишди. Мухбир Сожиданинг ҳам номини тилга олди. Баҳриддиннинг уйида Сожиданинг портрети осиялик экан. «Бу киши қаҳрамонимизнинг онаси Сожида хола бўладилар, шундай ўғилни катта қилганингиз учун ташаққур ва таъзим сизга, мўътабар ва муҳтарама она!» — деганди ҳаяжонланиб мухбир...

Нури хола Сожиданикида қолди. Улар анчагача гурунглашиб ётишди. Нури хола келтирган крем-упалар Сожидага ёқмади. Ўзиникини кўрсатди. «Ўттиздан ошган аёллар учун», — дея алоҳида ёзиб қўйилар экан уларнинг қоғозида. Дугоналар эртага эрталаб кўча айланадиган, пардоз-андозга доир майда-чуйдалар ҳарид қиладиган бўлишди.

— Нури, ҳали ухлаганинг йўқми, — сўради аллапайт Сожида бошини кўтариб.

— Нимайди, — Нури хола ҳали-вери ухлайдиганга ўхшамасди. Кўзини юмдим, оппоқ либосга ўралган онаси пайдо бўларди...

— Бир гапни айтмоқчи бўлиб юрувдим, — афти-

дан, Сожида ўша гапни айтишдан қандайдир истиҳола қиларди, сукутга чўмди.

— Фабрикамизда бир бобой бор. Ўзиям олтишлардан ошиб қолган бўлса керак. Лекин ҳали бардам. Мен ишлагандан бери танийман. Илгарилар ҳовлининг ичида юк ташувчи аравагани ҳайдарди, энди дарвоза олдида қоровул. Қизик-да, тунов куни ўз-ўзидан дардлашиб қолдик. Бултур кампири қазо қилибди, қариганда ёлғиз қолма экан, дейди. Болалар катта, бари ўз уйи, жойи билан бўлиб кетган, дейди. Ўзи боланинг ҳам фойдаси йўқ экан, дейди. Беш фарзанд бир кампиримнинг ўрнини босолмайди, дейди. Назаримда, бирон яхши аёлни учратса, уйланадиган чўғи бор.

Нури хола ҳеч нима демади, ўзини ухлаганга солди, Сожида ҳам бир-икки у ёқ бу ёққа ағдарилди-ю, бошига кўрпани тортди.

Тонгги концерт уни уйғотиб юборди. Кўзини очди — бегона уйда ётарди. Сожида алақачон туриб кетибди. Деразадан ташқарига кўз ташлади. Сожида ҳовлига сув сепар, келини эса супурарди. Баҳриддин кўлида тоққайчи — дарахтларни кўздан кечирарди. Болалар эса ҳовлининг у чеккаси-ю, бу чеккасида қуюндай чопқиллаб ўйнашарди. У ҳам тезгина ўрнидан турди. Кейин ҳаммалари айвонда ўтириб нонушта қилишди. Кўп ўтмай Баҳриддиннинг машинаси келиб қолди, уларнинг машинага жойлашиб жўнаб кетиши узоққа чўзилмади. Эшик олдида Нури хола билан Сожида қўл силкиб қолишга улгуришди, холос.

Бутун якшанба эди. Улар яна уйга қайтиб киришди, тагин бемалол чойхўрлик қилишди.

— Вой, эсим қурсин, — деб қолди Сожида, — офтобда сўлисин деб ўсма қўйганман-ку...

Яхши экан — ойнага қараб қошга ўсма қўйиш, чеҳранг очилиб кетгандай бўларкан, дилингдаги бор губор учиб кетаркан.

— Қара, — деди Сожида ўсмадан сўнг юзига крем-упа суркаётган Нурига, — бинойидек чиройли аёл экансан-ку, ўзингни жуда одми тутасан. Ўзингга қарасанг, яхши кийинсанг, кайфиятинг ҳам бўлади, одамларга ҳам ёқасан...

Яхши кийиниш... Нурининг киядиган дурустроқ кўйлаги ҳам йўқ. Баҳриддин онасига атлас келтирибди.

— Бугун тикувчига ҳам бораман. Лекин бу атлас ёшларбоп экан-у, онам кийсин деб ният қилиб келтирибдими, иложим қанча, — деди Сожида. — Айтгандай, сандиғингни кўр, бирон кийимлигинг бўлса, бирга тиктирамиз...

Улар бугун жуда кўп ишларни бажариб олишди — қошларини тердиришди, тирноқ тозалаш ва бўяш ҳам вақтни оларкан, сочларини бўятишди, тикувчига боришди.

Улар хайрлашишни исташмасди — тўғриси Нури хола қоронғи ҳовлига кириб боришдан кўрқди. Сожида эса унинг қўлидан маҳкам ушлаб бугун ҳам ўз уйига бошлади. Қаттиқ чарчашганди, тамадди қилиб олишди-ю, ўринга чўзилишди. Сожида ҳали кечаги гапига жавоб олмаганди.

— Эртага қоровул чолга нима дейин?

— Билмасам, — Нури хола уялиб кетди.

— Ҳар қалай кўриш, гаплашиш керак, ким билади, тақдир қўшилган бўлса...

Касалхонадан яна ўн кун уни ишдан озод этишганди. Сожида фабрикага, Нури эса ўз уйига кетди. Дадиллик билан ичкарига кириб деразаларни очди, гилам ва кўрпаларни ҳовлига чиқариб офтобга ёйди-ю, кун бўйи ҳамма томонни тозалаб, супуриб-сидирди.

Кечқурун Сожида ҳовлиқиб кириб келди. У чолга Нури хола ҳақида гапирибди, у танишадиган, келадиган бўлибди. Вой, Сожидаси тушмагур, ўша шошқалоқ Сожида-да, сира ўзгаргани йўқ-а! Нури хола ўзини кўярга жой тополмай қолди. Сожида бир пасда бориб уй кийимларини кийиб келди. Нури холага: «У ёқ бу ёғингга қара, тузукроқ кийин!» — дея буюрди-ю, ўзи энг шимариб ош пиширишга тушди.

Нури холанинг вужудига титроқ югурди, оёқларида мадор йўқдек эди. Уйга кирди. Шкаф эшигини очиб ўйланиб қолди. Яна бирон-бир тузук кўйлагини йўқлигини эслади, борлари ҳаммаси одми рангда. Кейин яхши тикилмаган. Юраги ғашланди. Соч оқариб, юз буришганда, кийим ярашиқсиз бўлиб қолганда, бунақа майнавозчиликларнинг нима кераги бор ўзи? Беғам-беташвишгина яшарди, энди хотини ўлган, қандайдир бир эркакка чиройли кўриниши керакмиш. Ундан кўра қочиш маъқулроқ...

— Вой, ҳалиям қотиб турибсанми? Бўл тезроқ, меҳмон келиб қолади ахир, — деразадан Сожиданинг боши кўринди.

— Э, бошимни қотирма, қўй, ҳеч кимга тегмайман, ўн йилми, ўн беш йилми умрим қолгандир, ўша одам келса — ўзинг бирон нарса деб жавобини бериб юборарсан, — Нури хола кўнглидан кечган гапни дангал айтди-қўйди, гўё энди дунёни сув босмайдами, менга барибир, дегандек қўлини қовуштириб стулга ўтириб олди.

Шу пайт дарвоза тақиллади. Нури холанинг кескин ўзгарганидан ҳангу-манг бўлган Сожиданинг ҳам асаби таранглашди:

— Бекорларни айтибсан, ёш бола эмассанки, одамларни ўйнатсанг, тайёрлан, ҳозир олдингга бошлаб кираман...

Нури хола аини дамдагидек аянчли аҳволга тушмаганди. Ўрнидан югуриб турди, энди кийимни ўзгартиришга вақт ҳам, имкон ҳам йўқ эди, қўлига тушган рўмолни олиб бошига ўради, ойна олдига бориб юзига упа суртди.

— Марҳамат, киринг, киринг, — дерди Сожида.

Нури хола хона ўртасида ҳайкалдек қотиб қолди. Эркак кириб келди: ориқ, узун бўйли, оёғида маҳси, мўйловли. Даставвал Нури холага узун бўйи ёқмади, кейин ялтираб кетган маҳсиси, ёшига номуносиб бўятилган мўйлови...

— Ассалому алайкум, — деди эркак унга ер остидан тикилиб.

— Салом, келинг, — Нури хола энди негадир бардам эди, қоматини ростлаб олди.

Сожида дастурхон ёзди. Нури хола чой дамлади. Ўзаро суҳбат бошланиб кетди. Одатдагидек, гап обҳаво ҳақида. Куз эрта тушибди. Даладаги пахтани йиғиб-териш олгунча ёғингарчилик бошланмаса бўлгани. Навбат фабрикадаги ташвишларга келиб тақалди, ускуналар эскириб қолган, талаб эса кундан кунга ошиб боряпти. Директор қари, фақат пенсияни кутиб ишлаб турибди, шекилли. Лекин унда инсоф йўқ экан, бошқа одам бўлганда алақачонлар ўрнини ёшроқ, ишчанроқ ва билимдонроқ кишига бўшатиб берган бўларди... Сожиданинг фарзандларини эркак танирган — болаликларида Сожида уларни фабрикага бошлаб бор-

ган экан. Ҳар бири ҳақида алоҳида тўхталиб ўтишди. Эркак сўнгра ўз фарзандларини эслади — ҳаммаси ақлли, одобли экан, бола-чақали бўлиб кетишибди. Раҳматли хотини ҳам асли яхши аёл бўлган экан.

Бу орада Нури овқат келтирди. У алақандай беташвиш ва бепарво кўринарди, тортиниб, уялиб ўтирмай гапга гап ҳам қўшиб қўярди.

Эркак алламаҳал бўлганини эслаб, дастурхонга фотиҳа ўқишни таклиф қилди. Сожида бинойидай фотиҳа ўқиди: ўтирганларга соғлиқ, саломатлик, тинчлик ва бахт тилади...

Ёлғиз қолишгач, Сожида Нури холага синовчан тикилиб:

— Қалай? — дея сўради.

— Билмадим, — елка қисди у. Боя бечора Сожида-нинг капалагини учуриб юборганди, тавин уни хафа қилишни истамади... Сожида ҳам қайта бу ҳақда оғиз очмади. Эртасига у чолнинг фикрини Нури холага етказди:

— Майли, менгача қандай яшаган бўлса, яшагандир, суриштириб, ковлаштириб юрмайман. Лекин менинг рашким тез, таъбим нозик. Маҳримдаги хотиннинг қаердадир ишлашини, бунинг устига даволашни баҳона қилиб турли эркакларнинг баданига қўл тегишини ва кечқурун менинг ёнимга кириб келишини орқам кўтармайди, ишидан воз кечсин аввал, — дебди худди Нури хола унинг бўйнига осилиб олгандек. Нури хола бу гапга жавобан ҳеч нарса демади, лекин аччиқ кулиб қўйди... Сожида зийрак аёл — дарров фаҳмлади — Нури хола сираям бу шартларга кўнмайди, бу шартларсиз ҳам у рад жавобини берган бўларди.

Кейинчалик эркак Сожидадан Нури холани яна суриштирибди, меҳри иссиқ экан, батартиб аёл кўринадди ўзиям, майли, ишласа ишлай қолсин, ҳадемай пенсияга ҳам чиқади-ку, дебди. Илгари Нури холага эркакнинг бўйи, маҳсиси ва мўйлови ёқмаган бўлса, энди майда гаплиги энсасини қотирди.

— Шу одам тўғрисида энди гапириб юрмайлик, — деди Сожидага. Лекин қоровул чол ҳадеганда Нури холадан кўнгил узмади. Яна бир кун эшикни тақиллатиб келиб қолди. Нури хола ноилож кутиб олди. Дастурхон ёзди, чой дамлади. Эркак ҳеч нарса демади, лекин нуқул уйдаги жиҳозларга кўз югуртирди. Нури

хола нима қиларини билмай, дахлизга чикди. Нигоҳи беихтиёр қаршисидаги бўй баравар эски тошойнага тушди. Ойнадан ичкари хонадаги эркак баралла кўри-ниб турарди. Эркак ўрнидан турди ва атрофда ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, бориб шкафнинг эшикларини очиб қаради, деворда осиблик турган як-каю ягона гиламни ушлаб кўрди, сервант устидаги тур-ли чинниворларни бирма-бир чертиб-чертиб қўйди...

«Бу одам жудаям қизиқувчан», — кўнглидан ўтказ-ди Нури хола. У барибир ҳам кўнглига ҳали бошқа қатъий фикрни келтиришдан кўрқарди, яхшилиқни умид қиларди. Нури хола яна хонага қайтиб кирди.

— Энди турмуш қуриладиган бўлса, сўраганнинг айби йўқ, — деди томоқ қириб эркак. — Ойлик қан-ча?

Бу савол Нури холанинг энсасини қотирди. Жавоб бергиси келмади. Лекин минг бир мулоҳазага бориб, бўғзига тикилиб келган қиличдай ўткир ва кескир сўзларни қайтарди:

— Бир ўзимга етиб ортади, — деди.

— Сиз хафа бўлманг-у, пул қанча бўлса, шунча кам. Айниқса, аёл кишига зеб-зийнат деган нарсалар зарур, кейин ҳар бир одамнинг ўлик-тиригига ярай-диган жамғармаси ҳам бўлиши керак.

Нури хола юзидаги ғазаб ифодасини ошкор этмас-лик учун чойнак қопқоғини ўйнаб ўтирарди. Эркак сўзида жавом этди:

— Шунча йил ёлғиз яшабсиз, анча-мунча йиққа-нингиз бордир.

Нури хола яна индамади.

— Ҳар ҳолда бу гапларнинг барисидан хабардор бўлишимиз керак-да, қандай ўйлайсиз?

Нури хола чолнинг совуқ башарасига тик боқди:

— Ёлғизликда яшаган бўлсам ҳам, умримни мол-мулк, бойлик йиғишга сарфлаганим йўқ. Бор бойли-гим — соф виждоним ва ана шу қўлларим... Аслида бунақа гапларни Сизга гапириб ўтиришнинг ҳожати ҳам йўқ. Барибир тушунмайсиз. Келинг, бор гапни шу ерда тўхтатайлик-да, бош оғриқларга нуқта қўяй-лик.

— Қанақа бош оғриқ, қанақа нуқта? Тушунмаяп-ман Сизга, — эркак ҳақиқатан ҳам унинг сўзларига тушунмасди. Тушунмаганлиги учун уни ҳозир айблаш,

қоралашнинг ўрни ва ҳожати ҳам йўқлигини Нури хола фаҳмларди, гапни калта қилди:

— Очиғини айтганди, биз бошқа-бошқа одамлар-миз...

— Йўқ, жуда қизишиб кетаркансиз, тўхтаг, ҳали бир-биримизни тушуниб кетамиз...

— Гап тамом, бу ёғига энди вақтим йўқ, — Нури хола ўрнидан турди. Эркак ҳам қизариб-бўзариб ноил-лож эшик томонга йўналди. У ҳали бу аёл одатдагича ноз қилаяпти, бир пасдан сўнг пушаймон бўлади, тўхта-тади, ҳаттоки кечирим сўрайди деган хаёлда эди. Эшик-ни очаркан, эркак бир оз тўхтаб қолди ва:

— Хайр бўлмаса, — деди.

— Саломат бўлинг, — дераза олдида унга орқа ўтириб турган Нури хола ҳар қачонгидан ҳам хотир-жамроқ эди...

... Узоқ чўзилган хасталиқдан сўнг Нури хола ни-ҳоят бугун ишга чиқди. Чақирув кўп бўлди. Фақат соғ-юргин-да, ишла экан. Кун қандай ўтиб кетганини бил-май ҳам қолди. Бунинг устига негадир кўришган одам-ларининг баридан ўз шаънига мақтов олди. Врач Хо-лиқ Саидович уни кўриши билан чеҳраси очилиб кет-ди ва шофёр Қодир акага ўтирилиб:

— Нури хола чиройли бўлибдилар, шундаймасми? — деди.

— Мен ҳам шу гапни кўнглимдан кечираётган-дим, — деди Қодир ака Нури холага нигоҳ ташлаб.

Нури хола Сожиданинг тикувчисига тиктирилган янги кўйлагини кийган, эрталаб унинг «назорати» ос-тида пардоз қилганди. Эркаклар зийрак бўлишаркан, дарров пайқашди-я...

Улар тушдан сўнг бир беморни Нури хола давола-ниб чиққан касалхонага элтишди. Нури хола ўзи ётган палатага ҳам ўтди, таниш беморлар билан ҳол-аҳвол сўрашди. Уларнинг ҳаммаси ҳам Холиқ Саидович ва Қодир ака айтган гапни такрорлашди. Касалхона ҳов-лисидан шошилиб юриб боришаркан, бир эркак унинг номини атаб чақирди. У Ўлмас акани дарров таниди. Нури хола ҳали касалхонага ётишидан илгари Ўлмас акани «Тез ёрдам» машинасида келтиришганди. Ҳали-ям тузалиб кетмабди. Улар эски танишлардек тез-тез суҳбатлашиб туришарди. Ўлмас ака университетда дарс бераркан. Авваллари юрак дегани қаерда жойлашга-

нини билмаскан. Ногоҳ лекция ўртасида ўзини ёмон сезибди, шундан бошланибди унинг машаққатли дардлари. Нури хола касалхонадан тузалиб чиқаркан, барча танишлар қаторида Ўлмас ака билан ҳам алоҳида хайрлашишганди.

— Аттанг, кўнгилнинг бир ёғи бўшаб қоладиган бўлди-да, лекин дунёда ҳеч бир қувонч саломатликка тенглашолмайди. Ҳамиша ўйнаб-кулиб юринг, фақат бизларни баъзи-баъзида эслаб турсангиз бўлгани, — деганди Ўлмас ака...

Улар ҳозир қуюқ сўрашишди.

— Ҳали ҳам шу ердамиз, — деди эркак гўёки бунинг учун ўзи гуноҳқордек. — Сиз эса умуман кўринмай кетдингиз.

— Ўзи шу бутун ишга чиқдим, — деди Нури хола. У қандайдир салобатли эканлиги учунми ва ёки ҳамма «домла» деб ҳурматлагани учунми, Ўлмас ака наздида ўзини худди кичрайиб кетгандек ҳис қиларди. Ҳақиқатда ҳам Ўлмас ака сочларига оқ оралаб қолган бўлса-да, бўйдор ва тик қоматли эркак эди.

— Кечирасиз-у, кўзимга ёшариб кетгандай кўринаяпсиз, — деди Ўлмас ака ҳам унга завқ билан тикилиб.

— Йўғ-е, — бу гап хуш ёққан бўлса-да, Нури хола уялиб кетди.

— Ёлғонни ёмон кўраман, рост айтаяпман, — астойдил ўз фикрини маъқулламоқчи бўларди Ўлмас ака.

Аёл киши ҳамиша меҳрга, муҳаббатга, ҳеч бўлмаса кичиккина илтифот, эътиборга ташна яшаркан. Нури хола уйга қайтгач, кўзгу оддига келиб ўз аксига узоқ тикилди, яқинлашди, узоқлашди, яна яқинлашди, ўзига ўзи гапириб кўрди. Унинг йиллар давомида мудраб ётган қалби аёллик бахтини тўлалигича туйишни истарди.

Истак... Тунов кунгина ёнида кимдир шипиллаб у ёқдан бу ёққа юриб турса бас — унга бор дунёсини беришга ҳам тайёр эди. Энди ўша кимнингдир сиймоси унинг кўз ўнгида ўзгариб, тўлишиб, ёрқинлашиб бораётганди — ўша кимдир унинг гард ҳам юктирилмаган дурдек тоза қалбини тушгуниши керак. У яна чиройли бўлишни истарди. Биларди, энди ўн саккиз ёшдаги хусну тароват қайда? Лекин барибир аёл киши учун гўзаллик зарурлигини, гўзал бўлишга интилиш-

нинг ўзи ҳам яшамоқнинг бир завқ-шавқи эканлигини тан олганди.

Сожида бир ниятни кўнглига тугмасин экан, амалга оширмагунча қўймаскан. Яна гап топиб келди: Ҳамида опа деган бир қариндошиникига борибди. Ундан бундан гаплашиб ўтиришибди. Ҳамида опа Нурини суриштирибди. Шунда, албатта, Сожида Нурининг бошидан кечган савдоларини гапириб берган. «Э, тўхта, — дебди Ҳамида опа, — бир эркак бор, ҳунарманд, дуррадгорликни ҳам билади, уйларга чиройли нақшлар чизади, хуллас, қўли гул. Лекин бахтсиз — хотини йўқ! Афтидан, ажрашган. Чўнтагида невараларининг суратини олиб юради. Фақат бир камчилиги бор, ичиб туради. Ичиши — хотинининг йўқлигидан бўлса керак. Нури тартибли аёл, уни тарбиялаш қўлидан келади. Бир пайтлар унинг ҳунармандлиги оламни тутган экан: Ҳамида опа: «Фалончи уста керак бизга», деб ахтариб бориб, уй-жойини, яшаш тарзини кўриб-билиб келишларини маслаҳат берибди. Сожида унинг манзилини олибди.

Сожида ўша эркак ясаган шкафларни бирам мақтади, бирам мақтади, у чизган нақшларни кўрган одамнинг орзи очилиб қоларкан. Хуллас, ўша эркакни мақтайвериб, Сожида Нури холанинг бошини чирпирак қилиб айлантириб қўйди. Нури хола ўша янги кўйлагини кийиб олди, кузнинг кечки дамлари салқинлиги учун янги плащчини ҳам эгнига олди, бошига ялтироқ симли рўмолини ўради.

Устанинг уйини топиш қийин бўлмади. Троллейбус бекатига яқин биринчи фиштин иморатнинг тўртинчи қаватида, икки хонали уйда яшаркан. Эркак ухлаб ётган эканми, кўнғироқни узоқ жиринглатишди. Охири майкачан, бошидаги бир тутамгина сочи ҳам пахмайган бир эркак кўзларини уқалаб эшикни очди.

— Фалончи уста керак эдилар, — деди Сожида.

— А, ҳа, тушунарли, ҳозир, уйга киринглар, — деди-ю, эркак эшикни очиб қолдириб ичкари хонага ўтиб кетди. Улар нима қилишларини билмай турардилар. У йўл-йўл пижамасини кийиб чиқди.

— Нега энди кирмайсизлар, қўрқманглар, ёмон одам эмасман, ҳар қалай, — деди зардали оҳангда эркак ва уларни ён тарафдаги чиройи ёқиллиқ хонага бошлади.

Хонага кирган кишининг эътиборини аввало де-

ворга тартибсиз равишда кнопка билан ёпиштириб тапланган катта-кичик болалар тасвири тортади.

— Менинг бор бойлигим — шулар. — деди эркак суратларга ишора қилиб.

— Болаларингизми? — ваҳимасини яширолмади Сожида. Ахир деворда йигирма чоғли боланинг расми бор эди-да.

— Булар — невараларим. Болаларимнинг сурати менда йўқ. Оналари ёмон аёл эди. Суратларини бериш нари турсин, ўзларини узоқдан бўлса ҳам менга кўрсатишни исташмасди. Жигар эканда, болалар катта бўлишгач, ўзлари мени излаб топишди. Ҳар байрамда йўқлаб туришади, Ўзбекистоннинг қай бурчига борманг, ишқилиб, Толмас Жалиловнинг бирон уруғини учратмай қўймайсиз. Болаларимнинг ҳаммаси ақлли, уddaбурон — отасига тортган-да, шоввозлар! Невараларимнинг суратини юборишади. Баракасини бериш, ишқилиб, кўпайиб кетишяпти. — дея тиржайиб ошхона томонга кетди.

Нури хола: «Турайлик энди», дегандек Сожидани туртди.

— Дарров туриб кетиш ноқулай, бир оз чидашга мажбурмиз, — деди шивирлаб Сожида.

Улар эркак ҳозир чой дамлаб келтиради, деб ўйлашганди. Йўқ, у икки дона бодринг ва бир шиша ароқ билан келди.

— Қани, танишганимиз сабаб. Бир кўтарамиз-да энди, — деди ароққа меҳр билан тикилиб.

— Йўқ, биз ичмаймиз, — эътироз билдирди Сожида.

Эркак ўзини эшитмаганга солиб арақдан стаканларга қуйди. Нури хола унинг қўллари қалтираётганини сезди.

— Тўғри, ароқ соғлиққа зарар, лекин унинг бир яхши хислати бор — инсонни инсонга яқинлаштиради. Биз ҳам мана танишдик, ўйлайманки, танишувимиз натижасиз қолмайди, оғайни-дўст бўлиб кетамиз. Бу дунёда бор-йўғингни сотиб бўлса ҳам дўст орттирсанг фойдадан холи бўлмайди...

У стаканни бир кўтаришда бўшатиб, бодрингни қарсиллатиб ейишга тутинди. Аёллар эса соғлиққа зарарли, лекин дўстликни мустаҳкамловчи ароқни ҳатто қўлга олишни ҳам ор деб билишди. Аччиқ ароқ жи-

гилдонига ўтиб, кўзлари йилтирай бошлаган эркак ажабланиб бир стаканларга — бир аёлларга қаради.

— Нима, танишганимиздан норозимисизлар?

— Йў-ўқ, — деди Сожида.

— Эҳ, хотинлар, баринг бир гўрсанлар. Санлардан дўст чиқармиди. Биттасиям тарбиялай олмади мени. Олдинига дўстингман, деб келиб суйкалади. Бола орт-тирдими, қочади-кетади... Бу ёқда алимент тўлаб қола-вераман. Невараларимга қаранглар — қандоқ чирой-ли, қандоқ ширин... Болаларимнинг ҳаммаси ўткир, ҳаммаси маладес. Хўш, мен ёмон эканман, бу яхши болалар қайдан пайдо бўлди? Биров сўрамайди шунини, биров бориб, ўша хотинларга шу гапларни тушунтирмайди. Тагин одам-одамга дўст, биродар эмиш. Қаёқда, баъзида бир ҳафталаб ўрнимдан туролмай ётаман. Бир ит ҳам келиб ҳолимдан хабар топмайди... Ўзи менинг бир итчалик ҳам қадрим йўқ...

Эркакнинг кўзларига қайноқ ёш қуйилиб келди, ҳиқиллаб йиғлай бошлади, стол устидаги кир латта билан юз-кўзларини артишга тутинди. Унинг аҳволи ҳам кулгили, ҳам аянчли эди. Сожида Нури холага қаради, Нури хола бўш шишага ишора қилиб бош чайқади. Эркак маст бўлиб қолганди. Мехмонлар кетиш учун ўринларидан туришаркан, мезбон: «Ҳали бир оз ўтиринглар», — деб аёлларнинг қўли-елкаларидан ушлаб мулозаматни ҳаддидан ошириб юборди. Эшикка етишганда: «Қўймайман», — дея йўлларини тўсди.

Улар эркак чангалидан қутулиб зўрға кўчага чиқиб олишди. Қоронғи кўчада кетиб боришаркан, эркакнинг: «Тўхтанглар», — деган овози анчагача эшитилиб турди. Ниҳоят, эркакнинг уйи узоқда қолганлигига ишонч ҳосил қилишгач, тин олиш мақсадида яқин орадаги скамейкага ўтиришди.

— Вой ўлмасам, дунёда шунақа одамлар ҳам бор-а, — деди Сожида нафасини ростлаб олгач.

— Тавба, ўзи зўрға оёғида турибди-ю, кузатиб қўяман деганига бало борми? — Нури хола ҳам гап қўшди.

— Ҳасратлашадиган одам тополмай қийналиб юрган экан, бечорагина, юрагида дарди ҳам қат-қат экан, қон-қон йиғлади-я...

Улар бир-бирларига гал бермай эркакнинг сифатини келиштириб гапиришаркан, унга нима мақсадда

келганликларини тушунтиришмагани, ҳам сўрашмаган-лигини эслаб қолишди. Эслашди-ю, хаҳолаб кулишга тушишди. Кулгиларини сира тўхтатишолмасди. Нури хола кейинги йилларда бунчалик завқланмаганди, негадир ўзини қушдай енгил сезарди...

* * *

Қишнинг ажиб бир хислати бор — бу фаслда ғам-ташвишимиз ошиб-тошган бўлса-да ва ёки бошимиз устида бахт ва омад қуши чарх уриб учса-да — қалбимизда барибир аллақандай осудалик, осойишталик ҳукм суради, ёрқин ва ёруғ тиниқликдан вужудимиз тетиклик ва ҳаловат топгандай бўлади.

Совуқ, лекин тоза ҳаво Нури холага бардамлик бағишларкан, бошидаги оғриқ йўқолган, юраги безовталик сезмасди. Ҳаётида ҳали бирон-бир ўзгариш юз бермаганди, бироқ у ҳамон ёлғиз умидга таяниб кунларни кеч қиларди. Ҳар бир ўтаётган кундан қувонч кутиб яшаш яхши экан — бемаъни ва бекорчи хаёллар сени батамом тарк этаркан. У ҳамон тасаввурида тўлиқ гавдаланган ўша кимдир кутарди, ўша кимдир унинг тушларига кирадиган бўлганди...

... Чор-атроф оппоқ қорга кўмилганмиш. У яқингинада сотиб олинган мўйна ёқали пальтосига ўралиб олган, ўша кимдир эса юзи-кўзлари, кимлиги номълум, лекин бошида телпак, мулойим кулиб қарармиш... Улар ўрмонда сайр қилиб юрганмишлар. «Келинг бекинмачоқ ўйнаймиз», — дебди Нури хола унга. «Бўпти», — дебди ўша кимдир. «Мен аввал яширинаман, сиз эса топиб оласиз», — дебди Нури хола ва югургилаб кетибди. Қор шу қадар кўп эканки, чопишга ҳалақит бераркан. Шундай бўлса-да, у югураверармиш. Охири чарчаб қолибди-ю, бир дарахт остига ўтириб қолибди. Лекин ўша кимдир уни излармиш, отини атаб чақирармиш-у тополмасмиш. Қараса, ўзи овоз бермаса бўлмайдиган, лекин буни қарангки, товуши чиқмасмиш, кимдир чақирармиш, у жавоб беролмасмиш.

Чақириқ уни уйротиб юборди. Товуш қандайдир қулоғига таниш туюлди. Қаердадир, кимдир чақирганди уни шу товушда. Ишга кетаркан, у Сожиданикига ҳам кириб ўтди. Сожида қошига ўсма қўяётган экан, уни ҳам ўсма қўйишга мажбур этди. Нури хола кўрган тушини айтиб берди.

— Бахтинг очиладиганга ўхшайди, дугонажон, — деди Сожида қўлидаги ойначага тикиларкан. Ўша одам сени излаяпти-ю, тополмаяпти. Лекин энди топади, топади, шу кунларда. Кўнгли кўнглингга муносибга ўхшайди, шу учун тушинга кирган...

У кун бўйи паришон юрди. Қаерга бормасин, нима қилмасин ўша товуш уни таъқиб этарди, оромини бузарди, чақирарди. У шу ёшга кириб тушга ишониш-ишонмаслик тўғрисида ўйлаб кўрмаганди. Лекин энди ишонгандай бўлди. Чунки иш тутаб қайтишга човлар-нарсан, касалхона ҳовлисидаги қоровул бугун у чақирувда бўлганда бир киши излаштириб келиб кутганини айтди. Эркак ўзининг кимлигини қоровулга билдирмабди, ичкарига кириб кадрлар бўлимидан манзилини олибди, агар кўрсангиз айтинг, эртага уйига бораман, деб кетибди. Нури хола қоровулдан унинг кўриниши қандайлигини сўради. Қоровули қурмагур сира эслолмади, ёдида қолгани — эркак қундуз телпакли экан.

У кечқурун тўшакка эртароқ чўзилди, тезроқ уйқуга кетишни, тонг отганини билмай қолишни истарди. Эртага у бошқача — ёшроқ, гўзалроқ бўлиб уйғонишни, ўзини излаштириб келган одам қошига дунёдаги энг кўркем ва навқирон аёл бўлиб чиқишни орзу қиларди.

Тонг отди. Аллақачонлар уйғонган, ювиниб-таранган Нури хола тик этса деразага қарар, еру кўкни айлантириб, бирлаштириб ташқарида лаппа-лаппа қор ёғар, янги оппоқ дунё бунёд бўлаётгандек эди. Ҳали замон дарвоза кўнғироғи жиринглаб қолишини сабр-сизлик билан кутаётган Нури хола дераза ортидаги оппоқ дунёга тўймай тикиларди...

ОВОЗ

Мен гапимни тугатолмай қолдим. У бошига телпагини бостириб, бўйнини шарф билан яхшилаб уради, пальтосини кийди-да, эшикни зарб билан ёпиб чиқдикетди. Ташқарида қор, ҳаво тоза, тўйиб-тўйиб нафас олиб, бўғиқ кайфиятдан қутулиш мумкин.

Бу гал ҳам ҳамма ўйлаганларимни унга айтолмай қолдим. Чиқди-кетди.

Мен-чи?

Бошимга оппоқ жун рўмолни ўраб, пальтомни кийиб, кўнжи узун этикни юмшоқ қорга қарч-қурч босиб чиқиб кетишга ҳақдим йўқ. Шундай, эшикни зарб билан қарсиллатиб ёпиб чиқиб кетолмайман бу уйдан. Анчадан буён овоз чиқариб тўйиб-тўйиб йиғлагим келади. Лекин кўнглимни ёзиб йиғлаб олишга ҳам вақтим йўқ. Эрталабдан бир дунё юмуш кутиб туради. Болаларни боғчасига олиб бориб қўйишим, магазинга ўтиб сут ва нон олишим, уйни йиғиштириб чиқишим, кечқурун келганда ювишим осонлашиши учун кирларни ишқорли сувга солиб қўйишим керак. Кийиниш, ишга жўнаб кетиш учун тайёргарлик кўришга жуда оз муддат қолади. Ҳаммасига улгуришим лозим. Бу уйдаги юмушлар занжирини узиб, эшикни зарб билан ёпиб чиқиб кетолмайман.

* * *

Ҳар оқшом ақвол шу. Эшик қўнғирояи аллапайтда жиринглайди. Мен ишдан қайтиб, қозонга овқат солиб, уй йиғиштиргач, болалар хархашаси билан овора бўлсам-да, ўзим сезиб-сезмаган ҳолда уни кутаётган эдим. Мана, ниҳоят қўнғироқ овози. Кичкинтой жуда сезгир, қўнғироқ қайта жирингласа, унинг уйғониб кетишидан қўрқиб сарпойчан югуриб бориб эшикни очаман. Қоронғи йўлақдан диморимга энг аввало ароқ ҳиди урилади. Шу топда вужудим бирдан музлайди. Қаршимда турган эркак кўзимга ёмон кўриниб кетади. Эшикни тарс этказиб ёпиб қулфлагим, шу билан

мени қийнаган дард-аламларга бир йўла нуқта қўйгим келади. Лекин ҳали бирон марта шундай қилганим йўқ. Мен эшикни очмасам ёки қайта ёпиб қўйсам, қандай воқеа юз беришини билмайман. Балки у мастлик билан эшикни уриб синдирар, жанжал қилар, балки менга қўл кўтарар. Йўқ, бундай нохуш манзарани ҳатто тасаввур қилиш ҳам даҳшатли. Балки индамай яна кўчага чиқиб кетар, аламини ичкиликдан олар? Билмадим...

— Нега менга ўқрайиб қарайсан? Нима, менинг бешигимни тебратганмидинг? — дейди у.

Чайқала-чайқала пальтосини ечиб илгичга илиб қўяди, телпагини олиб менга кийдирмоқчи бўлади, мен кўлини силтаб ташлайман. Телпак тап этиб ерга тушади. Унинг кўли бир зумда ҳавода муаллақ қолади. Йиқилиб кетай дейди, лекин ўзини тутиб, кўзларини қисиб, истехзоли қарайди.

— Ҳа, биздан жирканяптиларми? Биламан, мени кўргани кўзинг йўқ. Тўлпончанг бўлса, ҳозир пақ этказиб отиб қўя қолардинг. Тўғрими? Ҳе, номард.. Ит — вафо, хотин — жафо, деб бекорга айтишмаган экан.

— Тўғри, мен номардман, бошингизга битган жабру жафومان. Сиз эса мард бўлдингизми? Ўргилдим сиздақа марддан...

— Эй, ҳар куни жанжал чиқармасанг кунинг ўтмайди-я... Гуноҳим — ичганимми? Ё сўқдимми? Кайфиятни бир бузмасанг кўнглинг тинчимайди-я... Ке, ростини айта қол, мендан нима истайсан ўзи?

Мен ундан нима истайман?

У мендан нима истайди?

Умуман, биз нега бир уйда — бир том остида яшаяпмиз? Бир том остида, бир уйда яшашимиз шунчалик зарурми?

Болалар...

Ҳар гал менинг эркин фикрларим болаларга келиб тақалганда таққа қотиб қолади. Улар дадаларини ўзгача меҳр билан яхши кўришади. Кечкурун янграган ҳар бир эшик кўнғироғида улар дадаларини кутишади. Шўхлик қилишганда урсам, койисам, йиғлаб дадаларини чақиришади.

У ботинкасини ечмай менга тикилиб жавоб кутяпти.

Мен ундан нима истайман?

— Нега яна ичдингиз, нега кеч келдингиз?

— Бугун Сатторнинг туғилган куни эди, зиёфат берди. Яна савол борми?

Яна нима деб савол бериш мумкин? Уйга тезроқ етиб борай, хотиним ҳам ишдан чарчаб келади, ёрдамим керакдир, деган гапни хаёлига келтирмаган, келтирмайдиган эркакка яна нима дейиш мумкин? Бу эркак ёш бола бўлса, кучинг етса-ку, роса дўшпослаб урсанг. Лекин бу эркак — эринг. Сен аёлсан — кучинг фақат тилингда етади.

— Кеча Марат янги картинасини чизиб тугатганини нишонлагандиларинг. Ундан аввалги кун расмингизни кўргазмага қабул қилишмаганига хафа бўлиб ичгандингиз. Беш кун олдин Умаржоннинг ҳовли тўйида эдингиз. Бугун бу гап. Эртага-чи? Эртанги баҳонани ҳозир айта қолинг. Бугун ҳафта бўйи, йил бўйи баҳона бор. Рўзғор, бола-чақа нима бўлади? Сира ўйлайсизми?

— Сенга қолса, этагингга ёпишиб олишим, одамгарчиликни йиғиштириб қўйишим керак экан-да?

— Қўйинг, сиз гапирманг одамгарчиликдан. Одамгарчилик айшу ишрат эмас-ку!

— Сен мени тушунганини сира истамайсан-а, хотин. Ахир мен рассомман — санъаткорман. Ичиб туришим керак, кўнглимни хушлаб туришим керак. Ичсам, дунё кўзимга яхшироқ кўринади, асабларим сал ҳордиқ олгандай бўлади. Сен эса менинг хуш кайфиятимни бузганинг-бузган. Бунақада, албатта ижод қилолмайман. Ўйлайсанми, сенга уйланганимдан бери дурустроқ сурат чизганим йўқ. Сенгача мен ким эдим, мана бугунга келиб кимга айланиб қолдим, ахир...

— «Замондош қиз» сериясидаги картиналарни қачон чизгансиз? Эсингиздан чиқиб кетдимиз?

— У бошқа гап. Унда сенга уйланмагандим. Унда сен фаришта эдинг. Тўғриси, энди ўйлаб қарасам, ўзингни одамлар ўртасида фаришта қилиб кўрсатиб юрган пайтларинг экан. Менга тегишинг билан фаришталигингдан асар ҳам қолмади. Буни мен кейин билдим.

— Ижодингизни бўлган одам мен эканман-да, бўлмаса.

— Санъаткорнинг хотини гўзал, латофатли, назокатли бўлиши керак. Сенда бу хусусиятларнинг би-

ронтаси ҳам йўқ. Шунга яраша кайфиятимни бузма, ахир. Сал фикрлашга, ўйлашга имкон бер...

Унга фақат гўзаллик керак, латофат, назокат керак. У тўғри гапиряпти. Менда эса булар йўқ. Йўқ нарсани топиш қийин-да. Йўқ нарсани очиқ тан олиб, «йўқ» дейиш керак, тақдирга тан бериш керак.

— Эрталаб қўлингизга тўрхалта бергандим, гўшт тамом бўлди. Қачон гўшт келтирсангиз овқат қиламан, деб кутиб ўтирибман.

— Овқатни энди қилмоқчимисан? Соат ўндан ошдику. Мана, қанақа хотинсан... Хўп, менинг бўларим шу, ўзгармайман энди. Бор, ана, кенг кўча, мендан яхшироғи топилиб қолар...

У ҳақиқатни гапиряпти, ўзгармайди энди. Мен аҳмоқ уни қайта тарбияламоқчиман. Лекин қандайдир бир чора кўриш керак — ҳаёт шу тарзда давом этавериши мумкин эмас. Сен эрта тонгдан то қоронғи тунгача рўзғорни деб жонингни жабборга берсанг-у ёстикдошинг буни сезмаса, шунга яраша жавоб қайтармаса, фақат ўз кўнглини чоғ қилиб юрса. Сенинг эса кўнглингу вақтичовлик ҳақида ўйлашга вақтинг ҳам бўлмаса. Кунлар, ойлар, йиллар, олтидан азиз умрингнинг дақиқалари майда кундалик ташвишларга аралаш-қуралаш бўлиб юмалаб ўтиб кетаверса. Ҳаётда неники чинакам ҳис этган, нимага эришган бўлсанг, ҳаммаси йигирма беш ёшингача бўлган. Дорилфунундаги ўқиш, заводдаги иш, аспирантлик даври... Яна шаҳар чемпиони эдинг. Баланд, хипча қоматинг, чаққон ҳаракатларинг ўша чемпионлигинг нишонаси. Эсласанг куллинг келади — югуриш бўйича собиқ чемпион. Ҳозир ҳам эрта тонгдан ярим тунгача югур-югур қиласан. Лекин ҳеч ким бундан ҳайратга тушмайди, ҳеч ким сезмайди. Йигирма беш ёшингда эгнингга келинлик либосини кийдинггу, кундалик турмуш ташвишларига ўралашиб, ҳаётинг ўша бўйича қотиб қолгандек туюлди, илмий иш ҳам қолиб кетди. Сен шундагина дунёдаги кимгадир аччиқ қилиб, кимдандир қасд оламан деб қўйган қадаминг нақадар катта хато эканлигига иқрор бўлдинг. Лекин қадам қўйилган, ортга чекиниш номардлик эди. Сен эса номардлик қилишга ўрганмагансан. Кейинги пайтларда сен ғоятда сергап, серғалва, латофату назокатдан маҳрум аёлга айланиб қолгансан...

— Балки сиз қай бир аёлга суюқлидирсиз, шу ҳолингизча ҳам. Лекин менга бунақа одамнинг сираям кераги йўқ. Ҳар кун эшикни бадмаст эркак учун очиш, бадмаст эркак билан бирга овқатланиш, суҳбатлашиш, ётиб-туриш, рости гап, жонимга тегиб кетди. Шу уйдан ё сиз чиқиб кетинг, ё бизлар кетайлик, — дейман мен яна «эски қўшиқ»ни давом эттириб. Ҳафиз бу пайтда ботинкасини ечиб, уйга кириб, телевизорни вангиллатиб қўйган, диванга ястаниб чўзилган бўлади.

— Биламан, сен мени ҳеч қачон яхши кўрмагансан, яхши кўрмайсан ҳам, — бу гап Ҳафизнинг ҳам «эски қўшиқ»ларидан бири. — Мен бечоранинг бўлартурарим шу эканлигини яхши биласан-ку. Сенинг идеалинг, сенинг севгинг бошқа одам. Хуллас, мени яхши кўрмайсан.

— Жонимга тегиб кетди, яхши кўрмайсан, яхши кўрасан, деган гаплар ҳам. Уялмайсизми шунақа гапларни гапиришдан. Ёшингиз ҳам ўтгиздан ошиб қолди, ахир. Ундан кўра каллани мундоқ ароқдан холи қилиб ўйланг, рўзгор керакми-йўқми?..

— Нега керак бўлмасин, керак... Фақат сен ҳалиям ўшани яхши кўрасан, ўшани ўйлайсан...

Ё, тавба, эрим шу гапни гапираверса, мен ихтиёрсиз равишда Абдулатифни ўйлайвераман. У билан яшасак жуда чиройли турмуш кечирардик, деб беихтиёр ўйланиб қоламан...

Эрталаб мен кечаги гапларни яна давом эттиравераман. У бўлса миқ этмайди. Менинг жон куйдириб айтган аччиқ-аччиқ гапларимни у эшитдими-йўқми, билмайман. Мен ўзи нега бунча куйиб-пишаман, асабимни бузаман, юзимдаги ажинларни кўпайтириб, юрагимни чарчатаман? Сал беғамроқ бўлсам, осмон узиллиб ерга тушармиди?

Э тавба, Ҳафиз билан бутунлай бошқа-бошқа одам эканлигимизни нега илгари билмаган, сезмаганман-а?

— Ҳафиз, сизнинг мендан кўра ҳар жиҳатдан кучли бўлишингизни истайман, нега кучли эмассиз? Нега сиз билан уришишимга, сизни кундан кун ёмон кўриб бораётганимга индамайсиз, ҳеч бир чора кўрмайсиз? Наҳотки кучли бўлиш шу қадар қийин иш бўлса. Энди бошқа ичмайман дейсиз-у, кичик бир рамдан ҳам, кичик бир қувончдан ҳам ўзингизни йўқотиб қўясиз — яна дарҳол шу лаънати шишага ёпишасиз. Истеъдо-

дингизни шу шиша ютиб юбораётганини билмайсиз. Одамнинг бошига не кунлар тушмайди. Катта бир рам қаршингиздан чиқиб қолса, умуман ўзингизни йўқотиб қўйсангиз керак. Сиз эркаксиз, бир озгина ўзингизни мардона тутинг, бир озгина ўзингиздан, майда-чуйда гаму қувончдан кучлироқ, баландроқ бўлинг. Мен сиз билан эрим деб фахрланишни истайман, толиққан пайтларимда бақувват елкангизга бош қўйиб, мадад олгим келади...

Ичмаган пайтида унга гапириб, гап олиш қийин. Ундаги ўзгаришни ҳам англаш қийин, қиёфаси ҳам, кайфияти ҳам ўзгармайди, индамайди.

Гапим чала қолди.

Индамай чиқиб кетди...

Чиқиб кетгани ҳам яхши бўлди. Чунки гап билан бўлиб, эрталабки юмушлар кечга сурилаётган эди. Мен болаларни бирин-кетин кийинтираман, хархашасига чидаб, алдаб-суддаб боғчасига олиб бораман. Турли қаватларда жойлашган гуруҳларга топшираману, бир зум ўзимни қушдай енгил ҳис қиламан. Энди ўзим ҳақимда ўйлашим мумкин. Сўнг автобусга илиниб, кечикмай ишхонага етиб олиш ташвиши...

Ишхонадаги тинч ҳаётим ҳам бузилди.

— Йигитлар пахтага кетишди. Хизмат сафарига боришингизга тўғри келади, — деди лабораториямиз бошлиғи ҳузурига чақириб.

— Ахир, болаларим бор, қарайдиган одамим йўқ...

— Тўғри, болаларингиз ёш, лекин начора...

— Боролмайман, Бобохон Умарович...

— Жуда қизиқ одам экансиз-ку. Аҳволни тушуниб турибсиз, ёш бола эмассиз. Қандай қилиб «боролмайман» деган гапни айтасиз. Мана, етти йил бўлди бизда ишлаётганингизга. Бирон марта айтдимми, сафарга бориб келинг, деб? Дастлаб сизни ишга олаётганимизда қувонгандим. Лекин умидларим пучга чиқди. Ҳали бирон бир ишни қойиллатиб бажарганингиз йўқ. Ойлаб олиб борган тажрибаларингиздан амалий натижа чиққани йўқ.

— Тажрибаларнинг амалий натижаси биргина менга боғлиқ эмаслиги ўзингизга ҳам аён-ку, Бобохон Умарович...

— Тўғри, ҳаммага ва ҳар биримизга боғлиқ. Лекин сиз бир ўйлаб кўринг, келганингизга неча йил бўл-

ди-ю ҳақиқий иш кунларингиз неча кунни ташкил этади? Уч марта бир ярим йиллаб декрет таътилини олгансиз, ойлаб, ўн беш — йигирма кунлаб болаларингиз касал бўлиб туришади... Ҳеч бир ой йўқки, ишга кечикиб келмасангиз. Фан деганни чидаганга чиқарган, бу машаққатли, қора меҳнат, болаларнинг кўйлак-иштончасини ювиб-қуришти, бурнини артиш деган гап эмас, ахир. Бутун борлигингиз билан берилмасангиз, дунёдан, роҳат-фароғатдан кечмасангиз, ҳеч нарса чиқмайди. Йўқ, мен ҳайронман сиз хотинларга, аввало ҳамма томонларга ўзингизни урасиз, олим бўлгингиз келади, ҳатто арбобликкаям талабгорлик қиласиз. Ойлиги кўпроқ ишни беришларини сўрайсиз, бермасалар, бинойидек хафа ҳам бўласиз... Бунинг устига, яна йил ўтказмай бола тувасиз. Ахир ҳозирги давр қанақа давр эканлигини ҳам бир ўйлаб кўринглар.

У гапираверади, гапираверади, мен столга таянганча юзимни қўлларим билан тўсиб, индамай эшитаман. Унга қарши ҳеч гап айтолмайман. Унинг ҳамма айтганлари тўғри — етти йилдан бери ишлаган ишим ҳисоблаб чиқилса, ишлаганим икки йилни ҳам ташкил қилмайди. Болаларим асли касалмаңд, бирининг кетидан бири оғриб туради. Тўғри, мен фаннинг машаққатли меҳнат эканлигини билардим, химияни яхши кўрардим, сонсиз тажрибалар устида неча кунлаб ишладан ҳам эринмасдим, катта олим бўлишни, оламини лол қолдиришни, шон-шухратни истагандим. Бунинг учун куч-қудратим бор, етиб ортади ҳам, деб ўйлагандим. Ортиб қолган куч-қудратимни югуришга сарфлардим. Суратларим газеталарда босилиб чиқарди, телевизорда интервьюлар берардим, ўқувчилар билан учрашганимда чексиз бахтиёр бўлишарди, уларни ютуқларим, муваффақиятларимнинг боиси нимадалиги қизиқтирарди. Буларнинг ҳаммасига мен атиги йигирма беш ёшгача эришгандим.

Бобоҳон Умаровичнинг арбобликкаям, ойлиги кўпроқ ишга ҳам тавин талабгорсан, деган шамасида жон бор. Мен етти йилдан бери кичик илмий ходимман. Катта илмий ходимнинг ўрни бўшаганда олдига кирганман. Лекин бу ўринни менга беришмаган. Бобоҳон Умаровичнинг раҳбарлигида номзодликни ёқлаб, унинг истаган хизматини бажо келти-

ришга қодир бўлган Хадичахон Жамолова аллақачон тайинланиб бўлган экан. У ёш эрга теккан, тезгина ажрашган ва фан йўлидан кетган. Ортиқча ташвиши ҳам йўқ. Лекин у ўтказаетган тажрибалар қандай натижаларни бераётгани менга ҳам, бошқаларга ҳам қоронғи.

— Ахир, мен ундан кўпроқ вақтдан бери ишляпман-ку, — деганман мен тик турганча кўз ёши қилиб.

— Ишлайверинг ўз жойингизда. Сизни биров ҳайдаяптими? — деганди Бобохон Умарович креслосида айланганча.

— Ахир, токайгача озгина маошга ишлайман?

— Нима, сизни ойлиги қизиқтирадимми? — чиндан ҳам ҳайратланиб сўраганди Бобохон Умарович.

— Бўлмасам-чи, ахир учта болам бор-ку, — дегандим мен ҳиқиллаб.

Ойлигим кўпайса, ҳарна рўзгор учун ортиқчалик қилмаслигини ўйлаганман. Чунки Ҳафизнинг ҳар гапнинг бирида: «Иш, оила ташвишлари оғирлик қилаётган бўлса, бирини танла-да, қолаверса, сенинг маошингни ҳали кўлимда ушлаб кўрганимча йўқ», — деганлари жонимга тегиб кетганди.

— Рўзгор ўтказишга қийналаётган бўлсангизлар, майли, чўнтагимдан тўлай қолай, — деганди Бобохон Умарович безрайиб...

Менинг ўша «кирдикорим» Бобохон Умаровичнинг шунчалик гашини кўзгаган экан, унутолмай энди юзимга солаётганди. Лекин яна ҳам ҳаққоний ўйлаб қаралганда, барибир катта илмий ходим мен бўлишим керак эди. Агар Бобохон Умаровичга яқинроқ бўлганимда, агар унинг ҳамма хизматига яроқли бўлганимда, бўлардим ҳам.

Тавба, нақадар чорасиз бўлмасам-а... Биргина: «Сафарга боролмайман», — деган гапимга шунчалар таънаю маломатлар эшитиб ўтирсам-а. Мен ҳозир ё «ҳа», ё «йўқ» дейишим керак. «Ҳа» ёки «йўқ» дейишим билан ҳамма гап ҳал бўлади-қолади. Бу — ишда ё қолиш, ё кетиш деган гап. Айтилаётган бу гап-сўзлардан сўнг бошқача йўл тутиб бўлмайди. Мен ишдан кетолмайман. Ҳафиз хоҳласа, уйга яна қайтиб келади. Хоҳламаса — йўқ. Унинг феъли аён. Кайфиятта қараб иш юритадиган, ҳеч кимга ҳисоб бермайдиган, бўйсунмайдиган одам. У қайтиб келганда ҳам, келмаганда

ҳам ишдан воз кечишим мумкин эмас. Уч боланинг тақдири менинг зиммамда. Уларни боқиш, тарбиялаш, оёққа тургазиш...

Тажрибаларим амалий натижа бермаса ҳам, бир ой, ўн беш кун ишга чиқмасам ҳам, барибир корхонадан кетолмайман, кетмайман ҳам. Бу менинг хоҳишимга боғлиқ эмас.

— Майли, қаёққа юборсангиз ҳам боравераман, — дея бошимни кўтариб, Бобохон Умаровичга тик қарайман.

— Бу бошқа гап, — Бобохон Умарович гапирган гапи ерда қолмагани, инobatга олинганидан мамнун ҳолда табассум қилади, — фақат болаларни нима қиласиз?

Унинг ёлғондакам гамхўрлиги гашимни келтиради.

— Бу ёри энди менинг ишим, — дейман чўрткесарлик билан. — Қачон ва қаерга боришимни айтинг...

— Эртага, Самарқандга, суперфосфат заводига...

Жуда яхши. Ўз шахримга бориб келсам ёмонми, ўрта мактабни битиргач, дорилфунуннинг кечки бўлимида ўқиб, худди ана шу завод лабораториясида ишлаганман. Қариндошларим, кадрдонларим, дўстларимни кўриб келсам, бир оз кўнгил ёзилармиди...

Бобохон Умарович барибир раҳмдил одам. Ўз шахрига бориб келсин, қийналмасин, деди шекилли.

— Ҳа, нима гап? — мен бошлиқнинг хонасидан чиққанидан сўнг ёнимда ишловчи уч аёл худди ҳеч нарсадан беҳабардек суриштира кетишди.

— Нима дедилар Бобохон Умарович?

Бобохон Умаровичнинг нима деганини улар яхши билишади. Мендан олдин худди ана шу борада улар билан ҳам яккама-якка гаплашилган, уларнинг ҳар бири ўз баҳонасини пеш қилиб хизмат сафаридан қутулиб қолишган. Улар пишиқ одамлар, кўнгилларидаги гапни худди менга ўхшаб ҳар жойда ошкор этишмасида, ҳар бирлари бу сир-синоатни ўзимдан бошқа ҳеч ким билмайди, деб ўйлашса-да, муғомбирликлари юриш-туришларида, чеҳраларида шундоқ сезилиб, билиниб туради. Мен уларнинг ҳар бирининг сабаб-баҳонасини мана бундай деб тахмин қиламан:

Санобар опа — 45 ёшлардаги, бесўнақай семира бошлаган, қандай бичимда, қандай қийматдаги ки-

йимни киймасин, барибир рангига ҳам, қоматига ҳам ўтиришмайдиган, агар сочини устара билан қиртишлаб ташласа, тайёргина эркакка айланувчи аёл шундай дейди:

— Бобохон Умарович, сафарларда хўп юрганмиз ёшлик йилларимизда... Шу юришларда соғлиқдан ажралганмиз. Мен махсус тайёрланган овқатларни емасам, қонимдаги қанд моддаси ошиб ёки камайиб кетади. Дўхтирлар сафарга чиқишга сира рухсат беришмайди. Бу ёқда беш боланинг ташвиши... Қўйинг энди, пенсиямга беш йил қолди. Бир оз чидайсизлар энди, беш йилдан кейин кетаман, ана ўшанда ўрнимга келадиган одам қаёққа десаларинг бораверади...

Рафиқа опа — 38 ёшларга бориб қолган, қорача, истарали хотин, аммо ўзини гоятда гўзал ва латофатли аёл деб ҳисоблайди. Қадамни қандай босишни, одамлар билан муомала қилганда қандай овозда гапиришни, лабини қандай қимирлатганда оғзининг ўнг томонида ўрнатилган тилла тишлари кўриниб кетишини, кўзларини қандай ўйнатишни обдан машқ қилиб ўрганиб олган. У одамлар ўзининг бу ёқимсиз қилигини сезишмайди, мен уларни бошлаб лақиллатаялман, деб ўйлайди. Лекин ҳар қандай сохталик ва ясамалик барибир яланғоч эканлигини, ўз-ўзини беихтиёр фош этаётганлигини билмайди. У шундай дейди:

— Бобохон Умарович, эрим мени жудаям рашк қилади. Ҳатто ишхонага келиш-кетишимгача пойлаб, кўриқлаб юради. Кўзга яқинлигим пешонамга битган бало бўлди. Сафарга боришимни эшитса, мени эмас, сизни тинч қўймайди...

Бобохон Умарович — соясидан кўрқадиган одам, кўзга яқин аёлнинг касофатига қолишни сира-сира истамайди. Хадичахон билан бўлиб ўтган гапни улар иккаласи билади. Ҳар ҳолда Бобохон Умарович кўрқапса:

— Сафарга борармидингиз? — деб сўрайди.

Хадичахоним эса:

— Менга барибир, Бобохон Умарович, ҳамма жойда ҳам бир тошу бир торози-да, — дейди.

Йигирмадан сал ошган, қилпилаб турган жувоннинг бу гапидан элликни қоралаб қолган, қориндор эркак албатта ўзига яраша хулоса чиқариб олади. Бу гапни ортиқ давом эттирмайди.

Уларнинг ҳаммаси дил-дилдан менга умид боғлашади: эри бўлар-бўлмасга рашк қилавермайди, болачақанинг зиён-заҳматидан сулайиб қолган, қарши овоз билдиришга ҳол-қудрати ҳам йўқ, болаларини эплаштира, бориб кела қолиши мумкин. Осмон узилиб ерга тушмайди-ку...

Мен бу аёлларнинг ҳар бирининг юзига худди Бобохон Умаровичга тик боққанымдек қарайман.

— Эртага сафарга кетаяпман, — дейман виқор билан.

— Вой, сизни қаранг, болаларни нима қиласиз? — дейди Санобар опа.

— Эрингиз жуда ажойиб одам-да, рашк ҳам қилмайди, бахтлисиз, — дейди Рафиқа опа.

— Бобохон Умарович, сиз шу ерда бизга кераксиз, демаганларида «пирр» этиб учиб кетган бўлардим-а, ўзгинам, — чийиллайди Хадича. Мунофиқликлари шундоқ кўриниб турибди, лекин нега буни қайта-қайта таъкидлашаверади — ёлгон қилиқлари, ёлгон сўзлари, ёлгон меҳрибончиликлари билан?.. Кўзларида меҳр йўқ, нигоҳлари совуқ, фақат ўзим бўлай, фақат мен тинч бўлай, фақат менга тегишмаса бўлди, деган фикру хаёл билан кун кечиривади...

Энди эртадан бошлаб узоқ пайтлардан буён ўйла-ниб келган, лекин қатъий қарорга айланмай қийнаётган ниятни амалга ошираман. Болаларни ҳафталик гуруҳга ўтказаман, ҳақиқий меҳнатдан иборат ҳақиқий ҳаётни бошлайман, овқат пишириб юрмайман. Бўлди энди, ўзим ҳақимда ҳам ўйлашим керак. Бобохон Умарович жуда тўғри айтдилар — нимадандир воз кечилмаса, нималаргадир зришиш қийин. Энди бундан сўнг спорт кийимлари сотиб оламан, эрта тонгда туриб ҳар кун югураман. Юзимдаги ажинларни кўпайтирмаслик чораларини кўраман. Косметикага қатнайман, сочларимни яхшилаб қирқтириб, жингалак қиламан. Кийим-бош ҳақида ҳам сира ўйламаганман. Илгариги тикувчимни излаб топишим керак. Буларнинг ҳаммасига пул керак. Астойдил ишласам, топилади. Биламан, ўтиб кетаётган умрни, ёшлиқни тўхтатиб бўлмайди. Лекин ўз-ўзингда ёшлиқни, чиройни, куч-қувватни кўпроқ муддатга сақлаб қолишга ҳаракат қилиш ҳам керак. Бировларнинг таънаю маломатига учрамаслик, сени топташларига йўл бермаслик учун кўлингдан келади-

ган чора-тадбирни кўришинг даркор. Кейинги йилларда рўзғорга, болаларга, эрга ўралашиб қолиб жудаям майдалашиб кетдим. Лекин ҳалиям кеч эмас. Фақат феълни кенг қилиш, эртанги кунга умид билан қараш керак. Кутмоқ ва умид қилмоқ.

Бугунги куним ҳам одатдагидек кечади. Ишхонадан чиққач, сал нарироқдаги, кўча бошидаги кичик бозорчага ўтаман. Бу ерда рўзғорга керакли нарсанинг ҳаммаси бор. Бозорни бир айланиб чиққунча қўлимдаги катта қора сумка тўлиб қолади. Ишдан кейин чарчоқдан эзилган гавдага бу юк оғирлик қилади, албатта. Лекин бу юкни мен кўтармасам ким кўтаради? Автобус бекатигача анча пиёда йўл босиш керак. Уйга етиб боришим учун навбат кутсам, маршрутли кичик автобусда бемалол таксида ўтиргандек кетишим мумкин. Мен эса ҳар доим бозор биқинида тўпланувчи таксиларнинг бирида юмшоқ ўриндиққа ястаниб ўтириб кетгим келади. Бунинг учун кўпроқ пул тўлаш керак. Шофёр қайтимни ҳеч қачон қайтармайди. Йўқ, мен ҳар гал бу истакни ўзимдан узоқлаштираман.

Мен ана шундай ўй-хаёлларга ўзимни овора қилганча борарканман, кутилмаганда кўчанинг нариги бетида, одамлар оқими орасида гоҳ кўриниб, гоҳ кўринмай бораётган Ҳафизга кўзим тушгандай бўлди. Ҳеч қаёққа қарамай, шошилмай, секин-секин қадам ташлаб бораяпти. Ёнидаги ким экан? Бўйи ундан бирон қарич пастроқ ёш бир аёл... Юрагим бирдан тўхтагандай қадам босолмай, ўрнимда қотиб қолдим. Мана, ниҳоят кўрдим. У менинг шу пайтда ишдан чиқишимни билиб, шу йўлдан ўтиб кетяпти. «Мана, кўриб қўй, мен шу ҳолимча ҳам кимгадир керакман, ким учундир қадрлиман. Сен мени сарсон бўлади, бир кун яна қошимга ялиниб қайтади, деб ўйлабмидинг?» — демоқчи бўлгандир. Ҳафизнинг қўлида аёлни кичкина сумкачаси. Тавба, нақадар калтафаҳмлиқ. Ахир бу нозиккина аёл ҳам вақти келиб менинг аҳволимга тушадик-ку. Бунақа сайр этиб юришлар узоққа чўзиламайдик. Аёл болали бўлади, яна ҳаёт, серташвиш, ҳақиқий ҳаёт қайтадан бошланади-ку! Барибир бугун бўлмаса эртага оғир сумкани кўтаради. Тақдирдан қочиб қутулиб бўлармиди?

Мен айни дамда уларнинг назарига тушиб қолишни сира-сира истамайман. Балки мендан бошқа хотин

бўлса, ҳозир уларнинг ёнига югуриб борар, катта қора сумкаси билан иккаласини ҳам бошига боплаб тушириб, дард-аламларининг хуморидан чиқармиди? Йўқ, мен ундай қилмайман. Мен ҳозир борсам, уларнинг йўлини тўссам, Ҳафиз аёлга: «Ана, кўряпсанми, мен айтсам ишонмовдинг, тарафини олувдинг. Хотинининг асл башарасини кўряпсанми? Қўполлигию маданиятсизлигини айтишнинг ҳожати ҳам йўқ. Бу хотинга мен чидаб келаётгандим. Энди чидаб бўлмаслигига ишоняпсанми?» — дейди, ўзининг ўзича ҳақлигини исботлаш учун баҳона топилганидан беҳад қувонади. Хотин эса: «Гапинг тўрри экан, Ҳафиз. Хотининг сендай нозиктаъб инсонга сираям лойиқ эмас экан. Дидингга қойил қолмадим. Бундай одамга мен ҳам чидаш бермаган бўлардим. Сен-ку етти йил яшабсан, уч болали бўлибсан. Мен бир соат ҳам яшамасдим», — демайдими тагин ҳам яқинроқ суйкалиб. Менга эса: «Ёмонлигинг ўзингга ҳам аёндир. Яхши бўлсанг, эринг сени ташлаб чиқиб кетмасди. Мен яхши эканман, менга хушомад қилиб юрибди. Қайга борсанг бор, кўлингдан келганини қил. Лекин айтиб қўяй: агар тўполон кўтарсанг, милиция чақираман. Ҳозир зўрлик замони эмас. Ҳар бир инсон хоҳлаган одами билан яшашга ҳақли», — демайдими?

Улар кафе яқинига борганда бир зум тўхтаб қолишди. Афтидан: «Кафега кирамизми, йўқми? Бошқа бирон кўнгилочар жойга бориб мириқиб дам оламизми?» — дея маслаҳатлашяпти.

Улар мен яқинлашиб бораверсам, қўрқиб қолишлари тайин гап. Тўхтаб кутиш эса ноқулай. Одамлар айтмайдими, сумка кўтариб олган бу аёл ўзидан-ўзи нега таққа тўхтаб қолди, уйига тезроқ шошилайдими, деб. Мен йўлдан бурилиб трамвай бекати томонга қараб юрдим. Бу жойда ҳам Ҳафиз ва унинг ҳамроҳи кўриниб туришарди. Йўқ, улар кафега киришмади. Ҳафиз йўл ёқасига чикди-да, машиналарга қўл кўтара бошлади. Ҳаворанг «Жигули» тўхтади. Ҳафиз машина эшигини очиб тавозе билан олдин аёлни ўтказди, сўнг ўзи ўтирди. Машина кетди...

Мен бекатнинг темир панжарасига суяниб қолавердим. Чайқалиб йиқилиб кетай дедим. Лекин ўзимни тутиб қолдим. Йиқилиш мумкин эмас.

Бу шаҳар нақадар катта ва кенг. Бунчалар одамла-

ри кўп, ҳамма ўзи билан ўзи овора, ўз ташвиши, ўзининг вами, қувончи бор. Агар бир зум йиқилсам, улар лоқайд ўтиб кетишмайди. Турғазиб қўйишади. Туролмасам, «Тез ёрдам» чақириб ҳам уларга малол келмайди. Лекин мен улардан дарду ғамимга чора сўрасам-чи? Бош чайқаб қўйишади, насихат қилишади. «Ўзингни бардам тут, кўп куйинма, бу ҳаёт арзимади кўп куйинишга», — дейишади. Шу, холос... Бу катта шаҳарда ҳам минг азобда бола туриб катта қилиш, ҳам ишхонада амалий натижа излаб юзлаб тажрибалар ўтказиш, ҳам хўжалик сумкасини ерга кириб кетгудек бўлиб кўтарганча, автобусга илиниб олиб, бир соат тик туриб уйга етиб бориш, рўзворнинг майда-чуйда ташвишларига кўмилиш, бадмаст эр билан ҳар кун, ҳар тун сан-манга бориш, уни ўзга бир аёлни етаклаганча жўнаб кетаётганига қараб туриш ва индамаслик, ниҳоят яна гўзал, латофатли, назокатли бўлиб қолиш, қаримаслик, ҳамиша ёш бўлиб яшнаб юриш... Йўқ, бу катта, бу серғалва шаҳарда унинг асфальт ва бетон қориштириб ясалган йўлларига урилиб, мажақланиб кетмаслик учун тошга, темирга айланиш керак.

Мен йиқилиб кетмадим. Сабр-тоқат билан трамвайни кутавердим, кутавердим... Биринчи, ўн учинчи, еттинчи, саккизинчи, йигирма олтинчи, йигирма учинчи ва яна қаёққа кетаётганлиги менга номаълум бўлган қанчадан-қанча трамвайлар тўхтаб-ўтиб кетаверди. Фақат менинг трамвайим келмасди. Кутавердим. Шаҳарга қоронғилик чўкди. Мен кутган трамвайдан дарак йўқ.

Қаршимдаги кўп қаватли иморат тепасида ўрнатилган соатнинг чироқлари ёниб порладию мен бирданига ўзимга келдим. Борчага кечикаётгандим. Соат 8 дан ҳам ошиб кетибди-ку... Сумкани кўтарганча маршрутли такси бекатига қараб югурдим. Бу ерда бирон соат навбат кутиш керак. Йўқ, мен навбат кутиб туролмайман. Бор куч-қувватимни йиғдимю одамлар тўдаси ёнига келиб тўхтаган таксига ўзимни урдим. Туртиниб-суртиниб олдинга ўтиб, бир оёғимни зинага қўйганимни биламан, бурнимга ароқнинг ўткир ҳиди урилиб, қулоқларим остида зардали, баджаҳл овоз янгради.

— Ҳов, ойимча, бир уриб тумшугингни мажақлаб ташлайинми? Нега навбатта қарамай чиқиб олмоқчи

бўлаяпсан, — у тирсаги билан мени бир итариб йўлим-ни тўсди. — Қўймайман, туш пастга...

— Мен анчадан буён турибман навбатда! — дея чинқирдим. — Қўясанми, йўқми, сассиқ пияниста? Ё милицияни чақирайми?

Орқадагилар бақирришди:

— Вақтни ўтказманглар, ё пастга тушиб жанжаллашинглар, ё йўл бўшатишлар...

— Ёшгина аёл экан, навбатда турса ўлиб қолади-ми? Яна гап талашишга бало борми?

Менга дағдаға қилган эркак қўполлик билан бир силтандию таксига чиқиб олди. Унинг ортидан мен ҳам кўтарилдим. Тезгина бориб бўш ўриндиққа бемалол ўтириб олдим. Бир зумда такси лиқ тўлди. Машина юриб кетди.

Бугун ҳаддан ташқари чарчаганимни энди ҳис қила бошладим. Бояги эркак оғир мушти билан бир тушириб қолса, қандай қолга тушардим? Ўзим шунчалик чарчаган бўлсам, оёқда зўрға турибман-ку, қўрқмабман ҳам. Бир турса тўнтарилиб йиқилишим, оғир сумкамдаги нарсалар ҳам ҳар ёққа сочилиб кетишини кўз олдимга келтирдим-у, шунча воқеа-ҳодисалар бошимдан кечган шу бугунги кунда биринчи бор хўрлигим келиб кетди. Кўзларим беихтиёр қайноқ ёшга тўла бошлади, овоз чиқариб йиғлаб юборганимни билмай ҳам қолдим. Агар боя калтаклансам, бунчалик йиғламаган, балки ўрнимдан тура солиб кучим борича, хумордан чиққунча ўша эркакни дўппослаган бўлармидим...

— Қўйинг, йиғламанг, синглим, — далда берган бўлди ёнимдаги бир кампир.

— Ҳозирги замондаги эркакларда инсоф йўқ ўзи, — деди яна бир аёл.

— Ҳақиқий эркакларни яқин вақтда фақат кўриқхоналарда намуна учун сақлайдиган бўлишади...

— Ҳақиқий аёлларни ҳам учратиш қийин бўлиб қолди-ку, опажон, — деди бир йигитча олдинги қатордан дўрилдоқ овозда.

— Ахир аёл бечора бекорга уйига шошилмайди-ку. Болалари бордир, ўшаларнинг ташвишини ўйлаб шошилаётгандир...

— Шунчалик катта ва оғир сумка билан навбатга келиб тикиласанми-я, қизим, — деди яна ёнимдаги

камбир. — Илгарилари ҳатто кўчанинг нариги бетидаги ҳовуздан бориб сув ташиб келтирмасдик. Бўш сатилни шундоқ ҳовли эшигини олдига қўйсақ, ўтиб кетаётган ҳар қандай эркак ҳам йўлидан тўхтаб, сатилни олиб, сув келтириб қўярди. Ҳозир каттаю кичикнинг фарқи йўқ — аёлу эркак югургани югурган. Қаёққа шошади ўзи булар, а?

— Қўйинг, бувижон, ўтган кунлардан, ўтган замонлардан гапирманг, у пайтлар сизлар ҳақ-ҳуқуқсиз эдиларинг, ҳозир биз билан ҳамма соҳада тенг ҳуқуқлисизлар. Ҳатто бошимизга чиқиб олгансизлар. Тенг ҳуқуқлимиз деб доим мақтанасизлар. Шу жумладан, сатилни тўлдириб сув келтиришу навбат билан автобустга чиқишга ҳам ҳуқуқлисизлар, — дейди қай бир эркак.

Мен эса йиғлардим, темир ёки тош эмас, оддийгина, кучсизгина аёл эканлитимни ҳис қилиб, алам билан йиғлардим...

...Болаларим бўй-бастларига мос пасттина курсичаларда кўчалик кийимларини кийиб, кутиб ўтиришибди.

— Аям, аям келдилар, — улар ўринларидан ҳовлиқиб туриб чапак чала бошлашади.

Менинг болаларим... Бағримга тортарканман, галма-галига ўпа кетишади.

— Ая, йиғладингми-а, нега йиғладинг, — кичкинам ҳали «сен» ва «сиз»ни фарқлаб айтолмайди. Яна сўрайди, энди «сиз»лайди: Йиғладингизми?

— Йўқ, йиғламадим.

— Нега бўлмаса кеч келдингиз, бизларни боғчадан эртароқ олмадингиз, — дейди каттаси

— Кеч келсам ҳам келдим-ку, болажоним, — дейман худди гуноҳқордек. Эртадан бошлаб уларни ҳафталик гуруҳга ўтказиб қўйсам, болагиналаримнинг аҳволи не кечишини ўйлайман, юрагим алақандай эзилиб кетади.

Бу тун Ҳафиз уйга қайтмади. Чарчагандим. Ухладимми, йўқми билмайман. Ҳар ҳолда қаттиқ ухлаб қолган пайтимда ҳам уйимиз олдига келиб тўхтаган ҳар бир машинани сезиб ётдим, лифтнинг ҳар бир кўтарилиб, тушишидан хабардор эдим, эшик қўнғирови жиринглаб қолишини кутардим...

Самарқанд. Аэропорт. Ҳаво очиқ, Илиқ шабада эсиб турибди. Тўйиб-тўйиб нафас оламан. Кечаги, олдинги кунлардаги, ўтган тундаги оғир ўй-хаёлар, ташвишлар ўзга шаҳарда, ўзга осмон остида қолиб кетгандек гўё. Мен ўзимни ниҳоятда енгил сезаман. Анча вақтлардан буён бу менинг биринчи марта ёлғиз сафарга чиқишим. Ҳамиша ёнимда Ҳафиз, кўлимда ва атрофимда ёш болалар, кийим-кечаклар тўла оғир сумка бўлар эди. Ҳозир қороз-қалам. Атир-упагина сивадиган кичкинагина сумкачани кўлтиримга қистириб олганман. Кўзимга дастлаб кўринганларнинг барчаси таниш. Газета-журнал киоскаси сотувчиси, буфет хизматчиси, шу атрофда ҳамиша кезиб юрувчи милиционер — ўша-ўша, мен кўрган, билган одамлар. Йўловчилар ҳам хаёлимда менга таниш, уларни бу кичик шаҳарнинг қаеридадир кўрганман, уларнинг ҳаммаси ҳам қандайдир бир-бирига ўхшаб кетади, башараларими, кийим-бошларими, кулгиларию гап-сўзларими... Худди ҳамма бир-бирига қариндошдек...

Ҳафиз ҳам менга бир пайтлар худди қариндошдек, балки ундан ҳам яқинроқдек эди.

У пайтлар мен ёш эдим, чемпион эдим, изланувчан илмий ходим эдим. Бу шаҳарда ҳамма мени танирди. «Саодат» журнали муқовасида чиққан рангли суратим ҳаммаёқда осирлиқ эди. Мени севишарди, мен билан фахрланишарди. Ўша пайтлар хаёлимда гўё ҳамма одамлар дунёни мендай кўрар, мендек тушунар эди.

Мен худди ана шу ерда, аэропортда Ҳафизнинг ёнига борганман, биринчи бўлиб ўзим гапирганман:

— Ҳой, менга қаранг, — дегандим унга дабдурустандан. — Менга битта билет топиб беринг. Москвага учмоқчийдим.

— Қачонга? — деган у ҳам ҳеч иккиланмай. Ҳафиз ўз-ўзидан келиб гап бошлаган қизнинг дадиллигидан эсанкираб қолмайдиган йигит экан.

— Эрта эмас, индинга...

— Мен сизга билетни қачон ва қаерга келтириб бераман?

— Эртага шу пайтда шу ерга келаман.

— Бўпти.

Эртасига шу пайтда мен бу номаълум йигитдан билетни олдим. У билан атиги троллейбусда гаплашиб

кедик. Менинг исмимни биларкан. Танишишни орзу қилиб юрган экан. Рассомман, суратингизни чизмоқ-чиман, деди. Қачон қайтишимни сўради.

— Нимайди? — деб сўрадим.

— Кутиб оламан, — деди.

— Ҳали ўзим ҳам билмайман, — дея жавоб бердим. Менинг шунгача бўлган ҳаёт йўлимда Ҳафизга ўхшаш йигитлар кўп учраганди. Негадир мен йигитлар билан ҳайиқмай, дадил гаплашар, ҳеч қандай ваъда ҳам бермай, ҳеч қандай майл ҳам билдирмай, шунчаки таниш қаторида муомала қилар эдим. Улар эса менинг истакларимни жон-дидан бажаришарди. Ҳафиз ҳам ана шундай танишлар қаторига кирарди.

Йўқ, мен Ҳафизга дабдурустдан бориб гапирмаганман. Уни мен анчадан буён сезиб юрадим.

Ҳар тонг ҳовлимиз эшигини биринчи бўлиб мен очардим. Ҳаммадан аввал ишга кетардим... Мана, анчадан буён дарвозани очишим билан оёқларим остига шитирлаб гуллар тўкилади. Ҳар куни улар турлича атиргуллар, чиннигуллар, лолалар ё чиройли дала гуллари эшикнинг дастагига қистириб қўйилган бўлади. Бу ишни ким қилаётганини ҳам сездим. У кўпинча кўчамиз бошидаги телефон будкаси, ё бекатдаги газета-журнал киоскаси орқасида, ё заводимиз қаршисидаги ойнавандали сартарошхонадан мен томонга қараб турган бўларди.

Қаерга бормайин, қаерда бўлмайин, беихтиёр нигоҳим шу йигитга тушади, бир сўз демайди, дардманд одамдек қисиниб-қимтиниб тураверади. Негадир унинг қийналишини, эзилишини истайман. Ахир менинг ўзим ҳам Абдулатифни ўйлаб, унутолмай, қийналиб юргандим-да ўша пайтлар...

Атрофимдаги таниш-нотаниш йигитларнинг ҳеч бири мен учун Абдулатиф ўрнини эгаллай олмасди. У мен учун ҳаммадан кўра баркамол, ақлли, кўркам йигит эди.

Абдулатиф лабораторияда мен билан ёнма-ён ишловчи, иш ўргатиб, кўнглимда химияга ҳавас уйғотган Мукаррам опанинг жияни эди.

— Бир жияним бор, ажойиб йигит. Роҳилага муносиб, — деб кўярди доим Мукаррама опа. — Таътилда келса, икковини таништириб қўяман.

— Кераги йўқ, мен эрга тегмайман, — дердим уялиб.

— Ундай дема, тенги чиқса қизингни текинга бер, деган гап бор. Абдулатиф ҳам ўзингга ўхшаган илм кетидан қувадиганлардан. Москвадан келсин, ҳали ўзингга ҳам ёқиб қолади.

У менга ёқиб қолди. Дунёда яхши кўриш деган гап бўлса яхши ҳам кўргандим. Нима учун? Билмайман, балаңд қоматими, сиполигими, кийинишими, муомаласими ва ёки Москвадан келиб-кетиб туриши, аспирантлигими — ишқилиб, менга у ёқарди. Келганида шаҳар айланардик, кинога тушардик. Битиришга бир йиллар қолган, у қайтгач, турмуш қурамиз деб аҳд-паймон қилгандик.

У кейинги пайтларда қандайдир ўзгарган, хатларида доим «бирам иш кўпайиб кетганки» деган гапни ҳадеб такрорлар эди. Кейинчалик почтага бориб, узоқ навбатда туриб, «сизга хат йўқ», деган жавобни оладиган бўлдим. «Уни кўришим керак, балки касалдир, балки бошига бирон мушкул иш тушгандир? Мен хабар олмасам, ким хабар олади», — миямда ана шу гап қаттиқ ўрнашиб қолди-ю, Москвага учиб борадиган бўлдим. Аэропорт кассасида мен борадиган муддатга билет йўқлигини билиб, бошим қотиб турган пайтда Ҳафизга кўзим тушгану ўйламай-нетмай унга билет топиб беринг, деб негадир ишонч билан иш буюрган-дим.

Белгиланган жойга, белгиланган пайтда Ҳафиз билет топиб келди. Москвага бордим ҳам. Абдулатифни излаб топдим. Аллақачонлар бир аёлнинг эри, кўзлари кўм-кўк, мунчоқдай бир қизалоқнинг отаси бўлишга улгурган, бундан мени қандай хабардор этишни билмай қийналиб юрган экан.

Қайтишимда кузатиб чиқди.

— Мени кечир, Роҳила, — дейди нуқул.

Мен эса ундан кўз узолмайман... Унинг бутун қиёфасини қорачиқларимга жойлаб олмоқчи бўламан. Қоп-қора кўзлари, елкасигача ўсиб тушган сочлари, кулранг костюми, оппоқ ёқали кўйлаги... Тикилиб қоламан. У нигоҳимдан ўзини олиб қочмоқча уринади, ҳали ярмига ҳам етмаган сигаретини ерга ташлаб, оёғи билан эзгилаб ташлайди. Елкамдан тутиб:

— Эшитяпсанми, Роҳила, мени кечир, — дейди яна.

«Кечириш... Нима учун? Мен ҳозир ҳеч нарсани фаҳмлай олмаяпман...»

— Сен яхши қизсан. Мен сендай қизга арзимайман...

— Йўқ, йўқ, ундай деманг, — мен қўлимни унинг оғзига тутаман.

Мен худди шундай ҳолатни илгарилари фақат тушларимда кўрардим ва ёки тасаввур қилиб кўришга уринардим. Биз ҳозир қанчалар яқин турибмиз. Қўлларим ўз-ўзидан олпоқ ёқали бўйнига чўзилади. У энгашгандай бўлади, бошим устида аввал мовий осмонни кўраман, тиниқ осмон, кейин унинг ўрнини қопқора кўзлари эгаллайди, иссиқ сигарет ҳидига қоришиқ ҳаводан бир зум вужудим беҳоллашади.

Яшаш... Яшаш шундай лаҳзалардан иборат эмасми? Яна нима керак одамга?

— Йўқ, Роҳила, йўқ, — бирдан қўлларимни бўйнидан олиб итаради. — Қўйинг, керакмас...

Мен қўлларимни чўзганча қотиб тураман ва бирдан ўкириб йиғлаб юбораман...

— Йиғламанг, мен сизнинг кўз ёшларингизга арзимайман. Нега мени қарғамасиз, нега тарсакилаб урмайсиз?

«Қизик, нега энди мен уни қарғашим, тарсакилаб уришим керак? У ҳаммадан ҳам яхши бўлса, бунинг учун у гуноҳқорми?»

— Сиз барибир яхшисиз! — дея ҳиқиллайман мен.

Қизик, унинг хиёнати, бевафолиги заррача ҳам менинг муҳаббатимни ўзгартиролмаган. Аксинча, яна қанча пайтлар унутолмай, қайтишини истаб, умид боғлаб юрганман. У эса қайтмаган...

Мен уни Ҳафиз қиёфасида кўришга ҳаракат қилиб, ўз-ўзимни овунтириб яшаганман. Қайда бўлмайин, қайга бормайин Ҳафиз мени изма-из таъқиб этарди. У «Замондош қиз» суратлар туркумини ўшанда яратганди.

Ҳафизга турмушга чиқишим ҳам худди у билан илк дафъа танишувимдек жуда оддий бўлганди. Абдулатиф ҳақида беҳад кўп ва бесамар ўйлайвериш, «фолбинлик» қилавериш охир-оқибат жонимга тегди. Бир куни атрофимда гирдикапалак Ҳафизга юзма-юз келганимда:

— Менга уйланишни истармидингиз? — дедим том-

дан тараша тушгандек. Мен ўзимнинг бу қилигимдан кейин ойлар, йиллар давомида уялиб юрганман. Чунки фақат катта ҳис-туйғу мажбур қилгандагина бу гаплар айтиб юборилиши мумкин ва шундагина улар ўзини оқлаган бўларди, деб ўйлардим.

— Ҳазиллашаяспсизми? — менинг саволимдан у бу гап ҳақиқатан эсанкираб қолганди.

— Йўқ, рост гапни гапиряпман, — дегандим.

— Мендан кулаётганга ўхшайсиз. Лекин бу рост бўлса, бу ҳақда орзу қилишнинг ўзи ҳам мен учун энг катта бахт-ку!! — дея қувонганди.

Ҳафиз эртасигаёқ бизникига совчиларини юборди.

Мен ўшанда: Ҳафиз мени яхши кўради, бир умр бошида кўтариб юришга ҳам тайёр, деб ўйлагандим. Бир аёлга яна нима керак?

Ҳафиз эса: «Мен бу қизни яхши кўраман. У ҳам яхши кўрса керак. Ўзи биринчи бўлиб менга гап қотди, ўзи менга уйланинг, деб таклиф қилди-ку?» — деб ўйлаган бўлса керак ўшанда... Менга уйлангач, «Замондош аёл» деб номланган суратлар туркумини яратаман, деб ният ҳам қилган бўлиши мумкин.

Лекин замонга муносиб, ярашиқлик ҳақиқий аёл бўлиш нақадар қийин... У менинг қиёфамда замондош аёлни учратолмай қийналди, биргаликдаги турмушимиз давомида кўнгилга ёқадиган бирон асарни ҳам яратолганича йўқ... Ҳамиша тажанг, ҳамиша нимадан-дир норози...

У бизникига совчиларини юбориб, тўйга тайёргарлик кўриб юрган пайтларимизда, мени излаб бир қиз келганди. Афт-башараси ҳозир ёдимда йўқ. Чиройлимиди-хунукмиди, билмайман. Чунки ўша пайтлар бу дунёда фақат ўзим гўзалман, деб ўйлардим, бу борада ўзгаларга хавас қиладиган жойим йўқ эди.

— Сиз экансиз-да Ҳафизнинг бош-кўзини айлантириб, ақлу ҳушидан айирган! Сизни кўришни жуда-ям хоҳлардим. Мана, тақдир учраштирди.

У менинг юзимга қаттиқ тикилиб қолди. Кўзлари ўткир боқарди. Мен бошқа ёққа ўгирилиб олдим.

— Бахтингиз бор экан. Ҳафиз яхши йигит. Лекин кўзларингизда меҳр кўрмаяпман. Билишимча, сиз бошқани севгансиз. Ҳафизга аччиқ устида тегаётган экансиз. Ҳафиз эса чинакам, тўлиқ бахтга лойиқ йигит. Биламан, уни сиздан ортиқ севадиган, қадрлайдиган

одам бу дунёда йўқ. Лекин у сизни танлади — уни куйдирманг, жонига қийноқ солманг. Севмасангиз ҳам, унинг сизга бўлган муҳаббатини ҳурмат қилинг. Менинг сиздан ягона ўтинчим шу.

— Сен уни яхши кўрасанми? — дея сўрагандилар холам ўшанда.

— Билмадим. Бунинг нима аҳамияти бор? — дегандим лоқайдлик билан.

— Ие, нега аҳамияти бўлмаскан?

— У мени яхши кўради, шунинг ўзи бир умрга етиб ортади, — дегандим ишонч билан худди юз йил яшаб қўйган кампирлардек.

— Йўқ, ҳаёт узун, ҳаёт машаққатга тўлиқ. Бунинг учун бир кишининг севгиси камлик қилади. Қалбингда чинакам муҳаббат бўлса, турмушнинг кам-кўстлари, йўлдаги қийинчиликларни сезмайсан, ҳам-масини енгиб ўтасан. Ҳалиям кеч эмас, яхшилаб ўйлаб кўр...

Қиёфаси ҳозир хотирамда қолмаган, исми билан қизиқмаган ўша қиз ҳам, холам ҳам нақадар доно эканлар. Мен ҳаддан зиёд худбин одам эканман. Уларнинг маслаҳату ўғитларига эътибор қилмаганман. Қайда эшитган бўлсам, ўша жойда қолдириб кетаверибман. Йўқ, қолдирмаганман — улар ҳамиша мен билан бирга бўлган, мени таъқиб этган, ёдимга қайтиб келиш учун пайт пойлаган. Мана, пайти етиб, эслаяпман...

Мен бу дам нега бунчалар сокинман, нега ҳеч қаёққа шошилмайман, нега ҳаво бунчалар ёқимли, атрофимдаги одамлар бунчалар чиройли?

Мен она шахримдаман... Атрофимдаги одамлар билан, агар бундоқ ўтириб сўраб-суриштирилса, қачондир, қай пайтлардадир, қариндошлик иплари билан боғланганимиз аён бўлади. Ҳафиз билан бир гал ўтириб гаплашиб қолганимизда, узоқ бир даврларда қариндош бўлганлигимизни аниқлагандик...

Автобуслар келади, тўхтайтиди, жўнаб кетади.

Ҳаво илиқ, ёқимли. Самарқанднинг тўрт тарафи тўрт хил об-ҳавога эга экан, дейишарди қариялар. Мен ўтирган жойлар Боғи баланд деб аталади. Бу тарафларда анжирнинг таъми, ранги алоҳида, бўлакча. Бундай тотли анжирларни ҳеч жойда учратмаганман. Машҳур «нони осиеъ»ни шу томонда яшовчилар тоби-га келтириб пиширади. Анжир пишган кезларда шу

тарафда яшовчи қариндошларникига меҳмонга келардик. Тўйиб-тўйиб анжир еб кетардик. Тутлар пишганда қариндошларимиз бизникига келишарди. Тўй-маросимларда хабарлашиб турардик... Нега мен бу гапларни ўтган замонда гапиряпман? Қариндош-уруғларнинг борди-келдиси ҳамон давом этяпти-ку. Фақат бу муносабатларда мен йўқман. Биз — мен билан Ҳафиз йўқмиз, болаларимиз йўқ... Бир келганимда: «Катта холангдан ҳам айрилиб қолдик, қизим, бир бориб таъзия билдириб келсаларинг бўларди куёв билан», — дегандилар аям. Биз бунга сира вақт тополмагандик. Қорачадан келган, жиккаккина холам доимо иккала кўзи кўр эрларини етаклаб юрардилар. Чол, гарчи кўзлари кўрмаса ҳам, биз — ҳовлини тўлдириб юрган болалардан қайси биримиз қайси қариндошнинг болалари эканлигини фарқлай оларди. «Ҳой, фалончининг боласи, катта бўлиб қолибсан-ку», — дерди худди кўзи очиқ, кўриб тургандек. «Мановниси бизнинг қизалоқми, Маҳфуз», — дерди менинг бошимни силаб.

— Буларнинг ҳаммаси ака-ука, опа-сингил, бир-бирининг сутини ичиб қўйган, бўлмаса, узоқда бориб юрмай ўғилларимга келин қилиб қўя қолардим, — дердилар катта холам.

Оёқлари узун-узун, қоп-қора, ҳаддан ташқари шўх ўғиллари бор эди.Биз тупроққа беланиб, ҳовли ўртасидаги ҳовузчада чўмилиб, бир-биримизни қувиб, ўйноқлаб катта бўлгандик.

Ўша қоп-қора ўғлонлар улғайиб кўркам йнгитларга айланиб қолишган, қай бир аёлларга эр, қай бир ўғил-қизчаларга ота бўлишганикин. Раҳматли катта холамизнинг эрлари-чи? У киши тирикмиканлар? Тирик бўлсалар, холамиздан сўнг ким тоқат билан у кишини етаклаб юрганикин?..

— Опа, ҳов опа!

Яқинганимга келиб тўхтаган таксининг ёшгина шофёри деразадан бошини чиқариб, мени чақираётганди. Мен: «Нима дейсиз?» дегандек ажабланиб унга қарайман.

— Бировни кутяпсизми ё борадиган жойингиз номаълумми? Шаҳардан аэропортта-аэропортдан шаҳарга одам ташиб уч марта келиб-кетдим, ўшандан буён ўтирибсиз. Ё тобингиз қочиб қолдими?

— Йўқ, қачон келиб мени олиб кетасиз, деб сизни кутиб ўтирибман, — дейман мен кулиб.

— Келинг, ўтиринг бўлмаса, хоҳлаган тарафингизга олиб бориб қўяй, — дейди у ҳам хандон отиб кулиб.

— Менинг бутун борадиган жойим қўп, шунинг учун бошим қотиб ўтирибман, — дейман. — Лекин аввало суперфосфат заводига ўтишим керак...

Мен заводда директорга ҳам, лаборатория бошлигининг олдига ҳам кирмайман. Тўғри ўзимнинг илк иш жойимга — Мукаррама опанинг ҳузурига ошиқаман. Менинг қадрдон, сонсиз қариндошларимдан ҳам яқинроқ кишим Мукаррама опа билан кучоқлашиб, қувончу шодликдан энтикиб кўришамиз.

— Мана, ўтирибмиз ўша-ўша ўринда, ўша-ўша ишни бажариб, — дейди у ниҳоят.

— Болаларингиз соф-омонми? — дейман. Мукаррама опанинг не азоб-укубатларни чекиб фарзандлар ўстиргани, рўзгор юритганидан хабардор эдим. Ҳеч бир куни ароқсиз ўтмайдиган Аширмат ака билан яшаб фақат беш болани орттирган, унинг ур-сурлари, дўқ-пўписаларидан зўрға қутулиб, ажрашиб кетишганди. Бошидан кечган кўргиликларга биз касбдошлари ҳам ҳамдард, ғамдош бўлгандик.

— Эй, бола дегани кичкиналигида яхши экан. Каттарса худди қанот чиқарган қушлардек учаркан — кетаркан. Қизлар эрга тегиб кетди, ўғилларни уйлантирдик. Мана энди Аширмат акангиз билан бир-биримизга суяниб яшаб юрибмиз.

Мен Мукаррама опанинг Аширмат акага суяниб яшаб юрганидан беҳабар эканман. Ҳайрон қолдим, жаҳлим чиқди.

— Ҳой, мен билган пайтлар Аширмат акадан қутулганингизга шукур қилиб юрувдингиз-ку?

— Тақдир экан-да, қўлимиздан нима ҳам келарди, — дейди Мукаррама опа шу сўз билан ўз қилмишларини оқламоқчидек.

— Яна ярашиб кетдингизми? Ҳамма ёмонликларни кечирдингизми? Кечиролдингизми? — дея астойдил жаҳлим чиқади.

— Нима қилай, менсиз бутунлай сондан чиқиб кетди-ку. Махсус касалхонага бориб даволаниб ҳам келди. Оёғимга бош қўйгудек бўлиб ялинди-ёлворди.

— Ахир, сиздан кейин яна уйланди, яшаб ҳам юрди-ку? Сиз озмунча қийналмадингизми беш бола билан?!

— Ҳаммаси ўтиб кетди. Балки у мендан бўлак, мендан яхшироқ, гўзалроқ аёлларни кўргандир. Лекин ундан бўлак эркакнинг менга эрлик қилиши мумкинлигини сира тасаввур ҳам қилиб кўрмаганман. Пешонамга ёлғиз шу одам ёзилган экан...

Мукаррама опага боқарканман, балки у ўзи ҳам билмаган, сезмаган ҳолда бир умр Аширмат акани қаттиқ яхши кўриб яшагандир, дея ўйлайман. Яхши кўрсанг, ҳаёт машаққатларини енгишинг ҳам осон бўлади, дердилар холам. Аширмат ака — қўли гул, ақли расо, лекин ичкилик туфайли хароб бўлган эркак. Балки Мукаррама опадек олижаноб, садоқатли аёл билан умр кечирганлиги учун бахтиёрдир, лекин буни ўзи сезмас, хаёлига ҳам келтирмас. Балки энди ақл-ҳуши жойига келган, Мукаррама опадан айрилиқда яшагандан кейингина нақадар катта хатога йўл қўйганини тушуниб етган, ана шу иқрор сабаб бош эгиб, кечирим сўраб келгандир.

Одамзод балки бир умр бахтиёрлик ва бахтсизликнинг аниқ чегарасини, ўлчовини излаб топиб, йўқотиб, яна излаб яшаса керакки, шундан у омаду омадсизликлар, хато ва адашувлар гирдобида, тўфонида ҳаёт кечирар.

Ўз яқинларинг билан узоқ вақт кўришмасдан юриб кўришиб қолиш қандай яхши. Сенинг келганингни эшитиб, сени бир кўрайлик деб соғиниб келган қариндош-уруғлар қуршовида ўтираркансан, бу ёруғ дунёда сенинг умр кўришинг учун ажратилган муддатда қайда яшасанг ҳамки, уларнинг дийдорини узоқлаштирмай ўзинг билан бирга олиб юришингни, уларнинг тақдири, бахтию бахтсизлиги, соғ-саломатлиги сен учун барибир эмаслигини жисму жонинг билан ҳис этгандай бўласан.

— Куёвинг яхшими?

— Болаларинг соғ-саломатми?

— Куёв келмадиларми?

— Болалар қани?

— Поччамизнинг аҳволлари қалай?

— Болалар катта бўлиб қолишдимми?

Бу саволларга жавоб бераман деб чарчаб кетаман.

Бир пайт тўлиб-тошиб, чақнаб, хаңдон отиб холам келиб қоладилар.

— Қани, юр кетдик бизникига, ошни дамлаб чиқдим. Бувинг зор-интизор кутиб ётибдилар, — дейди холам. Менга ана шу гап керак эди. Қувониб кетаман.

Холамлар турмуш қурганларидан сўнг бу ҳовлини сотиб олишганди. Катта ўрикзор боғи, бир уйи, бир даҳлизи бор эди. Йиллар ўтган сайин дарахтлар кесиб ташланаверди, ўрнини бирин-кетин иморатлар эгаллайверди. Ҳар йили иморат бошлашади, қурилиш сира тутамайди, ҳовли юзи бир парчагина ерга айланди. Ҳар гал келганимда холам билан поччамни қойган бўламан.

— Бу иморатларнинг нима кераги бор. Ундан кўра сафарга чиқиб келмайсизларми, дунёни томоша қилиб, дам олмайсизларми? — дейман.

Эр-хотин ўз билганларидан қолишмайди. Ҳали уйланмаган уч ўғилга иморат керак, ҳали дунёда йўқ невараларнинг ҳам уйини тайёр қилиб қўйиш керак эмиш.

— Келмаганингдан буён бизда қанчалаб ўзгаришлар юз берганини сезяпсанми? — дейди холам.

Атрофга разм соламан, қўққайиб турган қатор иморатларга лоқайд нигоҳ ташлайман. Уйларга бирма-бир кириб чиқамиз — оёқ остидаги чўрдек гиламлар, ялтироқ дарпардалар, ҳар бир хонадаги жиҳозу мебелларга ҳавас қилаётгандек бўламан. Лекин фикру ўйимни банд этган саволни сира ўзимдан узоқлата олмайман.

— Бу йил охиригача элик ёшимни нишонлаб тўй бермоқчимиз. Шунгача чала қолган иморатларни битказиб оламиз, камчиликларини тўлдирамиз.

«Яна қанақа иморат, қанақа камчилик? Буларнинг ҳаммаси нимага керак?»

Бу саволни овоз чиқариб айтганим билан, унга фикримни тушунтирмоқчи бўлганим билан ҳеч нарса ўзгармайди, жойидан қўзватилмайди, бузиб кўчага улоқтириб ташланмайди. Икки-уч кунга соғиниб келган одамман ахир.

— Сизга ҳавасим келяпти, жуда бахтлисизлар, холажон, — дейман мен унга.

— Бахт қайда, Роҳилажон, буларнинг ҳаммаси болаларники.

— Наҳотки, бахтли эмассиз?

— Бахтми, қолиб кетган, ҳу-ув ўша йигирма ёшимнинг остонасида.

— Менга айтган гапларингиз ёдингиздами, хола? Қалбингда муҳаббат бўлмаса, яшаш оғир, дегандингиз. Бу гаплар маъносига мен энди тушуниб етяпман.

— Қийналяпсанми?

— Ҳа...

— Сен ҳалиям буни эрта тушунибсан. Мен тушунганимча ёшим ўтиб кетганди. Бундан бу ёғини кўриб турибсан...

Биз бувимнинг хоналарига кириб борамиз. Бошларида оппоқ рўмол, кўйлаклари оппоқ. Каравотда ўтирибдилар. Қўлларида китоб. Кўзойнаксиз ўқийдилар.

— Катта шаҳарда катта ишларни уддалаб юрган боламдан айланиб кетай, — дейди бувим кучогини очиб.

Бувимни кўрсам, суҳбатлашсам, дунёни қайтадан кўргандай бўламан. Лекин бир йил бўлди, бувим оёқдан қолдилар. Яқин вақтларгача ҳам гурс-гурс қадам босиб бардам юрардилар. Энди эса...

Мен югуриб бориб елкаларига бош қўяман, ўзимни тутолмай овозсиз йиғлайман. Бувим ҳам ҳиқ-ҳиқ йиғлайдилар.

— Начора, — дейдилар.

Холам бу орада дастурхон келтириб ёзадилар, чой келтирадилар.

— Куёв қани, болалар қани? — бувим хавотирланиб сўроқлайдилар.

Мен иш билан келганимни айтаман.

— Хўш, энди дунёдаги гаплардан гапир-чи? — сўз бошлайдилар бувим.

— Дунёдаги гапларни биздан кўра ўзингиз яхши биласиз, бувижон, — дейман. Ўтган кунларда газета ўқишга вақтим ҳам, кайфиятим ҳам бўлмаганлигини, бу борада билимдон эмаслигимни шу билан пардаламоқчи бўламан. Холам маъноли қилиб йўталиб қўядилар.

— Почтачи негадир газета-журналларни ҳам келтирмай қўйди. Менга ўхшаб касал бўлиб қолдими? — дейдилар бувим. — Болалар мактабдан қайтса, кўчадаги дўкондан газета келтириб беришса бўларди. Лекин икки-уч кундан буён «хўп келтирамиз», дейиша-

дию ғойиб бўлишади. Эсларидан чиқариб қўйишадими, билмайман. Икки кундан бери газета ўқимаганимга худди дунёдан узилиб қолгандекман...

— Шуниси яхши эмасми, сиз ҳам тинч, биз ҳам тинч, — дейди холам. — Дунёнинг қай бурчида зилзила бўладими, қай бурчида уруш бўладими, қай бурчида ким-кимни ўлдирадими — эшитсалар, тамом, бирпасда товлари қочиб қолади.

— Тобингиз қочиб қолади, деб радио-телевизорни ҳам қуритдиларинг. Энди мана, газета ҳам йўқ. Қари одамга ўлимдан бошқа чора қолмаскан ўзи...

— Оёқларингиз оғриб, қийнамаяптими, буви, — мен гап мавзуини бошқа ёққа бурмоқчи бўламан.

— Йўқ, ҳеч қандай оғриқ йўқ. Кесиб ташласа ҳам сезмасам керак. Жонсиз бир ёғочдай бўлиб қолганку, — дейдилар бувим оёқларига бепарво қараб.

Мен яна ноўрин гапириб қўйганимни, қари, хаста, бунинг устига ўзингдан донороқ, зийракроқ одамлар билан гаплашиш қийин эканлигини туяман. Хиждолат чекаман.

— Ҳадемай баҳор келади, ҳаволар исийди, оёгингиз ҳам тузалиб, ҳеч нарса кўрмагандай бўлиб кетасиз, — дейман.

Бу гап ҳам ноўрин ва ноўхшов эканлигини ҳис этман. Лекин яна нима дейиш мумкин?

— Кетгунингча яна келгин, фақат газета олиб кел, — дейдилар бувим хайрлашарканмиз.

Тунда, алламаҳалда телефон жиринглаб қолади.

— Опа, сизни чақиршияпти, — дейди укам. Мен ҳовлиқиб югуриб бораман. «Уйимизда тинчликмикин, болалар саломатмикин?» деган ўй кечади хаёлимдан.

— Роҳила, мени таниялсизми? — дейди эркак овози. Бу овозни танимай бўларканми? Фақат яқин вақтларда уни унутай деб қолувдим. Унутмабман ҳали. Телефон тутган қўлларим титраб кетади.

— Келганимни қайдан эшитдингиз?

— Муқаррама опани кўрувдим.

— Яхшимисиз...

— Ўшанда, мени кечиринг, деганимда индамадингиз. Мени кечирдингизми?

Унинг бу саволига жавоб бермайман. Бутунлай бошқа гапни сўрайман:

— Айтинг-чи, бахтлимисиз?

— Ҳа, худди шу дамда овозингизни эшитганимдан бахтлиман...

— Мен сизни ўшандаёқ кечиргандим...

— Нега?

— Билмадим, нега...

— Ахир мен...

— Сиз яхшисиз, барибир...

Телефон тутқичини ортиқ ушлаб туролмайман, секин жойига қўяман...

* * *

Телефон зрта тонгда, ҳали ўрнимдан турмай, қиладиган ишларни режалаштириб ётганимда яна қаттиқ жиринглаб қолди.

— Тошкентдан, — деди укам.

Юрагим қинидан чиқиб кетаёзди. Мен болаларни боғчага қолдириб келаётганимда ҳам, бутун тун бўйи ҳам қандайдир воқеа юз беришини сезгандек эдим, лекин аҳамият бермасликка ҳаракат қилгандим. «У ёқда менсиз нимадир бўлган!» деган фикр миямга ўқдай санчилди. Қўшнимиз Раҳима опага келаётиб: «Боғчага ўтиб, болаларимдан хабар олиб тулинг», — дея Самарқанддаги телефон рақамимни бергандим.

— Кечадан буён сизларга тушиш бирам қийин бўлдики... — дейди Раҳима опа.

— Болаларга бир гап бўлдимиз?

— Собиржон касалхонада.

— Касалхонада? Нега?

— Кўричагини операция қилишди. Яхши ўтди. Фақат аям билан дадамни чақириб келинглар, дейди нуқул.

Ўғлим... Ўғлим касалхонада — бир ўзгинаси оппоқ хонада йўлимга интизор бўлиб қийналиб ётибди... Менинг ўғлим... Ёлвизгинам, ота-онаси тирик туриб, етимчадай ётибди... Мен бу ёқда ялло қилиб юрибман. Менинг ширинтойим, бебаҳойим...

Шу дамнинг ўзидаёқ йўлга отланаман. Учишга тайёргарлик кўраётган самолётга чиқишга улгураман. Ўғлимнинг илтижоли овози қулоқларим остида янграйверади:

— Ая, аяжон...

У ҳақиқатан ҳам мен учун бебаҳо. Етти ойлик тувилди. Врачлар унга шундай кўз ташлашди-ю, ди-

агнозни осонгина кўяверишди: гипотрафия, анемия, рахит... яна номи ёдимда қолмайдиган касалликлар. Ҳаммаси боламга келиб ёпишаверади — ёзда ичи кетади, қишда шамоллайверади, сал нарсага иссиғи кўтарилаверади, жигари бирпасда шипиши ҳам ҳеч гап эмас. Ҳар йили касалхонада икки-уч марта ётиб чиқамиз. Мана энди кўричак ҳам бор экан. Оёқлари ёғочдай қотиб қолган бувим айтганларидай: «На-чора».

Одам ўзи нега дунёга келади? Яшаш шунчалик қийин бўлса, эрта тонгдан ярим тунгача ташвишларинг тутамаса, узоқларга қочиб кетсанг ҳам изингдан қувиб етса...

Болалардан биронтаси оғриб, касалхонага ётиш керак бўлса, мен эсанкираб қоламан. Касалхона деган гапдан шу қадар безганманки, эшитдим дегунча эсхушим бошимдан учиб кетади.

— Қадрли йўловчилар, хавфсизлик қкамарини боғлаб олинглар, — стюардессанинг овози хаёлларини ўзимга қайтаради. Самолёт алақачон булутларни ёриб учиб кетаётган экан, мен эса унинг учганини сезмай ҳам қолибман. Узоқда боланг йўлингга кўз тикиб, азоб чекиб ётса, сен учун ҳеч нарсанинг аҳамияти қолмас экан.

Ҳафизни излаб топишдимикан? Собиржон мендан ҳам кўра дадасини кўпроқ яхши кўради. Келмаган куни боғчага етиб боргунча: «Дадам қаёққа кетди?» — дея сўрайвериб, ҳоли-жонимга кўймайди. Аввалига: «Ҳайдаб юбордим», — деб жавоб бердим.

— Нега ҳайдайсан? — дея астойдил мендан хафа бўлди, кўзларида ёш филтилади.

— Энди биз ким билан тўп ўйнаймиз, а? — деди каттам ҳам алам билан.

Қарасам, ёш болаларга аччиқ гапларни гапиришнинг сира ҳожати йўқ.

— Бобонгникига кетган. Сенга ҳар хил совғалар олиб келади, — деб алдаган бўлдим.

Биринчи фарзанд туғилгунча рўзгорнинг оғирию энгили сезилмас экан. Мен икки хонали уйнинг супур-сидирига ҳам, икки киши учун овқат тайёрлашга ҳам улгурардим, икки кишининг кирини ювиш, дазмол босиш каби юмушни ҳеч бир миннатсиз, гапсўзсиз бажарардим.

— Қалай экан ҳаёт? — деб сўраб қолганди бир куни Эргаш исмли собиқ синфдошим кўчада кўришиб қолганимизда. У анча эрта уйланган, ташвишлар юкиданми ёки мижозида шундаймиди, сочларига оқ ора-лаб, анча ўзини олдириб қўйган эди.

— Яхши, — дедим мен. — Ёмон эмас ҳар ҳолда.

— Ҳа, ҳаёт ҳозирча сизлар учун яхши бўлади — ёш келин-куёвсизлар. Лекин ҳаётда байрамлар жуда кам, оддий кунлар эса жуда кўп, баъзида қаёққа қочиб кетишни билмайсан, ортга йўл йўқ, бошингни ноилож эгиб, кунлар измига бўйсунасан, бир кун қариб қолганингни, умринг ўтиб кетганини билмай ҳам қоласан.

— Эргаш, нега бунчалик эрта қариб қолдингиз? — дегандим мен ўшанда сочига ишора қилиб.

— Сиз бўлсангиз кўзимга ниҳоятда шодон ва ёш кўриняпсиз. Илоё ҳамиша шундай бўлиб қолинг-да, — деганди у истехзо билан.

Бизнинг турмушимиз қачон ва қай тарзда бунчалар ўзгариб, бунчалар бузилиб кетди? Бир-биримиздан нега бунчалар бешиб кетдик, нега бунчалар совиб қолдик?

Турмуш қурганимизга икки йилча бўлиб қолганди. Ҳар ҳолда Ҳақимжон жуда кичкина, лекин каравотга ётқизиб қўйса, оёқ-қўлини типирчилатиб, йиқилиб тушадиган ёшда эди. Ҳафиз қайси бир оғайнисини ичкариги хонада меҳмон қилиб ўтирарди. Мен Ҳақимжонни гоҳ қўлимда кўтариб, гоҳ каравотга ётқизиб, уларга овқат тайёрладим, сузиб, дастурхонга келтириб қўйдим. Чой дамлаб бердим. Эркаклар гангур-гунгур суҳбат қуриб ўтиришарди. Мен ошхонада ивирсиб, шошиб-пишиб юрарканман, Ҳафиз вақти-вақти билан ўтирган жойида номимни атаб, иш буюриб турарди: «Роҳила, стаканларни артиб бер!», «Овқат келтирганда мурчни ҳам опкелиш керак-да!», «Роҳила, чой қайнагандир?».

Сочиқ улар ўтирган хонадаги жавонда турибди — у биледи, жавон эшигини очиши билан дазмоллаб, тахлаб қўйилган сочиқни олиш мумкин. Мурчни-ку, ошхонага шундай чиқса, бас, топади. Стаканларни ҳам ўтирган жойда салфетка билан артиб қўйса бўлаверди. Бола тўхтовсиз йирлайди. Уни тинчитиш учун фақат кўтариб юриш керак. Ошхонадаги ишнинг сира охири кўринмайди.

— Роҳила! — дейди яна Ҳафиз. Ҳакимжоннинг йиғиси, телевизорнинг баланд овози орасида мен унинг нима деяётганини эшитмайман. Бу ёққа чиқиб гапирса бўлмайдими?

— Роҳила!

Мен ўзимни эшитмаганга олиб, ишимни давом эттиравераман.

— Роҳила!

— Ҳа! — мен энди коса-товоқ юваётган ҳўл қўлим билан югуриб нарига хонага кираман.

— Анув кунги конъякни олиб бер.

Ўрнидан шундайгина туриб, қўлини чўзса, жавонга етади — конъякнинг жойини билади-ку. Албатта, мен келишим, мен олиб беришим керак. Бу қандай ноинсофлик? Мен энди ўзимни туюлмамайман, туюқиб кетаман!

— Шу ўлгур шиша учун чақирдингиз-а? Атайлаб мени хотин деб камситмоқчи, ўзингизнинг эркак эканлигингизни таъкидламоқчи бўлдингизми? Жавонни очиб, хоҳлаган нарсангизни менсиз ҳам олишингиз мумкин-ку! Одам деган ҳам шунчалик бўладими? Шу хотин ҳам ишлаб чарчаб келган, овқат пиширди, уйни йиғиштирди, тозалади, боласи ёш, қўй, у-бу ишларни ўзим қилсам ҳам бўлади-ку, деган фаҳм-фаросат йўғ-а сизда?!

Меҳмон дастурхонга тикилганча бош кўтармай ўтирибди. Ҳафиз меҳмоннинг олдида шунча гапга қолганидан уялиб, қип-қизариб кетди.

— Бўлди, бўлди, бор, ишингни менга миннат қилганинг қилган. Нега бунча бақирасан? Худди бозорчи хотинларга ўхшайсан-а...

Биринчи қадам, биринчи дағал, совуқ гап, совуқ муомала кетидан қолгани ҳам ёғилиб, ёпирилиб келавераркан.

Кейин Собиржоннинг турилиши... Касалликлар. Ўртадаги жарлик ана шунақа бўлмағур гап-сўзлар, кирдикорлар билан тобора кенгайиб, чуқурлашиб бораверди. Бунга ким гуноҳкор? Ўртада яна бир аёл ҳам пайдо бўлди. Ҳафиз ўша аёлда мендан тополмаган хислату фазилатларни кўргандир. Одам тирик экан, ҳамisha меҳрга ташна яшайди... Бундан бир йилми-икки йилми олдин бўлиб ўтган бир воқеани тез-тез эслаб тураман.

Фаронадан бир дугонам меҳмонга келди. Уч-тўрт кундан кейин кетадиган бўлди. Аэропортга кузатишга чиқдим. Анча кеч эди. Ҳафизга, бирга чиқайлик, десам, чарчаганман, деди. Қиш, совуқ эди. Ҳаммаёқ оппоқ қор, қор яна учқунлаб турарди. Самолёт тўрт соатлар кеч учди. Қайтишда узоқ йўл юрса-да, лекин уйимизнинг олдигинасига келиб тўхтовчи троллейбусга чиқдим. Лекин ярим йўлга келганда троллейбус бузилиб қолди. Изғирин ғувиллаб турган кўчада анча пайт такси пойладим. Соат ўндан ошган. Таксилар тўхтамай ўтиб кетавергач, безовталана бошладим. Болаларнинг ҳоли не кечди? Ҳафиз телевизорни қўйиб, қотиб ухлаб қоладиган одати бор. Уйга тезроқ етишим кераклигини ўйлардим. Қор бетиним ёғмоқда, аёвсиз совуқ вужудимни музлатмоқда. Йўловчи машиналарга атайлаб қўл кўтариб тўхтатмаётгандим. Бир пайт худди танишини чақираётгандек сигнал берганча бир «Жигули» мендан сал нарироққа бориб тўхтади. Бир оздан сўнг чап тарафдаги эшик очилиб, бўйнига шарфни узун қилиб ўраб олган йигит чиқди ва машина ойнасини қордан тозалай бошлади. Машина ичи ёруғ эди, ўриндиқлари қизил духоба билан қопланган: жуда ёқимли, жуда дардли, эрончами ва ёки туркчами қўшиқ янграрди.

— Қаёққа бормоқчисиз, келинг, обориб қўяман, — деди ҳалиги одам машинаси эшигини очиб ўтирмоқчи бўларкан.

Совуқдан қотиб қолган, тезроқ уйига кириб боришни ўйлаган одам эдим. «Йўқ», десам тамом — моторни вағиллатадию кетади-қолади. Қоронғи ва совуқ кўчада мен тагин қолавераман.

Мен узоқ ўйлаб турмадим. Бордиму машинанинг орқа эшигини очиб юмшоқ ўриндиққа ўтирдим. Машина юриб кетди. Дардли, ёқимли, сероҳанг қўшиқ ўзининг авж нуқтасига етган, сонсиз қор парчалари олдидаги деразага келиб урилар, тозалагич шиқиллатиб тозалаб ташлар, яна ва яна қор гупиллаб ёғилиб келаверар, ичкари иссиқ, шинам, ташқари совуқ, қоронғи ва рутубатли эди...

Машина эгаси — серсоч, ёш, ўктам қиёфали бир йигит.

Аламли, дардли оҳанг, иссиқ ҳаво мени бир зумда элитди, ўзимда мастона бир кайфият туйдим.

— Анчадан буён кутаётганмидингиз машинани? — деди эркак қаршисидаги айлана ойнани тўррилаётиб.

— Анча бўлиб қолди. Раҳмат сизга, келиб қолма-сангиз, ҳалиям кўчада қаққайиб турган бўлардим.

— Одамларга яхшилик қилиш яхши-а? Исмингизни билмайман, кечирасиз?

— Роҳила...

— Роҳилахон. Қарасам, ёлғиз ўзингиз турибсиз... Қор ёғиб турган бўлса, қоронғи тунда ёшгина аёл совуқдан жунжикиб турса, қандай қилиб кўз юмиб ўтиб кетавериш мумкин. Аммо-лекин машинани тўхтатганимдан, чақирганимдан қўрқдингиз, а?

— Йўқ, нега қўрқарканман?

— Билмадим, қўрқдингиз. Лекин барибир довюрак аёл экансиз.

— Йўқ, довюрак эмасман, қўрқдим, — дедим мен росттўйлик қилиб.

Шундан сўнг биз нималар ҳақида гаплашган бўлсак, менга ҳаммаси хуш ёққанди. Мен ўша лаҳзаларда бахтиёр эдим. Нега? Қандай ниятда, билмадим, лекин ўша йигит менга меҳр кўрсатганди.

— Мана, кўчангизга ҳам келдим, мана, уйингиз олдида ўтиямиз, тўхтатайми-йўқми? — сўраб қолди машинасини секинлатаркан. Мен ўтиргандаёқ қаерга боришимни айтгандим. Ҳозир уйимга яқинлашиб қолганимни унутиб ҳам қўйибман.

— Тўхтатинг, — дедим мен бирдан. Машинани тўхтатади. — Хўп. Сизга кўпдан кўп раҳмат... хайр, — дедим мен. Шу зумда у ўтирилди. Суянчиқ устида турган қўлимга қўлини қўйди.

— Роҳила, қаранг, қандай чиройли тун, яна бир айланайлик, — деди.

Ҳақиқатан ҳам, бу қорли тун чиройли эди, магнитофондан янграётган қўшиқлар ёқимли эди, бу йигитнинг қўлидан қўлларимга иссиқ меҳр қуйилиб келаётганди... Яна бирон лаҳза ўтса мен рози бўлиб қўя қолардим, бу тундан воз кечиш қийин бўларди. Лекин мен қўлларимни дарров тортиб олдим, шитоб билан эшикни очдим, отилиб ташқарига чиқдим ва ортага ўтирилмай уйимиз томонга тез-тез юриб кетдим. Кўз қирим билан сезардим — машина анча пайт чирокларини ўчирмай, жойидан жилмай турди.

Мен ўша йигитдан миннатдор эдим. Яна негадир

раҳмим келди. Бу совуқ ва қоронғи тунда у ким биландир гаплашишга, дардлашишга зор. Унинг иссиқ, баҳаво уйи, хотини, болалари бор бўлса керак. Бўлмаслиги мумкин эмас. Лекин у барибир ночор, барибир бахтсиздир ҳам. Мен сирпанчиқ йўлда йиқилиб кетмаслик учун авайлаб қадам босиб борарканман, беихтиёр Ҳафизни ўйладим. Қачондир бир кун, йўқ, фақат бугун ва ёки шу кунларда эмас, бирон кун у ҳам бирон нотаниш аёл суҳбатига зор бўлиб қолармикан ва ёки унинг қўлларини қўйиб юбормай, учрашувга таклиф қилармикан? Мабодо, унинг ҳаётида ана шундай воқеа содир бўлса-ю, мен бундан огоҳ бўлсам, нима қилардим?

Мана, мен шундай ҳолни бошдан кечирдим-ку. Лекин қўлимдан ҳеч иш келмади.

— Қадрли йўловчилар, бир неча минутдан сўнг самолётимиз Тошкент аэропортига қўнади. Экипаж сизларга ёқимли кайфият тилаб қолади, — стюардесса қизнинг овозидан ўзимга келаман. Хайрият, бир неча муддатдан сўнг мен Собиржон ётган касалхонани излаб топаман, ўғилгинамни бағримга босиб, ўпиб-ўпиб оламан.

— Нега бизни қолдириб кетдингиз?

— Нега дадамни ҳайдаб юбордингиз?

— Дадам энди қачон келади?

— Энди бизларни ҳеч қачон ташлаб кетмайсизми?..

У, албатта, ана шу саволларни беради. Мен унга нима деб жавоб бераман?

Бу саволларга жавоб бериш нақадар қийин.

Мана ҳозир самолётдан тушаман — мени ким кутиб олади? Ҳеч ким. Бунинг учун ким айбдор?

Бирдан дилим хуфтон бўлди.

Сафарим чала қолди.

Бувимга газета олиб бориб беролмадим.

Мукаррама опанинг кўнглини тополмадим.

Боғибаландлик раҳматли холамнинг эрини ким етаклаб юрибди, билмадим, аҳволидан бир хабар ололмадим.

Элик ёш остонасида турган холамга бир илиқ гап айтолмадим.

Эрим ташлаб кетди...

Латофатли ва назокатли хотин бўлиш, меҳрибон ва

мушфиқ она бўлиш, кичик илмий ходим талабларига жавоб бериш, қариндош-уруғларга даррдош, ғамдош, қариндош бўлиш нақадар қийин...

Бошимни қуйи згтанымча такси бекатига тез-тез юриб борарканман, қулоғимга таниш овоз чалингандай бўлди:

— Роҳила!

Ҳафизнинг овозига ўхшайдими? Йўқ, бўлиши мумкин эмас. Мен ўтирилмай кетавераман. Йўқ, яна чақирди:

— Роҳила!

Ҳафиз. Қўлида шилдиروق қовозга авайлаб ўралган гулдаста.

Бундан анча йиллар илгари Москвадан қайтганимда ҳам худди ана шундай кутиб олганди.

— Қайтишимни қандай билдингиз, — дегандим мен ўшанда ажабланиб.

— Шу бутун, шу соатда қайтишингни ҳис қилдим, — деганди у. Ҳозир ҳам Ҳафизнинг овозини эшитиб, кўнглим бирдан ёришди. Унга яқинлашарканман, шунча кунлардан бери ненидир истаётганим, ўша истаётганим нелигини билолмаганим ва у Ҳафиз эканини, таниш овози эканини англадим.

КУНЛАРНИНГ БИРИДА

Аслида бугун бошқа кунлардан сира фарқ қилмасди, ишхонада кун бўйи бошлигимнинг хурмача қилиқларига сабот билан чидаб уйга қайтдим. Мен ўзимни лоҳас ҳис этар, асабларим ҳам қаттиқ толиққанидан фикру хаёлим ўзимда эмасди. Аммо шунга қарамай уйга кирарканман, кийимларимни алмаштираёқ кечки овқатга уннай бошлайман.

Йўқ, аввало радионинг қулоғини бураб қўяман. Сўнг қозонда ёғ қиздирарканман, пиёз арчирарканман, помидор тўрарканман, диққат-эътиборим сўнгги янгиликларда бўлади: Атлантика океанига «Боинг» самолёти қулаб тушди... Чеченистондаги уруш давом этапти... Тожикистон чегарасида отишмалар...

Устига устак, саккизинчи синфда ўқийдиган ўғлим Содиқ ҳам синфдаги янгиликларни тинмай гапиришга тушади: душанба куни химия ўқитувчиси 15 та ўқувчига бирданга икки қўйибди-ю, кейин кутилмаганда синф журнали ўз-ўзидан аллақачон қўйиб бўлибди. Ўшандан буён фақат синфда эмас, бутун мактабда шунинг машмашаси эмиш. Бугун директор хонасида ўқувчилар билан икки соат савол-жавоб бўлибди. Синф раҳбари энг зўр фолбинга учраб, журнални ким гўдон қилганини аллақачон аниқлагани, аммо ўша одамнинг ўзи айбини бўйнига олса, жазо албатта енгиллашини айтибди. Мен энди ўғилинамнинг гапи тутаб қолар, радиога янгиликлардан сўнг бошланган куй-қўпиқни тинглаб, чой-пой ичиб оламан, деб ўйлаб турганимда унинг кўзлари чақнаб яна гап бошлаб қолди:

— Ая, синфимизда тагин қизлар билан ўғил болалар ўртасида севги-муҳаббат бошланиб кетган. Яширинча бир-бирларига хат ёзишади, учрашиб туришади.

— Ие, ўзинг ҳам биронтасига...

— Йўқ, мен эмас, Шерзод жўрам Гулноз деган қизни яхши кўриб қолибди. Гулноз Акрамга ҳам ёқади.

Қай бирини танлашни билмай Гулноз ўрта йўлда сарсон.

— Сен буларни қайдан биласан?

— Гулноз ҳамма гапини фақат менга айтади-да.

— Сиримни ҳеч кимга очмайди, деб сенга ишонаркан-да...

— Шунақа...

— Сен бўлсанг менга айтаяпсан-ку, яхшими шу ишинг...

— Сизга ишонаман-да, ая, шунинг учун айтаяпман...

— Ишонганинг-ку яхши, лекин менга қара, балки ўша қизнинг кўнгли сендадир, — дея унга синовчан қараб ҳазиллашган бўламан мен.

— Йўр-е, йўк... Гулнознинг бўйи меникидан баланд. Нимага менинг бўйим паст бўлиб қолган, ая?

Ўғлимнинг овозида алақандай ўкинчми, армонми туяман. Юрагим увишиб кетади. Ўғлим, ўрилгинам улғайиб қолибди-ю, мен сезмабман. У асли етти ойликчала турилган. Кейин ҳам нимжон, касалдан боши чиқмай ўсган эди. Уни деб не-не азоб-уқубатларни бошимдан кечирмагандим. Касалхонада уч ойлаб ётиб қолган пайтларимиз ҳам бўлганди. Энди мана, унинг юрагида муҳаббат гунча очибди...

— Ўкинма ўғлим, Худо насиб этса бир бўйчан, кўркам йигитга айланасан ҳали. Не-не сулув қизлар сенга ошиқу беқарор бўлишади, — ўғлимнинг кўнглини кўтарган бўламан мен...

— У пайтгача Гулноз мени кутармикан, ая...

— Сенга айтаяпман-ку, ўғлим, дунёда қиз кўп. Гулноз бўлмаса бошқаси бор.

— Гулноз бошқача-да, ая...

Бу кетишда гап яна узоқ чўзилишини, мен ҳар не демайин ўғлимнинг Гулноз билан боғлиқ дил ҳасрати ўзгармаслигини, тутамаслигини фаҳмлайман.

Қовурилаётган овқатнинг жағ-жуғи, радионинг шовқини ва ўғлим, синфдошларининг саргузаштлари, севги можароларидан менинг чарчоқ бошим гувиллаб, юрагим сиқилади... Радиони ўчираман, ўғлимга қараб:

— Бирпасгина мени ўз ҳолимга қўй, — дея астойдил ялинаман. Яна хафа қилиб қўймадиммикан, дея зимдан қараб қўяман. Шу ўғлим яхши-да, кўнглида

кири йўқ, ичида гап ётмайди, ҳаммасини тўкиб со-
лишни истайди. Тоқат қилиб эшитадиган одам бўлса
бўлди.

Шу чор эшик қўнғироғи жиринглайди. Эшикни
очиш учун борган ўғлимнинг овози эшитилади:

— Ая, сизни Мастура опа сўраяптилар.

— Ичкарига кираверсин, — дейман овозимни кўта-
риб. Аммо бу хотиннинг уйга бир кириб ўтириб олса,
дарров туриб кетиши қийин — қулоғингни, юрагингни
ўртаб, керак-керакмас гапларни гапираверадиған ода-
ти ёдимга тушиб, чор-ночор унга ўзим пешвоз чиқа-
ман.

— Вой, хамир овқат қилмоқчи эдим, — дейди
қўшним остонада туриб. — Қарасам, ун йўқ экан.
Ҳойнаҳой сизда бордир, деб чиқдим.

«Унингиз бўлмаса, хамир овқатдан бошқасини
қилинг», — деган ўй кечади кўнглимдан. Аммо сир бой
бермайман. Аслида бу хотиннинг ҳам пешонаси шўр,
рўзғорида доим нимадир етмай турар, зри эса мудом
маст-аласт, бунинг устига боқибегам эди. Мен ошхона-
да идишга ун соларканман, изимдан кириб келган қўшним
барибир лаби-лабига тегмай жаврашга тушади:

— Вой, биласизми, бу Карима деганлари жа-а ҳад-
дидан ошиб кетаяпти. Жавонлари тарелкага тўла-ю,
тунов куну уйига меҳмон келганда, ён қўшниси Дил-
дорадан 20 та тарелка олибди. Қизи тарелкаларни юваё-
тиб олтитасини синдириб қўйибди. Дилдора, олтита
тарелкам қани, деб чиқса, нима деган эмиш: «Тавба...
Тарелкангиз синган бўлса, мен қайдан топиб бера-
ман», — дебди-ю эшигини қарсиллатиб ёпиб олибди.
Эй, шу Карима одам эмас экан-да, ўзиям...

— Ие, бировнинг омонатига хиёнат қилиш гуноҳ-
ку, — дейман мен ҳам беихтиёр гапга қўшилиб.

— Бунинг устига, сиз кўпинча ишда бўласиз, бил-
майсиз, Карима-чи, ўтакетган ғийбатчи хотин. Хафа
бўлманг-ку, сиз ҳақингизда ҳам кўп бўлмағур гаплар-
ни тарқатиб юрибди...

— Карима билан ҳеч қачон ош-қатиқ бўлмасам,
қизиқ, мен ҳақда нима деркан, — дейман кўнглим
хира тортиб.

— Шундоқ катта-катта жойларда ишлашади-ю,
эр-хотин шунақаям бақир-чақир қилиб уришишади,
дейди.

Мен кўшнимнинг гапларини ортиқ эшитмай қўяман, ҳолбуки унинг нияти кундек аён, у мен ҳам Каримани алламбалолар деб ёмонлашимни, ғийбат совунини кўпиртиришимни истайди. Лекин мен жаҳлимни ичимга ютаман.

— Энди Мастурахон, бу дунёда ғиди-бидисиз, жан-жалсиз оила бормикан, ўзи. Майли, Каримахон бир қават пастда яшайди, гоҳ-гоҳида баланд-паст товушимни эшитган бўлса, эшитгандир, гапирса гапирар, ахир ҳатто деворнинг ҳам қулоғи бор. дейишади-ку.

Мен Мастуранинг қўлига ун солинган идишни тутаман. У худди кўнглимдан кечган ўйларни сезгандек бошқа гапирмайди, ун тўла идишни кўтарганча индамай чиқиб кетади.

Мен кўшним билан овора бўлиб, газнинг оловига қарамаган эканман, шўрва бўтқага айланишига сал қолибди. Мастурани ичимда лаънатлаганча, шоша-пиша оловни пасайтирдим. Ниҳоят, энди чой ичсам бўлади.

Йўқ, яна эшикнинг кўнғироғи... Даҳлиз томондан кичкина ўғлимнинг йиғлагани ва каттам Қодирнинг дўқ-пўписаси эшитилди.

— Ҳа, нима гап. — югуриб чиқдим. Пешонаси ғурра бўлган, бурнидан оққан қон кўйлагига томган кичик ўғлим мени кўриши билан баттар чинқириб йиғлаб юборди.

— Вой, вой, сенга нима бўлди, йиқилдингми?

— Ая, бунингиз асли ландовур, қўрқоқ... Боғчада ўзидан кичкина анови Исроил деган бола бор-ку, ўша яна йиқитиб урибди... — деди катта ўғлим оташин бўлиб.

— Сен ака бўлиб индамай қайтиб келавердингми? Ўша Исроилни яхшилаб урмадингми? Ўша зўравонни эртага ўзим бориб кўрай, бурнини ерга ишқаб қонатмасам қўймайман. — Менинг жаҳлу вазабим шу қадар кўпириб тошгандики, гўё она йўлбарсгами ва ё бўрига айлангандим, агар шу дамда ўша Исроил — ўша миттигина болакай қўлимга тушса борми, эзиб пачақлаб ташлашга ҳам тайёр эдим, гўё... Пешонаси ғурра бўлган, бурнидан чак-чак қон томиб турган ўғилчам — жигаргўшамни бағримга босдим, шу жойда тиззаларим қалтираб ўтириб қолдим ва йиғлаб юбордим, товушим баландлашиб кетганини ўзим ҳам билмай қолдим...

Менинг йиғлаётганимни кўриб ўзини унутган ўғлим, ўғилчам юзимни ўзига қаратиб олиб чўлпиллатиб ўпа бошлайди. Ўғлимнинг меҳри-ардоғи мени қайтадан ўзимга қайтаради — юмшоққина, заифгина ва яна бир пиёлагина иссиқ чойга муштоқ аёлга айлантиради...

Мен унинг юз-қўлини юваман, эгнидаги кўйлагини алмаштираман!

Ниҳоят, ором курсига ўзимни ташлаб, совиб қолган чойга қўл узатарканман, ўнинчи синфда ўқийдиган катта ўғлим қаршимда пайдо бўлди.

— Ая, эртага «Ҳаёт мазмуни» деган мавзуда иншо ёзиб боришимиз керак экан. Нимадан бошлашни, нима ёзишни билмай турибман...

— Мактабдан келибоқ шунга тайёрлансанг бўлмасмиди, ўғлим. Мениям сал аягин, ахир. Ишдан келганимдан буён нафас ростлаганим йўқ ҳали.

У индамай тураверади. «Ҳаёт мазмуни» эмиш. Ҳаётнинг мазмунини ҳали мен тушуниб етмадим, булар қайдан билсин? Унинг бошини эгиб, мўлтираб тикилиб туриши тагин кўнглимни юмшатади:

— Сен ўзинг аввало яхшилаб ўйлаб, режа туз, сўнг мустақил ўтириб ёз. Эртага, саҳарда устидан кўриб чиқаман, бўлганим, — дейман.

Аммо шу орада тагин эшик қўнғироғи жиринглаб қолади.

— Дадам келдилар, дадам келдилар, — болалар жонланиб қолишади. Айниқса, кичкинтой дадасини ошиқиб кутади. Чунки дадасининг чўнтагидан, албатта, бирон бир ширинлик чиқишини у яхши билади...

Ўзим ошхонада, қозон ёнида турибману, эримнинг товушидан кайфи тарақ эканини сезаман.

У кийимини алмаштириб юмшоқ креслога ўтирар-ўтирмас болалар дастурхон ёзишади, мен эса тайёр овқатни сузиб келтираман. У, албатта, чарчаган ва очикқан, ишдан сўнг ошхонанинг ўзида ё қайсидир бир қаҳвахонада дўст-ёрлар билан қиттак-қиттак отишган. Аммо у бунга ҳам қаноат қилмайди. Овқатдан олдин пиёлада ароқ қуйиб ичади... Сезиб турибман, кичкинтойнинг пешонасидаги ғурра унинг асабини кўзгатади.

— Ҳой, қани бу ёққа ўтиргин-чи, — дейди у менга ўшқиргандек товушда. — Сен онамисан?

— Ҳа, — дейман ва кўнглим қандайдир нохушлик сезиб, бирдан қоп-қора тортиб кетади.

— Нега болангга қарамайсан?

— Энди бола бола-да, талашади, тортишади, йиқи-лади, туради. Бола фақат шох чиқармайди, дердилар бувим раҳматли, — дейман ўзимни босиб.

— Нима, боланинг ҳайвондан фарқи йўқ, демоқчимаган? Яхшиямки боланг бор, бахтинг шунда... Ҳа, сен тушунмайсан... Менга бола керак, билдингми. Она-мисан, болангга қара, керак бўлса иш-пишингни йи-гиштир...

Мен индамайман. Бу янги гап эмас. Неча замон-лардан буён айтилиб келади. Одатда, мен ҳар сафар бундай саводдан сўнг:

— Хўп, майли, мен ишламайман, аммо рўзгор нима бўлади, — дейман.

У эса, албатта:

— Борига қаноат қилиб ўтирсанг, рўзгор ўтаверади, — дейди.

Бир томондан тўғри гап. Лекин мен болалар ту-рилган кезларда уйда роса ўтирганман. Қўлимда фақат нон учунгина пул бўларди. Онда-сонда эрим ичган ароқларнинг шишасини йиғиб сотардим, қўлимда пул кўргандай бўлардим.

Йўқ, бундай шароитда ишламасам сира бўлмайди. Бой-бадавлат ака-укаларим бўлса экан, улардан ёрдам сўраб, тирикчиликни ўтказсам. Эрим менга кўз ости билан ўкрайиб қараган кўйи косани бўшатади.

Мен бўшаган косани олиб кетиш учун ўрнимдан турарканман, аммо эрим қўли билан «тўхта» дегандек ишора қилади. Мен ноилож қайта ўрнимга чўкаман.

— Менинг костюм-шимимни дазмоллаб қўй, эрта-га бир жойда зиёфат бор. Ундан сўнг жудаям кеч қолсам, ўша ерда ётиб қоламан.

Мен ҳозир бир оғиз гапдан қолсам, индамасам олам гулистон эди. Аммо мен ҳам одамман, ўзимга яраша алам-аччиғим ва рашким бор... Устига устак, вақт алламаҳал бўлганига қарамай ҳали костюм-шим-га дазмол босишим керак. Ана шуларнинг бари йиғилиб, кўнглимдаги аламимни баттар ўт олди-ради.

— Нега, кимнинг уйида қоларкансиз?! Зиёфатин-гиз тамом бўлгач, уйингиз-жойингиз бор, қайтаверинг.

— Кўраман, кеч қолсам, ётиб қоламан, деяпман.

Мен ҳеч қурса энди индамай кўя қолишим керак эди. Йўқ, тўхтамадим, ўзимни тўхтата олмадим.

— Ахир, зиёфат ака-уқангизникида, хола-тоған-гизникида бўлса-ю, ётиб қолсангиз, буни тушуниш мумкин.

— Сен менга ишонмаяпсан, сен мени тушунмаяпсан-а... Сенинг азалдан кўнглинг эгри ўзи. Менга ҳеч қачон ишонмайсан. Бўлмаса эшит, сенга гапнинг дан-галини айтай, мастлик-ростлик дейишади. Яқин ора-гача биттаси бор эди... Зўр эди, чиройли эди, — эримнинг овози титради, ё тавба, бир зумда кўзлари фил-тиллаб ёшга тўлди. Шунчалик жигаридан урган эканми?! Ким экан у ўзи? Кимдир қўққисдан юзим-кўзим аралаш тарсаки тортиб юборгандек бўлди. Йўқ, йўқ, тўттироғи, ўзимни худди устимдан бир тоғора марзава авдаришгандек ҳис этдим. Елкаларим шалвираб, бир-пасда чўқдим, қолдим. Эримнинг ҳаётида мендан ўзга яна кимдир бўлган, устига устак у чиройли, жозибаси билан уни ҳамиша мафтун этиб келган. Мен эса шунча вақт ўртада гўлу худо беҳабар бўлиб юрганман, улар менинг устимдан, анқовлигимдан кулишган, ўзла-рича ер билан битта қилиб ташлашган. О, худойим, бундан ортиқ ҳам хорлик бўладими?

Мен эрим қаршисида ақлдан озгандек бир қиёфа-да турарканман, туйқус эслаб қоламан. Эрим кейинги бир йил ичида буткул ўзгариб қолган, уззукун алақандай фикру хаёлга банд бўлиб юрар, кайфи тарақ пайтлари эса кўзларидан дув-дув ёш қуйилиб, елкалари титраб-титраб йиғларди. Мен унинг бу ҳолатини ўзимча тушунган, шўрлик асаблари толиққанидан ва ё раҳматли ота-онаси ёдига тушиб йиғлаяпти, деган ўйда эдим.

— Нега бор эди, деяпсиз. Нима бўлди? — Бу сўзлар тилимга қаердан келди, нега шундай дедим, бунга ҳали-ҳануз ўзим ҳам ҳайронман.

— Ташвишланма, бахтингга энди у йўқ, кетган, — деди эрим ҳам алақандай ғамгин ва ўкинч тўла овозда. — Узоқларга, ўзининг юртига кетган. Ёдингдами, бирда икки кеча-кундуз уйга келмагандим. Ушанда уни кузатгани чиққандим, самолёт учмагани учун икки кун аэропортда қолиб кетгандим.

Ҳа, ҳа, рост, энди эслаяпман, ўшанда у ҳақиқатан

хам икки кечаю-ю икки кундуз уйга келмаган эди. Мен эса унинг йўлига кўз тикиб бир кечани базўр ўтказгандим. Иккинчи кечани ўтказиш, айниқса, тонгни оттириш жудаям қийин бўлганди. Мижжа қоқмай деразадан қоронғи тунга тикилиб ўтиравергандим. Эримга нима бўлди, биров билан ёқалашдим, машина туртиб ва ё худо кўрсатмасин, босиб кетдим... Кўнглим кўчасига минг хил шубҳа-гумон оралаган, юрагим сиқилганидан тарс ёрилиб кетай деганди. Охири сабрим чидамай якшанба куни каллаи саҳарлаб троллейбусда унинг ишхонасига боргандим, қоровул чол кўзларини ишқалаб дарвозани зўрға очганди.

— Эрингиз аввалги кун ҳам, кеча кечгача ҳам ишда эди. — деганди у бамайлихотир.

Шунда мен бирдан енгил тортиб кетдим, икки кунлик аламу изтиробларим ҳам бир зумда тарқаб кетган, ҳаёт кўзимга яна гўзал ва қадрли кўринганди. Ўша куни уйга қайтиб келсам, не кўз билан кўрайки, у киши диванда бамайлихотир чўзилиб ётибдилар.

— Икки кундан буён қаерда юрибсиз? Мени ўйла-масангиз ҳам болаларни ўйласангиз бўлмасмиди? Телефон қилиб бир оғиз айтиб қўйиш шунчалик қийинмиди, — мен остонада туриб шу сўзларни айтарканман, ўзимни тутолмай туйқус йиғлаб юборгандим.

«Хўжайинимиз қизини узатаётувди, хизматда бўлдик», — у ўзини мутлақо бепарво ва хотиржам тутиб шундай деган ва мен унга оппа-осонгина ишониб қўя қолгандим. Ўшанда гўлу анқов эмас, олғир-топқир бўлганимда ҳам қўлимдан нима келарди?! Худди ҳозиргидай, ҳозирги туришимдай елкаларим шалвираб, ранги-қутим ўчиб, томоғим бўғилиб, йиғларимни ҳам, куларимни ҳам билмай ўтирган бўлардим-да...

— Ораларингда севги-муҳаббат бор экан, буни-ку, майли, тушунаман, — мен қалампирдан ҳам аччиқроқ, ханжардан ҳам кескинроқ сўзларни айтгим келади унга, — кетаверинг эди, нега қолдингиз...

— Кетмоқчийдим, ҳатто визам ҳам тайёр эди. Нима қилай, охирги муддатда кета олмадим, болаларимни ўйладим...

Шунда ҳам мен унинг хаёлида бўлмаганман, у фақат болаларини ўйлаган, фақат шунинг учун қолган. Мен шундай ўйларни хаёлимдан ўтказарканман, туйқус ўзимни топталган ва у дунё-ю бу дунёда ҳеч ким-

га кераксиздек ҳис этаман. Оёқда тик туришга мажолим қолмайди, ором курсисига беҳол чўкаман.

— Балки ҳали қайтиб келар.

— Қийналиб қолгудек бўлса, дарров қайтиб келиши мумкинлигини айтганман.

— Қайтса, яна учрашиб юраверасизми?! — Қизиқ, мен ўзимни шундоқ тутаётгандимки, гўё бу гапларнинг ўзимга сира дахли йўқдек, кимнингдир бошқа бировнинг ҳангомасини шунчаки эшитиб ҳузур толаётгандек эдим. Аслида эса вужудим, юрагим аланга оташда жаз-жаз ёнарди...

— Агар энди қайтиб келгудек бўлса, ҳаммасини бошқача ҳал қиламиз...

Улар бир-бирини топишган, энди эса ҳижрон азобини бирга тортишаяпти... Мен билан, менинг тақдирим билан ҳеч ким қизиқмайди, мен гўё эскирган, урфдан қолган буюмдек буткул оёқ остида қолиб кетганман.

— Майли, ҳаммаси тушунарли, — дейман мен вазмин тин олиб. — Фақат биласизми, шу гапларни менга очиқ-ошкор бекор айтдингиз.

— Эҳтимол. Аммо нима бўлганида ҳам қачондир айтишим керак эди.

— Лекин сиз мени ўйламагансиз, ўйламайсиз ҳам. Ўзингизни менинг ўрнимга бир қўйиб кўринг... Мен ҳам худди шундай ҳақиқатни сизга айтсам, қандай аҳволга тушардингиз... — Алам ва нафрат ҳисси бутун вужудимни эгаллаб олади, мен бир куннинг ичида иккинчи марта бўрига, йўлбарсга ва ё шерга айлана бошлаётганимни ҳис қиламан. Томирларимдан қон кўприб тошаётганини аниқ ҳис қиламан...

— Сен барибир мени тушунмабсан, тушунасан деб ўйлагандим, лекин хато қилибман...

— Ҳа, жуда катта хато қилдингиз. Мен ҳам сизга бир ҳақиқатни айтаман: биласизми, мен ҳам шу дамдан бошлаб ўзгардим, кўнглим ўзгарди... Мендан энди хафа бўлманг!

У шишада яримлаб қолган ароқни пиёлага тўлдириб қуйиб ичиб юборади... Ароқ эса бир зумда ўз таъсирини кўрсатади, кафтлари билан кўз ёшларини арта туриб, қўлини мушт қилади-ю столга зарб билан уради, чинни-пиша идишлар деворга, шкафга бориб, урилиб чил-чил синади.

Менинг бояги ботирлигим — бўри, йўлбарс ва ё шерлигимдан асар ҳам қолмади, қўрқув зғаллайди вужудимни. Айни дамда бир оғиз гап ҳам ортиқча, акс ҳолда, мен ҳам чил-чил синиб ётган идишлар кўйига тушишим тайин. Мен хонадан секингина чиқаман-да, нариги хонага кираман. Орадан кўп вақт ўтмайди, эрим одатдагидек ухлаб қолади. Хонани хуррак овози тутиб кетади. Болалар ҳам аллақачон ухлаб қолишган.

Мен кўзларимдан селу селоб бўлиб оқаётган кўз ёшларимни арта-арта тагин эрим ухлаётган уйга қайтиб кирдим ва чиннию шиша синиқларини бир-бир териб олдим. Кейин чанг юттични варанглатиб ишлаб-ддим. Унинг овозидан ҳеч ким уйғониб кетмади, ҳамма донг қотиб ухлаб ётибди... Фақат бу туңда пастдаги қўшнимизга тўрт-беш кунга етиб ортадиган гап топилди: «Вой кечаси билан Мунира опаникида қиёматқойим жанжал бўлди, десангиз, бақир-чақириям гўрга, соғ идишиям қолмади-ёв чоғи, ҳаммасини синдириб бўлишди...»

Кўни-қўшни нима деса дейди, аммо энди мен қандай яшайман... Шу пайтга қадар кўнглим ҳамиша тўқ эди: уй-жойим бор, болаларим ўсиб катта бўлишяпти, эрим... Бу уй-жой, бу хонадондан эримнинг кўнгли қачон совиб улгурганикин?! Боя шуни сўраш эсимга келмабди. Аввалдан, ўша бир ёстикқа бош қўйган кундан бошлаб кўнгли йўқмиди ёки яқин йилларда рўй бердими бу?! Қачондан буён? Аслида қизиқман-да, айни лаҳзада шу ҳақда бош қотириш шартми, ҳолбуки, энди бунинг ҳеч қандай аҳамияти йўқ-ку! Унинг кўнгилсизлиги аниқ. Менинг ўзим ҳам бориб турган анқов эканман. Шу гапни эримнинг ўзи ошкор этмагунича сезмабман, сезишга уринмабман ҳам... «Бу дунёда ҳеч кимга ва ҳеч нарсага қаттиқ меҳр қўйма», — дердилар раҳматли бувим гўдагимни суйиб-эркалаб ўпиб-ўпиб олган човларимда, чиройли кўйлак кийиб ўз-ўзимга маҳлиё бўлиб кўзгу ёнидан кетолмай қолган кезларимда, эримни ишга кузатгач, дераза ёнида туриб, унинг ортидан кўз узмай қолганларимда... Лекин ҳозиргача нимагаки эришган бўлсам ҳеч бирини осонлик билан қўлга киритмаганман... Атрофимдаги яқинларим, эрим, фарзандларим, бу уй, бундаги жиҳозлар, буюмлар, хуллас, ҳамма-ҳаммасига оғир меҳнату заҳмат эвазига, ранжу озорлар чекиб эришганман. Мана

шу тўрт хонали ўйни олгунимизча бу улкан шаҳарнинг биз ижарада яшамаган маҳалласию кўчаси қолмаган эди. Болаларнинг ҳар бирини «пуф-пуф»лаб сўягини қотиргунча қанча азобу уқубатни бошимдан кечирганман, барчаси ёлғиз Яратганга маълум. Айни ана шу йиллари эрим Москвада, аспирантурада ўқирди, ўша ёқда диссертация ёқлади. Болалар ҳали ёш эди, бирини аравага солиб тўққизинчи қаватда яшовчи знагасиникига, иккинчисини эса боғчага элтиб, сўнг ишхонага югуришлар... Хуллас, ана шу тўрт девор ичидаги жиҳозу буюмлар, бунда яшаётган одамлар мен учун азиз, мен учун қадрли, фақат ва фақат менга дахлдор. Уларнинг ҳаммаси мен борлигим учун бор, мен борлигим учун барқарор, деб ўйлар ва ишонардим... Йўқ, охир-оқибат аён бўлдики, буюм-ку, майли, эскиради, синади, йиртилади, яроқсиз ҳолга келади, сўнг ташлаб юборилади. Ҳатто инсон, унинг кўнгли ҳеч қачон собит турмас экан, ўзгараркан, турланаркан, сендан воз кечиши, сендан узоқлаб кетиши, сенсиз ҳам кун кечириши ва ҳатто бахтиёр бўлиши ҳеч гап эмас экан. Нақадар шафқатсиз ва адолатсиз ҳақиқат.

Мен айни лаҳзада бутун жисму жонимни ларзага солаётган дарду ҳасрат бир ўзимга, юрагимга оғирлик қилаётганини ҳис этман, ким биландир дардлашгим, кимгадир сўянгим келади.

Менинг хаёлимга биринчи бўлиб онам келади. Менинг айни чордаги аҳволимга, дарду ғамимга фақат онам шерик бўлиши мумкин.

Биламан, шу тобда телефон гўшагини кўтариб керакли рақамларни терган заҳотимоқ онамнинг овсзини эшитаман. Кейинги йилларда онам кам уйқу бўлиб қолган, юраги хаста, қон босими баланд, бунинг устига кўзлари ҳам хиралашиб қолган. Онам ҳозир тун алламаҳал бўлиб қолганига қарамай мени ўйлаб ўтиргандир. Унга рўй бериб ўтган воқеани айтсам, албатта, бирон бир жўяли маслаҳат беради. «Эй, шунга шунчами, эркак деганлари ҳам боладай гап, ўзинг айбдорсан, жаҳлини чиқаргансан, сенга алам қилсин, бир қийналсин деб айтган-қўйган-да».

«Эркак халқи ўзи шунақа, ёшроғи, чиройлироғини кўрса, дарров оғзининг суви қочади. Ўша аёлнинг ўз юртига даф бўлиб кетгани ҳам яхши. Буям сенинг

бахтинг... Эринг ёнгинангда хуррак отиб ётибди-ку! Эддан бурун намунча дийдиё қиласан...» ёки «Ие, шунга шунча ваҳима қиялпсанми, кетадиган одам «кетаман» деб гапириб юрмайин кетворади. Эринг сени бир си-намоқчи бўлган. Ҳеч қаёққа кетмайди, хотиржам бўл...» Хуллас, шунга ўхшаш гапларни айтади.

Аммо онам сиртдан ўзини хотиржам тутиб гапир-са-да, барибир менинг дардимни кўнглига яқин ола-ди. Бунинг устига, юраги хаста, қон босими балад. Йўқ, йўқ, онамга бу ҳақда зинҳор гапириб бўлмайди. Майли, ўзим ўтда ёнай, дарду ҳасрат юрагимни адойи тамом қилсин, фақат онам тинч бўлсин...

Опамга кўнғироқ қилсаммикин? У қайнонаси би-лан келишолмай ёш боши билан эридан ажралди. Бир қиз, бир ўғилни ёлғиз ўзи боқиб катта қилди. Энди уларни уйлаб-жойлаш ташвишида. У ҳам нима дейи-шини тахминан биламан: «Эрсиз яшаб ҳеч ким ўлгани йўқ. Мана, менинг ўзимни кўр, озгина иқтисоддан қисидишимни айтмасам, яйраб-яшнаб юрибман. Хоҳ-лаган жойимга бораман, хоҳлаган ишимни қиламан, ҳеч кимга ҳисоб бериб юрмайман. Тўғри, ёлғизлик деганлари тўқис-туғал бахтиёрлик эмас. Лекин начо-ра, тақдирдан қочиб қутулиб бўлмаскан. Аёллар-ку, ўзини ўзи эплаб кетади. Лекин эркакка қийин. Бир сариштагина аёлни топса — бахти. Лекин тополмаса ҳаёти фожиага айланади. Мана, поччанг мендан кейин ҳам икки марта уйланиб тинчини тополмади-ку. Тин-май кўнғироқ қилиб «ярашайлик» деб ялингани-ялин-ган. Уйга кўнғироқ қилолмайди, болаларидан кўрқади. Отасининг овозини эшитишса, икковининг ҳам жини кўзиб қолади. Тунов куни: «Ҳарқалай бегона эмас — дадаларинг-ку, яраша қолсаммикан», — деб ҳазилла-шувдим, иккови ҳам мени талаб ташлади. Ўша меҳри-бонгина қайнонангизнинг ёнига борсангиз бора қолинг. Лекин бу ерда сизларга жой йўқ, деб туриб олишса бўладими! Нима ҳам дердим, бояқишлар ота меҳридан бенасиб ўсишган-да. Энди зўрлаб меҳр уйғотиб бўлмайди.

Сен сираям хафа бўлма, мабодо кетса-чи, мени айтди дерсан, икки-уч ойни ўтказмай ялиниб, оёғинг-га бош қўйиб қайтиб келади...»

Опамдан чиқадиган маслаҳат шу бўлади... Синг-лимга кўнғироқ қилсам-чи... У ҳали эндигина турмуш

қурди. Оиланинг, эрнинг аччиқ-чучутини татиб кўриш ҳали олдинда. Тўкин-сочин замонда туғилиб ўсган, ҳали боши тошларга урилиб ёрилиб улгурмагани учунми фикрлари ўткир ва кескир, овози ўктам. У шундай дейди: «Опа, нега бунчалар куйинасиз, ҳайронман сизга. Дунёда эркак зотига қаҳат келмаган. Ўзингизга қаранг, ўзингиздан қолманг. Хўш, дийдиёни йиғиштиринг-да, менга қулоқ солинг. Энди аввало сочингиз-юзингизгача парвариш қилишга киришинг. Маслаҳатим — сочингизни оч қўнғир рангга бўятиб, калта қилиб кестиринг, ёшарасиз. Ундан сўнг беш-ўн йиллик кийим-кечакларингиздан сира оғринмай воз кечинг, бадингизга тегиб кетмадими улар? Янгисини олишга қурбингиз етмаса, ана, менинг қайси кийимим ёқса, ярашса ана ўшанисини олиб кунба-кун алмаштириб кияверинг. Қарабсизки, ҳурлиқога айланасиз. Гир-атрофингиз турли-туман хуштору харидорларга, ошиқу беқарорларга тўлиб кетади. Яна бир гап — Фарб журналларидан бирида ёзишибди: неча ёшдалигидан қатъи назар, эркак аҳлига айни сизнинг ёшингиздаги аёллар ёқармиш. Ана шундан сўнг почтажонимизнинг ҳолларига маймунлар йирғайди-я, йирғайди...»

Мен синглимнинг худди шундай ва ёки шунга ўхшаш гапларни айтишини яхши биламан. Мен унга зътироз ҳам билдирмайман.

Чунки у ҳам ўзича ҳақ. Лекин менинг айни дамдаги ҳолатим, дарду ҳасратим бу далдаю тасаллилар билан енгиллашиб қолмайди-да...

Яхшиси, ҳозир дугонам Гулнорага қўнғироқ қиламан. Эри йўқ. «Учига чиққан пиёниста, дангаса. Рўзгорга ярамайди», — дея гижиллаша-гижиллаша, уни ўз таъбига яраша одамга айлантираман, деб кураша-кураша мақсадига эришолмай, ҳафсаласи пир бўлиб охири ажралди-қўйди. У ландовур эридан, эр эса олғир хотиндан кутулди. Энди озод қуш. Қани у нима деркан? Айтгандай, унинг нима дейиши ҳам менга ойнадай равшан-ку... У шундайки, учрашиб ё қўнғироқлашиб қолдикми — бас, фақат ўзи ҳақда гапиради. Ёнидаги одамни гўё кўрмайди, сезмайди, эшитмайди. Ўзи билан ўзи аңдармон. Ажаб қизик кўйга тушиб қолганда ўзиям. Ҳасрати, армони, мақсади битта: бир мансабдор, пулдор, удабурон эркак топила қолса-ю, тегиб олса... Тунов куни қўнғироқлашганимизда валати

гапни гапириб қолди. Эмишки, Собиржонни учратиб қолибди. Аниқроғи, автобус бекатида турганда тўққўк тусли, дераза ойналари ҳам шу рангдаги чет эл машинаси шундоққина келиб тўхтабди-ю, эшиги очилиб Собиржоннинг боши кўринибди. «Келинг, ўтиринг», — дебди у. «Энди десанг, ўша куни ўзимам зап чиройли эдим-да, эгнимда кўнғир рангли помбархит костюм-юбка, боягина сартарошхонада сочни бўяттириб, турмаклаб чиққандим...» — одатдагидек ўзига ўзи маҳдиё бўлиб, тилидан бол томиб ўзини ўзи мактай кетди Гулнора. Собиржон мен ҳақимда ҳам сўрабди ва визиткасини берибди. Лекин ҳаётида юз берган бир нохуш воқеани ҳам айтибди — ҳозир у бўйдоқ экан. Хотини вафот этганига икки йил бўлибди. Гулнора эса астойдил қизикқанидан ва аниқроғи қувониб кетганидан: «Уйланмадингизми? Нега?» — деб сўрабди. «Болалар улвайиб қолишган. Ўзларини ўзлари бемалол эплай олишади. Бундан ташқари, бахтимга онам биз билан, қарашиб турибдилар. Мен учун ҳозирча шуниси маъқул», — деб жавоб берибди у... Бу хабарни менга Гулнора тўлиб-тошиб, ҳаяжонланиб гапиришидан англадимки, Собиржон унинг учун баланд дор, Гулнора эса ана шу баланд дорга осилмоқчи, ҳаётмамот жангига астойдил бел боғлаб киришмоқчи. Бу борада у мендан ёрдам кутаяпти, аралашиб, воқеаларни тезлатишимни истаяпти. Мен ўшанда мийғимда кулиб қўйдим. Гулнора эски дутонам эмасми, Собиржон билан менинг ўртамизда бўлиб ўтган гаплардан, албатта, хабардор. Лекин энди улар унутилиб бўлган, аҳамиятсиз деб ўйлайди. Аммо Собиржон турли байрамлар, маросимлар баҳонасида ҳамиша мени сўраб-сўроқлаб келганини у билмайди. Фақат кейинги йиллар у негадир кўринмай жимиб кетди. Балки вақту имконият, шарт-шароит, руҳият деганлари иродаси ҳар қанча мустаҳкам инсонга ҳам ўз ҳукмини ўтказмай қолмайди, шекилли. Ахир бундоқ қаралса, ҳеч нарса абадий ва тугал эмас, ҳамма нарсанинг ҳам охир-оқибати бор, ҳаттоки осмон қадар баланд тоғу тошлар ҳам бориб-бориб емирилиб тупроққа айланади-ку... Шундай экан, бизнинг ҳис-туйғуларимиз, муҳаббат-нафратимизнинг чеки-чегараси, интиҳоси, инқирози ҳам табиий-ку... Биз бу дунёга тўрт кунгагина келган меҳмонлар эса ҳамиша мангу, бир умрлик бахту саодатни

истаймиз. Излаймиз... Ва ана шу истагу изланишимиз бизнинг айни фожиамиз эканлигини тан олгимиз келмайди. Қайта ва қайта алданиб яшайверамиз, токи Яратганнинг ўзи чора тадоригимизни белгиламагунича...

Ҳали мактаб даврлари эди. Собиржон билан параллел синфларда ўқирдик. Куз. Пахта терими мавсуми, қуёш чарақлаган кунларнинг бирида ногоҳон кўзларимиз тўқнашади-ю... Йўқ, аввалига мен инқилаб-синқилаб кўтариб кетаётган пахта тўла қопни кимдир орқадан келиб елкадан оларкан:

— Беринг, мен кўтаришай, — деди. Қопнинг учини бармоқларимдан бўшатарканман, ўтирилиб қарадим.

Кўзларим меҳрибон, иссиқ нигоҳга дуч келди. Юрагим, вужудим жимирлаб кетгандай бўлди. Шундан бошлаб оғир қопни кўтармайдиган бўлдим. Ёнма-ён эгалардан тушиб пахта терардик, сўнгсиз-сўнгсиз суҳбатлашдик, узоқ-яқиндан шўх-шодон мактабдошларимизнинг қийқириги, қўшиқлари, овозлари қулоққа чалинар, биз эса ўз-ўзимиз билан овора — гўё бу оппоқ оламда икковимиздан бўлак ҳеч ким йўқдек эди. Тонг қандай қилиб тезгина шомга айлана қолади сезмасдик ҳам. Нималар ҳақида сўзлашардик? Ҳозир сира ёдимда йўқ. Қизиқ, ўз вақтида муҳим ҳисобланган, кўнгилга завқ берган саодатли лаҳзалар ҳам унутиларкан... Фақат ёдда қолгани чарақлаган қуёш остидаги кенг дала, оппоқ пахтазор, иссиқ нигоҳ... Сўнг китоб алмашувлар, китоб орасидаги икки-уч сўздан иборат ва ёки бир неча варақдан жой олган мактублар... Мактабни битирув оқшоми, ҳарбий хизматта кузатиш... Сўнг яна мактублар... Сўнг мени эсанкиратиб қўйган, ҳаётимни ағдар-тўнтар қилиб юборган бир галги телефон қўнғироғи...

— Мен Собиржоннинг опаси бўламан, уни тинч қўйинг, унга қариндошимизнинг қизини олиб бермоқчимиз. Сиз эса унга ишониб, уни кутиб, қари қиз бўлиб қолманг, тағин...

Сўнг айни ўша қоронғи кунларда анчагача Собиржон томон учиб кетган мактубларнинг жавобсиз қолганлари... Юракни ўртаб қийноққа солган изтиробли ўй-хаёллар, алам ва ниҳоят вужудни, руҳни тамоман маҳв этиб эгаллаб олган нафрат... Ул бевафога, ўша муҳаббатта, ўшал дунёга нафрат... Сўнгсиз, бир неча йилларга етиб ортган нафрат... Сўнг узоқ-яқиндан, тур-

ли-туман йигитлардан уйимизга ёрилиб келган совчилар...

Кунларнинг бирида эса... «Қиз бола — палахмон тоши», дейишади. Мен узоқ, деярли бегоналашиб кетган қариндошларимиздан бирининг ўғлига тегишга рози бўлдим. Тўқсонга кириб қолган бувим қатъий қилиб: «Ўзаро қариндошлик иплари узилиб қолмаслиги керак», — деди.

Дадам: «Бамаъни йигит шекилли», — деган сўзни айтди.

Аям: «Энди шундоқ кўримли йигитга тегмасанг — кимга ҳам тегардинг», — деди...

Мен эса, мен эса ўша дамларда гўё сеҳрлангандек эдим — шундоғам бамаъни қизга айландимми, ўзим ҳам ҳайрон, лол эдим, ҳеч кимга ва ҳеч кимнинг кўнглига қарши бормадим. Мен фақат ўзимни инкор этдим, ўзимнинг кўнглимни йўққа чиқардим. Хуллас, тўй куни белгиланди... Ана шундан сўнг Собиржондан ҳар куни мактублар гўёки ёрилиб кела бошлади...

«Хат-хабар етиб бормайдиган, етказиб берилмайдиган узоқ полигонда эдик...»

«Нега мени тушунишни истамайсиз — айб менда эмаску...»

«Ҳамма мактубларингиз қўлимда... Ҳар бирига ҳар куни жавоб ёзаяпман...»

«Нега сиздан мактуб олмаяпман, тинчликми ўзи?»

«Соғ-омон бормисиз, нега хат ёзмаяпсиз?»...

Мен уларга бир кўз югуртириб чиқардим-у, йиртиб ташлайверардим.

Тўйга бир кун қолганди ишим бошимдан ошиб ётибди, қўлимга бир варақ қоғоз тутқазишди...

«Мен хавотирланиб, ёмон тушлар кўриб таътилга чиқиб келдим. Эшитдим, ҳаммасини. Учрашайлик...»

«Менинг эса учрашишга вақтим йўқ...» — Мендан унга шундай жавоб борди...

«Ўтинаман, учрашайлик, ўйламасдан қадам қўйманг, кейин пушаймон бўлманг...»

«Менинг вақтим йўқ...»

«Агар учрашувга чиқмасангиз, уйлариңгизга бос-тириб кириб боравераман...»

...Мен учрашувга чиқдим. Юрагим илгаригидай орзиқиб кетмади, гўё тошга айланган, қотиб қолганди...

— Ҳали ҳам кеч эмас. Тўйни қайтаринг.

Мен эса бир гада туриб олдим ўшанда:

— Бунинг энди иложи йўқ... Энди уят бўлади...

— Сиз ҳозир фақат ўзингизни ўйлаяпсиз — хато қилаяпсиз... Ҳали кўрасиз, кунлардан бир кун хатойингизни тушуниб оласиз. Билиб қўйинг, мен ўша кунни кутаман. Ёдингиздан чиқарманг... Кутаман. Бир умр бўлса ҳам кутавераман...

Унинг ўшандаги сўнги сўзлари шу бўлди... Шундай қилиб турмуш деб аталувчи асов дарё мени ўз комига шундоғам тортиб кетдики... Биз яшаётган, сезгиларимизга таъсир этаётган бу оламда бизнинг онгимиз-у назаримиздан яширин яна бир олам бор, уни фақат ҳис этишимиз, фараз қилишимиз мумкин, дейишади олимлар. Мен ҳам сезардим — йиллар йилларни қувиб ўтиб кетаяпти-ю, Собиржон эса ҳамон менинг жавобимга маҳтал. Онда-сонда уни ногоҳ кўриб қолганимда кўзлари, сўзлари, ранг-рўйи ошкор этарди буни...

Қай бир йили Собиржон уйланибди, деб эшитдим. Қай бир йил эса икки қўлимда икки оғир сумкани кўтариб бозор йўлидан эгилиб-букилиб кетарканман, ногоҳда рўпарамдан ёнидаги ориққина, рангпаргина аёлга ниманидир уқтириб кетаётганини кўриб қолдим. Менинг кўринишим аянчли, терлаб-пишган, сочларим ҳурпайган, чарчаган эдим. Яқинлашарканмиз, мени кўриб бир муддат эсанкираб қолди, лекин ҳамроҳи ёдига тушдим, дарҳол ўзини ўнглаб олди. Биз бошларимизни қимирлатиб, нигоҳларимиз билан сўрашгандек бўлдик ва йўлимизда давом этиб кетавердик...

Мен ўшанда биринчи марта юрагимда тушуниксиз бир оғриқни, орзиқшни туйдим — бу нима эди, ўтиб кетган ёшлик билан видолашувимиди ва ёки қадрламаган, менсимаган, энди мен ҳеч қачон эришолмайдиган муҳаббат армонимиди? Уйга қайтарканман, сумкаларни шундоқ даҳлизга қўйдим-у, ўзимни кароватга отиб юзимни ёстиққа босдим — унсиз йиғлардим... Менинг йиғимни ҳеч ким эшитмаслиги, сезмаслиги керак эди. Мен нима учун, не сабабдан йиғлаётганимни ўзим ҳам тушуниб етмаётгандим...

Мана, ҳозир ҳам Собиржонни эсларканман, худди ана ўша ҳолатни бошдан кечираяпман. Юрагимда ту-

шуниксиз, тасвирлаб бўлмайдиган аччиқ оғрик, орзи-қиш...

Мен атрофимдаги ҳаёт, тақдир, менга боғлиқ бўлган одамлар ҳақида ҳамиша ўйлабман, қайғурибман, уларнинг дарди, қувончини ўзимники дебман, йиғласа йиғлаб, кулишса кулибман-у, оқибатда эса... Ўз-ўзимни унутиб қўйибман... Ўзини йўқотиб қўйган аёл... Ўз-ўзидан кечган аёл... Ўз қадрини билмаган аёл... Сен ўз-ўзингни унутсанг, йўқотсанг, ўзлигингдан кечсанг, қадрингни билмасанг, ўзгалардан нени сўрайсан, нени ис-тайсан, нени кутасан, эй гумроҳ аёл?!

Мен нафасим қисилиб келаётганини, ҳаво етиш-маётганини ҳис қиламан... Айвон томонга ўтиб деразани очиб юбораман. Димоғимга салқин, ёқимли ҳаво келиб урилади — тун ярмидан оққан, оч-кўк ранг осмон аста-секин ёришиб келаяпти, лекин қоқ тепада катта бир юлдуз чақнаб турибди. Тонг юлдузи...

Бу гўзаллик, бу сокинлик, бу кенглик мени ўз ба-рига чорлагандай бўлади, қайсар ва ўжар истак пай-до бўлади менда. Олтинчи қаватда турибман, ўзимни бўшлиққа отсам — бирваракайига ҳаммасидан қутул-ган бўлардим. Унутилган, ташландиқ аёл биттага ка-майса камайибди, ажаб бўлибди, бу дунёнинг таш-вишларидан бирваракайига қутулиб қўя қолибди... Мен кўзларимни чирт юмаман-да... Йўқ, йўқ, шу онда қулоқларим остида ўша овоз янграб кетади: «Кунлар-дан бир кун хатойингизни тушуниб оласиз. Билиб қўйинг, мен ўша кунни кутаман. Ёдингиздан чиқар-манг... кутаман. Бир умр бўлса ҳам кутавераман...»

Мени унутмаган, мени кутаётган, мени сўроқлаёт-ган овоз... Мен шу он тахтадек қотиб қолдим, бада-нимдаги титроқ йўқолди, кўз ёшларим таққа тўхтади, тонгги салқинни ҳис этдим, жунжиқдим. Бувимнинг: «Ҳаётда ҳеч нарса сабабсиз содир бўлмайди, ҳеч нар-са изсиз ўтиб кетмайди, ҳеч нарса оқибатсиз қолмай-ди, қачон бўлмасин ҳаммасининг савол-жавоби бор», — деган сўзларини эслайман. Ажабо, бу ҳаётдаги воқеа-ҳодисалар бир-бири билан нақадар боғлиқ бўлмаса... Ўшанда, ҳаётимнинг бошида, умримнинг гул дамлари-да Собиржон менга ўша сўзларни айтиб яхши қилган экан. Мен эса бу сўзларни яхшиямки сабрим чидаб эшитган, ёдимда сақлаб қолган эканман.

Менинг нақ қил устида турган ҳаётим чирт этиб

узилиб кетмади — мен яшаб қолдим, нафас олаяпман...

Мен энди Гулнорага ҳам ҳозир қўнғироқ қилолмайман. Мен озгимни очмасданоқ ўз дардини айтади. Аёл халқи ўзи асли шунақа — сочи узун-у, ақли калта деганлари ҳам тўғри. Кўп марта синаганман — аёлларда дўстлик, дугоналикдан кўра «ўзлик» туйғуси кучлироқ...

Мен нима қилмоқчийдим? Ҳа, бутун, йўқ бутун эмас, кеча эди — мен аччиққина кўк чойни ҳузур қилиб ичиб, бир озгина тин олмоқчийдим. Кеча чой ичолмадим... Томоғим қақраб кетган. Мен чойнакка сув қуйиб газга қўяман. Ҳадемай қайнайди, дамлайман. Бориб креслога ўтираман-да, қайноқ аччиқ чойни шошилмайгина ҳўплаб-ҳўплаб ичаман. Менда қайсар ва ўжар истак пайдо бўлади. Собиржонга қўнғироқ қилишим керак... Қўнғироқ қиламан... Собиржон айтган, Собиржон кутган ўша — кунлардан бир кун келди. Мен ҳам ниҳоят илк марта уни излаш, топиш, унга дард-ҳасратимни тўкиб солишни жуда-жуда истаяпман. «Мен ўша кунни бир умр бўлса ҳам кутаман», — деганди у... Кутаётганмикан ё кейинги йиллар бошига дўлдек ёғилиб келган ғаму ғурбат — мен кўрган ўша нимжон, рангпар аёлнинг бедаво касаллиги, ўлими, ундан кейинги ташвишлар ниҳоят уни чарчатган, ҳамма нарса ёдидан алақачонлар кўтарилиб кетганмикин? Мен ҳозир қўнғироқ қилсам қандай аҳволга тушаркин? Қўнғироқ қилсам, қўнғироқ қилсам... Бу истак тобора менинг «Мен»дан, борлигимдан кучлилик қилаётганини сезаман — қўнғироқ қилишим керак... Етар энди тақдири азал чизиб берган чизиқдан четга чиқмай, адашмай типпа-тик яшаб келганим... Келиб-келиб эвазига нимага эришдим, ким деган одам бўлдим — «ташландиқ хотин»... Нақадар совуқ сўз — «ташландиқ»... Менинг шу кўйга тушишим, бундан кейинги ҳолатим икки кишининг — эрим ва ўша аёлнинг инон-ихтиёрига, улар муҳаббатининг кучқувватига боғлиқ... Уларнинг бир-бирига интилиши кучли бўлса, мен учинчи, кераксиз, ташландиқ одамга айланишим аниқ.

— Бормисиз Собиржон, — дейман мен унинг телефон рақамини тергач, у гўшакни қулоғига тутиб овоз бергач. У тун ярмидан оғиб тонг отай деб қолганда

менинг овозимни эшитиши билан «туш кўраяпман» ва ё «жинни бўлиб қолганим аниқ», деган гапни кўнглидан кечиради, ишонмайди, мен эса уни тангу лол қолдириб гапимда давом этаман:

— Ниятингиз холис экан, Собиржон. Мана мен ниҳоят сизни излаб, ўзингизни, овозингизни ёдлаб кўнғироқ қилаяпман. Ким билан гаплашаётганингизни англолмай турибсиз чоғи. Мен — ўшаман... Йўқ, аниқроғи, сиз билган ўша қайсар қиз, йўқ, мен — ташландиқ аёлман...

Бу сўзларни айтишим билан ишончим комил — унинг афти буришади. Ҳа, ҳа, унинг афт-башараси буришиши аниқ — «ташландиқ аёл» — ташландиқда... Албатта, унақа аёлнинг бир камчилиги бор... Шунинг учун ташлашади. Аслида бекорга аёлнинг тупроғи енгил дейишмаскан. Бекорга қадимги араблар қиз бола туғилса тириклай ерга кўмиб ташлашмаскан. Бу дунёда аёлга қора тамға ёпиштириш нақадар осон иш. Бунда турли ақл бовар қилмайдиган сабаблар рўқач қилиниши мумкин ва улар ҳаммаси ҳам ишонарли чиқаверади. «Хотини жа чиройли эди-да, хушторлари сочининг толасидан кўп эди», «Хотини исқирт, рўзгорга ярамаскан», «Хотинининг башарасига қаранг, ит қарамайдиган аҳволда», «Хотини қари экан, нима энди бир умр қари аёлни буви қилиб яшармиди», «Хотини чўчқадай семиз, тағинам шўрликкина фалончивой шу билан шунча яшади», «Хотини чўпдай озгин, ҳа энди бунақасиям ярамайди-да», «Хотинининг тили заҳарда, заҳар...» Мени нима дейишаркин, мени? Эл орзига элак тутиб бўлмас, дейишганидек, нима деса-дейишаверади. Бунинг энди аҳамияти йўқ. Энди бу гаплар муҳим эмас. Муҳими нимада? Кўнгилда... Ҳа, ҳа, кўнгилда... Кўнгил ўзгарди, айнан ҳозир, шу дамда менинг кўнглим ўзгарди. Кўнглим кўзғалди... Ўзлигини излашга тушди... Ўз-ўзини излаган кўнгил... «Сенинг истаганинг — сенинг ўзингдadir», — деб қайдадир эшитган ва ё ўқигандим. Кўнглим аста-секинлик билан ёришиб келаётганини ҳис қиламан... Ўзлигини излаётган, топаётган, ўзгараётган, ёришаётган кўнгил яхши экан... Вужудимда ажиб бир ёрқин, енгил ҳорғинликни туяман...

Мен ҳозир нима қилмоқчийдим ўзи? Ҳа, Собиржонга кўнғироқ қилишим керак...

— Салом, — дейман мен совуқ симлар аро бах-малдай юмшоқ овозда. — Танияпсизми мени... Таниямапсиз... Танимаганлигингиз табиий. Айтинг-чи, мени ҳалиям кутаяпсизми?

Шунда уйқусираб, гап нимадалигини англолмаётган, қийналаётган Собиржон:

— Нимайди? — дейиши табиий.

— Мен эримни ташласам («ташласам» деган сўз айниқса ўзимга мойдай ёқади, яхши-да, «эрим мени ташласам»дан кўра «эримни мен ташласам») сиз менга уйланасизми? — шу гапни айтаман-у, ролиблик суруридан ҳузурланаман мен, чехрам ёришади.

У шунда гарангсираб қолади, шошиб қолади, сўз тополмай ранг-рўйи оқариб кетади... Мен буни ҳозироқ ҳис этаяпман.

— Айтинг, мен эримдан воз кечсам — сиз менга уйланасизми? — мен янаям қатъийроқ сўрайман, жавобни тезроқ олишни истайман...

У эса... У эса жим... Жимлик... Жимлик аро ўйлайди: «Қанақа аёл экан бу ўзи? Эрли, бола-чақали бўлиб туриб бир бегона эркакка... Хотин халқи бариси бир гўр экан... Эҳ, мен аҳмоқ, мен галварс шундоқ аёлни бир умр ўйлаб, кутиб яшабман-а...»

У балки шундай ўйлайди, балки бошқача... Балки кутилмаган қувончдан юраги қафасидан чиқиб кетгудай бўлиб тез уради... Юракнинг табиий ритми бузилади, ортиқча ҳаяжон, қувонч овирлик қилиши, кўтаролмай қолиши деч гапмас...

Менинг шу фурсатдаги қўнғироғим, савол-сўроғим ёлғиз ўзимгагина дахлдор дарду ғамим ўз ҳолича ўз аравасини судраб кетаётган ва шунга кўникиб бўлган бир инсоннинг ҳаловатини, кайфиятини ва балки ҳаётини издан чиқаришга, бузишга арзирмикан? «Эҳ, буни тақдир деб қўйибдилар, — дердилар бувим. — Пешонангта нима ёзилган бўлса шуни кўравераркансан. Ундан ортиғини ҳам, камини ҳам кўришга бандаси ожиз экан...»

Йўқ, мен унга қўнғироқ ҳам қилмайман, уни қайтадан умримизнинг гул даврларига ҳам қайтармайман. Ҳамма-ҳаммаси — ўшандаги муҳаббат, қувонч, изтироб ўз даврида, ўша ҳолича, ўз ўрнида қолгани маъқул. Ҳаётда инкор этиб бўлмайдиган кўпдан кўп ҳақиқатлар мавжуд. Улардан бири шуки, инсон умри

фасллари ортта қайтмайди — шафқатсиз суръатда, тезликда кузни, қишни кўзлаб бораверади...

Мен энди бироз мизғиб олсам бўлармиди, ҳали ишга борадиган одамман, ахир... Даҳлиздаги чироқни кимдир ёқди... Шипиллаб у ёқдан-бу ёққа юради.

— Ким? — сўрайман мен.

— Мен, ая, — ўртанча ўғлимнинг овози.

— Ухлмасдан нима қилиб юрибсан?

— Дадамнинг усти очиқ қолибди-ку, чойшаб келтириб ёпиб қўйдим...

Менинг меҳрибон ўғилгинам...

Мен мизғиб олмоқчийдим, шу дамда даҳлиз ёқдан тикир-тикир товуш эшитилади. Болалар ётоқхонасидан катта хонага кимдир ўтгандай бўлади... «Нима бўлаяпти, ўзи?» Мен бориб қарайман — кичик ўғлим экан, дадасининг ёнига келиб ётиб олибди. Унинг одати асли шу — ҳар тонг дадаси қўйнига кириб ётиб олади...

Менинг кичкинтойим, эркатойим...

Сал ўтмай ғира-шира ёруғликда катта ўғлимнинг гавдаси ҳам пайдо бўлади. Кейинги йилда бўйи ўсиб қолди, қарийб менга тенглашди. Энди булар шу — ўсиб улрайишаверади.

Менинг бўйчан ўғилгинам...

— Нима гап? Нега каллаи саҳарлаб туриб олдинг, — дейман мен унга.

— Кеча кечқурун ёзган иншоимни текшириб бермоқчийдингиз-ку...

— Иншо нима ҳақдайди, қани бер-чи...

Ҳозир мен ўзимни, роҳатимни ўйламай, чарчоғимни нари суриб қўйиб, киприкларимни тошдай бостириб келаётган уйқуни енгиб иншони ўқиб чиқишга маҳжумман.

Мен дафтарни очаман — «Ҳаёт мазмуни» — атиги икки варақдина...

ХОНАДОН

Неча йилдирки у вақти-вақти билан, қайта-қайта бир хил туш кўради.

Қорли тун... Совуқ... Қўнғироқларини жиринглатиб бораётган эски трамвай... Ва ўша нигоҳ... Мунгли, армонли, ёлворувчан нигоҳ... Юракнинг безовта дукиллашини у аниқ ҳис этди, қаҳратон тун сокинлигини бузиб қоронғилик сари шитоб билан бораётган трамвай қўнғироқларининг чириллашидан қулоқлари тешилгудай бўлиб уйрониб кетди.

Ажаб, туш деганлари ҳам қизиқ экан. Сен ўзинг айнаи кунда нафас олаётган даврда ўз тирикчилигингу ўз ташвишларингга фарқ яшайвераркансану, туш эса сени гўё ўзининг учар гиламига ўтқазганича бирпасда ўзга замонга, ордда қолиб кетган, ўнгингда унутилиб бўлган дамларга қайтаравераркан...

Бу сир-синоатнинг таъбири не бўлди?

У кўзларини очди ва тўр пардали дераза ёққа қаради. Тонг отибди, қор ёғаяпти... Мана, учинчи кун ҳам тинай демайди...

У ёғингарчиликни хуш кўрмайди. Бундай кунлар унинг учун ҳатто ҳовли юзида қадам босиб юриш ҳам хавф-хатардан холи эмас. Ўлимдан-ку кўрқмайди. Инсон учун ўлмоқ ҳам туғилмоқ ва яшамокдек муқаррар ҳодиса эканлигига у аллақачонлар иқрор бўлган. Ўлимдан ҳам багтароқ бахтсизлик — йиқилиб оёқ-қўлга ҳукм ўтказолмай, ҳеч нарсага ярамай совуқ шифтга тикилганча кимларнингдир миннату иллатини ютиб ётишдан ёмони йўқ. Елғиз тилаги — Яратганнинг ўзи азалу абад белгилаб қўйгани — сўнги муддатни рафлату муҳтожликда эмас, қадр қийматини сақлаган ҳолда муносиб кутиб олса, фикру хаёллари тиниқ бўлса, қариңдошу дўст-ёрлар билан рози-ризолашиб кетса... Унинг учун ана шу бахт. Қизиқ, бахт ҳам одамнинг ёши, ҳол-аҳволи, кайфиятига мос тарзда турланиб, ўзгариб боравераркан. Жамалак соч қизалоқлигида онажонининг юмшоқдина бағрига сингиб кетиб эр-

таклар эшитиш бахт эди... Аста-секин уллайиб, дунё сирларидан огоҳ бўлиб бораркан, дугоналари билан сўнгсиз суҳбатлашишу дардлашиш олий бахт лаҳзаларига айланди. Шоду хуррамлик билан турмушга узатилди, серташвиш, серҳаяжон, тотли келинлик дамларини бошидан кечирди. Фарзанд кўрди, кучоғидаги чақалоқнинг иссиқ ҳароратидан вужудига роҳат қўйилиб келаркан, ўзини арши-аълода учиб юргандек сезарди. Лекин, ажаб, кўнгила қурмагур яна неларнидир истарди, кутарди... Хаёл қилардики, ҳали узоқ умр кўради, ўзи учун тақдирнинг энг тансиқ, энг буюк неъматлари олдинда эди, гўё... Олдинда... Ёғингарчиликдан юраги безиб туради, қоматини тик тутиб, юриб-туриб барҳақ ўлимга пешвоз чиқсам, дейди. Бор нияти шу. Эслаш ҳам, тасаввур қилиш ҳам ҳозир қийин — қачонлар эди қариллик худди ўргимчак тўридек жону танини банду банд этгани.

Яшаш — бу дунёнинг қору ёмғирларига дош бериш, чарақлаган кундузлари, ойдин тунларидан баҳра олиш. Тирикликнинг қувончу ташвишларини бошингдан ўтказиш — бахт...

Хотиралар қуёни борлигини эгаллади, яқин-йироқ одамлар, йиллар бирин-кетин кўз олдидан ўта бошлади. Ўтмай қоладиган кун йўқ, дейишади. Яхшими-ёмонми ўтиб кетавераркан. Умр ўткинчи, дунё абадий. Лекин шуниси ҳам борки, инсон тирик экан, ёлғиз ўзигагина тааллуқли, ўзигагина муқаддас саналувчи сиру асрорлари бўлади. Уларни асраб-авайлаб юради, ҳеч ким билан, ҳатто яқин кишиси билан ҳам бўлишгиси келмайди, кези келганда ўзидан ҳам яширин тутишга уринади.

Айни дамда эса олам қор бўрони оғушида... У дераза ёнига келиб олди. Ташқари совуқ... Жимжитлик... Йиллар... Хотиралар... Одамлар... Қани улар... Ажаб, умр деганлари шу экан-да, сенинг болалигингга, гул ёшлигингга, бошдан кечган яхши-ёмон дамларингга гувоҳ бўлганлар, сен билан ҳамқадам, ҳамнафас яшаган яқин-йироқ одамлар ҳам бирин-кетин сени ва бу ҳам ширин, ҳам шу даражада аччиқ ҳаётни тарк этиб кетишавераркан, кетишавераркан... Фақат хотираларгина сен билан бирга қоларкан.

Қайноқ, аччиқ кўз ёшлари Каромат аянинг киприклари орасини тўлдириб юборди.

Ёш жувон уч кеча-ю уч кундуз тўлғоқ азобини тортди. Ниҳоят қолдан тойиб ҳушидан кетай-кетай деганда чақалоқ дунёга келди. Жувон унинг илк чинқиригини эшитди, қони ва жони эвазига дунёга келган фарзандини кўрди, жилмайишга уринди. Лекин маъюс табассум чехрасида қотиб қолди... Бир ёқда ёруғ оламга, тирикликка ташна гўдак чирқирарди, бошқа ёқда эса чор-атрофи қон, лекин рангу рўйи сомонга айланган жувон ҳаёт билан мангуга видолашди... Чексиз бахт ва чексиз қайғу қаршисида чорасиз эсанкираб қолган эркак фарёди еру кўкни тутди.

Ҳовли саҳнида йиғи-сиги, қий-чув авжига чиқди. Ота дув тўкилаётган кўз ёшларини тўхтата олмай фарзандини кўлга олди. Чақалоқ тамшаниб фақат иссиқ кўкракни изларди. Бечора ота қайга борсин, кимдан мадад изласин. Шу дамда жўрасининг бошига тушган ғамни эшитибок дардош бўлгани Абдурашид билан унинг хотини Мусалламабону кириб келишди. Мусалламабону чақалоқни олиб бағрига босди, эзилиб юм-юм йиғларди. Аёл бир ёғи бу хонадон бошига тушган ғамдан ўртанса, яна бир ёғи ўзининг ҳам дарди оламжаҳонга сиймаслигидан, неча йилки тирноққа зор-зор қақшаб ўтаётганлигидан ўртанарди. Чақалоқни тинчроқ жойга олиб кетиш керак. Қорнини тўйғазиш керак. Гўдакка тикилганча йиғлаб ўтираркан, шу атрофда юрган эрини имлаб чақирди.

— Жўрангиздан сўранг, шу қизалоқни ўзим боқиб ўстирай, — деди. Абдурашид фарзандсизлик ич-этиники кемирсада, хотинига сездирмасди, ҳаётини бу аёлдан айро тасаввур қилолмасди. Фаҳм-фаросатли аёлининг фикри унга маъқул тушди. Қайғу-изтиробдан карахт бўлиб қотиб қолган жўрасига мурожаат қилди:

— Ҳаммамиз ҳам бу дунёда меҳмон эканмиз, кўлимиздан ҳеч нарса келмайди. Дарду ҳасратингга қайғудошмиз, дўстим, лекин айни дамда чақалоққа она керак. Қизалоқни бизга бер. Хотиним жонидай эъзозлаб тарбиялайди. Бу гўдак сенинг ҳам дилбандинг, бизнинг ҳам фарзандимиз бўлиб қолсин...

Суюкли ёстиқдошидан айрилиб, ғарибланиб қолган эркак учун бундан ўзга чора қолмаган эди. Фариштадай покдомон, фарзандга чанқоқ жувон гўдакни меҳру муҳаббат билан бағрига босди. Ён-веридаги аёл-

лардан кексароғи маслаҳат берди: «Кўкрагингизни оғзига тутинг, келин». Ажабо, гўдакнинг лаблари тегиши билан жувон танасида оналик сезгилари уйғонди, азалий-абадий мўъжиза юз берди — кўкрагида ажиб бир ёқимли оғриқ пайдо бўлиб, тўлиб-тошиб опшоқ сут қуйилиб келди...

Қизалоқнинг қадами бу хонадонга бахт келтирди...

Бирон йил ўтмай Мусалламабону қўчқордай ўғил кўрди. Ундан кейин яна беш фарзанд туғилди. Ҳаммаси ўғил... Оиладаги ёлғизгина қизалоқ — Каромат эса эркатой бўлиб ўсди, ота унга жону жаҳонини беришга тайёр эди. Каромат истаса бир зумда унинг учун «тойчоқ»қа, истаса «сеҳргар чол» га айланарди. Унинг учун чўнтагида ҳамиша хўрозқандми, ҳолвами бўларди. Бозордан қизи учун янги кийим-бош, турли ўйинчоқлар сотиб олмасдан қайтмасди. Вақти-вақти билан ҳовлига Кароматнинг ўз отаси кириб келарди — қизалоғини эркалаб бағрига босар, филт-филт ёш қуйилиб келатган кўзларини артиб-артиб қўярди. Ота қайта уйланмади.

— Уйлансанг бўлармиди, жўра, — дерди баъзан Абдурашид. Ҳатто бир қизга совчиликка ҳам бормоқчи бўлишди. Лекин Нормухаммадхўжа уларни қайтарди.

— Хотиним бу дунёдан жонимни ҳам олиб кетган. Менинг тириклигимга ишонманглар, фақат суратим қолган...

Ҳар кимнинг аҳволи ўзига аён, дейишгандек, отасининг ғарибона умргузаронлиги ҳам узоққа чўзилмади.

Каромат беш ёшдами, олтидамиди, отаси қазо қилганини фаҳмлади. Эгнига кўк кўйлак кийдиришди, бошига оқ рўмол ўраб қўйишди. Сабабини негадир очиқ-ойдин айтишмади. Атрофдагилар шивирлашиб гапиришарди, у кўринганда жим бўлиб қолишарди...

— Шўрлик, кун кўрмай кетди-я, — ногоҳ шу гап қулоғига чалинди. У зийрак ақл-фаросати билан ҳамма гапни англаб етган бўлса-да, катталарнинг иродасига қарши боришдан ўзини тийди.

Одатда, бундай ҳолда уввос солиб йиғлашарди. Лекин ота-она эркатой қизларини аяшди, гўдакнинг гулдай чеҳраси қайғуга дош беролмай сўлиб қолишини ишташмади. Балки ўшанда улар Кароматнинг дод-

фарёдига чидолмай бағрилари қон бўлишидан кўрқиш-гандир. Дард-ҳасратингни нола қилиб бўзлаш, дил-баңдинг номини айтиб йиғлаш ҳам тузук экан. Шунда нам-алам офир юк бўлиб вужудингни эзиб, парчалаб ташламасдан тарқаб кетгандай бўларкан. Мурғак Каромат эса одамлар наздида дардини ичига ютишга маҳкум эди. У боғнинг энг хилват, кўз кўрмас, овоз етмас жойига бориб ҳеч кимга билдирмай, эшиттирмай йиғлаб-йиғлаб оларди...

Каромат узундан узоқ умри давомида жисму жони қувончу шодлиқдан қуш каби кўкка парвоз қилган кезларда ҳам, вamu ташвишдан қора ерга ботиб кетгудек бўлган дамларда ҳам ҳамиша азиз отасини кўмсади. Унинг иссиқ бағрига бош қўйиб ҳамиша хурсандчилигу қайғусини бўлишмоқни истади, ҳали жамалак соч қизалоқ эди-ю, бир армон бор эди унинг дардли кўнглида. Худойим унга кўп фарзандлар ато этсин, улардан ҳеч бўлмаса биттаси бобосига ўхшасин — бу вариб, ярим вайрона кўнглини бутун қилсин...

Раҳматли отасидан Кароматга катта боғ қолганди. Тутинган ота-она пойқадами хосиятли Каромат учун мана шу ҳовлини хатлаб беришди. Бўйга етиб, кўзга оловдай кўриниб қолган қизга совчилар кела бошлади. Ота-онани бўлажак куёвнинг мол-давлати қизиқтирмасди, ақл-ҳушлими, жондан азиз қизларининг қадрига ета биладими — улар учун шуниси муҳим эди.

Муродхўжа ниятларига ярашиқли йигит бўлиб чиқди. Камбағал отасидан гўдаклигдаёқ етим қолган, она эса ўғлини деб қайта турмуш қурмай ўтаётганди. Уларнинг ҳовли-жойи ҳам йўқ эди. Рухсорабону ёлғиз ўғлини бағрига босганича навбати билан қариндошлариникида яшаб юраркан. Ўғил мактабу мадрасаларда ўқибди. Орага тушганлар йигитнинг камбағаллигидан бошқа камчилиги йўқлигини қайта-қайта таъкидлашарди. Юлдузи иссиқ экан, дейишди йигитни кўрганлари заҳоти. Одатда, кўрмасдан, билмасдан эрга узатилиш пешоналарига битилган қизларнинг барчаси ҳам хун-хун йиғлашарди. Ўн олти ёшга етиб-етмаган Каромат ноз-фироқ нима эканлигини ҳам билмади, йиғламади ҳам. Нега хафа бўлиб кўз ёши қилсин, ахир энди армони амалга ошади — фарзанд кўради, ўғилли бўлади...

Данғиллама бўлмаса ҳам ўртамиёна тўй бўлиб ўтди.

Куёв онаси ва бир аравани аранг яримлатган кўчкўрони билан келиннинг ҳовлисига кириб келди.

Йигитларнинг энг соддаси ҳам барибир муғомбир бўлишаркан. Каромат кейин билди. Муродхўжа совчиларни юбормасданоқ «шундай қиз бор»лигини эшитгач, уни кўриб маъқуллашга улгурган экан. «Паранжи-чачвонда бўлганманку, қандай кўргансиз?» — ҳайрон бўлганди Каромат. «Туяга ем керак бўлса, бўйинини чўзади», — деганди Кароматнинг соддалигидан хаҳолаб кулиб Муродхўжа. «Девордан бўйинини шундоққина чўзиб қарашим билан юрагим «жиз» этган...»

Муродхўжа новча бўйли, қотма, чаққон йигит эди. Кийим-боши ўзига ёпишиб, ярашиб турарди, ҳаво ёғин-сочинлими, очикми этиги ҳамиша мойланган, худди яп-янгидек ярқилларди. Феъли кенг, чехраси очик, ҳазил-мутуйибага мойил йигит эди. У бор жойда кулги, қаҳ-қаҳа тинмасди, ундаги табиий кўтаринки кайфият атрофдагиларга ҳам бир зумда юқарди. Лекин ўзига яраша мағрур, кескирлиги, қизиққонлиги ҳам бор эди. Яшайверсанг, куну тунларни сен билан баҳам кўрувчи ёстикдошинг феълини ҳам тушуниб борарвераркансан. Тушуниб етгунча эса... Ота-она бағрида эркатой бўлиб ўсган Каромат кимдир ўзига танбеҳ бериши мумкинлигини ҳатто хаёлига ҳам келтирмаганди. Лекин пайти келиб эридан тарсаки еган, тарсакининг жавобини ўз ўрнида қайтаришга ҳам улгурганди. Тўрт томони баланд девор билан ўралган ҳовлига девори туташ қўшнилар дарча ёки нарвон орқали бир-бирлари билан кўришиб, сўрашиб туришарди, бир-бирларига иссиқ овқат, мева-чева узатишарди. Бир куни Каромат нарвонни кўйиб қўшни хотин билан гаплашди-ю, уни девордан олиб кўйишни унутиб қолдирди. Кўчадан кириб келаётган Муродхўжанинг кўзи ана шу нарвонга тушди-ю, қош-қовоғидан қор ёғилди. Эрига пешвоз чиққан Каромат унинг юзидаги ўзгариш сабабини англолмай қолди. Кутилмаганда чаккасига келиб тушган муштдан гангиб деворга бориб урилди. Кўз олди қоронғилашиб беҳол ўтириб қолди. Рўмоли бошидан сирғалиб тушган, қоп-қора сочлари тўзғиб кетганди.

— Айт, қайси жазманинг билан дон олишаётувдинг? — деди Муродхўжа вазаб билан. У шу дамгача

Кароматни сизларди, ҳозир эса сенсирашга ҳам ўтганди.

Бегуноҳ бошга келиб тушган зарбдан Кароматнинг қони жўш урди, гавдасини тиклаб, иккала қўли билан эрининг ёқасидан маҳкам ушлаб олди, аламдан, газабдан тишлари вижирлаб кетди, ўша лаҳзада бундай кучқувват қайдан ёғилиб келди, ўзи ҳам билмайди. Муродхўжанинг нафаси қисилиб хириллаб қолди.

— Бўлар-бўлмаста газабингизни сочаверасизми? Аввал сабабини сўраб, кейин қўлингизга эрк берсангиз бўлмайдами? Э, садқайи одам кетинг, — деди Каромат. Унинг панжалари эрининг бўйнига тобора ботиб борарди. Муродхўжа гавдасини ҳатто қимирлата олмай қолганди.

— Бўлди, бўлди, мен хато қилибман, тушундим. Жаҳлингиздан сиз ҳам тушинг энди, шарманда қилманг, қўйворинг, — гўлдиради Муродхўжа...

Ғала-ғовурни эшитиб қайнона ҳам ичкаридан югуриб чиқди.

— Вой бу қандай шармандалик, хотин эрига қўл кўтарса... Қўйворинг ўғлимни, қўйворинг деяпман, ўлдириб қўясиз-ку...

Она — она-да, энг аввало ўз фарзандини ўйлайди, ўз фарзандини аяйди. Ўша лаҳзада керак бўлса бегуноҳ ўғил учун баттол келинини калтаклашдан ҳам тоймайдиган важоҳатда эди. Каромат мана ёшини яшаб, неварара, чевара, зварали бўлганида қайнонасини энди тушуниб етаяпти. Она фарзанди неча ёшда бўлса ҳам ҳаммиша «болажоним» дейди, унга дард юқмаслигини истайди, қанчалар гуноҳи бўлса ҳам кечиришга, ёқлашга тайёр туради...

Каромат бирданига ўзига келди, темирдай қотиб қолган чайир панжаларини эрининг бўйнидан тортиб олди. Билакларига, бутун танасида, юрагида оғриқ туйди. Айвон четига бемажол ўтириб қолди. Қўллари билан юзини тўсиб ўкириб йиғлаб юборди. Қўҳна армони яна бош кўтарди — отасининг кўркем қоматини, маънос чехрасини кўз олдига келтиришга уринди, қани энди тирик бўлса, иссиқ, меҳрибон бағрига бошини қўйиб тўлиб-тошиб йиғлаб олса...

Муродхўжа югуриб бориб болтани излаб топди. Ўғли қўлида болтани кўрган онанинг эсхонаси чиқиб кетаёзди, йўлини тўсиб унга ёпишиб олди. Ўғил уни сил-

таб юборди. Она йиқилди... Муродхўжа можаронинг бош сабабчиси гўёки нарвондек, болта билан чошиб ташлади, ёғоч парчаларини бирма-бир ҳафсала билан йиғиб-териб таңдирхонага элиб қўйди. Сўнг ҳамон хўнг-хўнг йиғлаётган хотинининг ёнига келиб ўтирди-да:

— Кўйинг энди, йиғламанг, юрагимни эзманг. Кўнглим торлигини ҳалиям билмайсизми? Қаёқданам нарвонга кўзим тушди-ю, миямга қон урилгандек бўлди, ўша пайтда қаршимда пайдо бўлмасангиз ўтарди-кетарди. Шунақа камчилигим бор ўзи — бирдан қизишиб кетаман. Энди бошқа бундай бўлмайди. Кечиринг, — Муродхўжа хотинининг йиғидан шишиб кетган юзини ўзига қаратди, тўзғиб кетган сочларини текислади, силади. Кароматта шу дам бир зумгагина ёнида отаси пайдо бўлгандек туюлди — гўё унинг кўкрагига бош қўйгандек, иссиқ нафаси нафасига келиб урилгандек бўлди. «Отажоним, отажоним», дея фарёд қилиб йиғларди энди у. Йўқ, бу одам отаси эмас, ноҳақ тарсаки билан жонига озор етказган эркак — эри эди. Одатда, эр деганлари хотинидан бир қарич юқори туради, дейишади. Лозим топса уради, лозим топса эркалайди. Каромат кўз очиб кўргани бу эркакнинг феълени энди тушуниб етаётганди. «Лов» этиб бир ёнарди-ю, шу оннинг ўзида совирди-қоларди. Лекин бунгача ҳеч қачон вазабини муштига тўплаб изҳор этмаганди. Ўнг бетига урилган тарсаки Кароматнинг юрагини бир парчагина музга айлантирди.

Қайнонаси косада сув келтириб узатаркан: «Олинг, ичиб олинг, ҳовурингиз босилади», — деди меҳрибонлик билан. Сўнг ўғлини зардали оҳангда койиган бўлди:

— Жаҳлинг қуриб кетсин, сенинг. Кўча хандон, уй зиндон, деб сендақаларни айтишади-да. Келиб-келиб аёлга қўл кўтарасанми-я.

Каромат ўйлаб қараса, бу дунёнинг тағ-тубига тушуниб етиш мушкул экан. Муродхўжа билан бор-йўғи ўн йилми-ўн бир йилми турмуш кечиришибди.

Яратганининг марҳамату саховатимикан ё қаҳру вазабимикан? Шундан буён мана қанча ёмғирли қишлару яхшиликка фарқ баҳорларни ўтказди бошидан. Олдинда яна умрнинг неча кунлари, ой ва йиллари бор... Кўнгли деганларида ажаб сир-синаотлар яширин экан. Йиллар кетидан йиллар ўтиб кетаяпти-ю, аммо ўша

ноҳақ тарсаки туфайли юрагида пайдо бўлган муз эри-
мади, эриб битиб кетмади.

Каромат мана энди ўзича ўйлаб хулоса чиқаради —
балки Муродхўжа ўшанда уни бекорга тарсакилаб ур-
магандир. Балки марҳаматли ва меҳрибон худованди
каримнинг унинг пешонага ёзган йўриғи асли шундай
бўлгандир. Токи муштипар, жони жисми озурда аёл
тақдирига ёзиғлиқ машъум кўргуликларга чидаш бе-
ролмай олов бўлиб ёниб, кулга айланмаслиги учун атай-
лаб юрагига муз жойлаштирилгандир. «Яхшининг
кўнглида гина оз бўлур», — дейиларди бир қўшиқда.
Ҳар гал шу қўшиқ қулоғига чалинганида Каромат:
«Мен ёмон одам эканман-да», — дея кўнглидан кечи-
ради...

Аслида бу бевафо дунёда эътиқоди мустаҳкам, фи-
докор инсонлар кўп эмас, Каромат Муродхўжани шун-
дайлар қаторига қўшади. Оилада бирин-кетин фар-
зандлар туғилди — қизлар. Муродхўжа уччала қизини
жонидан ҳам ортиқ кўрарди. Лекин ўғлига бўлакча
меҳр қўйди. Ўғлига Мэлис деб исм қўйганди. Мурод-
хўжа дастлаб маҳалладаги мактабда ўқитувчи эди. Ке-
йинчалик шаҳар халқ маорифи бўлими мудирини бўлди.
Янги замон ғояларига эътиқод қўйди, бу йўлда ҳеч
нарсадан қайтмасди, ҳеч кимни тан олмасди, ҳатто ўз
жонидан ҳам кечигиша тайёр эди. Қайнонаси Рухсора-
бону эса адолатпарвар, меҳр-мурувватли аёл эди. У
ҳатто чумолига озор беришни ҳам гуноҳи азим деб
ҳисобларди. Кўнгли ёш боладек беозор бўлган она
ўғлининг янги бахтиёр турмуш қуриш ҳақидаги ния-
тини сира тушунганини истамасди. Кимларнидир қон
қақшатиш эвазига барпо этилган ҳаётни бахтли деб
аташ мумкинми, дея ҳайрон бўларди у. «Авлод-аждо-
димиз покдоман, дину диёнатли одамлар ўтган. Му-
родхўжа уларга сираям ўхшамади. Ҳайронман, бу кимга
тортдийкин?» — дерди у ўғлининг кирдикорларини
кузатиб, гал-сўзларини тингларкан...

Муродхўжанинг ота авлоди қўли гул хунарманд,
ғурури баланд одамлар бўлган. Уч аммаси, бир ама-
киси бор эди. Ана шу биргина амакисининг толеи
ёрлақаган экан. Шаҳарда бешта катта бой савдогар
бўлса, бири шу киши саналарди. Отадан қолган ме-
росни ақл-у фаросат билан сарфлаб, мактаб-мадраса-
ларни ўқиб битирган, Лондон, Париж деган шаҳар-

ларга бориб ўқиб келган, давлати ҳар қанча ошиб-тошмасин, кибру ҳаволаниб кетмаганди. Қариндошларга меҳрибон, ғамхўр, маҳалла-кўй учун дастурхони ҳамиша очиқ эди.

Узоқ Россияда бошланган алғов-далғовлар шарпаси бу томонларга ҳам етиб кела бошлаши биланоқ Жалолхўжабой бола-чақаси билан бир кечадаёқ койиб бўлди. Эндигина икки ёшга етган олтинчи ўғлини узоқ йўлларда уриниб қолмасин ҳамда она юрда бир нишона ҳам қолсин, деб қайнотаси билан қайнонасига қолдирди. Фарзанди учун бойлигининг бир қисмини қолдириб кетгани ҳақидаги миш-мишлар ҳам йўқ эмасди...

Ўша пайтларда ҳамма бир-бирини танийди, кимнинг тирикчилиги қандай — ҳаммага маълум-равшан эди. Муродхўжа одамларнинг мол-мулки, ери ҳақидаги маълумотларни ҳукуматта етказиб турар, бойликларни мусодара қилишда фаол қатнашарди.

— Жалолхўжабой тиллоларини шаҳар ташқарисидаги уйига, ертўлага яшириб қўйган экан. Мен топиб бердим, — деганди бир куни Муродхўжа. «Амаким» демади, шунчаки бегона одам ҳақида гап кетаёттандек отини айтди. Кароматнинг ҳали-ҳали эсида, қайнонаси туюқиб кетди:

— Буткул одамлар қарғишига қолдинг, мусулмончиликни унутдинг, ўғлим. Бегоналар майли, бегона. Жигаринг — амакингни ҳам аямадингми? Андиша, юзхотирчилик деган гаплар бор. Шўрликкина ҳеч кимга ёмонлик қилмагандику, гуноҳи не унинг? Одам бошқалардан кўра бошқачароқ, яхшироқ яшаса гуноҳкор бўлаверадими?

— Бой бекорга бой бўлмайди. Бойлар — халқ душмани. У-ку амакиваччам экан, Афлотуннинг ўғли бўлса ҳам, мен унақа бойларни душман деб биламан.

— Камбағаллик-ку айб эмас. Лекин ночорлик ҳам одамга бахт бермайди. Наҳот шуни тушунмасанг, ўғлим.

— Бекор гапни қўйинг, ая. Барибир мени бу йўлдан қайтаролмайсиз.

— Яхшиликни ният қилгин, болам, ёмонликдан ҳазар қил. Бу ўтар-кетар дунёда одамларга яхшилик қил, яхшилик қолади.

Муродхўжа ўз билганидан қоладиган одам эмасди. «Янги ҳаёт қурамиз, унда хусусий мулк бўлмайди», — деди-ю, шаҳар ташқарисидаги Кароматта тегишли катта

бор қўрғонни колхозга топширди. Шаҳардаги ҳовли ҳам катта эди. У пайтлардаям уй-жойга муҳтож одамлар кўп бўлган экан, ўшандайларга бир бошдан бўлиб бераверди. Ҳовли уч бурчак шаклини олди. Каромат ҳам ажаб бир гўл аёл бўлган экан. Қўйинг, ундай қилманг, бу мен учун муқаддас макон, ота-онамдан ёдгорлик. Бизлардан ҳам фарзандларимизга нимадир қолиши керак-ку, деб қаршилиқ кўрсатмабди. Индамабди. Нима қилса, эрининг иши тўғри, деб билибди.

Каромат етти-саккиз ёшларда эканлигида зар попукли паранжини бошига ёпиб қўйишганди. Лекин турмушларининг дастлабки куниданоқ Муродхўжа ҳовли ўртасида гулхан ёқди. Деворда осивлиқ яп-янги паранжи-чачвонни олиб ўтта отди. Рухсорабону ҳай-ҳайлаганча қолаверди.

Эрининг бу қилиғидан на кулиш, на йиғлашни билолмай лолу ҳайрон қолган келин мадад излаб қайнонасига қаради.

Келиннинг паранжисиз, очиқ юришидан қайнона, албатта, ор қиларди. Лекин ўжар ўғлининг хоҳишига қаршилиқ қилиш фойдасиз эканлигини ҳам яхши биларди.

— Менинг ўғлим, сизнинг эрингизга худо инсофдиёнатни азалдан бермаган бўлса, начора, нима ҳам қилардик, — деганди қайнонаси эзилиб.

Рухсорабону ўзига ярашиқли кийим-кечакни танлай оларди. Ораста, назокатли, фариштали аёл эди. Унинг тўқ зангори духоба паранжиси, айниқса, антиқа эди. Четларига зар ипақдан нақшлар битилиб, мис тақинчоқлар тақилган, бир-бир қадам бостан сайин шилдир-шилдир қилиб атрофга ёқимли, сирли оҳанг тараларди. Паранжининг бош томондан бошланиб қўйида бирлаштирилган, попуклари сермунчоқ икки енги ҳам бўларди. Она билан ўғилнинг муносабати ана шу паранжи билан боғлиқ бир воқеадан сўнг янада кескинлашди. Каромат ҳовлида ёлғиз ўзи дўппи тикиб ўтирарди. Дарвоза ёқдан қайнонанинг ташвишли овози уни сергак торттирди...

— Ҳой келин, бормисизлар? Нега бунчалик ҳаммаёқда дуд ҳиди. Нимадир ёнаётганга ўхшайди. Одам дегани ҳам шунчалар беғам бўларканми?

Чиндан куюк ҳиди Кароматнинг ҳам димоғига келиб урилди. Не кўз билан кўрсинки, қайнонаси ёпин-

ган паранжининг енглари пастдан юқорига қараб лангиллаб ёниб борарди. Кароматнинг овоз чиқаришга ҳам мажоли қолмаган, қотиб турар эди. Хушини ўнглаб олишга ҳам улгурмасдан қайнонаси ҳовли ўртасигача етиб келди.

— Ҳа, нима бало, мум тишлаб олганмисиз, овозингиз чиқмайди. Куйган латта исси қайдан чиқаяпти, деб сиздан сўраяпман,— дерди энди астойдил жаҳли чиқиб Рухсорабону.

— Вой ўлмасам, паранжингиз ёнаяпти-ку,— деди Каромат ниҳоят. Гап нимадалигини фаҳмлаган Рухсорабону чапдастлик билан паранжини улоқтириб юборди. Бахмал паранжи энди гуриллаб гулхан ҳосил қилиб ёна бошлади.

Шу топда дарвоза томондан тиржайиб Муродхўжа пайдо бўлди. Онасига билдирмай яқинлашгану астагина паранжининг енгларига гугурт чақиб юборган. Ўзи эса воқеанинг давомини томоша қилиб изма-из пойлаб келаверган. Она ўз қилигидан мамнун келаётган ўғлини, жонидан ҳам азизроқ ёлғизгина житарбандини қон қақшаб астойдил қарғай кетди...

Рухсора орзига келган гапни қайтармасди. Каромат бунгача қайнонасининг шунчалар қаҳри қаттиқ эканлигини сезмаганди. Каромат чидаб туролмади, юраги ўртаниб кетди. Югуриб бориб қайнонасини кучоқлаб олди-ю, орзига кафтини босди.

— Аяжон, ая, жаҳлингиздан тушинг, ўғлингизни кечиринг...

— Хаҳ, ҳали сен ҳам худобезор эрингнинг ёнини оласанми. Очиқ-сочиқ юриш ўзингга ҳам ёқади-да. Дунёни ҳаром-ҳаришга булғадиларинг. Илоё бузғунчиларнинг юзи қаро бўлсин!

Рухсорабону тўққиз марта ҳомиладор бўлиб, худодан тилаб-тилаб фақат шу ўғилнигина омон сақлаб қололганди. Бу ўғил унинг учун шунчалар азиз эди. Лекин бундан сўнг ўғли билан гаплашмай қўйди. Саломига алик олмасди, тўғри келиб қолишса юзини четта ўтириб ўтарди, дастурхон атрофида бирга ўтирмайдиган бўлди, даврада у ҳақда гап кетса мум тишлар эди.

Йиллар ўтди. Бир кун келиб янги ҳаёт йўлида ишончу эътиқодини, молию ҳолини тиккан, шу сабаб кимларнингдир раҳмати, кимларнингдир лаънатига учраган Муродхўжа «халқ душмани» деган ном олди.

1937 йил. Ўша зим-зиё тун Кароматнинг ёдидан сира чиқмайди. Ярим кечаси кўча дарвозаси тақиллади. Қора чарм курткали тўрт-беш одам ҳовлига бостириб кириб келишди. Кўринишлари аллақандай даҳшатли эди...

— Қани, юрист, бир иш бўйича сўроққа чақирилгансиз... Вақт тигиз, тезроқ ҳаракат қилинг,— дейишди улар ярим бетлик қоғозни кўрсатиб.

— Нега, нима учун?..

— Фақат савол берилмасин...

Бу орада ниманидир сезгандек болалар уйғониб қолиб, кийим-бошини эгнига илишга улгурган ота атрофида куймалана бошлашди. Кичикроқлари: «Мен ҳам дадам билан кетаман»,— деб хархаша қилса, катталари отага маънос тикилишиб қолишди. Рухсорабонунинг хонасида ҳам чироқ ёқилди, афтидан, гап нимадалигини фаҳмлаган, лекин келмаётганди. Ўғил она ҳузурига ўзи кириб борди. Тасбеҳ ўтириб ўтирган экан, ўғли кирганини сизди, лекин ўтирилиб қарамади. Бошидаги оқ рўмол юз қиёфасини тўсиб турарди, кўнглидан нелар кечаётганди, англаш қийин эди...

— Бебош ўғлингизни кечиринг, аяжон,— Муродхўжа югуриб бориб унинг кўксига бошини кўйди.

Она ўғлини қучоғига олмади, боши елкаларини силаб-сийпаламади, дарёдай тўлиб-тошиб турган бўлсада, меҳр-муҳаббатини ичига ютди...

— Кечиринг, аяжон, кечирдим денг, аяжон, — яна титроқ овозда ўтинди ўғил. Фарзанд деса дарахт баргидек титраб турувчи она қалби эса гўё тошга айланганди. Совуқ, жонсиз, зил-замбил, тошга, метинга айланганди.

Эрининг эзгин ҳолати ва қиёфаси Кароматга юқди:

— Ойижон, ўғлингизнинг ўтинчини жавобсиз қолдирманг, кечира қолинг, — дея ялина бошлади. — Кетаяптилар, олиб кетишяпти, рози дилингизни айтиб хайрлашинг...

Онадан садо чиқмади. Каромат рўмолини юзига босиб, уввос солиб йиғлаб юборди. Шуни кутиб тургандек, болалар ҳам унга жўр бўлишди. Фақат она йиғламади, «нима гап ўзи?» — деб ўтирилиб ҳам қарамади.

Муродхўжа хотини ва болаларини тинчлантирмоқчи бўлиб:

— Қўйинглар, йиғламанглар, — деди. — Бекорга

ёш тўққанларинг қолади. Мана, кўрасизлар, эртага тонгдаёқ қайтиб келаман. Йўқ, яхшиси дарвозани очик қолдиришлар, балки ундан ҳам тезроқ қўйиб юборишар. Бундай бўлиши сираям мумкин эмас. Қандайдир тушунмовчилик юз берган...

Тўртинчи фарзанд — Саломат ҳали турилмаган, ундан катталари ҳам ҳали гўдак...

Каромат эрининг ўзи айтгандек, шу туннинг ўзида, тонгга ҳам қолмай қайтажагига қаттиқ ишонарди.

Муродхўжа эса шу кетганча кетди — қайтмади. Сўнг мактублар кела бошлади:

«Мени кутинглар, мен қайтаман. Эртами-кечми қачон бўлмасин барибир мени оқлайдилар...»

«Биз Иркутский деган жойдамиз. Бу ерлар ҳаддан ташқари совуқ экан...»

«Оёғимни совуққа олдириб қўйдим. Совуққа чидаб яшаш қийин бўлиб бораяпти. Иложи бўлса иссиқ пайтава билан этик юборинглар...»

«Энди билдим, мен турилиб ўсган юрт жаннатнинг ўзи экан...», «Боя кўрғонимизни туш кўрибман, ҳамма қариндошлар йиғилиб хурсандчилик қилиб ўтирганмишмиз. Мен дутор чалиб ашула айтаётганмишман...»

«Агар қайтсам, юртга қайтсам, болаларимнинг босган изларини кўзларимга тўтиё қилиб суртардим. Аяжон, Кароматхон, сизларни бошимда кўтариб юрган бўлардим. Эҳ, дилларингизни кўп марта оғритганман. Кечиринглар, кечиринглар...»

«Мен ишонаман, қачон бўлмасин, тавба-тазарру пайти келади. Афсус, унда кеч бўлади. Ўша кунларга етиб бориш насиб этармикан...»

«Афсус, хатойимни кеч, жуда кеч тушундим. Ёлғиз тилагим — сизларни бир кўрсам, бағримга боссам, кейин майли...»

Тамом. Муродхўжадан келган сўнгги мактуб шу бўлди. Уруш бошланди. Кароматхон боласининг бирини кўтариб, қолганларини етаклаб олиб неча-неча идоралар эшигига бош урмади, сўраб-суриштирмади. Унинг саволлари бежавоб қолаверди...

Муродхўжа ишонувчан одам эди. Ёлгон нарсаларга ишонди, янглишди, уни алдашди... Алданиш оқибатида онасини йўқотди... Каромат энди ўйлаб қараса, худованди карим ўзини ҳам бу фазилатдан бенасиб қолдирмабди. Бўлмаса, ўша пайтлар «халқ душмани» де-

ган бир хилдаги тамға билан неча-неча одамлар қамалаётганлигини эр-хотин икковлари эшитиб, кўриб юришганди. Муродхўжанинг Мирза Собир деган маслақдош дўсти бўларди. Бир тун кимлар қамалгани-ю, яна қайси одамларни олиб кетишлари мумкинлиги ҳақида пичирлашиб гаплашиб ўтиришаркан, Мирза Собир: «Асли бир маслаҳатли иш билан келувдим, жўра, — деди овозини яна ҳам пастлатиб. — Бош омон қолишини истасак, қочиб қолишимиз керак. Кетдик, қочамиз...»

— Ие, бегуноҳлигимиз кундек равшан-ку, нега энди қочарканмиз. Кўнглингизни кенг қилинг, жўра. Вас-васага тушманг. Ҳеч нарсага парво қилмай меҳнат қилиш керак, — деганди Муродхўжа соддалик билан.

Шундан сўнг Мирза Собир шаҳардан ғойиб бўлди. Неча-неча сувлар оқди, беш йиллик уруш не-не йигитларни аждарҳодек ўз комига тортиб кетди. Мирза Собир бир куни кўча дарвозасини тақиллатиб кириб келди. Соппа-соғ, оёқ-қўли бус-бутун фақат қарибди. Лекин бу чархи кажрафтор дунё кимни қаритмай қўяркан? Асаблари нозиклашиб қолибди — барваста эр-какнинг кўзлари жиққа-жиққа ёшга тўлиб бораверади. Тожикистон тоғларида яшириниб кун ўтказибди. Мана энди она юртга қайтибди. Бола-чақалар бўйи баробар улғайиб қолишибди. Фақат бир этак болани ёлғиз боқиб катта қилган хотини касалмаңд экан...

— Алғов-далғовлардан эсон-омон ўтиб, энди кун кўрамиз деганда, мана энди қоматимиз эгилиб, соғлигимиздан айрилиб ўтирибмиз. Ношукурчилик бўлмасин, майли, нима бўлса ҳам тирик қолдимку, — деганди Мирза Собир. Аммо, лекин жўрамга ҳам қойил қолмадим. Ўзига ўзи қилди. Ушанда қочайлик, жўра, дедим. Ужарлиги тутди, гапга кирмади. Умри зое кетди. Лекин ўша йилларда қамалмай қолганида ҳам олдинда уруш бор экан, фронтга кетмай қолмасди. Юраги ёниқ одам эди, раҳматлик...

Дўст-ёрларнинг дийдорлашуви, дарду ҳол сўрашуви ҳам одамга қувват баришлайди. Мирза Собирнинг суҳбати, фикрлари Кароматта таскин-тасалли берди. Мирза Собирнинг Муродхўжа ҳақида: «Барибир урушга кетмай қолмасди», — деган гапи, айниқса, Кароматни ўйлантириб қўйганди. Мирза Собир жўрасини яхши биларкан. Тўғри гапни айтганди. Муродхўжа

ажал ўқига чап бериб қочадиган одам эмасди. Балою офатга тик қарайдиган одам эди. Шу сабаб урушдан сов-омон, бус-бутун қайтишидан қайтмаслиги аниқроқ эди. Демак, одам боласига пешонасида ёзилганидан ортиғини кўриш насиб этмас экан. Демак, Муродхўжанинг ҳам не сабабдан бўлмасин, туғилиб ўсган юртдан, оила, бола-чақанинг иссиқ бағридан қайтмас бўлиб чиқиб кетиши азал-абад тақдирида белгиланган ва юз бериши муқаррар бир ҳолат экан. Кароматнинг ёш бева қолиб, зиён-заҳмат чекиб фарзандларини воёга етказиши ҳам худди туғилиш ва ўлишдек табиий ҳол экан. Тақдирдан қочиб қутулиб бўлмаскан, бинобарин, тақдирим аччиқ-ку, деб тинимсиз оҳ-воҳ қилишнинг ҳам ҳожати йўқ экан...

Муродхўжа гўё ялт этиб ёниб ўчган чақмоқдек ўтди-кетди. Бу ҳам бир бахт. Кўнгил йўриғига юриб кетган пайтлари ҳам бўлган экан. Каромат буни кейин, анча йиллар ўтиб билди. Бир неча кунлаб уйга келмайдиган пайтлари бўларди. «Қишлоқларга, Шўро ҳукумати тузишга кетдик», — дерди Муродхўжа. Каромат эса болалари ва уларнинг тутамовчи дарду қувончлари билан овора эди. Эри хусусида кўнглига ёмон фикрлар келмасди. Муродхўжанинг ҳар тугул қай бир муддатда жиззаки бўлиб қолганлиги, бўларбўлмасга инжиқланишлари сабабини кейинчалик англаб етганди.

Муродхўжа қамалиб кетганига уч-тўрт йиллар бўлиб қолганди. Мактублар келиб турарди. Отанинг бир мактубига жавобан фарзандлардан тўрт мактуб учиб борарди. Лекин уруш бошланиб, хат-хабар сийраклашиб қолди. Шундай бўлса-да, кўнгилини умид сира тарк этмайди, нигоҳлар йўл пойлайди. Ҳали-ҳали эсида. Бир куни кечқурун эшик тақиллади. Эрининг қўққисдан кириб келишидан умидвор Каромат югуриб бориб дарвозани очди. Остонада бир аёл ва олтиетти ёшлар чамасидаги қизалоқ туришарди. Аёл ўша замонадаги зиёли аёллар кўринишида — сочи калта қирқилган, эгнида оқ кофта, қора узун юбка. Қўлида чамадон... Қизалоқ... Қизалоқнинг юз қиёфаси эса Муродхўжанинг худди ўзгинаси эди. Айниқса, чақнаб турган кўзлари...

Каромат юракдан ҳис қилди: бу аёл ва қизалоқ айна дамгача ўзи учун ниҳон бўлган сирни фош этиш

учун келишган. Шунинглади-ю, эшикни қайтадан тақ этиб ёпиб қўйиб, бир лаҳза кар-кўр одамга айланишни ёки энг яхшиси кўкками, ер тагигами йўқ бўлиб кетишни истади. Йўқ. У сеҳргар эмасди, бир лаҳзада ғойиб бўлолмасди, кар ҳам эмасди... У кутилмаганда хиёнат билан юзма-юз келиб қолганди. Хиёнатнинг аччиқ мевасини татиб кўришга мажбур эди.

Ана шу мушкул лаҳзада юрагининг бир чеккасида ётган ҳов ўша, ноҳақ тарсакининг нишонаси — муз парчаси дарҳол жонланиб овоз чиқаргандай бўлди: «Ўзингни бардам, мардона тут, бу дунё ҳам, бу дунёнинг катта-кичик ғаму ташвишлари ҳам, муҳаббат у хиёнатлари ҳам, барча-барчаси ўткинчи, кўз ёшингни тўкма, ёзувлиқ экан-да...»

Унинг бир оризгина такалуфига мунтазир турган меҳмонларга ўзидаги ҳолатни сездирмаслик учун жилмайишга уринди. Истақдан ташқари табассум нақадар совуқ ва бемаъни бўлишини англаб етганди. Келганларни уйга таклиф қилди. Қайнонаси ва фарзандларининг: «Булар ким?» — деган имо-ишораларига жавобан ва меҳмонларга ҳам эшиттириб:

— Қариндошларимиз келишибди, — деди. Қайнона келинни яхши тушунарди. Чирсиллаб алангага айланиб ёниши керак бўлган лаҳзаларда, аксинча, у сокинланиб, тиниқлашиб қоларди.

Кўрпачалар тўшалди, дастурхон ёзилди, иссиқдина чой келтирилди.

Қайнона муҳим гап-сўзни сезгандек бўлди, болаларни етаклаб бошқа хонага чиқиб кетаркан, меҳмон аёл: «Буни ҳам олиб кетинг», — дея қизалоқни эргаштирди.

Хонада икковларигина қолишди.

— Сизларникига келишдан олдин кўп ўйладим, — деди аёл. — Сезиб турибман, менинг кимлигимни, қизалоқ кимлигини аллақачон билиб олдингиз. Мендан нафратланялсиз. Тўрри қиласиз — нафратга лойиқ одамман. Ўйламанг, қилғилиқни қилиб тавба тазарру қилгани келибди, деб. Эрингиз ажойиб одам эдилар. Ундайлар бу дунёда кам бўлади. Лекин ҳаёт шундай эканки, ҳар қандай одамдан ҳам хатолик ўтаркан. Кўнглингиздан кечиб турган гапни уқатгандекман. Эрим бадхулқ, меҳр-муҳаббатимга арзимас инсон экан. Эсизгина умрим-а, деяпсиз. Ўтинаман сиздан, калта

ўйламанг — эрингиз кўнгли пок инсон эди. Ёшлик — бебошлик, деганларидек, у кишини мен йўлдан урдим, озроқ муддатга бўлсада, бошини айлантирдим. Чунки қаттиқ яхши кўриб қолдим. Севгининг кўзи кўр бўлади, дейишадику... Афсус, сизга садоқати, муҳаббати кучлироқ экан. У сизни афзалроқ кўрди, сизга қайтди. Мен тагин ёлғиз қолдим. Йўқ, кейин билсам, ёлғиз қолмаган эканман, нишона қолган экан. Унинг борлигини отасига билдирмасликка аҳд қилдим. Бу қизалоқ менинг бахтим, саодатим, кўзимнинг оқу қораси. Унга гард юқмасин дейман. Мен билан сиз бир-биримизга тамоман бегонамиз, лекин болаларимиз қон-қариндош. Ниятим — улар бир-бирини танишсин, билсин, бир-бирига суянчиқ бўлсин. Оталари қайтиб келадими-йўқми — номаълум. Менинг ўзим ҳам фронтта жўнаб кетаяпман. Қайтишимдан кўра қайтмаслигим тайинроқ эканлигини кўнглим сезиб турибди. Сиз олижаноб аёлсиз. Боламни кимга қолдириб кетай, деб кўп ўйладим. Ота-онадан эрта етим қолганмиз. Биттагина укам бор, ҳали ёш. Қариндошларимиз қўлида мактабда ўқийди. Ундан сўнг қиз болани ҳаммага ҳам ишониб қолдириб бўлмайди. Ўйлай-ўйлай боламни сизга қолдиришга қарор қилдим. Қайтсам, келиб олиб кетаман. Мабодо қайтмасам... Укамга тайинлайман, ўзини сал ўнглаб олгач, келади, ўшанинг қўлига топширасиз...

Кароматнинг юраги тошдай қотиб, гўё оғирлашиб қолгандек эди. Нима дейишни билмасди — эрини қарғаб-қарғаб кўнглини бўшатиб олсинми?

Шу пайтгача эрининг софлигига заррача гумони йўқ эди. Энди маълум бўлдики, гуноҳкор экан. Шунга яраша жазосини тортаётган экан. Қайтар-қайтмаслиги номаълум, тириклиги даргумон одамни устига устак яна қарғасинми? Овоз чиқарса, қаҳру ғазабини намойиш этса уят бўлади, бу дунёда ёлғиз ўғли илинжида яшаб юрган муштипар қайнонаси ерга кириб кетгудек бўлмайдами? «Эҳ, шунақа отанинг фарзанди эканмиз-да», — дея болаларнинг ярим ўксик қалблари изтиробга тушмайдами? Иш бўлиб ўтган... Қилмишига иқрор бўлиб ўтирган бу аёл-ку бегона, ҳатто мунчоқ кўзли қизалоқ ҳам бегона, лекин у болаларига жону жигар-ку...

Нима қилсин, бу аёлга нима деб жавоб берсин?!

Ўртага оғир жимлик чўқди. Каромат узоқ андиша-ю мулоҳазага борди.

— Майли, ўтган ишга саловат. Қолгани энди худойимга ҳавола. Лекин шуниси аёнки, мард аёл экансиз. Жонингизни аяб ўтирмай узоқ, хатарли йўлга отланибсиз. Не ҳам дердим, қизалоқингиз бахтига ой бориб, омон қайтинг. Кўнглингизни тўқ тутинг, фарзандингизни менга ишониб топшириб кетаётган экансиз, опа-укалари қатори оқ ювиб, оқ тараб парвариш қиламан.

— Раҳмат сизга, опажон, — деди аёл кўзлари шашқатор ёшга тўлиб. — Елкамдан оғир бир юк ағдарилгандай бўлди. Худо ёрлақаб қайтсам, яхшиликларингизни ерда қолдирмайман.

Аёл кетди.

Каромат қизалоқни бағрига тортди. Ажаб бир меҳрли қизалоқ эди у. Ўпиб эркалади. «Бу дунёда меҳру вафо, садоқат нақадар тансиқ, рам-андуҳ нақадар бисёр... Фақат бола бегуноҳ, фақат бола муқаддас...» — унсиз йиғларди Каромат.

Башорат шу билан икки йилча уларникида қолиб кетди. Кароматни «ая» деб чақирарди, опа-укаларини яхши кўрарди. Бир куни Башоратнинг тораси бўламан, деб бир йигит кириб келди. Дастрўмолча билан кўзларини арта-арта урушда ҳалок бўлган опасидан келган «қорахат»ни кўрсатди. Энди жиянини олиб кетгани келганини айтди.

— Бизникида яхшигина яшаб юрибди-ку, қолаверсин. Сиз эса соғинганингизда кўргани келаверинг, дарвозамиз ҳамиша очиқ, — деди Каромат.

— Йўқ, узоққа, чўлга кетаяпман, ҳадеганда келиб кетавериш осон бўлмайди. Ёнимда бўлгани маъқул. Шундан бўлак яқин одамим қолмади, ҳисоб. Бу дунёда энди бир-биримизга паноҳ бўлиб яшашимиз керак, — деди йигит хаёлга толиб.

Башорат кетмайман деб роса хархаша қилди. Сўнг ўзга иложи йўқлигини англагач: «Майли, фақат Саломатни ҳам олиб кетамиз», — деб оёқ тираб олди. Унинг кўнглини овлаш, алдаб-авраб кўча бошигача кузатиб чиқиш осон кечмади. Ахийри йиғлай-йиғлай кетди. Бу ёқда қолган Кароматнинг ҳам юраги қон бўлди. Ушандан буён қанчадан қанча йиллар ўтиб кетди. Муродхўжанинг қайтмаслигига ҳам ниҳоят кўникди. Лекин

мунчоқ кўзли жажжи Башоратни кўнглидан сира узоқ-лата олмайди. Хаёлида у қачон бўлмасин «аяжон» деб қучоғини очганча югургилаб кириб келади. Бормикан бу дунёда, омонмикан? Бўй-бастни келишган, чиройли аёлга айланиб, бола-чақали, неварали ҳам бўлиб кетгандир. «Фалон шаҳарнинг фалон кўчасида опа-укаларим бор-ку, деб бир бундоқ йўқлаб ҳам келиб кетмайди-я. У шўрликкина ота меҳридан ҳам, она меҳридан ҳам бира тўла бенасиб қолди-я...»

* * *

Муродхўжани қамоққа олиб кетишди-ю, Каромат ўзини бирданига қартайиб қолгандек ҳис этди. «Шу эканда, ҳаёт деганлари, — ўиланиб қолади Каромат. — Тиришиб, тирмашиб тирикчилигингни ўтказаркансан, бировдан кам бўлмайин, бировга муҳтож бўлмайин, ўз аравамни ўзим тортайин деб куну тун заҳмат чекаркансан. Бутунимдан кўра эртан ёруғроқ бўларку, деб астойдил ишониб, кутиб яшаркансан. Умринг эса ўтиб кетавераркан...»

Аслида кимга қийин — соғлиғию иродаси мустаҳкамлигидан узоқ умрни кечириб яшаб юрганларга қийин экан. Бу ҳаёт не-не кўргиликларни бошингга солмаскан, деб тишингни тишингга босиб чидаб яшайвераркансан. «Осмон узоқ, ер қаттиқ», — деган нақлни бекорга ўйлаб топишмаганда. Муродхўжа эса бир ҳисобда бахтли ҳам экан. Қандоқ истаган бўлса, ўшандоқ яшади-ю, ўтди кетди. Муродхўжа шаҳарда таниқли одам эди. «Янги ҳаёт» қуриш йўлидаги саъй-ҳаракатлари кимгадир хуш келган бўлса, кимнидир зор қақшатганди. Одамнинг табиати шундай эканки, кимдандир келган яхшилиқни тез унутаркан, унутмаса ҳам ҳуда-беҳуда эслаш билан ўзини қийнашни эп кўрмаскан. Ёмонликнинг эса умри узоқ ва оғриқли бўлади, яраси тез битиб кетмайди, мадда боғлаб ётаверади. Не-не замонлар ўтди, ўтаяпти-ю, лекин Муродхўжанинг қилғилиқларига қарата отилган таънаю маломат тошлари ҳали-ҳамон Кароматнинг бегуноҳ бошида айланади. Каромат бу зарбаларга ҳам тишини тишига босиб чидайди. Ўзга иложи ҳам йўқ. «Юз йил умр кечирсанг, юз йиллик сабр лозим», — деган экан бир донишманд. Каромат бу ўғитни тез-тез ёдига келтиради, шундан таскин-тасалли олади. Каромат бундоқ

эслаб қараса, қаттиқ хасталаниб ётган кезлари ҳам бўлган экан. Ёши 40—45 оралиғида эди шекилли, оғриқнинг зўридан тахтадек чўзилиб ётиб қолганди. Вақти-вақти билан ҳатто ҳушидан ҳам кетарди. Участка дўхтири обдан текшириб кўрди. Қон босими кўтарилмаган ҳам, пасаймаган ҳам — ёш қизларникидек қонда ҳеч қандай ўзгариш йўқ, юрак маромида уриб турибди, ўпка йўллари топ-тоза...

Вожаб, бу қандай дарди бедаво бўлдийкин?

Бирин-кетин боши устига фарзандлар, қариндош-урувлар, кўни-қўшнилар тўпланишди. Гоҳ ҳуш, гоҳ беҳуш ётган Каромат ҳаммани беҳаловат қилиб қўйганини тушунарди, лекин участка шифокори чорасиз эди. Ҳушига келган чоғида худо раҳмат қилгур катта қизи Шарофатни секингина имлаб чақирди. Гапни узоқдан бошлади. Аввало ўзини оқ ювиб, оқ тараб, еру кўкка ишонмай ўстириб тарбиялаган ота-онасини ёдлади, сўнг ҳаётга тўймай, ноумид кетган раҳматли зрини эслади. Азал-абад бу бевафо дунёнинг иши шундайлиги — туғилиш бор экан ўлим ҳам барҳақлигини айтди. Мабодо шундайин ҳолат юз бергудек бўлса, Шарофат бош фарзанд сифатида бўлажак маросимга тайёргарликни бошлаб юбориши лозимлигини таъкидлади. Бу гапларни эшитган шўрлик Шарофат ўкириб йирлаб юборди. Каромат қизини зўрга тинчитди:

— Қўй, мени шарманда қилма, элдан бурун овоз чиқариб юрмайдилар, уят бўлади. Ундан сўнг, чарчаб ҳам қоласан, ҳали чунонам йирлашга тўғри келадики...

Каромат қайнонасида ҳамма ишда саранжом-сарришталикни ўрганганди. Бир кунмас-бир кун бари-бир асқотади, бу борада ҳеч кимга оғирлигим тушмаслиги керак, деб зарур буюмларни бўхча-бўхча қилиб, ҳар бирига белгилаб тутиб қўйганди. Шарофатга сандиқдан ҳаммасини олиб кўзга яқин жойга қўйишни тайинлади.

Каромат яна бир ҳушидан кетганида атрофига одамлар йиғилишди. Шарофат уларга аяси айтган гапларнинг ҳаммасини айтмаган бўлса ҳам бир учини маъноли қилиб чиқариб қўйди. Ҳамма тушунди. Худди шунга маҳталдек сўзсиз тараддудни бошлаб юборишди. Маҳалладаги ҳеч қайси маросим бошчилигисиз, маслаҳатисиз ўтмовчи, хизматига яраша ходим хола деб аталувчи Нафисахонни чақиртиришди. Ҳадемай

Нафисахоннинг овози эшитилди. Қадди-қомати йўғон ва оғирдек кўрингани билан Нафисахон чаққон ва тетик хотин эди.

Бу пайтда Каромат қайтадан ҳушига келган, фақат кўзларини очишга ҳоли етмаётганди. Лекин атрофида кимлар бор, нима гаплар бўлаяпти — тўлиқ англаб эшитиб ётганди.

Каромат ётган хона ёнидаги кенггина даҳлизда мас-лаҳатлашув бошланди:

— Модомики, гап шундоқ экан, аввал менга бўхчаларини кўрсатинглар. Қани, кўрайлик-чи, нималар бор-у, нималари йўқ, — даҳлиз ёқдан Нафисахоннинг овози эшитилди. Бўхчаларни ўртага олиб очишди. Кароматга ҳамма гап баралла эшитиларди.

— Ҳа, булар марҳуманинг буюмлари экан.

Кароматнинг «марҳума» деган сўздан эти жунжикиб кетди. — Холам пишиқ аёл эдилар, — гапида давом этди Нафисахон. Ҳаммаси тугал бўлса керак. Майли, буни бу ёққа олиб қўйинг. Бу бўхчадагиси хизматчилар учунми? Холамнинг тоза кийимлари тугилган бўхчаниям олинглар. Қани, ўзим очаман. Манави камзул холамга жудаям ярашарди. Бир тўйда кийган эканлар, ҳамманинг ҳаваси келганди. Шуниси менга бўла қолсин. Манови жун рўмол ҳам меники, ҳаворанг лозимни ҳам менга атаб қўйинглар. Холамни эслаб-эслаб авайлаб тўйларда кийиб юраман. Ҳозирча шу ерда турсин, кейин оламан. Хизматчиларга бир қўйлак, бир лозим, бир рўмол, бир ковуш-маҳси қилиб ажратиб-ажратиб қўяверинглар. Бўлмаса «до-вой» билан бўлиб, кейин шошилиб қоласизлар.

Нафисахоннинг йўғон товуши, шафқатсиз сўзларидан Кароматнинг хўрлиги келиб, кўзларида ёш ҳалқаланди. Дастрўмолчасини ёстиғи остидан олмоқчи бўлиб ён томонга чўзилувди, каравоти ижирлади. Даҳлиздагилар очиқ-сочиқ нарсаларни тезгина бўхчаларга тахлаб тутиб қўйишди...

Энди дастурхон ёзиб, чой келтиришди. Тагин суҳбат давом этди:

— Холамнинг келинлик чоғларини мен яхши эсламан, — дерди Нафисахон. — Бирам чиройли келинчак бўлгандиларки, юзлари оппоқ, тиниқ. Биз маҳалла болалари тўвланишиб, келиб маҳдиё бўлиб томоша қилардик. Аммо-лекин эрлари раҳматли Муродхўжа почча-

миз у қадарам истарали эмасдилар. Юзлари чўтир, кўзлари қисик, қийиқ кўз одам эди.

— Ундай деманг, Нафисахон опа, отамиз ҳам кўркам, чиройли, бағри кенг, меҳрибон одам эдилар, — деди Шарофат.

— Энди нима бўлганда ҳам ўша одамга фарзанд-сизларда. Ўз ота-онасининг ёмонлигини камдан-кам одам тан олади. Сизларни тушуниш, кечириш мумкин. Кейин у пайтлар сизлар бола бўлгансизлар. Ниманинг ҳам фарқига борардиларинг. Аслида у кишини кўрган, билган одамларнинг фикри бўлакча, оталарингиз хушхандон кўринган билан ичи заҳар-заққумга тўла эди. Худо раҳмат қилгур, кўп одамларни зор қақшатиб ёстиғини қуритган. Ўлганни ёмонлаш гуноҳи азимку-я, лекин одамларга жабру ситами ҳаддан ошган. Ҳақиқатдан кўз юмиш ҳам адолатдан эмасда, ахир. Айниқса, бизнинг оиламиз бошига кўп касофатларни ёрдириб кетган у киши. Отамиз бор-йўғи оддийгина боғбон бўлган. Лекин ўзимизга яраша тўқ яшаган эканмиз. Мен энди у пайтлар гўдак эдим-ку, лекин ҳаммасини яхши эслайман. Отам ажаб бир меҳнатқаш одам эдилар. Баҳору ёзи билан дарахтларни кўз қароғида парвариш қилардилар. Ёз бўйи мева териларди, қоп-қоп туршак қилинарди, шинилар тайёрланарди. Омборхона-ю ертўлаларимиз озиқ-овқатга лиқ тўла бўларди. Отагинам раҳматли боғимни колхозга бермайман, деганлари учун Сибирга сургун қилинган эканлар. Бойлигимиз талон-тарож қилиниб, боғимиз колхозга қўшиб юборилган экан. Бундан ортиқ зулму зўравонлик борми, ахир.

— Ҳа, энди бизнинг отамиз нима қилган бўлсалар ҳам халқни ўйлаб қилганлар, — секингина луқма ташлади Маърифат.

— Нима, боғбон одам эмасмиди? Боғбон халқ қаторига кирмайдими? Унда халқ дегани нима ўзи?— Нафисахон тобора қизишиб борарди. Гаплари тўғри эди, аччиқ бўлса ҳам ҳақиқат эди. Каромат буни тушунарди. Лекин кўз очиб кўрган эри эмасми, уни тамоман қоралашни ҳам истамасди.

— Қандоқ боғларимиз бор эди. Шу боғлар туфайли турмушимиз баракали, тўкин-сочин эди. Энди эсласам жаннатнинг ўзида яшаган эканмиз. Икки-уч йилдаёқ ҳаммасини топтаб, шип-шийдам, теп-текис қилиб

ташлашди. Нима эмиш — ишлаган ҳам, ишламаган ҳам бир хил яшасин эмиш. Қайси хом калладан чиққан бу қонун-қоида?

Фарзандлар ҳаётнинг пасту баландини, иссиғу совуғини тушуниб қолишган, оталари ҳақидаги бу гапларни индамай тинглаб ўтиришар, «шоҳнинг куни гадога қолибди», — деганларидек товуши йўғон бу аёлга эътироз билдиришга ҳоллари йўқ эди. Ота хотираси улар учун азиз, унинг ёнини олиб бу аёлга бир нарса дейишдан ўзларини зўрға тийиб туришарди. Чунки ичкари хонада оналари хаста ётибди...

— Ҳай, майли, энди нима бўлди, нима қолди — ўтиб кетди. Мана, худованди карим бор экан, юзи қораларни гуноҳига яраша жазолади. Бу дунёда ёмонлик бежавоб қолмаскан. Отамизни қулоқ қилиб қаманларнинг ўзи ном-нишонсиз кетди. Бизни хор қилганларнинг ўзи ҳам хор-зор бўлди-ку... Кўриб турибмиз-ку, худо хоҳласа ҳали яна кўраверамиз... — У гўёки умр бўйи ичини кемириб ётган дард-аламини қачон бўлмасин, шу одамларга ҳаммаси йиғилган маҳалда тўкиб соламан, деб кутиб, пайт пойлаб юрганди-ю, ана энди айтиб ҳузур қилаётгандек эди.

— Қани энди фотиҳа қилайлик. Валдираб вақтимни ўтказиб юбордим. Бошқа ишларим ҳам кўп эди. Аммо-лекин бирон кор-қол юз бергудек бўлса, кеч-қурунми, ярим тундами, тонгдами, ҳеч тортинмасдан зудлик билан менга хабар етказинглар, — деди-ю, Нафисахон чапдастлик билан ўрнидан туриб кетди. Унинг кетидан қолганлар ҳам ташқарига чиқишди. Ҳаммаёқ жимжит бўлиб қолди.

Таъна-ю маломатларни яна қанча эшитиш мумкин. Яхшиям у юз йил яшамайди. Бунга кўзи етиб турибди. Қанча умри қолдйкин? Нафисахон кутаётгандек ярим тунгача ё тонггачами? Бу дунёга меҳмондай бир келаркансан-у, маълум муддатдан сўнг кетаркансан. Кетиши ҳақиқат. Бу ҳақиқатга чап бермоқнинг, қочиб қутулмоқнинг иложи йўқ. Бас, шундай экан, эрта кетдингми, кеч кетдингми асло аҳамияти йўқ. Майли, у рози — фақат Нафисахон бу воқеадан хабар топмаслиги, бу ҳовлига қайта қадамини босмаслиги керак. Нафисахоннинг айтганлари тухмат эмас, ҳаммаси тўғри. Лекин нияти пок аёл эмас экан, нафси ўпқон экан. У хизматлари учун керагидан зиёдроқ қурбонликни та-

лаб қилаяпти. Бу қадар катта нафратни юракка жойлаб, йиллар давомида асраб-авайлаб яшаб келаётган одамни қандай баҳолаш мумкин? Нафисахон ҳар қалай яхши одам эмас экан... Халқнинг тўю маъракасида бош-қош бўладиган, ош-овқат тепасида турадиган одамнинг юраги бунчалар қора бўлмаслиги керак.

Каромат боши устида Шарофатнинг турганини сезиб кўзларини очди.

— Қалайсиз, аяжон? — деди қизи хавотирли нигоҳини тикиб...

— Шукур, қизим, яхшига ўхшайман. — Ҳақиқатан ҳам бошидаги оғриқ сусайгандай эди. — Шарофат қизим, бир гапни қулоғингга кўрғошиндай қуйиб ол. Мабодо менга нимадир бўлиб қолса, шу хотинни чақирманглар. Эшитиб келиб қолсаям, орқасига қайтариб юборинглар...

Йўқ, умри узун экан. Ўшандан сўнг мана яна қанча йиллар ўтиб кетди. Кароматдан қолган камзулни кийиб олиб тўйларда яйраб-яшнамоқни орзу қилган Нафисахон эса қай бир йили бандаликни бажо келтирди. Ўша камзул ҳали-ҳамон эскиб тўзиб кетмаган. Каромат камзулни авайлаб асраб кияди. Ҳозир ҳам бу камзулга кўпларнинг ҳаваси келади.

Каромат бундоқ ўйлаб қараса, узун умр бир тараф-у, бахтни ҳис этиб яшаш бошқа тараф экан. «Бир кам дунё» деганлари шу бўлса керак-да. Лекин шуниси ҳам борки, бу узундан узоқ умри давомида болаларни тўйдираман, кийдираман деб ёлғиз ўзи елиб-югурди.

Бахт нима? Бахт қайда ўзи? Бу ҳақда сира ўйлаб кўрмади ҳам. Ўйлаш хаёлига ҳам келмабди.

У даврларда қорин наридан-бери тўйиб турса, офтобдан, ёгин-сочиндан сақлаб турадиган қулай кийим-бош бўлса бас — бундан яна ўзгачароқ, бойроқ, яхтироқ ҳаёт кечириш мумкинлиги хаёлга ҳам келмасди. Назарида болалигиданоқ маҳалладаги ҳамма оилалардаги аҳвол йигирма-ўттиз йиллар давомида Муродхўжа орзу қилгандек бир хилда эди. Лекин замонлар кетидан замонлар билинтирмай ўтган сари, табиийки, ҳаёт ҳам жадаллаб борди. Кароматнинг назарида одамларнинг турмушлари, кийим-кечакларигина эмас, афт-ангорлари ҳам ўзгариб кетгандек... Илгарилари ҳовлидан ҳовлига ўтган ариқларда зилол сув қуну

тун жилдираб оқиб турарди, сувга тупуриш гуноҳи азим саналарди. Лекин ҳаёт яхши томонга ўзгарган сари одамлар тобора бир-бирларидан узоқлаша бордилар, деворлар мумкин қадар баландроқ, мустаҳкамроқ қилиб кўтариладиган, мевали дарахт шохи қўшни-никига ўсиб ўтса аёвсиз болта уриладиган бўлди. Ҳовлидан ҳовлига софлик, поклик таратувчи зилол ариқлар ахлатхонага айланди.

Муродхўжа ҳаммани тенг, бахтиёр кўрмоқчи эди. Бугун энди маълум бўлдики, бундайин орзулар шунчаки хомхаёл экан. Беш панжа баробар бўлмаганидек, ҳаммани тенг қилиб, ҳаммага тўқ-фаровон турмушни яратиб бериш бўлмағур иш экан. Одамларнинг орзу-хаёлларини, интилишу изланишларини, эътиқоду мақсадларини ҳам бир қолипга солиб бўлмаскан.

«Мен бир бевафога кўнгиш қўйган эканман», — деганди мактубларидан бирида Муродхўжа. Демак, у танлаган йўли хато бўлганлигини ўшандаёқ тушуниб етган, тавба-тазаррусини шу биргина иқроп билан ифодалашга журъат эта олган, холос. Айни куч-қувватга тўлиқ, яшаш-яратиш иштиёқи кўнгида тўлиб-тошган даврида жувонмарг бўлиб кетди. Қанчадан қанча ранжу аламлари, дил оғриқларини энг сўнги дамларигача ҳам юзага чиқаролмай, тишини тишига босганча ўзи билан бирга олиб кетди. Фарзандлари бўйма-бўй ўсиб келаётган оилага отанинг барваста қомати, йўгон, амирона товуши, кескирлиги, меҳрибонлиги, ғамхўрлиги етишмаётганлигини Каромат ҳаммаша ҳис этиб яшаб келди.

Бундоқ қараганда умр деганлари етмишми, ундан нари-берими ва ёки бир кўз очиб юмганчалик вақтда ўтадими, барибирдек гўё. Лекин қанча муддатни қамрамасин, ҳар бир умрининг ўзига яраша лаззатли қувончу кулгилари, аччиқ ғаму кўз ёшлари бор.

Бир пайтлар катта боғ бўлган, энди эса учбурчак каталакка айланган бу ҳовли-жой истараси иссиқ не-не одамлар билан файзу тароватга тўлиб турарди. Бу хонадонда не-не тўй-томошалар ўтмаганди. Вақт деган шиддатли дарё ҳамма-ҳаммасини бағрига сингдириб олиб кетди. Мана энди ёлғиз ўзи қорли куннинг тезроқ тунга айланишини, ҳеч бир изн-ихтиёрсиз босиб келаётган оғир, оғриқли фикру хаёллардан дармад юрагини ёғин-сочинсиз кунларга омон-эсон етиб

олишни умид қилиб ўтирибди. Худойим унга ташвиш-у таҳликали тақдирни раво кўрган бўлса-да, у барибир яратганга шукур қилади: оналик бахт-сурурини туйди-ку, фарзандлар камолини кўрди, неварачевараларнинг ширин кулгиларидан масту масрур бўлди.

Бундай кезлар Кароматнинг юраги ўртаниб кетади, отанинг қамалиши оиланинг бундан кейинги ҳаётини бутунлай бошқа изга солиб юборганди. Бунгача Каромат ёш болали бўлишига қарамай ўқитувчилар тайёрлаш курсини тугаллаб, муаллималик қилаётганди. «Исми-шарифингиз, кимлигингиз ҳукумат идоралари рўйхатида бўлмаслиги керак, ишдан воз кечинг...» Муродхўжа ишончли бир киши орқали юборган мактубида шундай деб маслаҳат берганди. Каромат аввалига бу гапнинг маъносига етолмай қаттиқ иккиланди: рўзгорбошидан айрилган бўлса, энди севимли касбкорини ҳам ташлаши керакми? Тирикчилик не бўлади? Хат келтирган киши секин шипшиди: «Замон оғир, опагон. Бош омон қолишини истасангиз, энг тўғри маслаҳат шу!».

Каромат ўқитувчиликдан кетди. Лекин маошсиз кун ўтказишнинг иложи йўқ эди. Кўни-қўшни аёллар қаторига кўшилиб пиллакашлик фабрикасида ишлай бошлади. Ҳамиша иссиқ буғ гупуриб турган нам, нимқоронғи, оёқ ости ҳамиша зах цехга кириб борганида шу ерда бир умр қолиб кетаман, деб ўйламаганди. Лекин тирикчилик экан. Қўллари ҳамиша иссиқ сувга ботаверганидан шишиб кетиб, аъзои бадани қақшаб оғрисида, фабрикадан кетмади, кетолмади. Ишдан бўш пайтлари уч қизини ёнига ўтқазиб дўппи тикишди. Қизлар навбати билан тайёр дўппиларни бозорга чиқариб сотиб келишарди. Дўппидўзлик қаҳратон уруш йиллари ҳам оилани очликдан, муҳтожликдан асраб қолганди.

У кун ва тунлари меҳнат билан ўтганидан сираям афсусланмайди. Меҳнатнинг шуниси яхши эканки, ғам-андухни унутаркансан, овуниб яшаркансан. Лекин рўзгорни тебратиб, тирикчиликни ўтказиш пайида бўлиб Каромат баъзида болаларнинг юриш-туришига кўз-қулоқ бўлмай қоларди. Фарзандлар орасида Шарофатнинг феъл-атвори кўпроқ отасига тортганди: ўшандоқ кескир, серзарда, ўшандоқ софдил ва содда.

Саккизинчи синфда ўқирди. Бир куни мактабдан келди-ю:

— Энди мактабингизни елкаминг чуқури кўрсин,— деб сумкасини улоқтириб юборди.

— Вой, нима бало, жин урдими дейман,— Каромат тикишдан бош кўтариб сўради.

— Бугунги йиғилишда: «Отангиз халқ душмани экан, унга муносабатингиз қандай?» — деб савол беришди.

— Сен индамай туравердингми?

— Нега индамай турарканман. Отам халқи учун жонини ҳам беришга тайёр инсон, дедим. «Халқ душманини ёқлаясиз, сиёсий мафкурангиз ҳали хом экан-ку», дейишди. Уларга қўшилиб мен ҳам отамни қораласам, ундан воз кечсамгина, ёшлар ташкилотига қабул қилинарканман. Сумкамни олдим-у, эшикни тақиллатиб ёпиб чиқдим-кетдим, аяжон. Сиз биласиз-ку отамнинг бегуноҳлигини — нега индамай ўтирасиз. Сталинга хат ёзинг, шундоқ ҳалол одамга туҳмат қилишяпти, денг.

— Оҳ, қизгинам-қизгинам-а... Мен сени ҳамма нарсага дуппа-дуруст фаҳми етадиган бўлиб қолдинг, деб ўз-ўзимга қувониб юрсаму, сен ҳалиям бола экансан-ку. Қани айт-чи, қўлимиздан нима ҳам келарди. Осмон йироқ, ер қаттиқ. Ҳаммамизни қўшиб қамаб юборишмаганига ҳам шукур қилиб юришимиз керак. Ёдингдан кўтарилибди-да, отанг бир мактубида: «Бирон жойга шикоят қилиб юрманглр. Барибир фойдаси йўқ», — деб уқтирганди-ку...

Ўша кунги мактабдаги йиғилишдан сўнг Шарофат ўзгарди қолди: ўқишни ташлади, буткул дўппидўзликка киришиб кетди. Тайёр дўппиларни бозорга чиқариб сотишни, савдолашишни ўрганди. Шакл-шамойили ҳам ўзгарди. Тик қоматли, дуркун қиз бўлиб етилади.

Бир бозор куни эрта тонгда дўппиларни сотгани чиқиб кетган Шарофат кечқурун уйга қайтмади...

Каромат билан қайнонаси туни билан мижжа қоқмай чиқишди. Шу пайтгача тўнғич қизи ҳаётига даҳлдор не гап ўтган бўлса, Каромат ҳаммасини эслади, йиғлаб-йиғлаб тонг оттирди.

Бўйга етиб қолган қизнинг йўқолгани ҳақидаги хабар яқин-узоқдаги қўни-қўшнилр, қариндошларни ташвишлантириб қўйганди. «Шарофат топилдими?»

«Келиб қолдими?», «Қайга кетибдидикин-а?» каби савол-сўроқлар Кароматнинг дардли кўнглини баттар эзарди. Ушандан кейин яна икки кун ўтди. Қоронғи туша бошлаган, чироқни ёқай деб туришувди, Шарофат кириб келди. Чарчаб қолдан тойган, киртайиб кетган кўзлари аллақандай совуқ йилтирайди... Гўёки остонада жигаргўшаси эмас, бегона бир қиз, йўқ, бегона бир аёл турар эди. Уни бундай алфозда кўриб Каромат қотиб қолди. Қизи билан бўладиган жиддий суҳбатга бошқаларни шоҳид қилишни истамасди у. Ичкари хонага ўтишди.

— Бунақа қиливинг йўқ эди-ку, қизим. Сенга нима бўлди? Биронта бетовфиқ бош-кўзингни айлантириб қўйдими?

Шарофат бошини эгтанича лом-мим демасди.

— Нега гапирмайсан. Мен онангман-ку, нега мендан яширмоқчи бўласан. Жон қизим, кимдир кўнглинга ёқиб қолган бўлса, айби йўқ, айтгин. Йўлингга тўғаноқ бўлмайман. Лекин бу юришинг эл олдида мени тупроқ билан тенг қилиб қўяди-ку. Ортингдан етилиб келаётган сингилларингни ўйламайсанми? «Отамиз қамалиб кетган», деб ўксиниб яшашлари етмасмиди? Ўзингни ўйламасанг ҳам, бизларни ўйла ахир, қизим.

Бебош фарзанд ҳасратидан асаблари нозиклашиб қолган Каромат йирлаб юборганини ўзи ҳам сезмади.

— Аяжон, кечиринг мени, ёшлик қилдим, кўнглингизга озор етказдим, бошқа бундай қилмайман. Кечиринг, аяжон... — Шарофат ҳам она тиззасига бош қўйиб йирларди.

— Мендан нега яширасан? Айт, ким билан қаёққа кетувдинг? Ким сенинг бошингни айлантириб овора қилиб қўйди?

— Тинчланинг, аяжон, ёмон одам эмас, ҳар қалай...

— Ёмон одам эмас, деяпсан. Сен соддасан, қизим. Яхши одам қиз болани эгри йўлга бошламайди. Яхши одам мард, ҳалол бўлади. Отини айт, ким ўзи у?

— Совчиларини юбориб қолар, кейин билиб олаверасиз, аяжон. Қўйинг, ўзингизни кўп қийнайверманг...

Лекин шундан сўнг бир ой ўтди, икки ой ҳам ўтдики, Шарофат айтган совчилардан дарак йўқ эди. Шарофат кундан кунга камгап бўлиб, ранг-рўйи

сўлашди бораётганди, якка-ёлғиз қолишга ҳаракат қиларди, қандайдир оғир ўй унга тинчлик бермаётганди — қадау қомати эгилиб қолгандек эди.

Каромат қизининг яқин дугонаси Мавжудани сўроққа тутди:

— Ким бўлдикин ўша йигит? Шарофат менга сира айтишни истамайди. Сен биларсан, айта қол, қизим...

— Мендан эшитганингизни Шарофатга айтиб қўймайсизми?

— Бу ёридан кўнглинг тўқ бўлаверсин. Ахир нимадир қилишимиз керак-ку.

— Чойхона ёнида яшовчи Баҳром қиморбоз борку, ўшанинг катта ўғли — Равадан... Отаси кўнмаётган эмиш. Равадан ҳам ота-онасининг чизигидан чиқмайдиган йигитга ўхшайди.

Каромат бир тонг шарм-ҳаёни юзидан сидириб ташлаб Баҳром қиморвознинг хонадонига кириб борди. Дарвозани Баҳром қиморвознинг хотини очди. Афтидан, гап-сўзлардан хабардор эди. Кароматни кўриши билан ранги бўздек оқариб кетди. Ҳовли ўртасидаги супага кўрпача тўшаб Кароматни таклиф қилди. Ўртага дастурхон ёзди.

— Айланай, соғ-омонмисизлар, — дея тил учида сўрашган бўлди.

— Балки ўзларингиз ҳам биларсиз, балки билмасиз. Бир муаммо сизнинг хонадонингизга бошлаб келди. Ёшлик экан, ўғлингиз Равадан бизнинг қизимиз Шарофат билан... Хуллас, икки ёшнинг бошини қовуштириб қўйиш керакмикан... Фикрларингизни билгани келувдим.

Йигитнинг онаси бир зум ўйланиб қолди. Сўнг:

— Озроқ кутсангиз, мен отасини чақирай, — дея уйга кириб кетди. Бир оздан сўнг барваста қоматли, шоп мўйловли Баҳром қиморвоз чиқиб келди.

— Эсиз, эсиз, ажаб тескари замонлар бўлдимиз? Шарм ҳаё, ор-номус деган гаплар бўларди илгари пайтлар. Йигитлардан совчи бориш ўрнига, энди қизлардан одам келиб ўтирса... — Салом йўқ, алик йўқ, «Бисмиллоҳ» деган гап йўқ. Баҳром қиморвоз ана шундай таънаю дашномни қаторлаштириб, дастурхон ёнига келиб ўтирди. Хотини узатган пиёлани оларкан, Кароматта менсимай бир қараб қўйди-ю:

— Булар ким ўзи, танимайроқ турибманми, — деди. Аслида жуда яхши таниб турарди, ҳамон отдан тушса ҳам, эгардан тушишни истамасди.

— Муродхўжа хонадониданман, — деди Каромат ўзини мумкин қадар оғир тутиб.

— Э, бўлди, бўлди, ҳалиги одамларнинг тавқи лаъ-натиға дучор бўлиб кетган худо безори Муродхўжа — халқ душмани, тушунарли, тушунарли... Энди, бегона хотин билан гурунглашган одам эмасдим-ку, лекин сизни тушуниб, кечириб турибман. Ҳай, майли, ёшларга келганда йигитчиликда, бунақаси учраб туради, яхши кўришса, яхши кўришгандир. Лекин битта гап бор, хафа бўлмайсиз, айтаман — «Фунажин кўзини сузма-са, буқа ипини узмас», дейишади. Гапнинг индаллосини айтиб қўя қолай, булар бир-бирига сираям мос эмас...

— Қайси жиҳатдан мос эмас, очиқроқ гапираве-ринг, — Каромат бу эркак билан муомаладан ҳеч қан-дай муддао чиқмаслигига кўзи етиб турган бўлсада, гапни бир нуқтага етказмай туриб чиқиб кетишни ўзига ор билди.

— Очиғини айтсам, хафа бўлиб кетасиз-да. Мен бировга ёмонлик тиламайман. Лекин ёмон одамлардан ҳазар қиламан, этагимнинг ҳатто учи тегиб кетса ҳам қирқиб ташлайман. Очиғи, ўтган гаплардан хабарим бор — ўғлим ҳаммасини гапириб берди. Ўғлим ақлли йигит — раъйимга қараб иш тутади. «Мен мутлақо қаршиман — бу авлод бизга сираям тўғри келмай-ди», — деб айтдим унга. Ўғлим тушунди, қайта бу ҳақда оғиз очмади. Сизга оғир, биламан, лекин айб ўзингиз-дан ҳам ўтган, қизни эҳтиёт қилиш керак эди. Начо-ра...

Шўрлик Каромат бу қадар таъна-ю маломатта дуч келаман, деб ўйламаганди. «Бизку кимсан, хўжалар авлодиданмиз. Муродхўжа ўғри бўлмаган, хотинбоз бўлмаган, бировнинг ҳақига кўз олайтирмаган, аксин-ча, бор будини, ҳатто бегуноҳ жонини ҳам халқнинг йўлига тиккан бўлса-ю, яна ёмон отликда чиқса... Ўз оти ўзи билан Баҳром қиморвоз шундай одамни ўзига тенг кўрмаса-я. Вой-дод, деса эшитадиган бирон одам бормикан, ўзи бу дунёда? Каромат уйга шалвираб қай-таркан, ўз ёрига ўзи қовриларди. Шарофатнинг юзини ўзига қаратиб узоқ тикилди. Кўзлари киртайиб қолиб-

ди, чехраси сўлғин. Юраги сиқилди. Фолбинни эслади, ўшанда неларнидир айтишни истамаганди у. Олдинда не сиру синоатлар кутаётганикан?

— Қизим, кўп ўйланаверма, пешонада бор экан, номард одамларга кунимиз қолибди. Қўлимиздан не ҳам келарди. Афсус, отанг бўлганда бунчалик хор-зор бўлмасдик. Лекин сен хафа бўлма. Бу дунёда фақат ўлимгагина даво йўқ. Бошқа ҳамма дарду ҳасратлар ўтиб кетади. Фақат сабру қаноатни ўзингдан узоқлатма, оғир-вазмин бўл...

Қизининг кўзларидан шашқатор ёш қуйилади, ҳўнграб онасининг кўксига бош қўйди. Каромат унинг елкаларини силаркан, тинмай бир гапни такрорларди: «Ўтиб кетади, ҳаммаси ўтиб кетади ҳали...»

Ҳовли бурчида гишт на тахталар уюми бор эди. Бир куни эрта тонгдаёқ Шарофат шу ерда куймаланиб қолди. Қанчасига кучи етса шунча — кўтариб ҳовлининг бошқа чеккасига олиб бориб қўяётганди. Каромат қизининг бемаслаҳат ва бемаврид бу юмушидан ҳайрон бўлди.

— Нима қилаяпсан? — деб сўради.

— Шулар кўзимга гўристонга ўхшаб кўринаяпти, панароқда тургани маъқул, — деди Шарофат онасининг юзига ҳам қарамай.

— Зарилми сенга шу иш. Турган жойида турибди-да, сенга ҳалақит бераяптими, — деди Каромат. Ўшанда кўнглида бирон-бир шубҳа-гумон ҳам туғилмади. Шарофат эса индамай гишталарни ташийверди. Каромат кийинди-ю, фабрикага жўнаб кетди. Кечқурун гишталар ҳам, оғир-оғир тахталар ҳам тартиб билан бошқа жойга териб қўйилганини кўрди. Шарофат эса кўринмади. Деразадан хонага кўз ташлади, Шарофат чўзилиб ётибди. «Чарчабди-да», — деб ўйлади у ва одатдагидек кечки овқатни тайёрлашга уннаб кетди. Овқат тайёр бўлди. Дастурхон атрофига Шарофатдан бошқа ҳамма йиғилиб келди. Чақиртирди. «Егим келмаяпти», — дебди. Каромат шундан сўнг хавотирланди ва хонага кирди. Қизининг кўзлари юмуқ эди. «Ухлаяпти. Майли, ҳалал бермайин», — деб ўйлади. Қизининг озғин ва сўлғин чехрасига тикилиб қолди. Она бўлиб жигаргўшасининг кўнглига йўл тополмаётганидан, дардига чора тополмаётганидан эзилди.

Қаттиқ уйқуда экан... тушими-ўнгими? Тезда анг-

лаб олиш қийин бўлди — қандайдир, яқинданми ва ё узоқданми кимдир уни чақирди. Уйғонди-ю, танасини тўшақдан кўтариши негадир қийинлашди. Бу кимнинг товуши экан? Кимдир йиғлаётганга ўхшайди. Нима гап ўзи? Фаҳмлашга уринди. Овоз Шарофатники эди. Юраги ҳаприқиб ўрнидан турди, пайпаслаб гугуртни топиб чироқни ёқди. Овоз келаётган томонга, ташқарига — қоронғиликка ошиқди.

Каромат ялангбош, юпқа кўйлақда негадир куз ту-нининг аёзини сезмади. Айни дамда унинг бутун борлиғи, сезгилари карахтлашиб қолган, гўё ҳеч нарса таъсир қилмаётгандек эди. Фақат ўзини ўнглаб олиши негадир қийин, қалт-қалт титради. Олди томони очик узундан-узун айвоннинг товуш келаётган жойигача етиб бориши бирам мушкул бўлдики. Ниҳоят, қўлидаги липилаб турган чироқ муҳдиш ҳақиқатдан уни огоҳ этди — Шарофат беҳол чўзилиб ётибди, атрофи қон, фақат «аяжон... аяжон» дейишгагина қуввати етаёттанди.

Каромат дарҳол гап нимадалигини тушунди, юрагини «ширр» этиб ўткир тивли пичоқ тилиб ўтгандек бўлди: «Вой ўлмасам, бу не шармандалик?!»

Қонга беланиб ётган бу қиз — йўқ, аёл, унинг фарзанди, жон-жигари. «Не қилсин, бу шўрлик бошини қай тошларга урсин, кўрмаслик, жизғанақ бўлиб куйиб кулга айланмаслик учун қайларга қочиб кетсин? Одамларнинг дўлдек ёғилувчи таъна-ю маломатларига дош бериб яшамоқ учун куч-қувватни қайдан олсин?..» Шу лаҳзада иродасини тўплаб, муштани қаттиқ тутиб олди.

— Йў-ўқ, бу ёруғ оламда бундан ҳам оғирроқ гуноҳлар бор, — дея шивирларди у. Қизгинаси кун бўйи фишгу тахталарни кўтариб ўз иложини ўзи излаб топмоқчи бўлибди. Тагин ҳам омон қолибди-ку — шунисига ҳам шукур... Фақат Худодан ёлғиз ўтинчи бобош фарзандини кечирсин. Майли, қандайин жазоси бўлса, Кароматни жазоласин. Каромат қизини амаллаб қўлтиғидан суяб турғазди, сув келтириб ювинтирди, уйга етаклаб киргизиб ётқизди. Аллақачон қотиб қолган қонни кетмон билан қириб-қиртишлаб тоғорага солди-ю, уй орқасидан чуқур қазиб кўмиб кўйди. Ҳамма донг қотиб ухлаб ётарди. Сир-сирлигича қолди. Ҳеч ким — ҳеч нарсани билмади-сезмади...

Лекин ўша тундаги кўргиликлари шулар билан барҳам топиб қўя қолмади. Ҳаммаёқни ёлғиз ўзи саранжом-сариишта қилганидан сўнг уйга кирди. Шарофат ухлаб қолибди. Кўнгли тинчиди. Қаттиқ чарчаганди, тўшакка чўзилди-ю уйқу элитганини билмай ҳам қолди. Ғала-ғовурдан уйғониб кетди. Тонг отиб қолибди. Юраги ҳаприқиб ўрнидан турди. Фарзандлари нега бунчалар йиғи-сиғи қилишяпти?

— Аяжон, тулинг, тулинг! Шўримиз қурибди... — бу Маърифатнинг овози эди...

— Опажонимдан айрилибмиз... — деб дод соларди Мэлис.

— Опажоним, меҳрибоним, нима қилиб қўйдингиз? — дерди Саломат... «Шарофатга бир гап бўлган», — у югуриб ташқарига чиқди-ю даҳшатли воқеадан огоҳ бўлди: димоғига аччиқ куюк хиди урилди, томоғи ачишиб нафаси қисилиб қолгандек туюлди, ҳовли ўртасида қоп-қора тутун бурқсиб кўкка урилди. Онанинг ҳам нола-ю фийғони еру кўкни тутди:

— Вой қизим, бегуноҳим, орзу-армонини ўзи билан бирга қўшиб куйдириб юборган Шарофатим...

* * *

Борлиқни қоп-қора ачимсиқ тутун қоплаган ўша даҳшатли тушга айланган кунларни қайтадан хотирлаш нақадар оғир. Каромат уларни эсламасликка уринади. Чунки ҳар гал ўшандаги ҳолат қайтадан жонланади, сассиқ куюк хиди ҳам қайтадан димоғига келиб урилади, томоғини ачиштиради, кўзларига ёш қуйилиб келаверади, юрак-бағри ўртаниб йиғлаб-йиғлаб олади... Айни дамда ҳам у шундай аҳволга тушди... Пик-пик йиғлади. Аёлнинг азал-абад одати шу экан — бошига ғам ёғилса аламини атиги йиғидан оларкан. Балки Муродхўжа оддийгина деҳқонми ё аравакашми бўлса, хонадонни аросатда қолдириб қамалиб кетмасмиди, бу дунёнинг ғаму ғуссалари унинг нозик жисму жонини бу қадар аёвсиз эзгилаб янчмасмиди...

* * *

Ёлғизлик ҳамон унинг йўлдоши. Йўқ, бу учбурчак ҳовлида у бир ўзи яшамайди, ижарагир талаба қизлари бор. Ёш қизларнинг ғала-ғовури, шўхликларига

ўрганиб қолган. Лекин улар барибир ёшда, ҳали нени кўришибди, ўзлари ерда яшаганлари билан ўй-хаёллари осмонда. Фам-ташвишни сезишмайди, ўзларига юқтиришмайди. Кампирга чой дамлаб беришади, нонини келтиришади, бир коса овқат узатишади, бозор-ўчарга қарашишади... Лекин: «Бувижон, қани кўнглингиздаги дард-ҳасратлардан сиз гапиринг, биз эшитайлик», — дейишмайди. Бунинг учун уларни айблаб ҳам бўлмайди.

Ҳа, ҳар кимнинг дард-ҳасрати ўзига етиб ортади. Бировнинг оғриғига бошқа бировнинг малҳам бўлиши амримаҳол. Каромат кўпинча ўз фикр-ўйларини ўз ўзига гапиради, ўзича хулоса ва яқунлар ясайди. Шундай кезлар фарзаңлари билан ҳам бирин-кетин гаплашиб олади, гўё улар юзма-юз ўтиришибди-ю, оналарининг сўзларини жон қулоқлари билан эшитишаётгандек... Мана, бугун Шарофатни беармон эслаб кўз ёши ҳам қилиб олди. Уч қизи орасида югургилаб юрган ўғли Мэлиснинг қадди-қоматига қараб у бир пайтлар фахрланарди. «Қизлар-ку бировларнинг хасми, кетишади, яхшиям ўғли бор, қариганимда шу менга суюнчиқ бўлади. Умрим охирида кўнгил яраларимга малҳам бўлади, живир-живир неваралар қуршовида яшайман», — деб ўйлаганди. Истакнинг ҳамиша ҳам амалга ошиши амримаҳол экан. Аслида инсон тирик экан, истаклари ҳадсиз-ҳисобсиз бўларкан. Фақат уларнинг ҳаммаси ҳам амалга ошавермаскан. «Ахир мен фалон нарсани истагандим, амалга ошмай қолди-ку», — деб сираям афсусланмаслик керак, шекилли. Ота ноҳақ қамалмаганида, аёвсиз уруш бошланмаганида якка-ю ягона ўғли Мэлис бошқача одам бўлиб етишармиди. Мэлис соч-соқолига оқ тушиб, ёши қирқдан ошгандигина ҳаётида ўзгариш ясай олди.

Ўғил боланинг тарбияси қизларникидан кўра фарқ қиларкан. Каромат қизларининг ҳамиша ёнгинасида ғимирлаб, куймаланиб юришганидан хурсанд бўлса, ўғлининг пайт пойлаб лип этиб кўчага чиқиб кетиб, кечга яқин темир-терсакни судраб келишидан ҳайрон қолар, қандай чора-тадбир қўллашни билмасди. «Барибир ўғил учун отанинг ўрни бўлак экан-да», — дея ўйланиб кетарди. Лекин Мэлис отасига ҳам, онасига ҳам ўхшамади, китобга қўл теккизгиси келмайди. Мактабга азбаройи мажбурият юзасидан бориб келади.

Кўчадан судраб келтирган темир-терсақлари орасида соатлаб нималарнидир «ижод» қилади, бошқа ҳеч нарса ва ҳеч ким билан иши йўқ.

«Холажон, ўғлингининг тарбияси билан жиддий шуғулланмасангиз бўлмайди», — дея кириб келди бир кун ўқитувчиси. «Дарсга қизиқиши йўқ. Хоҳлаган пайтида синфдан чиқиб кетаверади. Бир гал сиёҳдонсиз келса, бошқа гал дафтарсиз... тунов куни мактаб орқасида папирос чекиб турганини кўриб қолдим. Ҳозирдан шунақа қилса, эртага ҳоли не кечади? Ҳунаринг, куч-райратинг етарли бўлса, кийим-кечак топиш, қорин тўйгазиш мумкин экан, тирикчилик ўтавераркан, лекин ўз жигаргўшанга йўл кўрсатиш, изминга бўйсундириш қийин экан. Ўқитувчи кетгач, она ўғлини роса сўроқ қилди, уришди, йиғлаб ҳам олди.

— Аяжон, қўйинг, йирламанг, — деди ўғли. — Рос-ти гап ўқиш, китоб-дафтар титкилаш менга тўғри келмайди, ўзимни ўзим мажбур қилолмайман. Яхшиси, ишга кира қолай...

— Қаерга борасан, бирон касб-коринг ҳам йўқ, — деди она.

— Касб-кор талаб қилинмайдиган ишлар ҳам бор, — деди ўғли бамайлихотир. — Темир йўл вокзалда юк ташувчилик қиламан. Сиз билмайсиз, мен анчадан бери шу иш билан шуғулланиб келаман.

Шу-шу Мэлис вокзалда юк ташувчилик қила бошлади. Кечқурун қоп-қора кўмирга беланиб келса-да, кайфияти чоғ эди, кунлик маоши чўнтагида бўларди.

Бир куни у одатдагидек ёлғиз ўзи кириб келмади. Ёнида ориққина, ранг-рўйи синиқ, ҳатто кўм-кўк кўзлари ҳам нурсизгина бир қиз турарди.

Ўғлининг бегона қиз билан етаклашиб келганидан она гарангсиб қолди. Тили калимага келмасди. Ўғли ҳали эндигина 15 билан 16 ёш оралиғида бўлса, ҳали бирон қизни уйга бошлаб келиши эмас, қиё боқиши мумкинлигини тасаввур ҳам қилиб кўрмаган эди...

— Ҳар хил гапни ўйлаб, кўнглингизни ғаш қилманг, аяжон, — деди ўғли. — Бу қиз уч кундан бери вокзалда тентираб юрибди. «Нима қилиб юрибсан бу ерда?» — десам, «Етимман, Россиянинг узоқ, бир қишлоғидан келдим. Борадиган жойим йўқ», — деди. Раҳим келди. Юр бизникига, десам эргашиб келаверди. Қиз мўлтирабгина қараб турарди. Она нима ҳам қил-

син? Ўғли раҳмдил, кўнглида кири йўқ. Шунисига ҳам шукур. Она қаддини ростлаб ўрнидан турди.

— Қани, берироқ кел-чи, — деди қизга. — Исминг нима?

Қизнинг ўрнига Мэлис жавоб берди:

— Наташа...

«Исми ширингина экан», — кўнглидан кечди онанинг. Қизга яна қайтадан кўз ташларкан, нигоҳи ҳам беғубор, кўнглидан ёмонлик келадиган одамга ўхшамайди, деб ўйлади. Наташа чаққон, абжиргина қиз экан. Уй ишларига тез киришиб кетди. Кўйлак-лозим тикиб беришса, индамай кийиб олди. Бошига дўппи кийгизишди. Оч-сарғиш сочи, оппоқлиги, кўзининг ранги, тилини айтмаганда ўзбек қизига айланди-қолди. Вокзалдаги ошхонага идиш-товоқ ювувчи бўлиб ишга кирди. Мэлис билан Наташа бирга чиқиб кетишади, бирга қайтиб келишарди. Маҳалладаги катта-кичик бу ҳолатга индамай қараб туришмади. У пайтлар номус-орият деган жойда одамлар бирдай қалқон бўлиб тикка туришарди. «Ўғлингиз кап-катта бўлиб қолибди. Бирон ишкали чиқиб қолмай икковининг бошини қўшиб қўя қолинг», — деган маслаҳатни беришди.

Лекин вақт ўтган сайин одамлар тўғри маслаҳат беришганини, бу ҳақда жиддий ўйламаса бўлмаслигини у тушуна бошлади. Танишлардан кимдир икки ёшнинг қўлтиқлашиб кинохонага кириб кетаётганини кўрган, кимдир истироҳат боғининг энг хилват гўшаларида тўқнаш келган, кўча бошидаги тут дарахти панасида кечқурун шивирлашиб туришганига кимдир гувоҳ бўлган...

— Ўғлим, — деди она пайтини пойлаб ёлғиз қолишганида. — Сени уйлантириб қўяйлик энди...

Ўғил ҳали ёш эди, гўр эди, уялди, боши эгилди.

— Бунинг уяти йўқ, ўғлим. Ниятингни айта қол.

— Ҳали армияга бориб келишим керак-ку...

— Армияга борсанг нима қилибди, тинчлик замонку, қайтиб келаверасан ҳам. Наташа ўзимизнинг қиздай бўлиб қолди-ку.

Баҳорнинг ёрқин кунларидан бирида кичкина, ширингина тўй бўлди. Наташа чиройли келинчакка айланди, куёвлик тўни Мэлиснинг қоматига кўрк бағишлаганди. Она эл-юрт кўз ўнгида фарзандига бахт-саодат тилади.

Ёшларнинг севинчу муҳаббатта лойиқ турмушлари кузгача давом этди. Мэлис ҳарбий хизматта чақирилди. Кўзда ёш билан кузатиб қолишаверди. Наташа дастлабки кунлар Мэлиссиз зериккандай, уни соғингандай бўлиб юрди. Ҳар тун чироқ ёруғида ўтириб хат ёзади, ишдан қайтиши биланоқ почта қутисига қарайди...

Лекин бора-бора хулқу рафторида ўзгариш сезила бошлади. Атир-упа, лаб бўёқларни меъеридан ошириброқ сурадиган, тез-тез кийим-бошини янгилайдиган одат чиқарди. Она буни келиннинг ёшлигига йўйди. Ахир у ҳали эндигина ўн еттига тўлаяпти. Лекин келиннинг хулқидаги ўзгаришлар бора-бора яққолроқ кўрина бошлади — энди ишдан кеч қайтадиган, дам олиш кунлари ҳам ниманидир баҳона қилиб чиқиб кетадиган бўлди. «Болали бўлса ҳам сал овунармиди?» — деб ўйларди Каромат. Бир куни Наташа эрта тонгда ишга чиқиб кетганча кечқурун қайтмади. Она ўша тунни хавотир билан ўтказди. Эртасига ишхонасига борди.

— Ие, онажон. Сизнинг келиннингизмиди у? — деди бош ошпаз. — Бир, икки ойдан буён бир рус йигити атрофида гирдикапалак бўлиб юрувди. Кеча ишдан шу бугуноқ бўшатинглар. Мен эрга тегдим, ўз юртимга жўнаб кетаяпман, деб қисталанг қилиб туриб олди. Кечқурун поездда кетди, чамамда...

Она худди ўз фарзанди бағрини тарк этиб чиқиб кетгандек эзилди. Бошини қалин рўмол билан тангриб ўраб, икки-уч кун кўрпа-тўшак қилиб ётди. Узоқ тушкунликка тушиши, бунинг устига хасталаниб ётиб қолиши мумкин эмасди: тирикчилик ташвишлари худди аждарҳодек оғзини катта очиб уни кутиб турарди. Ноилож қаддини тик кўтарди. Ўзига ўзи таскин-тасалли берди. Начора, ногоҳда ўз оёғи билан кириб келганди, тагин ногоҳда ғойиб бўлди. Ўғли ҳали ёш, бутун ҳаёти олдинда, ҳали ҳаммасига улгуради...

Бу воқеа Мэлис ҳаётида адашувларнинг бошланиши эди: армиядан яна бир украин қизини бошлаб келди. Икки-уч ой ўтмай ўғил кўришди. Сўнг хотинининг юртига меҳмонга боришди. Мэлис бир ўзи қайтиб келди. «Мен қоламан, хоҳласанг сен ҳам бу ерда қол. Шу ерда яшаймиз. Бўлмаса — хайр», — дебди хотини. Мэлис кейинги йилларда ёмон бир қилиқ орт-

тирганди — ароқхўр бўлиб қолганди. Ароқ ичса эсини йўқотиб қўярди, бақириб-чақириб нималарнидир синдирар, бузар, ким биландир ёқалашиб муштлашгиси келиб турарди...

Бир куни кўчадан қўшни эркаклар уни оғзи-бурни қон, кийим-бошлари йиртиқ бир алфозда олиб келишди. Чойхонада ичиб тўполон қилибди, бир-икитасининг жиғига теккан экан, аямай тепкилаб уришибди. У ярим тунгача ўз-ўзича кимларнидир сўкиб, кимлар биландир ёқалашиб чиқди. Нуқул: «Сенлар ўзларинг аслида халқ душманисанлар, ҳамманг хоинсан. Менинг отам бегуноҳ эди», — дея бақирди. Охири ҳолдан тойиб, тонгга яқин уйқуга кетди. Она эса ухлолмай чиқди. Ўғил, фарзанд дард-ҳасрати қийин иш экан. Нега у бунчалик издан чиқиб кетди. Қандай қилиб шу аҳволга тушиб қолди? Она ўйлаб, ўйининг охирига етолмасди.

Она бўлсанг, кунингни бир азобда ўтказаётган бўлсанг, фарзандинг бебош чиқса, ароқхўр бўлса, одамлар тепкилаб қонталаш қилиб оёғинг остига келтириб ташласа, қандоқ чидаш мумкин?

У худога нола қилиб йиғлади. Ёлғиз ўғлига инсофдиёнат тилади. Биларди, бу дунёдан ўтиб кетган одамни қоралаб эслаш мусулмончиликдан эмас. Лекин эрини ҳам шу қадар ёмон кўриб кетдики. Илгарилари эрини яхши кўришини ҳам, ёмон кўришини ҳам билмасди, фаҳмлолмасди. Энди англадики — ёмон кўраркан. Шунчаки яшаган экан у билан, унга шунчаки эрда, деб қараган экан. Бир этак болани дардисар қилиб ташлади-кетди... Ўша тун Каромат раҳматли эрини қарғай-қарғай роса хуморидан чиқди...

Эртасига тушдан сўнг Мэлис уйғонгач, ташқарига чиқиб юз-кўзини ювиб келди.

— Ўғлим, сенга нима бўлди? Шу юриш-туришинг яхшими? Одам деган ҳам шунчалikka борадими? Бунақада мени тириклай гўрга тиқасан-ку! Маҳалла-кўйда бош кўтариб юролмай қолдим-ку. Бирон жойга совчиликка борай десам, сенинг бундай аҳволингни кўриб ким ҳам қизини берарди. Энди ёш бола эмассанки, уришиб, савалаб тарбиялаб олсам. Ёшинг ҳам ўтиб борапти, сен тенгилар бола-чақали бўлиб тиниб-тинчиб кетишган.

— Дилингизни овритганим учун кечиринг, аяжон,—

деди Мэлис овози титраб. — Лекин мен энди бу ерларда кун кўролмайдиганга ўхшайман. Сизга бу ҳақда ҳеч қачон айтмагандим. Энди айтаман: ақлимни танибманки, «халқ душманининг ўғлисан», деган таънани эшитаман. Мактабда ҳам шундай дейишарди, маҳалламиздагилар ҳам шу таънани қилишади... Ҳеч қаёқда совчиликка ҳам бориб юрманг. Хафа бўлиб қайтасиз: «Ҳа, фалончининг ўғлими?» — деб сизни мулзам қилишади. «Ўғлим, мусулмон қизлардан биронтасига уйланмади-да», — деб афсусланиб ҳам юрманг. Феълим ёмон, ўзимизнинг қизлар мен билан чидаб яшашига кўзим етмайди. Ўрта ерда сизнинг юзингизни ерга қаратиб қўйишни, номусдан ўртанишингизни сираям истамайман. Яхшиси, бу шаҳардан бош олиб кетаман, кетмасам бўлмайди.

Мэлис икки-уч кунда ҳужжатларини тўғрилади, кийимларини жомадонга жойлади-ю, кетди. Қаёққа кетаётганлигини ҳам айтмади: кейин хат жўнатаман, ўшанда билиб оласизлар, деди. Ярим йиллар ўтгач, хат келди. Қозоғистон чўлларида яшаётган экан. Уйланишга ҳам улгурибди. Татар қизи, исми — Галия экан. Она ўзича хурсанд бўлди, ҳартугул мусулмон экан-ку... Йўқ, исми Галия эмас, Галия бўлса керак, дейишди эшитганлар. Татар деганнинг ҳаммаси ҳам мусулмон эмас... Татар хотинлари жуда чатоқ бўлишади, дейишди яна бировлар. Эрнинг бўйнига маҳкам қилиб арқон боғлаб ўз изи-ихтиёрларига бўйсундириб олишади... Бу гаплардан она чўчимади. «Ким бўлса ҳам одамга ўхшасин. Соғ-саломат, бир-бировига паноҳ бўлиб тинчгина яшаб юришса етади». Муштинар она яна нима ҳам дерди, қўлидан нима ҳам келарди. Татар хотин ҳар тугул Мэлисни ўз измига бўйсундира олди. Мэлис қурувчилик ҳунарини эгаллади, уч фарзандга ота бўлди. Фақат бир камчилиги бор — хат ёзишни ёмон кўради. «Аяжон, мендан хат кутиб овора бўлиб юрманг. Мендан хавотирланманг ҳам. Шунини билингки, ўзимни ҳеч кимга хўрлатиб қўймайман, ҳеч кимнинг олдида муттаҳам бўлиб ҳам қолмайман. Соғ-саломатлигимни мана келинингиз Галия қўриқлаб юрибди — оч қолдирмайди. Кийим-бошимдан доим хабардор, болаларимга гирдикапалак. Сиз энди ўз тинчингизни ўйланг, ўзингизни авайланг», — дейди у. Йилига бир бор бола-чақаси билан келиб қолса, ҳовли ғала-ғовурга

тўлиб кетади, онанинг кўнгли тордай кўтарилади, ёл-
физгина ўглини қўярга жой тополмай шошиб қолади...

* * *

Қор бўрони кўнгиларидаги мудроқ туйғуларни уй-
ғотиб юборганми, шовқин-сурон билан ҳовлига ижа-
рагир қизлар ёпирилиб кириб келишди, Бор-йўғи уч
қиз яшайди, лекин ҳамиша икки-уч баравар кўпроқ
қизлар ҳовлига келиб-кетиб, ётиб юришади. Каромат
буни сезса ҳам, сезмаганга олади. Ҳовли гўристондай
хувиллаб қолишидан асрасин. Одам бор жойга одам
келади, яшашнинг кўрки, таровати ҳам атрофингдаги
одамлар билан.

— Ўтирибсизми, бувижон, зерикмай, — Дилором
кириб келди. Аллақандай меҳрли қиз у. Ҳол-аҳвол
сўрашмай хонасига кириб кетмайди.

— Қалай, ўқишларга соғ-омон бориб келдинглар-
ми? — кўнгли офтобдай чарақлаб кетди Каромат-
нинг. — Кўчаларда нима гаплар?

— Ўзингиз қўриб турганингиз, қор бўронидан бош-
қа янги гап йўқ, — деди Дилором қувноқлик билан. —
Автобуслар қорга тиқилиб қолиб юролмапти. Пиёда
келдик.

— Ёшлик пайтларимизда автобус-мошин деган гап-
лар йўқ эди. Ўша пайтлар неча-неча чақирим пиёда
босиб ўтганмиз. Ёрингарчиликда йўл юриш қайтанга
хуш ёқарди. Ёшликнинг қадрига етинглар. Мана энди
ҳовлига чиқиш ҳам малол келади...

— Ўтган ҳаётингиздан сира гапириб бермагансиз-
да, бувижон...

— Менинг зерикарли ҳикоямни эшитишга сиз-
ларда тоқат, вақт қайда, қизим?

— Майли, бувижон, таътилга чиқиб олайлик,
бир ҳафта, ўн кун ёнингизда қолиб сиз билан роса
гурунглашамиз. Ҳозир бизга бирон хизмат бўлса бу-
юринг деб киргандим. Нонингиз борми? Қанақа ов-
қатни кўнглингиз тусаяпти?

— Нон ҳам бор, қизим. Сенинг қўлинг ширин.
Қанақа овқат қилсанг ҳам менга ёқаверади, раҳмат
қизим. Илоё ҳамма имтиҳонлардан аъло баҳолар би-
лан ўтиб олгин... — Қиз ўз хонасига чиқиб кетаркан,
Каромат уни дуо қилиб қолди. Бу мураккаб сир-сино-
атта тўлиқ дунёда қиз бола энг аввало бахтли бўлсин,

Ўзидан тиниб-тинчиб кетсин. Ҳар қандай бойлик ҳам, ҳар қандай обрў-мартаба ҳам оддийгина аёллик, оналик бахтига тенг келолмайди.

Маърифат... Кароматнинг киприклари ораси ўзидан қайноқ ёшга тўлди. Муродхўжа иккинчи фарзандини Маърифат деб атагани. Гўдак ҳали бешиқда пишиллаб ухлаб ётгани-ю: «Бу қизим олима бўлади, халққа маърифат тарқатади, улуғ мартабаларга эришади», — дея башорат қилгани. Маърифат отаси ниятини юзага чиқарди. Мактабга илк қадамни қўйган кунидан бошлаб китобу дафтардан бўлак нарсани тан олмайдиган одат чиқарди. Фақат уруш йиллари тирикчилик заруратидан дўппидўзлик билан шуғулланди. Шунда ҳам бўш қолди дегунча китобга ёпишарди. Гап йўқ, сўз йўқ, ҳамма қизларга ўхшаб кийим-кечакка, пардоз-андозга қизиқиш йўқ, тўй-маъракаларга бориш йўқ... Мактабдан кейин университетга кирди, ундан сўнг фан номзоди бўлди. Йиллар ўтиб кетаверди: йигирма беш, йигирма олти ёшга кириб қолди. Она қизининг тақдиридан ташвишлана бошлади.

— Опанг ўзини ҳам, мени ҳам куйдириб кетди, қизим. Энди сен ўзингга эҳтиёт бўл. Катта қиз бўлиб қолдинг, тенгинг топила қолса, дарровгина бериб юборардим, — деди бир куни Каромат қизининг қўйнига қўл солиб, Маърифат эса онани лол қолдирган жавобни айтди:

— Менга индаманг, аяжон. Эркакларни жиним ёқтирмайди. Улардан аёлларга фақат ғам-ташвиш келади. Ёлғиз ўғил бўлган дадам бувимга не-не кўргуликларни кўрсатиб кетган, сиз ҳам дадам туфайли бир умр ғаму кулфатга йўлдошсиз... Дадам туфайли бизнинг бошимиз маломат ботқоғидан чиқмайди... Бир номард йигитни деб опажонимнинг гул умри куйиб кулга айланди... Биттагина ўғлингиз Мэлисдан ҳам ёлчимагансиз...

— Энди бу ҳаёт шунақаки, ҳар ким ҳар хил, беш панжа баробар эмас, Дунёда яхши эркаклар ҳам бор. Ундан сўнг даданг ёмон одам эмасди-ку...

— Ёмон эмасдир, лекин яхшилик ҳам кўрмагансиз-да...

— Давр шунақа бўлди, қизим. Дадангдан кўп яхшиликлар кўрганман...

— Қани ўша яхшилик?

— Дадангдан кўрган яхшилигим — сизлар... Дунёда хато қилмайдиган одам йўқ. Даданг яхшими-ёмонми яшаб ўтиб кетди. Мана энди сизлар ҳаётни давом эттиришларинг керак.

— Мендан хавотирланманг, аяжон, ҳеч қачон номингизга доғ туширадиган, кўнглингизни оғритадиган иш қилмайман...

— Қизим, хулқи рафторингдан нолийдиган жойим йўқ. Лекин ёшинг ўтиб кетаяпти. Турмушингни ҳам ўйлаб кўришинг керакми, дейман.

— Бу ҳақда ўйлашга ҳали имконим йўқ. Ўйлаган ишларим кўп, аввал шуларни тугаллаб олайин.

Лекин «ўтирган қиз ўрнини топар» деган нақлни бекорга айтишмаган экан. Бир куни: «Маърифатхоннинг уйлари шуми?!» — дея узун-қисқа бўлишиб учтўрт аёл совчи бўлиб кириб келишди. Йигитнинг ҳеч кими йўқ экан. Ёши ўттиз бешга бориб қолибди. Ўзича ўқиб олим бўлибди, танилибди, лекин ҳамон уйланмаган экан. Бу аёллар йигитнинг кўшилари бўлиб, савоб дея маҳаллама-маҳалла қиз ахтаришаётган экан. Маҳалла чойхонасида: «Фалон хонадонда ҳам шу кишига ўхшаш олима бир қиз бор, сизларга ҳар томонлама тўғри келса керак», — деб маслаҳат беришганидан сўнг, шу ёққа йўл олишибди.

— Йигит ақлли, баркамол. Фақатгина уйланиши керак. Йўқ, деб бизларни ноумид қилманг энди, холажон. Бизнинг ҳар биримизнинг ўз тирикчилигимиз, ташвишимиз бор. Фақат савобни ўйлаб, ковушимизни йиртиб қиз ахтариб юрибмиз, — дейишди гувиллашиб гапдон аёллар.

— Мен-ку розилик берарман. Аммо қизим ўжар, ҳамма гап ўшанда, — дея жавоб берди Каромат.

Кечқурун қизининг кўнглини сўради. Каромат қизини яхши билмас экан. «Ўжар», дея бекорга камситган экан. Гапни бошлаши биланоқ:

— Ўзингиз биласиз, — деди.

— Йигит билан бир учрашиб кўр, — деди она қизининг дангал жавобидан ажабланиб.

— Бунга ҳожат йўқ, — деди Маърифат. — У киши таниқли одам. Мени ҳам яхши билади. Танишмиз-ку, бўйдоқлигидан беҳабар эканман. Ҳали совчилар бориб менинг отимни айтишса, ажабланиши муқаррар.

Шундай қилиб Маърифат ҳам оилали бўлди. Бирин-кетин икки фарзанд кўрди. Лекин рўзгор ташвишларидан кўра барибир илмни афзал биларди. Бир қўлида бола бўлса, бир қўлида китоб... Маърифат охир-оқибатда фан доктори унвонини олди. Эр-хотиннинг тупроғи бир жойдан олинган эканми, илмга чанқоқлик борасида иккаласи ҳам бир-биридан қолишмасди.

Куёв — академик, бир илмий-текшириш институтининг директори. Эрта тонгда оппоқ «Волга»га ястаниб ўтириб олади-ю, жўнаб кетади. Кеч тунда оппоқ «Волга»да қайтиб келади. Тамадди қилар-қилмас иккинчи қаватдаги ўз хонасига кириб кетади. Мук тушиб олиб китоб варақлайди. Қарийб эрта тонггача деразасидан атрофга ёруғлик таралиб туради.

Маърифат ҳам ўзи ўқиб битирган олийгоҳнинг каттаконларидан бири. Уни ҳам махсус машина олиб юради. Уйига эридан кўра сал эртaroқ қайтса ҳам, ишхонасидаги ташвишлардан буткул узилган бўлмайди — уни сўроқлаб телефон тинимсиз жиринглаб туради, кимлардир қандайдир муаммоларни Маърифатнинг шахсан ўзи билан ҳал этиш учун эшик тақиллатиб келаверишади...

Болалар сал улғайиб қолишгач, эр-хотиннинг аспирант, талаба шогирдлари йигит-қизлар рўзгор ишларига ёрдам беришди. Йигитлар бозор-ўчарни эп-лаштиришса, қизлар уй ишларига қарашишади. Бу хонадонда ўсаётган фарзандлар ана шундай шароитда ўсишаётганди. Уларнинг юриш-туриши, ўқиш, ахлоқ-одоби билан шуғулланиш ўз илм-фани билан овора отанинг хаёлига ҳам келмайди. Она эса аёлман-ку, айни шунинг учун оиланинг энг масъул кишисиман-ку, деган гапни хаёлига ҳам келтирмайди. Лекин Маърифатнинг бахти чала экан. Бир кун негадир иккинчи қаватдаги хона чироғи эрта тонггача ҳам ўчмади. Унчамунчага тинчини бузмайдиган беғам Маърифат хавотирланмади ҳам. Эрталаб оппоқ «Волга» дарвоза ёнига келиб, хўжайинни узоқ кутиб колди. Сўнг бетоқат сигнал бера бошлади. Маърифат кийиниб бўлган, ишга шошилиб турарди. Эриниб ноилож иккинчи қаватга кўтарилди-ю, бирон лаҳза ўтар-ўтмас фарёди оламни тутди. Эри худди бир зум мизғиб олмоқчидек бошини китобга қўйган кўйи жон берибди. Жони узилибди

ҳамки, бор меҳр-муҳаббатини гўёки китобга бағиш-лаётгандек...

Дарахтнинг бўй-басти йиқилганда билинади, дейишади. Ҳақ гап экан. Эр-хотин ўртасига ҳеч қачон совуқчилик ораламаганди: аёлининг ўтириш-туриши, рўзвор тутиши, машғулотига эрман-ку, хўжайинманку, деб бирор бор ҳам аралашиб, тергаб кўнглини оғритмабди. Беозор одам эди. Бамаъни одам эди. Лекин ҳар қалай беайб парвардигор, дейишганидек, худо берган феъл-атвор экан-да, ён-веридаги яқинларига беларво эди. Бир умр ёнма-ён яшаган, қадрдон кишисидан жудолик Маърифатни бутунлай бошқа одамга айлантириб қўйди. Кўнглидаги чексиз дардга даъвони уй-рўзвор ташвишларидан излаб топаётгандек, болаларига ғоятда меҳрибон бўлиб қолганди. Лекин энди кечикканди. Болаларига онанинг муҳаббатидан кўра бемехрлиги, қаровсиз қолдиргани кўпроқ ёқарди...

Саккизинчи синфни битириш арафасида катта фарзанди Сайёра: «Ўқиш жонимга тегди», — деб мактабни ташлади. Кўп ўтмай қизига тенгдош бир йигитдан совчи кела бошлади. «Ие, булар ҳали иккаласи ҳам бола-ку, рўзвор қуриш ҳазил бўптими?» — деди Маърифат келганларнинг оғзига уриб. «Севги ёш танламайди, бир-бирисиз туролмайдиган даражада ошиқ-убеқарор бўлишган, она бўлиб туриб сезмай қолибсиз-да, аттанг», — дейишди совчилар ҳам ҳозиржавоблик билан. Бу гапдан кейин Маърифат жимиб қолди. Косанинг тагида нимкоса борлигини дарров тушунди. Қизига қаради — ҳақиқатан ҳали гўдак, лекин илгарироқ кўзларига тикилиб қарамаган экан — ўйнаб турибди. «Нима ҳам дердим, не бўлса ўзингдан кўр энди», — деди-да, тўйга розилик берди. Лекин Сайёра рўзвор ишларига аралашиб, кўзи пишиб ўсмаганлиги, турмушнинг оғир-енгилига ноқобиллигини дарров намоён қилди. Кўлида ёш бола билан эшик тақиллатиб кириб келди. Энди қайтиб бормаيمان, деб оёқ тираб олди, судга чақиртирилганда осонгина ажрашиб қўя қолди. Ундан сўнг яна кимдир харидор бўлиб одам юборибди. Сайёра унга ҳам тегди, яна қайтиб келди. Бундан бу ёғининг сановига етиш қийин эди. Қизининг бетартиб, палапартиш ҳаёти Маърифатнинг юрагига ўқдек келиб тақалаверди.

Кичик ўғил — Абдуқодир эса қиздан ҳам нобоп-

роқ чиқди. Соғлом, кўркам йигит бўлиб етишган Абдуқодир ўқишни ҳам, меҳнатни ҳам ёқтирмасди. Жон койитмай пул топиш мазасини ўн ёшлардан сал ўтмаёқ татиб кўрган экан-у, Маърифат сезмай қолибди. Она ҳарчанд йиғлаб-сиқтаб инсофга чақирмасин, ҳарчанд уришмасин уни бу йўлдан қайтаришга ожизлик қилди. Абдуқодир ўн-ўн беш кунлаб йўқ бўлиб кетар, эрта тонгдами, ярим тундами кўқисдан кириб келиб қоларди. Кўзлари совуқ йилтирар, тамоман бегона бир кимсага айланиб қолганди.

Бир гал одатдагидан узоқроқ муддатга йўқолиб кетди. Ярим тунги эшик тақиллашидан Маърифат юраги дукиллаб сакраб турди. Ташқарида шариллаб ёмғир ёғиб турар, қоп-қоронғи, оёқ ости лой ва сирпанчиқ эди. Уйқусираганча икки-уч қадам кўйиши билан тўнтарилиб йиқилди. Йиқилди-ю, қайтиб ўзини ўнглаб туролмади. Ўнг оёғи қақшаб оғрирди. Ўрил девордан ошиб тушиб келди, онасини кўтариб уйга олиб кирди. «Тез ёрдам»ни чақирди. Дарҳол касалхонага олиб кетишди.

Маърифатнинг оёғини операция қилишиб олти ойма гипслаб кўйишди. Олтмишни қоралаб қолган Маърифат қаровга ўзи ҳам муҳтож онаси учун қайтадан гўдакка айланди-қолди. Қаровчи одам учун палатада жой йўқ. Кароматта қандайдир шалоқ стул топиб беришди. Каромат куну тун шу стулда ўтирарди, уйку тортса оёқларини қизи ётган каравотнинг четига кўйиб бошини қийшайтирганча мизғиб олади. Дим ва зерикарли палатада ҳеч ишга ярамай шифтга тикилиб ётган одамга пойлоқчилик қилишдан ҳам мушкулроқ иш бўлмаса керак бу дунё-да...

— Аяжон, яна қачондир туриб юриб кетармиканман-а, — дейди Маърифат оқ тортиб.

— Кўнглингни кенг қилиб худодан сабр-тоқат тила, қизим. Ҳали ҳеч нарса кўрмагандай бўлиб кетасан, — далда беради Каромат. Ётган жойида овқатланади, бошқа ишлар ҳам шу ерда. Фарзанднинг барча оғриқларини шўрлик она кўтараркан. Онанинг боши ёстиққа тегиб қолса, фарзандларидан меҳр-оқибат қайтар-қайтмаслиги эса дарғумон экан. Маърифат эса фарзандларидан оқибат кўрмай кетди.

— Момой қийналиб қоладилар-ку, хола. Келинми, қизларингизми қараса бўлмайдими? — деди дўхтир Кароматга раҳми келиб.

— Ҳаммасининг ҳам ўз тирикчилиги бор-да, — деди Маърифат. Лекин шу лаҳза кўзларига қайноқ ёш қуйилиб келиб, ҳеч кимга айтмай, билдирмай келган дарду ҳасратини ошкор этди.

Қизи Сайёра кийиниши-ю пардоз-андози, гап-сўзлари, худди ўзига ўхшайдиган икки дугонаси билан бирга келиб кетди. Кейинги пайтларда савдогарлик йўлини топган, узоқ мамлакатларга кетма-кет саёҳатга бориб келарди. Бу гал ҳам чет элга жўнаб кетаётганлигини маълум қилди. Ўшангаям бирор ой бўлиб қолди.

Абдуқодир эса ўшанда онаси билан касалхонагача бирга келди-ю, шундан сўнг анча пайт қорасини кўрсатмай кетди. Каромат энди минг бир афсус-надомат билан ўйлайди — қизининг жигаргўшаси, ўзининг невараси ўша Абдуқодир асли ўзи касофатни етаклаб юрадиган бола экан. Бир куни кечга яқин палатага шошилиб кириб келди. Кўзлари олазарак, ҳол-аҳвол сўраган бўлди. Палатада фақат Каромат билан Маърифат гурунглашиб ўтирганди. Бошқалар сайр этгани ташқарига чиқиб кетишганди. Абдуқодир кетаётиб костюмининг қўйин чўнтагидан қоғозга ўровлиқ нарсани олиб онасига узатди. «Бу нимаиди?» — хавотирланиб сўради Маърифат.

— Ишингиз бўлмасин, аяжон, яшириб қўйинг. Кейинги гал келганимгача сизда тура турсин, — деди ўғил. Маърифат кўнгли ғашланиб қоғозни очди — тилла тақинчоқлар ярқиллаб кетди. Қўллари қалтиради, қайтадан қоғозга ўради-ю, ўғлининг юзига қаратиб отиб юборди.

— Қайдан олган бўлсанг, ўша ёққа гумдон қил! Кўзимга кўринма, йўқол, лаънати.

Оғзига не келса қайтармади, жаҳл келса ақл кетади, дейишади. Абдуқодир ҳар ёққа сочилиб кетган тақинчоқларни шошилмай териб-териб олди-ю, ғойиб бўлди.

— Аяжон, мен энди шу билан туриб кетолмайман, шекилли, — деди Маърифат ҳасратга тўлиб.

— Ундай дема, қизим, ҳали отдай бақувват бўлиб юриб кетасан, — деди Каромат қизининг оловдай ёнаётган пешонасини силаркан.

— Йўқ, аяжон, биламан — энди тузалиб кетмайман. Мен ҳақимда дўхтирининг: «Кекса экан, бу ҳолатда суякнинг тўла тузалиб кетиши осон кечмайди, бу-

нинг устига қанд касаллиги ҳам бор. Аҳвол чатоқ», — деганини эшитиб қолгандим. Бунақа муҳтожликда кечган умрдан кўра... Ҳаммасига ўзим айбдорман, — деди у яна бир оз тин олгач. — Иш дедим, ҳаётдан ортда қолмайин дедим, баланд мартабаларни кўзладим, мана, оқибатда худо мени жазолади, аяжон...

Тун ярмига борганда Маърифатнинг аҳволи кескин оғирлашди, негадир ҳушидан кетди. Дарров қон босими текширилди — кўтарилиб кетибди. Шифокорларнинг югур-югури, ҳаракати ёрдам бермади — Маърифат ўзига келолмай тонгга яқин қазо қилди.

Она деганлари фарзанди учун дунёдаги бор азоб-у қубатларга ҳеч бир миннату иллатсиз чидаркан. Лекин жону жигаринг кўз ўнгингда кунба-кун ҳазон янглиғ сўлиб бораверса, сени армону ҳасратда қолдириб ҳаётдан кўз юмса — чидаб яна яшаб юриш мушкул иш экан. Фарзанд доғи оғир... Шундай қилиб Каромат икки фарзандини қора тупроққа топширди. Баъзида тушқун хаёллардан чарчаб кетган кезлари ўлиб қўя қолсам эди, деган ўй ялт этиб миясини ёриб ўтади. Болалар бири-биридан кичиклигида тирикчиликнинг тинимсиз югур-югурларидан, доимий уйқусизлигу нотинчликлардан чарчаб ҳолсизланиб қолган дамларида:

— Эй, шулар ҳам улғайиб ўз-ўзини элаб кетадиган, масъулияти бўйнимдан соқит бўладиган пайтлар ҳам келармикан? — дерди Каромат оғир уф тортиб...

— Кўп шошилаверманг, қизим, — дерди раҳматли қайнонаси одатдагидек сокин, ҳар қандай таранг тортилган асабни ипақдек майинлаштириб юборадиган товушда. — Фарзандлар туфайли чекаётган бу кўрғиликлар ҳали ҳолва-ку. Ҳали улғайган сари ташвишлари ҳам ўшанга яраша катталаниб бораверади. Шуни билинги, она деганлари фақат меҳнату заҳмату учун яралган...

Лаҳзалар, соатлар ва кунлар қуваланиб ўтиб кетавераркан. Аммо фарзандлар йўлига зор-интизор тикилган она учун вақт имиллаб, эриниб ўтаётгандай туюларкан. Мэлис узоқда, йилда бир келиб кетади. У ҳар гал келиб-кетганидан сўнг Каромат кун ва ойлари санашга тутинади. Йилнинг тезроқ айланишини, ўтишини, ўғил дийдорига яна бир тўйиб олишни истайди. Ким билади, яна қанча умри қолдйикин — дийдор қиёматта қолиб, армон билан бу дунёдан кўз юмиб кетишдан кўрқади. Саломат эса... Бир маҳалла

нарида яшайди — тўрт фарзанднинг онаси, неварали ҳам. Лекин она наздида кичкинтой қизалоқда айланади-қолади, эркалик қилади, тиззасига бошини қўйиб олиб дард-ҳасратларини бирма-бир изҳор этади.

Қизининг бундай рафтори она учун ғайритабиий туюлмайдди, унга ҳатто хуш ёқади. Турмуши бекаму кўстлигига қарамай, қизи кечаётган умридан кўнгли тўлмаётганлигини она аллақачонлар дил-дилидан ҳис этган. Шундай бўлишига озми-кўпми ўзи ҳам айбдорлигини тан олиб қўйганди...

Саломат эндигина мактабни битираётганди, совчилар ёғилиб кела бошлади. Каромат қизининг аввало бирон ҳунарни эгаллашини истарди. Шу сабаб, турли баҳоналарни рўкач қилиб келаётганларни қайтараверди. Лекин Абдурашид деганнинг совчиларига чап бериш қийин бўлди. Маҳалланинг оқзи катталаридан бири, ён қўшниси Жалил аканинг таъна-ю маломатидан кейин Саломатнинг тақдири ҳал этилди.

— Ён қўшни — жон қўшнимсиз, гапимни эшитинг, лекин ранжиб юрманг. Ажаб бир нодон, ношуд аёл экансиз ўзингиз ҳам. Асли ёруғ юз билан қиз узатиш ҳам ҳар кимнинг қўлидан келавермас экан. Катта қизни-ку бой бериб қўйдингиз. Ундан кейингисини қаритиб эрга бердингиз. «Тенгини топсанг, текинга бер», деган гап бор. Остонангизга бош уриб келганларни қайтариш-ку осон. Лекин яна бир кун келиб пушаймон бўлиб юрманг, дейман. Ўзингизни ўйламасангиз ҳам, маҳалла-кўй шаъни, қўни-қўшнини ўйланг ахир...

Бу сўзлардан сўнг Каромат ноилож қолди. Саломатга қарорини айтганди, индамади, кўнглини ҳам очмади. Она фарзандлари орасида шу қизи мўмингина эканлигини, шуниси меҳрибон, ғамхўр эканлигини кўнглидан кечирди-ю, индамаганлигини розилик аломати деб тушунди.

Каромат тўйдан сўнг куёвини зимдан кузатар экан, юраги негадир увушиб кетганди: қаровсизгина, рангпаргина, кейин одамга тик қаролмайди, нигоҳини ердан узмайди. Раҳматли эрининг гапи ёдига тушди: «Одамга тик қаролмай, кўзини ерга қадаб оладиган одамдан икки дунёда ҳам яхшилик чиқмайди». Йўқ, Абдурашидни унчалик ҳам ёмон одам дейиш қийин. Фақат ҳаддан зиёд пишиқ, хасис. Шундай одамлар ҳам топиладики, ўз феълидаги қусурларни яхши би-

лишади ва яширишга ҳаракат қилишади. Абдурашид эса тўғрилигиданми, феълидаги бу қусурни яшириб юрмайди. Шу қилиғи билан атрофдагиларнинг гаши-ни қўзғатаётганлигини хаёлига ҳам келтирмайди. Уйим-жойим дейдиганлардан, хотин ва бола-чақага меҳрибон. Лекин балад девор ва ҳайбатли дарвоза билан ўралган ҳовлисидан ташқаридагиларга бепарво, гўёки қар, кўр, соқов, дунёни сув босса тўпиғига чиқмайди. Яна бир камчилиги бор — ичкиликни яхши кўради. Ичмаган кезлари қўй оғзидан чўп олмайдиган, мулойим, камгап одам. Ичгандан сўнг бутунлай бошқа одамга айланади-қолади. Кўнгил тубида яшириниб ётган бор фисқу фужур кўпчиб ташқарига отилиб чиқаверади.

Саломат рўзгорнинг кўринмас, лекин мустаҳкам тўрларига ўралди-қолди. Бирин-кетин тўрт фарзанд туғилди. Кичкинтойларнинг эрта тонгдан кеч тунгача чўзиладиган хархашасини, ишдан ширакайф қайтувчи эр давом эттиради. Саломат хўп чидади, лекин ҳар қандай сабрнинг ҳам чегараси бор. Саломат бир куни ярим кечаси эшик тақиллатиб кириб келди. Болалари атрофида, қўлида тутун.

— Етар энди, — деди Саломат нафасини ростлаб олгач. — Ажраламан, жонимга тегди. Бу дунёга икки марта келармидим...

— Тўрт бола билан-а? Уят-а, уят... Бу гапни хаёлингдан чиқариб ташла, қизим.

— Болалар ҳам катта бўлишгач, мени тушунишар. Бу писмиқ, сассиқ ароқхўр билан умримни хазон қилишни истамайман.

— Ҳаммада ҳам бир иллат бор, қизим. Эрингнинг ароқхўрлигини сен камчилик эмас, касаллик деб тушунгин. Мана кўрасан, ҳали вақти келиб тузалиб кетади. Энг муҳими рўзгорингни бутлаб, оилага бошқош бўлиб юрибди-ку. Болаларга ота керак... Отасизликнинг дардини сизлар чекдиларинг-ку. Отасиз фарзанд ўстириш ҳам осон эмас.

Саломат онасининг фикрини тўғри тушунса-да, яна қайтадан эрининг ёқимсиз қилиқлари-ю, сўзларини тўлиб-тошиб ҳикоя қиларди.

— Болаларингни ўйла, қизим. Рўзгорингга қайт, эрингни кечир. Сендан ҳам ўтгандир, сен ҳам кечирим сўра...

Саломат дарров уйига қайтиб кетмади. Болалари билан яна бирон ой қий-чув қилиб ҳовлини тўлдириб юришди. Бир куни катта ўғли — ўн бир ёшли Абдуҳафизни йўқотиб қўйишди. Куни билан ахтаришди. Кечқурун отаси билан кириб келибди. Уйини соғиниб кетган экан. Отасининг ишдан қайтишини кутиб эгасиз ҳовлида кечгача ўтирибди. Мана энди отасини судраб олиб келибди.

— Бўлди, ая, уйимизга борайлик энди, — деди бола кўзлари жовдираб.

— Майли, қизим, бора қол уйингга, — деди Каромат ҳам иккиланиб турган Саломатни тезлаб. — Эринг бош эгиб келибди, жаҳлини чиқарма энди.

Улар шундан сўнг тинчиб кетишди. Саломат алақачонлар бувига айланди.

— Аяжон, бугун бирам хурсандман-ки, — деб кириб келди яқинда Саломат турмуш қилиб чиқиб кетганидан буён биринчи бор чеҳраси яшнаб.

— Нима гап, гапир-чи, қизим, — деди Каромат ҳам тоқатсизланиб.

— Тушимда бувижонимни кўрдим. Бош-оёқ оппоқ либосга ўралиб олганлар. Негадир мени сизлаб гапирдилар: «Яшириб қўйилган муқаддас китобни онангиздан сўраб олинг, ўқинг», — дедилар. У қандай китоб эди ўзи?

— Эслайсанми, йўқми, у пайтлар сен ёш бола эдинг-да. Бувижонинг умрининг сўнгги лаҳзаларигача қизил духоба муқовали китобни қўлдан қўймай ўқиб ўтирардилар. Бу муқаддас «Қуръон» китоби эди. Даданг қамалмасидан илгари у кишининг қўлига тушиб қолса ёқиб ташлайди, деб қўрққанларидан яширганлари яширган эди. Кейин ҳам анча йиллар ўраб-чирмаб ўзлари ётадиган ёстиқ тагида сақлагандилар...

Каромат бориб уй тўридаги сандиқни очди. Қизил бахмалга ўралган тугунни очди. Қуръон китоби...

— Мана, қизим, тушингда бувинг сенга бериб қўйишимни истабдиларми, майли, ўзингга топшира қолай. Ўқигин, авайлаб сақла, кейин бирон кун болаларингга топширасан...

Саломат китобни бағрига босиб, хурсанд бўлиб чиқиб кетди...

...Ташқарида ҳамон қор ёраяпти. У бир зум хаёлларини йиғиб олди. Лаппа-лаппа ёраётган қор учқунларини томоша қилганча ўтган ҳаётни хотирлаш ҳам бир бахт. Тириклик ҳам бахт, аслида... У умр бўйи турмуш машаққатларига овора бўлиб яшаб, бу ҳақда бирон марта ўйлаб ҳам кўрмабди. Ҳамиша бошқаларни ўйлабди, бошқалар тинчлиги, ҳаловати деб яшабди. Аввало эр қош-қовоғига қаради, унинг измидан чиқмади, сўнг рўзгор, бола-чақа ташвишида елиб-югурди. Унинг ўзи ҳақда кимдир ўйладими, қайғурдими, кимдир уни деб ўзини ўтга-чўққа урдими?..

Йўқ... Наҳотки умри шундоқ ўтиб кетди — бахт нималигини билмай, ҳис этмай... У кўзларини юмиб эслашга ҳаракат қилди. Ҳа, неча йилларки тушларида уни безовта қилувчи ўша таъқибкор, мунгли, армонли нигоҳ... У ёруғ нурдан кўзлари қамашгандай бўлди, юрагининг дукиллашини аниқ эшитди... Эслаши қийин, неча йиллар ўтдийкин-а, ўша пиллакашлик фабрикасида қайноқ сувдан қўллари шишиб, буғли ҳаводан нафаси қисилиб ишлаб юрган кезлари эди...

— Охирги бекат, синглим, — деган бегона эркак товушидан у чўчиб уйғонди. Қаттиқ чарчаган экан, трамвайга чиқибди-ю ўриндиққа чўкиб уйқуга кетибди. Уч бекат олдин тушиб қолиши керак эди. Бу — сўнгги трамвай. У уйғача энди пиёда қайтиши керак. Кеч тун. Уни ваҳима босди.

— Қайғача борасиз, мен балки кузатиб кўярман, — деди ҳалиги эркак.

Ўзини уйғотиб меҳрибонлик кўрсата бошлаган кишига энди синчиклаб қаради — баланд бўйли, эгнида узун қора плаш, лекин бошида теллаги йўқ. «Совқотмасмикан», — кўнглига дастлаб шу гап келди. Ташқари тизза бўйи қор, аёз...

— Раҳмат уйғотганингиз учун. Энди уч бекат ортга пиёда қайтишим керак.

— Кўрқманг, агар йўқ демасангиз, мен сизни кузатиб кўяман.

— Совуқ-ку, эгнингиз юпун экан.

— Ташвишланманг, совуқни ўзимизники қилиб олганмиз.

Тун, лекин қорли дунё ёп-ёруғ эди. Бу ёруғлик негадир вужудига кўчиб ўтган, ўзини қушдек енгил

сезарди. Ёнида бирга қадам ташлаб бораётган мана бу узун бўйли эркак ҳам шу лаҳзаларда ўзи учун эски, қадрдон одамга айланиб қолганди. Қорли, ёруғ тун ва ҳамқадам келаётган қоматдор эркак... Бундай кайфиятни, бундай ҳолатни илгари туймаганди, бундан кейин ҳам ҳеч қачон туймади. Илгарилари Каромат папирос ҳидидан қочарди. Айни дамда эса папирос ҳиди хуш ёқаётганди.

— Ишдан менга ўхшаб кеч чиқаркансиз-да, ҳамроҳингиз йўқми?

— Бор, кўшним. Лекин шу кунларда болалари касал бўлиб қолиб ишга чиқмаётганди.

— Хўжайин қайдалар?

— У киши... — Каромат бир зум ўйланди. «Халқ душмани» бўлиб қамалиб кетган», дейиш жуда хунук туюлди. — Урушдан қайтмаганлар, — ёлгон гапдан овози титраб кетди.

— Болалар нечта, катта бўлиб қолишгандир...

— Тўрттагина, худога шукур, катта бўлиб қолишди.

— Отасиз фарзанд ўстириш осон эмас. Отасиз ўсганман.

— Ўзингизда нечта фарзанд?

— Э, буёғини сўраманг. Фарзанд деганни ҳам худо бировга бераркан, бировни бенасиб қолдираркан... Раҳматли хотиним билан етти йил турмуш қурдик. Фарзанд бўлмади. Қаратмаган жойимиз қолмади. Бўлмаса — бўлмаскан. Лекин ажралиш хаёлимизда ҳам йўқ эди. Сўнг уруш бошланиб фронтга кетдим. Қайтугимча хотиним бир бедаво дардга йўлиқиб қазо қилибди. Ўзиям нимжонроқ эди. Жудаям аярдим. Аяган кўзга чўп тушар, деб шунга айтадилар-да. Мана, энди сўққабошман. Ёлғизликни душманимга ҳам раво кўрмайман. Эрта тонгда сўппайиб уйдан чиқиб кетаман, кечқурун сўппайиб кириб бораман. Ҳол-аҳвол сўрайдиган, бир бурда нонни бирга баҳам кўрадиган одам йўқ. Қийин бўларкан...

«Ким биландир ҳасратлашмоқчи бўлиб қийналиб юрган экан, шўрликкина», — кўнглидан кечирди Каромат. Шундоқ дуппа-дуруст одамнинг наҳотки меҳрибонлари, дўст-ёрлари бўлмаса? Лекин фикрини айтишга негадир ботинолмади. Гузарга яқинлашиб қолишган, бундан буёғига ҳеч нарсадан хавотирланмай ёлғиз ўзи кетаверса ҳам бўларди. Бошида қўриқ-

чиси йўқ аёл ёнида бегона эркакни кўриб одамлар не хаёлларга бормайди, дейсиз.

— Яхши одам кўринасиз. Ниятларингизга ҳам ета- сиз ҳали, — деди Каромат юришдан тўхтаб. Эркак ҳам беихтиёр тўхтади.

— Илойим айтганларингиз келсин, раҳмат сизга, — деди у.

— Сизга ҳам раҳмат. Шу совуқ тунда йўлдош бўлдингиз. Бу ёни энди ўзимизнинг маҳалла...

Биринчи кун, ҳар қалай биринчи кун эди, яхши одамга дуч келди, маълум муддат суҳбатдош бўлиш- ди-ю, хайрлашишди. Тамом. Вассалом. Кўнгли тинч эди.

Эртасига трамвайда уйга қайтаркан, ёнидаги бўш ўриндиққа келиб ўтирган одамдан таниш садо чиқди:

— Ассалому алайкум...

У ўтирилиб қаради, хайрон бўлди, кечаги ҳамроҳи... У қувонишни ҳам, хижолат чекишни ҳам билолмай турарди. Номалум бир кайфият вужудини чулғади. Лекин бугун суҳбат кечагидай қовушмади.

Каромат ўзини вазмин тутди — кап-катта бола- чақали аёл ва бегона эркак. Кўнглида хижиллик туй- ди, бу ҳолат чеҳрасида ҳам акс этди. Эркак сезгир экан, тушунди, лекин ўзини сезмаганга олди. Каромат ўз бекатида шоша-пиша хайрлашдию, тушиб кетди. Лекин изн-ихтиёридан ташқари бўлган ҳолатга учра- ди — фикру хаёлида ўша эркак муҳрланиб қолди. Ўша трамвайда ўша эркакка эртаси, индини ва яна бир неча кунлар дуч келаверди. Ҳар гал юзини дера- за ёққа буриб оларди. Бекатига етиб келганида ҳеч қаёққа қарамай тушиб кетаверарди... Юрак эса ўша- ўша — трамвайга яқинлашаркан, безовта дукиллар, таниш чеҳрага кўзи тушганда тинчигандай бўлар, ке- йин бекатига етгунича юзини дераза томонга буриб оларди. Тушуниб қийин бўлган туйғу эди бу — ҳам қувонч бағишларди, ҳам таҳликали эди, ҳам кўрқинч- ли эди. Лекин айти вақтда бахтиёр эди, бундан олдин ҳеч қачон бундайин туйғуни бошидан кечирмаганди. Бир неча баравар ёшариб қолгандай сезарди ўзини. Ундан ўзини олиб қочган сари — ихтиёрсиз равишда хаёлан тобора маҳкамроқ борланаётгандай эди...

Қандайдир чора излаб топиш керак эди. Бу ҳолатнинг узоқ давом этишига ортиқ йўл қўйиб бўлмасди. Охир-оқибати йўқ ўй-хаёл асабларини

чарчатиб қўйганди. Икки-уч ҳафта бетобланиб ётиб қолди...

Бу орада қишининг аёзли тун ва тонгларини ёриб гоҳ илиқ ёмғирли, гоҳ иссиқ қуёшли баҳор етиб келганди. Бебошвоқ хуш бўйли майин шабада кайфиятни сармаст этмай қўймасди. Касалликдан сўнг ишга чиққан дастлабки куни эди. Ёмғир шивалабгина ёғиб турарди. Ёқимли ҳаво. Яна ўша трамвай, кўнглидан қатъий бир қарорни ўтказди: бу савдо-саноатга шу бугун нуқта қўйиш керак. Яна ўша нигоҳ. Бекатида тушиб қолмади. Трамвай юриб кетди. Ёнидаги бўш ўриндиққа кимдир келиб ўтирди. Таниш овоз янгради:

— Ассалому алайкум.

— Салом, яхшимисиз? — «Мумкин қадар хушмуомалалик билан хайрлашиш керак...» — кўнглидан кечирди Каромат.

— Ўтган кунлар кўринмай қолдингиз. Хавотирландим. Нима — тобингиз қочиб қолдими?

Каромат индамади.

— Бетобланиб баҳор келганидан беҳабар қолган бўлсангиз керак-а?

Каромат тагин индамади.

— Баҳорда тўйлар ҳам бошланиб кетади, шундай эмасми?

— Мен-ку, бу ҳақда ўйлаб кўрмабман. Лекин баҳор ҳам, тўй ҳам ёшларга ёқса керак...

— Нега энди сиз ўзингизни қарилар сафига қўшмаяпсиз?

— Ўзимни ёшлар қаторига қўшсам кулгили эмасми?

— Сиз ҳали жуда ёшсиз. Айниқса, менга қараганда...

— Гапингизни тушунмадим...

— Очиғини айтайми — болаларни ёлғиз тарбиялаётган экансиз, ёлғизлик менинг ҳам жонимга тегди. Ҳеч ким ҳақида бунчалик кўп ўйламагандим. Кўнглидан кўп марта ўтдим, ҳатто уйингизга кириб боравермоқчи ҳам бўлдим. Зўрға ўзимни тўхтатиб қолдим. Бунақа аҳволга тушиб қоламан, деб сира ўйламагандим. Агар рози бўлсангиз...

Каромат нима дейишини билолмай қолди. Буларнинг ҳаммаси гўёки ширин туш эди. Трамвайдаги учрашувлар, кўз-кўзга тушганда тескари қараб олишлар — ҳаяжон, қўрқув... қувонч... Тамом. Майли, маҳаллақўйдагилар тушунишлари мумкин. Бу — ҳаёт-да...

Лекин тўртта фарзанд ўсаётган хонадонда кўққисдан бегона бир эркак пайдо бўлиб қолса-ю, эр ва оталикни даъво қилиб турса... «Ўтмай қолган кунимиз йўқ эди-ку, аяжон, бу нима қилгилик?» — дея фарзандлар таъна қилишса... «Ўзингдан чиққан балога — қайга борарсан даъвога», деганларидек, улар наздида обрў-этибори бир пуллик бўлиб қолмайдими?

«Йўқ». Бу гапни у овоз чиқариб айтдимми ё кўнглидан ўтказдимми фаҳмломай қолди.

— Тушунинг мени — фарзандларингизга яхши ота бўламан. Ўзингизни эса бошимда кўтариб юраман. Умр деганлари югурик дарё. Оқади-кетади. Икки яхши одамнинг умри зое кетмасин, дейман.

— Ёмон одам эмаслигингизни билиб турибман, бир аёлни бахтиёр қилишингизга ҳам кўзим етади. Лекин начора, ҳаётнинг бизнинг истакларга бўйсунмайдиган томонлари ҳам кўп... Сиз ҳали бахтли бўлиб кетасиз. Ҳали бахтиёр кунларингиз, тўй-томошаларингизга бизни таклиф этасиз. Бирга-бирга қувониб ўйнаймиз ҳам...

— Демак, йўқ. Майли, нима ҳам дердик. Фақатгина зоримиз бор...

Эркак тўғри келган бекатда тушиб қолди. Каромат юрагида қаттиқ оғриқни туйди.

— Ҳа, сизга нима бўлди синглим, тобингиз қочиб қолдимми? — деди меҳрибонлик билан ёнидан жой олган кампир.

— Ҳечқиси йўқ, холажон, — деди Каромат, — ўтиб кетади...

Ўтиб кетди... У кунлар ҳам. Эсласа ҳам, эсламаса ҳам бўладиган шу воқеани ҳеч кимга айтмади, ҳеч ким билмади. Фақат турмушнинг минг турли машаққатларидан чарчаб, дунё кўзига қоронғу кўринган кезларида ўша оппоқ қорли тунни, қалбига баҳорий илиқлик бахш этган ўша учрашувни, ўша нигоҳни ёдларди. Бот-бот ўша нигоҳ худдики бутунгидек тушларига киради, юраги безовталанади. Ажаб, ана шу хотира — нур вужудини сокинликка чулғайди, таранг тортган асаблари ипақдек майинлашиб қолади.

Айни дамда ҳам ана шу ҳолатни бошидан кечирди. Лаппа-лаппа ёвсаётган қордан, ташқаридаги оппоқ дунёдан нигоҳини узмай, тўймай тикиларкан, вужудида, кўзларида ажаб бир ҳузурбахш ҳорғинликни туйди... Хаёллари тош қотгандек бўлди...

ҲИКОЯЛАР

ЭСКИ ҚҰШИҚ

Бу эркак ва аёл билан кўп йиллик танишман. Ҳатто ҳар иккаласига узоқ қариндошчилигимиз ҳам бор. Ҳаётлари аввалида, бир-бирларига назарлари тушмасдан илгари ўзлари учун муносиб жуфти ҳалолни тополмай анча овора бўлишди. Гўё кимдир эр ё хотинсиз қолса бу дунё охиратга юз бурадигандек ва ённки ер ўз ўқидан чиқиб кетадигандек ўзлари қолиб, қариндошу таниш-билишлар ташвишга тушиб қолишди. Дарҳол йигитта келин, қизга эса куёв топишга астойдил киришиб кетишди. Меҳрибонлар — ниҳоят бахту тахтини излаб юрган хунуклиги-ю, чирой-чиммати ўртача бир қиз ва йигитни айни мос ва муносиб топиб, учраштириб қўйишди. Ёшлар ҳам бир-бирини ёқтиргандай кўринди. Ҳаяжонли, ширин дамлар, ҳатто бир-бировини гул билан кутиб кузатишлар, унаштириш, тўй расм-русумлари ва шодиёналари кўнгиладгидек ўтди... Янгалар келинни куёв ёнига — гўшангага киритиб қўйишди-ю, елкаларидан тоғ ағдарилгандек енгил тин олишди. Ака-амакилар, поччалар сафлари яна бир йигитта тўлгандан кўнгиллари тўлиб, қиттай-қиттай отиб ҳам олишди. Шундай қилиб, бу кўҳна дунё тоқида яна бир оила бунёд бўлди.

— Ўшанда дурустроқ қарамаган эканман, орага тушган одамлар ҳам пайқашмаган чоғи, ё бу кунингдан ҳам баттар бўл, деб атайлаб қилишганми, хотинимнинг бир кўзи иккинчисидан сал қисикроқ. Кулганида ана шуниси юмилади қолади. Устига-устига қисик кўзи томондаги бурни ҳам қийшиқ, — дейди тумшурғини осилтириб кўринган таниш-нотанишга эр.

— Худойим ҳам одамнинг кўзини кўр қилиб қўйса очик кўз ҳам кўрмас бўлиб қоларкан. Бу эркакнинг чўлоқлигини сезмабман. Оёғини тўғри босиб юролмайди. Ҳалиям бир кўзим хирароқ, оёғининг шу камчилигини дуруст кўролмаёяпман. Ҳа, энди тақдиримда бор эканда десам, бунинг орзидан бир илиқ гап чиқмайди. Сўкиниб уйқудан уйғонади, — деб қисик кўзи-

ни қисиб, астойдил куйинади кўзларидан шашқатор ёшини оқизиб аёл ҳам кўринган ҳар бир одамга.

— Меңдан бўлак ҳеч ким сезмайди, фақатгина мен сезаман — бир кўзи қисик. Энди майли, худога шукур, кўр эмас, бурнининг қийшиқлигигаям охир-оқибат кўндим. Истара ҳам ўша кўз ва бурунга мос. Энди булар эски гап, гапирмайин дейман, тил қурғур қўймайди. Шу десангиз, эр кўчадан қайтса хотин деганлари кўрми, карми — чиройини очиб, чарақлаб кутиб олсин экан-да... — тўнғиллайди эркак яна бир кун.

— Кўполлигига ҳам энди кўникдим, қандоқ қилай, пешона экан-да, чўлоқлиги ҳам парвойимга келмайдиган бўлиб қолган. Шу десангиз ўлгудай жаҳлдор-да. Ҳа, энди эркак деганнинг жаҳлиям бўлади-да, деб ўзимни ўзим алдаб ҳам қўяман. Аммо жаҳли чиқса дуудуқланиб қолади. Чап қулоғим тобора оғирлашиб бораяпти. Худонинг дарди экан-да буям, нима қилай? Аммо шу қулоғим оғирлиги ҳам бир ҳисобга дуруст. Сўконғич, баджаҳл эрнинг сассиқ-қуруқ овозини эшитмайман. Буям бир ҳисобга бахтим бўлса керакда.

Вақти-соати келиб улар фарзандли ҳам бўлишди. Эски кўшиқ энди тиниб-тугаб қолгандир, деб ўйлагандим мен. Эски кўшиқ чўзилса чўзилдики, қисқармади.

— Кўчада чиройли аёллар кўп. Бариси хурлиқо. Қучоғинга босгинг келади. Ёлғиз менинг пешонам шўрлаб кетган. Кўзининг қисиклиги, бурнининг қийшиқлиги, қулоғининг карлиги, қовоқ-димоғининг осмонлиги бадимга тегиб кетган бўлса ҳам, э, пешонам шўр экан, не бўлса бўлди энди, деб қўл силтаб қўя қолганман. Аммо-лекин бунинг у йўқ, бу йўқ деб тинимсиз вайсашига чидаб яшашнинг ўзи қаҳрамонлик. Шу билан умримни ўтказаётганим учун менга бемалол «герой» деган «звание» беришса арзийди, — дейди эр муштини тиззасига уриб-уриб...

— Бу эрнинг пиёнисталиги, чўлоқлиги, кўполлиги, сўконғичлиги, жаҳлдорлиги камдай, чўнтаги қуруқ, қашшоқ, гадой. Шунга тегибманки, бошимизга топсак, оёғимизга йўқ...

— Аёл деганнинг ҳаммаси ҳам хурлиқо эмас. Лекин аёлингни фаросатдан қисган бўлса-чи... Чидамоқ-

дан ўзга чоранг йўқ экан. Топган-тутганингни эплаб-саришталаб, тежаб-тергаб, бор-йўғингга қаноат қилиб юрса қани? Бу хотин мисоли аждаҳо, нимани кўрса ялмамай ютаверади. Бунақада рўзгорда қайдан барака бўлсин, ахир? Кеч тушаверса юрагим пўкиллайдиган бўлиб қолган. Эркаклар ишдан сўнг уйларига ошиқиб туришади. Мен-чи, ўз уйимга кўрқа-писа кириб бораман. Биласизми, дунёда бўлганми ҳеч шундай ҳодиса, товущининг ўзидан зада бўлиб қолибман. Овозини эшитмасам ҳам лабининг қимирлашининг ўзиданоқ асабим бузилиб, қўлларим қалтирашга тушади, ургим, бирон нарсени синдиргим, бузгим келаверади.

— Ҳов, эр, болалар катта бўлишаяпти, одамларга ўхшаб сал қимирланг, десам, турган-битганим шу, чидасанг чида, бўлмаса ўзинг биласан, дейди. Бунақа турмушга, бунақа эрга яхшиям эгам мени рўпара қилган, бошқа биров учраганда эр зотига қирон кептими, деб аллақачон тўрва-халтасини кўтарарди. Чўлоқлигига ишим йўқ, соқовлиги парвойимга ҳам келмайди, зиқна, баджаҳллигига кўниб бўлганман. Аммо-лекин эртандан кўрқаман. Болаларни уйлаш-жойлаш тараддудини биз кўрмасак ким кўради, ахир. Сандиқларда шамол ҳуштак чалади, бир уй, бир даҳлиздан бўлак ҳеч вақомиз йўқ. Эрта бир кун ўғилларни уйлантирамиз, десак келинни қайга оламиз, нимага оламиз, эр деганнинг кўнглининг кўчасигаям келмайди бу гаплар.

Улар бир-бирларидан ҳамиша норози бўлиб, бир-бирларига нуқул тош отиб, тош топилмаса кесак отиб умрларини ўтказишди. Уларнинг «эски кўшиқ»лари бадиға теккан баъзи бировлар маслаҳат беришди:

— Турмушларинг бўлмайди чоғи, яхшиси ажраша қолинглар...

Лекин улар уй-жой, мол-ҳол, бола-чақа иккига бўлинишидан кўрқишди. Эр-хотин бир-бирларининг айбу хатосини, қилғилиқларини элга дастурхон қилиш билан овора, йиллар йилларни қувалаб ўтиб бораваркан, ўғиллар ҳам бўй чўзиб улгайиб қолишди.

«Эски кўшиқ» эса...

— Менинг-ку бўларим бўлди. Шунақанги хотин билан умримни ўтказдим, энди кўпидан ози қолди. Тишимни тишимга қўйсам бу ёри ҳам ўтар-кетар. Лекин болаларимга ҳайф, жавр бунақанги она. Тарбия,

қаров бўлмагандан кейин нени ҳам кутиш мумкин улардан. Бўй десангиз терак, лекин меҳнатта тоб-тоқатлари йўқ. Ҳамма айб онада, болани бола қиладиган онада, — дейди ота.

— Э, буни тўрт кунлик дунё, деб бекорга айтишмаган экан қадимгилар. Сўзида тузи, чўнтагида мири йўқ, қуруқдан қуруқ кимсани эр экан, деб шу кунимни турмуш экан, деб умри азизимни шамолга совурдим. Энди қиш-қировлар билан юзлашиб турибмиз. Кейинги пушаймон, ўзингга душман, дейишади-ку, бу гаплар энди бефойда. Ота шу бўлгач, болаларидан нимани кутасан? Болаларнинг-ку, худога шукур, тўрт муҳаси соғ, ўзимга тортди. Лекин ишдан гапирсангиз, ёвдан қочгандек қочишади, отасининг ўзию кўзи. Уларга бир овиз қаттиқ гап гапиролмайман, дарҳол кўкрак кериб ота ўртага тушиб олади, тарафкашликка ўтади, — қақшаб-қақшаб чийиллайди аёл.

Ниҳол-ниҳол-да, қаёққа қайирсанг, ўша томонга қараб ўсаверади. Эру хотин — ота-она бир-бирларига тошу кесак отиш билан овора, болалар эса ўғрию нашавандларга қўшилиб қолишди.

«Эски қўшиқ» маъно-мазмунини эса тағин ҳам боийиб, тўлиб борарди...

— Бу хотин билан мен аҳмоқ ўтдим-да. Ақли жойида одам бундай қилмасди. Ҳў ўша пайтлардаёқ ура қочган ё ўзини дарёгами, машина филдираги остигами отган ва энг осони арқон топиб ўзини-ўзи осиб қўя қолган бўларди. Бундан чиққан болаларга чидаб бўлмаяпти-да, бола эмас, бало бўлди-ку. Ўзингдан чиққан балога, қайга борарсан давога, дейишганидек, бу дардимни ким эшитиб, ким даволаркан?

— «Тупроқ олсанг, баланд тепалиқдан олгин», деб насихат қиларди бувим. Бунинг маънисига энди етдим. Болаларим отасининг ўзи. Дилозор, бемеҳр... «Дадамга айтсангиз-чи, мени уйлантиришни ўйлайдими-йўқми ўзи», — дейди катта ўғлим. «Дадамга ишонсанг, хотинсиз қолиб кетасан. Ўзинг учун ўл етим, деб тарадуд-тадоригингни ҳар биринг ўз-ўзинг кўравер», — деб маслаҳат бердим. Бошқа яна нима ҳам дердим, қўлимдан нима ҳам келарди, дейсиз...

— Дада, бир маслаҳат, — дейди кунини кеча ўғлим. — Мен харидор топдим, шу ҳовлини сотайлик.

— Ие, — дедим, — сотиб нима қилмоқчисан?

— Пулига мени уйлантириб қўясиз, — дейди бақрайиб.

— Ҳовлини сотсак, ўзимиз қайда яшаймиз, бўлажак келин билан сен қайда яшайсан? — десам, бошини қашиб иңдамайди.

— Бу аҳмоқчилик қайдан, кимдан чикди? — десам:

— Аям маслаҳат бердилар, дейди. Бу хотиннинг миясиям айнибди...

...Энди бу гап, бу турмушни ўзгартириб ҳам, тузатиб ҳам, янгилаб ҳам бўлмасди. Катта ўғил «қора дори» билан савдо-сотик қилиш устида қўлга тушиб қамалди. Қамокхонада бедаво касали хуруж қилавергач, укасидан «қора дори» келтиришни сўраган. Дард устига чипқон деганларидек, аканинг лойига ботиб ука ҳам қўлга тушиб қамалган.

Нолали, армонли, ҳасрату надоматли «эски қўшиқ» авж пардасига кўтарилди.

— Худо севган бандасини кам-кўстсиз яратади-да. Турқи совуқ одамнинг касофати етти пуштингга ҳам етиб ортаркан, — минғиллайди ранг-рўйидан қон қочиб, қадли-қомати чўкиб қолган эркак...

— Бошингдаги одамнинг нобакору номардлиги ҳам бир томон экан-у, фарзандингнинг бебош, безорилиги, ранжу заҳматлари бир томон экан. Буларнинг дарди мени адоий тамом қилди, — хаста, хирқироқ товущда бўзлайди аёл.

Ҳар қаңдай воқеанинг ҳам охир-оқибати, хулосаси бўлиши табиий. Мазкур воқеа эса ҳали ҳамон тугагани йўқ. Чунки қаҳрамонларимнинг ҳаёти давом этапти. Улар пастроқ пардада, пастроқ оҳангда бўлса-да, ўз «эски қўшиқ»ларини ҳали-ҳамон тилдан қўймай «куйлаб» юришибди.

Менга эса битта тилак айтмоқ қолади: бу дунёда ҳеч ким бир хил қўшиқни айтавериб, умрини бесамар, бекор ўтказиб юбормасин экан...

ҚОРДАГИ АТИРГУЛААР

Кеча ён қўшнимизнинг қизи Дилдорага совчилар келди. Куёв бўлмиш бегона эмас, шу маҳаллада яшайди. Ҳамманинг ҳаваси келадиган, ўқимишли, чиройли йигит. Етти фарзанднинг тўнғичи. Дилдораларникига чиққанимда қиз бир четда йиғлар, отаси дарғазаб, онаси эса хомуш ўтирарди.

Лекин Саноқул аканинг онаси Нозима аянинг жағи-жағига тегмайди:

— Ҳой, қиз, бахтингни қўлдан чиқармоқчимисан? Тайёр уйи-жойи, тагида мошини бўлса!.. Уйланаман деса қишлоқдаги мана-ман деган қизлар жон дейди-я. Бу бўлса ноз қилармиш. Ё анави Ашраф тракторчининг ўғлига тегмоқчимисан? Ўларсан-а, бир умр қўлинг жомашовдан чиқмай. Ўғли ҳам отасига ўхшаб мошинни ковлагани-ковлаган. Ҳовлиси тўла темир-терсак, оёқ босадиган жой йўғ-а, товба! Бас, жума куни келишса, йўқ демаймиз.

— Сен, — деди келинига қўлини нуқиб, — сандингни очгин-да, кўрпа-тўшакнинг ҳаракатига туш.

Кампир узундан узоқ сўзини тутатиб ичкарига, намоз ўқигани кириб кетди. Ясатиғлик дастурхон четида ўтирган Саноқул ака ҳам ташқарига йўналди. Дилдоранинг онаси Гулсиной опа иккимиз қолдик. У менга чой қуйиб узатаркан, дардини тўкиб солди.

Маълум бўлишича, Дилдора Ашраф аканинг ўғли Муҳсин билан ахдлашган экан. Икки ҳафта бурун совчи юборибди. Нозима ая эса уларга кўнмабди.

— Бўлмайди. Бир этак чурвақаси бор, қачон уларни катта қилади-ю, қачон бири икки бўлади, — деб қайтариб юборибди. Бугун эса Рустамларникидан келган совчиларга жума куни келишса, жавобни айтишини ваъда қилибди.

Мен Дилдорага совчи қўйган йигитларнинг иккисини ҳам танирдим. Ажаб! Муҳсин ҳар қандай ишнинг урдасидан чиқадиган, кўркам, дилкаш бир йигит

эди. Рустам эса... У чиндан ҳам бадавлат оиланинг ёлғизи. Исми жисмига монанд, мағрур, андак димордорроқ. Унга атаб ота-онаси аллақачон уй-жой қуришиб жиҳозлашган. Машинаси ҳам бор. Дилдорани севишини ҳам бутун қишлоқ аҳли биларди.

Бироқ Муҳсиннинг севгиси сирлироқ эди, назаримда. Рустам бор дунёсини Дилдоранинг оёқлари остига сочишга тайёр бўлса-да, Дилдора уни кўришни ҳам истамасди. Кўнгил-да...

Бу кунги кўрганларим, эшитганларим ёшлигимдаги воқеаларни ёдимга туширди. Дилдоранинг аҳволини тушундим. Унинг учун Рустамнинг бойлигидан кўра Муҳсиннинг пок севгиси афзаллигини ҳам тушунардим. Чунки... Бир пайтлар ўзимни ҳам бир йигит Мажнундек севганди...

Хаёл мени талабалигимнинг олтин даврига қайтарди...

Бир куни одатдагидек дарсда ўтирардик. Аудиториямизнинг эшиги очилиб декан кўринди. Унинг ортидан бир қўлида дипломат кўтарган, иккинчисида матросча шапкасини ушлаб олган бир йигит келарди. Декан йигитни таништиргач, чиқиб кетди.

Дарсдан кейин йигит-қизлар янги курсдошимизнинг атрофини ўраб олишди. Исми Камол экан. Камолнинг елкалари кенг, қошу кўзлари қуюқ, чиройли йигит эди.

Бирпасда шивир-шивир бошланди. Гуруҳимизнинг барча қизлари унга ўзларини таништиришди. Мен эса пинагимни бузмай ўтирардим. Чунки йигитнинг кирган заҳоти (мен биринчи партада ўтирардим) менга тикилиб қолиши энсамни қотирганди. Дарс тугагач, ҳаммадан аввал югуриб чиқиб кетдим. Уйга тез бормасам бўлмасди. Сал кечиксам, аммам кўчанинг бошига келиб ўтириб олар, бу эса менинг жаҳлимни чиқарарди.

Эртасига дарсга анча олдин келиб доскада араб имлосини машқ қилаётсам, кечаги янги курсдошимиз кириб келди. Саломлашди.

— Ассалому алайкум, курсдош. Исмингиз нима? — деб сўради.

— Мафтуна!

— Во ажаб! Бунча гўзал исм экан, — деди-да, сўнг:

— Сочингиз нечта? Қирқтами? Ким ўрган, ойингизми? — дея мени саволларга кўмиб ташлади.

— Сочим 39 дона. Онам ўриб қўйган! Яна саволларингиз борми? — дедим қўрслик билан. У эса:

— Келинг, самимий гаплашайлик. Сингилчаларимнинг сочларини мен ўзим ювиб, ўриб қўяман-да, шунга сўрагандим, — деди гуноҳкорона.

Бу орада аудиториямиз курсдошлар билан тўлди. Ўша куни дарс бўлмади. Шунда гуруҳбошимиз Содик ака:

— Бугун шеърят дарси қила қолайлик. Севги ҳақидаги шеърлардан ўқиймиз. Ахир орангизда севишганлар ҳам кўпдир. — деди жилмайиб.

Аввалига тортиниб ўтирдик. Кейин эса ҳеч кимни тўхтатиб бўлмай қолди. Ҳамманинг шеър ўқигиси келиб кетди. Мен ўша пайтлар тенгдошларимиз орасида ниҳоятда машҳур бўлган Абдулла Ориповнинг «Биринчи муҳаббатим» шеърини ўқиб бердим. Камол эса Омон Матчоннинг «Сен кетарсан ортингдан мен боқурман жим-жим» деб бошланувчи шеърини ажиб бир ёқимли оҳангда ўқиб берди. Ҳамма унинг овозига маҳлиё бўлиб қолди. Мен ҳам лол эдим.

Шундан сўнг у билан сал-пал гаплаша бошладик. Кейин фарғоналик Хонимгул билан бўлган можаро... Хонимгул Камолни ҳаммадан қизғонарди. Камол ўзини қизлар ёқтиришини сезарди ҳам. Бироқ у ҳамма қизларга бирдек муомала қилар, ҳаммага жуда меҳрибон эди.

Йил охиригача у ҳамманинг сирдоши, дўстига айланди. Камол билан ҳамма қатори сўрашиб юрсам-да, барибир унинг мендан чўчишини сезиб ҳузур қилардим.

Шундай қилиб ўқишлар тутаб, таътилга чиқдик. Ҳаммамиз ҳар томонга тарқалишдик. Мен тоққа — қишлоққа кетдим...

У ерда иш кўп эди. Сигиримизни бузоқчаси билан ҳар куни арчазорга ўтлатгани олиб борардим. Ва у ерда соатлаб тоғни, осмонни, тоққа туташган кўлни томоша қилиб ўтирардим. Қалбим эса шу қадар завққа тўлардики...

Бир куни сигирни етаклаб келаётсам маҳалламиз бошида почтачи кўринди. У менга бир конверт тутқазди. Кимданлиги ёзилмаганди. Уни бир қўлимда ай-

лангириб кўрдим-да, нимчамнинг чўнтагимга солиб қўйдим. Кечқурун ўқирман, деб ўйладим.

Сигирни соғиб бўлиб уйга кирганимда мактуб эсимга тушди. Жуда чиройли хусниҳат билан битилган экан, аммо кимданлиги номаълум эди. Варақнинг орқасига қарадим. Қарасам Омон Матчоннинг Камол ўқиган шеъри! Ҳайрон бўлдим. Уни йиртиб деразадан улоқтирдим. Ўқишларимиз бошланганда ўша мактуб эсимда ҳам йўқ эди. Камол эса:

— Нега жавоб ёзмадингиз, Мафтуна? Ҳар бир кун йилдек узоқ ўтди-я мен учун, — деди хафа бўлиб.

Бечора! У гуруҳимиздаги деярли барча қизларга ёқарди. Лекин ўзи бўлса... Мен ўша пайтлар севгини тан олмасдим. Кўйлагимнинг этагига тегадиган узун сочларим, шаҳарлик қизлар киймайдиган дўппим, қошимдаги ўсма... Булар кимнидир ром этиши мумкинлигини ҳам билмасдим. Бора-бора Камолнинг менга бўлган севгиси гуруҳдагиларга овоза бўлди. Бу вақтга келиб Камол қўшни факультетдаги қизлардан ҳам мактублар ола бошлади. Баъзи қизлар унинг учун кийинишарди. Камол эса менга атаб ҳар куни доскага шеър ёзарди. Йигитта ачинардим. Чунки унга нисбатан юрагимда заррача муҳаббат учқуни сезилмасди. «Бу чиройли, одобли йигитни нима учун бошқа қизлардек севмас эканман-а?» — дея таажжубланардим.

Кунлар ўтди. Камол менга ҳар куни хат ёзар, жавоб кутарди. Гуруҳбошимиз Содиқ ака эса:

— Шундоқ болани хароб қилаяпсан-а, ёввойи қиз! Унинг нимаси ёмон-а? Ҳайф-е... сендек қишлоқига бу йигит, — деб койирди.

Нима қилай, мен шунақа эдим-да. Латифжон исмли ёқимтойгина курсдошимиз бўларди, шу билан сирлашардим.

Бир куни ялиндим:

— Латифжон, унга айт, ҳадеб мўлтаявермасин. Жуда безор қилиб юборди-ку, — дедим. У кулди:

— Ҳўп, айтаман, — деди. Эртасига иккисининг бошлашиб чиқиб кетишаётганини кўрдим. Улар боққа ўтишди. Иккисининг ўтиргичларда гаплашаётгани ҳам аудиториянинг деразасидан кўриниб турарди. Ниманидир куйиб-пишиб гапирётган Латифжон тўхтади. Камол эса қизишиб ниманидир уқтира бошлади. Улар-

нинг ёнларига бошқалар ҳам кела бошладилар. Бир пайт Камол Латифжонни қулочкашлаб уриб қолди. Дераза ёнига тўпланиб олган йигит-қизлар ҳам кўчага шошилишди. Мен бир лаҳзада уларнинг ўртасига тушиб олгандим.

— Нимага урасан? — дедим ғазаб билан Камолга.

— Сен, сен, сабабсан!.. — ҳайқирди Камол. — Севгимни рад этиб, менга элчи ҳам юбордингми ҳали? Мени шунча қийнаганинг етмасмиди?! Айт! — у йигларди.

Мен эса бу пайтда атрофдагилардан уялаётгандим. Сўнгра: «Бор-е, кўзимга кўринма!» — дедиму шарт ўгирилиб жўнаб қолдим.

Орадан кунлар ўтди. Бу орада ўқишлар ҳам камайиб, қишки синовларга тайёргарлик кўра бошлагандик. Камол ўқишларга қатнашмай кўйди. Янги йил арафасида биз курсдошлар билан йиғилишиб суратга тушдик. Сўнг бир-биримизга яхши ниятлар тилаб хайрлашдик.

Мен эса 31 декабр куни қишлоққа кетишим керак эди. Бозорга кириб онам тайинлаган майда-чўдаларни харид қилдим. Сўнг метрога қараб кетдим. Анча кеч қолаётганим учун шошиб-пишиб кетиб борардим. Бунинг устига қор учқунлай бошлаганди.

Метрога кираверишда мени кимдир чақирди. Қарасам... Камол! У қўлида қорозга ўралган катта бир нарсани кўтариб илжайиб турарди.

Кийимлари, ранги-рўйи ҳам бир аҳволда...

— Салом, яхшимисиз... Тўхтанг, Мафтуна, кетиб қолманг, илтимос... Сизга галим бор... — деди у.

— Мен сал шошилаётгандим-да, кейинроқ айтарсиз, — дедим энсам қотиб.

— Йўқ! Шу бугун! Ҳозир айтишим керак! — деди у ҳам қайсарлик билан.

— Майли айтинг, — дедим ноилож.

— Сизни ёқтиришимни ҳамма биларди. Аммо сиз... Биласизми, бу бир ғаройиб ҳодиса — аслида Сизни кўрмасимдан олдин ҳам тушларимга киргансиз. Аудиоторияда илк бор сизни кўрганимда тушлар ҳам ўнгидан келиши мумкинлигидан ҳайратга тушдим. Ҳаётимдаги кўп нарса тушимда аён берарди. Тўғри, сизни хафа қилиб кўйдим. Лекин сизни бахтли қилиш учун кўлимдан келганини қиламан. Фақат менга турмушга

чиқишга розилик берсангиз бўлгани, — деди у энти-киб.

— Камол! Мени тушунинг, айна дамда бунақа гаплар қулоғимга кирмайди, ахир. Чунки охирги автобусимиз кетишига оз фурсат қолди. Кетолмай қолсам, уйдагилар хавотир олишади.

— Сиз мени тушунасииз, деб умид қилгандим Мафтуна... — Камолнинг овози титрарди.

— Рост! Мендан умид қилманг. Ўзингизни бу даражада ҳам қийнаманг, гапим шу Камол. Яна биласизми, мен мағрур йигитларни ҳурмат қиламан. Бир озгина мағрур бўлинг, илтимос. Энди эса майли мен кета қолай, шошилаяпман, ахир.

— Майли, сиз истагандек мағрур бўлсам, ўшанда мурувватингизга эриша оламанми?

— Қизиқ гапларни гапираяпсиз, Камол, севги билан мурувватни аралаштириб юбораяпсиз. Мурувват бечораларга кўрсатилади. Севиш учун юракка буйруқ бериб бўлмайди-ку, ахир...

— Рости гап Мафтуна, минг ўзимни кўлга олай десам ҳам сизнинг наздингизда ўзимни йўқотиб қўявераман. Баъзида жинни бўлиб қолаяпманми, деган шубҳага ҳам бораман. Севги деганлари фақат китобу киноларда бўлади, деб ишонардим. Мана ўзим ҳам...

— Ундоқ бўлса, балки бир дўхтирга боришингиз керақдир-а, — дейман мен писанда билан.

— Балки шундай ҳам қиларман, — дейди у.

Бечора Камол менинг бу совуқ ҳазилимни ҳам тушунмайди. Менинг бу танбеҳимдан у яна ҳам ўзини йўқотиб қўяди, қизаради, бўзаради, кўзлари ҳам пир-пираётганини ҳис қиламан. Мағрурона жилмаяман.

— Майли, начора! Ҳеч бўлмаса мана буни... — У чўнтагидан чиройли қутича чиқарди-да менга узатади.

— Шуни эсдалик учун олинг. Қўлимни қайтарманг...

У илтижо билан қараб қутичани узатди. Илтифот юзасидан олиб очдим. Ичида олмос кўзлар ўрнатилган тилла соат ярқираб турарди.

— Бекор қилибсиз, буни олиб қўйинг. Уйлансангиз керак бўлади. Менинг эса буни олишга ҳаққим йўқ. Унинг эгаси бошқа... Кейин мени тилла-зар билан сотиб оламан деб уринманг. Буни тушунишингиз керак эди... — дедим ғазаб билан.

У индамай эшитди-да, кейин соатни узатиб сўради.

— Ўтинаман, олинг!

— Йўқ, олмайман.

— Ундай бўлса... Мана... Мана... — Камол соатни ерга ташлаб оёқлари билан топтай бошлади.

— Илоё бир умр севиш насиб қилмасин сенга.

У кўз ёши аралаш яна нималарни гапирар, нима деётганини тушунмасдим. Биз метро рўпарасидаги «Истанбул» ресторанининг ёнида турардик. Ресторандан чиройли куй тараларди. Жуфт-жуфт бахтли ёшлар, басавлат хотиржам одамлар хушқайфият билан ресторанга кириб кетишарди. Улар ёнимиздан ўтишаркан, бизга ажабланиб қараб-қараб қўйишарди. Қор эса бир чиройли ёғардики...

Ниҳоят, Камол ўзини қўлга олди.

— Мафтуна! Майли, мен сизни унутаман. Сўз бераман унутишга... Аммо мана бу гулларимни олинг ва баърингизга босинг. Буни шундай орзу қиламанки...

Қип-қизил, хиёл очилган атиргуллар бирам гўзал эдики... Ёгаётган лайлакқор эса уларнинг барглариغا, гулбарглариغا қўнар, янада гўзаллаштирарди.

Мен қайсар эдим. Рўпарамда титраб турган йигитнинг аҳволига бепарво бўлиб, хаёлим тезроқ сўнгги автобусга илиниш эди. Ўз севгиси билан мени курсдошларим олдида шармисор қилган йигитнинг изтиробидан ҳузур қилардим.

— Керакмас. Бошимга ураманми бу супургини! Керак бўлмаса ана, ташлаб юборинг ёки анави қизлардан бирортасига бера қолинг. Хайр! — дея унинг ёнидан ўтиб кетмоқчи бўлдим.

У ортимдан нималардир деб қичқирди. Туфлиси билан беғуноҳ гулларни қорга босиб тепкилаб, топтаб ташлай бошлади. Гуллар эзилиб, оппоқ қорга қондек сингий бошлади. Буни кўриб қолдим у ичкарига отилдим. Шу қадар шошилдимки, мрамар зиналардан тўшаётиб, сирғаниб юз тубан йиқилдим. Қўлимдаги нарсаларим учиб кетди. Кимдир шошиб келиб елкамдан тутди. Қарасам курсдошим Фиёс ака. У ерга сочилган олмаларимни териб қўлимдаги тўрхалтага солди. Менга узатди. Кейин:

— Ёмон тушмадингизми? Яхши бўлмади-да! Сиз уни хафа қилдингиз. Ахир инсонни шунчалик хўрлаш

яхшими, синглим. Яхши сўз билан ҳам айтсангиз бўларди-ку. Осмондан тушмагандирсиз ҳар ҳолда...

— Нима, сиз ҳам шу ердамидингиз! — энди Фиёс акага ўшқирдим.

— Ҳа, гапингизни атайдан пойлаганим йўқ. Мен Камолдан хавотирда эдим.

— Нимасидан хавотир оласиз, у ёш боламидики...

— Э, сиз нимани ҳам биласиз? Камолнинг бир ойдан буён совуқда лой чангаллаб, қўшнимизникида уй суваётганини билармидингиз? Унинг қўли гул, сувоқчилик ҳам қиларди. Сизга бирор совға олиб бериш пайига тушиб қолганди у, кейинги пайтларда. Шунинг иштиёқи билан ишлади. Кеча тўрт юз сўм пулни олиб дўконга борди. Сизга совға таялабди. Етмаганига яп-янги костюм-шимини, оёғидаги иссиқ ботинкасини ҳам сотди. Дўкондаги унча-мунча бойваччанинг белини чиқарадиган соатни сотиб ҳам олганди. Шуни сизга совға қилгиси келганди... Кўрган бўлсангиз устидаги нимдош, эски пальтоси, туфлиси ҳам меники... Кейин сизни унутмоқчи эди. Сиз унинг сўнгги илинжи, армонини ҳам, кўнглини ҳам чил-парчин қилиб ташладингиз, инсон эмас экансиз. Нафақат Камол, балки мен ҳам энди сиздан қаттиқ нафратланаман.

Фиёс ака кетди.

Мен эшитганларимдан лол эдим. Айни вақтда хўрлигим ҳам келарди. Бир аҳволда уйга етиб бордим.

Байрамлар ҳам ўтди. Яна одатдаги кунлар бошланди. Камолни кўрмасам-да, унинг муҳаббат ҳақидаги шеърлари чоп этилган газеталарни ўқиб турардим. Йиллар ўтиб ўзим кўнгил қўйган йигитимга турмушга чиқдим. Менинг бахтимга ҳамма ҳавас қиларди. Қайнонам бизга исириқ солгани-солганди. Уй-рўзгор, оила ташвишлари билан банд эдим. Оиламдан, бахтимдан нолимасдим. Эрим дўконда, мен эса маҳаллий радиога сухандон бўлиб ишлардим. Камолни деярли унутгандим. Йўқ, бир марта эсладим. Алла Пугачёвнинг камбағал рассом йигит ва миллионта қирмизи атиргул ҳақидаги кўшигини тинглаганимда...

Ушанда Камол бечоранинг туфлисидан чиқиб турган бармоқлари-ю, қорда топталаётган атиргулларни эсладим. Баъзан албомни варақлаганимда суратини кўрардим. Лекин шунда ҳам қалбимда унга ачиниш туймасдим. Орадан анча вақт ўтиб кетди. Мен бу ора-

да оғир касал бўлдим. Операция қилишди. Кейин яна соғлиғим яхши бўлиб кетди. Қизчам икки ёшга тўлди, ҳаётимдан мамнун эдим.

Кунларнинг бирида қайнсинглимга совчи келди. У Тошкентда институтда ўқирди. Бир самарқандлик йигит билан аҳду паймон қилишибди. Уйда ҳамма кенжатоё қизнинг олисга турмушга чиқишидан норози эди. Биргина эрим унинг ёнини оларди. Бир оқшом уйда шу мавзуда анча гап бўлди.

— Нима бўпти, Самарқанд олис эмас-ку. Мен ўзим бориб хабар олиб тураман. Ахир бир йигит севса шунчалик севади-да. Ҳамма ҳам менга ўхшаб қўшнисининг қизига кўнгил қўявермайди-ку, — дея менга кўзини қисиб қўйди эрим.

Хуллас, қайнонам йиғлай-йиғлай совчиларга оқ ўра-тиб юборди. Тўй эса қишли-қировли кунларга тўғри келди.

19 декабрда қайнсинглим Фотимани Самарқандга узатиб бордик. Тўй яхши бўлди. Самарқандча келин-чак либослари Фотимани гўзаллаштириб юборганди. Тўйдан кейин мен қайнонамнинг изми билан Самарқандда анча қолиб кетдим. Тошкентга қайтишим эса айни янги йил байрами арафасига тўғри келди.

31 декабр куни қудаларнинг ҳай-ҳайига қарамай йўлга чиқдим. Мен билан қизчамни автобусга ўтқизиб юборишди. Аввалига қий-чув билан тўлган автобусда ниҳоят овозлар тинчиди. Йўловчилар иссиқ кийимларига маҳкамроқ ўраниб олишган, айримлари ухлар, мен эса қизчамни бағримга босиб хаёлга берилгандим. Ёгаётган қор Камол билан бўлган сўнгги учрашуви-мизни ёдимга соларди.

Қизик, ҳозир у қаерда экан? Уйлангандир! Бахтлимикан, чиндан ҳам ўшанда уни қаттиқ хафа қилган-лигимни кейинчалик тушундим. Одамга ўхшаб гапирсам бўларди-ку ўшанда...

Хаёлларимни уйғониб кетган қизчам бузди. Биз Жиззахга яқинлашиб қолгандик. Қизчам негадир инжиқлик қилиб йиғлай бошлади. Уни ҳеч тинчлантира олмай анча овора бўлдим.

Шу пайт қизчам ёнимдаги йўловчига қараб қўллари-ни ўйнатганича қиқир-қиқир кула бошлади. Қизалоғимга конфет узатган йўловчига раҳмат айтиш учун қарадим. Қарадим-у!.. У ҳам мен ҳам ўрнимиздан ту-

риб кетдик. Ёнимда мен ҳозир эслаб келаётганим Камол ўтирарди. Иккимиз беихтиёр бир-биримизга тикилишиб қолдик. Сўнг Камол:

— Ия, Мафтуна, сизмисиз? Самарқандга қайси ша-моллар учирди? Чиққанингизни билмабман ҳам, — деди.

Мен нима дейишимни ҳам билмасдим. Сўрашган киши бўлдим. Орага тушган жимликни қизчам бузди. У икки қўлини чўзиб Камолга талпинди. Камол уни қўлига олиши билан қизим уни бўйнидан қучиб олди. Кейин юқоридаги йўловчилар ушлаб кетиши учун мўлжалланган темирга интила бошлади. Камол кўтарганди у темирни қўлчалари билан маҳкам ушлаб олганча кула бошлади.

Шундан кейин гапга тушдик. Мен Самарқандга қай-нисинглимни узатиб келганимизни, у ерда анча қолиб, мана бутун қайтаётганимни айтдим. Камол эса бирда-нига ўша маҳаланинг, қудаларимизнинг номини сўрай кетди. Мен айтдим. У ҳаяжондан қизариб кетди:

— Ахир, сиз бизнинг маҳалламизга борибсиз-ку. Мен эса сизни шу маҳаллага келин қилиб олиб келишни истагандим. Онам тўйдан қайтгач: «Келинчақдан ҳам унинг янгаси чиройли экан. Айниқса, сочлари жуда узун экан. Сенга ҳам ана шундай сочи узун, гўзал қизни келин қилсак эди», — деганида нимагадир сизни эслагандим. Бу гўзал янга эса сиз экансиз, — деди.

— Онангизнинг исмлари нима? — дедим.

— Рухсора, маҳалламизнинг машҳур кайвониси бўлади. Уларсиз тўй ҳам, маърака ҳам ўтмайди, — деди жилмайиб.

Ўша хотин эсимда қолган. Хушфеъл, истараликки-на... Ҳар гапига икки қатор ғазал қўшиб гапираркан. Қайнисинглимнинг қайнонаси билан қалин ўртоқ экан, мен эса бу аёлни жуда ёқтириб қолгандим. У нуқул сочларимни силаб: «Аллоҳ менинг шоир боламга ҳам сиздек қизни насиб этса эди», — дерди чин дилдан.

Мен ҳам унинг шоир боласи номини сўрамаган эканман. Шуларни айтиб кулишган бўлдик.

Қудамиз у ҳақида гапираркан:

— Бечоранинг тўнғич ўғли ҳеч уйлана қолмайди-да. Шуни ўйлаб сиқилади. Тўрт нафар болалари тиниб-тинчиб кетишган. Лекин шу катгасига ҳеч гапи

ўтмайди. Айтишларича, у илгари бир қизни яхши кўриб қолган экан. Қиз тегмабди. Шунини унутма олмасмиш, — деганди.

Шундан кейин Камол автобуснинг ойнасидан ёраётган қорга қараб кетаркан, ўйчанлик билан деди:

— Биласизми, бу гал Тошкентда сира қолгим келмади. Гиёс ака бору курсдошимиз, ўшанинг уйида тўй эди. Қолмадим, қололмадим. Оёқларим ўз-ўзидан Самарқандга бошлайверди. У ҳам хайрон, ҳам хафа бўлганича қолди. Негалигини мана энди тушунадим. Билсам, сиз шу ерда, менинг уйимдан икки хонадон нарида экансиз-да... Тўйга кирай десам, столларни йиғиб олишаётган экан. Шу кеч туш кўрдим. Тушимда сиз самарқандлик келинчаларнинг либосида, кўчамизнинг ўртасида туриб менга таъзим қилар эмишсиз. Мен сизни уйимизга тортармишман. Сиз эса кўчанинг бошқа томонини кўрсатар эмишсиз. Сиз кўрсатган томонда эса бир йигит кўлида худди мана шунақа қизалоқ билан кутиб турганмиш. Сизни чақираётганмиш... Сиз эса унга қараб кетар экансиз, мен сочларингизни излармишман. Шунча қарасам ҳам орқангизда ўша майда қилиб ўрилган сочларингиз кўринмасмиш... Кейин сизлар кетибсизлар... Биласизми, айтсам ишонмайсиз. Мен Тошкентга бориш учун яна йўлга...

Қизиқ! Дунёнинг ишлари жуда ҳам қизиқ экан-да. Тақдирнинг тақозоси билан биз яна учрашсак-а? Тағин келиб-келиб яна 31 декабр куни-я... Ахир бир пайтлар айнан шу куни, худди мана шундай қор ёғиб турган маҳалда биз бир умрга хайрлашмаганмидик? Бироқ бандасининг эмас, Аллоҳнинг айтгани бўларкан.

Шундай қилиб биз гапга тушиб кетганимизни-да билмай қолгандик. Камол энди мўйлов қўйган, бу унга жуда ярашганди. Жингалак сочларига оқ оралагани кўриниб турарди. Бунини қарангки, менинг эркатой қизалоғим Камолнинг тиззасида ўтириб олиб унинг орзига конфет тиқиштирар, у эса ҳар замон қизимнинг жажжи кўлчаларидан ўпиб ҳам кўярди. Бу эса менга бир пайтлар у менинг кўлларимни ўпганини эслатарди.

Автобусимиз бир жойда тўхтади, у югуриб тушиб, турли ширинликлар ва мевалар олиб чиқди.

Мен энди ундан нафратланмас, аксинча, унга нисбатан кўнглимда ҳурмат туярдим. Биз манзилга яқин-

лаша бошлаганимизда унинг чақнаб турган кўзларига аста-аста мунг чўка бошлади. Мен буни якқол кўриб турар, унга ачина бошлагандим.

Хуллас, Тошкентга келиб тўхтаган автобусдан йўловчилар тушиб ўз манзиллари томонга ошиқа бошладилар. Биз ҳам тушдик. Камолнинг ҳеч қандай юки йўқ, менинг эса бир дунё тутунларим, сумкаларим, тоғораларим бор эди. Камол менга илтижоли қараб:

— Мафтуна, сизни таксига ўтқазиб юборишга рухсат беринг! Кун ҳам кеч бўлиб қолди. Бола билан қийналиб қоласиз-да, — деди. Табиийки, бу таклиф мен учун айти муддао бўлди. Хурсанд бўлиб югуриб кетган Камол бирпасда машина билан қайтди. У нарсаларимни машинанинг юкхонасига жойлади-да, ўзи ҳайдовчининг ёнига ўтирди. Машина равон йўллардан физиллаб кета бошлади. Чироқлари порлаб турган кўчалар ёғаётган қор остида бир чиройли кўринадик... Биз тушган машина Олой бозорининг рўпарасида тўхтади. Камол эса машинадан ўқдек отилиб тушиб, бозорнинг ичкарасига қараб югуриб кетди. Қўлида ўшандагидек — қип-қизил атиргуллар билан қайтди. Машинанинг эшигини очиб ичкарига кирди. Ўтириб олиб ортига ўтирилди-да, деди:

— Мафтунахон, бу гал ушбу гулларга шафқат қилинг! Уларни ташлаб юборманг. Олинг уларни. Менинг энг эзгу ниятим шу эди. Кейин эса майли, мен ҳамма нарсани унутаман. Уйланаман. Тақдирга тан бераман. Менга шундай имконият беринг, — деди.

— Гуллар учун раҳмат сизга, Камол! Илоё бахтли бўлинг, сизга чин дилимдан бахт тилайман, — дедим. Машинамиз физиллаб борарди Камол эса:

— Мафтуна, мен сизни туманингизгача кузатиб келаман. Йўқ, деманг. Ҳозир йўллар музлаган, кун совуқ. Олис йўл. Тагин бирор кори-ҳол бўлмадимикан, деб кейин ўйлаб юрмайин, — деди.

Индамадим. Машинамиз тойғона-тойғона кетиб борарди. Ниҳоят, тоғлар кўринди. Биз уйга яқинлашгандик. Камол машинани тўхтатди-да:

— Мен шу ерда тушиб қоламан. Кейин машинани кутиб тураман. У қайтиб келиб мени яна олиб кетади. Бахтингиз асло завоп топмасин. Қизчангиз улғайиб тўй қилсангиз, мени чақирини унутманг. Самарқандга борсангиз, албатта бизникига киринглар. Онам жуда

хурсанд бўлади, — деди-да, машинадан тушди. Сўнг эшикни ёпаётиб яна қўшиб қўйди.

— Бир илтимосим бор, шу бечора гуллар яна қорда қолиб кетмасин. Илтимос, ўтинаман, уни ичкарига олиб кириб хонангизга қўйинг. У сизга аталган сўнгити совғаларим... — деди.

Биз кетдик. Аллақачон қоронғу тушган. Бутун байрам бўлгани учун ҳамма хонадонларнинг деразаларидан чароғон нур тушиб турарди. Мен ҳайдовчига билдирмай машина ойнасини очдим-да, анвои ҳидлари гуркираб турган атиргулларни аста қор устига ташлаб юбордим. Уларни уйга олиб киришни истамаётгандим. Биз маҳалламизга қайрилдик. Дарвозамиз қия очиқ эди. Уйдагилар менинг келишимдан умидларини узиб қўйишган бўлса керак. Ҳайдовчи торораю тутунларимни айвонгача олиб киришиб берди. Келганимни ҳам ҳеч ким билмади. Сумкамдан пул олиб узатдим. У эса пулни олишдан бош тортди.

— Менга анави йигит пулни бериб бўлган, — деди.
— Ҳалиги атиргуллар қани, нега ташлаб юбордингиз, — сўради у.

Мен индамадим. Кейин:

— Гулларни ташлаб юборганимни унга айтманг, — деб илтимос қилдим. Машина кетганидан кейин кириб уй эшигини очдим. Уй тўла меҳмон, ҳаммаёқ кий-чув. Мени кўриб ҳамма хурсанд бўлиб кетди. Самарқанддан бериб юборилган совға-саломларни ҳаммага тарқатиб чиқдим. Кейин қизимни қайнонага бериб ўзимизнинг хонамизга йўналдим. Биз ҳовлининг четидаги уч хонали, олди айвонли уйда яшардик. Кириб кийимларимни алмаштирдим. Овсинларимга қарашиш учун ҳовлига чиқдим. Ҳовлининг ўртасига етганимда эса дарвозада кириб келаётган эримга кўзим тушди. Унинг қўлларида боя мен ташлаб юборган атиргуллар яшнаб турарди. У мени кўриб хурсанд бўлиб кетди. Олдимга келди-да, қўлидаги гулларини кўрсатиб деди:

— Мафтуна, мана бу гулларни кўчадан топиб олдим. Билмадим, бирортаси ташлаб кетганми? Ахир шундоқ гулларни ташлаб юбориш мумкинми? Бу гулларни ташлаб юборган одамнинг қалби меҳрдан йироқлиги аниқ. Сен эса қизил атиргулларни яхши кўрардинг. Шунинг учун олиб келавердим.

Эримнинг сўзи бўлинди. У менинг кўзларимдан оқаётган ёшни артиб қўйди-да:

— Бу гуллар айнан сенга аталмагани учун хафа бўлаяпсанми? Кечир! Уларни қорга ташлашга кўнглим бўлмади. Биласан-ку, мен сенга бунақа ўткинчи нарсаларни совға қилмайман, — деди. Кейин чўнтагидан қоғозга ўроғлиқ қутичани олди. Бежирим қутичанинг ичида бир пайтлар... Худди шундай қор ёриб турган кунда чилпарчин бўлган Камолнинг соатига ўхшаш бриллиант кўзли тилла соат порлаб турарди. Эрим соатни қўлимга тақиб қўйди. Мен қотиб қолгандим. У эса. Қўлидаги гулларни менга тутаркан: — Мана буларни олиб кириб гулдонга солиб қўйгин. Афсус, ўз эгасига насиб этмади-да, — деб қўшиб қўйди. У ичкарига кириб кетгандан кейин қўлимдаги атиргулларга тикилдим. Гулбаргларига қор парчалари ёпишган гуллар йиғлаётгандек эди. Уларни бағримга босдим. Мен ҳам йиғлардим... Улар ўз эгасига насиб этганди.

ТУНГИ ҚЎНФИРОҚДАН СЎНГ

Тунги соат ўн икки эди. Телефон совуқ жиринглади.

— Аямларнинг товлари қочиб қолди. Иложи бўлса эрталабгача етиб кел, — деди опам.

Бирдан карахт бўлиб қолдим. Самарқандгача беш соатлик йўл. Эрталабгача етиб бориш учун қачон йўлга чиқишим керак? Тонгги олтида, йўқ бешда. Бир нарса томоғимга тикилиб қолди. Дераза ёнига бориб ташқарига қарадим. Тинимсиз қор ёғаяпти. Ҳали-вери тинадиганга ўхшамайди. Эрталабгача аллақанча ёғади.

Ҳаво ҳам совиб кетади. Беихтиёр болаларим ухлаб ётган хонага кирдим. Улар ётаверишсин, дея ўйладим. Телефон овози боя эримни ҳам ўйотганди.

— Нима гап экан? — дея кўзларини ишқалаб сўради.

— Аямнинг товлари қочибди. Тез борармишман. Йўлга отланаверай. Нима гап бўлса сизларга телефон қилиб айтаман, — дедим мен.

Бу гап эримга ҳам маъқул тушди. Уйқусини келган жойидан давом эттириш учун ётоқхонага қайтиб кириб кетди. Йиғина бошладим. Энг аввало хаёлимга, мен кетганда болаларим нима ейди, нима кияди, мабодо дадаси билан ортимдан боришадиган бўлса, қиш ҳавоси, қандай кийинишлари керак, деган ўйлар ёпирилди. Бораман. Кўраман, қайтаман, холос. Ўзимни шу фикрга ишонтиргим келади! Лекин эрталабгача етиб кел, деган гап вужудимга енгил титроқ солиб туради.

... Ярим тундан озроқ ошган, автовокзалда ҳаёт ўз маромида давом этарди. Йўловчиларни кутиб турган енгил машиналардан бирининг орқа ўриндиғига жойлашдим. Олдинда тун, ҳали ёришиб улгурмаган тонг. Самарқанд ва тоби қочган онам.

Аяжоним... Кўзларимдан тирқираб ёш қуйилиб келди... Тунги қўнғироқдан кейин энди ўз хаёлим билан ўзим ёлғиз қолаётгандим. «Аяжоним. Бормисиз? Илоийим бор бўлинг. Аяжонгинам... Аяжоним...»

Аям (етмишдан ошиб қолгандилар, мен эса 40 дан ошгандим) бир борганимда, энди буткул Тошкентда қоласизларми? — деб сўрагандилар. Сўнг: одам қаерда яшамасин, барибир киндик қони тўкилган жойни, қариндош-уруғларини қўмсайверади. Ана кўрасан, ҳали бирон вақт қайтиб келасизлар, — дедилар. Бу гап баҳонаи сабаб бўлиб пулимизга яраша ҳовлича сотиб олдик. Энди унда ким яшаб туради? — деган муаммо пайдо бўлди.

— Мен кўчиб бориб яшайвераман, — дедилар аям.

— Бир ўзингизми? — дея ажабландим мен.

— Нима бўлибди? Бир-иккита талаба қизларни ёнимга оламан. Ҳовлига доимий қаров ҳам керак, бировга бериб қўйсанг, ўзингдай қарамайди, — дедилар. Аям шунгача опам ва унинг фарзандлари билан кўп қаватли уйда яшардилар. Ҳовлига кўчириб келдик. Бир

парча бўлса ҳам еринг бўлсин экан, бирам яйраб-яшнапманки, дердилар нуқул. Ҳовлига дарахт, атиргул ниҳоллари келтириб ўтқаздилар, райҳону шивит экдилар, катак ясаттириб товук боқдилар. Ёнларида ҳамиша талаба қизлар ҳам яшаб туришган бўлса-да, ҳар келганимда:

— Ая, қийналмаяпсизми? Қийналаётган бўлсангиз, айтинг, ўзим билан олиб кетаман ёки яна опамниқига кўчириб олиб бориб қўяйлик. Ҳовли эгасиз қолмасин, деб ўзингизни қийнаб юрманг, — дердим нуқул.

— Йўқ, мени сира ўйламанглар. Агар ўшандоқ қолга тушсам, ўзим айтаман, — дердилар.

Аяжоним беозор эдилар. Бировларга юк бўлишни, ташвишларига шерик қилишни хоҳламадилар. Лекин кейинги пайтлар сал инжиқроқ бўлиб қолгандай эдилар. Аввалига синглим қўнғироқ қилди.

— Опа, — деди у ташвишли оҳангда, — икки кундан буён Феруза (опамнинг яқинда узатилаган қизи) йўқолиб қолди. Қидирмаган жойимиз қолмади. Мабодо Тошкентта, сизниқига бормадимми?

— Ие, қаёққа йўқолади? Нега йўқолади? — ваҳимага тушдим мен.

— Куёви билан уришиб қолган экан. Чиқибди-кетибди. Ҳеч жойда йўқ... Юрагим сиқилиб кетди. Бу ёқда ўз ташвишларимга ўзим ботиб, кунимни зўрва ўтказиб юрган одам бўлсам. Ҳорма, бор бўл, дейдиган яқинларим узоқда бўлишса...

Тунов кунгина «ўлдим-куйдим»лаб турмуш қурган бу беқарор қиз қаёққа йўқолади? Хўп, майли, йўқолган бўлса, менинг қўлимдан нима иш келади? Кўнглимдан ана шунга ўхшаш гаплар ўтса-да, синглимга ошкор қилмадим. Тасалли бериб, гўшакни қўйдим. Кечкурун ишдан чарчаб уйга кириб борарканман, ҳали оёқ кийимимни ечмай туриб ўғлим қўлимга телеграмма тутқазди. Телеграммада: «Зудлик билан етиб келгин. Аянг», — деб ёзилган эди... Турган жойимда қотиб қолдим. Нима қилиш керак? Кийимимни ҳам ечмай, йўлга тушайми ё аввалига гап нимадалигини қўнғироқ қилиб билайми? Мен иккинчи йўлни маъқул топдим. Лекин яшаб турган массивимиз янги бўлганлигидан ҳали бу атрофда ҳеч жойда телефон йўқ эди. Биздан 3—4 бекат нарида яшовчи бир танишимизниқига борибгина қўнғироқ қилишим мумкин эди. Бир зумгина

тин олдимда, ўша танишимизникига йўл олдим. Аям яшаётган ҳовлида телефон йўқ эди. Опамга кўнғироқ қилдим. «Аям сенга нега телеграмма жўнатганини билмайман. Лекин Ферузани ҳамон излаяпмиз. Ҳатто морга ҳам бориб келдик. Бир донғи кетган ўткир фолбин бор экан. Ушандан сўрасак: ташвиш тортманглар, бир қари аёлникида яшириниб ўтирибди, эрта-индин хабардор бўласизлар, деди. Бу гапдан анча тинчландик. Балки аям ҳам сенинг шу қидирув ишларида аралашингани сўраб, телеграмма йўллагандирлар. Ҳозирча йўлга чиқмай тур. Зора Феруза эртагача топилиб қолса, — деди опам. Мен тинчландим. Эртаси ишга бордим. Тушлиқдан сўнг яна Самарқандга телефон қилдим. Ферузани топдик. Аям ичкариги уйда устидан қулфлаб яширган эканлар, деган хабарни эшитдим. Уша телеграмма туфайли нечоғлик безовта бўлганим ёдимдан чиқмай Самарқандга навбатдаги боришимда аямга ўтиндим:

— Аяжон, унақа ваҳима қилиб менга телеграмма жўнатаверманг. Одам минг бир хаёлга бораркан. Ферузани эри билан сал жанжаллашса, қочса, қаергадир яширинса бу ёқда мен азият чекишим керакми? Болачақали, давлат хизматидаги одам бўлсам. Ҳаммасидан ҳам телеграммани кўриб юрагим чиқиб кетганини айтмайсизми? Ундан сўнг, нега энди сиз уни яшириб сақладингиз. Ахир опаму синглим, қайнона-қайнотаси, эри қанчалар зир югуриб излашибди. Ҳатто менга ҳам телефон қилишибди. Ҳаммадан ҳам менга қийин бўлди. Шартта сумкамни кўтариб югуриб келишга имконим йўқлигини биласиз-ку, ахир, — дедим.

— Э, буни қара-я, сени шунчалар қийналади, деб ўйламаган эканман. Лекин биласанми, Ферузани яшириб эри-ю, қайнона-қайнотасининг бошлаб таъзирини бердим ўзиям. Ферузанинг ўшандаги аҳволини кўрганимда эди... Тунги изиллаган совуқда, соат 11 ларда битта кўйлақ ва шиппақда эшикни тақиллатиб келиб қолди. Юз-кўзи кўкарган, шишиб кетган. Эри роса дўппослабди ўзиям. Куёв нуқул мушти билан бошига ураркан. Бир неча марта уйига қочиб келган экан. Мендан яширишибди. Опанг яна етаклаб уйига олиб бориб қўяркан. Эр деганнинг кўли хотинни уришга бир ўргандими, тамом. Охиригача уради. Бунақада болани майиб қилиши ҳеч гап эмас, ахир.

— Энди, аяжон, Ферузангизнинг ўзидан ҳам ўтган бўлса керак. Эркатоё ўсди, уй ишларига ношудроқ. Ўжарлиги, қўполиги ҳам бор. Фельддан кўраверади-да. Лекин бунда менинг гуноҳим йўқ-ку, ахир. Узоқдаги одам бўлсам...

— Э, сен менинг қийналганимни кўрмадинг-да. Бир пайт кечқурун яна эри сўроқлаб келди. Уни уйга киргиздим. Аввалига роса насиҳат қилдим. Сўнг Ферузани чиқардим. Ўзаро гаплашиб тавба-тазарру қилар, икковининг ҳам жавобини берарман, деб ўйласам, кўз олдимда неварамга яна қўлини чўзаяпти. Билмайман менда қандай куч пайдо бўлди? Боламни урадиган қўлларинг шу бўлса, синдириб ташлайман, деб итаришимни биламан, боши билан бориб деворга урилди. Қарасам, бошининг бир чеккаси ғурра бўлиб шишиб ҳам чиқибди. Билиб қўй, дедим, агар бундан сўнг неварамни яна бир бор чертсанг... Камчилиги бўлса, майли, тушунтир, йўлга сол, муштумга зур берасанми, номард...

Мен саксонга яқинлашиб қолган аямнинг нозик жуссасига қараб, ўшандаги жанжални кўз олдимга келтириб, ваҳимага тушдим.

— Ая, куёв ўзингизни кўтариб урганда нима бўларди, ҳеч ўйлаб кўрдингизми? Ёшлар-ку, бир-бири билан уришиб, ярашиб, яна яшаб кетаверишади, сиз жим турсангиз бўлмасмиди?

— Йўқ, бунақаларнинг ўз вақтида, ўз ўрнида таъзирини бериб қўйиш керак.

Аям, аягинам... 35 йил мактабларда ўқитувчилик қилган, ўқитувчиликнинг камтарингина нони билан бизни боқиб катта қилган аягинам. Ўшанда ярим тунда менга қўнғироқ қилишганда аягинам бу дунёдан ўтган эканлар. Мен эрта тонгда кириб бордим. Ҳамма йирилган эди. Йиғлаб бирма-бир кўришдик. Сўнг аягинамни дод-вой билан кузатиб ҳам қолдик. Ҳаёт деганлари шу экан, келаркансан, яшаркансан, бир кун кетаркансан. Қолганлар худди шу йўлда, шу зайлда яна ҳаётни давом эттиришавераркан...

Мен ўшанда ўз-ўзимга шундай деб далда бердим, ўзимни бардам туттишга, куйинмасликка ҳаракат қилдим. Лекин бирон йилдан кейин чарақлаган бир кунда...

Уйда ҳеч ким йўқ эди. Кир ювдим. Учинчи қаватда

яшаймиз. Айвон деразасини очиб стул устига чиқиб, чўзилганча ташқарида тортилган дорга ювилган нарсаларни бирма-бир оса бошладим. Негадир бир муддат бошим айлангандай, таянч нуқтамни йўқотгандай, пастга томон йиқилиб кеттудай бўлдим... Ўзимни ичкарига олдим. Стулга қалтираб ўтириб қолдим. Йиқилиб тушишимга сал қолди-я. Йиқилиб кетсам нима бўларди? Ўз-ўзидан бўғзимга йиғи тикилди. Баралла йиғлашга тушдим. Йиқилсам, жоним узилса, мен учун ким куйинади, ким йиғлайди? Болаларимми? Улар ҳали ниҳоятда ёш. Қоринлари очганда бир-икки кун пиширган ош-овқатларимни қўмсаб йиғлашар, сўнг бот-бот эслашар-у, йиғлашмас. Уларнинг дадаси ҳам баъзи-баъзида эслаб, лекин эркакманку деб йиғига кўп ҳам эрк бермас.

Опа-синглим, укамнинг ҳам ўзларига яраша ташвиш-юмушлари кўп. Куйиниб йиғлашга ҳам вақт керак, юрак қувватини, тафтини сарфлаш керак. Майли, ҳаммалари омон бўлишсин. Мен учун фақат аям жондидан йиғлашлари мумкин эди. Аям эса йўқ. Етимман. Етимлик оғир экан.

Мен қирқдан ошиб қолган одам ўшанда қон-қон йиғладим, ўзимни чинакамига етим ҳис қилдим, етимликнинг аччиқ қисматига тан бердим. Онажонларимиз нечоғлик кекса бўлмасин, нечоғлик заиф бўлишмасин, тирикликларида биз учун суянч ва таянч тоғларимиз эканликларига чин кўнгилдан иқроп бўлдим...

ЙИҒИ

Кампир одатича эрта турди. Эшикни очди. Хонага гуриллаб совуқ ҳаво кирди. Тани яйраб кетгандек бўлди. Ҳали ташқари бутунлай ёришиб улгурмаган, ҳаво аллақандай туманли ва нам эди. Қора жун рўмолини ўраркан: «Қор ёғадими нима бало, ҳиди келиб турибди», дея ўзича гудранди, кейинги пайтларда ўзига-ўзи гапирадиган бўлиб қолган. Радио қулоғини буради. Тонгда бериладиган концерт унга хуш ёқарди.

Ковушини кийиб ҳовлига чиқди. Пастдаги уйга назар ташлади. Уй ҳали қоронғи эди. «Қари чол, талтайиб ухлаб ётибди ҳалигача. Уялмайдиам. Уйнинг баракасини учириб юбораётганини билмайди. Худо ўлимингни берсин, илойим!» Охирги сўзини айтдию, атрофга аланглаб қараб қўйди. Ҳеч ким йўқлигини билиб кўнгли жойига тушди.

Таҳорат қилди, юз-қўлини ювди. Ҳовли паст ва юқорига бўлинган. Пастга тушди. Ҳар кун кўча дарвозасини биринчи бўлиб очиб қўярди.

Ошхонага ўтди. Газга олов ёқиб чойнакни қўйди. Пиёлаларни ювди. Стол устини йиғиштирди. Азимжон билан келини ётадиган уй ёнидан ўтаётиб нева-

раси — кичкинтой Носиржоннинг йиғи товушини эшитди. Деразани тақиллатди.

— Хой, туринглар энди. Кун ёйилиб кетди.

Азимжон эринибгина кўзини очди, ҳар тонг ширин уйқудан маҳрум қилувчи ойисидан жаҳли чиқди, койинди: «Каллаи саҳарда бало борми туриб, шу қариялардан ҳам безор бўлдим».

Келин уйқусираб эрининг пинжига тикилди. Эр-хотин иссиқ ўринни тарк этишни истамаган ҳолда анчагача тўшақда пичирлашиб ётишди. Кичкинтой уларнинг ўртасига келиб чўзилиб ётди. Олам энди бугунлай ёришганди. Аввал келин турди, унинг кетидан кичкинтой ўрмалади. Кейин кичкинтойни кузатиб бир ўпиб олдию, эрининг қўйнига солиб қўйди.

— Эркатоингизни олинг. Мен бораёй, чой-пойни тўғрилай. Тағин ойим жавраб юрмасинлар...

Кампир намоз ўқиркан, дераза орқали пастки уйга қараб олди. Чол томонда ҳамон тинчлик. Чол турса деразани қия очиб қўярди. Намоздан сўнг ҳаммалари овқатланадиган уйга ўтиб, кўрпачаларни солди, токчадан дастурхон олиб ёзди. Ўғли совуқ сувда ювиниб, пишқириб кириб келди. Кичкинтой бувисининг бўйнига осилди. Бувиси кўнгилчан одам эканлигини, юзини юзига қўйса, эркаланса конфет беришини яхши биларди. Бир-икки марта нимчаси чўнтагига қўл узатди, бувиси унинг қўлини ушлаб қолди.

— Аввал айиқчалар ҳақидаги қўшиғингни айт, кейин...

Кичкинтой айиқчалар ҳақидаги қўшиғини ноилож куйлашга тутинди. Дастурхон ёнига ўғли ҳам келиб ўтирди. Она-бола ҳузур қилиб қўшиқ тинглашаркан, ногоҳ тарақлаб эшик очилди. Ўгирилиб қаради, келинининг оқарган чеҳрасини кўриб нимадир юз берганини фаҳмлади.

— Отам, ҳалиги отам... — ўқириб йиғлаб юборди. Азимжон ҳовлиқиб ўрнидан турди.

— Ўлибдими? — кампир совуқ тиржайди. Ундаги ўзгаришни сезишмади. Кампир йиғлаш кераклигини яхши биларди. Лекин кўзидан ёш чиқариш учун ҳам, дод солиш учун ҳам куч-мадори йўқлигини ҳис этди, бундан даҳшатга тушди ва лабини қаттиқ тишлаб олди. Ўғли кўйлакчан югургилаб пастки уйга кетди.

— Отам, отагинам, во отам...

Ҳовлисига чиқиб келин ҳам эрига қўшилиб овоз чиқарди. Хиёл ўтмай ҳовли кўни-қўшнига тўлиб кетди. Бирин-кетин катта қизи — Каромат, ўртан-часи — Саломат, кейин ўғли Аълам, уларнинг болачақалари кириб келишди. Чор-атрофни дод-фарёд эгаллади.

Фақат кампирдан садо чиқмасди. Юзида ҳеч қандай маъно қолмаган, неварасини бағрига босганча дераза ёнида ўтириб ҳовлидагиларни кузатарди. У балки ҳеч нарса кўрмасди. Худди қотиб қолгандек эди. Унинг бу аҳволини ҳамма тушунарди. Улар марҳум билан ўн беш йилдан бери сўзлашмасди...

Ногоҳ эшик вирчиллади, сесканиб ўтирилди. Каромат, Саломат, Аълам ва Аъзамжон бошларини қуйи эгиб туришарди. Улар нимадир дейишмоқчи эди. Лекин ботинишолмасди.

— Нима гап?

Аълам бир йўталиб олди, хирқираб сўз бошлади:

— Уйни остин-устун қилиб ҳеч нарса тополмадик.

— Пулми?

— Ўлимлигини йиғмаган экан-да...

— Йиғган бўлса ҳам, ҳозир қаердалигини топиш қийин.

Кампир яна совуқ тиржайди. Ҳамманинг боши эгик эди. Ҳеч ким сезмади.

— Токчани қаранглар.

Аълам оёғи учуда қўл узатиб ранги униқиб кетган тутунчани олди. Очишди.

— Сананглар, ярмини сарфланглар. Қолганини жойига қўйинглар. Қаердалигини билдиларинг. Бирон кори ҳол юз берса, у ёғи меники.

Озғин, қорайиб кетган Каромат ўзини тутолмай йиғлаб юборди. Саломат ҳам унга қўшилди. Эркаклар кўзларини ишқалашди.

— Кўпам йиғламанглар, ўлим ҳамманинг бошида бор нарса, — деди хотиржам қиёфада кампир.

Фарзандлар чиқиб кетишди. Кичкинтой ҳам кампирнинг қўлидан сирпаниб чиқди. Хонада ёлғиз кампир қолди. Ҳамма ҳовлида гимирлаб у ёқдан-бу ёққа юрар, ўлик билан овора. Унинг бор-йўқлиги ҳеч кимнинг хаёлига ҳам келмасди. Кампирнинг хотирасида жонланган воқеалар ёлғиз ўзига аён эди...

У шу ҳовлида вояга етган. Оппоқ соқоли, басавлат, сержаҳл отасини маҳаллада «эшон» дейишарди. Онаси муштдаккина, паст овозли эди. Дугоналари кўп бўлса-да, қўшни — Жўрақул деган бола билан гаплари келишарди. Жўрақул унинг қўғирчоқларига қумдан уй ясаб берарди. Улар қўғирчоқларини қум уйчаларга жойлаштиришардида, иссиқ тупроқ устига чўзилиб сирли-сирли суҳбат қуришарди. «Катта бўлсам, қурувчи уста бўламан, сенга уй қуриб бераман», — дерди Жўрақул. «Мен эса чевар бўламан, сенга дўппи тикиб бераман», — дерди Махфират. Икки ҳовли ўртасида дарча бўларди. Бир кун дарча олиб ташланди, ўрнига фишт терилди. Кўча эшиги ҳам занжирланадиган бўлди.

— Энди катта қизсан, — деди онаси, — ҳар кимга кўринаверма, уят бўлади...

Жўрақулни шундан сўнг кўрмади. Девор остига келиб фақат овозини эшитиши мумкин эди. Ойисининг «Уят бўлади» деган сўзи унинг қулоғига бир умр кўрмошин бўлиб қуйилди.

— Эрга бераман сени, сал оғир бўл, қизим...

— Йўк, йўк, тегмайман эрга... — эрнинг маъносига ҳали етмасди, лекин негадир кўзлари ёшланди.

— Йиғлама қизим, уят бўлади...

Тўй бўлди. Ўттизни қоралаб қолган, биринчи хотини сариқ касалидан ўлган Садриддинхўжа ичкуёв бўлиб келди. Ўзининг сирлилиги учун ҳам жозибали бўлиб кўринадиган биринчи кеча ёши ҳали ўн тўртга ҳам тўлмаган Махфират ҳаётида муҳр бўлиб босилди. Бурчакда титраб-қақшаб ўтирган пайтида кайфи таранг куёв кириб келди. Билагига қўл узатди. У ўзини олиб қочди. Куёв бир ҳамла билан бурчакка қисди, бошидаги рўмолини олиб отди, кийимларини ечиб ташлади, даст кўтариб тўшакка йиқитди. Уят, уят ловиллатиб юборди бечора қизнинг бутун вужудини...

Кейин куёв пишиллаб ухлаб қолди. Қоронғида тимироскиланиб кийимларини топиб кийди. Қочиб кетиш фикри туғилди унда. Ташқарига чиқди. Пастга тушди. Эшик зулфига қўл узатган ҳам эдики, онасининг овозини эшитди.

Ўзини муштдаккина ойиси бағрига отиб йиғлади, бақириб йиғламоқчи, кўнглини бўшатмоқчи эди.

— Овозингни чиқарма, қизим, уят бўлади...

Кунлар, ойлар, йиллар худди арава гилдирагидек юмалаб ўтаверди.

Каромат туғилди. «Қиз туғдингми, итдан тарқаган!» — бошига мушт ёғилди. Гўдагини бағрига босганича миқ этмади. Кейин Саломат... «Яна қизми, ҳароми!» Муштан, таъналардан қаддини кўтаролмай қолди. Аъламни бешикка йўрғаклаб, эмизиб ўтирганда, эшикни оёғи билан тепиб маст Садриддинхўжа кириб келди. Ёнида бегона аёл ҳам бор эди. «Дод» деб қичқиргиси, одамларни чақириб ёрдам сўрагиси келди. Тилини тишлади. Марҳума онаси эшик олдида тик турарди. «Уят бўлади, қизим!» Юрагини зирқиратаётган аламини ичига ютиб икковига уйнинг тўридан жой солиб берди...

Азимжон туғилган йили уруш бошланди. Садриддинхўжа урушга кетди. Уруш бошланганидан ҳамма қайғута тушган бўлса, Махфират қувонди. Уруш унинг эрини узоқ-узоқларга олиб кетганди. У энди қаддини ростлаб юрадиган, кўчага чиқадиган бўлганди. Бир куни кечкурун магазиндан нон олиб қайтаркан, кимдир қичқиргандай бўлди. Қўрқиб қадамни тезлатди. Лекин чақирган одам барибир унга етиб олди. Бу — Жўракул эди. Улар бир-бирларига тикилиб қотиб қолишди.

— Махфират, Махфират! Сизни кўрадиган кун ҳам бор экан-ку! Шунча йилдан буён фақат овозингизни эшитардим. Хайрият, худо бор экан. Эртага, эрта тонгда урушга кетаяпман.

Махфират нимадир дейиш кераклигини билар, лекин ҳеч нарса деёлмасди. Улар кўчада, одамлар кўз ўнгида туришарди. Ногоҳда ойисининг овози уни ўзига келтирди: «Уят бўлади, қизим, бегона зрак...» У югургилаб кетди, ортидан Жўракул ҳам эргашди.

— Урушдан омон қайтсам, ҳали балки кўришармиз...

У барибир ҳеч нарса деёлмади. Дарвозани занжирлаб қўйди. Туни билан ухлаёлмади. Юмшоқ тўшак баданига миҳ бўлиб қадалди, ўрнидан туриб ҳовлини кезди, девор остига борди. Нариги ёқда кимдир «Махфират!» деб чақиргандай бўлди. У эса овоз чиқаролмади. Ойиси изма-из таъқиб этарди. «Уят бўлади, қизим», — дерди беозоргина боқиб.

Ўша учрашув унинг учун энг нурли хотира бўлиб қолди. Ўша кеч уни чақирмади. Умр бир кўз очиб

юмганчалик ўтиб кетибди — бечора алам-ситамлар билан бирга. Лекин Жўракулнинг ўктам чехраси, овози, қадди-бастии ўша ҳолича турибди. Нега уни чақирмади? Бу савол унинг юрагини доим ўртаб келади...

Уруш тугади. Махфиратнинг қувончи ҳам тамом бўлди. Садриддинхўжа қайтиб келди. Жўракул эса исиз йўқолди. Қўшни ҳовлидагилар уни бир йил кутишди, икки йил кутишди, охири овоз чиқариб аза тутишди. Бу ҳовлидан ҳам овоз чиқди... Аламли, дардли, армонли овоз... Садриддинхўжа тумтайиб олди, кейин жаҳли қўзғаб қичқирди.

— Энди бўлди қил, лаънати! Ё мен бўлмаганда оризбурун ўпишганмидинг ўша итвачча билан.

«Уят бўлади, қизим! Эрли хотинсан...» — шу кундан эътиборан марҳума ойисини ҳам ёмон кўриб қолди. Доимо золим эрнинг томонини олади. Онасини ёддан чиқаришга уринди, эслаш тўғри келса, ижирғанадиган бўлди...

Урушдан эри асаб касалини орттириб келганди. Сал нарсага тутоқиб кетади, қўлига нима тушса отиб юборади. Энди у болаларни деб яшарди бу эркак билан. Кейин кўнглида яна бир армон пайдо бўлди. Лекин бу армонни ҳатто кўнглидан кечириш ҳам кўрқинчли эди.

Болалар катта бўлиб қолишди. «Қизларингга эҳтиёт бўл, бирон гап эшитсам, ҳеч қайсингни соғ қўймайман», — деди эри. Кароматни сўраб уйга совчилар қатнай бошлади. Каромат рад қилаверди. Лекин бир галги совчиларга индамади. Қизининг шуларга кўнгли борлигини у дарров сезди.

— Мен рози. Фақат отасига маслаҳат солинглар, — деди у. Ота эса кўнмади. Совчи томоннинг авлоди паст эмиш. Совчилар барибир қатнайверди.

— Энди келманглар, бўлди, агар қизим рози бўлса, унақа қизни мен оқ қиламан, хотинимдан шунақа гап чиқса, унга уч талоқ, — деди ота супада унинг розилигини кутиб ўтирган совчиларга.

Ичкариги хонада ўтирган Каромат бу гални эшитиб фарёд солиб йиғлади. Ўзини ўзи ўлдирмоқчи бўлиб керосинга ёпишди. Қий-чув кўтарилди. Махфират югуриб ташқарига чиқди.

— Умримни хазон қилдинг, энди болаларимнинг ҳам бахтини тўсмоқчимисан, номард, — дея чинқир-

ганини ўзи ҳам билмай қолди. Садриддинхўжанинг кўзлари қинидан чиқаёзди:

— Уч талоқсан, — деди вишиллаб...

Шундан буён эр-хотиннинг ўртасида гап-сўз йўқ эди. Чол пастки уйда яшарди... Болаларнинг ҳаммаси уйли-жойли бўлишди...

Ҳовлида расм-русм жойига келтирилаяпти. Отадан яхши гапни кам эшитган бўлишса-да, фарзандлар унинг ҳурматини бинойидек ўринлатишаяпти. Кампирнинг кўнглини гашлик эгаллади. Одамлар, одатда, қадрли кишилар оламдан ўтса, ўртаниб йиғлашади, яхши хислатларини эслашади. Кампир нима деб йиғлайди?

Эшик очилди. Каромат кириб келди.

— Ойи, ойижон, — у йиғлаб онасини қучоқлаб олди. — Мен сабаб отам билан уришиб қолувдингиз. Энди рози-ризолик қилинг. Отагинам гўрида тинч ётсин...

Кампирнинг юраги эзилиб кетди. Қанақа фарзандлар ўстирибди-я, шунчалар шафқатли бўлишмаса...

— Майли, болам, майли, — деди қизининг бошини силарқан. Саломат, Аълам, Азимжонлар ҳам тик туриб уни кутишарди. У судралиб ҳовлига чиқди. Одамлар тобутни кўтаришди... бир зум қотиб туришди. Улар ҳамон кампирга мунтазир эдилар.

Тобутда ётган киши унинг навқирон ёшлигини ўзи билан бирга олиб кетаётганди. Энди у қандай яшайди, қуриган қоқ суякка айланган кампирнинг кимга кераги бор. У ахир барибир ниятига етди-ку. Ўлимини бир бор кўрсам, армоним йўқ, деб яшаб келаётганди ҳозиргача. Йўқ, ҳеч қачон бировларга ўлим тиламаганди, ёлғиз шу армони бор эди. Унинг бошиқа ҳамма яхши тилак ва орзуларини йўқлик сари кетаётган тобутдаги ўлик бераҳмларча топтаган, ўлдириб юборганди. Қалби тубида асраб келаётган ёлғиз армони амалга ошди. Энди яшашнинг ҳожати ҳам йўқ эди.

У бақриб йиғлаб юборди. Ҳар бирининг бошига келиши муқаррар бўлган охиратни ўйлаб чексиз қайғуга чўмган фарзандлар, неваралар, қариндош ва қўни-қўшнилар ҳайрат билан кампирга тикилишди. У бошидаги рўмолини отиб юборди, оппоқ сочлари ёйилиб кетди, тобут кўтарган одамларнинг йўлини тўсди. Тобутга осилиб олди:

— Мени ҳам олиб кет. Нега ташлаб кетаяпсан, олиб кет мени ҳам...

Қизлари ва келинлари қўлтиғидан суяб четта чиқаришди. Унинг энди тик туришига мажоли ҳам қолмади, ичкарига олиб киришди, каравотга ётқизишди. У алаҳсирарди, анчадан сўнг ҳушидан кетди. Чолни кўмиб келишганда кун ботганди, лекин борлиқ аллақандай сокинлик ва тиниқликка ғарқ эди.

Конфет сўраб кирган кичкинтой неварасига буви-си кулиб боқмади, шўх вижирлашларига ҳам эътибор бермади. Кичкинтой одатича секингина унинг чўнтагига қўл узатдию, сесканиб тушди. Бувининг кўзлари очиқ, юзи эса совуқ тиржайиб турарди. Чинқириб ташқарига отилди. Йўқ, у ҳали бола эди, дунёда ўлим деган нарса борлигини идрок этолмасди. Лекин ўлимнинг нафаси, муҳри совуқ ва даҳшатли эканлигини шу дамда ҳис этганди. Борлиқни яна йиғи-сиғи эгаллади.

Кампир оламдан ўтганди...

ҚОРЛИ ТУНДА

Ҳамма ёқ оппоқ қорга бурканганди. Кўкдан марвариддай тўкилаётган ялтироқ қор доначалари машина деразасига келиб урилар, ойна тозалагич эса шиқиллатиб уни сидириб ташларди. Гоҳ баланд-баландларга, гоҳ тубсиз пастликларга шўнғиб кетган йўлнинг эса сира охири кўринай демасди.

«Қор яхши нарса-да, — деб ўйлаб борарди Масъуджон чор-атрофга шодон кўз ташларкан. — Ҳа, ўшанда — «дақиқалари умрга арзигулик дамлар»да ҳам қор учқунлаб турганди...»

Шу дамда юрагини нимадир тилиб ўтгандай бўлди. Чувалашиб кетган хаёлларини тиндириш мақсадида чўнтагидан сигарет олиб лабига қистирди. Лекин шу он ёлғиз эмаслигини, ёнида ёш болали аёл ўтирганини эслаб, папиросни ғижимлаб ташлади. Бу орада аёлни кўлидаги бола уйғониб кетиб, ўзини бегона жойда кўрганиданми, йиғлай бошлади. Аёл ёнидаги тутундан ўйинчоқ олиб болага тутқазди. Унинг ҳаракатларини зимдан кузатаркан: «Шу қорли тунда аёлни гўдак билан ёлғиз йўлга чиқишга нима мажбур қилганикин», — деб ўйларди Масъуджон.

Машина бир маромда гувуллаб елиб борарди. Масъуджон яна хаёлга толди.

... Ҳа, ўшанда ҳам еру кўкни оппоқ қор қоплаганди. Кун пешиндан оққан. Унинг кўнгли нимадандир хурсанд, негадир куйлагиси келарди. Ёнгинасида эса хушқомат қиз ўтирганди. Уларни олдинда узоқ масофа кутарди. Масъуджон орадаги совуқликка барҳам бериш ниятида радиони бураб юборди. Эфир бўйлаб ёқимли, илиқ куй таралди. Кабина ичига гўё ҳарорат қуйилиб келгандай бўлди. Лекин қиз буларни худди сезмагандек тирсагини дераза раҳига суяганича ўйга чўмганди. Масъуджон боя машинага минаётганида унга дуруст разм солмаган ҳам экан. Кийинишига ва жусасига қараганда ёши йигирмалар атрофида. «У чиройлимикан?» ўзига тенгдош барча йигитлар каби

Масъуджон ҳам ёнида ёшгина қиз ўтирганлиги учун ана шу саволга жавоб изларди. Куй тинди. У эса гап бошлаш учун баҳона қидирарди.

— Нимани ўйлаяпсиз? — ниҳоят юрак ютиб сўз қотди Масъуджон. Қиз ҳам худди шуни кутиб тургандек ялт этиб ўтирилди. «Чиройли экан», — деган фикрга келди йигит дарров.

— Шундай гўзал қорли тунда нималарни ўйлаш лозим бўлса барчаси ҳақида... — қиз бирор лаҳза жим қолди. — Ҳаёт, табиат ва яна одамлар ҳақида... — унинг овози қандайдир янгроқ ва майин эшитилди Масъуджоннинг қулоғига.

Қизиқ, ҳаёт, табиат ва одамлар тўғрисида бу гўзал қиз қандай фикрдайкин? Эндигина уланаётган суҳбатта нуқта қўймаслик учун у яна гап бошлади.

— Масалан...

— Қаранг, атроф нақадар гўзал ва сурурли. Кейин яна биласизми, шундай дақиқалар бўладими, инсон ўзининг бутун ҳаёти фақатгина ана шу дамлардангина иборат бўлишини истайди. Лекин афсуски, бир умрга шундай бўлиб қолиши сира-сира мумкин эмас...

Қиз ана шу дақиқаларда ўзида йўқ шод эди. Буни унинг гапириш оҳангидан ҳам сезиш қийинмасди. Уни тингларкан, Масъуджон бунақа чиройли ва ажойиб қизни нега илгарироқ учратмаганига ажабланарди. «Бояги йигит ким бўлдикин? Қўл кўтариб машинани тўхтатган ва қизга нималардир деб меҳрибонлик билан рўмолини қайтадан ўратиб қўйган ўша — қулоқчинли йигит...»

Масъуджоннинг қалбини нотаниш йигитга нисбатан ҳавасми, ҳасадга ўхшашми бир ҳис эгаллади. «Қандай дақиқаларни назарда тутаяпсиз?» деб сўрамоқчи бўлди. Аммо бунинг ўрнига тамоман бошқача савол берди:

— Шоира эмасмисиз?

— Йўқ, бўлажак адабиётчиман, институтни шу йил битиряпман.

— У ҳамми? — Масъуджон қулоқчинли йигит ҳақида сўрарди. Қиз тасдиқ маъносида бош қимирлатди. «У»ни эслаганиданми, назарида қизнинг кўзлари чақнаб кетгандай бўлди...

Қиз яна нималар ҳақида гапирганиди? Эслолмапти

ҳозир. Ҳа, яна қишлоқдош дугонасининг тўйига бораётганини, унинг севиб турмушга чиқаётганлигини айтганди.

Масъуджон қалбида сира тушуниб бўлмас бир гашилик пайдо бўлди. Негалигини ўзи ҳам билмайди. Кимдир кимнидир севади, доимо севган кишисининг фикри ёди билан нафас олади, шу туфайли табиат ҳам, одамлар ҳам кўзига гўзалроқ, қадрлироқ кўринади. У-чи?..

Қиз тушиб кетгач, Масъуджон йўл бошида анчагача машинасини юргизмай туриб қолди. Нега ўшанда унинг орқасидан етиб бормади, тўхтатмади. Шундан кейин уни сира учратмади, негадир ўша қорли тундаги бахтиёр чеҳрани унутолмади ҳам.

Ўшандан буён уч йил ўтибди. Масъуджон уйланди. Шу топда у Нигорани кўз олдига келтиришга уринди. Узун сочларини бошига чамбар қилиб олган, мулоим табассумли Нигора: «Узоқ йўл сизни роса чарчатгандир. Тезроқ қайтинг...» дегандек кулиб турарди. Уларнинг тўйлари кечасида табрикловчилардан кимдир: «Бир-бирларингнинг қадр-қимматларингга етинглар, меҳр-оқибатли бўлинглар», деганди. Ўшанда бу сўзларнинг маъносига унчалик етмаган экан. Ана шу вақт давомида Нигора уни ўзининг сеҳрли, мустаҳкам иплари билан бораб олди. Чексиз-чегарасиз йўللарда хаёлан бўлса-да, яқин йўлдошига айланди.

...

— Ойи, биз энди уйга сираям қайтиб бормаймиз-а, — қизчанинг қўнғироқдек товуши Масъуджоннинг хаёлини бўлди. Шошиб ёнига қаради. Ҳамроҳларини тамоман ёдидан чиқариб юборибди.

— Ҳа, — деди аёл қизчасини маҳкам бағрига босиб ўпаркан.

— Бутунлайми?

— Бутунлай... — аёл «ух» тортиб дастрўмолчасини олиб кўзларини артиб қўйди.

Унинг товуши қандайдир дарди, аммо Масъуджонга танишдай туюлди. Қаерда ва қачон эшитганди бу овозни. У аввал қизчанинг, сўнгра аёлниг юзига тикилди. Наҳотки, наҳотки ўша бўлса?! Кўзларига ишонмасди у. Масъуджон худди ўшандагидай гап учун баҳона қидириб жувонга юзланди:

— Мени танидингизми?

Аёл гапиришни истамагандек ўтирилди, шишинқи-раган кўзларида ҳеч қандай маъно пайдо бўлмади ва «йўқ» дея бош чайқади. У ўша дақиқалари умрга арзигулик дамларни аллақачонлар ёдидан чиқариб юборганди. Уларни ҳозир эслатиб ўтиришнинг эса ҳожати ҳам йўқ эди.

Манзилга етиб келгач, аёл яна Масъуджонга диққат билан тикилди, барибир ҳеч нарсани эслолмади. Бир қўлига семиз тутунни, бир қўлига қизчасини олиб машинадан тушиб кетди. Масъуджон бу гал ҳам машина моторини ўчириб катта йўл бошида анчагача туриб қолди. Унинг орқасидан бормади, тўхтатмади. Юрагини нимадир тилиб ўтгандай бўлди. Шунча вақтдан буён уни ақалли бир бор кўриш, майин, ширали овозини эшитиш Масъуджон учун сира етишиб бўлмас, шу туфайли ҳам ширин орзу эди. Мана, тасодифан учратди ҳам. Лекин бу учрашув гўзал таассурот ва хотиротларнинг ҳаммасини бир ҳовуч кулга айлангирди.

Кимларнидир кимларгадир яқинлаштирувчи, кимларнидир кимлардангир узоқлаштирувчи йўллар кутарди уни. Уйда эса тун бўйи чироқ ёқиб хотини ва қизчаси унга мунтазир эдилар.

Атроф оппоқ, тоза ва покиза қорга бурканганди...

БЕГОНА

Хаворанг «Волга» қишлоқнинг якка-ю ягона асфальт йўлини ортда қолдириб, ўнқир-чўнқир тупроқли кўчага бурилганида қуёш анча тиккага кўтарилганди. Шофёр йигит кабина ёнламасидаги ойнадан орқа ўриндикда ўтирган аёлга: «Етдикми?» — дегандек қараб-қараб қўярди. У бу вазиятни аёлнинг қишлоққа етиш арафасида нега ўзидан ўзи пиқиллаб йиғлаб юборганига тушунолмади ҳайрон эди. Аёл чехрасида қандайдир маъюслик ва мунг кезарди. Афтидан, у кўп нарсани бошидан кечирганди. Мана, энди ўша дардаламлар қайтадан янгиланаяпти. Шофёр ҳар ҳолда шундай деб мулоҳаза қилиб борарди. Аёл атрофга энтикиб-энтикиб тикилар, тикилган сари кўзидан тирқираб ёш оқарди. Шофёр гап очиб ундан кўнгил сўрамоқчи бўлди. Аммо бу билан унинг дардини яна ҳам алангалатмаслик учун индамай қўя қолди.

— Мана, мана шу ерда тўхтатинг! — ниҳоят аёлнинг ҳаяжонли товуши эшитилди.

Машина пахса деворли ҳовли ёнида тўхтади. Машинадагилар ҳали ерга оёқ қўйишга ҳам улгурмай, қаёқдандир чуғурлашиб бир тўда болалар пайдо бўлишди. Афтидан, улар боягина ариқда чўмилишган, бурун ва қулоқларидан лойқа сув томчилаб турарди. Болалар оғизларини очганларича «учқур» машина билан «гўзал» аёлни томоша қилишарди. Аёлнинг нигоҳи болаларга қадалганди. У кимнидир излаётгандек эди. Ногоҳ юраги зирқираб кетгандек бўлди. Кўз олдини бир зум қоронғилик эгаллади. Бу — ўшами? Ҳа, ўша. Кап-катта бўлиб қолибди. Юзи ҳам, кўзи ҳам, сепкил тошган бурни-ю, қоп-қора сочлари ҳам — ўғлиники.

— Уғлим, болагинам...

Бу чақирик кимга қаратилганини билмай болалар ҳайрон бўлиб аёлга қарашди. Ёлғиз Қаҳрамонгина таниди овоз эгасини. Бирданга қулоқлари чипша битиб қолган-

дай бўлди. Аввал негадир қочмоқчи бўлди. Аммо ихтиёрсиз равишда кўзлар тўқнашди. «Ойиси, ойигинаси эмасми? Наҳотки уни сўроқлаб, уни излаб келган бўлса?» Узоқ тунлар юдузларга тикилиб қилган илтижолари бекор кетмабди. Кўз очиб-юмгунча у ўзини ойижони бағрида кўрди. Аёл кўйлагидан хушбўй бинафша ҳиди тараларди. Бу қадрдон ҳидни у қачонлардир тўйиб-тўйиб ҳидларди, энди эса унутилган, лекин соғиниб, излаб юрганди. Бу хароратли кучоқни у кўздан куттанди. Қишлоқларига ҳафтада бир марта келтириладиган кинолардан, бобоси айтиб берадиган эртақлардан, оппоқ булутли осмонлардан ахтарганди. Бир куни уришиб қолишганида қўшнилариининг ўли болаларга қараб: «Ойимдан эшитдим, уни ёмонлигидан отаси ҳам, онаси ҳам ташлаб кетган», — дея масхара қилганди. Шунда Қаҳрамон ўша болага ташлаб алаמידан чиққунча роса дўшпослаганди. Кейин, кейин эса ҳеч кимга билдирмай бепоён ўтлоққа юзтубан ётиб, ўкириб-ўкириб йиғлаганди. Энди эса ўша бола кўриб қўйсин, ойигинаси Қаҳрамонни қанчалик севар экан...

Ниҳоят, ойиси унинг бошини икки қўли орасига олиб, кўзларига тикилганича деди:

— Сени энди бу ерлардан бутунлай олиб кетаман. Шаҳарда, онагининг билан яшайсан. Укачаларинг ҳам бор. Уларга ака бўласан.

Бу сўзлар уни ширин уйқусидан уйғотиб юборгандай бўлди. Қаршисидаги аёл унинг учун қайтадан бегонага айланди. Бу аёл ким? Ойисими? Нега бўлма-са уни бир вақтлар ташлаб кетганди?

Қалбида аёлга нисбатан бояги меҳр ўрнини аччиқ нафрат эгаллади. Бор кучини тўплади-ю, унинг қўлидан юлқиниб чиқиб, боши оққан томонга қараб чопқиллаб кетди.

— Қаёққа? Нега қочасан? — аламли фарёд бола ортидан кўтарилган чанг билан қоришиб кетгандай бўлди.

У ўзини кўм-кўк ўтлоқ бағрига отди. Йиғламоқчи бўлди. Йиғлаб дардини енгиллатишни истарди. Аммо негадир томони қуруқшаган, бутун вужудида қандайдир оғриқ пайдо бўлганди. Бу оғриқ ҳам эмасди. Лекин нима эканлигини ўзи ҳам тушунолмасди. Шу пайт бошини юмшоққина бир нарса силаёттандек бўлиб ту-

юлди. «Тагин ойим бўлмасин?» — деган фикр ялт этиб ўтди кўнгладан. Ойиси... Бошини кўтарди. Йўқ, бузоқча экан. Кўлини силташи билан бузоқча дикиллаб қочиб қолди. «Ҳозир бир юмалаб бузоқчага айлансам қандай соз бўларди», — дея ўйлади у. Ана ўшанда ҳеч қачон ойиси ҳақида ҳам, дадаси ва қандайдир укачалари ҳақида ҳам бош қотириб юрмаган бўларди. «Укачаларинг бор» эмиш, пичирлади у. Дадаси ҳам бир куни шундай деб, уни алдаб шаҳарга, уйига олиб кетганди. Аммо укачалар орасида у уч кун ҳам туролмади. Негадир «укачалари»нинг онаси унга хўмрайиб қараётгандай, отаси эса кўпроқ «укачалари»га эътибор бераётгандай бўлиб туюлаверди. Бунга у албатта чидай олмайди. Дадаси таътилга чиққанида улар ҳар ёз шу ерга дам олгани келишади. Қаҳрамон барибир уларга кўниколмайди. Ўзини тамоман бегона ҳис этади. У фақат меҳрибон бобоси ва бувиси билангина тинч яшайди. «Отанг беақл чиқди, болам. У туғилиб ўсган қишлоғини ташлаб кетди. Қариган пайтимизда оқ сочимизни ҳурмат қилмади. Билмадим, қандай шайтон йўлдан оздирди уни? Онанг эса... Қўй, буларга хафа бўлма. Энди бор умидимиз сендан. Қоронғи уйимизнинг ёлғизгина чироғи сенсан», — дейди бобоси кўпинча уни тиззасига олиб эркаларкан. Ҳа, уларни ташлаб ҳеч қаёққа кетолмайди. Аммо ойиси ҳам яхши экан. Унинг юзи юмшоққина, кўйлагидан эса бинафшанинг ҳиди келади. Нега энди уни охириги марта тўйиб-тўйиб ўпиб олмади-я, яна келармикан? Борди-ю...

— Ҳа, топдим. Яширинмай кўя қол!

Орқадан келган жарангдор овоз уни чўчитиб юборди. Ўғирилди. Эҳ, Мастура — доимо шундай. Хаёлини бўлгани-бўлган. Мастура бидирлашга тушди:

— Нега ундай қилдинг? Анув аёл-чи, роса йиғлади. Уйлариингга кириб бувинг билан қучоқлашиб кўришди. Менинг онам билан ҳам саломлашди, кўшниларни сўради. Кетаётиб, мана буни сенга ташлаб кетди.

Шундай дея у нимчасининг чўнтагидан букланган қороз олиб узатди. Қаҳрамон индамайгина қорозни олди. Ҳаяжонданми, эгри-бутри ёзилган ҳарфларни келиштириб ўқишга тутинди:

«Сенга нақадар қийин эканлигини яхши биламан, ўғлим. Аммо нима қилайки, тақдирнинг ҳукми шундай экан. «Тақдир» дедим. Ҳали сен бу сўзнинг маъносига тушунолмайсан. Шунинг учун ҳам ҳозирча дунёнинг ишларини англашдан ожизсан. Пайти келиб ҳамма-ҳаммасини тушуниб оларсан. Ишонаманки, ўшанда сен «гуноҳкор» дадангни ҳам, «қочқин» онангни ҳам кечирарсан.

Хайр.

Сени қаттиқ ўлиб қоламан».

Қаҳрамон хатни буклаб лабига босди. Кўзига ёш тўлди. Бинафша ҳидидан боши айланаётгандек эди...

ҚЎШНИ ҚИЗЧА

Унинг барваста гавдасига мос сермукул қўллари бақувват ва чайир, ишларни тез ва эпчилик билан бажаради. Фишт қолипини чеккадаги қумга белаб олади-да, сўнг хоначаларига лой тўлдириб авдаради. Бу ишга у болалигидан одатланган, эгилади, туради, яна эгилади, яна туради. Янгигина қолипдан чиққан текис фишт тизимига қараб, завқланиб кетади. Яна эгилади, туради. Бундай пайтда ҳеч нарса уйламайди. Турса ҳам, юрса ҳам ойнача бетига тушган қуёшнинг ўткир нури изма-из таъқиб этади. Баъзан кўзларини қамаштириб ўшига тегади. Бу иш атрофда явирлаб юрган қизчанинг иши эканлигини яхши билади. Индамайди. Фақат янғаси, ўрта ёшлардаги қоматдор аёл ариқ бўйидаги тол остига чойнак-пиёла қўйиб:

— Нодиржон, бўлар ишингиз, чойга қаранг, — дегандан кейингина ишдан бош кўтаради. Қаттиқ чанқаганини ҳис этади. Белбоғини олиб пешонаси, юз бўйинларидаги терни сидириб ташлайди-да, ўтлоққа чўзилади. Ҳузур қилиб чой ичади. Ҳовури кўтарилиб, бағрига муздай шабада урилгач, ёнидаги қалин муқовали китобни олиб, варақлашга тушади. Лекин шу топда ҳеч нарса ўқигиси келмайди. Хаёлга толади. Хаёлида ҳамон ўша нозик қомат, қорачадан келган Дилором. У оппоқ келинлик либосида... Ана аста-аста қадам ташлаб, уяла-уяла келяпти. Ёнига чўккалаб ўтириб олди. Нодир унга яқинроқ сурилди, ҳарир рўмолининг учидан секингина тортқилади. Қиз қия ўгирилди, унга чиройли табассум ҳадя қилди-да: «Чарчамадингизми?» — деди.

Нодир шу топда чарчоқ нима эканлигини билмайди ҳам. Шунинг учун қизнинг тиниқ чеҳрасидан кўз узмай, тамоман бошқа нарсалар ҳақида ўйлаётган бўлади.

— Дилором — дил ором. Қизик, бунақа чиройли исми онангиз сизга жудаям мос топиб қўйган эканлар-да. Дилором — дил ором...

У қизнинг майда соч ўримики қўлига олиб лабла-
рига босди...

Лекин шу топда ёнига лой парчаси келиб тушди. Фазабланиб бошини кўтарди. Буларнинг ҳамма-хам-маси хаёл. Ўзининг яна қоронғи тушгунча лой қориши кераклигини, иш қолиб кетаётганини ҳис этди. Айтгандай, унга лой отган, хаёлини бузган ким? Одатда-гидек, яна ўша қизча... Кулиб турибди. Уни уришиб бўладими? Шу беғубор, самимий қизчани-я. Қўлида бир коса гилос.

— Шунча лой отдим билмадингиз, қизик, қараб турибсиз-у, ҳеч нарсани кўрмагандайсиз-а?

Ҳа-ҳа, қизча тўғри гапиряпти-ку. Дилором ҳақида ўйга толса ҳамма нарсани унутиб юборади. Улар Дилором билан бир курсда ўқишади. Қизик, кейинги пайтларда кўп ўйлайдиган бўлиб қолибди. Негадир ундан қачондан буён хат йўқ. Нима бўлдикин унга? Борди-ю... Йўқ, йўқ, шубҳага бало борми! Уй битса, бас, турмуш қуришади.

— Сизга гилос олиб келдим. Роса пишибди-да, ўзи-ям. Айтгандай, бугун қанча гишт қуйдингиз?

— Санаб кўрганимча йўқ. Сенга қараб тургандим. Қани, ўзинг санаб кўр-чи.

Қизча гиштарни санашга тушди. Нодир пиёладаги совиб қолган чойни ҳўплади-да, яна ариқ бўйида қад кўтариши керак бўлган ўз уйини кўз олдига келтиришга уринди. Ҳадемай, гишт қуриса, қурилишни ҳам бошлаб юборишади. Кузда янги уйда тўй бўлади. У карнай-сурнайнинг овозини аниқ эшитди, дўст-ёрларнинг шовқин-сурони қулоқларини қиздириб юборди. Дилором оппоқ келинлик либосида...

— Санаб чиқдим, эрталабдан буён етти юзта бўлибди, — бидирлади қизча.

«Демак, шундай ишласам, эртага кечгача иш тамом бўлади», — дея кўнглидан кечирди у. Лекин бу сўзларни овоз чиқариб айтганини ўзи ҳам билмай қолди.

У яна ишга берилди. Эгилади, туради, яна эгилади, ҳеч нарсани ўйламайди. Ҳалиги қизча атрофида гивирлаб юради, нималардир дейди. Нодир ўзини унинг гапларини диққат билан эшитаётгандай қилиб кўрса-тади, гоҳ-гоҳида бош қимирлатиб тасдиқлагандай бўлади. Лекин нега шундай қилаётганини фаҳмламайди, фаҳмлашга уринмайди ҳам.

Алламаҳалда бошини кўтариб, кеч тушганини сездди. Ариқ ёнига ёнбошлади. Орқа томондан қулоғига ёқимли кўшиқ қўйилиб келгандай туюлди. У кўшиқдаги сўзлар марзини чақишга уринди. Лекин ҳеч нарса ни англамади. Сўзсиз кўшиқ, майин. Товуш эгаси қулоғига танишдай кўринди. Атрофга кўз ташлади. Ҳалиги қизча нарироқда чўккалаб ўтириб олибди. Нега энди у бунақа аламли кўшиқларни куйлайдиган бўлиб қолди? Нодир пиқирлаб кулиб юборишдан ўзини зўрға тутиб олди. Унинг шавқини сўндиришни ис-тамади. Қизча кўшни ҳовлида яшайди. У туғма юрак касалига мубтало экан. Бундан ташқари сал оқсайди. Мактабда бир-икки марта болалар: «Чўлоқ», — деб масхара қилишгани учун ўқишга ҳам бормай қўйибди. Унинг айтишича, тенгдошлари бу йил еттинчи синфга кўчишибди. Бу ерда ишни бошлаганидан буён қизча унинг атрофида фивирлагани-фивирлаган.

Унинг кўшиғини тингларкан, Нодирнинг бирданига шўжлиги тутиб кетди. Лой парчасини олиб отди. Қиз бошини кўтарди. Бирданига юзига қизиллик югурди. Нигоҳини ерга қадади. Қизик, унга нима бўлган ўзи? Лекин негадир шу топда Нодирнинг кўз ўнгида яна келинлик либосида Дилором гавдаланди. Кўнглидан: «Бу қизчанинг вазвати одатлари бор эканми? У нимаси биландир Дилоромга ўхшаб кетяпти-я», — деган гапни ўтказди.

Нодир яна ишга киришиб кетди. Эгилади, туради, эгилади. Анчадан кейин кимнингдир пиқиллаб йиғлаётгани қулоғига чалинди. Аввалига парво қилмади. Лекин таниш овоз... Қизчаники...

У бошини кўтарди. Ҳақиқатан ҳам қизча йиғлаяпти. Қолипини ерга қўйди-да, унинг олдига югуриб борди.

— Нима бўлди, ким хафа қилди сени, нега йиғла-япсан?

Лекин қизча, афтидан, анчадан буён йиғлаётганиданми, баттар ўпкаси тўлиб кетди. Йигит қизчанинг бошини силади, унинг отини атаб юпатгиси келди. Лекин шунча пайтдан буён қизчанинг оти билан қизик-маганини эслади...

— Вой тентаккина, нима бўлди сенга, айт ахир?

У қизнинг бошини кафтлари орасига олиб ўзига қаратди. Худди боягидай қизнинг юзи қирмизи тусга

кирди, нигоҳини ерга қадади. «Қизча... Йўқ, йўқ, кап-катта чиройли қиз...» Йўқ, энди Нодир унга боқиб Дилоромни кўз олдига келтиролмади. Кўнглида тамо-ман бошқа нарса пайдо бўлди. Маъюсланди.

Шу пайт қизча шахт билан ўрнидан турди-ю, уй-лари томонга оқсоқланганича чопқиллаб кетди. Нодир уни чақирмоқчи бўлди. Лекин у шу он фикридан қайтди. Қўшни қизча унинг учун ҳаммавақт «қўшни қизча» бўлиб келганлиги, ҳалигача унинг исмини билмаслиги ёдига тушди. Ундан кейин чақирса ҳам нима дейди? Юраги, қўл-оёғи бутун, барваста ва қоматдор йигит бўлгани билан шу хаста ва оқсоқ қизчанинг дардини енгилатиш учун ҳам, қалбига ҳарорат ба-ришланиш учун ҳам ўзида куч-қудрат етишмаслигини тан олди. Қизча кетидан дарвоза тарақлаб ёпилди. У сесканиб тушди. Қалбини аллақандай ғашлик эгаллади. Ҳадемай қад кўтариши керак бўлган уй ҳам, карнай-сурнайли сертантана тўй ҳам, оппоқ келинлик либосидаги Дилором ҳам негадир шу лаҳзада кўз олди-ни эгаллаган туманлик ичида ғойиб бўлди. Ўзини ожиз ва нотавон ҳис этди...

ЙЎЛДА

...Бу шаҳар менга ёқади. Унинг сершовқин, доимо қувончга, ташвишга тўлиқ кўчалари, сокин, сирли хиё-бонлари, ёшлар билан гавжум кинотеатр ва кафелари олтин талабалик дамларимнинг гувоҳи бўлган. Энди эса буларнинг ҳаммаси билан хайрлашмоқдаман.

Улкан вокзал майдонининг бир чеккасида туриб атрофни кузатаман. Қалбимда қарама-қарши ҳис-туй-ғулар жўш уради — атиги санокли лаҳзалардан сўнг бу қадрдон шаҳарни тарк этаман, тугилиб ўсган қишлоғим мени ўз бағрига чорлаяпти.

— Яхши қиз, соатингиз неча бўлди? — яқингинамдан янграган овоз хаёлимни ўғирлайди. Шошилиб соатимга қарайман. Лекин шу он беш-олти қадам наридан: «Еттидан ўн бешта ўтди», — деган қўнғирокдек овоз эшитилади. Вақтни сўраган одам ҳам мўйлови эндигина сабза ура бошлаган йигитча. «Ҳаҳ, эсгинанг курсин. Сендан энди соат сўрашармиди?» — ўзимни ўзим койийман мен ва соатли қўлим билан эрталабки шабада тўзғитган сочимни тўғирлайман. Йигитча: «Раҳмат», — дейди дўрилдоқ овозда. Қиз эса бошқа томонга ўтирилиб олади. Йигит яна нимадир демоқчи бўлади, енгилгина йўталади.

— Кечирасиз, сиз ҳам ўқишдан қайтаяпсизми?

Қиз истамайгина унга кўз қирини ташлайди, сўнг ўзини лоқайд ва бепарво тутиб, қисқагина жавоб беради:

— Ҳа!

Орадаги суҳбат шу билан яқунланса керак... Йўқ.

— Йўлимиз бир экан. Келинг, жомадонингизни кўтаришиб борай. Ҳали замон автобус жўнаса керак, — дейди соат сўраган йигитча.

Қиз ўзига мулоим боқиб турган ва ёлғиз ўзининггина амрини кутаётган йигитчага нима деб жавоб беришни билмай бир зум ўйга толади, сўнг бош чайқайди.

— Йўқ, йўқ, овора бўлманг!

«Маржур қиз экан...»

Ниҳоят диспетчер аёл микрофон орқали йўловчиларни автобустга чиқиб, ўз ўринларини эгаллашга чақиради. Йигитча чапдастлик билан келиб қизнинг юklarини кўтариб олади. Қиз ноилож унинг кетидан эргашади.

Мен чиптада белгиланганидек энг охирги ўриндиққа жойлашиб оламан-да, деразани очаман. Ичкарига ёқимли шабада келиб урилади. Негадир кўзларимда ёш қалқийди. Фамгин ўйларни нарироқ суриш ниятида атрофга назар ташлайман. Қулогимга пастдан кимнингдир ўскиб-ўксиб йиғлаётгани ва йиғи орасида:

— Йигитлар шунчалиқ шафқатсиз бўлишади, деб сираям ўйламагандим, — дегани чалинади. Уни кимдир тинчантирмоқчи бўлади. Лекин у нукул: «Йўқ, йўқ», — дейди.

Эҳтимол, у кимнидир кузатаётти ёки кутиб оляпти. Одатдаги кутиб олиш ва ёки кузатиш олдидан бўладиган гина-кудуратлар... Шуларни кўнглимдан кечирарканман, бундан бу ёғини эплитишни истамайман. Юрагимни ғашлик эгаллайди. «Нега энди мени ҳеч ким юраги доғланиб кузатиб қолмаяпти ва ёки бораётган манзилимда ҳеч ким шодлигидан кўзда ёш билан кутиб олмаяпти?» Ногаҳон кўнглимда пайдо бўлган бу гапдан ўзим ҳам ҳайратланаман ва бошқа нарсалар ҳақида ўйлашга ҳаракат қиламан. Лекин алақачон миямда ўрнашиб олган: «Нега, нега?» — деган савол менга тинчлик бермайди.

... Автобус чўзиб-чўзиб сигнал беради, лаҳза ўтмай асфальт бўйлаб қушдай енгил учиб кетади. Мен алақачон ўз ўрнини эгаллаган ҳамроҳларимга кўз ташлаб, боя вокзалда учратганим — қиз билан йигитни кўраман. Ўз-ўзидан нигоҳимни табассум эгаллайди. Автобус турнақатор биноларни, ям-яшил боғ-роғларни, чексиз-чегарасиз пахтазорларни ортда қолдиради, кенг яйдоқ чўл бошланади. Чўл... чўл... чўл... Кенглик... бир хиллик...

Ҳамроҳларим қиқирлаб кулиб юборишади. Сухбатлари ширингина давом этяпти.

— Биласизми, мен сизни киоска ёнида турганингиздаёқ сезиб қолгандим. Ҳеч қаёққа қарамай газета ўқирдингиз.

— Сиз эса узоқ кузатдингиз, шундайми?

— Ҳа, шунда кўнглимдан: «Жуда сипо қиз кўринади», — деган гап ўтди. Кейин овозингизни жудаям эшитгим келди.

Мен бошимни яна дераза томонга бураман. Йўқ, энди йўл кўринишлари диққатимни тортолмайди. Хаёлимни қайлардадир қолиб кетган, лекин унутилиши қийин бўлган хотиралар қуюни эгаллайди...

Биз ҳам Комил билан худди шу тахлитда учрашгандик ва ёки шунга ўхшашроқ. Нималар ҳақида суҳбатлашгандик. Ҳа, куппа-кундузи эди-ю, худди бошқа гап қуриб қолгандек юлдузлар ҳақида гапиргандик.

Мен: «Ҳар кимнинг ҳам юлдузи бўлади, дейишади, меники ҳам бор. У ҳар куни эрта тонгда ва кечқурунлари ёрқинроқ нур сочади».

У: «Топдим. Чўлпон юлдузи...»

Мен: «Биласизми, оппоқ халат кийиб кишилар дардига малҳам бўлиш менинг энг олий тилагим».

У: «Мен аввалига ҳужжатларимни медицина институтига топширдим. Лекин кўплар бу ерда танлов қаттиқ бўлади, дейишди. Кейин архитектурага йўл олдим. Энди эса пушаймонман...»

Мен: «Синфимиздан Маҳмуд исмли бола ҳам шу институтга кирапти. Мактабни аъло битирди. Ўзимни билмадим-у, лекин у албатта ўқишга киради».

У: «Маҳмуд ҳақида кўп гапирдингиз...»

Мен: «Наҳотки?»

У: «Кейинроқ таништирарсиз».

«...Маҳмуд ҳақида кўп гапирдингиз. Кейинроқ таништирарсиз». Ҳозир узоқ йўлдан чарчаган автобусимиз тин олиш мақсадида қайси бир бекатда оғир «уфф» тортиб тўхтаркан, Комилнинг шу сўзларини яна эслайман. Ҳақиқатан ҳам нега яхши кунларимда ҳам, ёмон кунларимда ҳам доимо қаршимда пайдо бўлувчи Комилдан кўра у ҳақда кўпроқ ўйлардим. Маҳмуд эса буни сезмасди. Унинг худди мактабдагидек институтда ҳам энг келишган, энг аъло ва доимо қандайдир ишлар билан машғул йигитнинг мурувватини қозониш қийин иш эканлигини, лекин барибир, худди шунинг учун унга тобора кўпроқ боғланаётганимни яхши билардим. Буни ниҳоят бир куни ўзи ҳам айтиб қолди:

— Нодира, сен мен билган энг одобли, яхши қиз-

лардан бирисан. Лекин биласанми, яна мағрур бўлишингни истардим. Қизларга мағрурлик ярашади.

«Бу сўзларни эшиттунча қора тупроққа айланганим яхшироқ эмасми?» Юзимни қўлларим билан бекитганимча аудиториядан отилиб чиқаман, бошим оққан томонга қараб қочиб кетгим келади. Шу пайт одатдагидек, мен кутмаган бир дамда қаршимда Комил пайдо бўлади. «Нима бўлди сизга? Тўхтанг, нега йирғалайсиз?»

— Ҳеч нарса, ҳеч нарса, илтимос қиламан, бундан кейин тинч қўйинг мени...

У хайратланганича менга тикилиб қолди. Нимадир демоқчи бўлади, сўнг кескин бурилади-да, мендан тобора узоқлашиб кетади. Ана шундагина мен овоз чиқариб, уни чақирмоқчи бўламан, таскин ва тасалли беришини истайман. Агар ҳозир, шу топда шундай қилсам, у ҳаммасини унутади, қайтади. Лекин мен чақирмайман. У ҳам ортига ўтирилиб қарамайди. Майли, шундай бўлгани маъқул. Ахир, мен мағрур бўлишим керак-ку, Маҳмуд ҳам!.. «У» шуни истайди. Кўз ёшимни сидириб ташлаб, мағрурона жилмайиб қўяман. Шу кундан эътиборан негадир ўзим ҳам сезмаган ҳолда Маҳмудни сира ўйламайдиган бўлиб қоламан. Комил ҳам илтимосимни бажо келтиради — яхши ва ёмон кунларимда қаршимда пайдо бўлмайди.

Нега энди буларнинг ҳаммасини мен бугун хотирга олаётирман? Қизиқ. Қайсидир бир кун кўчада Маҳмудни бир қиз билан учратиб қолдим. У бахтиёр эди. Лекин шунга қарамасдан кўнглимда ҳеч нарса пайдо бўлмади, шунчаки танишлардек ҳол-аҳвол сўрашиб ёнидан ўтиб кетавердим.

Ҳақиқатан ҳам, нега бугун ўтган кунларни ёдга олдим? Айтгандай, Комил ҳам эслармикан? Ҳозир у узоқда, Москвада ўқишини давом эттираяпти. Кетаётиб мен билан хайрлашишга келмади ҳам. Фақат бир кун китобим орасидан унинг манзили ёзилган қоғозни топиб олдим. Қачон ва қандай қилиб у бу ерга тушиб қолган? Сира фаҳмлай олмадим. Шунда ҳам бир парчагина қоғозга саломнома ёзиб йўллашни ўзим учун эп кўрмадим.

Лекин бу менинг қўлим билан битилган мактубларни орзиқиб кутаётгандир, ўзи эса менинг истагимсиз бу ишга қўл уришга ботина олмаётгандир? Нега,

нима сабабдан бунчалик худбинлашиб кетдим... Бу мағрурликми? Йўқ...

Уйга боришим билан унга хат ёзаман, қувончим, ташвишларим, яхши ва ёмон кунларим ҳақида ҳам ниҳоят, мактуб жавобини интизорлик билан кутишим ҳақида ёзаман...

Навбатдаги бекатлардан бирида автобус яна тўхтайдди. Шу ерда тушиб қолишим керак. Беш йил бурун автобус мен ўзим учун нотаниш бўлган катта шаҳарга элтганди. Энди эса... Мен эшик томон йўналарканман, бир нарсани эслагандек ортга ўтирилиб қарайман. Улар ҳамон ўз завқли суҳбатларини давом эттиришяпти, ҳали манзилларига етишганича йўқ. Нигоҳимни яна табасум эгаллайди.

Йўлда уларга бахт ёр бўлсин...

АРМОН

У кун бўйи мақсадсиз ва истаксиз кўча кезди. Ҳар бир бино, ҳар бир дарахтга тикилиб қолар, туриб-туриб буларнинг нимаси қизиқ туюлдийкин ўзи менга, деб ажабланиб яна йўлида давом этарди. Кечга яқин шалпайиб уйга қайтди.

Ўғлида аввал учратмаган хаста кайфиятни Муслима хола дарров сезди. Унинг хонасига бир-икки мўралади. Неъмат ҳамон бошини икки қўллаб чангаллаганича ўтирарди. Бундай пайтларда унинг тинчини бузишга ҳеч кимнинг, ҳатто Муслима холанинг ҳам ҳадди сизмасди.

Якка-ю ягона ўғлининг тобора ўзидан узоқлашаётгани Муслима холани ташвишлантирди. У нима қиларини билмай охири қўлига супурги олди. Ҳовлини наридан бери йириштирди-ю, яна келиб ўғлини кузатди.

Неъмат мольбертни очиб бўёқ танлади. Сўнг рамкага оқ сурпни таранг қилиб ёпиштирди. Ҳадемай оппоқ мато устида қалам равон югуриб, ҳилол қош, шахло кўз, қалин сочли қизнинг акси пайдо бўлди.

Муслима хола уни яхшироқ кўриб олай, деб бўйинини чўзган эди, боши эшикка тақ этиб урилди. Неъмат ўгирилиб онасининг гуноҳкор юзларига тикилди. Она бу қарашдан: «Менга ҳалал берманг», — деган маънони уқди. Ўз хонасига кириб ётиш учун жой ҳозирларкан, кўз ўнгидан расмдаги сулув қиз нари кетмасди. Орзулари амалга ошадиган пайт яқинга ўхшайди. У ширин хаёлларга берилди.

Неъмат қизнинг узун киприклари остидан мулоҳим боқаётган кўзлар рангини қуюқлаштираркан, чуқур хўрсинди. Қалин папкани қўлига олди. Маъруза пайтларида, уйқусиз тунларда чизилган саноксиз варақлардаги эскизлар ҳозир унга қўл келди. Мана бу суратда Матлуба қўлини иягига тираб дарс тинглаяп-

ти. Дикқат-эътибори ўқитувчида. Бунисида ким биландир қизғин баҳслашяпти. Унисиди эса қандайдир бинонинг макетини кўздан кечиряпти. Ҳаммасида Матлуба, Матлуба...

«Матлубанинг розилигини олган куним албатта портретини чизаман», — деб ният қилганди бир вақтлар. Ният ҳар доим ҳам амалга ошавермас экан. Ўйлаганларининг акси бўлиб чиқди. Матлуба сиймосини ҳозир портретда қандай чизса, худди шундайлигича қалбида умрбод сақланади. Ишни эрталабгача тутатиш керак. Эртага, эртага эса мусаффо тонг Матлубанинг келинлик иқболини қутлайди.

У яна ишга киришди. Қизнинг нафис лаблари қизил бўёқдан жонлангандай бўлди. Қулоғи остида ўша сўзлар жаранглади:

— Одам ўзини ўзи алдаб яшаши мушкул экан, Неъмат ака. Мен қачондан бери Рустам ҳақида...

— Бас, ҳаммаси тушунарли!..

Ўз овозидан Неъмат сесканиб тушди. Қизнинг ҳам кўзларида қўрқув пайдо бўлди. Аммо бу ҳол фақат бир лаҳзалик эди. Лаблар яна қотиб қолди. Сертабас-сум юздаги бояғи маъно ифодаси ҳам қаёққадир юйиб бўлди.

Қиз сиймосидан ёғилиб турган табассум нақадар ҳароратли ва нақадар совуқ эди Неъмат учун шу топда. Қизик, ўзи худди мана шу қўллари билан яратдику уни. Нега бундай туюлаяпти-я?

Нафаси қисилиб дераза ёнига борди. Тонг оқариб қолганди. Муслима хола ҳам ўғли билан баб-баравар уйқуни тарк этди шу тун. У ҳамон эшик тирқишидан ўғлини кузатарди.

Неъмат дераза дарчасини очди. Хона тоза, дилга роҳат бағишловчи ҳавога тўлди. У тўйиб-тўйиб нафас олди. Ўзини қийнаган дардга охири даво топди, шекилли шитоб билан келиб қалин папкадаги қорозларни йирта бошлади. Она уни бундай ҳолатда биринчи марта кўраётганди. Навбат — портретга келди. У қўлини портретга чўзган ҳам эдики, Муслима хола ортиқ чидаб туролмади. Файритабийй бир овоз билан хонага отилиб кирди. Бу ҳайқириқ Неъматни ҳушига келтирди. Онасининг қўллари ўз қўлларидан бақувватроқ эканлиги-

ни ҳис этиб, итоаткорона унинг кўксига бош қўйди. У болалигида ҳам бирон нарсадан ранжиса худди шундай қиларди. Онанинг кўзларига ёш тўлди. Ўғлининг жингалак сочларини силаркан, портретта ишора қилди:

— У нима гуноҳ қилганди?

Неъмат жавоб беришга қодир эмасди. Матлуба эса ҳамон кулиб турарди. Аммо у ҳали мукамал ҳолатга келтирилмаган. Неъмат бу портретни энди ҳеч қачон тугалмай олмаслигини яхши биларди.

МЕҲР

... Улар юриб-юриб чор атрофини қалин майса қоплаган кўлга етиб келишибди. Зангори кўл шу қадар тиниқ эканки, эгилиб қараган киши ўз аксини бемалол кўравераркан. Улар сувга термулишибди. Ёнидаги киши ҳақиқатан ҳам ўз дадаси эканлигига ишонч ҳосил қилмоқ учун Илҳомжон унга разм солибди. Илгари у ўз дадасини фақатгина расми орқали танирди. Мана, энди ўзини кўряпти. Қандай яхши! Бир куни: «Дадам қаерда?» деб сўраганида, онаси уни бағрига босиб йирлаб юборганди. Шу-шу бўлди-ю, бу ҳақда ортиқ оғиз очмади. Фаҳмлашича, дадаси ўлган. Худди қўшнилари Назир бободек уни ҳам кўмиб келишган. Ажабо, ўликлар ҳам тирилар экан-да! Ҳозир у тирик! Илҳомжон нимани истаса, бажо келтиришга қодир у. Қани энди, кўлинг нақ ўртасида яшнаб турган ху ўша нилуфар гулни узиб онажонига тақдим этса!

— Дада, дада, анави гулни қаранг, — «дада» сўзини биринчи марта тилга олаётганиданми, товуши аллақандай беўхшов эшитилибди ўзига.

Дадаси дарҳол ечиниб сувга тушибди. Аммо гулга етай деганда чарчаб қолибди. Қўллари қанчалик ҳаркат қилмасин, барибир чўзолмасмиш. Илҳомжон энди унинг чўкаётганини аниқ билиб, дами ичига тушиб кетибди. Яхшироқ тикилиб қараса, дадаси эмас, уйларига доимо келиб-кетадиган Нўъмон ака экан. Нўъмон ака алланима деб чақирибди-да, кўп ўтмай сувга фарқ бўлибди. Илҳомжон нуқул:

— Дадажон, дада, — деб уни чақирармиш-у, тинимсиз йирлармиш...

Кимдир каравоти тепасида ўзига диққат билан тикилиб турганини сезиб, Илҳомжон атайлаб кўзини очмади.

— Тавба, у ҳатто тушида ҳам мен билан жанжаллашиб чиқади.

Бу Нўъмон аканинг овози эди. Илҳомжон ижирганиб бошини девор томонга бурди.

— Ҳадеб энди маломат қилаверманг! — онасининг ингичка товуши эшитилди.

— Мени маломат қиляпти, деб ўйлама. Ахир, у тобора инжиқ бўлиб боряпти. Илгари бундай эмасди, деб ўзинг айтасан-ку! Йўқ, Мунира, бунинг ҳаммасига мен сабабчиман. Унга ўзимни қанчалик яқин тутмайин, у баттар қоворини уйиб, мендан қочади. Биламан, у шу кунларда руҳан эзиляпти. Қанчалик оғир бўлмасин, мен учун фақат битта чора қолган — бу ерлардан тамоман бош олиб кетиш.

Охирги сўзларни айтаётиб, Нўъмон аканинг овози титраб кетди. Хонага жимлик чўқди. Кейин қадам товуши, эшикнинг тақиллаб ёпилгани ва онасининг пиқиллаб йиғлагани эшитилди. Илҳомжон қарахт бўлиб қолди. «Нўъмон ака уларникидан бутунлай кетади. Уни деб тушида боя сувга ғарқ бўлганди, энди эса унинг дастидан кетяпти».

Илҳомжон ўрнидан ирғиб туриб, майкачан ташқарига отилди. Кетидан онаси: «Қаёққа?» — деганича қолди.

Қайтариш керак. Илҳомжон жон ҳолатда югурарди. Аммо Нўъмон ака узоқлашганди. Автобусга минидан олдин етиб олиш мушкул. Чақирса эшитармикан? Нима деб чақиради? Югуришни секинлатди. Миясига келган фикрдан қувониб кетди. «Дада!» — деб чақиради, ҳа, «Дада!» — деб.

Илҳомжоннинг овози Нўъмон акани таққа тўхтатди. Улар бир-бирларига тикилиб қолишди. Шу лаҳзада бирининг қалбида оталик, иккинчисининг қалбида эса фарзандлик меҳри жўш уради.

КЎНГИЛ

Моҳира ишдан чиқди-ю, диққинафас троллейбусга ўтиришни истамай уйга пиёда йўл олди. Кўнгли алла-нечук ғаш. Бунинг сабаби қўлидаги Тоҳирнинг гижимланган хати эди. Тоҳир унда фарзандлари Носиржон ҳурмати Моҳирага ярашишни таклиф қилибди. Бошқа ҳеч гап йўқ. Наҳотки бир ярим ойдан бери айтадиган сўзи шундан нарига ўтмаса? Моҳира ана шу вақт давомида оромини бутунлай йўқотди. Ўзи истамаган ҳолда Тоҳирни ўйлайди.

Аслида турмуш қуришларидан олдин ҳам у бирон марта Моҳирага: «Сени севаман!» — деган эмас. Моҳира-чи? Ҳа, у ҳар бир учрашувни орзиқиб кутар, Тоҳирнинг орзидан қалбни ҳаяжонлантириб юбурувчи илиқ сўзларни эшитишни жуда-жуда истарди:

— Каллаварам эканман, — пичирлади Моҳира тир-қираб оқаётган кўз ёшларини дастрўмолчаси билан асабий артаркан. — Айб ўзимда. Қадримни билмадим. Бор меҳр-муҳаббатимни унинг оёғи остига тўкиб солдим. У эса...

Моҳира жуда мағрур эди. Унинг бир нигоҳига, бир табассумига зор йигитлар каммиди? Тунов куни қўлида оғир сумка билан бозордан қайтаётиб, йўлда Комилни учратиб қолди. Комил ҳам Моҳиранинг кетидан соя бўлиб эргашиб юрган йигитлардан бири эди. Яқинда Ленинграддан диссертациясини ёқлаб қайтибди. Ўзгармабди. Моҳира билан илгаригидек ердан бош кўтармай саломлашди. Аввал Тоҳирни, кейин ўғилчаларини сўради. Моҳиранинг ярасига бир қошиқ туз сепгандай бўлди. У синфдоши Собирнинг овозида озми-кўпми пичинг аломати борлигини сезганди. Демак, уларнинг жанжалини Комил ҳам эшитибди. Хўрлиги келиб йиғлаб юборай деди. Тағин орият кучли чиқди. Тишини тишига қўйди.

Йўқ, Моҳира ҳеч қачон Тоҳирини бошқа бировга алишмайди. Тоҳир унинг учун сирли бир дунё. Балки худди шунинг учун ҳам Моҳира унга кўнгили боғла-

гандир. Касби қурувчилик бўлса ҳамки, адабиётни севади. Кўпинча у: «Адабиёт гўзалликдир», — деган сўзни такрорлашни ёқтиради. Соатлаб поэзия ҳақида баҳс юрита олади, ўзи ҳам шеърлар ёзади. Ёзганларини фақатгина Моҳирага кўрсатади. Лекин у доимо аллақандай машаққатли ва нурли йўллар ҳақида гапиргани-гапирган. Бирор ҳаётийроқ, соддароқ сўзлар қуриб кетганмиди? Моҳира бир ўчиб, бир ёнаётган неон чироқларига лоқайд тикиларкан, ҳар галгидек ҳозир ҳам Тоҳирни койиб борарди.

Тўйдан кейинги кунлар... Турмушлари ҳам биноидек ўтаётганди. Моҳира ҳалигача бу жанжалнинг нимадан келиб чиққанини фаҳмлай олмайди. Ўша куни ишдан сўнг кинога боришмоқчи эди. Моҳира Носиржонни яслидан олиб, югура-югура уйга келди. У ёқ-бу ёқни апил-тапил йиғиштириб чиқди, газга овқат қўйишга ҳам улгурди. Аммо ҳар куни ўз вақтида келадиган Тоҳирдан ҳадеганда дарак бўлавермади. Моҳира кўчалик кийимларини кийганича тик этса эшикка қарайвериб кўзлари толиб кетди. Ниҳоят остонада Тоҳир кўринди. Унинг бир оз кайфи ҳам бор эди. Моҳирани кўриб ўзини оқлашга тутинди. Болалик йилларидаги дўстини учратиб қолганини айтиб, кечирим сўради. Эртага албатта кинога борамиз, деб уни юпатган бўлди. Қаёқда? Моҳиранинг қулоғига гап кирармиди шу топда! Йиғламсираганича уни жеркиб ташлади. Тоҳир индамай ичкари хонага кириб кетди. Шу пайт Носиржон чинқириб йиғлай бошлади. Димоққа куюётган овқатнинг ҳиди келиб урилди. Тоҳир бу вақтда креслога ёнбошлаганича китоб ўқирди. Моҳиранинг ўпкаси тўлиб кетди. Носиржонни кўтарди-ю, хайр-маъзурни насия қилиб онасиникига жўнади. Робия хола хайрон эди. Айтарли ҳеч гап юз бермаганини эшитиб, ўжар қизига насихат қилиб кўрди. Моҳира ичида онаси фикрига қўшилса-да, айтганидан қайтадиганлардан эмасди.

— Йўқ, — деди у алам билан муштини тутиб, — унинг олдига сираям бош эгиб бормайман, сираям...

У аввал Тоҳирнинг ўзи уни сўроқлаб келишини, кечирим сўрашини кутди. Мана, ниҳоят, қуруққина мактуб олди. Энди аниқ тушунди, Тоҳир уни ҳеч қачон севмаган экан. Шу хатни ҳам кўнгли бўшлиғидан, Носиржонни ўйлаб ёзишга мажбур бўлган. Ҳақиқатни

олганда Носиржонинг келажаги нима бўлади? Моҳиранинг пешонасидан муздай тер қоплади. Минг орзу-умид билан тикланган оила-чи?

— Шунчалик худбинлашиб кетдимми? — Моҳира бу ҳақда илгарироқ ўйлаб кўрмаганини энди англаётганди.

У, анчагина қоронғилашган, одамлар қатнови ҳам сийраклашган кўча бўйлаб қадам ташларкан, ўзини ўзи биринчи марта суд қилаётгандек эди. Бу суднинг адолатли ва ҳаққоний эканлигини тан олмасдан иложи ҳам йўқ эканлигини биларди.

Аёвсиз йиллар ва ёмғир-дўллар қаддини эгиб қўйган йўл чеккасидаги ҳув анави қари тол дарахтининг ости уларнинг учрашиш жойлари эди бир вақтлар. Моҳира беихтиёр ўша ёққа қараб юрди. Унга яқинлашаркан, вужудини аллақандай майин ва шу билан бирга жўшқин титроқ эгаллади. Бир лаҳзагина, фақат бир лаҳзагина ўша туйғуларни туйгиси, ўша дамларга қайтгиси келди. Шу пайт қулоғига қандайдир овоз чалингандай бўлди. Ҳақиқатан ҳам узун бир шарпа тўғри унга қараб келарди. Кўзлари тинди. Бу шарпами ё унга шундай туюлаяптими? Нима қилиш кераклигини ўйлаб кўришга ҳам улгурмай, таниш товуш эшитилди:

— Моҳира! Моҳирамисан?!

Бу Тоҳир эди. Моҳира эса орқага қайтишни ҳам ё жойида туриб уни кутишни ҳам билмасди. Тоҳирнинг овози шунчалик майин эшитилдики, унда соғинч, ўкинч ва яна дилни энтиктирувчи аллақандай ҳаяжонлар йиғиндиси жамлангандай эди...

УЙҒУНЛИК

Икки қаватли дераза орасига қўйилган расм доимо диққатимни тортади. Ишдан толган пайтларимда унга боқсам бутун чарчоғимни унутиб юбораман. Қалин, кўм-кўк баргли дарахтлар, ичкарироқдаги тикка кетган йўлак ва нозик бошчасини юқори кўтариб кўкдан ненидир излаётган ёшгина оҳу тасвири — ҳар гал мени ўзга гўзал оламга етаклайди. Расмга топиб ишланган бўёқ ҳам, рассом маҳорати ҳам юксак. Аммо унда яхлит манзарани мувозанатлаштирувчи, мукамаллаштирувчи, ёрқинлаштирувчи, фақат ижодкоргина пайқаб оладиган яна нимадир етишмайди.

Бир куни эрталабдан ёмғир шариллаб ёға бошлади. Мен ҳам унга аччиқ қилиб ишга берилдим. Шу ўтиришда ёмғир тинганини ҳам сезмай қолибман. Булутларни тарқатиб қуёш кўринди. Унинг жилвакор нури китобларим устида ўйноқлаб, кўзларимни қамаштириб юборди. Бошимни кўтардим ва шу он бундан олдин сира учратмаган гўзал манзаранинг шоҳиди бўлдим.

Ҳа, эҳтимол илҳом рассомга кутилмаганда, худди шундай ёмғирдан кейин, қуёш булутларни ёриб нур таратган баҳор кунларидан бирида келгандир? Рассом сержило баргли дарахтларни, тикка кетган йўлакни ва чиройли кўзларини кўкка тиккан оҳуни, хуллас, табиатнинг қайтарилмас бир лаҳзасини акс эттиришга интиланган. Лекин ўзига чексиз илҳом бағишлаган қуёш нуригина назаридан четда қолган. Қуёшнинг тикка тушган нури чизилаётган расм устига ҳам, атрофга ҳам бир хил ёруғлик таратган. Табиатнинг ноёб кўриниши рассом сезгисидан бу гал кучлилик қилган. Эҳтимол, ўшанда бу расм унга энг мукамал санъат асари бўлиб туюлгандир?

Мана, энди мен баҳорнинг ёмғирли кунларида дераза ёнида туриб қуёшни орзиқиб кутаман. Табиат билан унинг мўъжизаси инсон қўли бунёд этган санъат асарининг бир-бирини тўлдирган, сайқаллаштирган уйғунлигини яна бир бор кўришни истайман.

ҚЎНФИРОҚ ЖИРИНГЛАЯПТИ

Ниҳоят, болаларни кийинтириб ҳам бўламан. Улар энди қап-катта бўлиб қолишган. Ҳар дам олиш куни қўл ушлашиб киногами ё театргами бориб келишади. Мен эса бир ҳафта давомида йиғилиб қолган ишларимни бемалол саранжомлаб оламан. Мана, энди бутун бошли катта бир уйда ёлғиз ўзим, Йўқ, шу дамда даҳлиздаги эшикғижирлаб очилгандай бўлади ва йиғлам-сираран овоз эшитилади:

— Ая, анави Қодирингизга айтинг, менгаям муз-қаймоқ олиб берсин.

— Ким сенга олиб бермайман, деди. Ҳу, эркатой...

Шундан сўнг овозлар ўз-ўзидан тинади. «Ишни ни-мадан бошласам экан», — хаёлга толаман. Сўнг бир қарорга келаман-да, ҳўл латтани олиб шкаф устларини артишга киришаман. Ногоҳ қўлим китобга ўхшаш бир нарсага теккандай бўлади. Уни олиб қарайман. Эски, унутилган альбом. Энтикиб кетаман. Унда болалик йилларимда туширилган талайгина суратлар бор... Худди йўқотган нарчасини узоқ ахтариб, ниҳоят топиб олган кишидек уни тез-тез варақлашга тушаман. Юзига сепкил тошган, калта сочли «гўзал» қизалоқ... Яна бир тўда қизалоқлар ва ўғил болалар сурати — синфдошларим... Мактаб формасида, бўйнидаги галстуги бир томонга қийшайиб, ўзи эса тасодифан пайдо бўлган кулгисини тўхтатолмай тиржайиб турган ўн уч-ўн тўрт ёшлардаги қизалоқ... Ниҳоят, охирги варақни очаман. Бу суратга биз синфдошларимиз билан ўнинчи синфни битириш арафасида сўнгги бор тушганмиз. Мен — ўртада. Атрофдагиларга разм соламан: Содик, Тоҳир, Назира, Нигора, Рашид... О, менинг собиқ синфдошларим... Ўша пайтлар бир-биримиздан шунчалик узоқлашиб кетамиз, деб ўйлаганмидик... Улар билан орамиздаги масофани аниқламоқчи бўламан. Ўн бир йил ва яна саккиз соатлик йўл мени улардан ажратиб турибди. Лекин истасам, бугунги ўй ва ташвишларни бутунлай унутиб, бу узоқ давр ва масофа-

ни бирор лаҳзаларнинг ичида босиб ўтишим, ўзимни эса яна ўша қувноқ, қадрдон синфдошларим ўртасида учратишим мумкин. Лекин бунинг учун аввало ўша расмдагидек ўзини негадир тенги йўқ «гўзал», деб ҳисобловчи, атлас кўйлакли қизга айланишим керак. Бу ҳам айтарли унчалик қийин иш эмас. Мана, ҳозир...

Бизнинг кўчамиз икки тарафидаги ҳовлиларнинг девори фақатгина қамишдан ясалган кичкина, тупроқли йўлакдан иборат. Йўлка маълум бир жойга келгач, иккига бўлинади. Чапга кетгани бизнинг уйимизга, ўннга бурилгани эса Нигораларнинг уйи томонга элтади. Биз Нигора билан ҳар куни эрталаб ана шу муюлишда учрашиб, кечқурун ана шу ерда хайрлашамиз.

Лекин анча вақтдан буён мактабга келишда ва қайтишда бизга яна бир киши — Абдулла ҳам йўлдош. Шуниси борки, буни фақатгина мен биламан.

Ҳа, айтгандай, бугун мактабга келаётиб Нигора худди сирли бир гап айтаётгандай:

— Биласанми, кеча бир қизиқ гап эшитдим. Мишмишларга қараганда Абдулла синфимиздаги қизлардан бирини яхши кўриб қолганмиш... — деб қолди.

«Бечора Нигора, — кўнглимдан ўтказаман мен. — У Абдулланинг менга хат ёзганини ҳам, ҳар куни измаиз таъқиб этиб юришини ҳам, уйга келиб эшикни занжирлағунимча йўлка бошидаги анҳор бўйида ўсган терак панасида соатлаб туришини ҳам билмайди...» Ўз хаёлларимдан ўзим завқланаман ва шўхлигим тутиб кетади. Нигорага юзланаман-да, айёрона кўз қисиб:

— Эҳтиёт бўл, яна ўзингга кўнгли қўйган бўлмасин, — дейман. Нигора негадир қип-қизариб кетади. Лекин дарров гапни ҳазилга бурмоқчи бўлади:

— Нима қилти, Абдулла ёмон бола эмас-ку...

«Наҳотки, гапимни чинга йўйган бўлса?» Шундан сўнг кўнглимда қандайдир ғашлик пайдо бўлади.

...Мана, бу — бизнинг синфимиз. У учинчи қаватда жойлашган. Танаффус пайти бўлганлиги учун мен ва Нигора ҳеч ким билан ишимиз йўқ, дераза ёнига келиб сира ниҳоясига етмайдиган суҳбатимизни яна давом эттирамиз. Нигора кеча ўқиб тугатган «Ўтган кунлар»ни ҳикоя қилади. Мен эса деразадан узоқ-узоқларга кўз тикарканман, Отабекнинг келишган қоматини, Ку-

мушнинг гўзал чехрасини аниқ кўргандай бўламан. Қулоқларим остида назокатли ва ғоятда моҳрўй Қу- мушнинг Отабекка қиё ўтирилиб:

— Сиз — ўшами? — деган сўзлари жаранглаган- дай бўлади. Ногоҳ нигоҳим пастда, тол остидаги ска- мейкада ўтириб нима ҳақдадир баҳслашаётган бола- ларга тушади. Улар орасида Абдуллани кўриб, юра- гимнинг бирданига тез-тез гупиллаб ураётганини ва беҳоллашаётганимни ҳис этаман. У ҳозир ўтирилиб қарайди, ҳозир... Агар шундай қилса... Ажабо, кўнглим- дан ўтказганимдай, у бошини кўтариб, биз томонга қарайди. Мен эса юзимни ўтираман ва ҳозиргина хаё- лимдан кечган гапга тамоман тескари якун ясайман. «Ҳеч қачон, ҳеч қачон... Ахир мен уни жинимдан ҳам баттар ёмон кўраман-ку». Асабийлашиб одатимча қўлимни чўнтакка тиқаман ва шу он оловга теккандек уни дарров тортиб оламан. Бу — тунов куни китобим орасидан чиққан хат... Қўнғироқ жиринглайди. Ниго- ҳим ўз-ўзидан яна пастга қадалади. Абдулла ҳамон ўша ҳолича турибди. Синфга адабиёт ўқитувчимиз Мақсуда Шариповна кириб келади. Биз бу ёшгина билимдон ўқитувчимизни ҳурмат қилганимиздан у би- лан худди тенгдошлардек муомала қиламиз.

— Иншоларингизнинг бир қисмини текшириб чиқ- дим, — дейди у. — Яхши. Анча қувондим.

— Кимларникини?

— Айта қолинг, — ҳар томондан гап отишади бо- лалар.

Мақсуда Шариповна бизга бирма-бир қараб чи- қади-да:

— Бу ҳали сир, — дейди айёрона жилмайиб, — қолганларини ҳам текшириб чиқсам, навбатдаги дарс- да билиб оласизлар. Энди эса янги дарсни бошлаймиз.

— Менда бир савол бор эди, — Абдулланинг парта- доши пахмоқ сочли Собир ўрнидан туради. Унинг бўлар-бўлмас саволларига ўқитувчилар ҳам, ўқувчи- лар ҳам ўрганиб қолишган. Деярли ҳар бир дарсда унинг олдиндан тайёрлаб қўйган уч-тўртта саволи бўла- ди. Ўқитувчи уйга берилган вазифани сўрамоқчи бўлиб тарадудландими, Собир одатича уни саволга тутади. Баъзан бу ҳаммамизга ёқиб тушади. Айниқса, оғир топшириқ берилиб, уни бажаролмай келган кунлари- мизда. Лекин ҳозир, сеvimли ўқитувчимизнинг дарси-

да... Нигора мен томонга эгилиб норози оҳангда пичирлайди:

— Ўлиб бўлдим шу саволчининг дастидан.

Собир одатича бошини бир силаб қўйди-да, синфдаги шивир-шивирларга эътибор ҳам бермай гап бошлайди:

— Кечирасиз, ҳалиги, сиздан бир нарсани сўрамоқчийдим. Йўқ, сўрамоқчимиз, — у Абдуллага қараб қўяди. — Бир масалада сира келишолмаямпмиз. Умуман, дунёда севги деган нарса борми?

Шу пайт Нигора: «Ана, айтмадимми?» — дегандек менга қараб кўз қисади. Кейин эса Собир томонга ўтирилиб олади. Унинг эрталабдагидек бирданига қизариб кетган чеҳрасини кўз олдимга келтирарканман, охирги пайтларда Нигоранинг бунчалик сўзамол бўлиб қолганлиги ҳамда портфелида синиқ ойна парчаси олиб юрадиган одат чиқарганлигининг маънисига етгандай бўламан... «Йўқ, йўқ, мен энг яқин дугонамининг йўлига тўғаноқ бўлмаслигим керак...»

— Чинакам севги шундай бир олий туйғуки, у инсонни софликка, покизаликка, олижаноб ишларни қилишга ундайди, — Мақсуда Шариповна бир оз тин олиб, сўнг яна сўзини давом эттиради...

Мен чўнтагимдан мактубни олиб, майда-майда қилиб йиртаман-да, ҳеч кимга билинтирмай парта остига ташлайман. Юрагим енгиллашгандай бўлади. Нигорага кўз ташлайман. Нигора бу вақтда китоби устида ётган синиқ ойна парчасига ўғринча кўз ташлаётган бўлади. «Унинг бунчалик хунук қиз эканлигини илгари пайқаман эканман», — деган гап ўтади шу топда кўнглимдан.

— Назаримда, мен саволингга барибир тўлиқ жавоб беролмадим. Ҳозир вақтимиз зикроқ. Уни кейин бирор кун дарсдан ташқари пайтда биргаликда муҳокама қиламиз. Энди эса мавзунини ёзиб олинглар — «Сайдинг қўя бер, сайёд» шеърининг ғоявий-бадний хусусиятлари».

Мен сумкамдан ручкани олмоқчи бўлиб буриланман. Лекин нигоҳим ўз-ўзидан Абдуллалар томонга қадалади. У ҳам шу ёққа қараб турганини, бир жуфт кўз менинг хатти-ҳаракатларимни тинмай таъқиб этаётганлигини ҳис этаман. Бирдан ўтирилиб қарайман. У эса ҳеч нарсани сезмагандек бошини эгади.

— Ана шу шеърни Гулшода бизга тўлиғича ўқиб беради. Марҳамат, доскага чиқ, Гулшода!

... Сайёд кўлда камон билан сайд ахтариб тоғу тошларни кезади. Ана, тоғ бағрида оху эркин-эркин ўйноқлаб юрибди. Уни кўрган сайёднинг қалби қувончга тўлади ва камонни таранг тортади.

Сайдинг қўя бер, сайёд, сайёра экан мандек,

Ол домини бўйнидан, бечора экан, мандек.

Синф сув қуйгандек жимжит, хонада фақат менинг овозим янграйди. Ўқитувчи дераза ёнига бориб ташқарига назар ташлайди. Нигора ҳамон китобдан бош кўтармайди. Ўзини ойнага солиб кўряпти шекилли... Абдулла-чи? У ҳозир нима қиляпти? Мен ўқишдан тўхтаб бошимни кўтараман ва нигоҳим тўпша-тўғри унга тушади. Ё худо, унинг ҳам нигоҳи менга қадалган. Биз бир-биримизга тикилиб қоламиз. «Йўқ, йўқ, мен уни жинимдан ҳам баттар ёмон кўраман. Шундай бўлгани маъқул». Ўқишни яна давом эттираман...

Кўнғироқ жиринглайди. Мен бу пайтда шеърни ўқиб тутатган ва ўрнимга келиб ўтирган бўламан. Кўрқа-писа Абдулла томонга қараб қўяман, у — йўқ. Томоғимга бир нарса тиқилиб келгандай бўлади. Кўзларимда ёш филтиллайди. Негадир ўкириб-ўкириб йирлагим келади. Лекин кўзимдаги намни сезиб қолишмасин, деб юзимни артиб қўяман.

Бундай ҳолат менда шундан сўнг яна уч марта такрорланган. Йўлларимиз бошқа-бошқа томонларга бурилиб кетган битирувчилар кечасига кимларгадир аччиқ қилиб бормаганлигим, қалбимда бир умрлик армон бўлиб қолган Абдулла билан Нигоранинг тўйи кунида ЗАГС мудираси қўлимга тақиш учун никоҳ узугини тутқазганида...

Тагин кўнғироқ жиринглаяпти. Мен сергакланаман. Йўқ, бу бизларни дарсга чорловчи мактаб кўнғироғи эмас. Болакайлар кинодан қайтишганга ўхшайди. Мен сезиб қолишмасин, деб бу гал ҳам кўзимдаги намни артаман-да, уларга пешвоз чиқаман.

ШАМОЛ

Мен негадир кузни ёқтираман. Йўқ, йўқ, уни қачонлардир буюк Пушкин севганлиги ва сил касалига учраган ранги заъфарон қизга ўхшатиб ажойиб шеърлар яратгани учун эмас. У мени ўйчанлиги, мусаффолиги ва илиқлиги билан ўзига тортади. Бу фаслда вақтимнинг кўпроқ қисмини баланд-баланд дарахтлар билан қуршалган хиёбонда ўтказаман.

Бугун ҳам шу ердан. Тинч ва сокин боғнинг бир чеккасидаги скамейкага чўкаман-да, дарахтдан узилиб тушаётган саргайган, жонсиз барглари жимгина кузатаман. Бу сўнгсиз манзара мени сираям зериктирмайди, аксинча, қалбимга роҳат баришлайди. Ёрур дунёнинг барча рам-ташвишларини бир зумда унутиб юбораман. Кўз олдимда дунё фақат ёрқин ва тиниқ ранглاردан иборат бўлиб кўринади. Шунда мен қайлардир қолиб кетган, унут бўлган илк муҳаббатимни эслайман... Вужудимни тошқин ва шошқин ҳислар эгаллайди. Қаердандир, шу яқин орадан мен севган танбур овози эшитилади. Ёрқин ва тиниқ наводан бошим айлангандай бўлади.

Лекин қаршимдаги скамейкага атлас кўйлакли бир

қиз келиб ўтириши билан диққатим ўз-ўзидан бўлиниб кетади. Қиз сумкасини шиқиллатиб очади-да, ундан китоб олиб ўқишга тутинади. Мен энди уни берилиб кузата бошлайман. Аммо кийинишидаги номутаносиблик — чиройли оқ туфлисига қизил ранг сумканинг, бармоғидаги сарғиш кўк узукка қулоғидаги шилшилала сирғанинг мос тушмаганлиги менинг у ҳақда тикланаётган тасаввуримни бир оз хиралаштиргандай бўлади. Мен эндигина кашф этилаётган ёрқин ва тиниқ ранг дунёни ўзимдан узоқлаштирмаслик учун дарров ундан нигоҳимни олиб қочаман.

Сарғайган япроқлар бирин-кетин ерга тўкилади. Улар билан хайрлашаётганда дарахтлар ҳам яланғочланаётган шохларини гижирлатиб қўйишади. Қулоғимга яна танбурнинг мунгли, аламли овози эшитилгандай бўлади, илиқ, намхуш ҳидли куз навоси баданимни жунжиктиради.

Бу ҳолат ҳам узоқ давом этмайди. Ногоҳ ёнгинамдан тол хивчинни «от» қилиб, тўрт-беш ёшлардаги бола чакмоқ тезлигида чопиб ўтади. Мен шу яқин орадан аёл кишининг:

— Илҳомжон, кўп югурма, чарчаб қоласан, — деганини эшитаман.

Кўп ўтмай йўлда калта-калта қадам ташлаб келаётган эркак ва аёл кўринади. Чарчаш нима эканлигини билмайдиган Илҳомжон эса бу орада йўлканинг у чеккасию бу чеккасини икки марта айланиб чиқди.

— Боласи тушмагур жуда шўх бўлиб кетяпти-да, — деди аёл «чавандоз» ўғлининг ортидан завқланиб тикиларкан.

— Қўй, ташвишланма, — дейди ҳамроҳи. — Болалигимда мен ҳам худди шундай эдим.

— Ҳо, билмаган эканмиз, — аёл унга қиё ўтирилади ва улар бирданига хаҳолаб кулиб юборишади. Кулакула келиб бояги қиз ўтирган скамейканинг бир чеккасидан жой олишади. Мен уларга ҳавас билан боқаман. Иккаласи ҳам ёш ва гўзал. Кўриниб турибди, бир-бирларини севишади. Бунинг устига бахтиёр ҳам. Ахир, тойчоқдай ўғлонлари бор... Эркак нималардир деб гапира бошлайди. Аёл эса ўзини унинг сўзларини диққат билан тинглаётгандай тутди. Лекин аслида мен

унинг нариги четдаги қизни кузатаётганини сезиб қоламан.

Мен энди бекорчиликданми, хаёлан қиз билан жувонни бир-бирига солиштиришга тушаман. Улар тенгдош бўлишса керак, деган қарорга келаман. Ниҳоят шу он аёл кўнглида кечаётган фикрини уққандай бўламан: «Тенгдошга ўхшаймиз. Лекин кўринишидан у менадан ёшроқ ва гўзалроқ... Ҳа, шубҳасиз, у ҳали турмуш қурмаган. Турмушнинг аччиқ-чучугини ҳатто билмайди ҳам. Ҳамма ҳам мендайми?» Шуларни ўйларканман, лаҳза ўтмай ўз фикримни ўзим рад этаман. «Унинг кўнглидан кечаётган нарсани мен қаердан ҳам билишим мумкин. Балки бундайин бўлмағур гапларни умрида ҳеч қачон ўйламас. Ахир, у шундай ҳам бахтиёрку!»

Анчадан сўнг қаёқдандир Илҳомжон гижинлаган «от»ини елдириб келиб, ўзини ойижони бағрига отди. Эркаланиб ойисига нимадир деб пичирлай бошлади. Ойисининг юзи жиддийлашди, «йўқ» дея бошини чайқади. Аммо қайсар болакай онаси кўлидан силтаниб чиқди-ю, тўғри ҳалиги қизга яқинлашди. Менга унинг: «Опа, кўзойнагингизни бериб туринг», — деган илтижоли овози эшитилди.

Шундагина мен биринчи бор кўрганимдан кейин қизнинг қора кўзойнак тақиб олганини сездим. Қиз китобдан бошини кўтариб болага бир зум кулимсираб қараб турди-да, сўнг кўзойнагини олиб узатди. «Қиз чиройли экан. Лекин негадир... Кишидаги ҳаддан ташқари ярқироқ гўзаллик унинг юлдузини хиралаштираркан», — деган қарорга келдим мен дарров.

Илҳомжон ўзи учун айни пайтда жуда керакли бўлиб кўринган кўзойнакни олиб йўлка бўйлаб югургилаб кетди. Нотаниш аёл олдида ўз ўғлининг қилмишидан хижолатга тушдим, ойиси ҳам ўрнидан ирғиб турди. Шу топда ҳалиги эркакнинг:

— Мунира!.. — деганини эшитдим.

Мен аввалига аёлниги исми шундай бўлса керак, деб ўйлагандим. Йўқ, ҳалиги қиз бирдан бошини кўтарди. Юриб кетаётганда аёл шартта тўхтаб, унга ўгирилиб қаради. Нималарнидир эслагандай тикилиб қолди. Кейин ўзини лоқайд ва бепарво тутиб, ўғли кетидан чопқиллаб кетди.

— Шу ерда учрашамиз деб сираям ўйламагандим.

Ҳамон кўлингизда китоб... — гал бошлади йигит кейинги сўзларга аллақандай ургу бериб. — Нима қилиб турибмиз. Душман эмасмиз-ку, кўришайлик. Ёлғизсиз, «у» қани?..

Ногоҳ енгилгина шамол кўтарилади. Мен тўзғиб кетган сочимни тўғрилаб қўйдим. Қиз ёшли кўзларини дастрўмолчаси билан артди. Сўнг нимадир деди. Қулоғимга унинг «шамол» деган сўзигина чалинди. Лекин ундан дарров ўзимча маъно ясадим. «У» — шамол... Шундан сўнг қиз бурилиб кетди.

«У кетди... Ҳу ўшандагидай. Лекин қувноқ ва хушҳол эмас. Бошини эгиб, юрагини доғлаб кетди. Шундай бўлса ҳам орқага — изидан боқиб қолган йигит томонга ўтирилиб қарармикан? Наҳотки қарамаса?.. Ахир, улар бир вақтлар... Йўқ, йўқ, бу гал ҳам у бундай қилолмайди. Бунинг учун у ўзини ҳуқуқсиз деб билади. Айниқса, ана шу учрашувдан сўнг. У тобора узоқлашиб кетяпти. Бу гал ҳам қасдма-қасд».

«У қолди... Ҳу, ўшандагидай. Қачондир шундай бўлишини у жуда яхши биларди. Ҳа, у ҳамон ёш боладай содда, қалби эса ҳаётга, севган кишисига шайдо. Лекин чорасиз эмас. Шитоб билан кетаётган қиз ортидан қайрилиб қарашини кутиб узоқ туриб қолмайди. Сал нарироқда икки меҳрибон кишиси уни интизорлик билан кутяпти. У ҳам ҳозир бурилади-да, ўша ёққа қараб юради...»

Кўнглимдан шуларни кечирарканман, бошимни кўтардим. Эгасиз мунрайиб қолган скамейка устида бояги қора кўзойнак ётарди. Куз қуёшининг хира нури кўзойнак юзига тушиб ярқирай бошлади. Унга тикиларканман, кўзларим қамашиб кетди. Қалбимни аллақандай ўкинч кемирар, мен энди ёлғиз ўғли ташлаб кетган мункайган қўшни кампир, севгида адашган дугонам, уйда қачонлардан буён битказилмай чала ётган ишим, хуллас, бу ёруғ дунёнинг ташвишлари ҳақида ўйлардим. Атрофда эса мен севган куз ҳукмиронлик қиларди...

РАЪНО

Раъно бу дафъа келиши тўғрисида уйдагиларга хабар қилмади. Тўсатдан кириб келиб ҳаммани ҳайратга солмоқчи эди у. Автобусдан тушди-ю, йўловчи машинани ҳам кутиб ўтирмай китоблар ва лаш-лушлар тўла оғир жомадонини кўтарганича пиёда йўлга тушди.

Қишлоқни жуда соғинганди. Айниқса, шаҳардаги охирги йил унга имиллаб ўтгандай туюлди. Нимадан бунча безовталанганини, қаёққа бунчалик шошилганини ўзи ҳам билмайди. Мана, энди ниҳоят қишлоқга имтиёзли диплом билан қайтаёпти. Уйда уни ҳамма қувониб кутиб олади. Қариндош-уруғлар дипломини олиб узоқ томоша қилишади. Кейин эса: «Раъно жуда ақлли қиз чиқди-да. Ҳа, Салим аканинг бахти бор экан», — деб бир-бирларига гап отишади. Раъно бахтдан лов-лов ёниб, кичик сингилчасини юқори кўтариб ўпиб-ўпиб олади. Шу пайт ташқаридан машина моторининг овози эшитилади. Дарвозани ланг очиб ҳовлига Шокир кириб келади. Жуссали, келишган, чехраси табассумга тўла. У одати бўйича аввалига қизаради, сўнгра:

— Табриклайман, Раъно! — дейди мулойим боқиб.

Раъно ҳам атрофда ҳеч ким йўқлигидан фойдаланиб:

— Раҳмат. Мана, энди сизнинг ихтиёрингизга келдим, Шокир, — дейди қувончдан энтикиб, улар бир-бирларига узоқ тикилиб қолишади.

Қишлоққа кираверишда кумушдек товланувчан тиниқ сувли кичкинагина дарёча оқиб ўтади. Раъно ана шу дарёча бўйида беғам тойчоқлардай ўйнаб юрган кезларини эслади. Қапалак ва ниначи излаб кунни кеч қилган дамлар кўз ўнгидан ширин тушсимон бир-бир ўтди. Жомадонини ерга қўйди-ю, ўзини кўм-кўк ўтлоқ бағрига отди. Ўт-ўланларнинг ўзига таниш, ачимсиқ ҳидидан боши айлангандай бўлди. Кўзларини қисиб осмонга қаради, осмон жуда мусаффо эди. Ўтлар ора-

сидан у яна ҳам гўзалроқ кўринар, киши хаёлини ажиб бир нурга ўрарди. Қаердадир чигиртка чириллади. Бирон лаҳзалардан кейин қурбақалар ҳам қуриллашга тушишди. Бундай манзарани кўпдан орзу қилиб юрарди. Раъно болалиқдан табиатнинг ана шундай мукамаллиги, гўзаллиги қаршисида лол қолар, қалби пок, мусатффо туйғуларга лим-лим тўлиб, тубсиз хаёллар оғушига чўмарди. Ногоҳ поёнсиз кўкнинг алақаерида қатор тизилишиб турналар учиб ўтишди. «Турналар, турналар!» Раъно уларга тикилиб қолди... хаёлини хотиралар қуюни эгаллади...

— Шокир, биласизми, мен ҳу ўша турналар каби эркин-эркин парвоз этмоқчиман. Баланг-балангларга. Севги нима ўзи? Бу ҳақда ҳали ўйлаб ҳам кўрганим йўқ. Аммо шуни биламанки, севги, оила каби ташвишлар орзуларимга тўсқинлик қилиши мумкин.

Шокир ерга қаради. Ҳаяжонланганиданми, ўнг қўли ҳадеб костюмининг тутмасини ўйнарди. Бир оздан кейин гўлдиради:

— Сўзларим сизга қаттиқ ботган бўлса, кечирасиз. Мен... Кўнглимда борини айтган эдим.

Раъно мағрурона жилмайиб қўйди. Йигитнинг кўнглини кўтариш учун сўзида давом этди:

— Сиз билан дўст бўлиб қоламиз. Ўқишга сирдан кирмоқчи экансиз, яхши. Сизга ўзим ёрдам бериб тураман. Ундан кейин биз доимо хат ёзишиб турамиз, хўпми?

Шокир индамади. Раъно қўлини чўзди. Негадир Шокирнинг қўли жиққа нам эди. Раъно бундай суҳбатни олдиндан кутганди. Шунинг учун ҳам бўлажак суҳбатта тайёрланганди. Камгал, ичимдан топ Шокирнинг қачондан буён ўзига бошқача қараб юрганлигини сезганди. Баъзан бу ҳол юрагига ғашлик солар, баъзан эса бу ҳақда ўйлаганида қалбини илиқ хислар эгалларди. У шаҳарга бориб ўқишни орзу қиларди. Ўқиш ва Шокир унингча сира учрашмас тўғри чизиқлар. Раъно иккисидан бирини танлаши керак. У алақачонлар ўқишга қатъий қарор қилган эди.

Синфдошлар учун бутун хайрлашув куни эди. Улар ажриқзорга давра қуришиб, кўшиқлар айтишди, шеърлар ўқишди, келажак ҳақида баҳслашишди. Раъно билан Шокир ҳам уларга келиб қўшилишди. Ўша куни

улар бир-бирларига қарамасликка, бир-бирларига яқинлашмасликка ҳаракат қилишди.

Ҳа, Раъно мақсадига эришди. Университетга ўқишга кирди. Улар ваъдаларига мувофиқ хат ёзишиб туришди. Тўғриси, хат ёзишни биринчи бўлиб Раъно бошлаб берди. Шокир қишлоқдаги сўнги янгилликлар — синфдош қизларнинг турмушга чиққани, қайси бир йигитнинг армияга кетиб, қайси бирининг уйлантигани ва шунга ўхшаш гаплардан Раънони хабардор қилиб турди. Раъно бу хатларни орзиқиб кутар, баъзан қалбида Шокирга нисбатан меҳргами, муҳаббатгами ўхшаш учқун алангаланар, сархуш туйғулар оғушида мактублар битарди. Аммо бундай мактублар барибир ўз эгасига бориб етмасди. Раъно уларни конвертга солмай туриб йиртиб-йиртиб ташларди. Ҳар гал ҳам у қалбини эгаллай бошлаган ўша учқунни совуққонлик билан сўндиришга муваффақ бўларди. Пушаймон бўлишга эса вақт тополмасди. Шокир бир галги хати орасига негадир ўзининг расмини қўшиб юборибди. Расм орқасига «Дўстим Раънога! Узоқ вақт эслаб юриш учун» деб ёзиб қўйибди. Раъно расми китоб орасига яшириб қўйди. Зериккан пайтларида ҳеч кимга билдирмай расмга тикилиб ўтирарди. Буни курсдош дугонаси Маҳбуба сезиб қолиб аввалига Раънони роса калака қилди. Кейин эса кўзларини сузиб:

— Келишган йигит экан танилаганинг. Аммо эҳтиёт бўл, бошингни айлантириб қўймасин яна. Биринчи галда ўқишни ўйлаш кераклигини ёдингдан чиқарма, ҳали сен билан менинг келажагимиз олдинда. Тагин вақти келиб огоҳлантирмадинг, деб хафа бўлиб юрма, — деди.

Раъно дугонасининг гапидан аччиқланмади. Қайтанга дил-дилидан бу фикрни маъқуллади. Шунинг учун Шокирга нисбатан бундан кейин ҳам кўнглида юмшоқлик сезмади. Бора-бора Раъно ўқишга муккасидан берилиб кетди. Қишлоққа ҳар келганида уйдагилар «фалончи-фалончилардан совчи келди, нима дейсан», деб қолишса, «Менга бунақа гаплардан оғиз оча кўрманглар», — деб қовоғини уярди.

Охирги хат... Раъно жуда керакли, аммо узоқ вақтлар сабабсиз унутилиб кетган нарсасини хотирлаган кишидек ирғиб турди. Ёнидаги сумкача ичидан гижимланиб кетган кўк конвертни олди. Ундаги мана бу сўзлар Раънога ёд бўлиб қолганди:

«...Йиллар ўтиб боряпти. Бизнинг дўстлигимиз эса мен ўйлаганимдан ҳам ортиқроқ ва мустаҳкамроқ. Лекин ҳаёт... Лекин ҳаёт биздан бошқа нарсани кутади. Буни ўйлаб кўриш вақти етмадимикан? Келгуси хатингиздан шу саволимга жавоб кутаман. (Уэр. Назаримда яна одобсизлик қилиб қўйдим. Ўйлайманки, бу сўнггиси бўлади)».

Хатни олгандан сўнг Раъно анча вақт паришон бўлиб юрди. Нима деб ёзсайкин? Ўйлаб ўйига етолмасди. Аммо тез орада давлат имтиҳонлари бошланиб кетди. Энди унинг бош қашишга ҳам вақти етишмасди. Хатга жавоб ёзишни эса кейинги сураверди. Охири: «Қишлоққа борсам, бир гап бўлар. Кўпи кетиб, ози қолдику энди», — деган далда билан кўнглини тинчитди.

У синфдош дугоналарини эслади. Ҳаммаси алақачонлар уйли-жойли бўлиб кетишган. Лекин улар барибир Раънога ҳавас билан боқишади. Раъно бир куни қишлоқ кўчасида Раҳимани учратди. Ўшанда унинг қўлида дўмбоққина ўрилчаси бор эди. Раҳима эридан аразлаб келганини, сочига ҳатто битта-иккита оқ тушганини алақандай ўкинч билан гапирди. Сўзини: «Душман ахтарган киши эрга тегаркан. Ўйнаб-кулиб юргин ҳали», — дея яқунлади. Уни бутун туман марказида эри ва икки боласи билан кўриб қолди. Афтидан турмуши яхшиланиб кетганга ўхшайди. Унга боқаркан вужудини ширин энтикиш эгаллади. Хаёлида дарҳол Шокир гавдаланди. Ҳа, улар ҳам бир-икки йилдан сўнг ана шундай бирга юришади. Атрофларида эса фарзандлари бўлади. Қандай яхши!..

...Боягина тиккаликда турган қуёш таъзимга шайланган келинчакдек хиёл эгилибди. Раъно кеч бўлганини пайқаб, яна йўлга тушди.

Дарвозалари ёнида биринчи бўлиб қўшни болалар билан ўйнаб юрган сингилчаси уни кўрди-ю, чапак чалганича ҳовлига кириб кетди. Зум ўтмай ичкаридан Роҳила хола чиқди. Она-бола кучоқлашиб кўришишди. Раъно бўйнига томаётган кўз ёшларидан онасининг йиғлаётганини сизди-ю, эркаланиб:

— Ойи, доим шу. Келсам ҳам, кетсам ҳам йиғлайсиз. Бўлди энди. Сизни бундан кейин сираям йиғлатмайман, — деди.

Роҳила хола овқатга унади. Пахта мавсуми эмасми, укалари ҳали даладан қайтишмаган эди. У юви-

ниш учун уйлари орқасидаги ариқчага ўтди. Ариқчанинг нариги бети шох-шаббалар билан ўралган бўлиб, ҳовлини кўчадан паналаб турарди. У сочини чамбарак қилиб, қўлига совунни олган ҳам эдики, кўча томондан қулоғига таниш овоз чалингандай бўлди:

— Энди бу ёрига келманг. Ҳар ким ҳар нима ўйлаши мумкин. — Бу синглиси Райҳоннинг овози эди.

— Бировлар билан нима ишим бор менинг. Тез кунда уйлариингизга совчи юбораман. Қани, ўшанда «йўқ» деб кўринг-чи! — йигитчанинг дўрилоқ овози эшитилди.

— Қизиқмисиз, ҳали опам туриб-а!

Раъно гапнинг бу ёрини эшитиб ўтирмади. Ҳайратдан лабларини тишлаганича бу ерга нима учун келганини ҳам унутиб, изига қайтди. «Ҳали опам туриб», дейди. Қандай тили борди бу сўзларни айтишга. Бу қизчанинг танобини бир тортиб қўйиш керак. Ўқишга ҳам киролмади. Мана, хаёли қаёқларда экан? Раъно бошини чангаллаганича ойна ёнига келди. «Раъно жуда ақлли қиз чиқди-да», — қулоқлари остида негадир яна шу сўзлар такрорланди. Ногоҳ кўзи валадон устидаги қовоғга тушди. «Тўй таклифномаси» кўнглидан кечирди у. Қўлига олди.

Наҳотки Шокир... кўнгли орзиқиб кетди. Бошини бир-бирига сал энгаштириброк тушишган Шокир билан нотаниш қизнинг суратига боқаркан, каловланиб ерга ўтириб қолди. Нима бўлди ўзи? Ҳеч қачон бундай аҳволга тушмаганди у. Беш йил кутди. Ҳа, беш йил ниманингдир илинжида завқ билан яшади, ҳеч ким билан ҳисоблашмади. Ҳатто ўз қалби билан ҳам. Эвазига эса...

— Опа, сизга нима бўлди! — остонада ҳайратланганича кўзларини пирпиратиб Райҳон турарди. Ерга йиртиқ қовоғ парчалари сочилиб ётар, Раъно эса бошини тиззасига қўйганича овозсиз йиғларди. Райҳон югуриб келиб опасини кучоқлаб олди. Раъно синглисининг узун, қоп-қора сочларини силаркан, ўпкаси тўлиб кетди. Зўра:

— Унинг қадрига ет, — дея олди холос.

Кечқурун дастурхон атрофида Раъно эртага эрта-лаб жўнаб кетажagini ҳаммага маълум қилди. Бир кун олдин факультет декани унга иложи бўлса университетда қолиб илмий ишни давом эттиришни мас-

лаҳат берганди. Раъно уйдагиларнинг розилигини сўрамоқчи эди. Энди эса бунинг ҳожати ҳам йўқ. Бу ерларда туролмайди. Кетади.

Уни эрта тонгда Салим ака, Роҳила хола ва синглиси Райҳонлар дарвоза ёнида кузатиб қолишди. Раъно уларга «хайр» деди-ю, негадир кўзига ёш олди. Буни бошқалар сезиб қолишмасин, деб осмонга қаради. Кўқда арғамчи ҳосил қилиб турналар учишарди. Уларнинг парвози тобора пасайиб борарди. Турналар қишлоқ чеккасидаги ботқоқликка қўнишга шайланишаётганди. Уларга боқаркан, Раъно шу дамгача қанчалик удабуррон ва доно бўлишига қарамай, оддий бир ҳақиқатни кўр-кўрона рад қилиб келганини тушунди. У негадир турналар сира тин олишмайди, деб ўз-ўзини ишонтириб юрарди. Пайти келса улар ҳам кўнишаркан...

МУЮЛИШДА

Кимдир ён томондан ўзига тикилиб қараётганини бекатдаёқ сезганди у. Троллейбустга чиққандан кейин ҳам бу нигоҳ уни таъқиб эта бошлади. «Тарин ўша бўлмасин», — деган фикр ялт этиб кўнглидан ўтмаганида, балки бунга эътибор ҳам бермаган бўларди. Ўша ёққа ўтирилиб қарамоқчи ҳам бўларди. Лекин бунинг учун ўзида куч ҳам, мадор ҳам қолмаганини ҳис этиб, бошини эгди. Юзлари ловиллаб ёнарди...

У гўзал эди. Лекин қоши ҳам шоирлар тасвирлаганидек унчалик ҳилол ёки камонсимон эмас, кўзлари ҳам шахло ёки хумор эмас, сочлари ҳам унчалик нигоҳларни ўйнатгудек даражада қалин ёки узун эмасди. Аммо барибир у гўзал эди. Ўзи буни тан олмас, ҳамма қизлар сингари ойна қаршисида турганида юзини бужмайтирганича: «Нақадар бадбашараман-а», — дея оғир хўрсиниб кўярди. Бу хўрсиниш лаҳзалик эканлигини билса-да, ғамга йўймаса-да, барибир гўзал бўлишни жуда-жуда истарди. Аммо у шундай ҳам гўзал эди. Ниҳоят иқроп бўлди. Яқингинада...

Илиқ-иссиқ баҳор кунларининг бирида курсдоши Назиранинг тўйи бўлиб ўтди. Қизлар бу кунни орзиқиб кутишган. Тўй вақти-соатини ҳам ўзлари — келин-куёв хоҳишидан ташқари баҳорга белгилашган, қариндош-уруғлар қаторида энг шимариб тўйнинг борди-келдиси, сарфу харажатида бош-қош бўлишганди. Қизлар бош бўлган тўй ҳақиқатан ҳам дабдабали ва суронли ўтди. Кўшиқ айтмаган, рақсга тушмаган киши қолмади. Ҳатто «бунақа ишни удалай олмайман», деганига қарамай, уни ҳам рақсга тортишди. Бошқа вақтда у шунча одам кўз ўнгида ўртага чиқишга сира-сира унамаган бўларди. Аммо энг яқин дугонасининг бахт кечасида ўйин-кулгидан бўйин товлаш беҳуда ва ҳатто кечирилмас бир иш эканлигини билиб ортиқча нозланмади. Унинг чиқишни кутиб тургандай, созандалар ҳам «Тановар»ни чалиб юборишди. «Тановар»... «Қора сочим ўсиб қошимга тушди-ей, ҳа дўст, ёр-

ёр...» дил-дилдан отилиб чиққан кўшиқ бандлари бе-
ихтиёр кўлларини ҳаракатга келтирди, кўзлари сузил-
ди, гўё у қадам босмасди, учарди.

Бундан бу ёғини у билмайди. Куй тиниб таъзим
қилганидан кейин эса қарсақ ва олқишдан қулоқлари
битиб қолгандай бўлди. Қандай қилиб даврадан чиқиб
кетганини эслолмайди. Фақат ўрнига келиб ўтиргани-
дан сўнг дугонаси тутган шампан виносини қултилла-
тиб ичиб юборганидан кейингина ўзига келди. «Қо-
йил, дугонажон, ўйинниям бопладинг. Менинг тўйимда
ҳам худди шундай ўйнаб берасан», — деди Манзура
унинг елкасига қоқиб.

Худди шу лаҳзада у ён томондан кимдир ўзига
тикилиб турганини сезгандай бўлди. Ўгирилиб қаради.
Нигоҳи жингалак соч, қирра бурун, барваста қоматли
йигитга тушиши билан юрагининг бир чеккаси худди
тир санчилгандай «жизз» этди. Йигитнинг ҳам ниго-
ҳида чакмоқ чакнагандек бўлди, кўзлари қамашиб кет-
ди. Бу ҳолат бир лаҳзадагина кечди. Йигит бошини
эгди. У эса ўзига нималардир деб сўзлаётган дугона-
сига маъносиз тикилиб қолганди. Аммо хаёлида бошқа
нарса чарх урар, вужудини номаълум, айни пайтда
ширин ҳис-туйғулар эгаллаб олганди.

Уч-тўрт кундан сўнг Манзура унга янги гап топиб
келди:

— Дугонажон, ўзинг ҳақдаги гаплардан хабаринг
борми?

— Қанақа гап экан?

— Айтсамми ё айтмасамми? Ҳа, ке айта қолай.
Сени бир йигит ёқтириб қолганмиш.

— Қўйсанг-чи ҳазилингни, мен бадбашара кимга
ҳам ёқардим.

— Лекин у сени «гўзал қиз экан», дебди.

Бундан бу ёғига унинг сабри чидамади. У —
«гўзал»... Қизиқ!

— Ким экан ўзи?

— Назиранинг эрига жўра экан. Назирага бу гапни
эри айтибди. Назира эса менга айтди. Исми — Рашид.
Шу йил армиядан қайтиб келиб заводда ишлаётган
экан...

— Ундан кейин-чи? Хўш, нима бўпти? — «калта-
роқ қил» дегандек дугонасининг гапини кесди у.

— Сени Назиранинг тўйида учратган экан. Ўшан-

даёқ ким эканлигинг, қаерда ўқишингни билиб олибди. Уйларингга совчи юбориш тараддуида эмиш.

Ўша куни у тошойна ёнида одатдагидан анча узоқроқ туриб қолди. Ўшандаги кўйлагини кийиб, «Тановар»га ўйнади ва ниҳоят «нақадар гўзалман ва бунинг устига бахтиёрман», дея шу яқин орада гивирлаб юрган сингилчасини ўпиб-ўпиб олди.

Ҳақиқатан ҳам кўп ўтмай уйларига совчилар келишди. Эшик тақиллаши ва бегона аёлларнинг товушини эшитиши билан у дарча орқали кўшниникига қочиб чиқди. Кечқурун бу ҳақда ойиси гап очганида нима деярини билмай қолди. Дугоналарига маслаҳат солди. Улар: «Аввал йигитнинг ўзини кўр, гаплаш, характери ни обдан ўрганиб, сўнг жавоб қил», — дейишди. «Танишиш, характери ни ўрганиш, жавоб қилиш». Ахир шундоғам ҳаммаси маълум-ку! Уни танлаган йигит армиядан чиниқиб қайтган, заводда ишляпти. Қандайдир безори ва кўлини совуқ сувга урмайдиган такасалтанг эмас чоғи. Унинг орқасидан шилқимлик қилиб юргани ҳам йўқ. Жуда сило ва маърур кўринади. У эса ана шунақаларни ҳурмат қилади. Бундан ташқари, «гўзал қиз экан», дебди. Шу пайтгача ҳали ҳеч ким уни шундай деб атамаган. Йўқ, дугоналарининг маслаҳатига кўнмади. Узоқ ўйлаб ўтирмади ҳам. Совчилар учинчи бор келишганида уйдагиларга: «Ихтиёр ўзингларда», — деди. Шундан сўнг амаки-тоғалар тўп бўлишиб, йигитнинг маҳалладошлари билан суҳбатда бўлишди. Йигитнинг одамшаванда ва удабуррон эканлигига қаноат ҳосил қилгач, фотиҳага кўл кўтариб, нон синдиришди.

У шуларни ўйларкан, бекатга етиб келганини билмай ҳам қолди. Троллейбусдан тушаётиб ўша «кимдир» уни яна таъқиб этаётганини сизди. Одамлар тўпидан ажралиб, ўз кўчалари томон бурилди. Аммо орқадан тарин ўша кимдир қадам босиб келаётганини, орадаги масофа эса тобора қисқараётганини билиб юришини тезлатди. Лекин ҳарчанд уринмасин, муқолишга етганда орқадаги киши у билан тенглашди.

— Меҳри...

У ўтирилиб қаради. Худди ўшандагидай юрагини ўткир тиз санчиб ўтгандай бўлди. Йигитнинг кўлидаги бир дона атиргулга кўзи тушгач, бир зум бутун вужуди беҳоллашди.

— Сиз... — деди-ю томоғи гиппа бўғилди.

— Ҳа, мени кечирасиз. Ҳалиги мен. Сиз...

Шу пайт уларнинг ёнгинасидан беш-олти йигит-қиз нима ҳақдадир баҳслашганларича ўтиб кетишди. Улар калта сочларини ўрмай, силлиқ тараб орқага шундай ташлаб қўйган қизнинг: «Йўқ, мен фикрларингга қўшила олмайман. Бир кўришдаёқ севиб қолиш сира-ям мумкин эмас», — деган сўзларинигина эшитиб қолишди. Нигоҳлар қайтадан бир-бирини топишди. Улар бояги қизнинг фикрига жон-жон деб қўшилиш-ни исташарди. Аммо ички бир туйғу бу истакни тамо-ман рад этарди.

У йигитнинг ҳам ўзи каби ҳаяжонланаётганини, гап тополмай қийналаётганини сизди. Бу ҳолга хотима бериш ёлғиз ўзига боғлиқ эканлигини англаб:

— Хайр, яхши қолинг, — деди ва уйлари томонга чопқиллаб кетди. Қалбида алақандай жўшқин ва тошқин туйғулар мавж урар, қулоқлари остида «Тановар» янграр, у эса ҳеч қаяққа қарамай фақат олдинга қараб югурарди. Нега, нима учун бундай қилганига ўзи ҳам ҳайрон ва лол, аммо дарвозалари ёнига етгунча орқага яна бир бор қараб олишини яхши биларди.

ИЗТИРОБ ВА ҚУВОНЧ

Ғала-ровурли кинотеатр кассаси ёнида иссиқ истарали бир қиз менинг эътиборимни тортди. Унга боқарқанман, кимгадир ўхшатгандай бўламан. Кимга ўхшайди, кимга? У томонга қайтадан нигоҳимни тикаман. У ёнидаги тик қоматли йигитга нимадир дейди ва кулиб юборади. Ўнг юзида чиройли чуқурча пайдо бўлади. Тўхта, тўхта, ахир бу менинг собиқ курсдошим — Умида-ку! Чиройли кулгичи курсдош йигитлар қалбига ўт ёққан, аммо уларнинг ҳеч бирига қовоқ очиб қарамаган, одмигина кийиниб, ўзини ҳамма жойда одмигина тутувчи ўша Умида-ку! Энди эса тамоман ўзгариб кетибди — сочи чиройли турмакланган, бел бурма узун палтоси ўзига жудаям ярашиб тушибди, бежиримгина қора сумкачани елкасига осиб олган. Мен энди ўзимни тутиб туролмайман, отини атаб чақираман. Чор-атроф одам билан лиқ тўла бўлишига қарамай, қучоқлашамиз. Бизнинг анчадан буён кўнглимизда қат-қат тугилиб келаётган дардларимиз кўп. Узоқ-яқинга тарқалиб кетган курсдошлар ҳақида билганларимизни бирпасда ўртага тўкиб ташлаймиз. Кейин гапимиз тутагандай бирдан жимиб қоламиз. Мен ундан ўз ҳаёти ҳақида гапириб беришини кутаман. У фикримни сезгандай бўлади.

— Эсим қурсин, сизларни ҳали таништирмадимми? — дейди у ва қўлимдан тутиб ҳалиги йигит ҳузурига етаклайди. Очиқ чехрали бу йигит ўзини «Фарҳод» деб таништиради.

Кўнғироқ чалиниб, биз кино залига кирамиз. Аммо энди менинг хаёлимни фильмдаги қизгин воқеалар эгаллай олмайди. Умида ҳақида ўйлайман. Бундан атиги тўрт йил бурун биз — дугоналари уни соат олтидан кейин кўчада ушлаб туролмасдик, уйга ошиқарди, кинотеатрларнинг ҳатто яқинига йўламас, ёшларнинг турли кўнгилочар кечаларидан ўзини олиб қочарди. Ўнг юзидаги кулгичини яхши кўрардик, аммо у кам кўларди. Унинг кўнглини сўраб баъзида уйига бориб турардик. Бизни озғин, бурушиқ бармоқлари билан бир парча қора матода нафис нақшлар тикувчи, пешонаси билан танғиб ўралган рўмоли остидан кўриниб турган оппоқ соч тутамлари сарғиштоб чехрасига аллақандай маъсумлик бағишловчи аёл — Умиданинг онаси кутиб

оларди. Унинг ишдан бош кўтаргани, нафасини рост-лаганини сира эслолмайман. У умр бўйи шу фарзандларни деб игна билан ипни қўлидан қўймаганлиги, энди бисот йиғиш лозимлиги, уларнинг ўзи сингари бағри қон бўлиб эмас, яйраб-яшнаб яшаётганини кўрса, бу дунёдан армонсиз ўтишини айтар, тиззаси устидаги бир парча қора матода нафис нақшлар пайдо бўлар, уларга тикилган сайин сой бўйида эгилиб турган мажнунтол, оламини ёрқинликка буркаган ҳароратли қуёш, баланд тоғ бағрида кўз очиб атрофни жарангдор, ўйноқи садоларга тўлдирган биллурдек тиниқ сувли булоқ акси кўриниб кетгандай бўлар, ипаклар аллақандай сирли-сирли жимирларди. Айтишига қараганда, бу дўпиларни у бозорга чиқариб сотиб ўтирмас экан, неча йиллик мижозлари у тикиб улгурмасданок келиб олиб кетишаркан... Аммо бизнинг шўхликларимиз, юриш-туришимиз, умуман, кўринишимиз бу аёлга ёқмаслигини яхши билганлигимиз учун ҳам уларникида кўп турмасдик. Уни мўмин-қобил, ўз назарида, итоаткор қизи бизнинг таъсиримизга берилиб кетиши мумкинлиги ташвишга соларди. Унинг ўзи ҳеч қандай ташқи таъсирга берилмаган, умр бўйи эрининг чизган чизигидан чиқмаган, ҳамма нарсага кўникиб қолган, буларнинг ҳаммасини табиий, ўзгармас деб билувчи, бағри қонлиги сабабини ўйлаб кўрмаган, ўйлашни ҳам истамовчи бир аёл бўлганлиги учун қизи ҳам ўзи каби бўлишини истар эди.

Кинодан чиқдоч, Фарҳод бизни бекатгача кузатиб қўяди. Лекин бизнинг гапимиз кўплиги, диқдинафас автобус эса бугунги кайфиятимизни чилпарчин қилиши мумкинлигини ўйлаб, беихтиёр пиёда йўлга тушамиз.

— Фарҳод менимча яхши йигитга ўхшайди, тўй яқин бўлса керак? — сўрайман мен.

— Ҳа, характери менга маъқул. Энг муҳими кўнглимдаги йигит.

— Уйдагиларингга маълумми бу гап?

— Йўқ. Негадир уларга билдиргим келмайди. Мен унинг ота-онасини танийман, тушунган, ўқимишли кишилар. Бизникилар эса.. Ўзингиз биласиз-ку аҳволимизни...

— Лекин барибир қачондир...

— Ҳа, қачондир улар бу ҳақда билишлари керак

бўлади, — у ортиқ гапиришни истамагандек маъюсла-
ниб қолди. Мен ҳам энди индамайман.

— Мен ўзгариб кетгандайманми? — йўлда давом
этаркан, ўтирилиб сўрайди у.

— Ҳа, назаримда бир оз...

— Ҳамма ўзгаргансан, дейди. Билардингиз, инсти-
тутда ҳеч кимга қўшилмасдим, қишлоқдан келганига
уч ой бўлмай дарров юриш-туриши ўзгариб, йигит-
лардан таниш орттириб олган қизларни жиним ёқтир-
масди. «... Кўчадаги қизлардан ибрат олма», дея қуло-
ғимга қуярдилар ойим болаликдан. Шунинг учун бутун
ихтиёрни ойимга бериб вақтим ойимнинг тикишлари-
га ёрдам бериш билан ўтарди. Институтни битирган-
дан сўнг менга Янгиерга йўлланма беришганидан ха-
барингиз бор. Ойим мени узоқлаштиришни истамай,
деканатга бордилар, ректорга арз-дод қилдилар. Мен
қолдим. Шу дамда узоқ қариндошларимизнинг бири-
дан, ойимнинг таъбирича, асл зотли кишилардан
совчилар келиб қолишди. «Тагли-тутли, ўзингга ўхша-
ган, ўқиган ҳам. Бундан афзалини топиш қийин ҳозирги
замонда. Йўқ дейишни хаёлингга ҳам келтирма», —
дедилар ойим совчилар кўзига кўринмаслик учун ош-
хонада куймаланиб юрганымда. Ойимнинг маслаҳати
билан масала ҳал бўлмагунча ишга кирмай турдим.
Йигит Ленинградда ўқиркан. Бизни фотиҳа қилиб
қўйишди. Ўқишни битириб келиши биланоқ тўйимиз
бўлиши керак эди. У ўқишдан қайтибди, деб эшитдим.
Аммо бир ой ўтибди ҳамки у томондан дарак йўқ.
Бекорчиликдан тарс ёрилиб кетай дейман, китоб ва-
рақлайман, ҳовли супураман, игнага ил ўтказаман...
Бу кунларнинг тезроқ охир бўлишини истайман. Аммо
эртанги куним қандай бўлишини тасаввур этолмай-
ман.

Ниҳоят бир кун улар — куёв бўлмишнинг қарин-
дошлари кўчадан кириб келишди. Эшик орқасидан ту-
риб сўзларига қулоқ тутдим. Маълум бўлдики, куёв
мени кўрмасдан туриб тўйга розилик беришни иста-
маётган эмиш. Ҳушим бошимдан учиб кетди. Нега,
нега мен ўйламадим шу гапни? Нега ундан олдин ро-
зилик бердим. Мен гўл, мен содда, мен учига чиққан
аҳмоқ... Эшикни шартга очиб ичкарига кирдим-у, ўша
йигитни кўришга тоқатим йўқлигини, тўйга норози
эканлигимни айтдим.

Эртасига шаҳарга чиқиб иш ахтардим. Ихтисосим бўйича ишлай бошладим. Менинг ўша кунги хатти-ҳаракатим отамга ёқмабди. У мен билан гаплашмайдиган бўлди, ойим ҳам тўнани тескари кийиб олди. Беш минут кечиксам ҳам жанжал бошлашади. Фақат иш-хонани биламан, уйни биламан, бошқа нарса билан ишим йўқ. Кунлар, ойлар ўтди, икки-уч йил ҳам ҳадемай ўтиб кетди. Табиатнинг сўлим даври — баҳор ва ёз фасларини ёқтирмай қўйдим: кўчамизда ҳар куни тўй, ёр-ёр... Қўни-қўшнилари, шу жумладан, ойимнинг ҳам ғийбатига сабаб бўлган эшиклари атрофида йигитчалар доимо куймаланиб юрувчи ёшгина қизлар бирин-кетин турмушга чиқиб кетишди, ўғли бор ҳовлиларга келин келди... Ёр-ёр янграши билан ойим ҳар гал кўчага югуриб чиқади. Қандайдир ҳавас ва ҳасад билан томоша қилади...

Бир куни нимаям бўлди-ю, ишдан сал кеч келдим. Ҳамма гап шундан бошланди. Эшикни очаркан, ойим мени қарғиш билан кутиб олди:

— Қайси гўрларда санқиб юрибсан? Эшигим олдига бир ит ҳам келмайдими, бериб қутулсам сендан.

Бу гаплар суяк-суягимни зирқиратиб юборди. «Бирор ит ҳам келмайди, бирор ит ҳам...» Ўзимни қаравотта ташлаб ўқириб-ўқириб йиғладим. Энди қандай қилиб бу уйда яшайман, қандай қилиб? Отам мен билан гаплашмаса, ойим бундай деса, нима деган одам бўлдим! Нима гуноҳ қилганман? Нима учун баъзиларга ҳаёт кечириш осон, мен учун эса қийин... Шундай ҳаёт кечиришнинг нима кераги бор ўзи? Нимадир қилишим, чорасини топишим керак, нимадир...

Бундан бу ёғини билмайман, кўзимни очсам оппоқ хонада ётибман. Бошимни кўтармоқчи бўлдим, оқ халатли киши тепамга келди.

— Тинчланинг, безовталанманг, — деди у меҳрибонлик билан.

— Сув, — дедим мен аранг оғзимни очиб.

У сув келтириб оғзимга тутаркан, пешонамга тушган сочларимни тузатиб қўйди, негадир вужудим жимирлаб кетгандай бўлди. Менга сув беришди, пешонамни силлашди. Демак, мен тирикман, одам қаторидаман. Врачга қайтадан назар ташладим. Негадир ундан нигоҳимни узолмай қолдим, у ҳам бир зум менга тикилиб қолди... Ўшандан буён биз Фарҳод билан яқин

дўстмиз. Унинг ёнида ўзимни кучли ва бақувват сезаман, ҳаётта нисбатан муҳаббатим ортади. Шундай катта шаҳарда яшаб, у ҳақда ҳали ҳеч нарса билмас эканман. Фарҳод билан кўпинча тарихий обидаларни зиёрат қиламиз, у жуда кўп нарсани билади, бунчалик билимдонлигига ҳайрон қоламан.

Умида ҳикоясини тугатаркан, қалбимда алақандай ғашлик пайдо бўлади. Мен бу ғашликнинг қаердан ва нима учун пайдо бўлганини англаб етишга ҳаракат қиламан. Бирдан фикрим равшанлаша боради. «Нима учун Умида изтироб чекди? Шу кетишда бу воқеа яна ҳам аянчли тус олиши, гулдай умр хазон бўлиши мумкин эди-ку! Бунга ким айбдор?»

Фарзанд учун фақат ва фақат яхшиликни кўзловчи, уни кийинтирган, тарбиялаган, уйга беш минут кечикиб келса ҳам йўлига кўзлари нигорон муштипар ва масъума онами? Йўқ, йўқ, сираям уни айбдор дейишга ҳаққимиз йўқ. Умиданинг ўзи ҳам дил-дилидан буни тан олса керак.

Бўлмаса ким?

Умиданинг ўзи! Нега у ўша аянчли кунларнинг давом этишига йўл берди, исён кўтармади. Йўқ, бундай қилишга у қодирмасди, чунки оилада шундай тарбияланганди. У қаҳқаҳа отиб кулишни, дугоналари билан бир сафда қадам ташлашни, ким учундир севимли киши бўлишни истарди... Лекин булар учун ўзини қодир деб ҳис этолмасди — шундай тарбияланганди.

Йўқ, негадир шу топда Умидани ҳам айбдор дейишга тилим бормади. Лекин нега Умида изтироб чекди? Унинг бахт оғушида илгарироқ яйраб-яшнаши, камол топиши учун нима камлик қиларди? Кимнинг, кимларнингдир меҳр-муҳаббати! Ахир Фарҳод билан танишгандан сўнг унинг қалбига қуёш кириб келгандай бўлди-ку! Умиданинг шунгача чеккан изтиробларига ким айбдор?

— Бизлар — унинг курсдошлари, дугоналари, ҳамкасблари!

Ҳа, худди шундай. Умидага бизнинг озгина, лекин худди қуёшдек ҳарорат бағишлаши мумкин бўлган меҳримиз, муҳаббатимиз, эъгиборимиз керак эди. Биз унинг ора-сира табассум қилганда пайдо бўладиган кулгичларини севардик. Лекин бу кулгичларни нега камдан-кам кўришимиз ҳақида ўйламасдик. Талабалик йилларининг

энг янгроқ, қувноқ дамларини ўтказарканмиз, орамиз-да кимдир йўқлигини, кимнингдир табассуми етишмаётганлигини сезардик, бироқ унинг нега, нима сабабдан йўқлигини ўйлашга вақт тополмасдик. Кейинчалик эса уни тамоман унутиб юбордик... Қанчалик тошбағирлик! Ахир, сал бўлмаса уни бутунлай йўқотиб қўйишимиз ҳам мумкин эди-ку! Биз яшаётган ҳовлида, кўчада, ишхонада, шаҳарда биз билан ёнма-ён яшаётган кишиларга меҳримиз, муҳаббатимиз, эътиборимиз қанчалик зарурлиги ҳақида бирор марта ўйлаб кўрдикми? Ҳа, ўйлаш керак экан!..

Биз алақачонлар кеч тушганига қарамай, ҳамон серқатнов кўча бўйлаб юриб борамиз. Одамлар ишдан сўнг ўз уйларига, кинотеатрларга, меҳмондорчиликка ошиқишяпти. Ҳамманинг ҳам бошида ташвиши бор. Ташвиш бўлгани ҳам яхши. Текис, силлиқ ҳаёт, одатда, зерикарли ва бемаъни бўлади. Менинг дугонам ва кейинги дамда қаҳрамонимга айланган Умида ҳам ана шу ташвишли ҳаётга кириб боряпти. Унинг йўли бундан сўнг тагин ҳам ёрқинроқ бўлишини чин кўнгиладан тилайман.

ЯКШАНБА КУНИДА...

Турмушнинг майда-чуйда икир-чикирлари, ташвишлари билан тўлиб-тошган, душанбадан бошланиб шанба билан якунланувчи муддат ичида биз ўзимиз ҳам сезмаган ҳолда эски ва биз истасак ҳам, истамасак ҳам бошланиши муқаррар бўлган янги ҳафта ораларидаги кун — якшанбани орзиқиб кутамаз. Уйдан ишхонагача, ишхонадан уйгача чексиз суръатда давом этувчи бориш-келишдан толган оёқларимиз бир оз тин оладиган, саноқсиз таниш ва нотаниш, бунинг устига хилма-хил башараларга боқавериб охир-оқибат борлиқни лоқайд тусда онгимизга етказа бошлаган кўзларимиз қайтадан нурланадиган, чор атрофдаги гала-говурдан, маош бериб кун ўтказишимизни таъминлаб турувчи ишхонадаги турли машамшалардан таранглашган асабларимиз қайтадан юмшайдиган кун бўлмиш якшанбанинг борлигига раҳмат!

Якшанба... Менинг эринчоқлигим ўзининг энг юқори нуқтасига кўтариладиган кун. Бу кунда мен ҳафта бўйи қандайдир бир қонуниятларга бўйсуниб келган истакларимга хоҳлаганимча эрк бераман. Хоҳласам, эрталабдан кечгача тўшақда пишиллаб ухлашим, пахмоқ сочимни ёзиб креслога чўкканча бирон-бир китоб ёки журнал варақлашим ёинки димикқан уйимни тарк этиб кўчага чиқишим ва одамлар оқимига қўшилганча бошим оққан томонга кетишим мумкин.

Менинг якшанбаларим шундай ўтади. Шундай ўтишига ўрганиб қолганман. Бу кунда таниш-билишлар билан учрашиб кўнгил деган нарсани ёзиш ёки одамларга ўхшаб бирон-бир жойга меҳмонга бориш — меҳмондорчилик қилишни жиним ёқтирмайдиган бўлиб қолган. Чунки одамлар қандайдир бир сўзлари ва ёки хатти-ҳаракатлари билан менга, мен аллақачонлар ўзим тан олган ва энди кўниккан ёлғизлигимни эслатишга, насиҳат қилишга уринадилар. Мен эса уларнинг ачиниш маъносини англаувчи башараларини кўришдан безиб қолганман.

Якшанба. Бугун якшанба... Гулдор парда тортилган деразанинг очиқ қолган бир четидан ёпирилиб кираётган қуёш нури менинг юмиқ кўзларимдаги уйқуни тарқатиб юбормоқчи бўлади. Мен эса унинг тобора қиздиришига парво ҳам қилмай, қимир этмайман, ўзимни атайлаб ухлаётганга, ҳеч нарсани ўйламаётган ва ҳис этмаётганга соламан. Ҳақиқатан ҳам менга ҳозир ҳеч нарса таъсир қилмаяпти. Мен бу дунёнинг иссиғию совуғи, қувончию ташвишидан озодман.

Лекин ногаҳон янграган қўнғироқ товуши мени ўрнимдан сапчиб туришга мажбур қилади. Бирданига юрагим тез-тез ура бошлайди, нафасим қисилиб келгандай бўлади, ички кийимда югуриб бориб телефон гўшагини қулоғимга тутаман. Лекин қўнғироқ жиринглайверади, қулоғим остида эса телефоннинг узун, хотиржам гудоги эшитилади. Мен гўшакни ўрнига қўяман, қўнғироқ овози ҳамон тинмайди. Бу — эшик қўнғироғи. Якшанба куни бирон-бир кишининг эшиқдан кириб келиши ва менинг тинчимни бузишини ёқтирмайман. Эринибгина бурилиб шкафга яқинлашаман, шошилмай кўйлагимни олиб кияман, ойнага қараб сочимни тўғрилаган бўламан. Қўнғироқ жиринглайверади. Кийиниб бўлганимдан сўнг ўрнимни йиғиштирмаганим ёдимга тушади. Каравотни тартибга келтираман. Шундан сўнггина эшик калитини бурайман, ҳали уни очмай туриб Нигоранинг овози янграйди:

— Вой уйқучи-ей, шунчалик дангаса бўладими, одам деган...

— Ўзи нима гап, бунча шанғиллайсан, — мен эшик тутқичини тутганимча қимир этмай тажанг қиёфада унга боқаман.

— Вой совуғ-эй, салом, марҳамат кир, деган гапларни унутганмисан, қариган сари ақлинг бошингдан учиб кетаётганга ўхшайди.

— Кир, — дейман мен ва эшикни очиқ қолдириб бурилиб ичкарига йўналаман. «Совуқликка ўзинг совуқ, ҳатто безбет ҳамсан, каллаи сахарлаб бировнинг кўзи учиб турувдими сенга ўзи?» Мен ичимда қайнаб тошган аламимни сиртимга чиқармаслик учун уни столга таклиф қиламан-да, ўзим ошхонага ўтиб кетаман. Қўл-бетимни ювиб, газга чой қўяман ва юзимда сохта табассум пайдо қилиб қайтиб кираман. Нигора ўзининг азалий одатини давом эттираётган — шкафимни

очиб менинг нарсаларимни кўздан кечираётган бўлади.

— Мана, энди салом бердик, қайдан келиб қайга кетяпсан, — дейман мен.

Афтидан, шкафимдаги нарсалардан ҳеч бири уни ажаблантирмади, секингина эшигини ёпиб қўйди.

— Мастуранинг қанақа костюм олганидан хабаринг борми, шунақаям чиройлик, кўрсанг оғзинг очилиб қолади...

Қулоғимга унинг фақат шу сўзлари киради, энсам қотганча яна ошхонага ўтаман. Унинг овози бу ерда ҳам мени қувиб етади. Мен чой дамлаётган, пиёлаларни юваётган бўламан, у энди орқамдан туриб қандайдир бир воқеани, афтидан, яна латта-путга ҳақидаги гапни давом эттираверади. Аммо булар замирида яна асосий гап бўлиши кераклигини кўнглим сезади, тоқат билан кутаман. Стол ёнига келиб ўтирганимиздан сўнг кўнглини ёради.

— Жамшидни эслайсанми, кеча кўнгироқ қилиб қолди, йиғлагудай кечирим сўраб тавбасига таянганлигини айтди. Нима қилай, кўнглим бўш, бугун учрашиб яна қайтадан ўйлашиб кўришга рози бўлдим...

— Вой, қанақа Жамшид? Ҳалиги тутуриқсиз шоирингми, юзи курсин унинг. Бахтиёрни нима қиласан, ахир у...

— Бахтиёрни қўй энди. Ким билади Москвада қандай аҳволда юрибди, ҳали кўрасан, биронтасини илаштириб келади. Мен эса бу ёқда қулоғимни шалвиратиб қолавераман. Бугунни кўрай — балки ҳали Жамшид билан тўйимиз ҳақида келишиб олармиз, балки шу ойлар ичида турмуш ҳам қурармиз...

«Вой, эси паст қиз-эй, калласида қанақа гаплар... Шу йилнинг ўзида нечта йигит билан танишиб, нечтасининг жавобини бериб юборди. Бунчалик тор ўйла-маса. Балки шундай бўлиш яхшидир, ҳеч қандай гам ҳам, шодлик ҳам уни ўзгартирмайди, бирдай яхши тараниб, кийиниб юради...»

— Гап бундай, — дейди у чой ҳўпларкан. — Ҳалиги оқ туфлингни бериб турасан энди, ўзимники қора, сумкам эса оқ. Ҳеч қаёққа чиқмасанг ҳам керак.

Мен туфлимни беришга дарров рози бўламан, тезроқ чиқиб кетишини, эшикни қулфлаб, истакларимга эрк беришни хоҳлайман. У кетади... Мен энди ҳеч

қаёққа чиқолмайман, туфлимни олиб кетди. Қайтанга яхши бўлди. Ҳзимни овутиш учун яхши баҳона.

Беҳолгина креслога чўкаман, қўлимга журнал оламан. Уни варақларканман, кеча сотиб олаётганимдаги қизиқишдан бутун ҳеч нарса қолмаганини сезаман. Яна хоҳишимга эрк бериб қўлимни тирсагимга қўйганча пинакка кетаман. Ногоҳ бир хонадан иборат уйимни ларзага келтириб қўнғироқ жиринглайди. Ҳрнимдан ирғиб тураман. Югуриб келиб гўшакни қулоғимга туттишим билан сесканиб тушаман. «Алло, алло, Зулфия, эшитяпсанми», — дейди мендан айни дамда неча юзлаб километр нарида, худди мен каби гўшак ушлаб турган киши. Бу овозни мен доимо орзиқиб кутаман, ҳар гал қўнғироқ жиринглаганда уни эшитиш учун худди ҳозиргидек телефон томон югуриб келаман ва гўшакни қўлга олишим билан ён томондаги креслога қолсизланибгина ўтириб қоламан. Бу овоз ҳар гал руҳимга тетиклик бағишлайди. Ҳзимни худди пардек енгил сезаман, куйлагим келади. Бу овоздан мен яна қўрқаман. Уни эшитишим билан мен ўз-ўзимга бўйсунмай қоламан, у нима деса шуни қилишга тайёр тураман. Бу овоз мени шу пайтгача ўз-ўзимдан қўриқлаб келган, балки ҳеч қачон тасаввур ҳам қилмаган ва ёнлаб ўтадиган ҳаёт сари чорлайди. Бу мени ҳам қувонтиради, ҳам қўрқитади ва мен ана шу чексиз қувонч ва чексиз қўрқув наздида ҳам кучли ва ожиз бир кимсага айланиб қоламан.

«Алло, алло, Зулфия, нега индамайсан, эшитяпсанми мени?» Мен бир муддат гўшакни қулоғимга тутиб тураман-да, сўнг секин жойига қўяман. Хонамда жимлик... Мен бундайин жимликни ҳафта бўйи кутган, истакларимга эрк беришни қўмсагандим. Лекин ҳозирги жимлик бояги қўнғироқдан сўнг юрагимда пайдо бўлган вашликни баттар кучайтиради. Бу вашликни ўзимдан узоқлаштирмоқ, яқпанба менга бахш этиши керак бўлган ҳузур-ҳаловатта қонмоқ учун бўлмағур гаплар ҳақида ўйлашга уринаман... Бир ордан сўнг бўлмағур нарсаларни хаёдан ўтказиш ва юракни тирнаётган изтироблардан қутултириш ҳам қийин иш эканлигига иқрор бўламан. Яхшиси, ўрнимдан тураман-да, уйни йиғиштиришга тушаман, стол устидаги майда-чуйдаларни жойлаштирган бўламан. Аммо бу ишларнинг барчасини шунчаки беиштиёқ бажараман,

барибир гашлик мени тарк этмайди. Ногоҳ қўлимдаги чинни идиш полга сирғалиб тушиб чил-чил синади. Бўлди, энди ўзимни мажбур қилолмайман, якшанба куни истагимга қарши бирон ишга уриниш беҳуда гап эканлигига иқроп бўламан.

Мен қайтиб келиб креслога ястаниб ўтираман, яна қўнғироқ жиринглашини истаб қоламан. Боя бир сўз демай гўшакни жойига қўйганлигим учун ўз-ўзимни қоралайман. Ҳозир, шу лаҳзада унинг овозини эшитишим керак. Бўлмаса сира тинчиёлмайман. Балки шундан сўнг биз ҳеч қачон гаплашмасмиз. Қачондир буларнинг барига нуқта қўйиш, бу изтироб, бу ўй-хаёлларга чек бериш керак-ку... Лекин қўнғироқ ҳали-бери жиринглайвермайдиганга ўхшайди. Балки ҳеч қачон жирингламас, у менинг гўшакни кўтариб қайта қўйганимдан ранжиган, энди сира номимни ҳам тилга олмасликка аҳд қилгандир. «Ҳозир у билан гаплашишим керак». Унинг рақамини тераман. Ҳозир, бирон лаҳзадан сўнг унинг таниш овозини эшитгач: «Салом, бу — мен», — дейман, ҳар галгидек овозим қулоғимга ўзимники эмасдай бўлиб туюлади, ҳозир... Лекин нариги томонда гўшакни олган киши аввал йўталади, аёл кишининг йўтали. Қўлимга титроқ киради. «Лаббай, эшитаман», — дейди. Мен ҳеч гап демай гўшакни жойига қўяман. Демак, улар касалхонадан чиқишибди... Яхши бўлибди, мен хурсандман...

Ҳа, ҳа, мен хурсандман. Ҳозир болалари ҳовли юзида чопқилаб ўйнаётган, у эса майкачан бўлиб рўзворда эркак кишига тегишли бўлган ишларни бажараётган бўлса керак. Шунча кундан буён касалхонада, хотини ёнида бўлиб уйдаги худди шундай беғам, қандайдир бир юмушларга куймаланиб юришни соғиниб қолгандир. Менда шу дамда яна бир истак пайдо бўлади. Уни худди ўзим тасаввур қилганимдаги каби ҳолатда кўргим келади. Лекин бунинг сира иложи йўқ. Бугун — якшанба... Уни кўз олдимда гавдалантиришга уриниб кўраман, ҳар галгидек биринчи учратганимдаги қиёфаси намоён бўлади...

Тўй деган нарсани ёмон кўраман. Бундайин ҳолат менда қачон пайдо бўлган — сира билмайман. Тўй бошқарувчиларнинг муҳаббат, бахт, бахтиёрлик ҳақидаги узундан узоқ олдиндан ёдлаб олинган нутқларидан, ширакайф меҳмонларнинг келин ва куёвни кўкларга

кўтариб мақташларидан, ашулачиларнинг хирқираб қолгунча кўшиқ айтишларидан, чор-атрофдаги гала-говурдан бошим айланиб кетадиган, зерикадиган бўлганман. Бундай дамларда мен ўзимни негадир якка сезаман, омадсиз аёл эканлигим, ёлғизлигим ёдимга тушади, мени севган, лекин мен севмаган, эътиборимни қозонган, аммо ҳатто қиё боқишни хаёлига ҳам келтирмаган одамларни эслайман, ўзимнинг бир хонадан иборат уйимга тезроқ боришни истаб қоламан.

Институтимиз ходими Камолнинг тўйига ноилож бориб қолдим. Камол билан бир лабораторияда ишлаймиз. Келин синфдош дугонамининг синглиси. Шаҳарнинг ҳашаматли ресторанларидан бирида ўтаётган тўй ўзининг авж нуқтасига етган, ҳамма вальсга ўйин тушар, мен эса ҳазин кайфиятга берилгандим.

— Зерикмадингизми? Келинг, рақс тушамиз, — орадан эшитилган бу овоз хаёлларимни тўзғитиб юборди. Кимдир елкамга қўлини қўйди, мен ўтиридим. Қорачадан келган, сочи пешонасини қоплаган йигит кулиб турарди. Йўқ деёлмадим. Рақс тушаётганлар тўпига қўшилишимиз ҳамоно яна елкамга қўлини қўйди, биз энгилгина сузиб кетдик. Бир оздан сўнг у менга тинмай кўз тикаётганини сезиб қолдим, бошимни кўтардим, кўзларимиз тўқнашди, нигоҳимни олиб қочдим. Бошим айланиб кетгандек бўлди.

— Исмингиз нима? — деди у сал энгашиб. Юзимга нафаси урилди, шу дамда унинг янада яқинроқ эгилишини истаб қолдим, бу бемаъни истақдан ўзим ҳам уялиб кетдим...

— Зулфия...

— Чиройли исм. Қизиқ, билмадим, негадир исмингиз худди шундай бўлса керак, деб тахмин қилгандим — тўғри чиқди. Анчадан бери сизни кузатаман, ҳеч ким билан гаплашмайсиз, гўё ҳеч нарсани сезмаётгандайсиз.

— Йўқ, жуда яхши ўтирибман, — дейман мен юзимда кулги пайдо қилишга уриниб.

— Менга балки шундай кўрингандир. Кечирасиз, ортиқча сўзамоллик қилмаяпманми?

— Йўқ, нега энди.

— Биласизми, яна бир гапни айтмоқчиман. Айтсаммикан... Сочингиздан ёқимли бир ҳид келаяпти. Сиреннинг ҳилига ўхшайди...

«Бу одам ким ўзи?» Мен ҳам қизиқаман. Бошқа киши дабдурустдан шунақа гапларни гапирса, жаҳлим қўзлаган, бисотимдаги бор аччиқ-тиззиқ сўзларни айтиб, иккинчи дафъа ҳатто сўрашмайдиган қилиб қўйган бўлардим. Нега индамайман, нега у ҳам ўзини бунчалик эркин тутати...»

Куй тингач, у мени кузатиб қўйди. Яна қадахлар тўлғазилди. Кимдир гапирди. Қадахни қўлга олгач, кўзларим беихтиёр уни излади, топдим. Қўлида қадах, у ҳам шу томонга тикилиб турган экан, кулиб қўйдим, у ҳам табассум қилди.

Яна рақс мусиқаси янгради. Яна ўша қўл елкамни силади, мен ўзимни сезмаганга олдим, энгашди ва «Қани, тушамизми?» — деди. Рад қилишга мажол қолмаганди, ўрнимдан турдим... Куй оҳанги мени батамом ўз оғушига олади, бу кечанинг узоқроқ давом этишини истайман, кўнглимда ана шундай иштиёқни пайдо қилган бу «йигит афсоналардаги баҳодирни эслатади, нигоҳимни кўзларига тикаман...

— Кўзларингиз чиройли экан. Лекин уларда қандайдир маъюслик яширин, — дейди у қулоғимга шивирлаб. Кулиб қўяман...

— Барибир лабларингиз кулса ҳам, кўзларингиз кулмайди...

Негадир йиғлагим келади. Қорачиғим ёшга тўлади, бошимни ўнг томонга сал энгаштириб сочимни тўғрилаш баҳонасида кўзларимни артиб қўяман...

Тўй кечаси ёпиқ деб эълон қилиниб, мен...

Қўнғироқ жиринглайди. Бир чўчиб тушаман. Бутун якшанба... Хонада ёлғиз ўзим. Қўнғироқ жиринглаяпти. Эшикникими ёки телефонми? Телефон... Мен сапчиб ўрнимдан тураман. Телефон томон югураман. Лекин гўшакни бир кўтариб бўшашганимча яна жойига қўяман. Унинг овози... Ҳовлисида ишлаётиб, яна эсига тушиб кетганман, нимадир демоқчи бўлган... У ҳали ҳеч нарсадан беҳабар. Мени билмайди, одатим шунақа — бир қарорни кўнглимдан кечирдимми — бас, қонунга айланади, бизнинг орамиздаги ип узилиши керак... У ҳақда фақат шу бутун ўйлайман, эртага, индинга ва яна бир умр у мен учун йўқ бўлади, мен ҳам унинг учун йўқ бўлишни истайман, фақат шундай бўлиши керак. Лекин бутун якшанба, уни охирги бор

кўз олдимга келтиришим, эслашиб, хаёлан хайрлашишим учун вақт бор ҳали...

Ўша тун у мени уйгача кузатиб қўйди. Ўзини таниш-тирди — исми Рустам экан. Самарқанддан Камолнинг акаси ишлайдиган корхонага тез-тез хизмат сафари билан келиб тураркан. Хайрлашарканмиз, қўлимни қўйиб юбормай, энгашиб ўпиб қўйди. Ўзимни сезмаганга олдим. Кулаётгандек қилиб кўрсатишга уриндим... Уйга кириб, қўлимни юварканман, ўпган жойига лабимни қўйдим...

Эртаси куни автобус бекатида нохосдан унга тўқнаш келиб қолдим. Ишга шошилиб турардим, бош силкиб сўрашдим-у, етиб келган автобусга ўзимни урдим. Тиқилинчда кетиб борарканман, бирдан каллам жойига тушди. Ишга кечиксам кечикибман-да, нега ахир бир оз тўхтаб гаплашмадим, бунчалик лоқайд бўлмасам. Лекин институт дарвозасидан ичкарига кирарканман, яна одатдаги ҳолатимга қайтдим, саноқсиз ивиша идишлар дунёси менинг борлигимни эгаллаб олди, энди кеча тўйда учратган йигит у ёқда турсин ўзимни ҳам унутиб юборгандим...

Эртаси куни бекатда у яна кўзимга кўрингандек бўлди. Автобус келиб қолди. Шошилиб чиқдим. Чиптага пул узатарканман, кимдир қўлимни маҳкам ушлади. Ўгирилиб қарадим — у. Сўрашдик.

— Сизда ўзи инсоф деган нарса борми, — деди у кулоғимга энгашиб. — Кимсан, деб қарамайсиз ҳам... Бугун театрға билет олганман. Соат еттида бекатда кутаман...

«Тавба, бу ёри қизиқ бўлади-ку, менинг хоҳишим борми-йўқми, сўраб ҳам ўтирмади. Кимлигимни ҳали яхши билмайди, лекин ўзини худди ўн йиллик кадрдондек тутди. Мн ҳам лақмаман, силтаб ташламайман», — йўл бўйи ўзимни ўзим койийман мен. Лекин ишхона дарвозасидан ичкарига қадам қўярканман, ҳар кунги ҳолат юз беради — ҳамма нарсани унутиб юбораман...

Кечқурун тиқилинч автобусдан тушарканман, кимдир отимни атаб чақиргандай бўлади. Сал нарироқда қўлида бир даста гул кўтариб Рустам турибди. Ҳа, у мени театрға таклиф қилганди. Иложсиз у томонга юраман, бирон нарса дейишим, кулишим, сўнгра баҳона толиб тезгина хайрлашишим, вужудимни эгалла-

ган чарчоқдан қутулиш учун сокин хонамга шошилишим керак. Ҳозир менга ҳеч кимнинг кераги йўқ.

— Роса вақтида келдингиз, — дейди у илжайиб. Унга қўл чўзаман, гулдастани узатади. Мен сохта табассум қиламан-да, гулларни ҳидлашга тутинаман, ундан қутулиш учун баҳона қидираман...

— Ўлғудай чарчадим. Бирам иш кўп бўлдики, — дейман, у гапимни илиб кетади.

— Мен ҳам белгиланган ишларимни тугатаман деб роса толиқдим, эрта тонгда учиб кетаман...

— Ундай бўлса дам олишингиз керақдир, театр эса асабларни кўзаб юборади, — дейман мен, гап ўз-ўзидан мақсадга яқинлашаётганидан қувониб.

— Сиз шундай деб ўйлайсизми, — дейди у ўйла-ниб ва бирдан юзи ёришиб кетади. — Юринг, бирон жойда мириқиб ўтирамиз.

Энди рози бўлишдан бошқа иложим йўқ. Унга гап топиб бериш қийинга ўхшайди.

Қандайдир тантанавор ва гавжум руҳли ресторанинг чекка столидан жой оламиз. Рангпар чехрали официант йигитга егуликлар ва яна озгина ичимлик буюрамиз, негадир орага жимлик чўқади. Мен юзимни оркестр тарафга буриб оламан, узун ялтироқ кўйлак кийган қора сочли қиз ашула айтяпти: «Опустела без тебя земля...» Нима сабабдан, нега билмайман бу ашуланинг сўзлари ҳам, куйи ҳам менга ёқади. Йўқ, бир марта турмуш қурган, бу турмушнинг лаззатидан кўра азобини кўпроқ тотган бўлишимга қарамай кўнглим тубида нимагадир ишонч учқуни доимо порлаб турибди. Мен ҳали бахтли бўламан, яна кимнидир бахтиёр қилишга ҳам қурбим етади. Дунёда ишончнинг, муҳаббатнинг, бахт деган тушунчанинг борлигига ташаккур!

— Яна хаёлга толдингиз. Мен ёмон ҳамроҳман, сизни зериктириб қўйдим.

— Йўқ, ундай эмас. Яхши ашула айтяпти.

— Уни эртага эшитинг, мен учиб кетгандан кейин, — дейди у кулиб. Мен ҳам унга қўшилиб кулиб юбораман.

— Қани, бошлаймизми, — дейди у столга ишора қилиб.

— Майли, — дейман мен...

Биз «танишганимиз» учун дея қадахларни бўшатамиз. Кейинги қадахни Рустам «Аёллар учун» кўта-

ришни таклиф қилади. Учинчисида мен қизишиб кетиб «Эркаклар учун» дейман. «Ҳа, ҳа, эркаклар учун», — дея кўзимни қисиб қадаҳни бўшатаман. Шундан сўнг ўртадаги девор кўтарилгандай бўлади, биз бўлар-бўлмасга кулаверамиз, қизишиб гапга бериламиз... Вақти-вақти билан унга тикилиб қоламан. «Қандай қилиб бу одамга бунчалик яқинлашиб қолдим», — дея кўнглимдан ўтказаман, уни тобора ёқтириб бораётганимдан ўзимдан ўзим ажабланаман.

Бехосдан жиринглаган телефон кўнғироғи менинг эндигина бир изга тушаётган хотираларимни титиб юборади. Яна ким эсладийкин мени. Якшанба куни ҳам одамга тинчлик беришмайди-я. Мабодо «у» бўлмасин. Телефон жиринглайверади. Майли, гўшакни оламан, бир сўз деб жавоб қайтармайман, фақат овозини эшитаман, холос... Лекин гўшақда дутонам Холидининг ташвишли товуши. Доимо нимадандир норози, кимлардандир нолиб, вижиниб юради, яна тутилиб қолдим-да. Ўз ғамим бошимдан ошиб ётувди...

— Ўзингдამисан, Зулфия.

— Нимаиди?

— Олдинга бормоқчиман.

— Биласанми, ҳалиги, шунақаям ишим кўпки...

— Қаршига — чўлга учиб кетяпман...

— Тўхта, сабабини тушунтир...

— Умуман, кетишим керак. Бутун эрталаб дастурхон атрофида уйдагиларга ҳамма-ҳаммасини айтиб бердим. Дадам ҳақида, унинг ўша озғин, сарғиштоб аёли тўғрисида. Мени биласан-ку, гапни яшириб юролмайман. Айтмаслигим керак эди. Лекин айтдим, ўзимни шундай қилишга мажбур деб ҳис қилдим. Бечора аямнинг соддалиги, гўллиги, дадамнинг муғомбирлиги жонимга тегиб кетди. Бир вақтлар севган, неча йиллар давомида ёнма-ён яшаб келаётган одамнингни алдаб ҳаёт кечиришдан ортиқ қабиҳлик бўлмаса керак дунёда. Ўзинг айт, бундай одамни қандай қилиб «дада» деб атайман... У менга: «Нонкўр экансан», — деди... Ишонасанми, бу гап менга заррача ҳам таъсир қилгани йўқ...

— Нега энди Қаршига учмоқчи бўляпсан?

— Қаёққадир бош олиб кетишим керак эди. Ундан кейин чўл ҳавосини туйгим келяпти. Балки ўша ёқда бутунлай қолиб кетарман. Кечқурун учаман.

— Унгача кўришармиз ахир...

— Ишларингни тугатсанг, вокзалга кел, фақат биласанми, гул кўтариб. Менга ҳали ҳеч ким гул тақдим этмаган...

Қисқа гудок товушига қулоқ тутганимча анчагача гўшакни жойига қўймайман. «Вой, Холидаси тушмагур-ей! Лекин яхши бўлмапти. У ҳали ҳаётни тушунмайди — ойигинаси нима аҳволга тушганикин бу гапларни эшитиб? У ҳеч нарсани ўйламайди. Балки отаси вақтинча шу аҳволга тушгандир. Ҳаётда нималар бўлмайди...»

Мен билан Рустам орасидаги муносабат ҳам вақтинча-ку! Буни ўша ресторандаги суҳбат чоғидаёқ аниқ фаҳмлаб олгандим-ку! Шундан буён икки йил ўтди. Муносабатларимиз чуқурлашиб кетди. Шундай бўлишига ўзим йўл бердим. Етти йилдан буён тинч, хархашасиз ҳаёт кечириб келаётгандим. Рустамнинг қўлини елкамда ҳис қилганимдан буён ўзим ҳақимда ўйлаш менда йўқ. У менинг ёлғизлик ҳукмрон бўлган турмушимга кириб келди-ю, юрагимга бир дард уруғини ташлади. «У нима қилиб юрганикин... Балки келиб қолар... Илойим соғ-саломат юрсин...» Лекин энди буларнинг ҳаммасига чек қўйиш керак. Бу қарорга мен қачон келдим. Ҳа, ҳа, у ўн кунлар кўнғироқ қилмай жимиб кетган ўтган ҳафтанинг шу кунинда... Бир ҳафта на туришимни биламан, на ўтираримни, ундан ҳеч қандай хабар йўқ. Охири бўлмади, уйига кўнғироқ қилдим. Гўшакни ёшгина қизча олди.

— Дадамми? Ким сўраяпти ўзи? — деди у чучук тилда.

— Мен — ишхонасиданман...

— Ойимни операция қилишди, дадам касалхонадалар...

Гўшакни жойига қандай қилиб қўйганимни билмайман, эсанкираб диванга ўтириб қолдим. Юрагимда ғалаён бошланди. «У» кимнингдир дадаси, кимнингдир эри... Мен нима қилиб юрибман бу ўрталиқда... Ўзимдан ўзим нафратланиб кетдим. Қайта кўнғироқ қилмадим, ўзимни унинг кўнғирогини кутмаётган қилиб тутишга уриндим, иродамни ишга солдим... Мана, бугун унинг товушини эшитдим... Бундай олганда, Холида ҳам тўғри қилган. Кимнидир алдаб яшашдан кўра, аччиқ бўлса-да, ҳақиқатга тан бе-

риш афзалроқ. Шунда виждон азобланишдан кутулади...

Телефон қўнғироғи яна қулоқни қоматга келтиргудек жиринглапти. Мен узоқ ўйланиб ўтирмайман, гўшакни кўтараман. Рустамнинг овози...

— Зулфия, бормисиз бу дунёда, билсангиз бирам соғиндимки...

— Қаёқларда юрибсиз, нега жимиб кетдингиз, — ўзимнинг унинг товушидан эриб кетаётганлигимни, шу топда ёнимда бўлса ҳамма нарсани унутиб бағрига сингиб кетишим мумкинлигини ҳис этаман-у, лабимни қаттиқ тишлаб оламан.

— Кечирасиз, Зулфия, қўнғироқ қилишга ҳам фурсат бўлмади. Фарғонага, шошилич сафарга кетгандим, кеча кечқурун қайтдим.

«У нега ёлгон гапиряпти? Мен севган, ардоқлаган кишим мени алдаяпти... Уни бунга нима мажбур қилдикин? Ҳа, ҳа, у ҳақиқатни айтса менинг хафа бўлишимдан қўрқади. Мен туфайли ёлгон гапиряпти. Мен туфайли хотинига ҳам ёлгон гапириб туради, қизчаси ва ўғилчаси наздида ўзини гуноҳдор ҳис қилади...»

У яна алланарсалар дейди. Мен ҳеч нарсани эшитмайман... Ўртада жимлик ҳукмрон...

— Зулфия, — дейди у яна.

— Ҳа...

— Нима бўлди сизга?

— Операция яхши ўтдими?

У томондан жавоб эшитилмайди. Ўзимни сезмаганга оламан, сўзимни давом эттираман.

— Рустам, ўтган ҳафта кўп қийналганга ўхшайсиз... Менинг бошимдан кечган қийноқ ҳам сизникидан кам бўлгани йўқ. Шу вақт ичида бир қарорга келдим. У сизга ҳам маъқул бўлар. Ортиқ қўнғироқ қилманг, мени ҳам унутинг...

— Нималар деяпсиз, Зулфия, истасангиз мен ҳаммасидан воз кечаман, сизнинг олдингизга бораман...

— Йўқ, йўқ, Рустам, мен севадиган киши ҳеч кимга ёмонликни раво кўрмаслиги, ёлгон гапирмаслиги керак.

— Сиз жуда оқила аёлсиз, Зулфия. Сизни унутишга менинг қудратим етмайди деб қўрқаман.

— Мен шуңдай бўлишини истайман. Барча-барчаси учун сизга ташаккур...

— Ташаккур нега? Сизга ортиқча ғам-ташвишлар келтирдим.

— Ана шундай ғам-ташвишга тўлиқ ҳаётта мени кўниктирганингиз учун ҳам ташаккур сизга. Омон бўлинг, хайр...

Энди бундан сўнг қўнғироқ жиринглашини кутмайман. Уйда ўтиролмайман ҳам. Айтгандай, вокзалда Холида кутяпти-ку, унга ҳозир менинг далдам, кўмагим, бир даста гулим зарур. Мен ёлғизликка чўмган хонамни тарк этаман-да, якшанба ташвишига тўлиб-тошган гавжум кўчага чиқиб кетаман...

ВОҚЕАНИНГ ДАВОМИ

Бундан ўн-ўн беш йиллар илгари мусибатли бир воқеа юз берди: ҳали ёши қирққа ҳам тўлмаган машҳур ёзувчи фожиали ҳалок бўлди. Бутун шаҳар аҳли мотам тутди. Марҳум учун энг эътиборли зотлар дафн этиладиган қабристондан жой ажратилди. Доду фарёд билан уни сўнгги манзилга кузатиб қўйишди. Шаҳар каттакони қабр устида оташин нутқ сўзлади. Хақиқатан ҳам раҳматли воятда истеъдодли, воятда меҳнаткаш ва шу билан бирга камсуқум, камтарин эди. Фақир одам панада, деганларидек, бу дунё ишқу ҳавасларидан кўра ўз руҳий оламини афзал биладиганлардан эди раҳматли...

Ҳеч қаерда ишламайдиган ёш бева эса уч норасида гўдаги билан икки хонали «дом»да чирқиллаб қолаверди. Айтишадик, вақт деб аталмиш олий ҳакам ҳаммага ва ҳамма нарсага ўз ҳукмини ўтказиб бораверади. Тошдай совуқ ва зил-замбил қайғу-ҳасрат ҳам эскиради, унутилади, унинг ўрни янги орзу-ҳаваслар, масқадлар билан тўлаверади.

... Кунлар, ойлар, йиллар думалаб, юмалаб ўтаркан, фарзандлар билинтирмайгина бўй чўзиб қолишди. Тағин бариси ўғлон... Дўст-ёронлар ёзувчининг бева-сига маслаҳат беришди: қачонгача каталақдек уйда умр кечирасиз. Раҳматли эрингизнинг обрў-эътибори ҳамон жойида — ана кўчалар, мактабу маҳаллалар унинг номига қўйилган. Қабри тепасида нутқ сўзлаган каттакон ҳам ҳали ўша курсисида ўтирибди. Бу ишни зинҳор-базинҳор пайсалга солиб ўтирмай ана ўшанга учранг, сизни яхши танийди, ёрдам бериши тайин!!!

Аёл юрагига хижиллик солган, борар йўлини тўсиб қолмоқчи бўлган ғурур отидан тушиб, амалдор ҳузурига йўл олди.

Аёлнинг ҳасрати, ўтинчига қулоқ тутаркан, амалдорнинг ранг-қути ўчиб, қош-қовоғи осилиб кетди.

— Ҳмм, уй-жой масаласи денг... Ўзингиз била-сиз, раҳматли эрингиз ҳамон эъзоз-у эътиборимиз-

да. Бундан ортиқ яна нима истайсиз. Лекин ўлганлар-ку бу дунё ташвишларидан халос бўлишган. Биздан энди тириклар ҳол-аҳволини сўранг. Бошпанангиз йўқ эмас, бор экан-ку, шукур қилиб яшаб юраверинглар-да, — деди у гап тамом, дегандек аёлга бақрайиб қараб.

Аёл ҳеч нарса демади, ўзининг қилган ишига пуншаймон бўлиб йиғлаб кулбасига қайтди...

Энг олий ҳакам Вақт одатини қанда қилмай ҳаммага, ҳамма нарсага ўз ҳукмини ўтказиб ўтаверди — фарзандлар доно ва удабурон кишилар бўлиб камолга етишишди. Улардан бири ҳатто шаҳар катталаридан бирига айланди. Бева аёлнинг бағрига ҳам шамол теғди...

Бир куни ҳовли дарвозаси тақиллаб қолди. Эшикни очган аёл қаршисида қариган, букчайган, оппоқ соқолли бир киши турарди.

— Мени албатта танийсиз. Ўша Фалончиев бўлман, — деди овози ҳам вужуди сингари қалтираб қолган чол. — Сиздан бир нарсанинг рухсатини сўраб келдим. Энди қаридим, нариги дунём яқинга ўхшаб қолди. Шунинг тарадауд-тадоригида юрибман. Эрингиз ётган қабр ёнидаги жойга ҳу ўшандаёқ ишқим тушганди. Шу ердан ўзимга қабр қаздириб қўйсам кўнглим тинчирди. Бунга фақат сизнинг ризолигингиз зарур экан, холос. Эвазига сўраганингизни сўранг, тўлашга тайёрман.

Аёлни кўзларида ўт чақнади, юраги ўртанди, разабдан, нафратдан мушти беихтиёр тугилди. Лекин буларнинг ҳаммаси ўзига, соғлигига кони-зарарлигини ўйлаб ҳовуридан тушди...

— Сизни унутиб бўларканми, — деди у босиқлик билан. — Бу дунёда тириклар ташвиши бошдан ошиб ётганда ўликларга йўл бўлсин, деб мени мулзам қилган ўша — Фалончиев сизда... Афсуски, бу муаммонгизни мен ҳал қилолмайман. Рухсатини тириклардан эмас ўликлардан сўранг...

Аёл келган одам юзига тарсаки тортгандек «тақ» этказиб дарвоза эшигини ёпиб қўя қолди...

ЛОЛАҚИЗГАЛДОҚ

Бепоен чўл бўйлаб елиб бораётган автобус деразасидан атрофга боқаман. Баҳор қуёши борлиқни ўзининг заррин нурларига чуллаган. Агар сарҳадсиз дала қўйнида арғувон гиламдек чўғланиб, майин шабадада тўлқинланиб турган лолақизгалдоқларни айтмаганда, бу ерда диққатни жалб этувчи бошқа бирон ўсимлик ўсмаса керак. Аммо ҳозир мен шу кимсасиз чўлга ҳусн ва қандайдир ўзгача тароват бахш этиб турган лолақизгалдоқларга суқланиб тикиламан, боқиб тўймайман. Болалигимда том бошидан беш-олти донасини узиб олиб, бувимга келтириб берганим ёдимга тушади шу тобда. Ҳар нарсага ўзича баҳо берувчи бувим ўшанда лолақизгалдоқ ҳақида ҳам ажойиб бир эртақ сўзлагандилар...

Қадим замонларда бир бойнинг Лола исми гўзал қизи бўлган экан. Лола ҳар тонг уйқудан тургач, аввал қуёшга салом бераркан, сўнг кўза кўтариб уйларида анча олисдаги булоққа сувга бораркан. Кунларнинг бирида қиз қўйларини шу булоқдан суворгани келган ёш чўпон йигитни учратибди. Улар бир-бирларини ёқтириб қолишибди. Йигит ҳар куни най чалиб қизни чақираркан. Найнинг дилрабо ва дардли навосини эшитган Лола ёр висолига ошиқаркан. Ойни этак билан ёпиб бўлмаганидек, бу сир тезда бойнинг қулоғига етибди. У қизнинг шаккоклигидан ғоятда вазабланибди. Хизматкорларига буюриб, қизнинг узун сочларини узангига маҳкам боғлатибди. Ўзи эса отга миниб, уни тоғ-тошлардан елдирибди. Қизнинг тилкапора бўлган гавдасидан ерга томган ҳар томчи қон ўрнида кип-қизил гуллар униб чиқаверибди. Халқ умри ғоятда қисқа бу гулни ўшандан буён «Лола қиз улоқ», яъни улоқ қилинган Лола қиз, деб бора-бора лолақизгалдоқ деб атайдиган бўлибди. Лолақизгалдоқ ҳар йил эрта баҳорда бош кўтариб ёруғлик манбаи — қуёшга интиларкан. Қуёшни шу қадар севарканки, кўп ўтмай унинг ишқида куйиб, жизғанак бўлиб қоларкан...

Момақалди роқ гулдуриси хаёлимни бўлди. Бирдан кучли шамол кўтарилиб, шаррос ёмғир қуя бошлади. Автобус юришни секинлатди. Шофёр олдиндаги дарё суви тошиб кетиб, кўприк бузилганини айтди-да, машинани тўхтатди. Бир зумда ҳаммаёқни сув босиб кетди. Боягина яшнаб турган лолақизғалдоқлар ҳам мунгайиб қолишди. Фақат йўл чеккасидаги дўнглиқда бир дона лолақизғалдоққина ҳеч нарсани писанд қилмагандек адл турарди.

— Уни қаранг, уни! — деб юбордим беихтиёр ҳам-манинг диққатини ўзимга тортиб. — Бунчалик ботир бўлмас!

Кўнгилсиз ҳодиса туфайли диллари вазн бўлиб, манзилга кечикаётганларидан татблари хира тортган йўловчиларга эрмак топилди: зерикиб ўтирган одамларнинг чехралари ёришиб, шамол зарбидан эгилиб-букилаётган лолақизғалдоқни кузата бошлашди. Ана, у йиқилгандай бўлди. Кимдир уҳ тортди. Йўқ, лолақизғалдоқ нозик қаддини яна тиклаб олди.

Табиат офати эса у билан ўчакишгандай баттар қутуларди.

— Бари бир сел уни ювиб кетади... — кимнингдир ачинган овози эшитилди. Бошқалар унга унсизгина хўмрайиб қарашди. Бу қарашда қандайдир ишонч бор эди...

Шамол қандай кутилмаганда кўтарилган бўлса, худди шундай тўсатдан тинди. Шунча ваҳимага сабабчи бўлган бир тўп қора булут роса аламини тўкиб солди-да, қувғинди мисол қайгадир бош олиб кетди. Пишқирган селдан кўлмакларгина қолди. Қуёш янада ёрқинроқ чарақлай бошлади. Лолақизғалдоқ қоматини ростлади. Автобус мотори гуриллади. Мен лолақизғалдоққа сўнгги бор назар ташладим. Рухим енгил тортди. Ахир, тенгсиз курашда у волиб келганди-да! Хаёлимда ўша жабрдийда Лола қиз жонлангандек бўлди. Ҳа, Лола қиз — ҳаёт. У ҳали қуёш меҳрига қониши керак.

НОТАНИШ АЁЛ МОНОЛОГИ

— Мен неча ёшга кирганга ўхшайман... Қирқ ёшларда дейсизми, шунчалар қари кўринаманми? Йўқ, бундан хафа бўлмайман-ку, лекин... Ахир мен энди ўттизга кираяпман... Юзингиз териси қуруққа ўхшайди, ажинлар шундан бўлса керак, деяпсизми? Йўқ, мен бундай деб ўйламайман. Ҳамма гап рўзгоримнинг нотинчлигида. Э, қўйинг, ўйламанг, ўзингизга қаранг деяпсиз. Ҳамма бир овоздан шу маслаҳатни беради.

Уч кун бўлди — бири уч яшар, бири беш яшар болам билан роса икки ой касалхонада ётиб чиқдик. Менинг болаларим мижози бир хил — бири касал бўлса иккинчиси ҳам касал бўлади. Касалхонада иккала болам билан ётибман. Эрим икки-уч кунда бир кўргани келади, тагин соат ўнлардан кейин. Болалар ухлаб ётган пайтда. Касалхонада фақат аёллару болалар. Кичкинам отасини шунчалар соғиниб кетдики, кўринган эркакка «дада» деб талпинади. Бегона одам, табиийки, қарамайди. Бола эса бола-да, дод солиб талпинади... Менинг эса юрагим бурда-бурда бўлиб кетади. Эркак деганнинг, ота деганнинг меҳри қаттиқ бўларкан-да...

Ниҳоят болалар тузалгач, эрим бизни касалхонадан уйга олиб келиб қўйди-ю, тагин ишхонасига кетди. Қарасам, уйда нон йўқ. Пул ахтариб миҳда осирлиқ шими чўнтагига қўл тиксам, ... қўлимга аёллар соати илинди. «Ҳа, эрим қандоқ яхши, менга соат олиб қўйибди», — кўнглимдан кечди, худо ҳаққи, ёмон гапни ўйлаганим йўқ. Лекин яхшироқ разм солиб қарасам соат янги эмас, ишлатилган. Не бўлса бўлди — ўт бўлиб гуриллаб ёндим, гулханга айландим, оташ бўлдим... Икки ой бола билан касалхонада ётиб чиққан одамман... Мен ўша тобда гўёки жонсиз ҳайкал эдим. Бир маҳал болаларнинг хархашасидан ўзимга келдим. Бирининг қорни оч — овқат тайёрлаб беришим керак, каттаси зериккан, кўчага чиқаман, деб тихирлик қилади. Ваннахонада кир тоғдек бўлиб уюлиб

ётибди. Уйларни чанг босган — супуриб-сидиришим керак. Кечга овқат тайёрлаш керак. Ҳали нон йўқ уйда...

Ҳаммасининг устига-устак энди шу — қай бир аёлнинг эрим чўнтагига адашиб тушиб қолган соати бормиди?

Алламаҳалгача ҳайкалдек қотиб ўтиришга, йиғи-сиғи қилишга вақтим ҳам, имкониятим ҳам йўқ эди — менга мунтазир юмушларга киришиб кетдим. Лекин қасос ўти жисм-у жонимни ўт бўлиб ёндирадди. Ал-лапайтда эрим келди — сумкада нон, гўшт, картошка, сабзи, пиёз билан... Болалар ухлаб қолишганди. Мен ҳали аччиғимдан тушмагандим. У кўчалик кийимларини алмаштирмай туриб, соатни тумшуги остида ай-лантириб сўрадим:

— Бу нима деган гап?

— Бу соат, соат, — деди у пинагини ҳам бузмай.

— Кимники деяпман?

— Эй, бунча жаҳл қиласан? Тунов куни бир жўрам меҳмон бўлиб келувди. Кечгача ўтирди. Кетаётиб: «Шуни соатсозга тузаттираман, деб олиб чикувдим, энди тунда кўтариб юрмайин, сизда туриб турсин», — деб ташлаб кетувди.

— Бу тилла эмаски, биров олиб кўйишидан кўрқса. Бу оғир нарса эмаски, кўтариб юришга эринса... Бу қайси аёлнинг соати, айтинг, — мен жазавам тутиб, чинқириб, чийиллаб бақира кетдим. Дунё кўзимга қоронғи кўриниб кетди. Югуриб бордим, эрим кўтариб олиб келган сумкани очиқ деразадан пастга ташлаб юбордим.

— Ие, жиннимисан? Мен буларни фалон пулга сотиб олиб қанча жойдан кўтариб келсаму... — деганича ҳай-ҳайлаб қолди эрим. Шу орада ғала-ювурдан кичкинам уйғониб йиғлай бошлади. Уни овутгани югуриб бордим. Елкасини силаб-сийпаб алла айтиб қайтадан ухлатдим.

Ўйладим: эртага эрим эрта тонгда ишхонасига жўнаб кетади. Мен эса болалар билан қоламан. Бургага аччиқ қилиб, кўрпани куйдирсам, эртага ейишга ҳеч вақо йўқ. Ҳаммасини деразадан улоқтириб юборган бўлсам. Мен учинчи қаватдан пастга, кўчага отилдим. Уйимизнинг орқа томонига ўтдим. Қоронғи эди. Бунинг устига орқа томон турли дарахту ўсимликлар ўсиб чака-

лакзорга айланганди. «Ана, ана чап томонда», — деди деразадан қараб турган эрим. Мен сумкамни топдим. Лекин қўлимни тиқиб гўшт ўрами йўқлигини сездим. Зим-зиё қоронғуликда эмаклагудек бўлиб пайпаслаб, гўштни изладим. Ниҳоят, қўлим юмшоқ нарсага тегиши билан оёғим остидан икки мушук икки ёққа қараб шип этиб қочиб қолди. Юрагимда юрак қолмади. Қўрққанимдан оёқ-қўлим қалт-қалт титрайди. Ниҳоят мушуклардан қолган-қутган гўштни, ҳар томонда сочилиб ётган картошка-ю, сабзи-пиёзларни топганимча топиб сумкага солиб уйга қайтдим. Қўрқув туфайлими ё чарчоқ волиб келдими, эримга бўлган аччиғим, қахру вазабим худдики пардек тўзғиб кетганди. Яна ўйладим: бақириб-чақирганим билан нимага эришаман? «Ҳа, энди сенинг йўрингда зерикканимдан бир аёл билан вақтихушлик қилувдим, нима бўлса бўлиб ўтди, қўлингдан келганини қил», — деб юзимга бақрайиб қараб турса ҳам нима ҳам қиламан? Туннинг қолган қисми тинч ўтди. Тонг отди. Эримнинг иши шунақаки, идорада эрталаб ва кечқурун бўлади, куннинг қолган қисмида ташқарида, қурилиш майдонида юради. Мен эртасига болаларни қўшни аёлга қолдирдим, эримнинг ишхонасига йўл олдим. Боя айтганимдек, бу пайтда у ишхонада бўлмайди. Бориб ишхонасидаги вазиятни аниқламоқчи, сўнг бошлиғи — катта ёшли аёлга айтиб дардларимни тўкиб солмоқчи бўлдим. Аёл-ку, мени тушунар, тарафимни олар, яхшилаб эримни жазолар, деб ўйладим.

Менинг афтодаҳол аҳволим, синиқ ранг-рўйимни кўриб бошлиқ опа гап нимадалигини англадими:

— Эрингиздан шикоят қилиб келдингизми? — деди.

Эшитгандим — опа бир пайтлар эрининг қай бир қилиғини кечиролмай ажрашган, уч боласини ўзи боқиб катта қилган экан. Уни билганлар «темир хотин» деб аташарди. Айни ана шу «темир хотин» мени тушунади, дардимга даво топади, бунга шак-шубҳа йўқ эди. Кеча хонадонимизда бўлиб ўтган машмашаларни эшитаркан, бошлиқ опа ниҳоятда дарғазаб бўлди. Столга бир мушт тушириб деди:

— Бунақа хотинбозларнинг адабини бериш керак! Мен сизни яхши тушуниб турибман, синглим, нима десангиз сизнинг тарафингизда тураман. Хоҳласангиз ҳозироқ эрингизни топтириб келиб, ишдан ҳайдай-

ман. Тўқликка шўхлик қиляпти, шекилли. Унинг ўрни-ни кўзлаганлар сони мингта. Ҳали чўнтагида бир мири қолмаса кўрасиз, қай аҳволга тушаркан. Йўқ, яхшиси, прокуратурада ишлайдиган дутонам бор, ўшани чақи-ра қолай. Қонун йўли билан эрингизнинг танобини бир тартиб қўйсин.

Опанинг қайнаб-тошиб айтаётган сўзларини эши-тарканман, эсим оғиб қолай деди. Эримни бўшатса — тирикчилигимиз нима бўлади. Судма-суд судраб ово-ра қилишса, эл-авлод олдида нима деган одам бўла-ман. Вой, шўримга шўрва, нима қилиб қўйдим?

— Йўқ, опагон, — дедим. — Ишдан ҳам бўшат-манг, прокурор опани ҳам чақириб овора қилиб юр-манг, мен энди шунчаки сизга дардимни ёзгани кел-гандим-да.

— Сизлар энди шунақа, заиф аёлларсиз-да, қад-рингларни билмайсизлар, — Опа мендан нафратлан-гандек юзини бурди. Мен бўлсам мени кутаётган бар-ча нохушликларни кўз олдимга келтириб, пиқ-пиқ йиғ-лашга тушдим.

— Майли, — деди опа, — кўпам дийдиё қилавер-манг, ишим бошимдан ошиб ётибди. Хоҳласангиз сиз учун яна бир йўл бор, сиз менинг олдимга келмаган-сиз, мен сизни кўрмаганман, эшитмаганман.

Менга айна ана шу фикр маъқул келди. «Маъ-қул», дея бош қимирлатдим.

— Яна сизга бирон соат муҳлат берай, — деди у. — Шу вақт давомида ҳамма гапни яхшилаб ўйлаб кўринг, сўнг қарорингизни менга айтинг, хўпми?

Мен бошлиқ опанинг хонасидан бошим айланиб, ган-дираклаб кўчага чиқдим. Бир соатни нималар қилиб ўтказишим керак. Ногоҳда ён томонимдаги магазин вит-ринасидаги ўз аксимни кўриб кўнглим бузилиб кетди. Сочлари пахмоқ, бадқовоқ, елкалари шалвираб қолган, кўйлаги гижим бўлиб кетган аёлни кўрдим... Шу ердаги скамейкада ўтириб қолдим. Бошлиқ опа тайинлаган мун-дат ҳам ўтиб кетди чоғи. Кўйинг, ўйламанг, эркаклар ўзи шунақа, бир-бир бошлари айланиб туради, дейсиз-ми? Гапингизда жон бордир балки? Мана ҳозир кўча-дан ўтган-кетганга қараб ўтирибман. Кўча тўла чиройли аёллар... Эрим бўлса ҳар куни шу кўчадан ўтиб ишхо-насига боради, кечқурун уйга қайтади. Чиройли аёллар-ни кўради. Биласизми, шу тобда дунёдаги ҳамма чирой-

ли аёллар кўзимга ёмон кўриниб кетяпти. Шу ўтиришимда яна бир нарсани кашф этдим. Кўчада кўркам эркак камчил экан. Ё менга шундай туюлаяптими, яна билмадим. Қаранг-да, анави шляпали, портфелли эркакнинг оёғидаги туфлиси қийшиқ, чанг босганидан ранги қанақалигини билиб бўлмайди. Буниси — манови кўпириб турган пивони симираётган эркак бўлса бир соатдан ортиқроқ ўтирган бўлсам, шундан буён ичгани-ичган, нақ тубсиз бочканинг ўзи. Ҳали шу туришида ича-вериб йиқилиб қолса керак. Икки қўлни чўнтагига тикиб кетаётган қаршимиздаги эркакка қаранг, ёнидаги аёлнинг сумкасини кўтаришай ҳам демайди-я, ноинсоф. Энди ана шуларга қараб туриб, ўзимнинг эрим дурустроқ шекилли, деган гапни ўйлаяпман. Кўча тўла чиройли аёллар бўлса, менинг эримга ўхшаш ҳар томонлама мукамал эркаклар саноқли бўлса, шўрлик эрим айбдорми? Менинг эримдақа эркакларга аёллар пашшадек ёпишади. Вақтимни бекорга ўтказиб ўтирмай уйимга борай, кеча мушуклардан ортиб қолган гўшгдан мазали қилиб чучвара пишириб, ишдан чарчаб-очиқиб келган эримни кутиб олсам-а, нима дедингиз?

ЙИГИТЛААР

Танишув

Одатда, уйдан, қадрдон макондан узоқлашган сайин киши ўзини қандайдир ёлғиз ҳис этади, бирон-бир суҳбатдош топгиси, ўтган-кетгандан гап очиб гурунглашиб, дардлашиб кетгиси, шу билан узоқ йўлни яқинлатгиси келади. Бу ҳолат, айниқса, ҳар бекатда ярим соатлаб тўхтаб юракни эзувчи поездда яққолроқ кўзга ташланади. Купеларга ўрнашиб олган йўловчилар орасида маҳалла кўрган, ташкилотчи, гап мавзуининг ҳар қандайини ҳам илиб ола билувчи кишининг бўлиши даврага жон киритади, суҳбат қизигандан қизийди, қадрдон уйинг тобора ортда қолаётганлиги ҳақидаги ўй-хаёл хотирдан пардек кўтарилади, поезднинг бекатларда узоқ «уфф» тортиши ортиқ юракни эза олмайди.

Бизнинг купемизда айтилган дамда худди шундай вазият ҳукмрон. Узоқ йўлга асқотади, деб олинган егуликлар столимизга файз бағишлаб турибди, навбат билан келтириладиган кўк чойни ҳузур қилиб ҳўплаймиз, очиқ деразадан урилиб турган ёзнинг тунги салқин нафаси вужудимизга ажиб бир енгиллик бахш этади. Биз вокзалда, ҳали поездимиз ўрнидан жилмаган, кузатувчиларимиз дераза ойнасидан кўз узмай турган дамлардаёқ танишиб олганмиз. Танишарканмиз, дастлаб бир-биримизга: «Мен сизни қаердадир кўргандайман», — қабилдаги сўзларни изҳор этдик. Ҳаятда сертакаллуф ва зиёли эканлиги тиниқ кўзларидан шундоққина сезилиб гурувчи Исроил узоқ туманларимиздан бирида врач бўлиб ишларкан. Бир дамда чехраси очиқ, бир дамда хаёлга толувчи Эргашали эса газетада мухбирлик қиларкан. Суҳбатимизга бошдан охиригача бошчилик қилаётган, боя айтганимдек, маҳалла кўрган, ташкилотчи кишилар тоифасига мансуб Содик эса ишбилармон. Айтилган дамда биз бир-биримизга жуда яқин кишиларга айланиб қолганмиз, бизни учраштираган, шундай бир ширин суҳбатга иштирокчи этган сафаримиздан ҳаммамизнинг ҳам кўнглимиз шод.

Бизни деярли тенгдош деса ҳам бўлади. Ҳаётда анчагина нарсага эришганмиз, турмушнинг лаззати қандай бўлади-ю, аччиги қандай — тушуниб етган, аммо ҳали кўп гаплар олдиндалигига қатъий ишонган, ўзини зўр қувончга ҳам, худди шунингдек, зўр изтиробга ҳам бардош беришга қодир деб ҳисобловчи ёшдаги кишилармиз. Негадир суҳбатимизнинг боши илгари туйганимиз — биздан узоқлашган сари худди юлдуздек ёрқинроқ нур сочиб турувчи биринчи муҳаббат ҳақида борди. Кейинчалик бу мавзу доираси кенгайди, бутунги кунимиз, туриш-турмушимизга келиб тақалди. Ортда қолган пок, самимий туйғулар, бутунги кундаги турмуш ташвишларини хаёл ойнасидан бирма-бир ўтказарканмиз, чорак асрлик ёшимизни сарҳисоб эттандек бўлдик, қандайдир бир умумий хулоса ва яқунларга келдик.

Бундаги суҳбат узоқ вақт хаёлимни банд этди. Оқибат менда қўлга қалам олиш, қандай бўлмасин уларни қорозга тушириш нияти туғилди. Ёзмишларим сарлавҳасини менга таниш бўлиб қолган йигитлар — сафардошларим номига қўйдим...

Исроилнинг ҳикояси:

Биринчи муҳаббатим... Бир парта олдинда ўтирувчи, эчкининг думидек ингичка, калта сочлари учига қизил шоҳи лента таққан, седанали нондек сепкил юзли, доимо ўзи билан банд, индамас, ўқишда синфдаги барча ўқувчиларни ярим йўлда қолдирувчи Манзура исми бу қизчанинг қаерда бўлмасин жиғига тегиш, кайфиятини бузиш менга тутанмас завқ бағишларди. Дарсга жавоб бериш учун ўрнидан турган пайтларда иложини топиб уни болалар ўртасида калака қилишга уринардим. Партам четидаги атайлаб қоқилган миҳга унинг шоҳи лентасини билинтирмайгина борлаб қўярдим, оппоқ фартуги ручкам сиёҳидан ола-була бўлиб юрарди. Аммо менинг бу қилиқларим Манзуранини унчалик ҳам ташвишлантирмас, назаримда ўқишдан бошқа ҳамма нарса унинг учун бўлмағур гапдек эди. Ўша ўйинқароқ дамларимда ўзининг донолиги билан доимо ғашимни қўзғовчи сепкил юзли бу қизча бир кун келиб қадрдон кишимга айланиши, юрагимда бир умрлик армон бўлиб қолиши хаёлимга ҳам келмаган...

Ўнинчи синфни битирадиган йилимиз қиш ниҳоятда оғир келди. Мен грипп билан оғриб касалхонага

тушдим. Фани ака бошчилигида ўқувчилар касалхонага кўргани келишди. Синф раҳбаримиз ўнинчи синф дастури жуда оғир эканлиги, қандай бўлмасин мавзуларни ўзлаштиришим кераклигини уқтирди. Синфдошлар менга ёрдам бериш учун маслаҳатлашиб аълочи Манзурани тайинлаганини айтиб қолишди. Мени масхара қилишяптими? Тепа сочим тикка бўлиб кетди.

— Ҳеч қандай ёрдамнинг кераги йўқ, ўзим ҳаммасини эплайман, — тўнғилладим мен. Лекин менинг гапимга ҳеч ким қулоқ солмади.

Оппоқ шифтга тикилиб ётарканман, ғашлигим ортарди. «Қанақа кунга қолдим-а, жиним ёқтирмайдиган шу қилтириқ қиз энди менга дарс ўргатса!..»

Боя айтганимдек, Манзура унча-мунча гапга парво қилмайдиган қиз бўлганлиги учун менинг кечаги эътирозимни унутган ҳолда эртасига бир даста китоб кўтариб палата эшигидан кириб келди. Эғнида оппоқ халат, бошида ҳам оппоқ рўмолча... Унга боқарканман, кўзларим ўз-ўзидан қамашиб кетгандек бўлди. «Неча кундан бери касал ётибман мен ўзи? У бунчалик ўзгариб кетибди! Ёки мен туш кўряпманми?» Дастлаб кўнглимдан ўтган гап шу бўлганди ўшанда. У менинг тепамда жилмайиб турарди. «Бунақа мулойим нигоҳни олдин сира ҳеч кимда учратмаганман. Бошим айланаяптими? Қизиқ...»

Бундан кейинги кунлар эртадан кечгача кўзимни эшиқдан узмайдиган бўлдим. Юра бошлаганимдан сўнг дераза ёнидан нари кетмасдим, уни кутардим...

Биргаликда дарс тайёрлашни мен тузалиб кетганимдан кейин ҳам қанда қилмадик. Ўртада қандайдир бир илиқ муносабат туғилди, орзу-интилишларимиз монанд келарди — келажакда икковимиз ҳам шифокор бўламиз. Ҳадемай баҳор келади. Умримнинг бу баҳорида мен бундан илгари сира туймаган ўзгача ҳолатни бошдан кечирдим. Табиатнинг яшилланиш фаслини бошлаб берувчи бойчечакнинг ёқимли ҳидини илк бор сезаётгандим, деразам олдидаги кўримсиз олча дарахти гулга кирса борлиқни чарақлатиб юбориш қудратига эга эканлиги, томимиз бошида бўй кўрсатган оддий лолақизғалдоқ эса кўнглига ёрқинлик бахш этишини эндигини ҳис этаётгандим. Буларнинг ҳаммаси мени ҳайратта солади. Ногоҳ кўз ўнгимда Манзуранинг нурга ўровлиқ чеҳраси кўриниб кетади.

тилимда номи такрорланар, кулоқларим остида овози жаранглагандай бўларди.

Битирувчилар кечаси охирида Манзурани уйларига гача кузатиб қўйдим. Ўша лаҳзалар ҳамон ёдимда. Ойдин, салқин шабадали кеча... Узун кетган асфальт йўлдан қадам ташлаб боряпмиз. Гапимиз тугамайди, бу кенг дунёда иккимиздан бўлак ҳеч ким йўқдек гўё, олдиндаги умримиз ҳали худди мана шу йўл каби узун, чексиз, аммо биз ҳеч қачон бир-биримиздан ажралмаймиз, бахтли ҳаёт кечирамиз, ўзгача эмас, фақат шундай бўлади...

Йўқ, ҳаёт биз гўл ва содда болакайлар тасаввур этгандан кўра мураккаброқ экан. Манзуранинг отаси тўсатдан вафот этди. Оиладаги тўққиз фарзанднинг тўнғичи бўлган Манзура бу йилча ўқишга бормасликка қарор қилди. Манзурадай ақлли қизнинг шундай қилиши табиий ҳам эди. Мен Тошкентга кетдим. Ўрта-миздаги масофа роятда узоқ эди, аммо ҳароратга тўлиқ, қалбга парвоз бағишловчи мактублар бизни маҳкам боғлаб турарди. Манзура фермада соғувчи бўлиб ишлай бошлади.

Вақт топиб қишлоққа қайтган пайтларимда Манзуралар боғининг четидан оқиб ўтувчи канал бўйида учрашардик. Бир галги учрашувларимиздан бирида Манзура ўзи ҳам билмаган ҳолда ферма шофёри, биздан мактабни икки синф юқори битирган Неъматнинг номини тилга олиб қолди. Қишлоқдан анча узоқда жойлашган фермага у шу йигитнинг машинасида бориб келаркан. Юрагимда ғашлик пайдо бўлди. Хайрлашарканман, қўлини маҳкам ушлаб кўзларига тикилдим. У уялиб нигоҳини олиб қочди.

— Аҳволинг ниҳоятда оғирлигини яхши биламан, Манзура, — дедим. — Шундай дамларда биз бирга бўлишимиз, қийинчиликни бирга тортишимиз керак эди. Аммо ҳозир иложсиз эканлигимиз мендан кўра сенга аёнроқ. Шунинг учун ўзингни бардам тут, ўрта-миздаги чин севгига доғ туширмасликка ҳаракат қил...

Қишлоқда канал бўйида юрагимда пайдо бўлган ғашлик Тошкентга қайтганимдан сўнг ҳам мени тарк этмади, ўзимдан-ўзим бу ғашликни кучайтирувчи белгиларни Манзуранинг мактубларидан излайдиган бўлдим. Назаримда, ҳақиқатан ҳам Манзура ҳаётида қандайдир ўзгариш пайдо бўла бошлаган эди. Мен эса

бунинг учун уни сўроқда тутишни истамасдим, ўзи биринчи бўлиб оғиз очишини сабрсизлик билан кутар, мабодо шундай қилса қандай аҳволга тушишимни тасаввур этолмасдим.

Ниҳоят сўнгги хати: «...Мен ўша Неъматга турмушга чиқяпман. Шундай қилишга мажбурман», — деган сўзлардангина иборат эди. Биров кутилмаганда бошимга болта билан ургандек бўлди «У иродасизлик қилди, пок севгимизга оёқ қўйди. Шу иши билан энди бундан сўнг яхши кун кўролмаслигини, бахтсиз бўлишини билармикин? Уни фақат мен қадрлай олардим», — кўнглимдан ўтган дастлабки гап шу бўлди. Уч кун дарсга бормадим, ҳеч қаерга сизмайман, ётоқхонага ҳам, Тошкентнинг кенг кўча ва хиёбонларига ҳам. Кимга қандай, билмайман, биринчи муҳаббат ва хайрлашув мен учун ўлимдан ҳам оғирроқ туюлган...

Ўқишни битиргач, қишлоққа қайтдим. Поликлиникада ишлай бошладим. Яхшиямки ишимни севаман, доимо одамлар қуршовидаман. Кун бўйи уларнинг дардига кулоқ тутиб, чора излаб, ўзим ҳақда ўйлашга вақт ҳам тополмайман. Иш кунининг охирлашиб, қоронғи тушишини ёқтирмайдиган бўлиб қолдим. Менга тунлар ғоятда узун туюларди. Бундай пайтларда Манзура ҳақидаги хаёл менга тинчлик бермайди. Унинг тўйидан кейин олти йил ўтибди ҳамки, чехрасини кўз олдидан узоқлаштира олмайман. Қишлоқда энг кўркем йигитлардан бириман. Шўх, шаддо, мендан анча ёш қизларнинг ўзлари гап отишади, ҳеч бирига қовоқ очиб қарай олмайман. Уйдагилар кўз очиргани қўйишмайди, таниш-билишлар саломдан илгари «Тўй қачон энди?» деб сўроққа тутишади. Бу хилдаги гап-сўзлар бора-бора гашимни кўзғайдиган бўлиб қолди.

Кунларнинг бирида: «Манзурани уч боласи билан эри ҳайдаб юборганмиш», — деган гапни эшитдим. Фигоним ошиб кетди. «Нега, нима сабабдан, ахир Манзура унақа муоамалага нолойиқ қиз эди-ку, у бир яхши оиланинг бекаси бўлиб, тинч ҳаёт кечирishi керак эди-ку!»

Миямни ровлатган бу саволларга жавобни ойимдан эшитиб қолдим.

— Энди бўлар эркин юрганинг, ўғлим. Эл оғзида ҳар хил гап. Ҳалиги Манзура деган синфдошинингнинг уйдан эри сенинг Тошкентдан ёзган хатларингни то-

пиб олибди. Жанжал кўтарибди. Ҳали Манзура уч боласи билан онасиникига келиб ўтирганмиш. Маломат ёмон, маломат, ўғлим...

«Нима қилиш керак? Нима? Қишлоқдан боп олиб чиқиб кетай десам, ойимни кўзим қиймайди, кимгадир уйланай десам, кўнглим дарчаси очилмас қилиб маҳкам қулфланган...»

Бир куни кечқурун халатни ечиб, энди уйга қайтаман деб турганимда эшик очилиб, бола кўтарган аёл кириб келди. «Келинг», — дейишимни биламан, дастрўмолчаси билан юзини тўсиб ҳўнграб йиғлаб юборди. «Дарди офирга ўхшайди. Боласига бир гап бўлган», — деб мен шитоб билан келиб уни стулга ўтказдим, пиёлада сув бердим. Аммо у дастрўмолчали қўлини юзидан олмасди. «Майли, ўпкасини босиб олсин», — дедим-да халатимни қайтадан кия бошладим. Ниҳоят у назаримда бир оз тинчланди.

— Ҳўш, хизмат, — дея юзига тикилдим-у, сесканиб кетдим.

«Ё тавба, бу ўша мен билган Манзурами? Бунчалик ўзгариб кетибди!»

Қаршимда ўз ёшидан анча катта кўринувчи, юзлари сўлгин қорайган, турмуш ташвишларидан эзилган озгин бир аёл турарди.

— Ўқишдан қайтганимдан буён сизни ҳеч бўлма-са бир бор кўришни орзу қилиб юргандим. Мана, кўрдим ҳам, — ниҳоят сўз бошлади у. — Йўқ, буни сиз турмуш қурган бир аёлнинг шунчаки қизиқиши, деб ўйламанг. Мақсадим сиздан қачон бўлмасин кечирим сўраш эди. Яна бир тилак мени сизнинг ҳузурингизга етаклади. Бизнинг рўзворда юз берган жанжаллардан хабарингиз бор. Мен содда сизнинг мактубларингизни ҳалигача сақлаб юргандим, кўнглим негадир офринган пайтларда уларни олиб ўқирдим, таскин топардим. Лекин беҳосдан мактублар эримнинг қўлига тушиб қолибди. Кўзимнинг олдида уларни ёндириб ташлади. Йўқ, у биргина мактубларни эмас, қалбимдаги унга бўлган озгина меҳр-муҳаббатни ҳам ўша лаҳзада бир ҳовуч кулга айлантди. Не қилайки, иложим йўқ. Ўртада фарзандларимиз бор. Мени унга боғловчи бирдан-бир ип ана шу. Бу гапларнинг менга нима даҳди бор, деб ўйларсиз. Нима демоқчилигимни фаҳмлаб етаётган бўлсангиз керак. Уйланинг...

У эшикни очик қолдириб чиқиб кетди. Уни ўз қаърига олган қоронғиликка тикиларканман, мен севган, ардоқлаган, шу пайтгача кўз олдидан сира нари кетмаган ўша — қандайдир нурга ўроғлиқ чеҳрани қайтадан жонлантиришга уриндим. Ажаб, сира тиклай олмадим. Унинг ўрнини боягина кўрганам сўлгин, озгин, турмуш ташвишларидан эзилган чеҳра эгаллаганди.

...Шундай қилиб, розилигимни олишгач, қариндош-уруғлар ўртага тушиб, қишлоғимизнинг бообруй оилаларидан бирида туғилиб ўсган, мендан анчагина ёш қизга уйлантириб қўйишди. Мана, турмуш қурганимизга ҳам икки йилдан ошиб қолди. Ўртада қизчамиз бор. Бундоқ қараганда турмушимиз яхши, кўпгина ўзига тўқ, тинч, ҳавас қилса арзигулик оилалардагидек. Ҳамма нарса жойида... Лекин, лекин биласизми, баъзида ана шу сокинлик, тўқислик менга ёқмаётгандай, нимадир юз бериши, ўзгариши керакдай бўлиб туюлади. Нега шундай, ўзим ҳам тушуна олмайман. У мактабни битиргач, бир йил онаси уйда ўтириб, рўзгор ишларини роса эгаллаган экан, истагимдан ортиқча бажаради, эрталаб туфлимни артиб, ярқиратиб қўяди. Чўнтагимда доимо дазмолланган дастрўмолча бўлади, ювингунимча ёнимда сочиқ кўтариб туради, ширин, мазали овқатлар пиширишга усталиги менинг рашимни келтиради. Турмуш қурган биринчи кунларимизданоқ мен унга рўзгорда иккаламизнинг ҳам мавқеимиз бир хилда бўлиши керак, деб уқтирганман. Лекин аксинча бўлиб чиқди. У ҳеч қачон бирон-бир масала хусусида мендан олдин оғиз очмайди, ўзининг мустақил фикрини билдирмайди. «Сенга иш топдим, эртага бораверсан», — деганимда, қанақа ишлагини ҳатто сўрамаган ҳам, фақат «майли» деб қўя қолганди. Балки ўқиса ўзгарар деб ўйлайман. «Қанақа ўқишга борасан?» — десам, «Сиз биласиз», — дейди... Мана мен ҳозир тошкентлик дўстимникига тўйга боряпман. У эса жимгина кузатиб қолди, «Қачон қайтасиз», — деб ҳам сўрамади. Демак, мен уйда бўлсам-бўлмасам унга барибир... Баъзан унга қарайман-у, раҳмим келади. Балки, у мендай бир зиёлидан кўра оддий тракторчи билан яшаса кўнгли яшнариди, деб ўйланиб қоламан. Унинг олдида ўзимни гуноҳкор ҳис қиламан. Аммо нега мен гуноҳкорман, англаб етолмайман.

Ана шунақа, орайнилар, ҳаёт қизиқ нарса экан, бундоқ қарасангиз жуда ҳам содда кўринади, лекин турган-битгани жумбоқ...

Содиқнинг ҳикояси:

Бизнинг гуруҳимизда биронта ҳам қиз ўқимасди. Аммо йигитларимиз жуда тетик, олғир бўлишганданми, бошқа гуруҳ қизларини ўзимизга қаратиб олгандик. Ҳар биримизнинг дўст тутинган қизимиз бор эди. Турли кўнгилочар кечаларга уларни ҳам таклиф этардик. Мен ўзимнинг туманидан, негадир кишига тик қарай олмовчи, фақат кулсагина буғдойранг чеҳраси яшнаб кетувчи, истараси иссиқлиги шундагина сезилувчи Санобар исмли қиз билан танишиб қолгандим. Айни ёшлик, тошқинлик даври эмасми, муносабатларимиз дўстлик чегарасидан ҳам ўтиб кетганди. Бир-бировимизни бир кун кўрмасак туролмайдиган бўлиб қолгандик. Кунора кинога тушардик, шаҳар хиёбонининг биз ўтирмаган бирон скамейкаси қолмаганди. Бизнинг бу юришимиз ҳақидаги гап бир пайт икковимизнинг қишлоғимизгача етиб борибди. Душанба куни қишлоқдан қилғилиқларимиз учун роса гап эшитиб институтга келсам менга: «Декан йўқлаяпти», — деб қолишди. Деканат эшигига яқинлашарканман, ичкаридан аёл кишининг бўғилиб йирлаётгани, деканимиз Шер Исмоиловичнинг дўридоқ овозда уни тинчитаётгани қулоғимга чалинди. Юрагим аланарсани сезгандек орзиқиб кетди. «Мендан нима гуноҳ ўтибдики, жанжал устига чақирисяпти?» Ўзимни бардам тутиб, ичкарига кирдим. Тўрда ўтирган декан менга олайиб қараб қўйди. Бир чеккада қирқларга бориб қолган аёл мени кўрмай ҳамон шарғилаяпти:

— Бу жувонмарг ўлгурга айтдим, ўқишда тинч юр, яхши номингга гард юқтирма, деб. Йўқ, қишлоқда бош кўтариб юролмайдиган бўлиб қолдим, бунинг дастидан. Ҳали ўша ер ютқур келсин, бир шарманда сини чиқармасамми...

Миямга қон қуйилгандай бўлди. Бир чеккада Санобар ўқиб-ўқиб йиғларди. Демак, бу аёл — Санобарнинг онаси...

— Тўхтанг, — қулоқ-мияси батанг Шер Исмоилович жеркиб ташлади аёлни, кейин менга ишора қилди. — Қани ўтирсинлар, нега серрайиб турибдилар.

Ана шундагина аёл мени сезди, қўлини пахса қилиб олдимга югуриб келди.

— Ҳали қизимни йўлдан урган, ёмонотлиқ қилган сенмисан, ҳайвон!

У ёқамдан ушлаб олиб тортар, нималарнидир деб жаврар, мен энди тамоман карахт бўлиб қолгандим.

Ниҳоят, орамизга Шер Исмоилович кириб ажратиб қўйди, котиба қиз стулга бориб беҳол ўтирган аёлга сув келтириб берди.

— Энди гап бундай, холажон, шовқин кўтаришнинг сира ҳожати йўқ, — босиқ оҳангда гап бошлади декан. — Мана иккови юзма-юз ўтирибди. Буларнинг гапини эшитайлик, балки ораларида ҳеч гап ўтмагандир. Сиз бунақа ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ ваҳима кўтарманг. Аввал аҳволни аниқланг, кейин биргаликда бирон чора топармиз. Дунёда ҳал бўлмайдиган гап йўқ.

Терлаб, ҳарсиллаб ўтирган аёл бу фикрга қўшиламан, дегандай бош қимирлатди.

— Қани, Содиқ, гапиринг, бу ўзи, сизлар нима қилиб юрибсизлар? — декан менга юзланди.

— Ҳеч нарса...

— Ҳеч нарса бўлмаса, бунақа гаплар тарқалмасди. Санобар билан ораларигда нима гап бор, демоқчиман.

— Биз дўстмиз...

— Ҳу, тилгинангга куйдирги чиққур, дўстмиз эмиш-а! — яна шанғиллади аёл.

— Сиз тўхтаг энди, зап вайсақи аёл экансизда. — ўзини тўхтатолмади декан. — Хўш, қандай тушуниш мумкин бу дўстликни...

— Биз, биз яқин дўстлармиз. Биргаликда дарс тайёрлаймиз, кинога бориб турамиз, хиёбон айланамиз — ана шуну.

— Хўш, Санобархон қизим, сиз нима дейсиз бунга...

— Мен, мен, — яна пиқиллаб йиғлаб юборди Санобар. — Содиқни яхши кўраман.

Санобарнинг бу гали онасини ўрнидан туриб кетишга мажбур қилди.

— Севмай ўл сан, севмай ўл, жувонмарг, — қизининг сочини тортқилашга тушди аёл.

Мен карахт бўлиб қолдим. «Яхши кўраман», дейди, «у мени яхши кўради, яхши кўради. Ҳозир, ҳозир...»

— Тўхтанг, нима қиялпсиз, — менда қандайдир куч пайдо бўлди. Санобарни онасининг қўлидан ажратиб олдим. Санобар менинг елкамга бош қўйганча пиқиллаб йирлаб юборди. Аёл энди нима қилишни билмай қотиб қолганди...

— Хўш, энди нима қилмоқчисизлар, — юз бераётган воқеалардан ҳангу манг бўлиб қолган декан бизга юзланди.

— Биз Санобар билан турмуш қурамыз, фақат ҳозир эмас, пахта йиғим-теримидан кейин, — дадилланиб энди жавоб бердим мен.

Шу куни кечқурун қишлоққа қайтдим, уйдагиларга эрталаб Санобарниқига совчи жўнатишларини тайинладим. Бизни фотиҳа қилиб қўйишди. Пахта йиғим-теримидан сўнг тўйимиз бўлиши келишиди. Мени Санобарга боғлаган иплар яна ҳам мустаҳкамланди. Ҳаётимизда яна бир воқеа юз бердики, унинг ва менинг кейинчалик бир-биримизни йўқотиб қўйишимизда асосий сабабга айланди. У бизнинг хонамизга келиб турар, менинг кийимларимни ювиб, дазмоллаб берарди. Бир куни шу мақсадда уйга келсак, йигитлар кинобага чиқиб кетишибди. Санобар очиқ-сочиқ хонани йиғиштиришга тушди, кир ювиш учун газга сув қўйди. Мен қўйлагим ва майкамни унга ечиб беришим керак эди.

— Мен тескари қараб тураман, қани тезроқ ечинг, — деб ўтирилиб олди.

«Мен қандай бахтли кишиман-а, дунёда Санобардай гамхўр, яқин кишим бор. Уни қанчалик ардоқласам, севсам арзийди». Бирдан меҳрим товланиб кетди, ўзимни тўхтатолмадим, югуриб бориб уни кўтариб олдим, кучоқлаб ўпа бошладим... У негадир мени силтаб, итариб ташламади, қаршилиқ кўрсатмади...

Бир оздан сўнг мен кўзимни қаерга яширишни билмай ундан кечирим сўрадим. У индамади. Ҳар биримиз ўшанда барибир қачон бўлмасин биз шундай воқеани бошдан кечиримиз керак эди, андак муддатдан олдинроқ юз берди. Ҳечқиси йўқ, деган гапни кўнглимиздан кечиргандик.

Пахта йиғим-теримидан сал олдинроқ болалиқдан қийнаган бод касалим яна қўзғаб қолди. Врачлар пахтадан озод қилишди. Шу тобда касаллик ҳақида ўйла-масдим. Уйга келгач, пайтдан фойдаланиб тўй тайёр-

гарлигини тезлатаман, деган ниятда эдим. Талабаларимизни ортган автобуслар узун колонна бўлиб биринкетин пахтазорларга қараб жўнаб кетди. Хайрлашаётиб Санобар йиғлаб юборди. У нуқул: «Мен бунга чидай олмайман», — деган сўзни такрорларди.

Деярли кун ора Санобарга хат йўллардим, унинг мактубини олсам лабимга бир текказиб олардим. Бир куни почтачи қўлимга иккита хат берди. Биттаси Санобардан, яна бири Носир исмли жўрамдан. Ҳайрон бўлдим. «Хат ёзадиган одати йўқ эди-ку, қалай бу ишга қўл урибди? Нималарни ёзибдийкин?» Шунданми, аввал Носирнинг хатини очдим. Соғлиқ-саломатлигимни сўрабди. Кейин эса: «Бир гапни айтмасам сенинг олдинда ўзимни бир умрга айбдор ҳисоблайман, — деб ёзибди у. — Сени мард йигит деб биларман, бўлмаса жўра тутиниб ҳам юрмасдим. Ўйлайманки, мен сенга ҳозир билдиришим керак бўлган хабарни мардона ҳал қиласан. Сен билган ва ишонган ўша қиз тирноғинга ҳам арзимаёди. Гапнинг бу ёғини чўзиб юрмайман. Агар бунга шубҳа қилсанг, сизларни юзма-юз қилишим, баъзиларни қилмишига иқроор бўлишга мажбур этишим мумкин...»

Менга ана шу мактубдагидан ортиқ исботнинг, иқроорнинг кераги йўқ эди. «У ўшанда мени итариб силтаб ташламаганди, қаршилиқ кўрсатмаганди. Яна кимгадир худди шундай қаршилиқ кўрсатмаган. Асли ўзи бўлмағур қиз экан», — миямдан шу гап қатъий ўрин олганди. Уйдагиларга тўй тайёргарлигини тўхта-тишни буюрдим. Ўзимни ишончи поймол этилган кишидек ҳис этдим, яшашга бўлган қизиқишим сўнган эди. Санобардан келаётган мактубларни ўқимасдан яна конвертта солиб ўзига қайтаравердим...

Курсдошлар пахтадан сўнг ўқишни яна давом эттиришди. Ойимнинг қистови билан ўқишни сиртқиға кўчириш мақсадида шаҳарга бордим. Носир билан ресторанга кирдик. У яна айтган сўзини исботлаб беришга тайёр эканлигини билдирди. Мен рад қилдим. Энди бу қизнинг ҳатто турқини кўришга ҳам тоқатим йўқлигини айтдим, дўстим бу фикримни маъқуллади. Ҳужжатларни тўғрилаб юрарканман, Санобарга дуч келмасликка ҳаракат қилардим. Лекин институтнинг тор йўлкасида барибир бехосдан бир-

биримизга дуч келиб қолдик. Мен индамасдан ўтиб кетмоқчи бўлдим. У отимни атаб чақирди.

— Шундай бегоналардек хайрлашамизми энди, — деди у бошини ердан кўтармай.

— Бўлмаса қучоқлашиб, йиғлашиб хайрлашамизми? — бўғзимга тикилиб келган аламимни яширолмай қичқирдим мен. — Энди нима истайсиз мендан? Агар уйлан, десангиз майли, уйланаман. Аммо бунақа турмушнинг мен учун бир тийинлик, эшитяпсизми, бир тийинлик қиймати қолмади. Эссиз, қаттиқ ишонган эканман. Энди сиз билан ортиқ гаплашадиган гапим йўқ...

У ҳеч нарса деёлмади, йиғлаб қолди...

Бу воқеалар ҳам ўтиб кетди. Шундан кейин уни сира учратмадим. Турмуш қурган бир кишига теккан, бола-чақали бўлиб кетган, дейишади. Вақти келиб мен ҳам қишлоқдош қизларимиздан бирига уйландим. Назаримда турмушимиз ёмон эмас. Уч фарзандимиз бор. Уни ақлли ва удабурон аёл, суюкли фарзандларимнинг меҳрибон онаси эканлиги учун ҳурмат қиламан, йиллар киши қалбида меҳр-муҳаббат ҳам пайдо қиларкан, уни яхши кўраман, десам ҳам бўлади. Аммо... у менинг ўтмишимни яхши билади. Шунданми, баъзида рўзғорда келишмовчиликлар юз бериб турса, гап орасида ўтмишимни юзимга солиш, шу билан мени таҳқиқлашдан ҳузур қилади. Унинг бу одати мени қаттиқ изтиробга солади, ундан неча марта бундай қилмасликни, ортда қолган ўша ноҳуш воқеаларни ёдга солмаслигини сўраганман. Лекин унинг ёдидан сира кўтаролмайман. Шундай дамларда ихтиёрсиз суратда Санобарни эслайман. Нега ўшаанда масалани ойдинлаштирмадим, балки ундан ҳеч қандай гуноҳ ўтмаганимди, деган гапни кўнглимдан кечираман, негадир уни қўмсаб қоламан. У менинг хотиним ўрнида бўлса, ҳеч қачон шундай иш тутмасди, деган гапни ўйлайман. Ахир, у мени жавобгарликка торттириши мумкин эди-ку ўша пайтларда. Ўз айбини ўзи мардона туриб ўз бўйнига олди...

Эргашалининг ҳикояси:

...Бу қиз ҳали бекатдаёқ менинг диққатимни тортганди. Унга қараб: «Жа, нозик қиз экан», — деган фикрни кўнглимдан кечирганман. Автобустга чиққандан сўнг кимдир биров: «Билетга узатиб юборинг», —

деб пул чўзди. Ўгирилиб қарадим — боя бекатда турган қиз ёнгинамда турибди. У билетини қўлга олгач, бир лаҳза тикилиб қолди.

— Бахтли билет эканми, — негадир дадилланиб гап ташладим мен.

— Бу ёғи энди билет олиб берган кишига ҳам боғлиқ, — деди у қия нигоҳ ташлаб... Қийиқ, чақноқ кўзлари бир зумда юрагимга олов пуркагандек бўлди.

Ҳали университетнинг учинчи курсида ўқирдим, кимнидир севиш, уйланиш деган гаплар хаёлимга ҳам келмасди. Чунки ота-онасиз, холамнинг қўлида тарбияланганман, камчиликсиз ўсган бўлсам-да, биров меҳр билан сира бошимни силамаган. Галдаги бекатлардан бирида қиз тушиш учун эшик томон йўналди, мен ҳам ихтиёрсиз равишда унга эргашдим. У билан танишув менга у қадар катта қийинчилик туғдирмади. Исми Мунира, ўзи асли туркистонлик, Тошкентга ўқишга кириш учун келган экан. Ҳужжатларини институтга топширган, ҳозир қабул имтиҳонларига тайёрланаётган экан. Назаримда, у бу сершовқин шаҳарда ўзини якка сезаётганди, менинг гоятда сўзамоллигим унга бир қадар ёқаётганди ҳам. Мен унга имтиҳонларга тайёрланишида ёрдам берадиган бўлдим. У эртага дарсдан сўнг мени кутишга ваъда берди. Ётоқхонага қайтарканман, алақандай бир куйни тинмай мингирлардим. Ҳозир ҳаммасини ҳамхонам, дўстим Толибга айтиб бераман, у ҳам роса хурсанд бўлади. Нуқул қизлардан танишинг йўқ, деб қойиниб юради. Энди кўрсин дўстининг қанақа йигит эканлигини. Бахтимга уйда ҳеч ким йўқ экан. Толиб стол устига бир парча қовоқ қолдириб кетибди: «Мен ўзинг билган Ноила билан кинотеатрга кетдим. Картошка қайнатганман, қорнинг оч бўлса олиб е, хайр». Вой аҳмоқ-э. Қорнинг оч бўлса эмиш, шуңдоғам очманки, бир тонна картошкани ҳам ҳазм қилишга тайёрман шу тобда...

Картошка билан қорнимни дўмбиллатиб олганимдан сўнг каравотга чалқанча ётиб олдим. Қизиқ одати бор бу Толибнинг. Кун ора бир қиз билан танишиб олади. Унга таниш қизларнинг ҳаммаси ҳам озғин, рангпар. Шунақалар ёқармиш унга. Ноиласи ким бўлдийкин-а? Ҳозир ўзини мусичадек бегуноҳ кўрсатиб ўтиргандир. Ҳали бир дунё гап билан келади. Мақ-

танишини кўринг унинг. Умуман олганда, қизлар билан танишиб туриш яхши нарса экан. Аҳмоқман, шу пайтгача биронтасининг ҳатто қўлидан ҳам ушламаганман-а!

Шу тун сира ухлай олмадим, хаёл мени турли ёқларга элтар, бошим чарх уриб айланаётгандек эди.

Эртанги кунги учрашувга Толиб билан бирга бо-радиган бўлдик. У менинг дидимга қойил қолиши керак эди. Ҳақиқатан ҳам, Толиб Мунирани кўриши билан «ёмонмас» дегандек кўзини қисиб қўйди. Биз музқаймоқхонага йўл олдик. Уларни муздек музқаймоқ билан меҳмон қилдим. Негадир менинг дамим ичимга тушиб кетганди. Ҳеч нарса деёлмасдим. Мунира ҳам ийманибгина ўтирар, Толиб эса тинмай жаврарди. Нуқул кераксиз гаплар. Охири у зарур иши борлигини айтиб, бизни тарк этди. Шундай қилгани учун ичимда Толибга мингдан-минг раҳматлар айтиб қолдим.

Биз ўша куни кўчаларни роса айландик. Мен унга ўзим ёзган шеърлардан ўқиб бердим, жимгина тинглади. Хайрлашаётиб кўнглимга гулгула солган, кейинчалик қатъий бир қадам қўйишимга сабаб бўлган гапни айтиб қолди:

— Мени бундан сўнг ҳар хил жўраларингиз билан таништириб юрманг.

— Нега, Толиб бирон ножўя гап гапирдимиз?

— Йўқ, Лекин...

— Нима, лекин?

— Сиз музқаймоқ олишга кетганингизда: «Кўзларингиз чиройли экан», деди... Ўрнимдан туриб кетай дедим-у, яна сизнинг хафа бўлишингизни ўйлаб бундай қилмадим...

Уйга қайтгач тумтайиб олдим. «Наҳотки яқин дўстимдан шунақа гап чиқса».

— Ҳа, нега бунча тумшугингизни осилтириб олдингиз, тўрам, — Толиб пичинг қилиб гапирмоқчи бўлса «сиз»лайди ва «тўрам» сўзини албатта қўшади. — Дарров уришиб қолдингларми? Эҳтиёт бўлинг, юракни шу тобдан олдириб қўйманг, ҳали бутун умр олдинда...

Унга ўз ҳолатимни қандай тушунтирсам экан. Шундай-шундай, сендан буни кутмагандим, десам феъли ёмон, бир қиз болани деб қадрдон дўстингни бутун

энди маломат қиялсанми, деб юзимга солади. Яхши-си, ҳозирча индамайди.

— Бундоқ ёрилсанг-чи? Нима бўлди ўзи сенга, — келиб елкални силтади у.

— Ҳеч нарса, — дедим ўзимни нарироқ олиб.

— Умуман, ёмон қиз эмас. Агар мен ҳозиргача шунақа қизни учратганимда шартта уйланиб олган бўлардим. Отингни қамчилаб қол, тагин... — бу гапи билан Толиб юрагимда пайдо бўлган гулгулани яна ҳам кўзраб юборди. «Уйланишим керак, уйланишим», — бу ўй-хаёл энди сира мени тарк этмасди. Мунирага бўлган қизиқишим ортиб борган сайин, у мендан ўзини олиб қочадиган одат чиқарди.

Мунира имтиҳондан йиқилди. Лекин баъзи қизларга ўхшаб кўз ёши ҳам қилмади. Фақат: «Уйдагилар роса хурсанд бўлишади-да», — деб кўйди. «Қизлари ўқишдан йиқилса-ю, хурсанд бўлишса, қанақа одамлар экан улар ўзи?» — деб ҳайрон бўлдим мен. Лекин ҳайратимни унга билдириб юрмадим. Эртаси куни тонгда уни кузатиб қолдим. Манзилени ташлаб кетди. «Хат ёзишиб турамиз. Мен унга атаб шеърлар ёзаман, мактубларим бошдан-оёқ фақат шеърдан иборат бўлади. У ҳам менга хатлар йўллайди. Кимгадир ёниб-ёниб мактуб ёзиш, жавобини сабрсизлик билан кутиш нақадар яхши...» ўйлардим мен уни олиб кетган машина кетидан узоқ тикилиб қоларканман.

Эртаси туни билан ухламай унга мактуб ёздим. Уч кундан кейин марказий почтахонага бориб узоқ навбат кутдим, аммо почтачи қиз конвертларни қанча титмасин, менинг фамилиямга тегишлисини тополмади. Туркистон билан Тошкентнинг ораси узоқку, дея ўзимни тинчлантирдим. Аммо икки-уч ҳафта ўтибди ҳамки, ундан мактуб йўқ...

«Унга нима бўлдийкин-а, имтиҳондан йиқилгани таъсир қилиб касал бўлиб қолдими ё мен бирон қилгим билан кўнглини овритиб кўйдимми?» Мунира ҳақидаги хаёллар менга тинчлик бермасди. Толиб орқасидан сўроқлаб боришимни маслаҳат берди. Ўзимни қаерга кўйишни билмай юрувдим, бирдан-бир чора шу эди. Жўралардан қарз-ҳавола қилиб Туркистонга қараб жўнадим. Излай-излай Мунираларнинг ҳовлисини кечга яқин топдим. Ҳовли ёнида ўйноқлаб юрган бир қизалоқ орқали чақиртирдим. Бир пайт ковуши-

ни шипиллатиб Мунира чиқиб келди. Қошига ўсма қўяётган эканми, икки чеккасидан оқиб кетяпти, қўлида елпигич. Кўзимга у бир оз тўлишгандай, рангига ранг қўшилгандай бўлиб кўринди. Мени кўриши билан аллақандай бўлиб кетди. Салом бердим, лекин у жаҳли чиққандай:

— Нега келдингиз, одамлар сезиб қолишса нима дейишади, — деди.

Мен унинг мактубини шунчалик орзиқиб кутсам, ортидан излаб келсам-у, у бўлса... Шу дамда шартта ўтирилиб кетишим керак эди, аммо бундай қилолмадим. Кўчанинг бошигача индамай бордик, юрагим сиқилиб кетди...

— Қандай, саломатмисиз, — дедим мен ниҳоят юришдан тўхтаб.

— Ҳа...

— Мактубимга нега жавоб ёзмадингиз?

— Нима деб ёзишимни билмадим.

— Мен эса роса кутдим, хавотирландим. Мана, энди излаб келдим...

У энди бошини кўтарди.

— Бундан сўнг келманг, мен ёмон кўраман, орқамдан бировларнинг осилиб юришини. Ундан кейин одамлар орасида гап бўлишини ҳам истамайман, — деди қатъий қилиб.

Мен ҳайратдан қотиб қолдим. У мени нима деб ўйлаяпти, ўзини мунча балоғ олмаса...

— Хўп майли, келмайман, бошқа менга айтадиган сўзингиз йўқми? — дедим мен ниҳоят унга тикилиб.

— Қанақа сўзим бўлиши мумкин? — деди у лоқайдлик билан.

— Хайр бўлмаса...

— Хайр...

Ҳафсалам пир бўлиб Тошкентга қайтдим. Сўнг Фарғонага, вилоят газетасига амалиёт ўташга жўнаб кетдим. Ўзга шаҳарда, ўзга одамлар орасида ўзимни ўнглаб олишим, илгариги беғам дамларимга қайтишим осонлашади, деб ўйлагандим. Йўқ, бўлмади. Муниранинг ҳатто Толибни ҳам мафтун этган қийиқ кўзлари қаерда бўлмасин мени таъқиб қилар, тинчимни ўғирларди... Унга атаб «М...га» деган умумий сарлавҳа остида туркум шеърлар ёздим, шу билан ўзим ҳам билмаган ҳолда анча-мунча танилиб қолдим. Марказий журнал-

да суратимни босиб, «оқ йўл» тилашдию, «Ёшлар» радиостанцияси ижодимга атаб махсус эшиттириш уюштирди. Менинг номимга узоқ-яқин шаҳар ва қишлоқлардан мактублар келадиган бўлди, аксарияти қизлардан. Аммо ўша дамларда менга фақат Муниранинг мактуби керак эди. Мен уни унутишни истардим, балки ўшанда унутсам маъқул иш бўлармиди, деб ўйлайман баъзида...

Бир куни уйга қайтсам, Толиб мени эшик ёнида озги қулорига кутиб олди.

— Жўражон, дўппингни осмонга от, кейин бир қувончли гап айтаман. — деди.

— Нега, қанақа гап?

Шу дамда хонамиз эшиги очилиб остонада Мунира пайдо бўлди. Уни кўришим билан кўнглимда йиғилиб қолган барча гина-қудуратларни унутиб юбордим...

Уни «Ёшлик» меҳмонхонасига жойлаштирдим. Кейин иккимиз кўчага чиқдик. Ўғай онаси билан уришиб, уйдан бутунлай бош олиб чиқиб келибди. Энди бундан кейинги ҳаётимизни биргаликда ўйлашиб кўрдик. У бирон фабрикага кириб ишлайди, мен ўқишимни кечкига ўтказаман, газетга ишга кирман. «Кейинча, кейинча эса тўй қиламиз. Икки етим бир-биримизга ҳамдард бўлиб яшаймиз, яхши шеърлар ёзаман...»

Кузнинг илиқ оқшомларидан бирида бизнинг оддийгина, ҳеч қандай дабдабасиз тўйимиз бўлиб ўтди. Ижарага уй олдик. Турмуш ташвишлари билинтирмай кундан кун бизни ўз домига ола бошлади. Рўзғор учун игнадан тортиб ипгача ҳамма нарса керак. Фарзандли бўлдик. Даҳлизини ҳам йўқ кичкина хонамиз чақалоқнинг йиғисию кўйлак-иштончаларига тўлиб кетди. Эрта тонгда туриб ишга чиқиб кетаман, кечки ўқишим бор, у-бу нарсалар ёзиб туришим керак... Кўз олдимда қорайиб, сўлғинлашиб бораётган Мунирага раҳмим келади. Унга ёрдам беришим кераклигини яхши билман, кечалари бешик ёнида навбатчилик қиламиз. Лекин барибир унинг кўнглини топа олмайман. Сал нарсадан жаҳли чиқади, йиғлашга тушади, ўз тақдирини қарғайди. Унинг кўзи олдида қўлга қалам олиш мен учун машаққатли ишга айланди. Дарров бирон гап билан асабимни бузади. Бирон яхши шеърни овоз чиқариб ўқимоқчи бўлсам: «Сизга керак бўлса, ичингизда

ўқинг, менда бекорчи қулоқ йўқ», — деб жеркиб беради. Тўқ-фаровон ҳаёт кечирувчи биз турадиган уй эгаси Ҳотам қассобни мен билан қиёслаштирмоқчи бўлади, китоб ва қалам ош-нон бермаслигини таъкидлашга уринади. Мен эса индамайман. Унинг бир жиҳатдан ҳақлиги — рўзгорни эплашга ожизлик қилаётганимни тан оламан, лекин булар вақтинча ҳолат эканлигини, биз ҳали яхши яшаб кетишимизни унга сира тушунтиролмайман.

Уша пайтларда буларнинг ҳаммасидан кўз юмиб, бош олиб чиқиб кетгим келарди. Аммо қандайдир куч мени бу ишдан қайтарарди.

Опаси бир кун ишлаб келиб қолди. Аҳволимиз ҳалигидай оғир. Синглиси, афтидан, роса ҳасрат қилган. Ишдан кечқурун қайтсам, нарсалар йиғиштирилган, иккови ҳам кетишга шайланиб туришибди.

— Нима гап? — дедим ҳайрон бўлиб.

— Куёв, рўзгор эплаш қўлингиздан келмас экан, бир банди мўминнинг қизини йўлдан уриб нима қилардингиз. Арзонгина олгансиз-да, шунинг учун бунчалик хўрлайсиз бечорани, — опаси лаби лабига тегмай жаврай кетди.

— Хўш, нима демоқчисиз бу билан...

— Энди ортиқ синглимни сиз билан қолдиролмайман, олиб кетаман. Қўйинг, сиз ҳам кун кўринг, у ҳам. Мен гарангсиб Мунирага қарадим.

— Шундайми, Мунира, — дедим. У «шундай» дегандай бош қимирлатди.

— Сендан буни кутмагандим, Мунира. Лекин қолгин, деб сенга ялинмайман, йўлингни тўсмайман ҳам, эркинг ўз қўлингда, — дедим-да, плашимни елкамга олиб кўчага чиқиб кетдим.

Ташқарида шивалаб ёмғир ёғар, ҳаво мусаффо эди. Бошимни эгганимча, қатнов сийраклашган йўлка бўйлаб юриб кетдим. Ўзимнинг оғир болалигимни эсладим, таниқли шоир бўлишим кераклиги ҳақидаги орзу-ниятларимни ёдга олдим, фақат камчилик ва келишмовчиликдан иборат турмушимизни, ўзига муносиб жавоб ишлаб тополмаган муҳаббатимни ўйладим. Негадир Муниранинг кетиши ҳақидаги ўй мени энди безовталантирмас, аксинча, агар у шундай қилса, қандайдир бир юк елкамдан ағдарилиб тушадигандек ўзимни енгил сезардим...

Ярим кечада яна уйга қайтдим. Деразамизда чироқ ёниб турарди. «У чироқни ўчиришни ҳам унутиб кетган», — деб кўнглимдан кечирдим. Уйга кирдим. Боя тутиб қўйилган нарсалар жой-жойида турибди. Мунира диванда ухлаб қолибди. «Демак, кетмабди, қолибди...» Унинг озгин, рангпар чехрасига боқарканман, юрагим орзиқиб кетди, бориб астагина уйғотдим. Ўрнидан туриб гуноҳкорона бош эгди.

— Кетмадингларми? — деб сўрадим.

— Йўқ, опам кетди, мен қолдим, қизчамизни ўйладим, — деди у...

«Ё тавба, уни тушуниш қийин, — ўйлардим мен. — У ё ўта ақлли, ё ўта содда. Лекин ҳар ҳолда мен фарзандимизни ўйламаган эканман...»

Мен барибир унинг номини қалбимдан, ҳаётимдан ўчириб ташлай олмаслигимни, бу нарса менинг ўз-ўзимдан кучлироқ эканлигини илк бор ўшанда чуқур ҳис этдим...

Вақти келиб уйли бўлдик, ўқишни битирдим. Маошим энди рўзғор харажатларига бемалол етади, фарзандларимиз кўпайди. Лекин барибир, баъзида биз бошқа-бошқа ўй-хаёлдаги одамлармиз, деб ўйланиб қоламан. Биргалиқдаги ҳаётимиз давомида «М...га» деган туркум шеърларга ўхшаш салмоқли бирон нарса ёза олмабман. Менга тентдош шоирлар алақачонлар беш-олтита китоб чиқариб қўйишди. Менда эса битта ҳам йўқ. Бунинг учун Мунирани айбламоқчи эмасман. Лекин ҳамон уйда қўлга қалам олишга юрагим бетламайди...

* * *

Сезган бўлсангиз керак, ҳар бир ҳикоя сўнггига кўп нуқталар қўйдим. Бу белги мен учун давомийликни билдиради. Ҳа, ҳаёт давом этяпти, менга таниш ва нотаниш йигитларнинг изтироб ва қувончлари ҳам...

МУНДАРИЖА

Қиссалар

<i>Муаллифдан</i>	4
Қисмат ўйини	5
Еру осмон оралигида	62
Ҳордиқ	97
Дераза ортидаги олпоқ дунё	151
Овоз	186
Кулларнинг бирида	223
Хонадон	246

Ҳикоялар

Эски қўшиқ	304
Қордаги атиргуллар	310
Тунги қўрироқдан сўнг	324
Йиғи	330
Қорли тунда	338
Бегона	342
Қўшни қизча	347
Йулла	351
Армон	356
Меҳр	359
Қўнғил	362
Уйғулик	365
Қўнғироқ жиринглаяпти	366
Шамол	371
Резно	376
Муюлишда	382
Изтироб ва қувонч	386
Яқшанба кунда	392
Воқеанинг давоми	404
Лолақизвалдоқ	406
Нотаниш аёл монолоғи	409
Йиғитлар	414

ДИЛБАР САИДОВА

ҚИСМАТ ҲИНИ

Қисса ва ҳикоялар

**«Шарқ» нашриёт-матбаа
акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти
Тошкент — 2005**

**Муҳаррир Н. Урлова
Рассом Н. Холмуродов
Бадий муҳаррир Б. Бобононов
Техник муҳаррир Р. Бобононова
Компьютерда саҳифаловчи Т. Огай**

Теришга берилди 11.08.05. Босишга рухсат этилди 15.11.2005.
Бичими 84x108^{1/32}. «Балтика» гарнитураси. Офсет босма. Шартли босма
табояи 23,0. Нашриёт-ҳисоб табояи 23,5. Адади 2000 нусха. Буюрт-
ма № 1794. Баҳоси келишилган нарҳда.

**«Шарқ» нашриёт-матбаа
акциядорлик компанияси босмаҳонаси,
700083, Тошкент шаҳри, Буюк Турон, 41.**